

***ECONOMIC AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE
PUBLIC TRANSFORMATIONS IN CONDITIONS OF
FINANCIAL GLOBALIZATION***

Monograph

*edited by Doctor of Economic, Professor,
Academy of Economic Sciences of Ukraine
Yu. V. Pasichnyk*

**Yunona Publishing
United States of America
2018**

Yunona Publishing, New York, United States of America

***ECONOMIC AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE PUBLIC
TRANSFORMATIONS IN CONDITIONS OF FINANCIAL
GLOBALIZATION***

*Recommended for publishing by the Academy of Economic Science of
Ukraine*

Reviewers:

Doctor of Economics, Professor Korneev V.V.

Doctor of Economics, Doctor of Legals, Professor Pokataeva O.V.

Doctor of Economics Sidelnikova L.P.

Science editor: *Doctor of Economic, Professor Yu. Pasichnyk*

***Economic and Legal Foundations of the Public Transformations in
Conditions of Financial Globalization*** : monograph / edited by
Yu. Pasichnyk – Yunona Publishing, New York, USA, 2018. – 466 p.

ISBN 978-0-9988574-2-1

The financial aspects of social sphere and banking sector have been analyzed. The assessment of legal framework for the regulation of economic relations in the state has been conducted. The priorities for the European integration of the domestic business entities as well as the problems of accounting standardization have been outlined. The common guidelines to improve accounting policies and support real economy have been suggested.

The publication is targeted at scholars, economists in banking sector, specialists in financial regulatory authorities and business entities, students.

ISBN 978-0-9988574-2-1

© 2018 Copyright by Yunona Publishing

© 2018 Authors of the articles

ВСТУП

Сучасні трансформації, що відбуваються у суспільстві вимагають побудови нових механізмів адаптації до умов сьогодення. Інтеграція до Європейського співтовариства, для України, – це шлях модернізації економіки, подолання соціальних дисбалансів, формування європейсько-орієнтованого законодавства, підвищення конкурентоспроможності підприємництва, освоєння нових ринків, імплементації європейських засад освітньої діяльності.

Монографія містить п'ять розділів, які присвячено вирішенню сучасних проблем економічного розвитку, встановлення партнерських відносин, вивченню функціонування національної економіки, підприємств, фінансової системи та правового поля. Зокрема, узагальнено погляди українських та зарубіжних науковців щодо сучасних тенденцій економічного розвитку України, стратегічного підходу та умов зростання її продуктивних та інвестиційних можливостей. Значну увагу приділено стратегічним векторам розвитку національної економіки, урегулюванню соціальних ризиків, а також питанням розвитку освіти в Україні.

Дослідження ґрунтуються на науково-обґрунтованих методах, які використані в роботах авторів. Науковцями запропоновано конкретні тези щодо реалізації основних принципів розвитку в умовах фінансової глобалізації.

Автори заявляють, що конкретні наукові розробки у формі механізмів, схем, моделей сприятимуть покращенню функціонування не лише економічної системи України, але й інших країн.

Монографія має як науковий, так і практичний характер, аналізуючи та обґрунтовуючи конкретні ситуації, заходи, пропозиції щодо подальшої реформи економічної системи в Україні та у всьому світі. Усі матеріали публікуються у виданнях авторів. Автори несуть відповідальність за оригінальність, повноту та достовірність поданих матеріалів.

Автори: *Алексєнко Л.М.* (підрозділ 1.6), *Благодир Л.М.* (підрозділ 2.7), *Богацька Н.М.* (підрозділ 4.4), *Бондар А.* (підрозділ 2.4, 2.5), *Борнос В.Г.* (підрозділ 2.13), *Бошота Н.В.* (підрозділ 2.12), *Гадецька З.М.* (підрозділ 4.7), *Галанець В.В.* (підрозділ 5.1), *Гернего Ю.О.* (підрозділ 1.7), *Годованик Є.В.* (підрозділ 5.3), *Дзюрах Ю.М.* (підрозділ 5.1), *Діба О.М.* (підрозділ 1.7), *Журавльова І.В.* (підрозділ 4.2), *Задворних С.С.* *Зеленський К.В.* (підрозділ 1.5), *Зомчак Л.М.* (підрозділ 2.2), *Калініченко С.М.* (підрозділ 3.1), *Кірдан О.П.* (підрозділ 5.7), *Кобушко І.М.* (підрозділ 2.8), *Кобушко Я.В.* (підрозділ 2.8), *Козубова Н.В.* (підрозділ 2.11), *Кононова О.Є.* (підрозділ 3.6), *Кулина Г.М.* (підрозділ 1.6), *Лазаришина І.Д.* (підрозділ 3.8), *Літвінов О.С.* (підрозділ 3.2), *Левковець Н.П.* (підрозділ 2.10), *Левченко Я.С.* (підрозділ 3.3), *Мандич О.В.* (підрозділ 3.1), *Маруцак Д.Ю.* (підрозділ 2.5), *Ніколайчук Т.О.* (підрозділ 2.15), *Ніколенко Н.В.* (підрозділ 3.11), *Овчаренко Т.С.* (підрозділ 2.6), *Ольшанський О.В.* (підрозділ 3.5), *Онїсіфорова В.Ю.* (підрозділ 1.4), *Панн В.В.* (підрозділ 2.12), *Пасічник Ю.В.*

(підрозділ 1.1), *Петкова Л.О.* (підрозділ 2.4), *Пімоненко Т.В.* (підрозділ 3.7), *Пріхно І.М.* (підрозділ 1.3), *Прокопійшина О.В.* (підрозділ 3.9), *Редькіна Г.М.* (підрозділ 5.5), *Сагер Л.Ю.* (підрозділ 4.6), *Сас Н.М.* (підрозділ 4.1), *Светлова Н.М.* (підрозділ 3.10), *Свиридюк В.З.* (підрозділ 5.4), *Святненко В.Ю.* (підрозділ 2.1), *Сигида Л.О.* (підрозділ 4.6), *Сидорчук А.А.* (підрозділ 1.9), *Стельмах А.В.* (підрозділ 2.2), *Степанов В.М.* (підрозділ 2.9), *Сукач О.М.* (підрозділ 1.2), *Супруненко С.А.* (підрозділ 1.8), *Тихомирова Г.Є.* (підрозділ 5.3), *Тобілевич Ю.Є.* (підрозділ 4.7), *Трушкіна Н.В.* (підрозділ 4.5), *Федченко К.А.* (підрозділ 2.13), *Філатова Л.С.* (підрозділ 2.7), *Цибуляк А.Г.* (підрозділ 2.14), *Часнікова О.В.* (підрозділ 5.6), *Чигрин О.Ю.* (підрозділ 3.7), *Чумак В.В.* (підрозділ 5.2), *Шахрайк-Онофрей С.І.* (підрозділ 4.3), *Юрій Е.О.* (підрозділ 3.4), *Fuentes Vilma Elisa* (підрозділ 1.5), *Kister Agnieszka* (підрозділ 3.8).

РЕЦЕНЗЕНТИ

Корнєєв Володимир Вікторович,

*доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу фінансової політики Державного науково-дослідного інституту
інформатизації та моделювання економіки
Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.*

Покасаєва Ольга Вікторівна,

*доктор економічних наук, доктор юридичних наук, професор,
Перший проректор з науково-педагогічної та наукової роботи
Класичного приватного університету.*

Сідельникова Лариса Петрівна,

*доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Херсонського національного технічного університету.*

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У СУСПІЛЬСТВІ

1.1 Features of Realization of State Social Policy for Reducing Unemployment

The formation of effective state policy must include not only the development of the concept of economic growth, but also to determine its influence on the level of social security and protection of citizens. The relationship between the economic development and social policy due to the fact that economic development always has social consequences.

Modern social policy implemented by public authorities in the European Union, Russia and Ukraine should be aimed at ensuring a decent standard of living through the formation of various forms of social protection at higher prices and the implementation of indexation, the provision of assistance to needy families, pensions, unemployment benefits and so on. Thus existing mechanisms for social protection should help public authorities to create a system of social guarantees for all segments of the population as the basis of social justice.

One of the main directions of implementation of social policy is the reform of housing and communal services (HCS). The modern practice of reforming the social sphere focuses on the costs of the costs of utilities, leaving aside the problem of the appropriate growth costs of reproduction of labor power, the value of benefits to be repaid simultaneously with the introduction of new prices, tariffs and services¹.

Social policy, which is the basis of social security uses as a primary mechanism for its implementation budget program. The main directions of social policy formation is regulated by relevant legal acts of States. In article 46 of the Constitution States: "citizens have the right to social protection, including the right to enforce them in the event of complete, partial or temporary disability, loss of breadwinner, unemployment through no fault of their circumstances, and also in old age and in other cases provided by law"². The main component of the implementation of social policy should be aimed at the prevention of factors that may suddenly arise and negatively affect the future material welfare of citizens, in particular unemployment, poor health, aging, and changes in the economic situation

The main reason for such a widespread phenomenon as unemployment is lack of economic conditions that will enable citizens to apply their skills in productive work, adequate salaries, and the inefficient use of labour force, so unemployment is not only economic but also social problem. It should be noted

¹ Yaremenko G. A. (2005) *Some problems in the current policy of income of the population of Russia Problemy Prognozirovaniya.*# 3, pp. 94–101 (In Russian)

² *Constitution of Ukraine adopted at the Fifth Session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996 # 254k/96-VR. Supreme Council of Ukraine. 1996.# 30. P.141.*

that the phenomenon of unemployment is typical for almost all countries, so it affects the interests of scientists. We present the views of individual scientists on this issue.

The unemployment rate in each time period is defined as long-term factors and with the situation developing under the influence of changing certain stages of economic cycles. In this respect, the main factor of unemployment is the imbalance of demand and supply of goods and services, leading to reduced production and lower demand for labor¹. The problem of unemployment is urgent and in-depth scientific analysis, development of practical recommendations that can be used for the formation and implementation of effective socio-economic policy aimed at ensuring productive employment of the economically active population, reducing unemployment to the minimum socially acceptable².

Unemployment is a macroeconomic dilemma that have the most direct and powerful impact on each person. The loss of work for many people means a reduction of the meaning of life and causes serious psychological trauma. Modern unemployment in the Russian Federation – specific and specific to the unique phenomenon generated in transition States in which the process of development of market relations. However, the phenomenon of lack of work, no matter what kind of state and what kind of historical period in question has some common features and regularities, and vital for Russia. There are three main prerequisites of unemployment: loss of job (dismissal); voluntary leaving; first appearance on the labour market. The problem of unemployment worsens the difficult financial situation, pushing to find jobs for Housewives, the elderly, students³.

Therefore, the research, evaluation and development of evidence-based mechanisms to reduce the level of unemployment is an important condition for improving the welfare of the nation, and can also be used to generate forecasts of economic development of the state, both macro and micro level.

Unemployment, as an economic and social phenomenon, depends on factors that have their eligibility criteria (Fig. 1).

Each of the shown in Fig. 1 measures of unemployment has its own structure, and conditionally they can be divided into criteria of social and economic nature, where each criterion of a social nature has a direct relationship to economic criteria: for example, professional unemployment is an indicator of sectoral and cyclical unemployment, as a lack of demand for certain professions indicates a surplus of specialists or underdevelopment of certain sectors of the economy.

From the position of stimulating economic development in our study the attention is focused on the working-age population or the economically active

¹ Pogosov, I.A., Sokolovskaya, E.A. (2016) *Economic crises and unemployment in Russia/ Problems of forecasting*. 2016. # 6 (159). Pp. 83-91.

² Galkov, L.I. *Loss of human capital: factors of unemployment/ Economy and regions*. 2009. # 2. Pp. 110-113.

³ Ramazanova A.D., Asriyants K.G. *Analysis of the problems of employment and unemployment of the Russian Federation // Youth Scientific Forum: Social and Economic Sciences: electr. Sat According to the materials of the XLI Intern. correspondence nauch.-practical. conf. M. : "MTSNO". 2017. № 1 (41). URL: [https://nauchforum.ru/archive/MNF_social/1\(41\).pdf](https://nauchforum.ru/archive/MNF_social/1(41).pdf).*

population that can participate in the production process, but for one reason or another can go into the category of the unemployed.

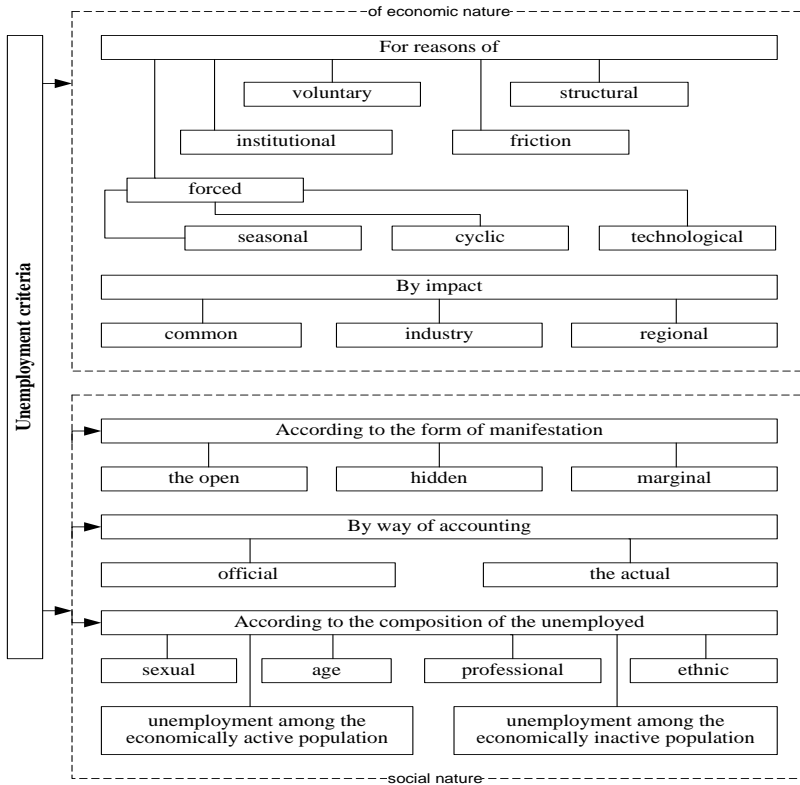

Fig. 1 – Classification criteria of unemployment

Source: compiled by the author

According to the definition of the United Nations (UN) by the economically active population are citizens of countries that offer labour for production of goods and services, as determined by the system of national accounts, during a specified reporting period¹. According to the methodology of the International labor organization, "economically active population is the population which has or wants and has the potential to have an independent source

¹ Organisation for Economic Cooperation and Development
<https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=730>

of livelihood and includes people aged from 15 to 72 years: employed and unemployed"¹.

Consequently, the employed economically active population are hired workers, persons engaged in entrepreneurial activities and providing their own work, as well as military personnel. The unemployment rate is cyclical and significantly related to demographic changes and cycles of economic development, which in turn shape the policies in the labour market.

Besides the economic dimension, unemployment of the economically active population can be disease, both General and professional nature, work injury, old age, and other factors beyond the control of the employee.

With the problems of unemployment on the different stages of development faced by virtually all countries. Using statistical data the European Union is investigated, the unemployment rate in 28 EU countries and, in particular, the Eurozone (Fig. 2).

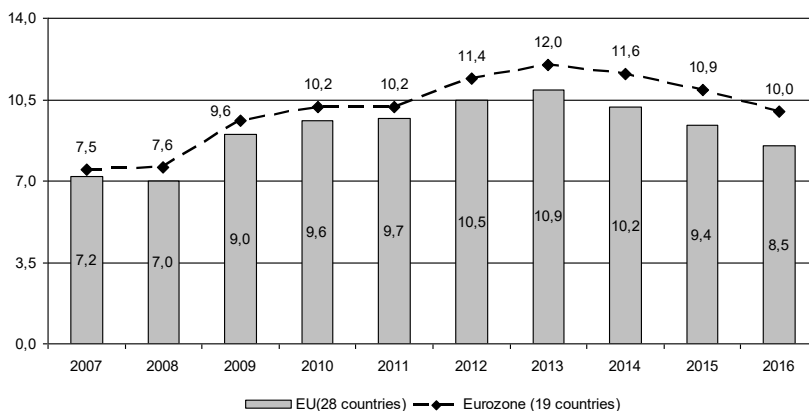

Fig. 2 - The unemployment rate in the EU 28 and in the Euro Area in the years 2007-2016, % of the total working population

Source: constructed by the author according to Eurostat²

In accordance with these data, the unemployment rate in the eu28 and in the Euro Area at the beginning of 2000, amounted to about 20.5 million people (9.2 percent of the total working population). The highest unemployment rate in the eu28 was recorded in the period between the second quarter of 2011 and the second quarter of 2013 – 26.5 million, (11,0 %), while in the Euro area, the unemployment rate reached 19.3 million (12.1 percent). Subsequently there was a reduction in the unemployment rate, which was 8.5 % (20.9 million people) in

¹ Methodology of the International Labor Organization URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

² Unemployment statistics URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en.

2016¹. The unemployment rate in the Eurozone is characterized by a lower rate of decline. During the financial and economic crisis in the Eurozone, unemployment increased more rapidly, with the exception of 2010-2011, when he stopped. Over the study period, the highest unemployment rate in this segment was recorded in 2013 to 12.0%.

Data at the drop of unemployment is presented in table. 1. In the period 2013-2016 in many countries, a decrease in the number of unemployed: for example, in Iceland and Bulgaria, their level decreased by almost 2 times. In 2016 compared to 2015 significantly reduced the level of unemployment in the Czech Republic, Hungary, Poland, Croatia (tab. 1).

Critical is the situation in Spain and Greece, where the unemployment rate is almost a fifth of the economically active population.

Analyzing the situation over the last decade in the countries of the European Union, Japan, America and some countries in the post-Soviet space (see table. 1), it can be stated that the lowest level of unemployed population in Belarus (0,8 %, as of 01.01.2017). Low unemployment rate in Belarus 2014 can be partially explained by the fact that many unemployed citizens are not willing to become on the account in employment services or exchanges, mainly because of the rather low benefit amount (21-42 Bel. RUB), which is paid only during the first six months. In Russia in 2016, the unemployment rate declined compared to 2015, reaching a 5.5%².

As for Ukraine, over the study period, the level of unemployed economically active population increased steadily and amounted to 9.7 % in 2016, while in 2007 it was 7.0%.

Unemployment is not only a negative economic phenomenon, it also creates unpredictable social consequences. Unemployed, even if he provided decent benefits, dangerous. This means that simultaneously with the increase of labor productivity we need to create new jobs and productivity growth will allow solving the problem of migrant workers, otherwise the inevitable is a large-scale immigration.

During the study it was revealed that among the factors that significantly affect the unemployment rate, there are migration processes, because legal and illegal migrants entering the country, as a rule, accept lower salaries than qualified citizens of this country, and this leads to a reduction in the number of places with decent pay and, as a consequence, to an increase in actual regional unemployment.

Note that in 2015 a total of 4.7 million people migrated to EU-28 , and at least 2.8 million were from States that are members of the EU. Given the generalized data do not reflect migration flows in the EU as a whole, since they also include flows between different member States of the EU.

¹ *Unemployment statistics and beyond* URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment>.

² <https://myfin.by/wiki/term/bezrobotica/>

**Table 1 - The unemployment rate of the economically active population
in the years 2007-2016 by country, %**

Country	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016/ 2015
Belarus	1	0,8	0,9	0,7	0,6	0,5	0,5	0,5	1	0,8	-20,0
Iceland	2,3	3,0	7,2	7,6	7,1	6,0	5,4	5,0	4,0	3,0	-25,0
Japan	3,8	4,0	5,1	5,0	4,6	4,3	4,0	3,6	3,4	3,1	-8,8
Czech Republic	5,3	4,4	6,7	7,3	6,7	7,0	7,0	6,1	5,1	4,0	-21,6
Germany	8,5	7,4	7,6	7,0	5,8	5,4	5,2	5,0	4,6	4,1	-10,9
Malta	6,5	6,0	6,9	6,9	6,4	6,3	6,4	5,8	5,4	4,7	-13,0
Norway	2,5	2,5	3,2	3,6	3,3	3,2	3,5	3,5	4,4	4,7	6,8
England	5,3	5,6	7,6	7,8	8,1	7,9	7,5	6,1	5,3	4,8	-9,4
USA	4,6	5,8	9,3	9,6	8,9	8,1	7,4	6,2	5,3	4,9	-7,5
Hungary	7,4	7,8	10,0	11,2	11,0	11,0	10,2	7,7	6,8	5,1	-25,0
Russia	6,0	6,2	8,3	7,3	6,5	5,5	5,5	5,2	5,6	5,5	-1,8
Romania	6,4	5,6	6,5	7,0	7,2	6,8	7,1	6,8	6,8	5,9	-13,2
Netherlands	4,2	3,7	4,4	5,0	5,0	5,8	7,3	7,4	6,9	6,0	-13,0
Austria	4,9	4,1	5,3	4,8	4,6	4,9	5,4	5,6	5,7	6,0	5,3
Denmark	3,8	3,4	6,0	7,5	7,6	7,5	7,0	6,6	6,2	6,2	0,0
Poland	9,6	7,1	8,1	9,7	9,7	10,1	10,3	9,0	7,5	6,2	-17,3
Luxembourg	4,2	4,9	5,1	4,6	4,8	5,1	5,9	6,0	6,5	6,3	-3,1
Estonia	4,6	5,5	13,5	16,7	12,3	10,0	8,6	7,4	6,2	6,8	9,7
Sweden	6,1	6,2	8,3	8,6	7,8	8,0	8,0	7,9	7,4	6,9	-6,8
Bulgaria	6,9	5,6	6,8	10,3	11,3	12,3	13,0	11,4	9,2	7,6	-17,4
Belgium	7,5	7,0	7,9	8,3	7,2	7,6	8,4	8,5	8,5	7,8	-8,2
Ireland	4,7	6,4	12,0	13,9	14,7	14,7	13,1	11,3	9,4	7,9	-16,0
Lithuania	4,3	5,8	13,8	17,8	15,4	13,4	11,8	10,7	9,1	7,9	-13,2
Slovenia	4,9	4,4	5,9	7,3	8,2	8,9	10,1	9,7	9,0	8,0	-11,1
Finland	6,9	6,4	8,2	8,4	7,8	7,7	8,2	8,7	9,4	8,8	-6,4
Latvia	6,1	7,7	17,5	19,5	16,2	15,0	11,9	10,8	9,9	9,6	-3,0
Slovenia	11,2	9,6	12,1	14,5	13,7	14,0	14,2	13,2	11,5	9,6	-16,5
Ukraine	7,0	7,0	7,9	8,9	8,7	8,2	7,8	9,7	9,5	9,7	2,1
France	8,0	7,4	9,1	9,3	9,2	9,8	10,3	10,3	10,4	10,1	-2,9
Turkey	9,1	10,0	13,0	11,1	9,1	8,4	9,0	9,9	10,3	10,9	5,8
Portugal	9,1	8,8	10,7	12,0	12,9	15,8	16,4	14,1	12,6	11,2	-11,1
Italy	6,1	6,7	7,7	8,4	8,4	10,7	12,1	12,7	11,9	11,7	-1,7
Cyprus	3,9	3,7	5,4	6,3	7,9	11,9	15,9	16,1	15,0	13,1	-12,7
Croatia	9,9	8,6	9,3	11,8	13,7	15,8	17,4	17,2	16,1	13,3	-17,4
Spain	8,2	11,3	17,9	19,9	21,4	24,8	26,1	24,5	22,1	19,6	-11,3
Greece	8,4	7,8	9,6	12,7	17,9	24,5	27,5	26,5	24,9	23,6	-5,2

Source: calculated by the author according to the data of statistical departments¹

The largest part of migration of persons with EU citizenship in 2015 falls on Romania (87% of all migrants from the total number of persons emigrating from this country), Lithuania (83 %), Hungary (56 %), Croatia (55 %), Latvia

¹ Unemployment statistics URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en.

(52 %), Estonia (52 %) and Portugal (50 %). While in Luxembourg, Germany and Austria were recorded relatively low levels of national immigration: 5-6 % of their total migration. These indicators confirm the complexity and ambiguity of migration processes, forcing each country to develop its own specificity of migration policy with the minimization of internal social risks.

The prevention of social risks should be implemented with a set of specific tools that are used by state and business structures with the aim of reducing negative impact on families and individuals, the influence of certain factors (disability, old age, illness, unemployment, etc.). Prevention of indicated risks is carried out by certain social benefits, which consist of transfers in cash or in kind. Social contributions are paid at the expense of the social insurance budget transfers, financial assistance to businesses and individuals. One such payment is the unemployment benefit.

It is the increase in unemployment among the economically active population has a negative impact on the economy of the country, as these persons, not taking part in the production process, need financial assistance allocated from the budget in the form of benefits.

The expenditure on social protection are still very important item of expenditure of any state, reflecting the main function of redistribution of income and wealth generated at the expense of obligatory payments.

In 2015 in the EU-28 expenditure on social benefits amounted to 19.2 % of GDP, or 40.6 % of total budget expenditures. The greatest number of benefits related to social protection were recorded in Finland (25.6% of GDP), France (24.6 per cent) and Denmark (23.6 per cent). The lowest are in Ireland (9,6 %), Lithuania (11,1 %), Romania and Latvia (11.5 per cent) and Iceland (9.5 percent)¹.

The financing of social protection systems in the EU-28 in 2014 at the expense of contributions to the social insurance Fund (54,1 % of total revenues) and financing by the state (40.5% of total revenues).

Using data from the Ministry of social policy of Ukraine and the State Treasury service of Ukraine were investigated, the situation with social payments and spending on social services in Ukraine in 2012-2016 (table. 2).

The size of social benefits, given the substantial needs of Ukrainian citizens in social assistance, over the study period increased significantly. The expenditure on social protection in 2016 amounted to 10.8 % of GDP, while in 2014, they stood at 8.8 %. The consequences of the difficult economic situation of recent years has negatively reflected on the level of unemployment, which increased from 7.8% in 2013 to 9.7 % in 2016, which, respectively, led to increase benefits for certain categories of the population. Social assistance payments to the unemployed from the consolidated budget of Ukraine in 2016 amounted to 94,0 mln. (0,004 % of GDP), while in 2013, payments were \$ 25.4 million UAH.(0.002% of GDP).The insignificance of budget financing kompensiruet payments at the expense of means of Fund of obligatory state social insurance of Ukraine against unemployment. So,

¹ *Unemployment statistics* URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en.

the total expenses of the Fund in 2015 for the payment of unemployment benefits amounted to 5962,9 mln. that was 0.3% of GDP at the mill¹.

Table 2 - Indicators of social sector financing from the consolidated budget of Ukraine in 2012-2016

Article	2012	2013	2014	2015	2016
GDP, million UAH.	1408889,0	1454931,0	1566728,0	1979458,0	2383182,0
Expenditures of the consolidated budget, UAH mln.	492454,7	505843,8	523125,7	679871,4	835589,8
in % of GDP	35,0	34,8	33,4	34,3	35,1
including spending on social protection and social security, UAH mln.	125306,9	145062,6	138004,8	176339,8	258326,1
in % of GDP	8,9	10,0	8,8	8,9	10,8
including social protection of the unemployed, UAH mln.	39,7	25,4	55,6	59,7	94,0
in % of GDP	0,003	0,002	0,004	0,003	0,004
in % to total budget expenditures	0,008	0,005	0,011	0,009	0,011

Source: calculated by the author according to data^{2, 3, 4}

However, it is understood that the policy of the state in the system of social support of the population during the study period was stipulated by the increase of minimum standards, resulting in the level of unemployment 1172 UAH. in 2013 grew to UAH 1997. in 2016, which also led to an increase in the volume of paymen.

Taking into account the urgency of this problem, it is advisable to offer an appropriate mechanism of state regulation of employment, where one way to reduce unemployment is to develop anti-crisis program of measures aimed at overcoming the negative phenomena in the economy. The state provides active prevention of unemployment, namely: the development of national programs of professional training and effectively support the search of jobs to the unemployed; the implementation of incentives for entrepreneurs who create new jobs, and so on. (Fig. 3).

The feature of the mechanism consists in the specificity of formation of the Fund. Fund resources for the payment of unemployment benefits and the financing the accompanying measures (retraining, professional development, etc.) is formed mainly at the expense of budget funds, funds specialized funds and contributions from private entrepreneurs. Funds specialized funds – based payments – are formed due to deductions from profits of businesses and individuals in a strictly prescribed percentage, but this approach does not take into account the cyclical and seasonal unemployment. Unemployment benefits are paid in specific periods of unemployment, and the contributions to the respective funds are linked to periods

¹ Report on the implementation of the budget of the Fund of Compulsory State Social Insurance of Ukraine in case of unemployment for 2015. URL: http://www.cct.com.ua/2017/08.06.2016_111.htm.

² <http://www.ukrstat.gov.ua/>

³ <http://www.msp.gov.ua/timeline/Socialni-zviti-.html>.

⁴ <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>.

of employment. Accordingly, there is a need for the formation of certain approaches that would take into account the cyclical nature of the payments.

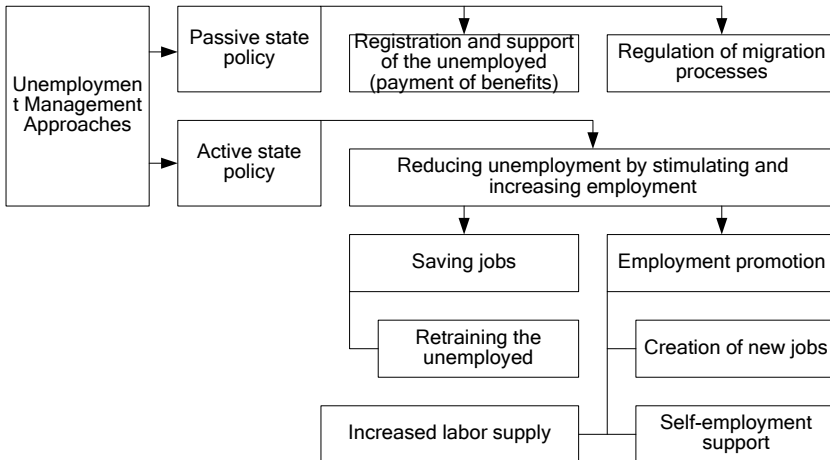

Fig. 3 - The mechanism of state regulation of population employment

Source: generated by author

The insufficiency of budget funds and social funds can be solved by attracting the investment resources that will balance the expenses of the state for the implementation of measures to combat unemployment among the economically active population. Funds can come from domestic interested investors (employers) and foreign. These resources could be used not only to create new jobs, but also for training or retraining of the unemployed, providing them with not only unemployment benefits, but a kind of scholarship payments for the period of study, with mandatory employment in the future. If the company is in need of new skills, can Finance retraining of staff further giving him his job, it may be considered an option when a company in the employment service selects the necessary contingent and pays for advanced training for their future employees. This approach will allow, first, to provide the company with professional staff, and secondly, to reduce the expenditure of public funds for benefits and paying for retraining of the unemployed and, thirdly, will allow to regulate the labour market and to reduce the number of unemployed.

Given that a significant part of businesses today are in a rather difficult situation and additional costs for them can be daunting, it is necessary to develop the mechanism of return on investment. Resources can be returned by providing tax holidays for the period of financing staff training can also be provided a refund by the staff due to the small deductions from wages.

Another promising direction in reducing the financial costs of the fight against unemployment is the rejection of direct state funding of higher education and the transition to targeted subsidies for enterprises which agree to employ prepared on request of the students. The essence of the approach lies in the fact

that the entrepreneurial structure form a list of necessary specialists, quantity, as well as the necessary theoretical and practical skills. In this case, the state based on the generated contingent allocates a subsidy to the company for payment of training. The feasibility of learning can be tested in practice in these enterprises that will enable management to make an objective decision about the level of specialist training and further training. The attractiveness of this approach is to balance the expenses of the state for training and filling of the labour market. It is well known that a significant proportion of students who have graduated from universities are unemployed or work in another profession that, in fact, evidence of misuse of budget funds: the money on the training of experts is spent, but they do not work on the profile do not take part in the process of reproduction, instead they join the ranks of the unemployed, or claiming benefits, or the development of new demanded specialties for the budget.

Implementation of the approaches is possible only with the cooperation of business and government, namely: it is necessary to develop a system of tax benefits for companies who actively participate in the process of regulation of employment of the population.

As one of the areas of regulation of employment that will lead to the increase in the income level of the population, increase the level and quality of life of the population, and also reduce the level of poverty in the country is to increase production¹.

Unemployment creates a number of problems: declining purchasing power of the population, the budget loses taxpayers, the enterprise's staff, increasing the risk of social unrest, the state requires additional costs to support the unemployed. The creation of a civilized labor market, which would allow a citizen to find quickly the necessary work conditions that meet its requirements of health and safety, decent wages, and the employer workers with necessary qualifications is possible only with the existence of an efficient employment system.

It should be noted that effective policy towards reducing the level of unemployment in Western countries is the "Law on compulsory registration of job vacancies," in India the law was adopted in 1959 and was called "labor Exchanges (compulsory notification of vacancies)", which was provided by the creation of a unified state databank of available jobs, and with the help of extensive computer systems of any employment center in the country could obtain the data about the vacant workplaces (vacancies), their characteristics and requirements.

Accordingly, in the countries of Eastern Europe, it is advisable for governments to develop and adopt a similar bill, and to form a single database of job vacancies, which will contain information not only separate region but the country as a whole. Also, in our opinion, it would be logical in this database include a list of vacant jobs in other States to provide citizens seasonal work abroad. The law will require employers to promptly and in full to amend this database information about job vacancies, wages, requirements to the candidates

¹ *European choice. Conceptual bases of the strategy of economic and social development of Ukraine in 2002-2011* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>.

and guarantee on their part. Also, this database is to make information about persons who seek employment, and their characteristics. In contrast to existing databases, this database will not only find a job or the right employee, but also to obtain Advisory services.

The interaction of employers and the unemployed according to the proposed approach is as follows:

the first stage is registration in the database of potential unemployed and vacancies;

in the second phase, the database generates a list of potential candidates that match the employer;

the next step is selection among the most suitable applicants, conduct interviews, review the documents and skills of the employee;

in the fourth stage the decision on the eligibility of the applicant and defines the possibilities of its employment, if the applicant fully complies with the requirements and agree to the conditions of work and pay, employment contract. If the employer has any doubts, he can offer a probationary period and then have to execute the contract. In that case, if the applicant does not have sufficient experience, but willing to work, the company's management may decide on the financing of training..

One of the positive aspects of the formation of such a base is the fact that the unemployed that long "hang" in the database and not in demand, or often change jobs may be offered by the development of the new profession.

1.2 Gender Budgeting as Basic Principle of Realization of Social Politics

The principle of gender-responsive budgeting was used as a "women's budget" for the first time in Australia in 1984. Since then, it has been implemented in several countries as one of the strategies for achieving gender equality. In early 2000, according to the Commonwealth Secretariat, more than 40 countries applied the strategy of gender-responsive budgeting⁴ to some extent. The European Union officially acknowledged the GRB strategy in 2001¹.

Since 1995, a number of international organizations and agencies, including the United Nations Development Fund for Women (UNIFEM, now UN Women), the United Nations Development Programme (UNDP), the United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) etc., has initiated the integration of a gender perspective to the budgets and thus contributed to the development of the concept and strategy of gender-responsive budgeting (GRB). The GRB concept was envisioned as a flexible mechanism of developing the targeted policies to ensure the equitable distribution of resources for different social groups, and it gives researchers and practitioners an opportunity to continuously expand its

¹ *Gender Budgeting. Final report of the Group of Specialists on Gender Budgeting (EG-S-GB)/ Directorate General of Human Rights – available at: <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/>*

context, ensuring its functioning as an effective tool to ensure social inclusion and gender equality.

Consideration of the interests, needs, capabilities and experience of various groups of women and men in all domains of societal life underlies the country's gender-sensitive policy. An effective tool for implementation of a gender-sensitive policy is the Gender Responsive Budgeting.

Gender Responsive Budgeting means the application of a comprehensive gender approach to the budget policy and budget process on the national and local levels, which includes allocation of budget funds according to the gender principle, as well as entails stronger transparency and accountability. Gender Responsive Budgeting is a method of budgeting centred around specific individuals – women and men from different social and demographic groups. Core elements of the gender responsive budgeting process are:

- 1) gender budget analysis;
- 2) amending programs and budgets;
- 3) consistent integration of Gender Responsive Budgeting into the budget process and documents.

Gender budgeting is the application of gender mainstreaming in the budgetary process. Given that the budget process is the gateway for resource allocation, as well as a key determinant of the standards and qualities of public policy formulation, it is natural that the budget be considered for its likely impact on gender-responsive public governance.

An established definition of gender budgeting refers to “a gender-based assessment of budgets, incorporating a gender perspective at all levels of the budgetary process and restructuring revenues and expenditures in order to promote gender equality”¹.

The term “gender-responsive budget” means the budget providing for the state resource planning which factors in the budget revenues derived from the activity of women and men as well as the budget expenditures distributed between women and men. It should be stressed that gender-responsive budgets are not separate budgets for women and men. This is a tool for integrating gender aspects into public policies and budgets of different departments, divisions and institutions².

«Gender equality» is characterised by diverse developments in the selected indicators. Both the gender employment gap (in total and for recent graduates) and the gender pay gap have narrowed over the past few years. Also, while the proportions of women in national parliaments and in senior management positions of the largest listed companies have grown considerably, they still remain far from parity. Trends in the area of education, where women are ahead of men, are mixed. While men have been catching up with women in reducing the share of early leavers from education, they have fallen behind in attaining tertiary education.

¹ Council of Europe, 2009

² Lobanova L. *Gender-Based Strategies of Sustainable Development of Ukraine K.: Fenix, 2004. p. 13.*

However, many more women than men still remain economically inactive due to caring responsibilities, and this gender gap has even widened further.

Although gender budgeting practices vary across countries where it has been introduced, there are three broad categories of gender budgeting systems:

- gender-informed resource allocation whereby individual policy decisions and/or funding allocations take into account the impact of the decision on gender equality;
- gender-assessed budgets where the impact of the budget as a whole is subject to some degree of gender analysis;
- needs-based gender budgeting where the budget decisions are underpinned by a prior assessment of gender needs.

This allows a detailed understanding of the extent to which gender inequalities exist and highlights the policy domains where gender inequalities are greatest.

The categories are broadly incremental, in that those which have gender-assessed budgets generally undertake gender-informed resource allocation and countries that do needs-based gender budgeting also generally have gender-assessed budgets.

Differences by sex: In 2016, women were more likely to be at risk of poverty or social exclusion than men (the rate for women was 24.4%, while for men it was 22.5%). Because women are more likely to experience the long-term effects of reduced labour market participation than men, the gender poverty gap – the difference in the risk of poverty rate between men and women – is highest in the oldest age group (65 or over). Between 2008 and 2016, the overall gender poverty gap narrowed slightly. This reduction took place between 2012 and 2015 but the trend started to reverse again in the most recent year considered. The risk for women was also higher in all three sub-indicators.

Ensuring high employment rates for both men and women is one of the EU's key targets. Reducing the gender employment gap – the difference between the employment rates of men and women aged 20 to 64 – is important for equality and a sustainable economy. Women have a higher average level of education in most EU countries. Because a higher level of education is associated with higher average wages, this has a positive impact on the overall gender pay gap. However, it does not prevent women in the EU from being over-represented in industries with low pay levels, and being under-represented in well-paid industries. Because of the gender pay gap and shorter working lives, women earn less over their lifetimes than men. This results in lower pensions and a risk of poverty in old age.

The selected indicators for the sub-theme on employment show gender equality in the labour market has increased over the past few years. Since 2011, both the gender employment gap and the gender pay gap have narrowed, with the gender employment gap reaching 11.5 percentage points in 2017 and the gender pay gap reaching 16.2% in 2016. These levels are 0.7 percentage points (for the employment gap) and 0.6 percentage points (for the pay gap) lower than five years before, indicating that gender differences have declined more quickly for employment rates than for wages.

In 2016, women’s gross hourly earnings were on average 16.2% below those of men in the EU. Between 2011 and 2016, the gender pay gap decreased by 0.7% per year on average¹.

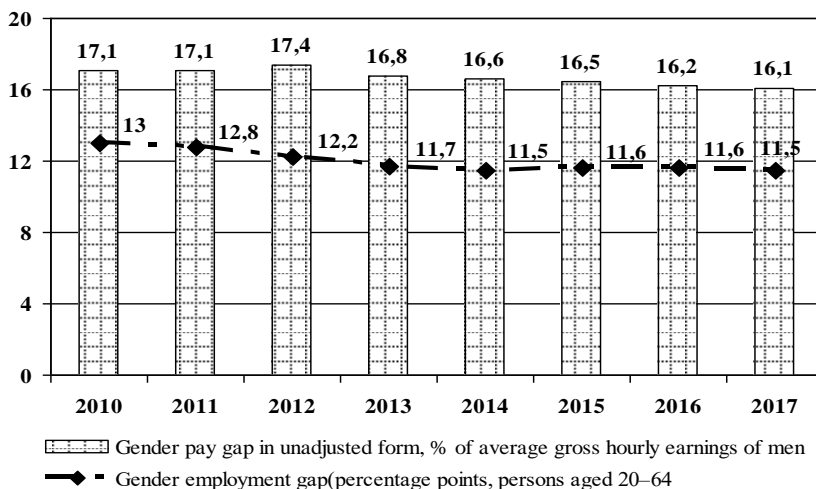

Fig. 1 - Gender pay gap in unadjusted form EU-28, 2010–2017

As Figure 1 shows, the gender employment gap in the EU has been steadily decreasing since 2001. It decreased by an average of 2.7% per year between 2002 and 2017, and by a slightly slower pace of 1.2% per year in the short-term period since 2012.

The impact of the lifelong limited economic independence of women and gender inequalities in the labour market becomes most apparent among older age groups, especially if women are widowed and living alone. Women receive much lower pensions than men (in 2014 the gender gap in pensions in the EU was 40 %, to the detriment of women)². They also become inactive at an earlier age than men and, in addition, their inactivity increases sharply before the retirement age (the inactivity rate of women aged 55–64 is 52 %, while for men in this age group it is 36 %). The gender gap in poverty levels to the detriment of women is highest in the 75 and older age group (7 percentage points). This is of particular concern given that women in the EU make up most of the ageing population.

Realization of principles of gender equilibrium, in Ukraine has pondered able legal framework. Yes, in 2005 Law of Ukraine was accepted «On providing of even rights and possibilities of women and men» which parity position of women and men is fastened in all the spheres of life of society. By the decision of

¹ Unemployment statistics URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en.

² <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>

Ministers of Ukraine Cabinet «About the lead through of gender examination» (in 2006) certainly development of democracy and observance of the European standards of human rights in Ukraine. 24 Constitutions of Ukraine are proclaimed the article equality of constitutional rights and freedoms of citizens of Ukraine.

In 2013 the Government program of providing of even rights and possibilities of women and men was accepted on a period to 2016 year¹, that determined introduction of genders approaches in all the spheres of vital functions of society. By the program the improvement of legislation was foreseen on questions of providing of even rights and possibilities of women and men by driving of him to accordance with international standards and legislation of European Union.

In 2005-2010 became the positive changes of providing of gender equality: which brought abatement over of administrative reforms of, to the decline of efficiency of mechanism of providing of even rights and possibilities of women and men². The new calls of development of the noted mechanism were become by a humanitarian crisis, which arose up as a result of military conflict and occupation of part of territory of Ukraine, economic crisis and policy of hard economy.

With the purpose of the subsequent overcoming of gender budgeting inequality, in 2017 Conception of the government social program of providing of even rights and possibilities of women and men was accepted on a period to 2021 year³. The program is directed on the improvement of mechanism of providing of even rights and possibilities of women and men in all the spheres of vital functions of society, and also on introduction of the European standards of equality.

As a result of realization of Conception it is planned to decrease dug up in payment labour of men and women, to perfect the mechanism of lead through of gender budgeting examination and extend statistical information in accordance with acquits ES.

Next to initiations of bill in 2012–2013, as sponsorship of SIDA, a pilot project was realized «gender budgeting at local level in Ukraine». A project foresaw realization of genders analysis of budgets after the separate regional programs⁴. In 2017, Project started “Gender budgeting in Ukraine” which is carried out with the purpose of support of Ministry of finance of Ukraine in the process of introduction of Gender budgeting in Ukraine and financed the Swedish agency of international development and collaboration. Basis of this project which is expected to 2018 is an assistance the increase of economic efficiency of charges of

¹ State program of rights of rights of rights and interests of domestic and domestic parties for the period up to 2016: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 717 of 26 veresnya 2013 p. - URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>

² Indeks globalnogo gendernogo nenovnosti (Gender Global Gap Report), 2016; URL: <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2016/economies/#economy=UKR>

³ Of the sovereign social rights program of the rights of persons that can live in the period up to the year 2021: Concept: Disposition of the Cabinet of Ministers of Ukraine of the 5th of April 2017 p. No. 229-p. - URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>

⁴ Sound about gender equality in Ukraine, USAID, 2017, URL: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pa00mq3k.pdf

budget through the account of necessities of different groups of women and men in Ukraine.

The categories are broadly incremental, in that those which have gender-assessed budgets generally undertake gender-informed resource allocation and countries that do needs-based gender budgeting also generally have gender-assessed budgets.

However, the strategic goals which are key for most gender-responsive budget initiatives may be defined as follows:

1. Raising awareness and understanding of gender issues and gender impact of the state budgets and programmes.

2. Strengthening the responsibility of governments for their budget policy and commitments.

3. Changing and improving the state budgets and programmes to achieve gender equality¹.

The Gender Responsive Budgeting implementation is associated with the ability to change the budgets and policy of the state towards greater gender equality. Other advantages of Gender Responsive Budgeting include the opportunity to:

- improve the quality of services for the public through the allocation of budget expenditures on specific customers;

- increase the efficiency of policies implementation and ensure greater accountability of government bodies;

- improve the laws and policies with a view to addressing the existing gender issues;

- accelerate the economic development of areas given a more efficient use of existing resources;

- reduce gender inequalities and enable the development of the gender-sensitive policy;

- raise awareness and influence of the public (particularly women) on decision-making in the budget process;

- monitor the achievement of policy objectives and statements on gender equality.

As noted above, for the purposes of this study, the defines gender budgeting as “integrating a clear gender perspective within the overall context of the budgetary process, through the use of special processes and analytical tools, with a view to promoting genderresponsive policies”. As the “budget process” is an annual (or indeed multiannual) event, there are several opportunities across the cycle in which the gender perspective can be brought to bear. This study accordingly classifies gender budgeting interventions by the relevant stage in the process:

¹ Sharp R. *Budgeting for Equity: Gender Budget Initiatives within a Framework of Performance Oriented Budgeting*. – available at: <http://www.wbg.org.uk/sharp2003.pdf.pdf>

1.	Ex ante gender budgeting approaches	<ul style="list-style-type: none"> ● Ex ante gender impact assessment: Assessing individual budget measures, in advance of their inclusion in the budget, specifically for their impact on gender equality. ● Gender budget baseline analysis: An analysis which is periodically conducted to assess how the existing allocation of government expenditures and revenues contributes (or otherwise) to gender equality. ● Gender needs assessment: A qualitative assessment, including views and opinions from stakeholders and civil society representatives, of the extent to which government policies and programmers' meet gender equality needs, with a view to identifying priorities for policy action in the budgetary context.
2.	Concurrent gender budgeting approaches	<ul style="list-style-type: none"> ● Gender perspective in performance setting: Requirements prescribing that a minimum proportion of budget-related performance objectives be linked to gender-responsive policies. ● Gender perspective in resource allocation: Requirements prescribing that a minimum proportion of overall budgeted resources be allocated towards gender-responsive policies. ● Gender-related budget incidence analysis: The annual budget is accompanied with an official assessment, conducted by the central budget authority (or under its authority) of the budget's overall impact in promoting gender equality, including a genderdisaggregated analysis of specific policy measures (both revenue- and expenditure-related).
3.	Ex post gender budgeting approaches	<ul style="list-style-type: none"> ● Ex post gender impact assessment: Assessing individual budget measures, after their introduction/ implementation, specifically for their impact on gender equality. ● Gender audit of the budget: Independent, objective analysis, conducted by a competent authority different from the central budget authority, of the extent to which gender equality is effectively promoted and/or attained through the policies set out in the annual budget. ● Gender perspective in spending review: In the context of a national/ "comprehensive" spending review, gender is routinely included as a distinct dimension of analysis.

Given that currently the local budgets finance most services for the population, the main areas for the potential application of this management technique are the social services funded by the state and local budgets.

Thus, introducing gender-based approaches to programmes and budgeting development at the local level makes it possible not only to evaluate how the equality of rights and opportunities for men and women is ensured in practice in a specific area or region, but also to enhance the quality of these services for the public.

Gender budgeting is a specific example of a broader trend in budgeting, whereby the budget is considered as something more than a neutral, process of resource allocation, but as a value-laden process that embodies – and potentially informs and influences – longstanding societal choices about how resources are deployed.

1.3 Інноваційні підходи до модернізації механізму фінансового забезпечення соціальної сфери

Механізм фінансового забезпечення соціальної сфери на загальнодержавному рівні ґрунтується на положеннях діючої соціальної та бюджетної політики. Макроекономічна нестабільність в Україні та обраний Україною Європейський вектор розвитку вимагають пошуку новітніх підходів до фінансування соціальної сфери.

Основними джерелами фінансового забезпечення соціальної сфери є Державний та місцеві бюджети України, Пенсійний фонд України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонд соціального страхування України (табл. 1).

Таким чином, видатки на соціальну сферу за рахунок всіх джерел фінансування збільшилися з 457,2 млрд. грн. у 2010 р. до 604,0 млрд. грн. у 2017 р., тобто на 146,8 млрд. грн. (на 32,1 %).

Таблиця 1 – Загальний обсяг видатків на соціальну сферу України у 2010-2017 рр.

Джерело	Од. вимір.	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Державний бюджет України	млрд. грн.	112,9	105,1	122,9	137,6	124,7	152,0	204,6	144,5
	%	24,7	21,4	21,4	22,6	21,1	22,3	26,3	23,9
Місцеві бюджети України	млрд. грн.	133,7	154,7	196,1	195,8	202,0	241,2	293,1	141,3
	%	29,2	31,5	34,1	32,1	34,1	35,4	37,7	23,4
Пенсійний фонд України	млрд. грн.	191,5	210,7	233,7	250,4	243,5	265,7	254,1	291,5
	%	41,9	42,9	40,7	41,1	41,1	39,0	32,7	48,3
Фонд загальнообов'язк. держ. соц. страх. Укр. на випадок безробіття	млрд. грн.	6,9	8,2	6,9	7,9	6,9	7,8	8,6	9,2
	%	1,5	1,7	1,2	1,3	1,2	1,1	1,1	1,5
Фонд соц. страх. України	млрд. грн.	12,2	12,2	15,0	17,9	15,1	14,0	16,9	17,5
	%	2,7	2,5	2,6	2,9	2,5	2,1	2,2	2,9
Всього видатків на соц. сферу	млрд. грн.	457,2	490,9	574,6	609,6	592,2	680,7	777,3	604,0
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Побудовано автором за даними^{1,2,3,4}

¹ Річні звіти про виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів України за 2010-2017 роки / Державна казначейська служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua>.

² Звіти про виконання показників бюджету Пенсійного фонду України за 2010-2017 роки / Пенсійний фонд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.pfu.gov.ua>.

³ Звіти про виконання бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття за 2010-2017 роки / Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.dcz.gov.ua>.

⁴ Звіти про виконання бюджету Фонду соціального страхування України за 2016-2017 роки / Фонд соціального страхування України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fssu.gov.ua>.

Узагальнивши обсяги видатків на фінансування соціальної сфери в Україні за рахунок бюджетних і позабюджетних установ, можна констатувати, що бюджетне фінансування соціальної сфери є основним джерелом фінансування – близько 50-65 %. Так, видатки Державного бюджету України на соціальну сферу становили 24,7 % загального обсягу фінансування соціальної сфери у 2010 і 23,9 % у 2017 р., тобто їх частка зменшилася на 0,8 відсоткових пункти. В абсолютному вираженні видатки Державного бюджету України на соціальну сферу зросли з 112,9 млрд. грн. у 2010 р. до 144,5 млрд. грн. у 2017 р., тобто на 31,6 млрд. грн. (на 28,0 %). Видатки місцевих бюджетів на соціальну сферу протягом 2010-2016 рр. зросли з 133,7 млрд. грн. до 293,1 млрд. грн. відповідно, тобто на 159,4 млрд. грн. (на 19,2 %). У 2017 р. відбулося суттєве зменшення обсягу видатків на 51,9 % до рівня 141,3 млрд. грн. Частка видатків місцевих бюджетів на соціальну сферу досягла свого максимуму у 2016 р. і становила 37,7 %, а мінімальне значення зафіксовано у 2017 р. – 23,4 %.

Кошти Пенсійного фонду України є також вагомим джерелом фінансування соціальної сфери. Їх частка у загальному обсязі фінансування становила 41,9 % у 2010 р. і 48,3 % у 2017 р., тобто зросла на 6,4 відсоткових пункти. Загальний обсяг видатків Пенсійного фонду України зріс на 100,0 млрд. грн. (на 52,2 %): з 191,5 млрд. грн. у 2010 р. до 291,5 млрд. грн. у 2017 р.

Зауважимо, що фонди соціального страхування займають незначні позиції щодо фінансування соціальної сфери. Так, протягом досліджуваного періоду видатки Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття становили близько 1,5 % загального обсягу фінансування. Зауважимо, що обсяг фінансування соціальної сфери за рахунок коштів цього Фонду зріс з 6,9 млрд. грн. у 2010 р. до 9,2 млрд. грн. у 2017 р., тобто на 5,3 млрд. грн. (на 43,4 %).

Питома вага витрат на соціальну сферу Фонду соціального страхування України зменшилася з 2,7 % у 2010 р. (12,2 млрд. грн.) до 2,2 % (16,9 млрд. грн.) у 2016 р. У 2017 р. відбулося збільшення видатків цього Фонду на 0,6 млрд. грн. (на 3,6 %), обсяг яких становив 17,5 млрд. грн. (2,9 % загального обсягу фінансування соціальної сфери).

Доцільно відзначити, що Фонд соціального страхування України об'єднав два фонди соціального страхування – Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань: рішення про створення Фонду було прийнято у грудні 2014 р.¹, крім того, починаючи з грудня 2014 р. і до липня 2017 р. продовжувався процес об'єднання діючих фондів, а остаточне об'єднання відбулося 1 серпня

¹ В Україні створений новий Фонд соціального страхування / Федерація роботодавців України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fru.org.ua/ua/events/fru-events/v-ukraini-stvorenyi-noviy-fond-sotsialnoho-strakhuvannia>.

2017 р.¹, коли новий Фонд соціального страхування України та його робочі органи були наділені повноваженнями виконувати всі функції та завдання, визначені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»². Оскільки статистичне дослідження ведеться починаючи з 2010 р., а окремий бюджет новоствореного Фонду соціального страхування був вперше прийнятий у 2016 р., тому протягом 2010-2015 рр. під видатками цього Фонду слід розуміти суму видатків Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

У нинішніх умовах соціально-економічного розвитку України визначальними повинні стати два способи фінансового забезпечення соціальної сфери – за рахунок бюджетних коштів та самофінансування.

Бюджетне фінансування соціальної сфери є основним і традиційним джерелом фінансових ресурсів, а механізми залучення і використання цих коштів є давно відпрацьованими і постійно вдосконалюються. В той час як механізм самофінансування соціальної сфери є слабо дослідженим і практично не застосовується.

Відповідно, саме галузь самофінансування соціальної сфери в сучасних умовах інтеграції України до світового економічного простору повинна стати головним полем для маневру реформ та пошуку інноваційних підходів.

Доцільно уточнити, що під самофінансуванням соціальної сфери ми розуміємо такі механізми акумулювання та перерозподілу коштів населення, що здатні забезпечити ефективне виконання частини соціальних функцій держави за їх рахунок. Основними такими функціями є соціальний захист у формі грошових виплат певним верствам населення та частина соціальних послуг.

Таким чином, самофінансування соціальної сфери передбачає збір коштів населення у формі цільових внесків та їх перерозподіл за потребами певних груп. Основним напрямом реформування соціальної сфери, на нашу думку, має стати виведення її зі сфери повного державного управління зі збереженням лише функцій контролю та регулювання. Основним сегментом економіки, що, на нашу думку, здатний ефективно управляти коштами соціального забезпечення, є фінансовий ринок у формі банківських, страхових та фондових суб'єктів (рис. 1).

Запропоновані способи самофінансування соціальної сфери містять інвестиційний компонент. Тобто суб'єкти фінансування, акумулюючи тимчасово вільну частину коштів населення з метою створення умов

¹ Відбувається об'єднання фондів соціального страхування / Федерація професійних спілок України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/sotsialne-strakhuvannya-i-pensijne-zabezpechennya/12643-vidbuvaetsya-ob-ednannya-fondiv-sotsialnogo-strakhuvannya>.

² Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон від 23.09.1999 № 1105-IV / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1105-1>.

приведеної цінності грошей у часі, повинні здійснювати їх постійне інвестування в низькоризикові галузі економіки. При цьому напрями інвестування резервних і страхових фондів страховиків та недержавних пенсійних фондів на сьогодні визначаються Кабінетом Міністрів України та обмежуються, переважно, цінними паперами з державним гарантіями. На нашу ж думку, більш ефективним способом розміщення таких коштів може стати їх розміщення в цінні папери підприємств державної власності реального сектора економіки зі збереженням тих же державних гарантій. Такий механізм дозволить перетворити частину галузі соціального забезпечення із бюджетного тягара в додаткову рушійну силу економіки.

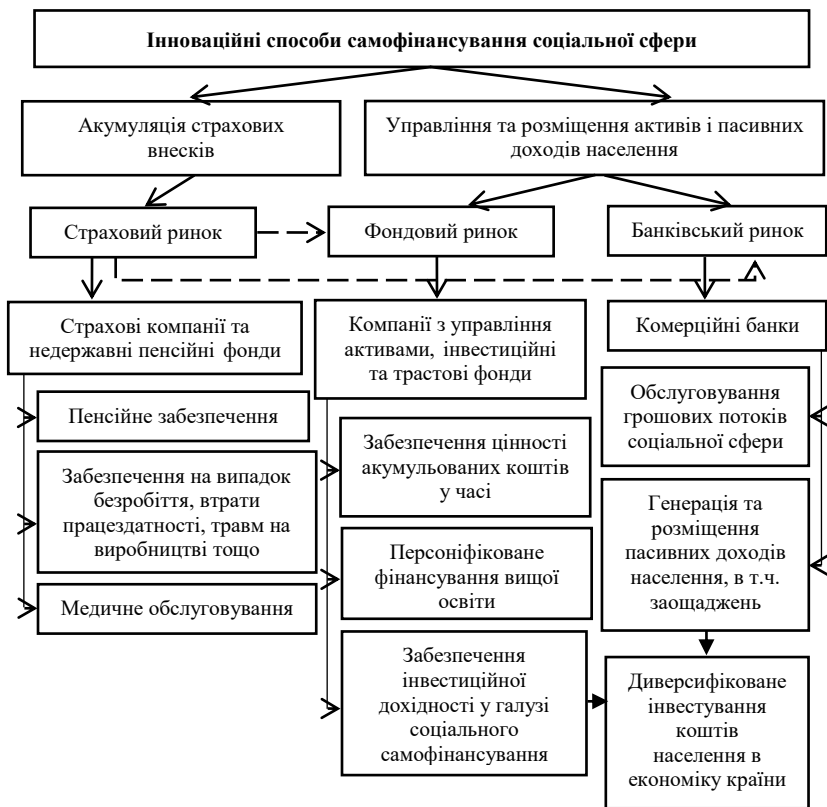

Рис. 1 – Інноваційні способи самофінансування соціальної сфери

Побудовано автором

Звичайно, за таких умов трансформації відбуватимуться у формі непопулярних реформ. Зокрема, перехід до накопичувальних систем персоніфікованого пенсійного забезпечення та соціального страхування в усіх країнах світу викликає масові страйки та протести профспілок. Але

країни, що вже давно пройшли цей шлях, зокрема більшість країн Європейського Союзу та США, на сьогодні в повній мірі користуються перевагами довгострокових перспектив: створення здорової конкуренції не лише серед працівників, а й роботодавців, виведення оплати праці й трудових відносин з тіньового сектору, стимулювання суспільства до розвитку та гідної заробітної плати, забезпечення достойних умов життя непрацездатного населення, диверсифікація ризиків щодо акумульованих коштів, розвиток економіки в цілому.

Таким чином, можемо виокремити основні підходи до модернізації механізму соціального забезпечення:

- розвантаження бюджету країни;
- вивільнення об'єктів та ресурсів, у т.ч. трудових, соціальної сфери;
- створення гуманістичної людиноцентричної системи соціального забезпечення, що має на меті не створення умов існування для населення, а формування передумов його розвитку;
- перенесення центру відповідальності за соціальний захист населення із держави на саме населення;
- перетворення соціальної сфери із бюджетного тягаря в інвестора;
- активізація фінансового сектора в частині забезпечення функціонування соціального захисту;
- активізація приватного сектора економіки в частині реалізації соціальних послуг на умовах цільового розміщення бюджетних коштів.

Державні цільові установи соціального захисту представлені сукупністю спеціалізованих фондів, зокрема, Пенсійним фондом України, Фондом соціального страхування України, Фондом загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Кожний з фондів державного соціального страхування представляє певний вид соціальних ризиків і їм притаманні певні ознаки страховика (страхової компанії). Кошти цих фондів формуються переважно за рахунок єдиного соціального внеску, що сплачують страховальники-роботодавці від фонду оплати праці, а також працівники – у вигляді страхових внесків. Додатковими джерелами формування коштів позабюджетних фондів можуть бути фінансові санкції і штрафи, благодійні внески, кошти Державного бюджету України і кошти інших фондів соціального страхування.

При настанні страхового випадку за рахунок коштів цих фондів здійснюється виплата певного виду соціальної допомоги, але з врахуванням страхового стажу і середньомісячної заробітної плати застрахованої особи.

Вважаємо, що оскільки позабюджетні соціальні фонди по своїй суті є страховиками, тому вони повинні здійснювати інвестиційну діяльність, тобто інвестувати частину своїх надходжень в інвестиційні проекти, в результаті чого отримувати додатковий інвестиційний дохід, який і буде додатковим джерелом соціальних виплат.

На нашу думку, формування і використання коштів позабюджетних фондів у такий спосіб сприятиме не лише розширенню фінансових можливостей позабюджетних фондів, але й вдосконалив систему

соціального забезпечення в Україні та стане додатковим джерелом фінансових ресурсів для реалізації інвестиційних проектів.

Представлена схема презентує не лише можливі джерела формування коштів позабюджетних фондів, а й передбачає трансформацію процесу їх виплати через інвестування цих коштів та одержання відповідного доходу.

Аналіз стану сучасної банківської системи України, як одного з потенційних інвесторів соціальної сфери та користувача інвестиційного ресурсу соціального забезпечення, дозволив виділити такі основні проблеми її розвитку: вартість банківських послуг занадто велика для переважної кількості населення, банки втратили довіру населення через недосконалу систему захисту вкладів громадян.

Процес управління активами та інвестування коштів, акумульованих в соціальній сфері, здійснюється силами фондового ринку. Виконаний аналіз стану розвитку фондового ринку України свідчить, що, незважаючи на щорічне зростання кількості зареєстрованих цінних паперів, за рівнем розвитку український фондовий ринок знаходиться на стадії становлення. Вітчизняний фондовий ринок більше ніж за 25 років свого становлення так і не став джерелом залучення достатнього обсягу фінансових ресурсів, тоді як у розвинених країнах світу за допомогою фондового ринку перерозподіляється значна кількість фінансових ресурсів.

Основними проблемами розвитку фінансового інвестування на вітчизняному фондовому ринку вважаємо такі:

- недостатня якість та прозорість фінансової інформації, відсутність ефективної системи захисту прав інвесторів;
- нерозвиненість правової бази й механізмів вирішення корпоративних конфліктів, що є бар'єром для залучення серйозних інституційних інвесторів;
- недостатній рівень розвитку та інтеграції спеціалізованих елементів фондового ринку, особливо в частині депозитних компонентів;
- інституціональна перевантаженість, яка виражається в надлишковій і заплутаній формалізації та регламентації правил господарської поведінки, що унеможливує чи ускладнює їх виконання.

Підеумовуючи, варто відзначити, що українські страховий, банківський та фондовий ринки мають значний потенціал для подальшого розвитку та при оптимальному поєднанні з традиційними джерелами фінансування соціальної сфери можуть стати альтернативними джерелами фінансових ресурсів для розвитку й функціонування соціальної сфери.

Таким чином, на підставі запропонованих змін до механізмів фінансового забезпечення соціальної сфери стає можливим виокремити основні концептуальні засади їх функціонування:

- 1) обов'язковість внесків – передбачає законодавчо встановлений обов'язок усього населення країни та юридичних осіб своєчасно та в повному обсязі сплачувати необхідні внески в частині фінансування соціальної сфери;
- 2) страховий принцип соціального захисту – передбачає фінансування постійних, тимчасових та разових страхових виплат

соціального призначення за рахунок коштів спеціально створених недержавних цільових фондів та персоніфікованих накопичувальних рахунків;

3) формування соціального замовлення – передбачає перенесення функцій надання соціальних послуг з мережі державних установ на приватні із конкурсним розміщенням бюджетних коштів;

4) ефективність управління коштами соціальної сфери – передбачає постійне інвестування акумульованих коштів під державні гарантії.

Основною інноваційною складовою такого підходу є можливість виведення коштів соціальної сфери в реальний сектор економіки, як в інвестиційній складовій, так і в частині соціальних замовлень. Вважаємо, що перехід до персоніфікованих рахунків соціального захисту стане болісним процесом для економічно активної частини населення країни, але в короткостроковій перспективі.

З метою адаптації існуючої системи фінансового забезпечення соціальної сфери до вимог сьогодення, постає потреба в розробці напрямів трансформації існуючої системи фінансового забезпечення соціальної сфери в інноваційні (рис. 2).

Трансформаційні процеси мають відбутися шляхом зміщення основних акцентів щодо визначення потенційного джерела коштів, основного платника, призначення коштів й стану коштів при акумулюванні. Таким чином, на зміну єдиному соціальному внеску мають прийти страхові внески, які повинні стати основним джерелом фінансового забезпечення соціальної сфери.

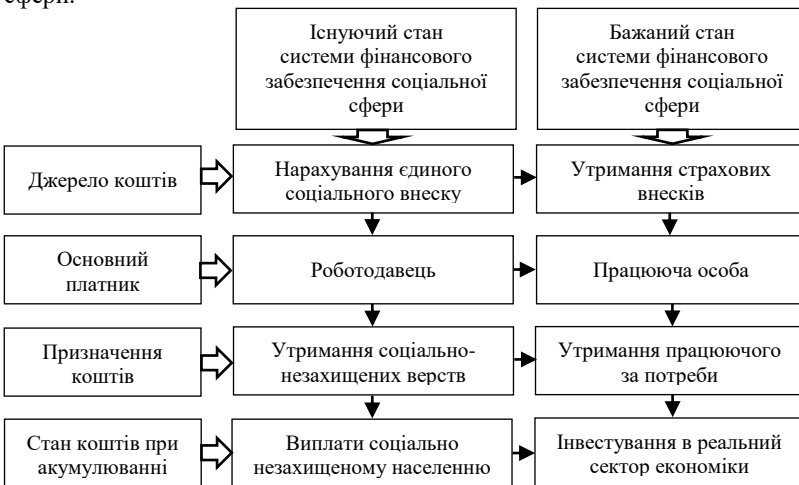

Рис. 2 – Трансформації існуючої системи фінансового забезпечення соціальної сфери

Побудовано автором

Основним платником страхових внесків повинна стати працююча особа, а не її роботодавець. Акумуляовані у соціальну сферу кошти повинні інвестуватися в реальний сектор економіки з метою збільшення наявних фінансових ресурсів і за потреби спрямовуватися на утримання працюючої особи. Виплати соціально-незахищеним верствам населення повинні закладатися в бюджет і бути пріоритетом державного фінансування, а не працюючого населення.

До основних чинників, які позитивно впливають на рівень інноваційної діяльності в соціальній сфері доцільно віднести такі:

- соціально-економічні реформи, проведені в Україні, забезпечили можливість функціонування в соціальній сфері організацій різних форм власності;

- у суспільстві назріла необхідність оновлення видів діяльності соціального комплексу, сформувався певне соціальне замовлення. Наприклад, реформування системи охорони здоров'я;

- спостерігається стійка тенденція до поступового росту фінансових можливостей країни, що дозволяє направляти все більший обсяг коштів на розвиток соціальної сфери;

- можна констатувати наявність відносно закінченого правового поля, яке регулює розвиток соціальної сфери;

- назріла необхідність застосування досвіду розвинених країн в інноваційних рішеннях у соціальній сфері і можливість цього пов'язана з ідентичністю соціально-економічних систем.

До чинників, які можуть мати сповільнюючий чи негативний вплив на рівень інноваційності соціальної сфери, варто віднести такі:

- незважаючи на зростання фінансових можливостей України, вирішення багатьох найгостріших проблем соціальної сфери, передусім, оновлення її основних фондів, часто буває ускладненим через недостатнє виділення ресурсів на її розвиток;

- інноваційним процесам у соціальному комплексі перешкоджають кадрові проблеми. Так, наприклад, українські підприємства ЖКГ зазвичай мають штат, що в 5-10 разів перевищує кількість службовців на відповідних підприємствах розвинених країн, що обслуговують таку ж кількість населення;

- принципова неможливість усунення монополізму в ряді видів економічної діяльності соціальної сфери, наприклад, при постачанні в житлові будинки води, газу, електроенергії тощо;

- у соціальній сфері ускладнена широка дифузія інновацій. Установи соціального комплексу, як правило, функціонують у рамках індивідуальної ситуації (особливості регіону, склад населення, специфіка обслуговуваного контингенту тощо), крім того, багато соціальних послуг практично не піддаються інноваціям (наприклад, забезпечення водою);

- часто негативне сприйняття нововведень з боку частини населення (акції проти реформ ЖКГ, в охороні здоров'я й освіти).

Серйозні перестороги у представників активної громадськості викликає процес реформування соціальної сфери в умовах адміністративної реформи. Дійсно, одночасна децентралізація влади та перегляд концептуальних основ фінансового забезпечення соціальної сфери можуть зіштовхнутися з такими проблемами:

1. Недостатня відповідальність територіальних громад щодо забезпечення соціальних послуг, оскільки в умовах недостатності бюджету відповідні видатки можуть бути непокриті, оскільки виходять зі складу захищених.

2. Неготовність територіальних громад до фінансування процесів адміністрування.

3. Нездатність територіальних громад утримувати соціальні заклади, натомість їх готовність покривати вартість лише окремих заходів. Відповідно, функції обліку, нагляду, контролю, реєстрації отримувачів соціального захисту можуть залишитись непокритими.

4. Недосконалість існуючих алгоритмів та методик визначення соціальних потреб громади та окремих її членів.

5. Соціальна сфера (медицина, освіта, соціальна допомога, різниця у фінансуванні медицини, освіти, соціальної допомоги та дефіцит бюджету) не сприяє визначенню соціальних послуг як пріоритетного напрямку у фінансуванні з боку громад.

6. Відсутність єдиного державного вектору розвитку системи соціальних послуг.

Реформування, модернізації, а часто і перегляду фундаментальних, концептуальних основ потребує уся система соціальних виплат. На сьогодні Пенсійний фонд України є установою, що постійно потребує державних дотацій та функціонує в дефіцитному режимі. Окрім виплат безпосередньо страхових пенсій, цією установою здійснюється ще низка додаткових виплат, котрі не передбачені природою надходжень Фонду. Відповідно, для забезпечення бездефіцитної діяльності Пенсійного фонду України та в умовах переходу до накопичувальної пенсійної системи, на нашу думку, варто вивести за межі фонду такі соціальні виплати:

– цільова грошова допомога на прожиття інвалідам війни та учасникам бойових дій (з перенесенням їх на Державний бюджет через територіальні соціальні установи та безпосередньої співпраці з населенням);

– виплата пільгових пенсій та пенсій за вислугу років (з перенесенням їх на Державний бюджет через територіальні соціальні установи та безпосередньої співпраці з населенням, оскільки такі пенсії не забезпечені відповідним розміром страхових внесків);

– відшкодування суми сплаченого єдиного соціального внеску за працюючих інвалідів для спеціалізованих підприємств, а також фінансування доплати до прожиткового мінімуму (з перенесенням їх на Державний бюджет, оскільки суми отриманих страхових внесків хоч і залежать від діючих соціальних нормативів, проте суми страхових премій (виплат) мають інакший механізм розрахунку).

Таке розвантаження Пенсійного фонду дозволить зменшити обсяги дотацій та зайвих ланцюжків трансфертів, а також досягти стратегічної мети – повної бездефіцитності Пенсійного фонду України.

Важливою концептуальною передумовою вдосконалення системи фінансового забезпечення соціальної сфери є перегляд принципів призначення соціальних виплат. Так, адресна допомога, в умовах гострої нестачі бюджетних коштів має призначатися з урахуванням не лише матеріального стану особи, що її потребує, а всього домогосподарства. Саме такий принцип застосовується при призначенні субсидії, а відповідно може бути поширений на весь сегмент виплат у соціальній сфері.

Отже, узагальнити основні напрями реформування механізму фінансового забезпечення соціальної сфери з метою забезпечення бездефіцитності цієї сфери можна таким чином:

1) необхідно визначити роль держави в системі як суб'єкта відносин з громадянами (в особі центрів надання адміністративних послуг) і регулятора, не перекладаючи ці функції на розпорощену систему фондів;

2) створення умов соціального партнерства у форматі «державабізнес» та «державанаселення» без створення замикаючої третьої ланки («бізнеснаселення»). Підприємства зі здоровим рівнем корпоративної соціальної відповідальності налагодять таке партнерство самостійно. Сфера соціальних послуг має бути передана в обслуговування приватному сектору із розміщенням бюджетного замовлення, роль держави зводиться до функції комунікації бізнесу і населення в соціальній сфері;

3) поступовий перехід до накопичувальної індивідуальної системи соціального страхування за всіма можливим напрямами;

4) визначення фондів соціального страхування як державних страхових компаній із обмеженим переліком страхових послуг та страхових випадків. Таке репрофілювання дасть змогу фондам зосередитись на своїх основних функціях і ефективно розпоряджатися накопиченими фондами, створюючи інвестиційний потенціал;

5) зняття обмежень щодо максимальних сум страхових внесків за соціальним страхуванням, а також надання можливості громадянам самостійно збільшувати суму особистих внесків (премій);

6) створення системи обов'язкового медичного страхування в Україні та стимулювання добровільного.

Отже, сформульовані підходи до модернізації механізму соціального забезпечення, окреслений процес формування фундаментальних засад розвитку системи фінансового забезпечення соціальної сфери, визначені концептуальні засади до функціонування запропонованого механізму фінансового забезпечення соціальної сфери, а також узагальнені напрями реформування механізму фінансового забезпечення соціальної сфери із врахуванням виокремлених чинників позитивного та негативно впливу на рівень інноваційності соціальної сфери в сукупності сприятимуть підвищенню рівня фінансування досліджуваної галузі, що, відповідно, забезпечить стабільність та ефективність її розвитку.

1.4 Добровільне медичне страхування працівників підприємства як напрямок соціального розвитку колективу та інструмент підвищення рівня кадрової безпеки підприємства

В сучасній системі управління підприємством все більше уваги приділяється питанням ефективного управління рівнем його економічної безпеки. Це пов'язане насамперед з тим, що в наявних умовах розвитку економіки України перед підприємством постає велика кількість викликів, дієве реагування на які з боку менеджменту є обов'язковою умовою ефективного функціонування підприємства.

Говорячи про економічну безпеку підприємства, слід розглянути її головні складові, які прийнято виділяти вітчизняними науковцями, бо саме це надасть можливість побачити місце та важливість кадрової безпеки в цій системі. Традиційно, серед головних складових економічної безпеки, незалежно від галузевої специфіки підприємства та вживаного підходу ідентифікації, прийнято виділяти технічну, технологічну, інформаційну, фінансову, правову, ресурсну, корпоративну, екологічну, кадрову, тощо¹. Слід зауважити, що перелік таких складових у різних дослідників відрізняється, однак, не зважаючи на це, кожен з них обов'язково виділяє складову економічної безпеки, пов'язану з ефективністю використання персоналу, тобто кадрову безпеку². Тому важливість її для сучасного підприємства не підлягає сумніву. Отже, кадрова безпека уособлює в собі усі питання управління підприємством, пов'язані з персоналом, ефективним управлінням ним, плануванням, продуктивністю та ефективністю праці³.

Отже, визначимо сучасні напрями підвищення рівня кадрової безпеки підприємства. Зазвичай, серед них прийнято виокремлювати наступні:

- ведення ефективної кадрової політики у розрізах підбору кадрів, найму, розподілу за посадами;
- контроль трудових відносин;
- гарантування безпечних умов праці;
- побудова ефективної системи мотивації праці;
- управління професійним розвитком персоналу;
- управління соціальним розвитком колективу, тощо.

Серед вище зазначених напрямків управління кадровою безпекою підприємство окремо слід відзначити напрям соціального розвитку колективу. Саме цей напрям в сучасних умовах України є одним з найменш застосовуваних через знижений рівень уваги з боку роботодавців. Це

¹ Дмитрів І.А. *Управління економічною безпекою автотранспортного підприємства* / І.А. Дмитрів, А.О. Близнюк, В.Ю. Онісіфорова. - Харків: ХНАДУ, 2014. - 216 с.

² Козаченко Г. В. *Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення* : монографія / Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М. — К.: Лібра, 2003. — 280 с.

³ Онісіфорова В.Ю. *Медичне страхування працівників як перспективний напрямок підвищення рівня кадрової безпеки підприємства* / В.Ю. Онісіфорова // *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: Збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*. - Харків: ХНАДУ, 2015. - №3(10), том 2. - С. 51-54.

обумовлене, головним чином, особливістю ринку праці, високим рівнем безробіття та плінністю кадрів на підприємствах. Однак саме управління соціальним розвитком колективу є перспективним та надзвичайно ефективним на практиці інструментом підвищення рівня кадрової безпеки підприємства, який позитивно впливає на рівень довіри між роботодавцем та працівником та суттєво підвищує продуктивність праці.

Однак, не зважаючи на очевидну значимість, проблема соціального розвитку колективу, як одного з ключових напрямів підвищення рівня економічної безпеки підприємства, була мало дослідженою, а сам інструмент мало вживаним в умовах вітчизняних підприємств. Це пояснювалось незацікавленістю роботодавців в тривалій співпраці з найманими працівниками через значний рівень безробіття в країні та постійну наявність значної кількості претендентів на кожне робоче місце на підприємстві без додаткових матеріальних витрат для роботодавця.

Однак, останні тенденції розвитку ринку праці дозволяють зробити висновок про поширення більш уважного ставлення роботодавців до персоналу підприємств. Стає зрозумілим, що навіть в умовах безробіття плінність кадрів є негативною тенденцією для підприємства, яка призводить до негативних наслідків та втрат, які в сукупності перевищують витрати на соціальний розвиток працівника та колективу підприємства.

Розглянемо, які саме інструменти підвищення рівня кадрової безпеки підприємства передбачає реалізація напряму управління соціальним розвитком колективу. Серед таких можна виокремити наступні:

- забезпечення соціальних гарантій, тобто так званий соціальний пакет, а саме гарантування працівникові усіх передбачених законодавством напрямів державного соціального захисту;
- формування компенсаційного пакету з врахуванням специфіки діяльності підприємства, до якого можуть бути включені представницькі витрати, додаткові відпустки, доплати за стаж роботи на підприємстві;
- формування додаткового компенсаційного пакету, який може включати виплати на оздоровлення, безвідсоткові кредити, медичне страхування;
- формування нематеріальних заходів для підвищення рівня лояльності працівника до підприємства, пов'язаних з умовами праці, психологічним кліматом в колективі, тощо.

Отже, як бачимо, сучасна практика управління персоналом передбачає формування певного компенсаційного пакету для працівника, який містить в собі різні форми компенсацій та виплат. Одні з таких форм є обов'язковими та встановлюються і контролюються законодавством, зокрема, мінімальний розмір оплати праці, обов'язкове соціальне страхування, виплати, пов'язані з особливими умовами праці, тощо. Інші ж встановлюються та виплачуються підприємством за власним розсудом і формують додатковий компенсаційний пакет.

Розглянемо процедуру створення додаткового компенсаційного пакету працівника більш докладно. Формування додаткового

компенсаційного пакету є непростим процесом, бо під час його складання мають бути враховані наступні аспекти:

- складові додаткового компенсаційного пакету мають враховувати специфіку діяльності конкретного працівника та форми отримуваного від нього результату, що дозволить встановити прямий зв'язок між результатами та застосовуваними матеріальними стимулами;
- запропоновані інструменти додаткового компенсаційного пакету повинні відповідати інтересам працівника та бути ефективними засобами мотивації за цією ознакою;
- інструменти додаткового компенсаційного пакету повинні стимулювати працівника до професійного розвитку;
- структура компенсаційного пакету повинна бути прозорою та відповідати принципам соціальної справедливості;
- система додаткових компенсаційних пакетів повинна бути ефективною для підприємства з точки зору витрат та отримуваних результатів.

Формування додаткового компенсаційного пакету є дієвим заходом підвищення ефективності праці на підприємстві та збільшення рівня його корпоративної безпеки. Як зазначалося, зазвичай до складу такого пакету прийнято залучати такі елементи, як виплати на оздоровлення, безвідсоткові позики, добровільне медичне страхування працівників, тощо.

В умовах реалізації медичної реформи в Україні все більший мотивуючий вплив отримує такий елемент додаткового компенсаційного пакету, як добровільне медичне страхування працівника роботодавцем, тобто корпоративне медичне страхування.

Розглянемо, що саме представляє собою корпоративне медичне страхування більш докладно. Отже, добровільне медичне страхування працівника - це страхова програма, яка оплачується роботодавцем та дозволяє працівникові отримати певні медичні послуги у випадку настання страхового випадку. Саме корпоративна форма добровільного медичного страхування є найбільш ефективною, бо вона надає суттєві переваги як працівнику, так і роботодавцю: працівник отримує медичне обслуговування, роботодавець отримує здорового, а відповідно, ефективного працівника з високим рівнем лояльності до підприємства.

Корпоративна форма добровільного медичного страхування надає можливість отримати наступні переваги:

- доступ до якісного медичного обслуговування;
- здійснення профілактики захворювань на підприємстві;
- можливість врахування професійних ризиків та захворювань;
- можливість складання договору на медичне обслуговування з врахуванням статевої та вікової структури персоналу підприємства;
- суттєве зниження вартості страхового полісу у порівнянні з індивідуальним добровільним медичним страхуванням.

Однак, така форма медичного забезпечення має переваги не лише для працівника, але й для самого роботодавця, бо дозволяє йому отримати наступні позитивні ефекти:

- скорочення рівня захворюваності в трудовому колективі;
- зменшення кількості днів тимчасової непрацездатності, а відповідно і скорочення обсягів виплат по них;
- скорочення обсягів доплат за виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника;
- підвищення рівня продуктивності праці;
- підвищення рівня лояльності працівників до підприємства.

Однак в практичних умовах реалізації програм корпоративного медичного страхування виник певний перелік негативних факторів, а саме:

- роботодавець не має права відносити вартість послуг такого страхування до складу витрат, тобто фактично має сплачувати його за рахунок прибутку підприємства, що не сприяє його зацікавленості в здійсненні такого виду соціального захисту працівників;
- отримання від роботодавця полісу добровільного медичного страхування вважається отриманням додаткової вигоди і тягне за собою сплату працівником податку на доходи фізичної особи;
- в окремих випадках отримання компенсаційних виплат від страхової компанії може бути трактоване як додатковий дохід працівника і вимагати сплати податку на доходи;
- невелика кількість медичних закладів, які мають право надавати платні медичні послуги та низка правових суперечностей при цьому;
- незацікавленість в поширенні страхової медицини з боку фармацевтичних компаній та аптечних мереж.

Тому проблема створення умов для розвитку корпоративного медичного страхування є надзвичайно актуальною, та вимагає вирішення не лише на рівні окремого підприємства та власника, але й на рівні держави.

Додатково проблема ускладнюється тим, що на сьогодні перед підприємством постає проблема зменшення негативного впливу на ефективність роботи підприємства захворюваності та лікування працівників, бо курс на відмову від безоплатної медицини, безсумнівно матиме свій вплив на персонал кожного підприємства України.

Розглянемо, яким саме чином захворюваність та неефективне лікування впливають на підприємство та результати його діяльності. По-перше, неефективна система медичного захисту призводить до збільшення кількості днів непрацездатності, що призводить до зменшення продуктивності праці на підприємстві, виникнення додаткових витрат, пов'язаних не лише з необхідністю виплати лікарняних працівнику в перші дні хвороби, але й витрат на додаткову заробітну плату особам, що заміщують тимчасово відсутнього працівника, хоч ефективність цих коштів, зрозуміло, буде меншою ніж їх виплата основному працівнику. По-друге, підприємство втрачає обсяги виробництва продукції, а це, в свою чергу,

може призвести до збільшення рівня собівартості і зменшення конкурентної переваги підприємства на ринку.

Отже, в налагодженій ефективній системі охорони здоров'я в країні в нових умовах зацікавленими є не лише самі працівники і держава, але й підприємства. На сьогодні, в світі існує декілька підходів до фінансування витрат на медичне забезпечення населення: безоплатна медицина, приватна платна медицина, страхова медицина. Безоплатна система медичного забезпечення в Україні вже показала свою неефективність, що й спричинило необхідність проведення медичної реформи. Платна медицина має свої переваги перед безоплатною за якістю наданих послуг, однак її впровадження в Україні в умовах надзвичайно низького рівня заробітних плат, безперечно, є неможливим і призведе до соціальної катастрофи. Отже, єдиним виходом є впровадження страхової медицини, яка передбачає фінансування витрат на лікування населення із відповідних страхових фондів, які формуються за рахунок страхових внесків населення¹.

Говорячи про страхову медицину, можна виділити два принципові підходи до її організації – обов'язкове та добровільне медичне страхування². Добровільне медичне страхування існує в Україні і сьогодні, однак ним охоплено за різними даними не більше 2-5% населення³, що обумовлюється високою вартістю та низькою іншими специфічними проблем, зокрема формальною наявністю безоплатної медицини.

Отже, можна зробити висновок, що в умовах відсутності безоплатних медичних послуг, єдиним засобом фінансування медицини є обов'язкове медичне страхування. Однак, на шляху його впровадження постають такі суттєві проблеми:

- висока вартість страхового полісу, що робить неможливим впровадження особистого добровільного медичного страхування;

- високий рівень соціального внеску, що вже сплачується працівником та підприємством, тому введення додаткових платежів на медичне страхування в таких умовах призведе до нових проблем з відкритим нарахуванням заробітної плати і переведе частину заробітків «в тінь»;

- незацікавленість страхових компаній у одиничному медичному страхуванні, бо воно є збитковим, що обумовлює ще більше зростання вартості страхових послуг;

- незацікавленість бюджетних медичних установ у введенні страхової медицини, бо вона передбачає суттєве зростання контролю за витрачанням коштів представниками страхових компаній;

¹ *Фориншурер – медицинское страхование [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://med-insurance.com.ua>.*

² *Лукьянчук Е. Медицинское страхование в ЕС, или на вкус и цвет товарищей нет / Е. Лукьянчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apteka.ua/article/116897>.*

³ *Фориншурер – страхование [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forinsurer.com>.*

- суттєві протиріччя, які на сьогодні існують в законодавстві¹ і в Конституції України², для ефективного впровадження страхової медицини.

Все це обумовлює необхідність впровадження в Україні саме обов'язкового медичного страхування, але й вимагає створення умов, щоб цей механізм дійсно запрацював. Світовий досвід страхової медицини показує, що істотна роль в цьому процесі належить роботодавцю, а не працівникові. Тому слід зробити так, щоб вітчизняний роботодавець побачив реальні переваги у медичному страхуванні свого трудового колективу. Перевагою корпоративного медичного страхування може бути: суттєве зниження вартості страхового полісу для трудових колективів у порівнянні з індивідуальним страхуванням, в окремих випадках навіть на 50%; можливість врахування при розробці пакету страхових послуг професійних захворювань, які характерні для підприємства.

Таких підхід робить перспективи введення медичного страхування в Україні більш оптимістичними. Але для підприємства слід створити додаткові мотиви, які стимулюватимуть його:

- вартість страхового полісу в порівнянні з собівартістю продукції складає в середньому не більше 1%, а тому, якщо дозволити підприємству відносити такі витрати на собівартість, це не вплине суттєвим чином на конкурентоспроможність продукції на ринку та на розмір податкових відрахувань до бюджету;

- введення додаткових податкових пільг для підприємств, які здійснюють медичне страхування своїх працівників, посилить зацікавленість роботодавців у відповідних діях та покаже ефективність таких витрат;

- у разі страхування працівників за рахунок відрахувань з їх заробітної плати, безперечним постає питання перегляду ставки податку на доходи фізичних осіб, бо на сьогодні передбачається фінансування безоплатної медицини з відповідних бюджетів саме за рахунок коштів від цього податку.

Отже, корпоративне медичне страхування на сьогодні є єдиним ефективним засобом впровадження страхової медицини в Україні, з одного боку, та ефективним напрямком соціального розвитку колективу й підвищення рівня його кадрової безпеки, з іншого. Але для ефективної роботи зазначеного механізму необхідним є створення умов для роботодавців, які б стимулювали їх до здійснення відповідних витрат та підтверджували їх ефективність з точки зору управління кадровою безпекою.

Розглянемо процедуру визначення ефективності витрат на корпоративне медичне страхування більш докладно. У випадку, що розглядається, можна використовувати традиційний підхід до визначення ефективності витрат³, тобто слід застосувати порівняння рівня очікуваного

¹ Закон України «Про страхування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>.

² Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>.

³ Охріменко А.Г. Основи менеджменту: Навч. посіб. / А.Г. Охріменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 130 с.

позитивного ефекту та рівня витрат на здійснення медичного страхування працівників:

$$E = \frac{E_{\text{ДМС}}}{B_{\text{ДМС}}}, \quad (1)$$

де $E_{\text{ДМС}}$ - це усі види ефекту від впровадження системи добровільного медичного страхування працівників, грн.;

$B_{\text{ДМС}}$ - витрати підприємства на добровільне медичне страхування працівників, грн.

При визначенні показника ефективності витрат на страхування працівників постає проблема визначення змісту таких витрат та ефектів. І якщо зі змістом витрат визначитися доволі просто – фактично це сумарна вартість полісів медичного страхування, то до складу ефектів можна віднести доволі значний перелік прямих та непрямих позитивних наслідків.

Отже, зупинимось на визначені переліку позитивних ефектів корпоративного медичного страхування та підходах до їх оцінювання більш докладно.

До прямих ефектів, виходячи з вище означених матеріалів, можна віднести:

- скорочення суми виплат працівникам у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю;
- скорочення суми виплат за заміщення тимчасово відсутніх працівників та суміщення посад;
- зростання суми прибутку, як наслідок підвищення продуктивності праці і обсягів виробництва продукції, відповідно.

Крім прямих ефектів, корпоративне медичне страхування має і цілу низку непрямих позитивних ефектів, до яких можна віднести поліпшення показників використання персоналу підприємства та показників оцінки рівня його кадрової безпеки. Зазвичай до таких показників відносять:¹

- коефіцієнт забезпечення трудової дисципліни, який характеризує загальний рівень професійної відповідальності працівників;
- коефіцієнт кваліфікації робітників, який відображає рівень професійних якостей працівників підприємства у відповідності до виду робіт, що ними виконуються;
- коефіцієнт підготовки та перепідготовки кадрів, що характеризує ступінь оновлення знань працівників підприємства у відповідності з сучасними вимогами підприємства та галузі;
- коефіцієнт продуктивності праці, який відображає тенденції в результативності праці робітників підприємства;

¹ Дмитрієв І.А. *Управління економічною безпекою автотранспортного підприємства* / І.А. Дмитрієв, А.О. Близнюк, В.Ю. Онисіфорова. - Харків: ХНАДУ, 2014. - 216 с.

- коефіцієнт стимулювання робітників, який відображає ступінь використання та результативність застосування засобів підвищення ефективності праці робітників шляхом використання засобів мотивації праці;
- коефіцієнт творчих можливостей працівників, який характеризує загальну спроможність трудового колективу підприємства проявляти ініціативу та пристосовуватися до швидко змінюваних вимог ринку;
- рівень заробітної плати на підприємстві та його співвідношення з середнім рівнем заробітної плати в цілому по галузі та рівнем прожиткового мінімуму в державі;
- розміри та тенденції заборгованості по заробітній платі;
- питома вага заробітної плати в структурі собівартості продукції;
- дотримання вимог з організації праці, умов праці, тощо.

Однак, не всі показники, що були зазначені вище, можуть бути враховані при оцінюванні непрямих ефектів від корпоративного медичного страхування. Тому виокремимо з їх переліку показники, що відповідають меті оцінювання:

- коефіцієнт забезпечення трудової дисципліни, на нашу думку, має бути враховано, бо добровільне медичне страхування підвищує рівень лояльності працівника до підприємства, а відповідно сприяє підвищенню рівня трудової дисципліни;
- коефіцієнт кваліфікації працівників: підвищення лояльності працівника сприяє його прагненню до професійного росту та підвищення кваліфікації;
- коефіцієнт продуктивності праці: медичне страхування працівників прямо сприяє зростанню продуктивності праці;
- коефіцієнт стимулювання працівників: медичне страхування є потужним сучасним інструментом як матеріального, так і морального стимулювання працівників;
- рівень заробітної плати на підприємстві та його співвідношення з середнім рівнем заробітної плати в цілому по галузі та рівнем прожиткового мінімуму в державі: вартість полісу медичного страхування фактично є додатковою цільовою виплатою, яка може бути врахована як зростання рівня заробітної плати.

Отже, під час оцінювання ефективності витрат на медичне страхування працівників, до складу ефекту мають бути враховані, як прямі матеріальні ефекти, так і позитивні зміни у рівні вище виокремлених показників кадрової безпеки підприємства, бо результатом їх позитивної зміни є подальше зростання рівня продуктивності праці, а, відповідно, і рівня прибутку. Тобто принципова модель оцінювання ефективності за рівнем прямого ефекту має наступний вигляд:

$$E^{\Pi} = \frac{\Delta B_{\text{мин}}^{-} + \Delta B_{\text{мед}}^{-} + \Delta \Pi^{+}}{B_{\text{ДМС}}}, \quad (2)$$

де ΔB_{mn}^- - сума скорочення витрат на виплати працівникам у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, грн.;

$\Delta B_{mвп}^-$ - сума скорочення витрат на доплати за заміщення тимчасово відсутніх працівників, грн.;

$\Delta \Pi^+$ - зростання суми прибутку, як наслідок підвищення продуктивності праці в звітному періоді, грн.

Критерій прийняття рішення про доцільність витрат за вище наведеним показником традиційний¹ – значення показника вище 1 свідчить про доцільність витрат та перевищення ефектів над вкладеннями. Горизонт розрахунку показника – відповідно до строку дії страхового полісу, зазвичай, це один рік.

Принципова модель визначення непрямого ефекту від корпоративного медичного страхування працівників виглядає наступним чином:

$$E^{HIP} = \Delta K_{mд}^+ + \Delta K_{к}^+ + \Delta K_{nn}^+ + \Delta K_{с}^+ + \Delta K_{зн}^+, \quad (3)$$

де $\Delta K_{mд}^+$ - вартісне вираження ефекту від позитивної зміни коефіцієнта трудової дисципліни, грн.;

$\Delta K_{к}^+$ - вартісне вираження ефекту від позитивної зміни коефіцієнта кваліфікації працівників, грн.;

ΔK_{nn}^+ - вартісне вираження ефекту від позитивної зміни коефіцієнта продуктивності праці, грн.;

$\Delta K_{с}^+$ - вартісне вираження ефекту від позитивної зміни коефіцієнта стимулювання працівників, грн.;

$\Delta K_{зн}^+$ - вартісне вираження ефекту від позитивної зміни коефіцієнта заробітної плати, грн.

У разі оцінювання ефективності добровільного медичного страхування працівників за сумарним рівнем прямого та непрямого ефектів горизонт розрахунків має перевищувати один рік і має носити більш довгостроковий характер.

Отже, корпоративне медичне страхування є сучасним дієвим інструментом підвищення рівня кадрової безпеки підприємства, ефективності використання персоналу та ефективності роботи підприємства в цілому. Однак для його поширення необхідне створення передумов та стимулів для роботодавців, які б надавали їм безперечні переваги у порівнянні з тими, хто не здійснює медичного страхування своїх працівників.

¹ Охріменко А.Г. *Основи менеджменту: Навч. посіб.* / А.Г. Охріменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 130 с.

1.5 Education System in American and Ukrainian Colleges: Socio-Economic Aspect

From 9th of September till 13th of October 2018 sixteen employees of institutions of higher education in Ukraine (mainly college executives) have been invited by The US Department of State to take part in “The Community College Administrator Program” (CCAP-2018) in Florida, USA. The program¹ consisted of a four-week seminar and one-week "executive dialogue" and was fully funded by the US Department of State. The seminar was intended to familiarize Ukrainian college administrators with the system of municipal colleges in the United States, directly influencing the current administrative duties and challenges of the American Communal College, academic and professional training programs¹. The Executive Dialogue involved the additionally senior executives of US municipal colleges, heads of legislatures, and top executives of the Ukrainian education system and community colleges in Florida, business executives and relevant officials of the US Department of State¹ to provide a comprehensive understanding of the development, organization and management of the American Public Colleges system and how it is entirely related to secondary education, higher education and the training needs of businesses and industry, as well as its relevance to the Ukrainian context.

During the internship, the program participants got acquainted with the activities of the University of Florida State University, colleges: Tallahassee Community College, Gulf Coast State College, Santa Fe College, Broward College, Polk State College, Seminole State College of Florida, Florida State College at Jacksonville, colleges - The Florida College System, Senate - The Florida Senate², Charter School - K-8th Public Charter School in Jacksonville³.

The purpose of this study is to get acquainted with the key positions of the organization of colleges in the USA, comparing the economic aspect with the Ukrainian context in terms of acceptability, feasibility and possible introduction into the education system of Ukraine.

Let’s consider the most interesting facts from the colleges of Florida, USA (2018).

1) For 22 million Florida residents, obtaining a higher education (all post-secondary education) provide:

- 28 colleges (more than 800,000 students⁴ are getting skilled workers, junior specialist, and up to 6% - a bachelor's degree), which holds 2.5 billion dollars from the state budget¹ [1, p. 26, Allyce Heflin, Florida College System];

¹ *Community College Administrator Program with Ukraine. U. S. Department of State Florida State University Santa Fe College. September 8 – October 14, 2018, 40 p.*

² *Community College Administrator Program with Ukraine. U. S. Department of State Florida State University Santa Fe College. September 8 – October 14, 2018, 40 p.*

³ *Global Outreach Charter Academy 2017-2018. We School. Regency Square Boulevard. Jacksonville, Florida, 2018, 72 p. Retrieved from: <https://www.greatschools.org/florida/jacksonville/12960-Global-Outreach-Charter-Academy/>.*

⁴ *Community College Administrator Program with Ukraine. U. S. Department of State Florida State University Santa Fe College. September 8 – October 14, 2018, 40 p.*

- 12 universities (more than 300,000 students¹ obtain a bachelor's, master's, Phd), which holds \$ 5 billion from the state budget¹.

US scientists and researchers during the 20th century derived a formula for the needs (for the US economy) of specialists with higher education¹ [1, p. 28, Florida State College at Jacksonville]:

$$1 - 2 - 7. \quad (1)$$

For example: one Master degree requires two Bachelors and 7 Graduates of Colleges. Or, according to the total number of graduates of universities (bachelors and masters) that relate to graduates of colleges:

$$3 - 7. \quad (2)$$

A similar correlation of the needs of specialists was also announced in 2008 at a meeting of the member states of the Copenhagen process in France, which requires the employment of Europe's staff of universities with a university education of 31% in 2020, with an average professional level of 50%, a low level qualification - 19% ². In fact, Europe confirms the same formula (2), similar to the United States.

Let's consider, for comparison, a similar situation in Ukraine (with 42.2 million inhabitants). The number of institutions of education, students and graduates at the appropriate levels (degrees) of education is (in 2017/2018 year³):

- 756 vocational technical schools with a number of students of more than 269 thousand people. $V_1 = 141.3$ thousand people have graduated from these institutions in 2017;

- 372 institutions of higher education of I-II level of accreditation with a number of more than 208 thousand people. $V_2 = 61.2$ thousand people have graduated;

- 289 institutions of higher education of III-IV level of accreditation (more than 1330 thousand students). $V_3 = 359,9$ thousand people have graduated⁴.

By analogy with formula (2), we will construct a formula for Ukraine from the ratio of the number of graduates of the respective educational institutions. Prior to the graduation of V_3 , we will deduct the number of postgraduate and doctoral graduates, which according to the order⁵ of higher educational institutions of the Ministry of Education and Science is estimated at 2.17%. We will reduce the number of graduates of V_3 by this percentage: ($V_3 = V_3 - 0.0217 \times V_3 = 352.1$ thousand people).

¹ Community College Administrator Program with Ukraine. U. S. Department of State Florida State University Santa Fe College. September 8 – October 14, 2018, p. 25, 26.

² Dominskyi O. Koledzhi treba zberehty v systemi vyshchoi shkoly [Colleges must be kept in the system of higher education] // Uriadovyi kurier. March 18, 2015 Retrieved from: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/koledzhi-treba-zberegti-v-sistemi-vishoyi-shkoli/> (in Ukrainian).

³ Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine] [Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>] (in Ukrainian).

⁴ Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine] [Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>] (in Ukrainian).

⁵ Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ministry of Finance of Ukraine October 19, 2018 №1133/833 «Pro vnesennia zmin do pasporta biudzhetoj prohramy 2018». (in Ukrainian).

The ratio of the number of graduates (bachelors and masters) V^I_3 to the sum $V_1 + V_2$ in the form of formula (2) takes the form:

$$6,35 - 3,65. \tag{3}$$

That is, in 2017, 6.35 graduates of higher educational institutions of III-IV level of accreditation 3.65 specialists of higher educational institutions of I-II level of accreditation and Vocational Technical Schools, have graduated. Formula (3), in essence, is inversely proportional to formula (2). (In 1990, formula (3) had the form¹: 1.85 - 8.15).

I have calculated the estimated expenditures of the general fund of the budget (for the training of graduates of higher educational institutions of III-IV level of accreditation), if, from the point of view of economic expediency, we accept that formula (3) is given by the form of formula (2).

We will determine the corresponding numbers of graduates (in 2017) who were studying at the expense of the general fund of the budget from the general numbers V_1 , V_2 and V^I_3 (we will designate respectively V_{1d} , V_{2d} , V^I_{3d}).

According to the order of the Ministry of Education and Science¹, the percentage of graduates (bachelors, masters), who studied at the expense of the general fund of the budget in higher educational institutions of III-IV level of accreditation, is estimated at 46.85%. Applying this percentage to the total number of graduates of V^I_3 and define $V^I_{3d} = 0.4685 \times V^I_3 = 165$ thousand people.

The corresponding percentage of graduates of higher educational institutions of I-II level of accreditation (according to the data of the order¹) is estimated at 74.16%. Applying this percentage to the total number of graduates of V_2 we define $V_{2d} = 0.7416 \times V_2 = 45.4$ thousand people.

The percentage of graduates of the Vocational Technical Schools who studied at the expense of the general fund of the budget (due to the difficulty in finding such information) will be equal to 100% (in fact, this percentage is lower by the number of graduates studying under the contract). Accordingly $V_{1d} = V_1 = 141.3$ thousand people.

We construct a formula for the ratio between the numbers of graduates who studied at the expense of the general fund of the budget (V^I_{3d} corresponds to the sum $V_{1d} + V_{2d}$):

$$4,7 - 5,3. \tag{4}$$

Let's calculate the formula (4) to the form of formula (2) and define the minimum annual amount of over-expenditures of funds of the general fund of the budget (denote S_U):

$$S_U = \{(4,7 - 3) \times (V_{1d} + V_{2d} + V^I_{3d}) / 10\} \times \{S_1 - S_2\}, \tag{5}$$

where: $S_1 = 37794,5$ UAH / year - average expenses for one student's training in higher educational institutions of III-IV level of accreditation¹;

$S_2 = 21944,9$ UAH / year - the average cost of training one student in higher educational institutions of I-II level of accreditation¹.

¹ Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ministry of Finance of Ukraine October 19, 2018 №1133/833 «Pro vnesennia zmin do pasporta biudzhetoj prohramy 2018». (in Ukrainian).

We substitute the corresponding numerical values in formula (5): $S_U = 947.6$ million UAH / year.

Interesting is the ratio of the number of applicants for post-school (higher, for USA) education to the number of inhabitants, respectively:

- Florida - 10 applicants for 200 state residents;
- Ukraine - 10 applicants for 234 inhabitants of the country.

The difference in ratios is virtually unimportant, but not proportional to the budget capabilities of the state of Florida (GDP more than 1.3 trillion dollars) and the state of Ukraine (GDP - 112 billion dollars).

2) The availability of Florida residents to college higher education is not limited to any factors. "The college cannot refuse anyone to study, 18 and 50 year olds learn together"¹ [1, p. 21, Dr. Ed Bonahue, Provost, Santa Fe College]. The exceptions are only the technical capabilities of colleges at the same time to teach all those who wish for a particular specialty.

All state colleges receive budget funding in the range of 48 - 52%. The rest of the money is paid by everyone who wants to get an education. Discounts for tuition are received only by demobilized from the army and for excellent training (up to 2%).

That is, at the expense of taxpayers, from the state budget, every citizen can count on 50% funding for higher education.

In Ukraine, the system of state orders for institutions of higher education (with a limited number of places) with the filling of places based on the results of state exams (independent testing), in fact creates economic inequality among all those wishing to obtain higher education (in accordance with the Law "About Education"², Article 6, "Principles of State education policies and educational activities are: ... ensuring equal access to education without discrimination on any grounds ...").

That is, all parents pay taxes and form a budget, and only "strong" students enter the places of government order. They do not pay for their study and receive the scholarship (mostly urban school students who have access to higher quality school education in comparison with rural school students). "Weaker", according to knowledge, students can enter only a contract form of education, and their parents, in addition to taxes, need to pay extra for the education of their children. This is the economic and social inequality between the citizens of Ukraine in implementing their constitutional right to equal access to higher education.

From this perspective, access to education in the United States is more balanced and socially, economically and market-fair. In addition, it does not require budget maintenance and implementation of the system of state exams, and practically eliminate all possible corruption motives.

¹ *Community College Administrator Program with Ukraine. U. S. Department of State Florida State University Santa Fe College. September 8 – October 14, 2018, 40 p.*

² *Law of Ukraine «Pro osvitu»[About Education] (Vidomosti verkhovnoi Rady), 2017, № 38-39, cm.380) Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.*

3) Colleges respond to the needs of local, regional and state labor markets, rather than universities, open new curricula to employers' orders¹ [1, p. 9, Dr. Jeffrey Garis, former Director, Florida State University Career Center] are actively involved in maintaining community, cultural, sports and spiritual life of the community.

At Santa Fe College, there are basketball and volleyball sports teams. On the balance of college there is also a zoo, a planetarium, a theater, a kindergarten, business incubators, which are used by community members, students and teachers¹ [1, p. 13, Dr. Vilma Fuentes, Santa Fe College].

In Florida, universities (including taxpayers' funds) have football stadiums (40-80 thousand seats) and sports teams of players playing American football.

The merging of various institutions (which are held at budget costs) under the control of the college (university) allows you to save budget funds and, at the same time, to train students in the relevant specialties, conduct research, promote the birth and development of a new business.

4) Graduates of colleges (50-60%) have the opportunity to continue their studies at universities (legally guaranteed) for obtaining a bachelor's degree in a 2-year program¹ [1, p. 11, Kimberly Moore, Tallahassee Community College].

Such a degree of educational transition between levels of education allows you to save budget funds and funds for citizens to obtain a bachelor's degree, both in the United States and in Ukraine.

We shall determine the size of possible savings in budget funds when preparing for a bachelor's degree in three routes (in Ukraine):

a) 1st route. After basic secondary education (BSE), you need to study for 2 years to achieve full (core) secondary education (FSE) and 4 years of bachelor's degree (B). That is, the route is implemented during 6 years and has the form²: BSE → FSE → B. At the cost of the budget (on average in the Ternopil region³) for the student's training – $S_3 = 24.3$ thousand UAH / year (preparation of bachelor – $S_1 = 37.8$ thousand UAH / year⁴) total cost of preparation for a bachelor's degree this route is:

$$S_1 = 2S_3 + 4S_1 = 2 \times 24,3 + 4 \times 37,8 = 199,8 \text{ thousand UAH}; \quad (6)$$

b) 2nd route. If after the BSE to study 4 years as junior specialist (JS, the cost of training – $S_2 = 22,0$ thousand UAH / year²) and 2 years at level B, then the

¹ *Community College Administrator Program with Ukraine. U. S. Department of State Florida State University Santa Fe College. September 8 – October 14, 2018, 40 p.*

² *Zelenskyy K. Budgetary expenses for the preparation of a bachelor's in the system of degree education // Humanitarian Bulletin of the Priyaslav-Khmelnytsky State University named after Gregory Skovoroda - Appendix 1 to the Bulletin. 35, Volume II (53): Thematic issue "The Higher World of Ukraine in the Context of Integration into the European Educational Space". - Kyiv: Gnosis, 2014. - p. 420 - 428. (in Ukrainian).*

³ *Education of the Ternopil region. Information materials to the final board in the context of the New Ukrainian School. June 22, 2018 - Ternopil: 2018, - 60 p. [Retrieved from: <http://www.oblosvita.te.ua/departament/kolehiia-departamentu> (in Ukrainian).*

⁴ *Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ministry of Finance of Ukraine October 19, 2018 №1133/833 «Pro vnesennia zmin do pasporta biudzhetnoi prohramy 2018». (in Ukrainian).*

route¹ BSE → JS → B is also implemented for 6 years and will require budget funds:

$$S_{II}=4S_2+2S_1=4\times 22,0+2\times 37,8=163,6 \text{ thousand UAH}; \quad (7)$$

c) 3rd route. After BSE during 3 years the level of qualified worker (QW) is obtained, then the level of JS (during 2 years) and degree B (for 2 years). Therefore, the route³: BSE → QW → JS → B will be implemented within 7 years and will require (at the cost of training a person at the level of QW- $S_4 = 27.7$ thousand UAH / year, on average in the Ternopil region²) of budget funds:

$$S_{III}=3S_4+2S_2+2S_1=3\times 27,7+2\times 22,0+2\times 37,8=202,7 \text{ thousand UAH}. \quad (8)$$

For specialties (like "Accounting and taxation"), which according to the level of JS have one year less training period (2 years after FSE), the expenses of S_{II} and S_{III} will be lower (on $S_2 = 22.0$ thousand UAH).

The savings of budget funds in the training of one bachelor on the 2nd and 3rd routes in comparison with the first route may be, respectively:

- on the 2nd route - from 18% to 29% (36.2 - 58.2 thousand UAH);
- on the 3rd route (at 6-year terms of preparation) - up to 9% (19.1 thousand UAH).

Citizens also significantly save their own funds (due to the proximity of college locations to places of residence, no need to pay for travel and accommodation in the dormitory).

From the point of view of minimum budget expenditures and expenses of citizens for bachelor's training the 2nd route is the best.

5) The general management of colleges and universities (including through the distribution of budget funds) is carried out at the state level. The governor of the state forms the composition of the supervisory board of each college. The supervisory board elects the president of the college³ [1, p. 9, Dr. Georg Bishop, Gulf Coast State College].

The head of the college (the president), first of all, should be a good politician, be able to communicate well with everyone, both authorities, employers, and the public, to represent and promote colleges at all levels. Administrative functions in the college are carried out by the vice presidents according to the directions of activity¹ [1, p. 13, Dr. Vilma Fuentes, Santa Fe College].

The question of the decentralization of college management in the state of Florida that is, the division and transfer of managerial functions to smaller regions (such as now in Ukraine, in the oblast), is not at all worthwhile.

¹ Zelenskyi K. *Budgetary expenses for the preparation of a bachelor's in the system of degree education // Humanitarian Bulletin of the Pryiaslav-Khmelnitsky State University named after Gregory Skovoroda - Appendix 1 to the Bulletin. 35, Volume II (53): Thematic issue "The Higher World of Ukraine in the Context of Integration into the European Educational Space". - Kyiv: Gnosis, 2014. - p. 420 - 428. (in Ukrainian).*

² *Analysis of the cost of training 1 student for 2017. Vocational education of Ternopil region (informational and analytical materials). - Ternopil: NMC PTO, 2018, - 72 p. [Retrieved from: <http://www.nmcpto.te.ua/vydavnycha-diialnist/> (in Ukrainian).*

³ *Community College Administrator Program with Ukraine. U. S. Department of State Florida State University Santa Fe College. September 8 – October 14, 2018, 40 p.*

In Ukraine, we already have negative experience with regional management at the level of the Vocational Technical Schools, when regional officials refuse (and this objectively) to finance the training of children from other regions. Naturally, this approach negatively adjusts the inhabitants of one area against the neighboring inhabitants. As a result, in 10 to 15 years we can get oblast (regional) principalities that can undermine the foundations of statehood in Ukraine.

The procedure for the election of US college executives, in terms of the current legislation of Ukraine (election of the head of a limited circle of applicants is placed on staff of educational institutions), at first glance seems controversial. However, on the other hand, it is with such approaches (and thanks to new and experienced managers) that you can introduce a "fresh stream", "fresh breath" to the formed teaching staff of educational institutions.

6) Academic integrity. This idea was originated in the United States in the 70's from the requirement of citizens to the Government: "Stop corruption!". Officials perceived this demand and understood the point of implementing such an idea. Citizens supported.

Today, in the US, a 2nd form pupil deliberately declares to his parents when it was unable to prepare for the test: "It's better to get a negative evaluation, which I will be able to relieve later than I will cheat ..." [1, p. 20, Dr. Dan Rodkin, Santa Fe College].

This kind of pupil will definitely not cheat, studying further in a college or university and will not accept a bribe offer from a student, being already a university lecturer.

In Ukraine, all together (and the government, and deputies, and citizens ...) it is expedient to start implementing academic integrity (parents teaching children from kindergarten, at school, pupils and teachers, in higher education, students and teachers). At the state level, support for the implementation of the provisions of the Law "About Education"² on academic integrity (Article 6) may be a prolonged and daily advertisement (the corresponding content of the videos on television, by analogy as a video on digital television ...). For such work, the funds in the budget (whether Government or Ministry of Education and Science of Ukraine) should be found.

7) The institutions of certification, attestation and accreditation are the result of public integrity. These functions in the United States are provided by civic organizations.

Certificates confirm the professional skills of the graduate after completing studying in college. The certificate provides the right to highly paid employment. In some specialties (for example, design of premises) a certificate may be issued only after 2-4 years of low paid work in the specialty¹ [1, Seminole State College of Florida].

¹ *Community College Administrator Program with Ukraine. U. S. Department of State Florida State University Santa Fe College. September 8 – October 14, 2018, 40 p.*

² *Law of Ukraine «Pro osvitu»[About Education] (Vidomosti verkhovnoi Rady), 2017, № 38-39, cm.380) Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.*

The procedure of attestation is passed by all schools. Every year, independent experts offer their test assignments to all students¹ [Sergey Soroka, CEO, K-8th Public Charter School in Jacksonville]. The results of the tests are determined by the average score of students' achievement.

The procedure for accreditation (in general) is passed by colleges (once every 5 years). Colleges prepare a report and submit for examination. Later, experts check the information provided in the report with actual on-site¹ [1, Dr. Vilma Fuentes, Santa Fe College].

In the United States, 25% of college professors with academic degrees are sufficient to prepare bachelors² [1, Dr. Vilma Fuentes, Santa Fe College] (in Ukraine - 50%, with the corresponding financial costs).

8) Learning market economics and starting a business in the United States begin with the 5th grade. The idea of such training was provided by businessmen – patrons who provided the amount of funds for the construction of a training center in the form of a children's city. The plot of land under construction was provided and developed relevant educational programs by Broward College¹.

The theoretical material is taught by teachers at schools. Practical skills are taught by volunteers with personal experience (including negative in the organization of business) at the training center. Children (up to 200 people) are brought from different schools and taught by types of economic activity: shopping (products, goods, furniture, cars ...); registration of a loan in a bank; skills in the media (radio, television, internet ...); upbringing, studying, caring for children...

There are similar economic schools and educational programs in Ukraine, such as “Junior Enrichment”, which can be distributed in regions based on similar centers or educational and production facilities.

9) Funding the school education is made of a fixed amount (for Florida - \$ 5-7 thousand per student)¹. Moreover, most state schools receive funds from the budget at the level of 7 thousand dollars per student. And the administrator of the charter school Sergey Soroka (Ukrainian of origin) organized training of children at budget financing at the level of 5 thousand dollars per student, but also demonstrates the best results of annual student tests of knowledge.

The higher the average score is demonstrated by schoolchildren, the greater the financial award such a school receives³.

In Ukraine, it is also advisable to implement a system of personalized financing of educational institutions at all levels of education (on average, the cost of training according to contingent), from school to university. Such an approach will allow realization of real financial autonomy of the institution, optimize the management of the institution, will show initiative and demonstrate improvement

¹ *Global Outreach Charter Academy 2017-2018. We School. Regency Square Boulevard. Jacksonville, Florida, 2018, 72 p. Retrieved from: <https://www.greatschools.org/florida/jacksonville/12960-Global-Outreach-Charter-Academy/>.*

² *Community College Administrator Program with Ukraine. U. S. Department of State Florida State University Santa Fe College. September 8 – October 14, 2018, 40 p.*

³ *Community College Administrator Program with Ukraine. U. S. Department of State Florida State University Santa Fe College. September 8 – October 14, 2018, 40 p.*

of the quality of training (for today the system of item financing, and only salaries, utilities, scholarships ... has been already outdated).

10) Up to 10% of motivated students of schools from the 6th to the 12th grade (legally permitted) may simultaneously study college courses, including those of a junior specialist¹ [1, 10, Dr. Toby Park, Florida State University]. Such students, together with the completion of the school, can complete the college curriculum by 100%.

Such a technology for vocational education (the so-called double registration) is realized by many colleges of the state¹ [1, 23, Polk State College], provides savings for budget funds and citizen funds.

11) Inclusiveness, as a form of common existence of ordinary people and people with disabilities (disabled) in the United States, has become a great practical embodiment. "It is an important acceptance by society of such a category of people. At the same time, we must move from a desire to help such people to create conditions under which these people can help themselves"¹ [1, 21, Dug Jones, Santa Fe College].

The United States were first who paid attention to physical defects. Large budget funds have been invested in creating conditions for the livelihoods of such people (elevators, ramps, toilets ...) in all public institutions.

Now, the category of inclusive (people with special needs) also includes people with invisible defects¹ [1, 10, Jennifer Mitchell, Florida State University]:

- 37% - deficit (loss) of attention, hyperactivity;
- 19% - mental disability;
- 18% - mental disability (psychological disorders, depression ...);
- 11% - chronic diseases, oncology, AIDS;
- 8% - motility violation;
- 4% - visual disability, brain injury;
- 2% - violation of the autistic spectrum;
- 1% - deafness, hearing loss.

Now society is educated with the understanding that each family has a person with special needs. It is absolutely possible that everyone in the old age can acquire such status¹ [1, p. 21, Dug Jones, Santa Fe College].

Implementation of the inclusion of people with physical disabilities in Ukraine will require significant financial costs. Inclusion of people with invisible ailments (80-90%, as classified in the USA) does not require significant budgetary investments.

12) Economists in Florida estimated that every one dollar invested in state education gives a profit of \$ 2.9¹ [1, p. 25, Dr. Carrie Henderson, Florida College System].

We can only wish Ukrainian education to achieve such indicators of economic efficiency as quick as possible.

¹ *Community College Administrator Program with Ukraine. U. S. Department of State Florida State University Santa Fe College. September 8 – October 14, 2018, 40 p.*

Conclusion. There is a lot to borrow in the US college education system. Everyone, at their level, both deputies and officials, and the Ministry of Education and Science, and the heads of educational institutions, and teachers, and every citizen ..., is to determine the appropriateness of the effectiveness of the system and to work together to achieve this result.

The formula for the needs of specialists with higher education for the US economy is established.

The formula of the correlation of graduates of universities (bachelors, masters) to graduates of colleges and vocational educational institutions of Ukraine is researched. Calculated from the point of view of economic feasibility, the amount of overhead of the general fund budget for the training of bachelors and masters in 2018 in the amount of 947,6 million UAH/year.

A comparative analysis of the access of citizens to higher education in the USA and Ukraine from the point of view of socio-economic and market relations has been conducted.

The average amount of budget expenditures for the preparation of a bachelor's degree in three trajectories in the system of graduate education of Ukraine is calculated. The size of possible savings of budget funds in the preparation of one bachelor in a rational trajectory in 2018 is 18% - 29%, or 36,2 – 58,2 thousand UAH.

Proposed for use in Ukrainian education:

- accelerate the process of consolidation of institutions of higher education by combining universities, academies, institutes in the big universities and colleges and vocational education institutions in the big colleges;

- not restrict access to higher education for all, with obligatory, equal for all, partial payment for all educational services;

- to combine various institutions with related types of activities, which are held at budget funds in unified structures under the control of colleges (universities);

- to maintain the mechanism of centralized college management as a structure of higher education, transfer all institutions of higher education from other ministries and departments to a single management center - the Ministry of Education and Science;

- to review the procedure of election of the head of a higher education institution;

- actively support the introduction at the state level of the institute of academic integrity in the society;

- to implement institutes of independent certification of graduates and certification, accreditation of educational institutions;

- implement a system of personalized financing of educational institutions at all levels of education (on the average cost of preparation of one specialist and in the volume of the contingent);

- inclusion of persons with invisible ailments does not require significant financial expenses.

1.6 Імплементація інформаційних технологій на фінансовому ринку: соціокультурна і національна ідентифікація

Поглиблення фінансiалiзацiї економiчних систем та перехiд до фiнансомiки обумовили необхiднiсть розробки нової стратегiї економiчного поступу свiтової спiльноти з метою забезпечення креативного добробуту останньої в iнформацiйнiй або, як зауважував iспанський соцiолог М. Кастельс (M. Castells), – мережнiй, електроннiй чи цифровiй економiцi. На його думку, визначальними рисами нової економiки є: продуктивнiсть, яка все бiльшою мiрою залежить вiд використання досягнень науки i технiки, якостi iнформацiї та менеджменту; перехiд виробникiв i споживачiв вiд матерiального виробництва в iнформацiйну дiяльнiсть (у розвинених капiталiстичних краiнах); глибока трансформацiя органiзацiї виробничого процесу, яка полягає у заміні стандартизованого масового виробництва гнучким i вертикально iнтегрованою органiзацiї горизонтальними мережними взаєминами мiж пiдроздiлами; глобалiзацiя, у вiдповiдностi з якою усе органiзовується незалежно вiд кордонiв; революцiйний характер технологiчних змiн, центральне мiсце в якому посiдають iнформацiйнi технологiї, здатнi змiнювати матерiальну основу сучасного свiту¹.

Як результат, зростає необхiднiсть приведення у вiдповiднiсть новим вимогам усi сфери економiчної системи, особливо фiнансового ринку, адже у цьому сегментi економiк промислово розвинутих краiн нинi вiдбувається чи не найбiльше технiко-технологiчних змiн i парадигматичних зрушень. Це зумовлено, по-перше, дискусiйнiстю встановлення лiберальних умов, якi сприяють як зростанню цiн на фiнансовi активи, так i коливанню (змiни) цiн, а вiдповiдно i зростанню або зменшенню очiкуваного прибутку економiчних агентiв; по-друге, проблематикою високої державної i приватної (корпоративної) заборгованостi. У свiтовiй економiцi вiдстежують такi основнi три тренди: непередбачуванiсть економiк, змiна поведiнки споживачiв i розробка та запровадження новiтнiх фiнансових iнструментiв i технологiй².

Звiсно, що будь-якi трансформацiї чи модернiзацiя суспiльства вимагають значних фiнансових затрат або ж iнвестицiйних вливань. У цьому контекстi варто вiдмiтити, що вiтчизняний ринок цiнних паперiв, як важлива компонента фiнансового ринку, не в змозi повноцiнно виконувати покладене на нього завдання – забезпечити залучення iнвестицiй в економiку краiни. За оцiнками експертiв «вiн значною мiрою є вiдображенням характерних рис національної економiки, її структури, а тому його поточний стан визначають макроекономiчне середовище, система державного регулювання, а також

¹ *The Information Economy and the New International Division of Labor / Castells M. eds. // The New Global Economy in the Information Age: Reflections on our Changing World. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1993. P. 16–17.*

² *Леоненко П. М., Федосов В. М., Юхименко П. І. Формування загальної та національної архітектури фінансової науки // Фінанси України. 2017. № 6. С. 87–108; Гесць В. М. Особливості взаємозв'язку економічних та політичних трансформацій на шляху до реконструктивного розвитку економіки України // Економіка України. 2017. № 10. С. 3–17.*

специфічне корпоративне середовище в нашій країні, що суттєво відрізняються від європейських і північноамериканських аналогів»¹. Крім того, саме ринок цінних паперів має відігравати провідну роль у системній модернізації і трансформаційних процесах. При цьому він досі не вийшов із депресивно-кризового стану. Відтак, актуалізується питання забезпечення подальшого перманентного розвитку фінансового ринку за рахунок модифікації операцій з цінними паперами з метою формування в країні базових передумов переходу до повномасштабної цифровізації.

Проблематика фінансових інновацій, інформаційних технологій і цифрових платформ та їхньої ролі у забезпечення соціально-економічного зростання є предметом дискусій та досліджень таких вітчизняних і зарубіжних теоретиків і практиків, як: М. Бакл, М. Гілберт, Ф.-Г. Кардозо, М. Кастельс, М. Керной, С. Кохен, П. Лопес, Дж. Томсон та ін. Окремими аспектами функціонування фінансового ринку, ринку цінних паперів та депозитарно-клірингових операцій з цінними паперами досліджували такі науковці як: Д. Ільків, В. Оскольський, О. Петруновська, Є. Редзюк, О. Ярошевська та ін. Незважаючи на вагомі наукові напрацювання вчених-економістів, залишається багато перспективних напрямків досліджень. Так, перманентне удосконалення та всебічна апробація фінансовими посередниками новітніх цифрових технологій та модифікованих фінансових інструментів є однією із передумов цифровізації. Водночас відмітимо, що будь-які новації та нововведення не завжди забезпечують стійкість фінансового ринку та надійність операцій на ньому. Тому дослідження новітніх технологій, які обумовлюють модифікацію операцій з цінними паперами на фінансовому ринку є актуальним і своєчасним в умовах формування в країні передумов переходу до цифрової економіки.

В еру цифровізації та прагнення до егалітарності суспільства перехід до неоекономіки (фінансоміки) визначається процесами трансформації фінансової сфери в окрему специфічну форму діяльності зі своїми ресурсами, інструментами, технологією та законами розвитку. При цьому, окреслені зміни відбуваються настільки стрімко, що наперед доволі складно робити прогнози еволюції світової економіки. Як стверджують М. Гілберт і П. Лопес, значна частина технологічної пам'яті вже знаходиться в цифровому форматі (у 2007 р. цей показник склав 94 %) ², тоді як економічна вигода від «цифровізації» на основі повсюдної доступності всеохоплюючого

¹ Редзюк Є. Ринок цінних паперів України: вироки антиреформ. Безсистемність і хаотичність «реформістських» ініціатив не тільки стримують розвиток ринку ЦП, а й загрожують його існуванню // *Зеркало тижня*. 02.06.2017. URL: https://dt.ua/finances/rinok-cinnih-paperyv-ukrayini-viroki-antireform-bezsistemnist-i-haotichnist-reformistskih-iniciativ-neliki-strimuyut-rozvytok-rinku-cp-a-y-zagrozhuut-yogo-isnuvannyu-244423_.html. (дата звернення: 25.08.2018).

² Окремі аспекти формування національної стратегії забезпечення переходу до високотехнологічного розвитку. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/ekonom_rozv-7ed57.pdf. (дата звернення: 17.08.2018).

Інтернету в світовому масштабі у найближчій перспективі може скласти 19 трлн. дол. США, при чому 14,4 трлн. дол. США будуть припадати на приватний бізнес, а решту 4,6 трлн. дол. США – на державний сектор¹.

Україна ще у червні 2015 р. заявила про готовність інтегруватися до Єдиного цифрового ринку з ЄС, приєднавшись до Декларації першого засідання міністрів «Східного партнерства ЄС» з питань цифрової економіки. Першим кроком у цьому напрямі став перехід країни на 4 G в квітні 2018 року, що розширює можливості користувачів зазначеної послуги та розкриває для них нові можливості. Адже у ЄС до кінця поточного року передбачається впровадження 5 G. Разом із тим, в Україні під егідою Єдиного цифрового ринку ЄС планується в пріоритетних містах країни створити вільні точки доступу до WI-FI. Надалі будуть реалізовані й інші спільні проекти.

У контексті вищезазначеного, виникає необхідність модифікації бізнес-процесів, приведення їх у відповідність європейським нормам і стандартам. Найбільше це стосується операцій, які відбуваються на вітчизняному ринку цінних паперів з метою забезпечення його відкритості, доступності, прозорості та ефективності.

Перш за все це передбачає використання інноваційних фінансових технологій та цифрових платформ, новелізації фінансових інструментів, модифікації операцій та бізнес-процесів, що дозволить зберегти конкурентні позиції на ринку, стимулюватиме інтенсивний розвиток окремих екосистем з метою досягнення лідерства. На думку М. Бакла (M. Buckle) і Дж. Томсона (J. Thomson), фінансові інновації призводять до «створення нових фінансових інструментів і технік фінансового посередництва, структурних зрушень у фінансовій системі з появою нових фінансових ринків та змінами в організації та поведінці інститутів»².

Нині в Україні розроблено ключові компоненти функціонування фондового ринку, до яких відносимо наступні системи: нормативно-правового регулювання, обліку прав власності на цінні папери, організованої торгівлі цінними паперами, розрахунків за угодами з цінними паперами, фінансове посередництво, систему управління колективними інвестиціями. Водночас, як відмічає В. Оскольський: «відсутність загальнонаціональної системи фондової торгівлі, яка б об'єднувала на уніфікованій основі усіх учасників – це... найголовніша проблема фондового ринку, яка виникла в результаті недалекоглядної державної політики у виборі пріоритетів формування та розвитку ринку цінних паперів в Україні»³. Саме тому на

¹ Підключене обладнання виводить виробництво на новий рівень Інтернету речей. URL: <http://www.cisco.com/web/RU/news/releases/txt/2015/06/30dd.html>. (дата звернення: 15.08.2018).

² Buckle M., Thomson J. *The UK financial system: Theory and Practice*. Manchester : Manchester University Press, 1998. P. 48.

³ Оскольський В. В. *Двадцатилетие украинской фондовой биржи: итоги, уроки, задачи*. К. : ЛОГОС, 2011. 243 с.

сьогодні на ринку цінних паперів превалюють операції на позабіржовому ринку (рис. 1).

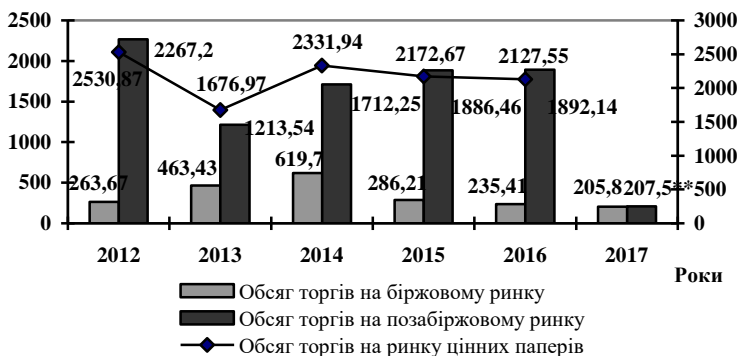

Рис. 1 - Обсяги торгів на вітчизняному ринку цінних паперів за 2012-2017 рр., млрд. грн.¹

*** без урахування ощадних сертифікатів НБУ*

Така ситуація обумовлена тим, що на відміну від європейського права у сфері фондових ринків у вітчизняному законодавстві основний акцент ставиться на споживача, клієнта, інвестора, міноритарного акціонера, а не на професійних учасників ринку. Саме тому в Україні відсутні належні умови широкого використання інструментів фондового ринку як для системного підвищення добробуту населення, так і для інвестиційно-інноваційного розвитку суб'єктів господарювання і держави загалом.

Найбільшим попитом на організованому ринку користувались державні цінні папери (90 %), решту припадає на інтерес обмеженого кола учасників щодо інших фінансових інструментів. Посилення попиту серед інвесторів на державні облігації з середньостроковим терміном погашення є позитивним індикатором. Однак, в Україні назріла необхідність модифікації операцій з державними цінними паперами, особливо облігаціями внутрішньої державної позики (ОВДП) і зосередження вторинного їх обігу саме на біржовому ринку. У цьому контексті, варто забезпечити технічну модернізацію ринку цінних паперів, централізацію та уніфікацію з міжнародними стандартами і нормами депозитарної системи разом із проведенням спільної і послідовної політики регуляторів ринку (НКЦПФР, НБУ і МФУ) щодо підвищення інвестиційної привабливості державних цінних паперів. Це забезпечить перетворення ОВДП у високоліквідний біржовий інструмент для вітчизняного та іноземного інвесторів.

¹ Річний звіт за 2016 рік НКЦПФР України. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/documents/rtschniy-zvt-nktsprf-za-2016-rk.>; *Бюлетень щодо стану ринку цінних паперів, грудень 2017 р.* URL: <https://www.nssmc.gov.ua/2018/01/19/byuleteny-shtodo-stanu-rinku-tsnnih-paperv-grudeny-2017/>. (дата звернення: 28.08.2018).

З метою модернізації IT-платформи вітчизняного ринку цінних паперів, особливо в ході створення Єдиного цифрового ринку з ЄС і загальної цифровізації суспільства та в рамках реалізації стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», Національним депозитарієм України обрано британську компанію Percival Software Limited, котра спеціалізується на створенні програмних рішень в області депозитарного обліку в усьому світі, постачальником нового програмно-технічного комплексу депозитарного обслуговування. На адаптацію і запуск системи заплановано видатки, що перевищують 1 млн. дол. США¹. Передбачається, що нова IT-платформа має запрацювати у 2019 році. Вона покликана ввести у вітчизняну практику депозитарного обліку сучасні європейські технології і це дозволить фінансовим установам працювати ефективніше і пропонувати нові послуги для своїх клієнтів.

Важливим кроком у спрощенні операцій з цінними паперами стало запровадження електронного цифрового підпису (ЕЦП) завдяки прийнятій 30.11.2016 р. Постанові КМУ «Про затвердження Порядку внесення засобів електронного цифрового підпису та засобів криптографічного захисту інформації в безконтактний електронний носій, що міститься в паспорті громадянина України, і надання послуг електронного цифрового підпису з використанням паспорта громадянина України з імплантованим безконтактному електронному носієві»². Цифровий підпис не тільки надає інформацію про людину, що підписала документ, а й дозволяє впевнитись, що сам документ не був змінений або підроблений після підписання. Також завдяки ЕЦП можна вказати реальний час підписання документа, на відміну від дати, вказаної у самому документі. Разом з тим, ви можете забезпечити конфіденційність інформації, тобто шифрувати документи, отримуючи при цьому захист інформації від несанкціонованого доступу. Станом на 10 лютого 2017 р. Акредитованим центром сертифікації ключів при Державній фіскальній службі України послуги електронного цифрового підпису надано більш як двом тисячам клієнтам та сформовано понад п'ять тисяч посилених сертифікатів³.

З метою пришвидшення реалізації стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» та цифровізації операцій з цінними паперами доцільним є

¹ Фондовий ринок: перезавантаження. Обрано постачальника ПО для модернізації інфраструктури. URL: http://csd.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=11605%3Ahot-news&catid=51%3Ahot-news&Itemid=18&lang=ua. (дата звернення: 02.09.2018).

² Про затвердження Порядку внесення засобів електронного цифрового підпису та засобів криптографічного захисту інформації в безконтактний електронний носій, що міститься в паспорті громадянина України, і надання послуг електронного цифрового підпису з використанням паспорта громадянина України з імплантованим безконтактному електронному носієві: Постанова КМУ від 30.11.2016 р. № 869. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8692016-%D0%BF>. (дата звернення: 02.08.2018).

³ Електронний цифровий підпис: як отримати і за скільки? URL: https://24tv.ua/elektronniy_tsifroviy_pidpis_yak_otrimati_i_za_skilki_n788462. (дата звернення: 02.10.2018).

використання нової IT-платформи щодо торгівлі акціями та облігаціями, яка апробована в європейському співтоваристві, – T2S (TARGET2-Securities). Це єдина загальноєвропейська платформа для розрахунків за цінними паперами в грошових документах центрального банку, що надає значні переваги європейській галузі пост-трейдингу і є однією з найбільших інфраструктурних проєктів, що були розпочаті євросистемою¹.

Основними перевагами T2S є:

а) скорочення витрат, тобто зниження вартості транзакційних витрат, які можуть бути у десять разів дорожче, ніж внутрішні операції;

б) поглиблення ринкової інтеграції: механізм врегулювання T2S також наближає національні ринки до єдиного ринку фінансових послуг та більш глибокої фінансової інтеграції в Європі. Крім того, T2S гармонізує пост-торговельну практику;

в) поліпшення управління заставою: платформа також допомагає банкам оптимізувати свої заставні та забезпечує управління ліквідністю, створюючи єдиний пул, тобто гарантуючи, що застава не заблокована на місцевих ринках і її можна швидко перемістити туди, куди це буде необхідно.

Наступні шляхи у модифікації операцій з цінними паперами – це:

1) удосконалення комунікативної системи взаємодії між центральним депозитарієм, іншими учасниками (реєстраторами, зберігачами) та операторами ринку, гарантування їм пірингових умов доступу до інформації;

2) імплементація та перехід на міжнародні норми Кодексу проведення клірингу та розрахунків;

3) перманентне удосконалення інформаційно-технічного забезпечення он-лайн режиму проведення торгів;

4) централізувати, спростити та уніфікувати механізм надання клірингових послуг на фондовій біржі

5) створити централізовану систему зберігання інформації та даних системи депозитарного обліку депозитарних установ з метою виключення випадків втрати інформації щодо прав на цінні папери та зловживань², а також законодавчо надати офіційного статусу збереженій інформації для її використання щодо поновлення прав на цінні папери.

Варто відзначити, що для більшої прозорості та доступності до участі в біржових торгах сприятиме утворення єдиної мультифункціональної фондової біржі з підтримкою маркет-мейкерів. На ній мають котируватись не менше 50 високоліквідних емітенти цінних паперів, які дотримуватимуться норм законодавства, будуть відкритими у доступі до інформації та справно виплачуватимуть дивіденди.

¹ About T2S. URL: <https://www.ecb.europa.eu/paym/t2s/about/html/index.en.html>. (дата звернення: 12.08.2018).

² Петруновська О. В., Ільків Д. М. Перспективи розвитку депозитарної системи в Україні // Молодий вчений. 2016. № 12.1 (40). С. 932.

Важливу роль у формуванні ефективно функціонуючого ринку цінних паперів в Україні відіграватиме підвищення рівня його капіталізації, адже саме цей показник слугує індикатором позитивних прогнозів і очікувань, а також відображає оптимізм його учасників. На сьогодні значення номінальної капіталізації вітчизняного ринку акцій коливається в межах 5–20 % ВВП, тоді як ринкової – 10–20% ВВП. Щодо обсягу укладених угод на організованих ринках, то він складає близько 1–5% ВВП, що значно нижче ніж у розвинених країнах світу. Водночас погоджуємося із твердженням О. Ярошевської, що ліквідний та надійний ринок акцій є одним із чинників, що визначає інвестиційний клімат у країні та сприяє залученню й перерозподілу фінансового капіталу в перспективні сфери економіки. Завдяки здатності ринку акцій до перетворення заощаджень на інвестиції відбувається поширення фінансових потоків між різними галузями та секторами економічної системи країни, чим досягається певний баланс та покращення загальної економічної ситуації¹.

Тому за умов глобалізації та євроінтеграції національної економічної системи доцільно переосмислити цільові орієнтири її еволюції та привести у відповідність індикатори розвитку ринку цінних паперів. Зокрема, варто забезпечити підвищення величини номінальної капіталізації ринку акцій до рівня 80 % ВВП, ринкової капіталізації – до рівня 60 % ВВП, а обсягів угод на організованих ринках – до рівня 30 % ВВП. При цьому виникає потреба диверсифікації портфеля цінних паперів, які котируються на фондовому ринку, новелізації існуючих з метою підвищення їх інвестиційної привабливості та ліквідності. Закладення пірингових умов доступу до них як внутрішнього, так і зовнішнього інвестора.

Актуалізується проблематика розвитку «розумних» (інтелектуальних міст, Smart City). Практична реалізація концепції Smart City започаткована ще в 2008 р., а вже на сьогодні їх є декілька: Иньчунь (Китай), Фудзисава (Японія), Мілтон Кінс (Велика Британія), Масдар (ОАЕ). Корпорацією Google заплановано побудувати «розумний» район у м. Торонто (Канада). Бюджет проекту 1 млрд. дол. США.

Фінансові технології не лише продукують нові або ж істотно покращені фінансові продукти, вони також сприяють удосконаленню фінансового регулювання і нагляду за діяльністю учасників зазначених процесів та ефективністю використання ними зазначених нововведень й інструментарію. Все це сприяє розвитку окремих екосистем і посиленню рівня їх інноваційності. Так, у відповідності з Індексом інновацій Bloomberg, що базується на оцінці таких показників як: обсяг коштів у відсотковому відношенні до ВВП, який держава витрачає на дослідження і розробки; продуктивність; присутність в економіці високотехнологічних компаній; поширеність вищої освіти; додана вартість товарів; кількість зареєстрованих патентів і кількість дослідників, до трійки країн-новаторів у 2017 році

¹ Ярошевська О. Комплексне оцінювання розвитку фондового ринку України // Схід. Серія «Економічні науки». 2017. № 3 (149). С. 21.

належать Південна Корея із загальним балом 89, Швеція (83,98) та Німеччина (83,92) (табл. 1).

Таблиця 1 – ТОП-10 найінноваційніших економік світу^{1}.*

Країна	Загальний бал	2017 р.	2016 р.	Витрати на НДДКР, у % до ВВП	продуктивність	присутність високотехнологічних компаній	поширеність вищої освіти	долана вартість товарів	кількість зареєстрованих патентів	кількість дослідників
1. Південна Корея	89	1 (0)	1	1	32	4	2	1	1	4
2. Швеція	83,98	2 (+1)	3	5	15	7	18	11	6	5
3. Німеччина	83,92	3 (-1)	2	9	16	5	12	3	9	16
4. Швейцарія	83,64	4 (+1)	5	8	2	11	16	6	4	14
5. Фінляндія	83,26	5 (+2)	7	4	20	15	5	13	5	3
6. Сінгапур	83,22	6 (0)	6	14	12	17	1	5	12	6
7. Японія	82,64	7 (-3)	4	3	28	8	27	9	3	9
8. Данія	81,93	8 (+1)	9	6	5	13	22	17	11	2
9. США	81,44	9 (-1)	8	10	10	1	32	22	2	20
10. Ізраїль	81,23	10 (+1)	11	2	30	3	20	30	18	1
42. Україна	50,78	42 (-1)	41	44	50	34	4	47	27	44

Наведені у табл. 1 дані свідчать про те, що високотехнологічно розвинені країни намагаються утримати лідерські позиції у світі та підвищити показники економічного зростання за рахунок упровадження новітніх технологій. Задля їх розробки й імплементації витрачаються колосальні суми. Щодо України, то як зазначає В. Геєць: «незважаючи на наявність досить потужного наукового потенціалу та багаторічний досвід створення технологічно складної продукції, країна поступово втрачає свої позиції на ринках високотехнологічних товарів і послуг»².

Інформаційні технології в Україні належать до трійки лідерів за рівнем експортних надходжень, поступаючись тільки агробізнесу та металургії. Зокрема, в 2017 р. обсяг експорту ІТ-послуг збільшився до 3,6 млрд. дол. США. У 2015 р. його значення становило 3,9 млрд. дол. США, у 2016 р. – 3,2 млрд. дол. США. У 2018 р. він має зрости до 4,5 млрд. дол. США, у 2020 р. – до 6 млрд. дол. США, а в 2025 р. – до 8,4 млрд. дол. США³. У світовому масштабі це край низький показник. Наприклад, ринок інформаційних технологій Індії оцінюється в 145 млрд. дол. США, що в 40 разів більше, ніж в Україні. Крім того, частка від експорту інформаційних

¹ *These Are the World's Most Innovative Economies.* URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-01-17/sweden-gains-south-korea-reigns-as-world-s-most-innovative-economies>. (дата звернення: 12.08.2018).

² Геєць В. «Інноваційна Україна – 2020»: основні положення національної доповіді. Стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 13 травня 2015 року // Вісник НАН України. 2015. № 7. С. 21

³ ІТ України. Допомогати не можна заважати. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/419649/it-ukrayinu-dopomogati-ne-mozhna-zavazhati>. (дата звернення: 18.11.2018).

послуг на кожного українця становить 80 дол. США, тоді як в Ізраїлі цей показник рівний 1650 дол. США. Загалом обсяг світового ринку ІТ-послуг у 2017 р. перевищив 3,6 трлн. дол. США. На 2018–2019 рр. прогнозується його зростання до 3,7 і 3,8 трлн. дол. США відповідно.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки щодо імплементації інформаційних технологій на фінансовому ринку в умовах формування цифрової економіки. По-перше, економіко-технологічні реформи мають сприяти забезпеченню цифровізації та фінансіалізації економічної системи. В Україні в рамках реалізації стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» здійснюються заходи щодо покращення технологічного забезпечення здійснення операцій з фінансовими інструментами та впровадження новітніх цифрових платформ, які спрямовані оптимізувати їх витратність, скоротити час та нівелювати кордони і масштабність. Адже нові виклики, які супроводжуються формуванням Єдиного цифрового ринку з ЄС і загальної цифровізації суспільства, вимагають техніко-технологічного переозброєння.

По-друге, визначено, що деякі чинники геополітичної небезпеки перебувають на спаді, хоча фундаментальні рушійні сили в багатьох випадках як і раніше діють¹. Тому країни, що мають профіцит, і країни, що мають дефіцит, повинні діяти злагоджено для зменшення глобальних дисбалансів в світовій економіці. Євроінтеграційний курс України вимагає від неї електронної ідентифікації та автентифікації, що обумовлює її приєднання до проекту ЄС Secure idenTity acrOss boRders linKed 2.0 (Stork 2.0), яким передбачено забезпечення розбудови єдиного середовища електронної ідентифікації та автентифікації в ЄС. Проте без забезпечення належного рівня цифровізації економіки, країні буде вкрай важко досягти поставлених цілей.

По-третє, задля модернізації фінансового ринку варто розглянути питання утворення Фонду підтримки інновацій та центрів з підтримки технологій та інновацій в Україні, що дозволить диверсифікувати джерела їх фінансового забезпечення та активізувати генерацію новаторами власних розробок. Водночас, слід забезпечити готовність фінансового регулятора моніторити впровадження найбільш прогресивних технологій у фінансову сферу задля недопущення виникненню різного роду ризиків і загроз.

Таким чином, досягнення в Україні економічного розвитку і зростання можливе за рахунок виконання цілого комплексу важливих заходів і завдань, пріоритетне місце серед яких належить апробуванню новітніх фінансових технологій і платформ в рамках цифровізації суспільства. Країна з таким могутнім науковим потенціалом має усі шанси на досягнення омріяних темпів еволюції фінансового ринку, лише необхідно комплексно підійти до розв'язання поставленого завдання.

¹ Обстфельд Морис. Мировой подъем: по-прежнему активен, но менее равномерен, более уязвим, под угрозой. 16 июля 2018 года. URL: <http://www.imf.org/external/russian/np/blog/2018/071618r.pdf>. (дата звернення: 19.11.2018).

1.7 Bank Social Responsibility: Foreign Experience and Development in Ukraine

The rapidly growing trends of competitiveness are deeply connected both with economic and social development worldwide. In particular, social responsibility has become a central issue for competitive business in the new global economy. The concept of socially responsible business becomes popular within rapidly changing digital society. For example, the principles of sustainable development and social responsible business are constantly promoted by the European Commission (EC) through the policy of Corporate Social Responsibility (CSR), which indicates social responsibility among the opportunities for growth and innovation within the development of new financial market, ensuring the consumer trust through adopting sustainable business models^{1, 2, 3}.

The business success is largely determined by the positive reputation, which is deeply connected by the business attention toward the most important social issues and the trust of the society. For instance, nearly 83 % of Ukrainian companies are considered social responsibility strategies implementation as one of main challenges in 2018⁴. Such tendencies are widespread within a large measure of business areas, including banks.

Traditionally, banks are concerned as value-based entities. However, understanding the complexity of social-oriented activity is vitally important due to the **“digital” generation that is far more interesting in social investment than previous ones**. In particular, due to the “technological” and “social” gaps, our country ranks 37th out of 141 countries on the Inward FDI Performance Index and 48th on the Inward FDI Potential Index of UNCAD in 2007. In 2015, Ukraine was removed to the 38th and 50th accordingly^{5, 6}.

Social responsibility is at the heart of our understanding of successful business. For instance, the Economic Commission for European Committee on Innovation, Competitiveness and Public-Private Partnership provides 79 mlrd. USD for social development worldwide⁷. The potential investors and costumers expect that contemporary players in financial market are able to participate in making social decisions. In this regard, a particular importance is

¹ Yildiz, A., Ozerim, G. (2014) “Corporate Social Responsibility in European Context”. in Turker, D., Toker, H., Altuntas, C. (Ed.). *Contemporary Issues in Corporate Social Responsibility*. Lexington Books, USA pp.43-55

² European Commission (EC). (2008). *European Competitiveness Report 2008*. (COM(2008/774). <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52008DC0774&from=EN>

³ European Commission (EC). (2011). *A renewed EU strategy 2011-14 for corporate social responsibility* (COM 2011/681) <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0681:FIN:en:PDF>

⁴ Розвиток КСВ в Україні: 2010 – 2018. Укладачі: Зінченко А., Саприкіна М. – К.: Видавництво «Юстон», 2017. – 52 с.

⁵ World Investment Development: *Transnational Corporations, Extractive Industries and Development*. -<http://www.unctad.org/>

⁶ Україна 2030: Доктрина збалансованого розвитку. – Львів: Кальварія, 2017. – 168 с.

⁷ Запатріна і. В. Посилення ролі бізнесу в досягненні ЦСР в Україні. Керівництво. Цілі сталого розвитку. – Київ, 2018. – 69 с.

acquired by the ability of a great measure of non-banking financial institutions to be responsible to our society. **The banks** are facing the challenge of growing competitiveness and a considerable need to increase their reputation, **implementing social responsible policy**.

The role of social responsibility in banking activity has received increased attention across a number of **researches** in recent years. There have been some researches in the area of social responsible business, conducted by international organizations experts. In particular, some parts of above identified problems have been reflected in the UN programs and reports (Transformation of our world: Sustainable Development Agenda 2030; World Investment Report 2017) ^{1, 2}; NATO (The Shared Perspective of the World in 2030 and Beyond: Themes and Drivers; Multiple futures project – Navigating towards 2030) ^{3, 4}; World Business Council for Sustainable Development (WBCSD) (Vision-2050. The new agenda for business) ⁵.

The wide range of contemporary researches on social responsible banks is represented within banks reports. In particular, the program “Citizenship in action” is highlighted on the website of Barclays bank (Great Britain) ⁶. The social responsible strategy is represented by RBS experts (Great Britain) ⁷. The socially-oriented investment banking strategy is developed within investment banking policy of Carnegie bank (Sweden) ⁸. The EFG Bank support alternative investments (Sweden) ⁹. The social-oriented policy is one of the main directions within Investitions bank Berlin activity (Germany) ¹⁰.

However, despite a growing body of literature that recognizes the essence of social investments, there is lack of detailed researches in the field of social responsible banking in Ukraine. **The scientific problem** of the current article lays upon the question of social responsible banks development in Ukraine, considering an appropriate foreign experience. It **aims** to develop possible directions to activate

¹ *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. United Nations, 2015. Available at: <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld/publication> URL:

² *World Investment Report 2017*. UNCTAD. Available at: [URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2017_en.pdf](http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2017_en.pdf)

³ *The Shared Perspective of the World in 2030 and Beyond: Themes and Drivers*. NATO. Available at: [URL: http://www.act.nato.int/images/stories/events/2012/fc_ipr/sfa_ws2_rap.pdf](http://www.act.nato.int/images/stories/events/2012/fc_ipr/sfa_ws2_rap.pdf)

⁴ *Multiple futures project – Navigating towards 2030*. NATO. Available at: [URL: http://www.act.nato.int/images/stories/events/2009/mfp/20090503_MFP_finalrep.pdf](http://www.act.nato.int/images/stories/events/2009/mfp/20090503_MFP_finalrep.pdf)

⁵ *Vision-2050. The new agenda for business*. WBCSD. Available at: [URL: https://www.wbcd.org/Overview/About-us/Vision2050](https://www.wbcd.org/Overview/About-us/Vision2050)

⁶ *Citizenship in action*. Barclays. Official website of Barclays. – *Электронний ресурс*. – Режим доступу: <https://www.home.barclays/citizenship.html>

⁷ *RBS*. Official website. – *Электронний ресурс*. – Режим доступу: <https://www.rbs.com/>

⁸ *Investment banking*. Carnegie. – *Электронний ресурс*. // Режим доступу: <http://www.carnegie.se/en/corporations--institutions/investment-banking/>

⁹ *Alternative investments*. EFG Bank. – *Электронний ресурс*. // Режим доступу: http://www.efgbank.com/cms1/cms/efgz/products_services/alternative_investments

¹⁰ *Investitionsbank Berlin*. Official website. *Электронний ресурс*. – Режим доступу: <https://www.ibb.de/de/startseite/startseite.html>

socially responsible banking in our country, improving national financial market competitiveness.

The *object* of the research is social responsible activity of Ukrainian and foreign banks. The *subject* is the banking social investments.

The *research methodology* is based on foreign and Ukrainian scientific literature analysis (within the last five years). Qualitative and quantitative information from social responsible banking programs and strategies are analyzed to interpret the potential of social responsible banks in Ukraine.

The work is organized as follows:

in further section, the social responsible foreign banks experience is analyzed;

then, the analyze of social programs and strategies of Ukrainian banks is presented;

the conclusions on social responsible banking in Ukraine are provided.

There is a great measure *social responsible banking practice* in highly developed *European countries*. The large retail banks, namely "High street banks" in *Great Britain*, are active participants within social investment programs and strategies. These are a lot of social responsible retail banks in Great Britain. In particular, social direction is represented within Barclays PLC, Royal Bank of Scotland Group PLC (RBS), Llyods TSB Bank PLC and HSBC Bank PLC strategies. A wide range of social investments is presented in Barclays PLC projects (Figure 1).

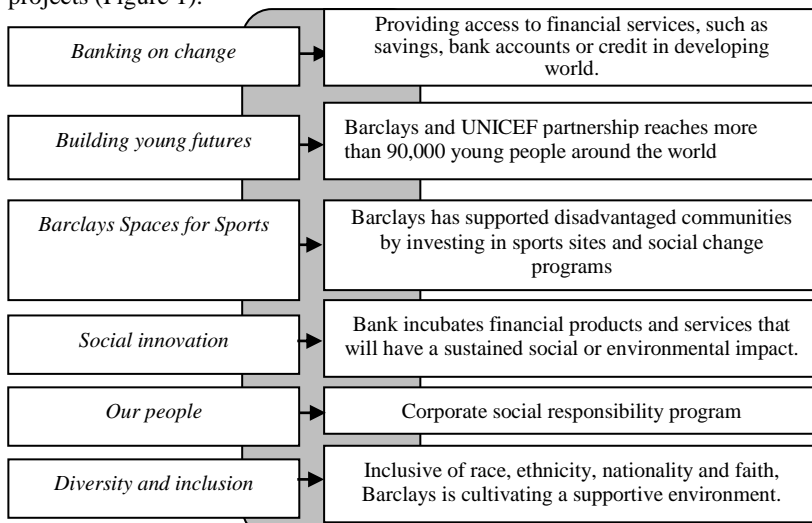

Figure 1 – Social responsibility of Barclays *

* Source: compared by author on the basis of ¹.

¹ *Citizenship in action. Barclays. Official website of Barclays. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://www.home.barclays/citizenship.html>*

The social policy of Barclays PLC is an important component that cultivates a supportive environment for national social strategy development in the context of globalization.

The second successful example of social responsible bank in Great Britain is Royal Bank of Scotland Group PLC (RBS) that participates within three social investments directions (Figure 2).

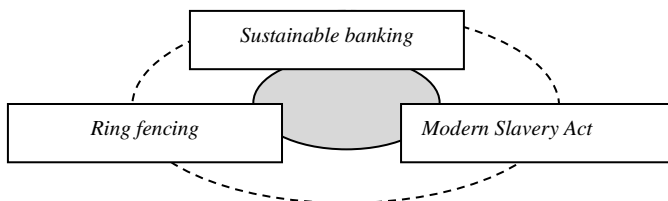

Figure 2 – Social investment directions of Royal Bank of Scotland Group PLC (RBS)*

* Source: compared by author on the basis of¹.

Sustainable banking is a separate business activity of RBS, considering doing business in a more sustainable way. The main sustainable RBS banking characteristics include social case studies, responsible business development, female entrepreneurship stimulation, focus on customers.

Ring-fencing means the requirements for the largest UK banks to separate their everyday banking services from investment banking and social activity (Table 1).

Table 1 - Ring Fencing essence (RBS)*

№	Question	Division sector		
		Costumers	Product	Territory
1	2	3	4	5
1	What does Ring fencing mean?	Retail costumers, charity organizations	Deposits	Deposits inside European Economic Area
2	What peculiarities must be outside Ring fence?	Social-oriented costumers who simultaneously are able to achieve a commercial effect	Trading in investment, debt capital market, derivatives	Territory outside European Economic Area
3	What is inside Ring fence?	Big companies, including international corporations	Mortgage, credit cards, invoice	Banking operations, considering operations outside Europe

* Source: compared by author on the basis of².

RBS respects human rights and identifies potential human rights issues. The banking business supports the Modern Slavery Act (MSA) that forms part of a modern approach to human rights, concerning legislation on labor and criminal offences of slavery.

¹ RBS. Official website. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://www.rbs.com/>

² RBS. Official website. – Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://www.rbs.com/>

RBS social banking strategy includes:

- financial resources to check compliance with the requirements of modern legislation in the area of preventing slavery and any forms of enslavement;
- financing research on the level of riskiness of banking operations;
- financial support for staff training programs and social banking services widespread within the community.

The direction of social responsible investment is traditional for **banking in Sweden**. The largest national banks are active in the area of human development projects financing. For example, one of the largest national SEK bank provides grants to the largest wind power producer in the country, namely Vestas Wind Systems, including technological improvements and social projects implementation. Carnegie Bank is involved in innovative projects and research financing, including financing outside and inside the country. Carnegie Bank is acting as a financial advisor to the mining company Nordic Mines, which has implemented social-oriented projects to improve the technological level of mine equipment¹. EFG Bank is an active participant of alternative investment projects. This means risk financial funds that accumulate financial resources for social needs. In particular, such a need is related to the staff-skills improvement, further improvement of working conditions and social projects implementation².

The social-oriented banking is also widespread within regional banks in **Germany**. In particular, social projects are implemented within Investment Bank of Berlin, Baader Bank AG and VR Bank Rhein-Neckar eG. The Investment Bank of Berlin (IBB) provides some social-oriented programs to satisfy the needs of main groups of stakeholders (Figure 3).

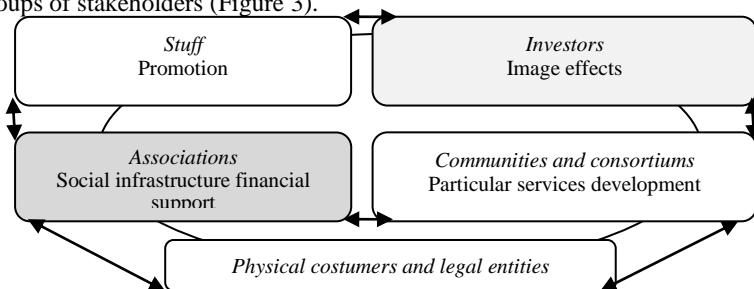

Figure 3. – Stakeholders of social-oriented IBB programs *

* Source: compared by author on the basis of³.

The particular IBB functional programs are aimed to combine commercial and social goals, providing synergy effect (Table 2).

¹ Investment banking. Carnegie. - Электронный ресурс. // Режим доступа: <http://www.carnegie.se/en/corporations--institutions/investment-banking/>

² Alternative investments. EFG Bank. - Электронный ресурс. // Режим доступа: http://www.efgbank.com/cms1/cms/efgz/products_services/alternative_investments

³ Investitionsbank Berlin. Official website. Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://www.ibb.de/de/startseite/startseite.html>

Table 2 - IBB social-oriented programs*

Functional directions	Stakeholders	Programs	Conditions	
			Rate/ Sum	Term
1	2	3	4	5
Education and staff trainings	Active staff, educational organizations, community	New work places and staff trainings	Goal: human development in Berlin support; Functions: trainings and seminars; Requirements: high education, flexibility, interested in self-education	
Social projects financing	Communities and consortiums, associations, investors	Program of social apartment development	In accordance with KfW conditions	less than 30 years
Development projects financing	Investors and actioners, community and legal entities	Scientific researches, innovation and technologies development (ProFIT)	3 - 7 % yearly / -	less than 8 years
		Innovative support	-/ max. 60 thousand EURO	less than 1 years
		Technological development support	- / max 200 thousand EURO	1 - 2 years
		Innovative credit	-/ 100-750 thousand. EURO	3 - 5 years

* Source: compared by author on the basis of¹.

The potential of *social responsible banking* is developed *in Ukraine* in the context of sustainable human development. According to the National Bank of Ukraine classification, the banks are divided into three groups depending on the form of their ownership. The practice of social-oriented banking is analyzed, concerning the above mentioned classification (Table 3).

Despite the above mentioned research, there is a potential for social responsible banking development in Ukraine, considering a particular social responsible banking model (Figure 4).

¹ *Investitionsbank Berlin. Official website. Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://www.ibb.de/de/startseite/startseite.html>*

Table 3 - Social responsible banking in Ukraine*

№	Bank	Social-oriented activity experience	Potential and directions of social responsible banking
<i>I. Banks ownership banks</i>			
1	PJSC CB "PRIVATBANK"	The charitable fund "Help is simple" is one among the important direction within Privatbank activities. The main source for its programs support is connected with the expense of individual and business funds transfers through self-service terminals of PrivatBank. Nearly 975,000 Ukrainians contributed the fund's programs in 2017. The volume of social assistance is more than 40 908 834 UAH.	Providing assistance to: organizations and institutions contributing to the preservation of territorial integrity of Ukraine; citizens who have suffered instead of disasters and social conflicts; refugees; orphanages and schools; development of health care, sports and tourism; organizations that promote the solution of problems, concerning medicine and education; participants of symposiums, conferences, creative meetings, exhibitions, seminars, etc.; individuals and legal entities, whose activities correspond to the purpose and objectives of the fund.
2	JSC "UKREXIM BANK"	Development of business credit programs (including SMEs support) in cooperation with international financial institutions, in particular the World Bank. The EIB project "Basic loan for SMEs and middle-class companies" (the amount of resources is 400 million Euros); State Energy Saving Program "Energy Efficiency Improvement Program"; Charity Program "Together for Life"	Potential for social responsible goals support: analysis social business needs; search of international grants and partners to achieve the main social goals; expanding the range of functions that are implemented within the framework of the "Together for Life" program.
3	JSC "Oschadbank"	The Bank is an intermediary within the financing of social projects process, provided by the WNISEF Fund resources. The fund implements a technical assistance program in Ukraine for the sum of 35 million. USD. WNISEF is supporting innovative programs aimed at implementing reforms and changes in people lives. The Bank creates the social-oriented program "Build your own". The motto of the program "We are changing and we would like our country to change with us".	Social investments within the framework of programs for interaction with international organizations. Participation in the development of state priorities of social-oriented business development. Development of "Build Your Own" portal and expanding the range of consulting services for social responsible business entities.
4	JSB "UKRGASBANK"	Deposit "Bereginya" is an individual deposit, which is aimed to provide assistance for orphanages. Favorable financing of ecological investment projects.	Development of the potential of investment ecological projects direct financing. Particular bank services development to strengthen the environment and to support a health system.

end of table 3

№	Bank	Social-oriented activity experience	Potential and directions of social responsible banking
<i>II. Banks within foreign banking groups</i>			
5	JSB "Reiffeisen Bank Aval"	Transparent business conduct; socially responsible employer; sponsorship; charity; corporate volunteering; financial literacy; environmental responsibility	Development in accordance with chosen social directions
6	PJSC "Kredobank"	WNISEF partner in the framework of the social investment program aimed at supporting social initiatives of small and medium enterprises. Support for the cultural project "Night in Lviv". Investment projects creditor within the framework of the Lviv Regional Competitiveness Program	Regional social investment programs development in Ukraine
7	JSB "Ukrsibbank"	Social investments aimed at supporting family traditions, development of human potential: Social Card "Silver Coin" Family Finance Bureau Program Career Dream Program	Individual social investment widespread
<i>III. Private banking</i>			
8	PJSC "PUMB"	Staff training and development; improvement of the quality of bank products and services; business environment development; increasing financial literacy; risk management; corporate volunteering.	The bank proclaimed a priority in terms of long relationships with customer development. The strategy highlights the need to become a digital bank for customers who prefer online services.

* Source: compared by author on the basis of official web-sites of Ukrainian banks

The research concludes that Ukrainian banks have the potential to be an important member of the social investment process in our country. Analysis of relevant foreign experience shows the numerous opportunities for accumulating resources both to meet social priorities and to formulate social investment strategies. This study should, therefore, be of value to practitioners wishing to support social projects and act like a social investor in Ukraine.

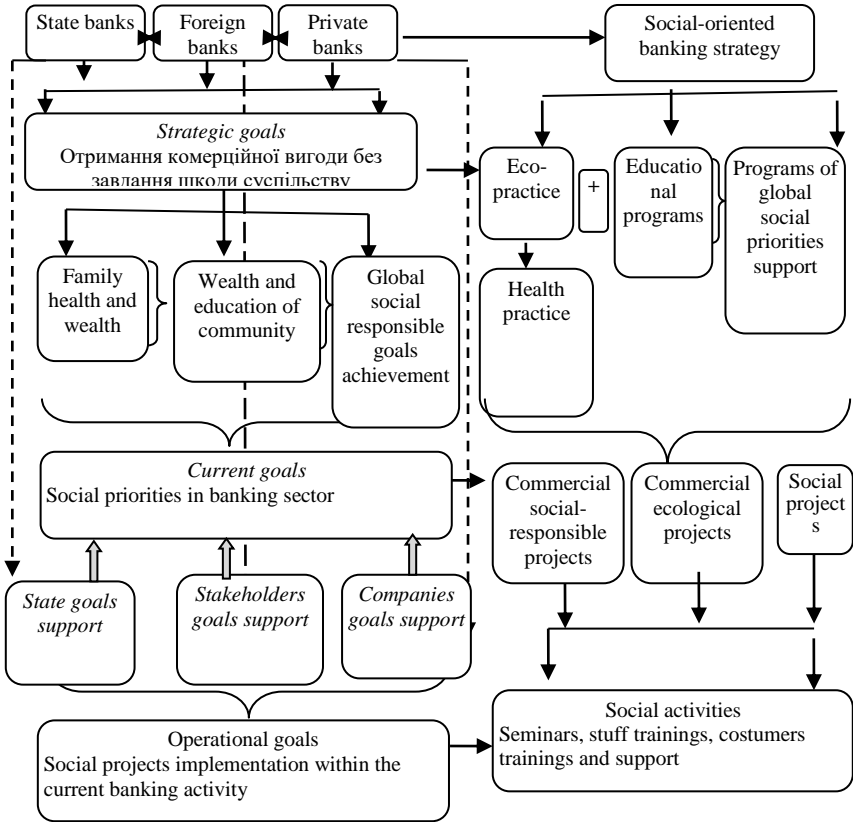

Figure 4 – Model of social responsible banking goals and decisions in Ukraine*

* Source: compared by author on the basis of official web-sites of Ukrainian banks

1.8 The Mechanism of Realization of Tax Planning at all Levels of Public Administration

Economic growth and modernization of the social sphere on the scale of the country and its individual regions depend to a large extent on the state tax policy. In these conditions, increasing the efficiency of tax policy is the most urgent problem at the current stage of Ukraine's development. A special place in the tax process belongs to tax planning. On the one hand the tax planning acts as an object of scientific research, representing a relatively new direction for the national economic science, on the other hand, it is a sphere of practical activity of state administration bodies.

A stable and effective functioning of the tax system, well-established tax relations serve as a sign of a high level of development of the state. But in each historical epoch of statehood development, depending on the geographical location of a country, taxation has its own peculiarities. As for now, Ukraine is in a crisis situation, due to a lack of foreign investment, a large degree of depreciation of fixed assets, scientific and technical backlog in comparison with other countries, as well as a fairly large part of the toning up of the economy. In this case, tax planning is considered as additional means of strengthening competitiveness.

A significant contribution to the study of tax planning was made by such leading scientists as Atamanenko I.B., Blonskaya V.I., Grinchuk Yu.S., Zagorodniy A.G., Yeliseyev A.V., Kalambet S.V., Kizima, A.Ya., Krisovatyy I. A., Lazebnik L.L., Melnyk Yu.O., Pinchuk M.V., Polonskaya Yu.M., Sidorovich O.Yu., Shevchenko A.V. and others. However, as of today, there is no comprehensive study of the implementation of tax planning in the system of public administration of the economy of Ukraine, which determined the choice of research topic.

The mechanism for implementing tax planning depends on the macroeconomic situation in the country, the level of centralization of power, political and legal factors, the institutional environment and its formation, and so on. At the same time, the legal framework serves as the basis for the implementation of the tax planning mechanism, since it is the legally secured documents at the national level that are in accordance with international law that enable the identification of subjects, objects, methods and methods that will be used in the planning process receipt of tax payments to the state budget.

The inefficient mechanism for distributing tax revenues between central and local budgets hinders the development of the economy in the oblasts. The centralization of all tax revenues leads to discrimination of regions and does not promote the use of budget funds in really needed industries¹.

The central element, the main lever of the tax mechanism in the broad and narrow sense, is taxes, in the nature and essence of which the ability to regulate social and economic processes in the process of distribution and redistribution of GDP is established, and to ensure the receipt of part of GDP in the budget. Therefore, financial science, investigating the tax mechanism, rely on the essence of taxes, the taxation system, the tax system and the peculiarities of their functioning in society. As to the elements of the tax mechanism, V.G. Demyanyshyn emphasizes that the tax mechanism as an important component of the budget mechanism has its own structure, which involves the presence of separate interrelated elements (subsystems, methods, levers, incentives, and sanctions)².

¹ Ногінова Н. *Необхідність реформування податкової політики України в умовах Євроінтеграції* / Н. Ногінова // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. – Випуск 25. – 2014. – с. 141-145.

² Дем'янишин В.Г. *Формування та розвиток податкового механізму в економіці України* // *Науковий вісник Національного університету ДПС України*. – 2007. – Випуск 3 (38). – С. 1–7.

Within the scope of the study, it is advisable to define the basic concepts that serve as the basis for defining the concept of the tax planning mechanism and provide an understanding of the place and its role in the taxation system of the country. Such concepts are: tax management at the state level, mechanism and tax mechanism, methods and instruments of the tax mechanism, principles

Consequently, we will depict schematically the key concepts proposed by the above-mentioned scholars (fig. 1).

Thus, we can conclude that the mechanism of tax planning is one of the components of the tax mechanism, and its methods belong to the methods of tax management of the state.

In the scientific literature, the tax mechanism is considered in the broad, that is, in general, theoretical and narrow, that is, practical aspects. In the first case, the tax mechanism is an organizational and economic category that reflects the objectively necessary process of managing redistributive relations that arise when securing part of the newly created value of GDP; regulation of the system of tax legal relations. The constituent elements of the tax mechanism are planning, regulation and control.

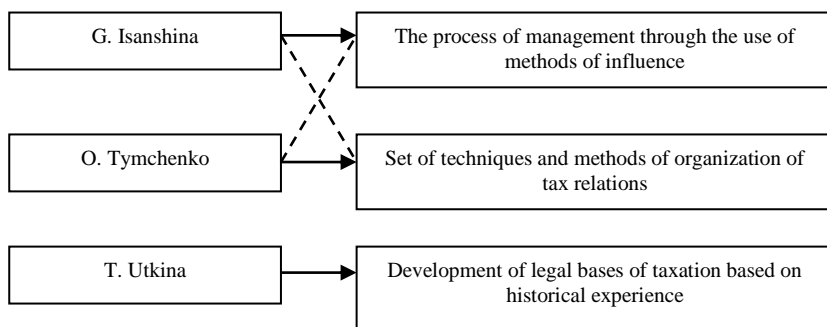

Fig. 1 - Interaction of key concepts of tax planning *

*- own development of the author

The tax mechanism is a set of techniques, methods, and rights of organization of tax relations, through which a wide system of distribution and redistributive relations is implemented, centralized monetary funds are formed for the fulfillment of the functions and tasks of the state, regulation of socio-economic development of society, volume of consumption and accumulation of sub-objects of entrepreneurial activity¹.

It is possible to give the following definition of the tax mechanism of the state - the combination of forms, methods, and methods of organization and

¹ Турянський Ю. І. Податкова політика та механізм її реалізації //Ю. І. Турянський // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Випуск 24.6. – с. 295-299.

regulation of tax relations, corresponding to historically formed goals and objectives of the tax policy of the state and enshrined in the tax legislation.

The structure of the tax mechanism is as follows:

- characteristics of the system of taxes and fees (a set of all types of taxes and fees, the principles of taxation, elements of taxes, methods and procedures for paying taxes, accounting and reporting with taxes);
- tax system regulation (tax management system, tax planning, and forecasting, tax control);
- tax legislation;
- information and personnel support (look fig. 2).

The term "method" means a systematic way of achieving a theoretical or practical result, a specified purpose¹. In our opinion, the methods of the tax mechanism are tax forecasting, planning, tax control, tax regulation and operational management of taxation.

The main element of tax planning at all levels of government is the method or set of methods, the use of which depends on the existing features of the tax system and the macroeconomic situation in the country. The method is a set of theoretical, methodological and practical provisions, approaches, methods, methods by which tax planning is implemented in the process of implementing the tax policy of the state².

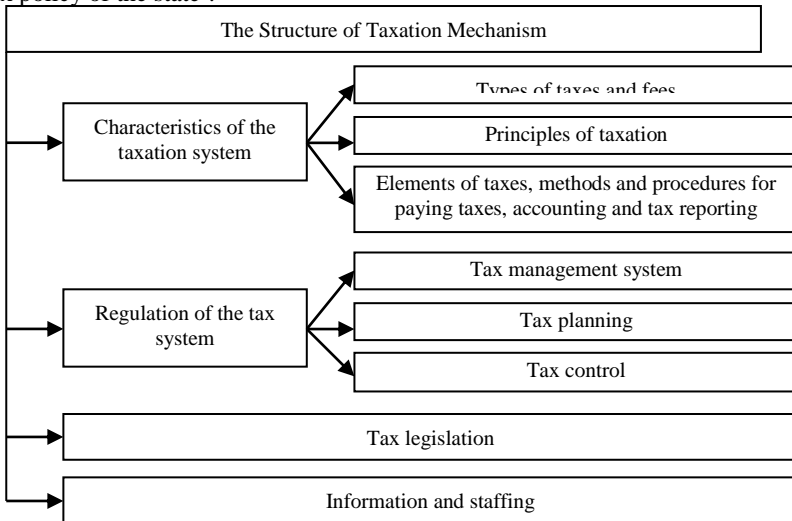

Fig. 2 - The Structure of the Taxation Mechanism*

*- own development of the author

¹ Вълкова Е. С. *Налоговое планирование : учебник для вузов / Е. С. Вълкова, М. В. Романовский. – СПб. : Питер, 2004. – 634 с*

² Прокура К. П. *Особливості адміністрування податків в Україні / К. П. Прокура // Економічний часопис-XXI. – 2012. – Випуск № 3-4. – С. 53-55.*

The choice of models and methods for planning tax revenues depends on the complexity of the task. Methods of planning tax revenues - a set of specific methods and techniques for calculating the rates of tax revenue for a certain period. In the process of planning, the following methods can be used: normative, calculation and analytical, balance, matrix, economic and mathematical modeling, program-target and program-resource.

The analysis of tax forecasting models used in Ukraine proves the widespread use of statistical methods for constructing multi-factor regression models (linear or nonlinear) that allow us to assess the statistical relationship between the most important indicators. The use of such methods provides benefits through the ability to obtain reliable predictive values. Therefore, one should thoroughly approach the choice of a forecasting method because of the risk of inadequate results that can be demonstrated by the same method with different results depending on the situation. Therefore, in order to maximize the reliability, it is necessary to choose scientific approaches to optimize the construction of future indicators of tax revenues to the budget¹.

Tax forecasting is to determine the economically justifiable amount of taxes payable by payers to relevant budgets and to government trust funds. The method of tax forecasting involves the calculation of tax revenues. This will allow timely adjusting other revenues to the budgets to fill them with the required amount of cash, and adjusting tax pressure on taxpayers. That is, tax forecasting, in general, is necessary for a balanced development of the economy. According to the tax forecast, a tax plan should be developed, detailing a certain sequence of actions aimed at fulfilling the tax forecast. Thus, tax planning is a process of developing a tax plan. Depending on the terms, it is necessary to distinguish between long-term tax planning, which takes place over a period of more than one year, and short-term (operational) tax planning, which takes place up to one year, for example, for the half-year, quarter, places, week. There is an inverse relationship between the period for which the tax plan is being drafted and the accuracy of planning: with the decrease in the planning period, the accuracy of planning increases and vice versa. Depending on the level of management, there are three types of tax planning:

- state tax planning - carried out at the state level;
- corporate tax planning - is carried out at the level of economic entities, including groups of enterprises;
- individual tax planning - carried out at the level of individuals².

Today, economic science has not developed universal methods for forecasting tax revenues in budgets of different countries, therefore the primary task is to choose the optimal one. Most often, forecasting uses econometric models.

¹ Оліфіренко Л. Д. Державна політика щодо прогнозування обсягів податкових надходжень: регіонально-прикладні аспекти проблеми та перспективи / Л. Д. Оліфіренко І. В. Давискиба // Економіка та управління. – Випуск № 2 (2). – 2015. – с. 280-290

² Вьлкова Е. С. Налоговое планирование : учебник для вузов / Е. С. Вьлкова, М. В. Романовский. – СПб. : Питер, 2004. – 634 с.

Foreign scholars recommend short-term forecasting of tax revenues using exponential smoothing methods, and long-term - trend allocation and extrapolation based on the least squares method¹.

In tax practice there are the following types of tax revenues planning:

- scheduling of time series based on their own dynamics, combined with the construction of a temporary basis for tax revenues, taking into account changes in tax legislation;
- deterministic, which is carried out through the conditional method of planning tax revenues;
- planning using models with many variables is carried out by defining a tax base for each tax and using information for the planning of indicators.

Distinguish current (operational, short-term) and promising (mid-term, long-term) tax planning.

The simplest method is the trend or extrapolation method, the continuation of those trends that have developed in the past. As the starting point for the application of this method is the information on the receipt of specific taxes and fees for certain periods of previous years, the volume of income, the state of arrears for tax payments, analysis of trends in the development of the tax base, the structure of taxpayers. In this method of planning, the relevant indicators should be compared in comparison. It is especially important to correctly estimate the amount of additional revenue taxes and fees and revenues as a result of certain changes in tax legislation.

The concept of "tax programming" is enshrined in the scientific literature in the sense of planning, which is based on the application of the program-target method, which manifests itself in the development and implementation of large state tax programs. Software-targeted tax planning has the following features:

- a clear statement and systematization of the goals to be achieved in order to solve the problem;
- the transition from the totality of systematically organized goals and tasks to the system of actions, the activities of which lead to the weakening or elimination of the problem;
- establishment of the resources, resources necessary for the implementation of program activities in the given time period, and sources of resources receipt;
- involvement of organizational and economic mechanisms of management of the implementation of the planned activities, control over their implementation and provision of management².

¹ Левицька С.О. Податковий менеджмент на макрорівні: вітчизняна та міжнародна практики впровадження / С.О. Левицька, А.Ф. Цимбалюк // Наукові записки. – 2011. – Випуск 16. – С. 69-76.

² Савкина Е. С. Основные виды налогового планирования и прогнозирования на государственном уровне и методы их осуществления / Е. С. Савкина // Научные направления в области финансов, налогов и кредита. – Випуск № 7 (222). – 2010. – с.99-106

The strategy of forming tax revenues for the year (current tax planning) and the prospect (tax forecasting) is based on macroeconomic indicators (GDP, inflation index, the volume of turnover), but it does not solve all the problems of tax planning forecasting. Therefore, its necessary component is the processing and analysis of statistical information and accumulation of taxes in the budget for past periods, as well as information on possible changes in tax legislation. Prediction of tax revenues allows us to assess the depth of discrepancies between the objectives of taxpayers and the fiscal objectives of the state, minimize the probable losses¹.

Tax planning as a special administrative and administrative process is carried out with the help of a certain mechanism. The mechanism of tax planning is a set of forms, methods, methods, methods of organization of tax relations and management of taxation in order to ensure timely and sufficient tax revenues, as well as support in the state of proper tax discipline².

Tax planning mechanisms force tax authorities to adhere to established rules in the field of taxation within the state and use of leading world tendencies, as well as to develop cooperation with business entities, promoting harmonization of relations. At the same time, there is a quantitative growth of tax programs within the limits of state activity, harmonization of tax relations is carried out. The main result of such actions is the reduction of the tax burden for economic entities. At the same time, interdependence and interdependence of interests contribute to positive borrowing and adaptation in the conditions of the most successful practical experience and methodological foundations in the tax sphere, prevent the repetition of similar mistakes, modernizing the structure and principles of taxation³.

Depending on the level of functioning, we distinguish between the tax mechanism of the micro and macro level. Each level includes a set of key elements aimed at ensuring sustainable development of the economic sectors. In economic literature, tax planning, tax regulation, and tax control are distinguished as macro-level elements, at the micro level - tax planning and tax optimization. We believe that the list of elements of macro- and micro-level should be presented more expanded and not limited to only the elements listed above. In our opinion, the macro-tax mechanism includes tax forecasting and planning, tax analysis, tax regulation, and tax control. At the micro-level elements of the tax, the mechanism is tax planning, tax optimization, tax analysis, tax accounting, tax audit.

Available in the economic literature definition of tax planning and forecasting allowed to conclude that the macro-level tax forecasting and planning

¹ Блонська В. І. Податкове планування як елемент адміністрування майнових податків / В. І. Блонська // *Регіональна економіка*. – 2010. – Випуск №4. – с. 164-170.

² Гладченко Т. Б. Поняття податкового механізму та його елементи / Т. Б. Гладченко // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Бриспруденція*. – 2016. – Випуск 21. – с. 62-64.

³ Супруненко С.А. Податкове планування як засіб гармонізації взаємовідносин держави та суб'єктів господарювання / С.А. Супруненко // *Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: С. І. Шкарабан (голов. ред.) та ін.* – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2013. – Том 13. – С. 194-200.

are carried out synchronously. Therefore, tax forecasting and planning are considered as a single process, in which the economically feasible withdrawal of funds to the budget system is determined based on the analysis of existing tax alternatives and the preparation of current and perspective forecasts.

The interaction of elements of the tax mechanism is based on the following principles:

- the principle of maximum effect and the effectiveness of the functioning of the tax mechanism, which is achieved by maximizing the effectiveness of the joint interaction of the model elements to achieve the common goal of functioning;

- the principle of rationality - the interaction of a specific element of the tax mechanism with other elements should contribute to achieving the goal with minimal cost;

- the principle of unity - elements of the tax mechanism are closely interconnected and have a single ultimate goal - the achievement of optimal tax proportions in the framework of harmonizing the interests of economic actors and the state;

- the principle of purposefulness - implies the existence of the purpose (goals) of the functioning of the tax mechanism and the priority of this goal (goals) in relation to the objectives of its elements;

- the principle of the integrity of elements - the tax mechanism is considered as a unit consisting of interacting compatible elements;

- the principle of indictivity - involves the adaptation and rapid response of elements of the tax mechanism to change the environment.

Considering the mechanism of internal interaction of elements at the macro level, we note that the main element that is responsible for assessing the compliance of tax potential and actual tax revenues, as well as determining the economically justified revenues of the budget in the planned period, is tax forecasting and planning. Indicators of tax control, tax regulation, and tax analysis create an information base for the development of current and future forecasts. The relationship between tax forecasting and planning with other elements of the macro level is also revealed when comparing forecast indicators with the actual values obtained, assessing the results of the forecast and developing tactical and strategic directions of tax policy¹.

The mechanism of tax planning as part of the fiscal mechanism should ensure steady and reliable state tax revenues (from 60 to 90% of the revenue generated through the modern state taxes), thus creating conditions for performing state functions assigned to it by funding the creation of appropriate public goods. The tax planning mechanism should ensure the rational implementation of the fiscal regulation model introduced in the state.

Current financial control of tax payments is one of the simplest methods, the essence of which is periodic forecasting changes in tax payments and

¹ Варакса Н. Г. Формирование структурных элементов налогового механизма и их взаимодействие на макро- и микроуровне / Н. Г. Варакса // Научные направления в области финансов, налогов и кредита. – Выпуск № 7 (246). – 2012. С. – 90-98.

compliance with actual tax payments in that period. In case of significant deviations, investigate the causes of such deviations and develop proposals for their elimination¹.

Tax planning in the regional context is quite complicated and specific, as the economic activity of the regions in Ukraine is represented by various branches of the economy. For the most efficient and rational tax planning in the region, it is necessary to carry out an analysis of the implementation of current tax obligations, monitoring and forecasting the socio-economic situation in each region, taking into account the specifics and specifics of one or another area of activity in the region.

To implement the tax mechanism of the functions of tax planning uses certain methods. According to the results of the analysis of various scientific approaches to the methods of tax planning, it is expedient to include the following: factor and cluster analysis, methods of correlation and regression, simulation modeling, optimization methods.

An integral part of the tax planning mechanism is regulatory and institutional provision, as well as information technology, which today facilitates the planning process.

The purpose and objectives of the tax policy can be achieved (executed) only under the condition of the construction and functioning of an effective mechanism of tax planning. Today the problems of developing mechanisms of taxation influence on optimal distribution and redistribution of income, support of competition, development of financial markets, price and value of state services are actual. The issue of avoiding double taxation, organizing international cooperation, and counteracting tax crimes became quite acute. Among other important issues is the problem of increasing the efficiency of tax administration. This direction is being developed by scientists in the context of the general problem of the need to balance public finances. The current direction of intelligence is the forecasting and planning of tax revenues for certain types of taxes depending on changes in the tax base, taking into account specific macro-, meso- and microparameters. An equally important problem for science and practice is the rationale and methodology for the application of indirect methods for calculating tax payments.

The complication of the structure of the existing elements of tax planning, the addition of certain subsystems, the increase and redistribution of communications, the stabilization, and management of information flows in the organizational structure will cause an increase in information and synergy effect of tax planning effectiveness, increase the quality of the managerial decision².

Tax planning should be carried out for all types of taxes and compulsory payments established by the state for economic entities. It should be one of the main components of tax management and prevent the negative impact of taxation

¹ Атаманенко І. Б. Ефективність методів податкового планування / І. Б. Атаманенко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 669 : Логістика. – С. 335–341

² Полонська Ю.М. Організаційне забезпечення системи підтримки прийняття рішень у податковому плануванні за критерієм податкової безпеки / Ю. М. Полонська // Науково-технічний збірник. – Випуск №100. – 2011. – с. 277-284.

on the activity of taxpayers - business entities and reduce it. In this case, tax planning should be based on current legislation¹.

It should be noted that tax planning also serves as a mechanism for reducing tax payments from the point of view of business entities, which, combined with other mechanisms (tax evasion and avoidance), can provide for a reduction in the tax burden.

In I. B. Atamanenko's research,² some aspects of tax planning are highlighted, the analysis of the main methods of tax planning and their classification is carried out. The author notes that privileges are one of the most important details of internal and external tax planning. Theoretically, benefits are one way for the state to stimulate those areas of activity and spheres of the economy that are necessary for the state as they are socially significant or because of the inability of state funding. In fact, most of the benefits severely restrict the segment of their use. Benefits and their use depend to a large extent on local laws. In international practice, much of the benefits are provided by local laws³.

According to the Tax Code of Ukraine clause 30.9.⁴ tax exemption is provided by a) tax deduction (discounts), which reduces the tax base before tax and collection; b) reduction of tax liability after tax and collection; c) establishment of a reduced rate of tax and duty; d) exemption from payment of taxes and fees.

At the same time, the clause 30.7 of the Tax Code of Ukraine determines that the controlling authorities compile summary information on the amounts of tax privileges of legal entities and individuals - entrepreneurs and determine the loss of budget revenues due to tax privileges⁵.

In the study of L.I. Dmitrichenko, T.M. Yegorova⁶ The authors propose a tax planning mechanism based on the principle of multilevel, and includes three main levels of planning:

1) planning should take place on the basis of the interaction between the President of Ukraine, the Verkhovna Rada and the Cabinet of Ministers on the consistent legislative activity;

2) planning should take place on the basis of the interaction between executive authorities, self-government bodies and scientific circles in relation to carrying out projected calculations of budget revenues for a long-term perspective,

¹ Поддєрьогін А. М. Податок на додану вартість а його вплив на діяльність суб'єктів підприємництва. Фінанси України. – Випуск 5. – 2010. – с. 48-57.

² Атаманенко І. Б. Ефективність методів податкового планування / І. Б. Атаманенко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 669 : Логістика. – С. 335–341.

³ Атаманенко І. Б. Ефективність методів податкового планування / І. Б. Атаманенко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 669 : Логістика. – С. 335–341.

⁴ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112.

⁵ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112.

⁶ Дмитриченко Л. І. Податковий ресурс забезпечення економічного розвитку / Л.І. Дмитриченко, Т. М. Єгорова // Наукові праці. Том 133. – Випуск 120. – с. 62-68

taking into account current legislation, macroeconomic indicators of the development of the national economy, targeted development programs of individual regions and spheres;

3) planning should take place taking into account the prospects of development of each individual entity and the prospect of their calculations with the budget.

According to the analysis of publications on the issue under investigation, theoretical literature on the methods of long-term forecasting of tax revenues is practically absent from the world literature. And since it is tax receipts that make up the bulk of the revenue part of the budget, it is necessary to create a rational system of fiscal forecasting, planning, and regulation of socio-economic development. Tax planning allows realistically to assess the tax potential of the territory, based on the plans of socio-economic development of each economic entity¹.

The author of the study² proves the efficiency of applying tax planning methods and tools as a concept of tax optimization that takes into account the interests of the state and enterprises. For effective tax planning, it is proposed to: ensure the stability of tax legislation, significantly simplify tax legislation, eliminate gaps in order to avoid possible non-compliance with legislation by enterprises, which can significantly affect the mechanism of implementation of tax planning, increase the responsibility of all subjects of tax planning.

Improved tools for operational and long-term planning are designed to address the tasks of anticipating and preventing the negative effects of economic shocks and ensuring the financial stability of the state as a whole³. The content of planning is the management of the economy, which is carried out by central bodies of state power and management, taking into account objectively existing economic laws, by balanced development of all branches of the national economy and regions of the country, coordination of economic processes in accordance with the target direction of development of social reproduction. Tax planning is subject to legal regulation and is carried out according to a clearly defined procedure in a certain sequence. (fig. 3).

In S.A. Suprunenko's research⁴ the theoretical analysis of modern tax planning tendencies, which determine the formation of methodology in this area, is carried out. The author notes that the mechanisms of tax planning force the tax

¹ Дмитриченко Л. І. Податковий ресурс забезпечення економічного розвитку / Л.І. Дмитриченко, Т. М. Єгорова // Наукові праці. Том 133. – Випуск 120. – с. 62-68

² Ползікова Г. В. Методи та інструменти податкової оптимізації / Г. В. Ползікова // Економічний простір. – Випуск №93. – 2015. – с. 221-229.

³ Супруненко С.А. Податкове планування в управлінні державними фінансами / С.А. Супруненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/7715/1/8.pdf>.

⁴ Супруненко С.А. Податкове планування як засіб гармонізації взаємовідносин держави та суб'єктів господарювання / С.А. Супруненко // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: С. І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2013. – Том 13. – С. 194-200.

authorities to adhere to the established rules in the sphere of taxation within the state and application of the leading world tendencies, as well as to develop cooperation with business entities, promoting harmonization of relations. At the same time, there is a quantitative growth of tax programs within the limits of state activity, harmonization of tax relations is carried out. The main result of such actions is the reduction of the tax burden for economic entities. At the same time, interdependence and interdependence of interests contribute to positive borrowing and adaptation in the conditions of the most successful practical experience and methodological foundations in the tax sphere, prevent the repetition of similar mistakes, modernizing the structure and principles of taxation.

It should be noted that unlike other taxes, there is an official method of forecasting tax revenues for the forecast of value added tax (joint Order of the Ministry of Finance, the Ministry of Economy and European Integration, the State Tax Administration and the State Customs Service from 31. 08. 2004 №545/315/502/637¹), which involves six stages of predicted calculations. The purpose of the Methodology is to increase the validity of the forecast revenues of the value-added tax and the consistency of decisions on the projected amount of tax revenues at the stage of drafting the State Budget of Ukraine. The method allows predicting tax revenues, taking into account changes in the domestic demand situation, dynamics and structure of gross value added by types of economic activity, changes in current and future volumes of export-import operations. Based on the methodology, a macroeconomic simulation model of the value added tax has been developed. In the macroeconomic imitative model of VAT, the mechanism of dependence between indicators of socio-economic development of the country and tax revenues is implemented, which makes it possible not only to increase the validity and accuracy of forecasts of tax revenues, but also to ensure the complexity and consistency of forecasts of economic and social development of the country².

Thus, the mechanism of tax planning and forecasting at the state level, the number of tax payments and fees can be defined as a set of measures, methods and procedures for planning, forecasting and management impacts aimed at achieving the main goal - the calculation of the amount of revenues to the budget taxes and fees in the territory and for a legally approved period of time. However, due to the objective uncertainty of forecast tax revenues, the differences between the planned targets and the actual volumes of tax revenues are inevitable.

¹ Програма економічних реформ на 2010-2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава" від 2 червня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

² Андрущенко В. Л. Фіскальне адміністрування як наука і мистецтво / В. Л. Андрущенко // *Фінанси України*. – 2003. – Випуск 6. – с. 27-35.

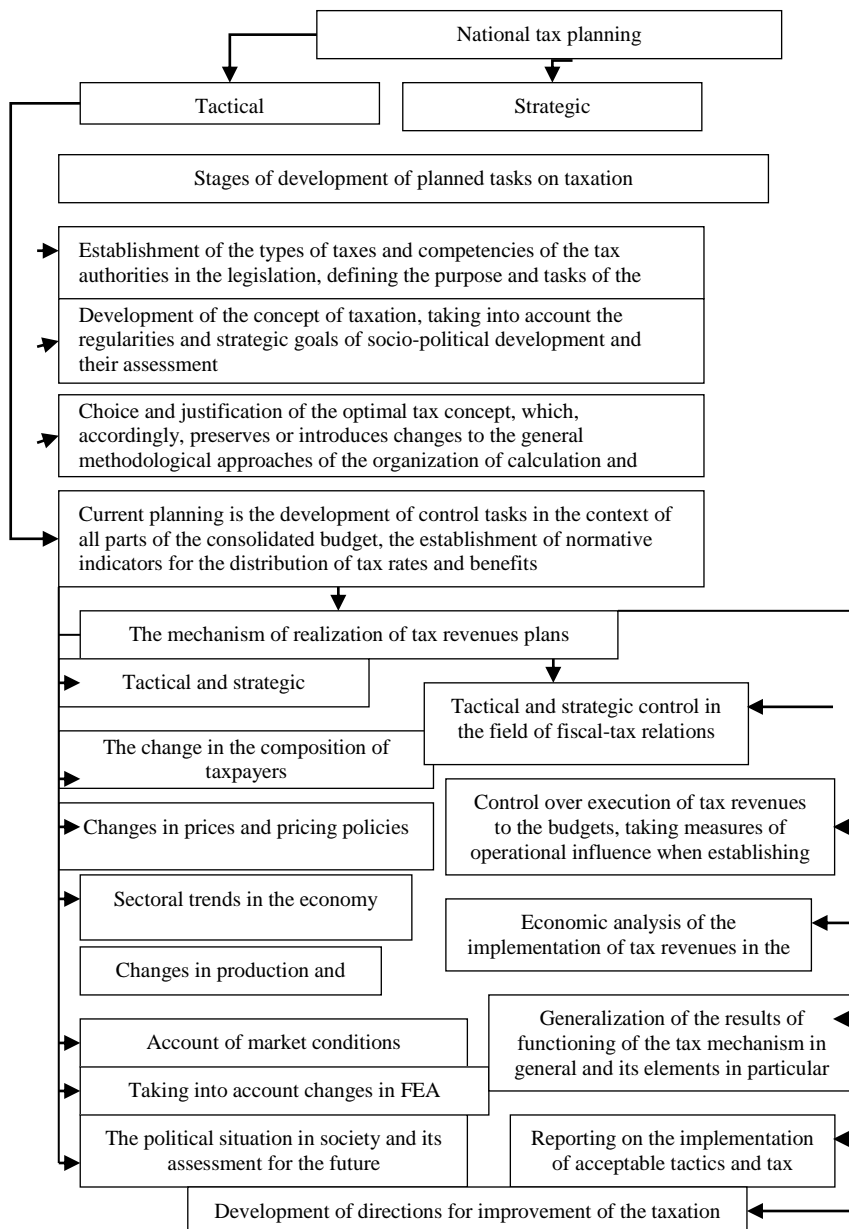

Fig. 3 – Stages of tax planning (compiled by the author on the basis of)

1.9 An Estimation of Efficiency Use Financial Resources by Territorial Communities in Ukraine

The State Audit Office of Ukraine conducts an audit of the effectiveness of the use of financial resources of the territorial communities. A public financial audit is aimed at evaluation:

1. *An efficiency of the implementation of local budgets on incomes and expenditures in general;*
2. *An efficiency of the implementation of local budgets on incomes and expenditures within individual budget programs.*

The current legislation does not contain a clear normative act that would determine the legal basis for assessing the *effectiveness of implementing local budgets on incomes and expenditures in general*. But it defines such principles for evaluating *the efficiency of the implementation of local budgets on incomes and expenditures within individual budget programs*. In particular, the relevant resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine provides that the public financial audit of the effectiveness of budget programs is:

- As a form of public financial control aimed at determining the effectiveness of using budget funds for the implementation of planned goals by local communities and identifying factors that may be hindered by this;
- In order to develop substantiated proposals for improving the efficiency of using local budgets in the process of implementation of approved budget programs¹.

The tasks of auditing the effectiveness of budget programs by territorial communities are presented in Fig.1.

As we see in Fig. 1, an audit of the effectiveness of budget programs, which is administrated by the State Audit Office of Ukraine, is intended to aim the purpose of the budget program and the effectiveness of using budget funds to achieve it. The audit of the effectiveness of budget programs is carried out by analyzing the effectiveness of the program in the stages presented in Fig. 2.

The analysis of individual stages of the state audit of a particular budget program is accompanied by the hypothesis (assumptions) about the causes of problems (failure to achieve the goals expressed in the effective indicators of the program) or the imperfection of positions in the implementation of budget programs. In the future, during the state audit, such hypotheses (assumptions) are confirmed or refuted. In case of confirmation of the hypotheses put forward, the state audit of the effectiveness of budget programs ends with conclusions about the reasons for not achieving the goals (effective indicators). The conclusions presented in the audit report are also the basis for developing proposals for ways to increase the efficiency of using budget funds in the execution of budget programs in subsequent budget periods.

¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення Державною аудиторською службою, її регіональними територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм» від 10.8.2004 р. № 1017 / Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2004-%D0%BF>

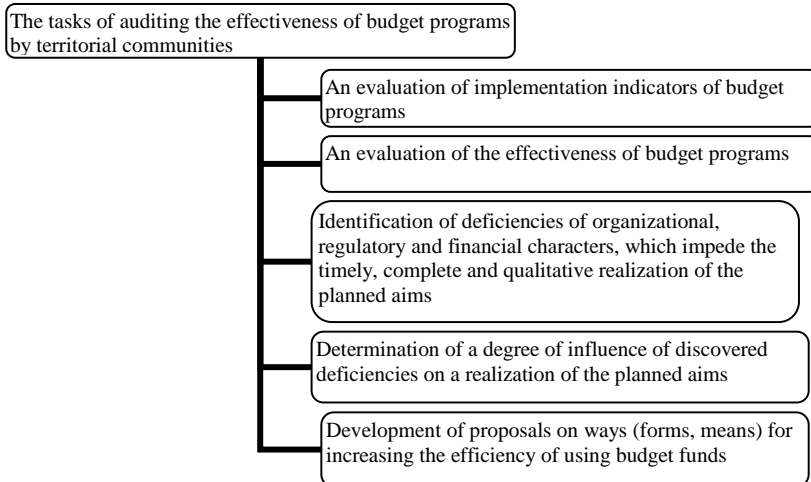

Fig. 1. - The tasks of auditing the effectiveness of budget programs by territorial communities

Made by the author according to the data ¹

The results of the activity of the State Audit Office of Ukraine are available on the site <http://www.dkrs.gov.ua>. The analysis of audit reports for 2016-2018 shows that the efficiency of the use of budget funds is carried out at the level of individual budget programs, enterprises of state (communal) forms of ownership and local budgets.

For example, according to an abstract from the report on the results of the state financial audit of the implementation of the Terebovlya city budget for the period from 01.01.2016 to 31.03.2018, employees of the Office of the Western Office of the State Audit Office in Ternopil Region, after assessing the level of execution of the controlled budget, put forward a number of hypotheses, but only one of them concerned the expenditure part of the local budget. Namely, the hypothesis that the existing network of educational institutions of Terebovlya city council does not promote a rational and most efficient use of budget funds was put forward. This hypothesis was confirmed, namely, in the opinion of the officials of the State Audit Office «... bringing the indicators of class filling and the number of pedagogical rates in line with the indicators of formula calculation would ensure savings in the amount of UAH 7684,61 thousand in a year ... ». After confirmation, it is proposed to review the existing network of institutions of general secondary education and bring them into line with the standard number of classes.

¹ *Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення Державною аудиторською службою, її регіональними територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм» від 10.8.2004 р. № 1017 / Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2004-%D0%BF>*

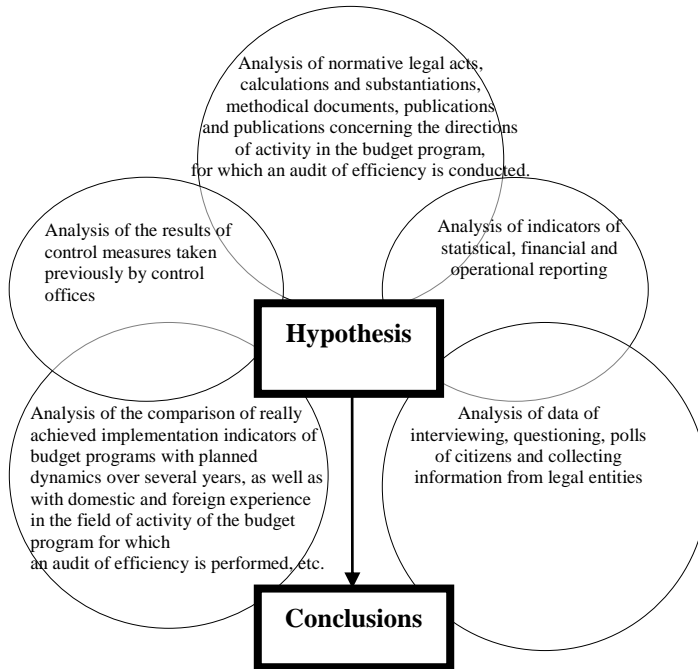

Fig. 2. – Stages of the effectiveness of budget programs

Made by the author according to the data¹

An example of the hypothesis that was put forward by employees of the Office of the Western Office of the State Audit Office in the Volyn Region when analyzing the implementation of the budget of the Golobsky Village Council (OTG) for the period from 01.01.2016 to 01.02.2018 is the assumption that there are «... possible reserves for increasing revenues to the budget of the united territorial community from placing temporarily free funds on deposit accounts of banks...». In the course of the analysis of the efficiency of using budget funds, the hypothesis put forward was confirmed, and «... the budget of the community is not received ... during 2016 and 2017 ... respectively 22 thousand UAH and 98,16

¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення Державною аудиторською службою, її регіональними територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм» від 10.8.2004 р. № 1017 / Кабінет Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2004-%D0%BF>

thousand UAH...». As a result, it is proposed to consider the possibility of placing temporary free funds.

As we see, the peculiarity of the assumptions made in the analysis of the effectiveness of using local budget funds and the proposed ways to solve the problems identified is that they determine the effectiveness of not only use but also the formation of budget funds. Hypotheses that are relevant to assessing the effectiveness of using budget funds are not based on effective indicators.

Contrary to the hypotheses that are put forward in the state audit of the implementation of local budgets, the assumptions made during the state audit of specific budget programs are based on the evaluation of its performance indicators. For example, according to the results of the state financial audit, the Office for Youth and Sports of the Rivne Region State Administration of Budget Programs «Measures of the State Policy on Youth» and «Implementation of the state policy in the youth field» for the period from 01.01.2013 to 31.10.2017 employees of the Office of the Western Office of the State Audit Office in Rivne Oblast after evaluating:

- Cost indicators (number of activities in the youth field and number of projects of winners of the competition) – *decreased*;
- Product indicators (number of participants in public policy measures in the youth field and number of participants in NGO projects) – *increased*;
- Indicators of the effectiveness of average costs (for one event, for participation in one-person participation in state policy in the youth field, for one specialist who has received knowledge about working with youth outside the education system, for one project and for participation in one project of one participant) – *increased*;
- Quality indicators (the number of young people covered by youth policy measures has *decreased* and the number of young people covered by civil society institutions projects has *increased*),

were compared with one of the expected results of state programs – a decrease in the level of offenses among young people, an increase in the level of moral and ethical principles of youth. Namely, the employees of the State Audit Office found that, according to the data of the Main Office of the National Police in Rivne Region, the number:

1. Facts of abandonment of minors – *increases*,
2. Criminal offenses committed by minors in public places – *increases*,
3. Persons brought to administrative responsibility for the sale of alcoholic beverages and tobacco products to minors, bringing minors to the state of intoxication – *increases*,

which testifies to the failure to reach the declared result by the current programs of the Office of Youth and Sports of the Rivne Region State Administration.

The employees of the Western Office of the State Audit Office in Rivne Region, according to the results of the audit, put forward hypotheses regarding the deficiencies in the development of region programs in terms of implementation indicators and inappropriate level of internal control over the implementation of

program measures that do not fully assess the effectiveness of the use of funds. Based on the hypotheses proposed, concrete steps are proposed for solving the established problems for the budgetary funds administrator – the Office for Youth and Sports of the Rivne Region State Administration.

In table 1 the above described peculiarities of implementation of certain types of state financial audit in Ukraine in terms of the effectiveness of using local budget funds and assessing the implementation of budget programs are grouped.

Thus, an assessment of the efficiency of using budget funds within the framework of a separate budget program allows for the formulation of more specific hypotheses and proposals for money managers than when assessing the effectiveness of using the local budget in general.

In the context of our research, we will, by efficiency, understand the indicator (or several indicators) that will measure the resulting effect (result) from the actions of local governments to the costs (material, financial and organizational) incurred for its receipt.

Table 1 - Features of certain types of state financial audit in Ukraine

Types of public audit	Features	Evaluating efficiency
Implementation of local budgets	It is implemented on the revenue and expenditure side of the budget. Not regulated by a separate normative act.	Not done
Implementation of budget programs	Executed by the expenditure part of the budget program. Regulated by a separate normative act.	It is carried out by indicator of cost, product, effectiveness of average costs and quality of the budget program

*Made by the author according to the data*¹

As current practice has shown that the State Audit Office of Ukraine evaluates the effectiveness of the use of financial resources of territorial communities separately at the level of local budgets and at the level of budgetary programs, it is also advisable to consider the notion of efficiency at two levels.

An efficiency of the implementation of local budgets on incomes and expenditures in general

Expenditures incurred by local budgets lead to obtaining a certain effect (result), which in the scientific literature is considered a public good. P. A. Samuelson and W. D. Nordhaus in the classical textbook «Economics» define the public good as «... these are goods intended for general use, while nobody can be deprived of this right ... [its own translation]». To such goods «... everyone has access, even those who did not pay for them...[its own translation]». Taxes collected at all administrative levels are used by the state to pay for public goods. Thus, the determination of the effectiveness of the use of financial resources of the territorial communities should be made by comparing the value of the public goods provided by the community concerned and the cost incurred for their expenditure (formula 1).

¹ <http://www.dkrs.gov.ua>

**PUBLIC
ANALYSIS
EXI**

(1)

Obviously, if we try to estimate the «size» of the benefits provided by the territorial communities, we will encounter the difficulty of defining the units for its measurement. However, in spite of the complexity of defining the goods in absolute units, according to B. Malynyak and V. Goryn, the subject who can make such an assessment is consumers of these goods, that is, citizens¹. These scholars have developed the idea of evaluating the effectiveness of budget expenditures not as a separate indicator, but by their compliance with some criteria:

(a) An observance of democratic procedures in the planning and implementation of the local budget;

(b) An assessment of compliance of budget expenditures with public priorities;

(c) An analysis of the implementation of budget programs and

(d) An achievement of the planned goals, and, in fact, the study of the value of services provided by the community (local goods).

With regard to the «size» of the expenses incurred by the territorial community budget for the provision of the goods, it is calculated as the total amount of budget expenditures (or accumulated by the local community from all sources of taxes). Determining the value of public goods provided by the community only from the point of view of the material costs of their provision seems problematic to us. For example, funding by the local community within the framework of the «Building of the Park» budget program should include not only an assessment of the «value» of the program in terms of the cost of the costs incurred for this purpose (taxes used), but also the actual assessment of this project by the community from others (not only financial) points of view - aesthetic, logistic, tourist, etc. Such an «assessment», in addition to the «financial evaluation», should be reflected in the relevant results of the implementation of local budgets by:

1. Or polling of public opinion,

2. Or be envisaged in the strategy of social-economic development of the local community.

In the case of public opinion polls, it would be advisable to limit the options for evaluating the project to the options that would include all the spectrum of opinions (completely satisfied, partially satisfied, completely dissatisfied, partially dissatisfied, this project is not needed). Having met all the required requirements from the viewpoint of the minimum sample of respondents, the results of the survey of residents of the territorial community will be defined as the weighted average of the answers from the answers that are fully or partially

¹ *Малиняк Б. #аналізуємобюджет : доступно про головне : посібник [Богдан Малиняк, Володимир Горин, Віталій Письменний] : за ред. Богдана Малиняка. – Тернопіль: ZAZAPRINT, С. 29.*

satisfied with the project implemented – the coefficient (C_e), which should affect the final assessment of the effectiveness of the project.

In our conditional example, according to the results of the implementation of the budget program «Building of the Park», a survey was conducted of 1,000 people who evaluated the project:

1. 323 persons are completely satisfied;
2. 125 persons are partially satisfied;
3. 350 persons are completely dissatisfied;
4. 165 persons are partially dissatisfied;
5. And 37 this project was indifferent to the people.

To calculate C_e we use the number of respondents who are satisfied with the project (323, which are completely satisfied and 125 persons who are partially satisfied). The Coefficient of efficiency will be 0,45:

$$C_e = \frac{323 + 125}{1000} = 0,45$$

If all residents of a territorial community support the results of the project, C_e can reach its maximum value 1.

In the case of evaluating the results of a project through their reflection in the strategies of social-economic development of the territorial community, it is advisable to determine them through the appropriate index of effectiveness I_e . An index can be an integral indicator that measures the level of human development of the territory in comparison with the conventional «standard» – the level of human development of the country in accordance with *Human Development Index, HDI* whose value equal as 1. This indicator should be integral, that is, to include the influence of various factors that characterize the socio-economic development of the territory, such as life expectancy in this territory, GDP per capita, income level in comparison with other territories, etc. However, what factors are not included in the calculation I_e , its value for a separate territory would always be in the range between 0 and 1, as well as the value C_e .

Thus, the formula for determining the effectiveness of using the financial resources of a territorial community, which takes into account not only the cost of incurred costs but also the assessment of the local community, will look (formula 2 and formula 3):

$$AN\ EFFICIENCY = \frac{PUBLIC\ GOODS}{EXPENDITURES} * C_e, \quad (2)$$

if the effectiveness is determined by a public opinion poll, and

$$I_e = \frac{PUBLIC\ GOODS}{EXPENDITURES}, \quad (3)$$

if effectiveness is determined in the strategies of socio-economic development of the territory.

Since, from a mathematical point of view, the «size» of goods will be equal to the «size» of incurred expenses for their provision, namely indicators C_e and I_e will determine the effectiveness of the use of financial resources of the budgets of territorial communities.

An efficiency of the implementation of local budgets on incomes and expenditures within individual budget programs

When approving the passports of budget programs, the goals to be achieved by the results of its implementation are determined and that has reflected in the indicators of cost, product, efficiency, and quality of the budget program budget. Indicators for the efficiency of a separate budget program will differ, but they will necessarily have a common component – an estimate of average costs that fall on one person (consumer benefits). Consumer can be a student, a community resident, a young person, etc.

$$AN\ EFFICIENCY = \frac{PUBLIC\ GOODS}{EXPENDITURES} \text{ propose (1),}$$

Therefore, the formula we which provides for a relative assessment of the comparison of goods with incurred for its cost, in the context of determining the effectiveness of the implementation of local government budget programs is transformed into the formula (4):

$$EFFICIENCY\ INDICATOR(S) = \frac{BUDGET\ PROGRAM\ COSTS}{NUMBER\ OF\ PUBLIC\ GOODS\ CONSUMERS} \quad (4)$$

$EFFICIENCY\ INDICATOR(S)$ will be designated by us as I_e .

Namely is the formula $AN\ EFFICIENCY$ (2) or (3) substantially different

from the formula $EFFICIENCY\ INDICATOR(S)$ (4) the fact that its use does not evaluate the volume of benefits provided by the budget program. At the same time, there are additional tools for assessing the number of costs incurred in implementing the program through comparison:

- With efficiency indicators for similar programs within the country;
- With an average indicator of the effectiveness of the implementation of the budget program in all regions of the country. This indicator can be evaluated as basic.

The efficiency indicator as an average indicator for programs that have a similar orientation within a country or as an average efficiency indicator for the implementation of the budget program in all regions of the country is denoted by us as $\overline{I_e}$. In the case of its application, the assessment of the effectiveness of the implementation of the budget program will not only be a characteristic of its quality indicators - for example, the average cost of carrying out activities in the field of youth policy in the amount of 1000 UAH – carried out by the employees of the State Audit Chamber of Ukraine, but also in comparison with similar indicators

in similar programs in separate regions of the country. Formula (4) is transformed into a formula (4.1):

$$EFFICIENCY\ INDICATOR(S) = \frac{I_e}{\overline{I_e}} \quad (4.1)$$

In case if the efficiency indicators under the budget programs of a separate territorial community are in an absolute amount equal to the similar average

indicators at the national level, the $EFFICIENCY\ INDICATOR(S)$ of the budget program will be equal to 1. Using such a formula will also differentiate the assessment of the effectiveness of the use of financial resources of territorial communities among themselves and comparable to the national level. However, the full use of formula 4.1 is possible in the development of unified performance indicators when using the program-target method within individual budget programs.

Thus, according to the results of the study, we have made some *conclusions*.

The current practice of evaluating the effectiveness of *the use of financial resources of the territorial community* has shown that it is carried out by the State Audit Office of Ukraine. At the same time, the effectiveness of local budgets and budget programs is assessed separately.

The audit of the use of financial resources of local budgets of territorial communities is carried out on the income and expenditure part and is not regulated by a separate normative act. In this case, an assessment of the effectiveness of the use of these resources is not carried out. *An audit of the use of financial resources within individual budget programs implemented by territorial communities* is carried out by the expenditure part of each program and legally determined by a separate normative act. At the same time, the efficiency of the use of such resources is carried out by assessing the cost, product, efficiency, and quality of the budget program.

We propose the use of the system of coefficients (indicators) C_e , I_e in assessing the effectiveness of the use of financial resources of local budgets and $\overline{I_e}$ in evaluating the effectiveness of using financial resources of territorial communities within individual budget programs. Their use will deepen the assessment of the effectiveness of the use of financial resources between individual territorial communities and in comparison with the national level.

РОЗДІЛ 2.

СУЧАСНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ЕКОНОМІКОЮ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

2.1 Вплив глобалізаційних процесів на зміни в економіці України

Сучасний світ змінюється досить швидко і реальність така, що вимагає практично від усіх країн відповідних змін державно-управлінської, економічної, соціальної, політичної, екологічної та інших систем. Однак, ресурсні можливості, підготовленість до змін, швидкість й ефективність їх проведення у різних країн суттєво відрізняються (в силу різних факторів, наприклад, ментально-історичних традицій, власного бачення стратегії розвитку економіки та ін.), що, в свою чергу, породжує різні наслідки для них на кожному етапі еволюційного розвитку. Вплив на нинішню ситуацію в національних спільнотах (як позитивний, так і негативний) посилюється глобальними викликами (серед найбільш актуальних – безпека, екологія, здоров'я, освіта, ефективність, синхронізація глобального і національного розвитку) та масштабними трансформаційними процесами, зокрема, процесами глобалізації (економічної, фінансової, культурної та ін.). Така ситуація потребує постійних досліджень і відповідного аналізу, зокрема щодо впливу процесів глобалізації на зміни в економіці країни.

Глобалізація виявилася досить суперечливим процесом, що приніс людству як великі досягнення, так і проблеми. До позитивних наслідків відносять поглиблення спеціалізації, економію на масштабах виробництва, зростання продуктивності праці, стимулювання розвитку нових технологій та інші, а до негативних – безконтрольний рух капіталів, фінансові кризи, різного роду війни тощо. Позитиви і негативи глобалізації, нашаровуючись одні на одних, викликають кумулятивний ефект, який поглиблює нестабільність як національної економіки, так і світової¹.

До того ж, як внутрішньо суперечливий процес, глобалізація, з одного боку, відкриває нові можливості для політичного та державно-управлінського дискурсу, а з другого – загострює існуючі чи породжує нові проблеми, які визначають як “виклики”. Фактично ці “виклики” є формами загострення проблем, породжених попередніми етапами світового розвитку, і які, свого часу, не знайшли належного вирішення у світовій практиці. Безпосередньо це стосується проблем загального характеру, які пов'язані з появою нових факторів у світовому розвитку, і які ставлять під питання можливості нормального функціонування механізмів відтворення

¹ Тарханова Н.О. Глобалізація світового господарства та її вплив на економічний розвиток України / Н. О. Тарханова // Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури. 2013. Вип. 2. С. 98-103. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnaba_2013_2_22

суспільного життя, стабільності системи міжнародних відносин, сталості світо устрою¹.

Слід також відзначити, що в умовах глобалізації відбувається реальне конкурування ідеологій окремих національних держав. Передусім це пов'язане з тим, що сама ідея глобалізації розглядається кожною спільнотою по-своєму, виходячи з певної ментальної структури, яка регламентує вибір пріоритетів її розвитку². Крім того, в умовах глобалізації кардинально ускладнюється структура світового розвитку, відкидається будь-який партикуляризм, знижуються бар'єри між суверенними державами, руйнуються культурні табу, трансформуються цінності та норми життєдіяльності людей, видозмінюється система взаємодії між ними, безжалісно карається неефективність, утверджується нова модель відносин між суспільствами, встановлюються нові пріоритети у розв'язанні глобальних системних проблем^{3,4}.

І все ж таки, дослідження глобалізації, як і будь-якого іншого складного поняття, являчи члн процесу, потребує, перш за все, з'ясування його сутності. Вважається, що першим його використав у 1981 році американський соціолог Дж. Маклін, заклавши "порушити питання щодо історичного процесу посилення глобалізації соціальних відносин і дати йому тлумачення". Якщо Дж. Маклін тільки визначив загальні контури процесу глобалізації, то професор Гарвардської школи бізнесу Теодор Левітт здійснив дослідження з глобалізації, що стосувалися саме дослідження глобального господарства. У статті "Глобалізація ринків" ("The globalization of markets"), яка була опублікована у 1983 р. в журналі "Гарвард Бізнес Рев'ю", він визначив глобалізацію як світову конвергенцію ринків завдяки існуванню нової форми підприємств, які були названі "глобальними фірмами". Завдяки цій статті слово "глобалізація" набуло широкого розповсюдження в Європі і США, а пізніше поширилося в усьому світі⁵.

Проте, й дотепер відсутній єдиний підхід до тлумачення поняття "глобалізація", продовжуються дискусії щодо його сутності, а серед десятків запропонованих варіантів є суперечливі та взаємовиключні. Тому інтерес до цього питання й прагнення знайти відповідь на нього вже багато років притягує дослідників. Для прикладу розглянемо декілька варіантів із

¹ Войтович Р. В. Глобалізаційні процеси в сучасному світі : навч.-метод. матеріали / Р.В. Войтович, М. Т. Солоха ; уклад. Г. І. Бондаренко. – К. : НАДУ, 2013. – 52 с. – С.5.

² Там само., С.45.

³ Тарханова Н.О. Глобалізація світового господарства та її вплив на економічний розвиток України / Н. О. Тарханова // Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури. 2013. Вип. 2. С. 98-103. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnaba_2013_2_22

⁴ Воронкова В.Г. Глобалізація як процес універсалізації стосунків між державою та ринком [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_35_2.pdf

⁵ Федоренко В. Г. Економіка України в глобалізаційному вимірі / В. Г. Федоренко, Т.С. Воронкова // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 23. – С. 7-12. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_23_3. С.8.

представлених в публікаціях визначень, серед яких глобалізація тлумачиться як:

- процес взаємопроникнення, взаємозв'язку та взаємопереплетення економік країн світу, засноване на нових інформаційних технологіях і представляє весь світ як єдине ціле¹;
- процес універсалізації, становлення єдиних для всієї планети Земля структур, зв'язків і відносин в різних сферах життєдіяльності²;
- процес, що визначається ринковими, а не державними силами³;
- соціальний процес, в ході якого стираються географічні кордони соціальних і культурних систем⁴;
- всеохоплюючий процес трансформації, функціонування та розвитку світового господарства у відкрити цілісну систему взаємозв'язків і взаємозалежностей⁵;
- процес трансформації світового співтовариства у відкрити цілісну систему різноманітних взаємозв'язків і взаємозалежностей⁶;
- процес інтеграції ринків, націй-держав і технологій⁷;
- процес модернізації суспільства шляхом локального самовизначення та поширення модернізму⁸;
- процес величезного збільшення масштабів світової торгівлі й інших процесів міжнародного обміну в умовах інтегрованої світової економіки⁹.

На основі навіть розглянутих варіантів визначень, підтверджується думка, що глобалізація є надзвичайно складним, багатогранним і суперечливим поняттям.

Окрім цього, фахівці та дослідники глобалізації не виробили єдиного підходу до розгляду в ретроспективі виникнення, етапів становлення та чинників розвитку, наслідків і проявів глобалізаційних процесів у світовому

¹ Тарханова Н.О. Глобалізація світового господарства та її вплив на економічний розвиток України / Н. О. Тарханова // Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури. 2013. Вип. 2. С. 98-103. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnaba_2013_2_22. С. 98.

² Воронкова В.Г. Глобалізація як процес універсалізації стосунків між державою та ринком [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zgia.zr.ua/gazeta/VISNIK_35_2.pdf. С.1.

³ Там само. С. 2.

⁴ Там само. С. 4.

⁵ Федоренко В. Г. Економіка України в глобалізаційному вимірі / В. Г. Федоренко, Т. Є. Воронкова // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 23. – С. 7-12. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_23_3. С. 9.

⁶ Кирилов Ю. Є. Вплив процесів глобалізації на розвиток національних економік / Ю. Є. Кирилов // Ефективна економіка 2016. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5297>

⁷ Там само

⁸ Кирилов Ю. Є. Вплив процесів глобалізації на розвиток національних економік / Ю. Є. Кирилов // Ефективна економіка 2016. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5297>

⁹ Там само

економічному просторі, що обумовлено багатогранністю та складністю вищезначеного процесу¹. Наприклад, у сучасних наукових розвідках дослідження передумов виникнення процесів глобалізації має принципові відмінності, так, зокрема, переважна більшість учених вважає, що процеси глобалізації об'єктивно виникають наприкінці ХХ ст. і характеризуються концептуальною новизною і жодною мірою не схожі на ситуацію, яка мала місце на межі ХІХ-ХХ ст. Інші вчені вважають, що це лише одна із форм історичного розвитку, первинне виникнення якої до ХVІ ст. або ХІХ ст. У результаті цього формуються теоретико-методологічні підходи, які впираються в чітке розмежування передумов, достеменність періоду виникнення цих процесів, а також і сфер їх розгортання² с. 9. Безумовно, процесам якісно нових змін, яких світ зазнав наприкінці ХХ ст., передувала низка історичних та соціально-економічних факторів³. Тому, дослідники продовжують з'ясовувати питання не лише передумов виникнення процесів глобалізації, але й питання, пов'язані зі змістом факторів становлення цих процесів, а також факторів, які привели до появи у певний час нової ідеологічної системи – глобалізму та до становлення глобального суспільства. Основні фактори, що пов'язані зі становленням глобалізму, процесів глобалізації та глобального суспільства представлені в таблиці 1.

Слід зазначити, що науковці продовжують досліджувати перераховані вище групи факторів, сприяючи виявленню, обґрунтуванню та уточненню ряду спірних положень і підходів, що, в свою чергу, дозволяє виділити певні історичні, політичні, економічні та соціальні проблеми й відстежувати рівень їх вирішення, а також продовжують аналізувати подальший розвиток процесів глобалізації.

Сучасний етап глобалізації відрізняється від її попередніх етапів тим, що на початку століття глобалізація була викликана необхідністю скорочення транзакційних витрат для підвищення рівня конкурентоспроможності товарів і послуг, а на сьогодні вона обумовлена зниженням вартості засобів комунікації і глибиною інтегрованості світових ринків. Зміни, що відбулися у сфері глобальних засобів комунікації і становлення інформаційного суспільства призвели економіку світу до зверхдоступності і високої швидкості розповсюдження і використання інформації в суспільстві, а також створили передумови для створення мультіренти власниками інтелектуального капіталу. Оцінювати інформацію і знання сьогодні необхідно як найважливіший фактор виробництва, що сприяє швидкій капіталізації світового господарства в цілому.

¹ Воронкова В.Г. Глобалізація як процес універсалізації стосунків між державою та ринком [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_35_2.pdf

² Войтович Р. В. Глобалізаційні процеси в сучасному світі : навч.-метод. матеріали / Р. В. Войтович, М. Т. Солоха ; уклад. Г. І. Бондаренко. – К. : НАДУ, 2013. – 52 с.

³ Там само

**Таблиця 1 – Основні фактори становлення глобалізму, процесів
глобалізації та глобального суспільства***

Фактори становлення		
глобалізму	процесів глобалізації	глобального суспільства
<ul style="list-style-type: none"> • завершення конфліктного протистояння ідеологічних установок світових держав; • створення нової системи та структури універсального світопорядку; • інформаційні процеси у світі (інтегрований глобальний простір насамперед завдяки Інтернету); • кардинальна трансформація соціально-класових структур більшості розвинутих країн; • інтенсивні інтеграційні процеси, які охопили майже всі регіони світу; • утвердження західних стандартів уніфікації демократичних перетворень у країнах колишнього постсоціалістичного простру; • та ін. 	<ul style="list-style-type: none"> • історичний процес розвитку людства в цілому, зміна світових цивілізацій; • розвиток міжнародних торговельних економічних зв'язків; • зростання фінансової взаємозалежності національних господарств; • процес інтернаціоналізації різних аспектів суспільного життя; • утвердження нової системи глобального господарювання і, як наслідок, формування “глобального ринку”; • утвердження та діяльність транснаціональних, міжнародних та глобальних корпорацій; • розвиток інтеграційних тенденцій на регіональному, субрегіональному та міжрегіональному рівнях; • розвиток економіки, науки та техніки, які і визначають відповідний рівень історичної динаміки; • нескінченні воєнні конфлікти; • ментальні, культурно-історичні традиції, в межах кожної національної держави; • створення глобальних міжнародних організацій (Організації Об'єднаних Націй, Всесвітнього банку, Міжнародного Валютного Фонду та ін.); • трансформація колоніальної системи; • поява ноосфери як сфери розуму; • загострення глобальних проблем розвитку людства; • інформаційна революція, яка породила нову форму соціальної організації – інформаційне суспільство; • виникнення та розвиток новітніх інформаційно-комунікативних технологій; • та ін. 	<ul style="list-style-type: none"> • світовий спосіб виробництва; • соціальна дисгармонія; • глобальна економіка; • глобальна політика; • інформаційно-комунікативні технології та їх подальший розвиток; • глобальна культура; • глобальна наука; • глобальне суспільство знань; • глобальна мова; • глобальна уніфікація стилю життя; • глобальний тероризм; • глобальна міграція; • та ін.

Побудовано автором за даними^{1; 2; 3; 4; 5}

¹ Войтович Р. В. Глобалізаційні процеси в сучасному світі : навч.-метод. матеріали / Р. В. Войтович, М. Т. Солоха ; уклад. Г. І. Бондаренко. – К. : НАДУ, 2013. – 52 с.

² Воронкова В. Г. Глобалізація як процес універсалізації стосунків між державою та ринком [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_35_2.pdf

³ Федоренко В. Г. Економіка України в глобалізаційному вимірі / В. Г. Федоренко, Т. Є. Воронкова // Інвестиції: практика та досвід. – 2015. – № 23. – С. 7-12. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2015_23_3

⁴ Кирилов Ю. Є. Вплив процесів глобалізації на розвиток національних економік / Ю. Є. Кирилов // Ефективна економіка 2016. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5297>

⁵ Rosten B. *Seven Theories of Human Society*. – Oxford, 2001. – P. 139-168.

Поширення інформації та знань через мережеві структури глобального світу привносять синергетичні ефекти в інноваційні кластери і є основою якісно нового типу технологічного та господарського устрою¹. Як зазначає Воронкова В.Г., центром зусиль в ХХІ ст. стають освіта, розвиток інфраструктури, досягнення конкурентоспроможних позицій на світовому ринку інформатики, мікроелектроніки, біотехнології, телекомунікації, космічної техніки, комп'ютерної техніки, привнесення інновацій, модернізація як константа національного життя, інвестиції в людський капітал².

Проте, глобалізаційні процеси продовжують розвиватися суперечливо, з однієї сторони, поглиблюється нерівномірність розвитку окремих регіонів світу, окремих країн, з другої – окремими державами здійснюються спроби посилення впливу на хід світового розвитку, тобто спроби формування однополярного світу, що супроводжується різного роду економічними та політичними кризами світового простору³. Так, важливою особливістю глобалізаційних тенденцій, як зазначає Кирилов Ю.С., є вирішальна роль розвинених країн, звідки походить більшість ТНК та які визначають діяльність провідних міжнародних економічних організацій, мають вирішальний вплив на формування загальних умов міжнародного обміну, та радикальні зміни у співвідношенні різних секторів і галузей економіки – від галузей сировинних та тих, що виробляють продукцію із невисоким рівнем технологічності, до високотехнологічних, наукоємних виробництв. Отже, перевагами користуються країни, що мають більш конкурентну економічну структуру, внаслідок чого більша частина загальносвітового доходу в процесі перерозподілу залишається у них. При цьому дане явище має тенденцію до нарощування темпів, що збільшує економічну диференціацію національних економік в умовах глобалізації⁴. До того ж, у всіх сучасних розвинених країн ринкове саморегулювання в тій чи іншій мірі доповнюється управлінням і регулюванням з боку держави. Причому, державна політика може як сприяти

¹ Тарханова Н.О. Глобалізація світового господарства та її вплив на економічний розвиток України / Н.О. Тарханова // Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури. - 2013. - Вип. 2. - С. 98-103. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnaba_2013_2_22. С. 98-99.

² Воронкова В.Г. Глобалізація як процес універсалізації стосунків між державою та ринком [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/VISNIK_35_2.pdf. С.2.

³ Тарханова Н.О. Глобалізація світового господарства та її вплив на економічний розвиток України / Н.О. Тарханова // Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури. - 2013. - Вип. 2. - С. 98-103. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnaba_2013_2_22

⁴ Кирилов Ю. С. Вплив процесів глобалізації на розвиток національних економік / Ю. С. Кирилов // Ефективна економіка 2016. - № 12 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5297>

змінам, створивши відповідні умови для економічного зростання, так і гальмувати їх, викликавши загальний дефіцит і застій в економіці¹.

Взагалі економічне зростання виступає природною формою буття людського суспільства, нормальним станом його економіки. Як зазначали ще в 1998 році Кваснюк Б.Є. і Симоненко Л.І., за останні сто років реальний ВПП на планеті зростав у середньому на 3,2% на рік, що забезпечувало кожні 22 роки подвоєння народного багатства. У розрахунку на душу населення ВВП зростав щороку на 1,8 %, або подвоювався кожні 39 років. В останні 30 років темпи економічного зростання дещо уповільнились, а в багатьох великих регіонах світу виявилися серйозні труднощі розвитку, особливо у країнах Центральної та Східної Європи, де з 1990 року спостерігається невпинний спад економічної активності та руйнація продуктивних сил. Загострення проблем економічного зростання зумовило підвищення уваги до теоретичних та практичних питань суспільного розвитку, висунуло їх у число першочергових у постсоціалістичному просторі й особливо в Україні².

Важливо відмітити, що в умовах переходу від тоталітаризму до демократії, від редистрибутивної економіки до ринкової в Україні відбуваються досить складні й суперечливі трансформаційні процеси, спрямовані на конструювання демократичної національної держави та її інституцій, подальший динамічний і безперервний розвиток цінностей громадянського суспільства, що зумовлює нагальну необхідність масштабних модернізаційних змін у країні, динаміка розвитку яких має специфічні форми свого втілення в різних просторово-часових та соціокультурних умовах³.

Так, структурні зміни в економіці України почалися ще з 1991 року, коли ухвалили Акт проголошення незалежності, прийнявши надзвичайно важливе історичне рішення про побудову нової держави. Тоді ж національна господарська система виокремилася з єдиного комплексу СРСР і потребувала подолання гіпертрофованих форм концентрації, спеціалізації і монополізації виробництва, виправлення деформацій та перевернутих структурних співвідношень, перегляду економічних зв'язків і міждержавних взаємовідносин поряд з прискоренням переходу до ринкової економіки. В той же час, для надбання Україною повної незалежності необхідно було створити і всіма засобами забезпечувати державну систему національної

¹ Пирог О.В. Структурні зміни в національному господарстві України під впливом постіндустріалізації С. 72-81. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/25248/1/11-72-81.pdf>

² Кваснюк Б. Є. Економічне зростання в країнах з перехідною економікою / Б. Є. Кваснюк, Л. І. Симоненко // *Економіст*. – 1998. – № 5. – С. 22–29. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ir.znu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4413/1/Ekonomist_1998_5_22-29.pdf. С. 22.

³ Обуина Н.І. Модернізація – сучасний тренд розвитку суспільства / Н. І. Обуина // *Теорія та практика державного управління*. – 2015. – Вип. 3. – С. 36-44. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2015_3_9

безпеки (економічну, політичну, оборонну та екологічну), а також інтеграцію України в міжнародні світові та європейські процеси¹.

Необхідно враховувати і той факт, що Україна відноситься до категорії країн з відкритою економікою і як наслідок, будь-які зміни на світовому ринку активно впливають на внутрішню ситуацію. Кризові явища останніх років ще раз підтвердили, що посилення власної позиції у світі у торговельній, фінансовій, соціальній та будь-якій іншій сферах є неможливим без формування міцної внутрішньої основи для розвитку. Важливою складовою успішності даного процесу є, як зазначає Грицина Л.А., сталий моніторинг та оцінка змін, що відбуваються у країні². Крім того, розвиток національного господарства зумовлений активним становленням постіндустріального суспільства і має спиратися на ефективну і оптимальну державну політику у сфері управління економічним розвитком і зростанням³.

Однак, нестабільний характер структури виробництва в перехідний період найяскравіше проявився в галузях ринкових послуг, під знаком яких пройшли перші ринкові перетворення. Так, у 1991-1993 роках відбувся значний структурний перепад: частка виробництва ринкових послуг зросла у понад 2 рази. Галузі виробництва товарів, особливо промисловість, нерівномірно здавали свої позиції сфері послуг. До 1992 року промисловість набирала вагу у ВВП, після чого її відсоток зменшився (майже на 14%). Динаміка виробництва валової доданої вартості промисловості носила хвилеподібний характер. Статистичні дані за 1990-1997 роки свідчать, що частка промисловості знизилася лише на 2%, що є незначною величиною, особливо якщо враховувати абсолютні значення падіння промислового виробництва в цілому. Частка сільського господарства в структурі виробництва валової доданої вартості зменшилася майже у 2 рази, проте забезпечила реальне виживання населення. Неприродним у галузевій структурі валової доданої вартості є зменшення після 1993 року частки торгівлі. Фінанси, кредит та пенсійне забезпечення у 1993 році захопили лідерство на ринку послуг, внаслідок чого ця галузь мобілізувала значні грошові ресурси, але, на жаль, це не стало поштовхом розвитку інших галузей⁴.

¹ Основні напрями економічної політики України в умовах незалежності / Постанова Верховної Ради України від 25.10.1991 № 1698-XII (Втрата чинності від 17.04.1999) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698%D0%B0-12>.

² Грицина Л. А. Місце України у світовій економіці [Електронний ресурс] / Л. А. Грицина // Глобальні та національні проблеми економіки : електрон. наук. вид. / Миколаїв. нац. ун-т ім. В.О. Сухомлинського, 2016. – Вип. 12. – С. 23-25. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/12-2016/7.pdf>. – Назва з екрана. С. 23.

³ Пирог О.В. Структурні зміни в національному господарстві України під впливом постіндустріалізації С. 72-81. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/25248/1/11-72-81.pdf>. С. 73.

⁴ Симоненко Л. Структурні зміни в економіці України як фактор економічного зростання // Симоненко Л. Український журнал "Економіст". – 1998. – № 7-9. – С. 42-45. С. 42.

Як зазначає Даниленко А.І., серед основних чинників, що негативно впливали на розвиток економіки і фінансів в Україні на початковому етапі формування ринкових відносин були такі: по-перше, відсутність цілісної економічної системи (за часів СРСР економіка України виробляла лише 20 % кінцевого продукту), що спричинило посилення залежності національної економіки від експорту й імпорту; по-друге, перехід від державної до приватної власності, що збільшило перерозподіл фінансових ресурсів; по-третє, неналежний державний контроль інвестиційного клімату та модернізації основних фондів; по-четверте, слабке державне управління, що не було побудоване на довгостроковій стратегії розвитку економіки. Зазначені чинники великою мірою спричинили надмірне зношення основних фондів, зокрема в промисловості (наприклад, коефіцієнт їх зношеності, у чорній металургії, паливно-енергетичному та хімічному комплексах становив на початку 90-х років у середньому 50-60 %, а на окремих підприємствах був значно вищий¹), невисоку частку інноваційної продукції та досліджень, проведених вітчизняними науковцями. Це різко знизило конкурентоспроможність національної економіки та посилювало падіння експорту в низці галузей промисловості. Між тим зусилля держави на той час (1993 р.) були заблоковані гіперінфляцією, браком бюджетних і валютних коштів, зупинкою (повною або частковою) багатьох підприємств. Окремі компанії (металургійні й хімічні), котрі мали вихід на зовнішні ринки, організували власне виробництво, виходячи з рівня підготовки своїх спеціалістів².

До того ж, рівень ресурсного та енергетичного самозабезпечення України на початку 90-х рр. по важливим позиціям був досить низький. Наприклад, потреби економіки задовольнялися продукцією власного виробництва на 50 % у хімічному устаткуванні, електротехнічних і кабельних виробках, лісоматеріалах, продукції целюлозно-паперової, текстильної та медичної промисловості; за рахунок імпорту формувалися повністю ресурси каучуку, на 80 % – сировинні ресурси підприємств хімічного комплексу, на 60-80 % – ресурси нафти, кольорових металів, автомобілів, верстатів та інструменту. А рівень забезпеченості країни власними паливними ресурсами становив близько 40 % загальної кількості їх споживання (в тому числі: вугіллям – 90 %, газом – 16 % та нафтовою сировиною – 7,3 %), тоді як для задоволення потреб необхідно було імпортувати 35 млн т вугілля, 104 млрд м³ газу, 56 млн т нафти³, тобто на початку 90-х років економіка Україна була залежною від імпорту значної кількості готової продукції та ресурсів (особливо газу й нафти).

¹ Основні напрями економічної політики України в умовах незалежності / Постанова Верховної Ради України від 25.10.1991 № 1698-XII (Вправа чинності від 17.04.1999) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698%D0%B0-12>

² Даниленко А. І. Основні проблеми інноваційної перебудови та фінансові аспекти її забезпечення в Україні / А. І. Даниленко // Фінанси України. – 2017. – № 5. – С. 7-23. С. 9–10.

³ Див. п.1.

На кінець 2017 року в товарній структурі імпорту продовжують домінувати палива мінеральні, нафта і продукти її перегонки (23,6%), ядерні реактори, котли і машини (11,7 %), електричні машини (8,3 %), засоби наземного транспорту, крім залізничного (8 %), чорні метали (6,1 %), а кожна із решти 92-х позицій знаходиться в діапазоні від 0,1 до 5 %¹. Тобто, Україна продовжує імпортувати переважно продукти паливно-енергетичного комплексу, але нинішня ситуація щодо рівня забезпечення України власними паливними ресурсами дещо інша – 47,7 % загальної кількості їх споживання (порівнюючи з 1991 р.), в тому числі: вугіллям – 64 % (і це при тому, що починаючи з липня 2014 р. внаслідок втрати частини території Донецького вугільного басейну, швидкими темпами відбулося скорочення видобутку вугілля), газом – 59 %, нафтовою сировиною – близько 20 % (примітка: 2014 по 2017 роки не враховано видобуток газу й нафти на окупованій Росією території України²).

Так, в 2017 р. видобуток вугілля в Україні становив 34,9 млн т, що майже на 74,3 % менше, ніж у 1991 р. (135,6 млн т), проте й імпорт вугілля знизився до 19,8 млн т (що на 56,7 % менше, ніж у 1991 р.); видобуток природного газу становив 20,5 млрд м³, що лише на 7,3 % менше, ніж у 1991 р. (22,1 млрд м³), поставки імпортованого газу здійснювались виключно з європейського газового ринку в обсязі 14,1 млрд м³, що на 84,6 % менше, ніж у 1991 р. (91,6 млрд м³); видобуток нафти – 2,09 млн т, що на 57,3 % менше, ніж у 1991 р. (4,9 млн т), причому, імпортовано нафти 1 млн т, а нафтопродуктів – 7,8 млн т, що на 84 % менше, ніж у 1991 р. (56 млн т)³. Такі результати свідчать не лише про зниження в період з 1991 по 2017 рр. видобутку вугілля, газу й нафти, але й про зменшення їх споживання, що, в свою чергу призвело до скорочення обсягів їх імпорту, зниження енергетичної залежності та до суттєвої економії бюджетних коштів. Отже, в цілому, зберігається позитивна тенденція щодо підвищення рівня забезпечення України власними паливними ресурсами. Це важливо ще й тому, бо енергетика залишається головною стратегічною передумовою розвитку національної економіки, а реалізація визначених напрямів її розвитку має забезпечити енергетичну незалежність.

Разом з тим, вугільний сектор, позбавлений упродовж років незалежності можливості проведення дієвих реформ, а з руйнуванням критично важливої інфраструктури та знищенням частини шахтного фонду у 2014-2015 рр., перебуває у незадовільному стані, що заважає попередженню

¹ Державна служба статистики України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt1217_u.htm

² Державна служба статистики України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/zd/tsztt/tsztt_u/tsztt1217_u.htm

³ Огляд аналітичних робіт міжнародних енергетичних організацій щодо стану та сценаріїв розвитку світової енергетичної сфери з прогнозом інвестування в енергоефективність. Київ – 6/2018. https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/06/2.-rozvyt_svit_energet_sferiy.pdf

загроз вітчизняній енергетиці і своєчасному реагуванню на них¹. Що стосується газового сектору, то Україна має потенційну можливість повністю відмовитися від імпорту газу і забезпечувати свої потреби за рахунок внутрішніх ресурсів, але необхідною передумовою цього є проведення достатніх обсягів геофізичних досліджень і пошуково-розвідувальних робіт². Проте, навіть за нинішнього зменшеного рівня споживання – дещо більше 30 млрд м³/рік – країна й досі не може забезпечувати себе власними силами (20 млрд м³/рік). Урядовим Розпорядженням “Про схвалення Концепції розвитку газодовидобувної галузі України” (№1079 від 28 грудня 2016 р.)³ поставлена мета – у 2020 р. вийти на рівень видобутку 27 млрд м³, проте досягти цього навряд чи вдасться через брак коштів на істотне розширення геологорозвідувальних робіт, впровадження сучасних методів інтенсифікації видобутку, утримання і розвиток інфраструктури газовидобувної галузі⁴.

Ускладнює ситуацію та перспективи підвищення ефективності й конкурентоспроможності економіки України на світовому ринку й те, що національна економіка є однією з найбільш енерговитратних економік світу через велику частку енергомістких секторів, застарілих та неефективних технологій, вкрай зношених основних засобів, неефективних систем трансформації і постачання енергії та енергетично низькоефективного фонду будівель. За даними щорічної доповіді інформаційно-консалтингової компанії, яка досліджує енергетичні галузі у міжнародному масштабі – Global Energy Statistical Yearbook 2017, українська економіка залишається другою найбільш енергомісткою країною у світі з показником енергоємності 0,318 кг н.е./\$2005 (2016 р.), менші показники в Узбекистану – 0,262 кг н.е./\$2005 та Казахстану – 0,209 кг н.е./\$2005⁵. Проте, як показав досвід 2001–2012 років, основною проблемою економіки України було не стільки її енергоємність (через високу вартість енергоносіїв), скільки загалом відсутність у підприємств інноваційної стратегії розвитку, яка б забезпечувала необхідний рівень оновлення й диверсифікації виробництва, підвищення його конкурентоспроможності⁶.

¹ *Енергетична галузь України: Підсуки 2016 року. Центр Разумкова, Видавництво “Зановім”, 2017. с. 164. http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_ENERGY-FINAL.pdf. С. 6.*

² *Огляд аналітичних робіт міжнародних енергетичних організацій щодо стану та сценаріїв розвитку світової енергетичної сфери з прогнозом інвестування в енергоефективність. Київ – 6/2018. https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/06/2.-rozvyt_svit_energet_sfery.pdf*

³ *“Про схвалення Концепції розвитку газодовидобувної галузі України” / Розпорядження КМ України (№1079 від 28 грудня 2016 р.) <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1079-2016-%D1%80>*

⁴ *Енергетична галузь України: Підсуки 2016 року. Центр Разумкова, Видавництво “Зановім”, 2017. – с. 164. http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_ENERGY-FINAL.pdf. С. 6.*

⁵ *Огляд аналітичних робіт міжнародних енергетичних організацій щодо стану та сценаріїв розвитку світової енергетичної сфери з прогнозом інвестування в енергоефективність. Київ – 6/2018. https://ua.energy/wp-content/uploads/2018/06/2.-rozvyt_svit_energet_sfery.pdf*

⁶ *Пирог О.В. Структурні зміни в національному господарстві України під впливом постіндустріалізації С. 72-81. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/25248/1/11-72-81.pdf>. С. 28.*

Ось чому, в сучасних умовах конкурентоспроможність країни визначається не стільки забезпеченістю різноманітними ресурсами, скільки ефективністю їх використання в реальному секторі економіки, активними інноваційними процесами, можливістю своєчасно генерувати і впроваджувати нововведення. Саме інновації, пов'язані з високотехнологічним виробництвом, є ключовим фактором, який забезпечує високі позиції економічних суб'єктів в глобальному просторі, сприяє захисту інтересів держави від зовнішніх і інноваційного індексу 2017 р. займає 50 позицію (зі 127 країн) з рівнем інновацій 37,6 балів зі 100 можливих, покращивши становище на 6 позицій порівняно з рейтингом 2016 року. Очолюють рейтинг провідних країн- внутрішніх загроз¹. Проте, Україна за складовими Глобального новаторів 2017 року Швейцарія (67,69 балів), Швеція (63,82 бали), Нідерланди (63,36 балів), США (61,40 бали) і Велика Британія (60,89 балів)².

Слід зазначити, що тенденції динаміки інноваційної діяльності в економіці України зумовлені значною мірою неефективністю механізмів інвестиційного насичення інноваційних процесів, зокрема такими, як:

- 1) нестійкість динаміки витрат на інноваційну діяльність;
- 2) орієнтація на забезпечення інноваційних витрат за рахунок власних фінансових ресурсів;
- 3) зниження інноваційної ефективності інвестицій в основний капітал³.

Також, як зазначає Бойда С.В., у процесі впровадження інновацій сучасні вітчизняні підприємства зіштовхуються з рядом проблем, серед яких варто виокремити такі:

- дефіцит фінансових ресурсів, необхідних для проведення наукових досліджень та впровадження інновацій у виробничу діяльність;
 - ризик недоотримання бажаного фінансового результату від впровадження інновацій у виробничий процес;
 - нерозвиненість інноваційної інфраструктури. Відсутність аналітиків, маркетологів, консультантів у сфері інноваційного підприємництва. Система освіти не спрямована на підготовку кадрів для роботи в інноваційній системі. Зв'язок між підприємствами та університетами слабкий;
 - слабо розвинене інформаційне забезпечення стосовно особливостей провадження інноваційної діяльності як в межах країни, так і за кордоном;
 - відсутність попиту в належному обсязі на інноваційну продукцію.
- Це зумовлено, з одного боку, високою вартістю інноваційних продуктів, а з

¹ Левківський О.В. Вплив глобалізаційних процесів на реалізацію інноваційного потенціалу економіки України / О.В. Левківський // *Глобальні та національні проблеми економіки*. – 2017. – Випуск 19. – С. 28-32. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/19-2017/8.pdf>

² Там само. С. 29.

³ *Структурні перетворення в Україні: передумови модернізації економіки* / А. П. Павлюк, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська [та ін.]; за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2012. – 104 с. http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/STRYKTYR_PERETV.indd-2d93e.pdf

іншого – нерозвиненістю методів просування інноваційних продуктів на ринок;

– відсутність стратегії розвитку інноваційної сфери національної економіки. Запропоновані проекти стратегій, але широкого обговорення в середовищі науковців та практиків вони не знайшли, керівництвом країни законодавчо не оформлені¹.

Очевидно, що без визначення пріоритетів в інноваційній сфері та необхідного забезпечення їх, в першу чергу, фінансовими ресурсами, національній економіці буде складно вирішувати питання успішного розвитку. З іншої сторони, як зазначає Левківський О.В., ефективна реалізація інноваційного потенціалу України в умовах глобалізації значною мірою залежить від об'єднання зусиль з іншими державами. Наприклад, одним зі способів прискорення технологічної модернізації національної економіки є збільшення імпорту технологій в країну. Вона може здійснюватися шляхом імпорту високотехнологічного обладнання і техніки, залученням висококваліфікованих іноземних фахівців для виконання певних дослідних і дослідноконструкторських робіт, придбання патентів, ліцензій та дозволів на використання «ноу-хау»².

Незважаючи на те, що Україні у 2017 р. не вдалося вийти на стійкий рівень економічного зростання і розвитку, структурні перетворення не отримали належної динаміки, а законодавчим і нормативним рішенням бракувало раціональності і збалансованості, все ж таки позитивні зміни мали місце. Наприклад, продовжилося зростання реального сектору, зміцнилися позиції виробників аграрної і харчової продукції, прискорилося переорієнтація українського експорту на європейські та азійські ринки, поповнилися валютні резерви, підвищилися доходи населення, проте вони не носили системного незворотного характеру – макроекономічні ризики залишалися значними, а формування інституту ефективного приватного власника відтермінувалося. Водночас, програма співпраці України з МВФ фактично була законсервована, що суттєво обмежило фінансову підтримку реформ. Також макроекономічна структура ВВП залишається незадовільною і є стримуючим фактором економічного розвитку. Крім того, промисловість залишається низькопродуктивною і енерговитратною, залежною від зовнішньої кон'юнктури, а більшість сфер і галузей є малопривабливими для міжнародних інвесторів³.

¹ Бойда С.В. Розвиток інноваційного потенціалу підприємств як основа сталого економічного розвитку України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/12-2016/44.pdf>. С. 203.

² Левківський О.В. Вплив глобалізаційних процесів на реалізацію інноваційного потенціалу економіки України / О.В. Левківський // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – Випуск 19. – С. 28-32. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/19-2017/8.pdf>. С. 28-31.

³ Україна 2017-2018: Нові реалії, старі проблеми (аналітичні оцінки). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Pidsumky_ukr_eng.pdf. С. 28.

Дослідивши досягнення і проблеми національної економіки, стан розвитку галузей, рівень ресурсного забезпечення, потенційні конкурентні переваги, можна зробити такі висновки: вплив процесів глобалізації на зміни в економіці України лише посилюється; товарна структура українського імпорту свідчить про слабкі позиції країни в глобальних інноваційних процесах; можливості українського імпорту щодо перебудови економіки за допомогою закордонного обладнання і технологій використовуються неповною мірою; зберігається позитивна тенденція щодо підвищення рівня забезпечення України власними паливними ресурсами; невисока частка інноваційної продукції знижує конкурентоспроможність національної економіки; розвиток національного господарства має спиратися на ефективну державну політику у сфері управління економічним розвитком; конкурентні переваги матимуть ті країни, які здатні використовувати високотехнологічні виробництва і наукоємні послуги.

З метою вирішення вище зазначених проблем необхідно продовжувати здійснювати реформи та орієнтуватися на інноваційну модель економічного розвитку, а також забезпечити ефективність використання ресурсів у реальному секторі економіки та створити сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій, що потребує окремих досліджень.

2.2 Structural Vector Autoregressive Model of Ukrainian Macroeconomic Dynamics

One of the conditions for ensuring sustainable development of the country is the introduction of the effective public administration mechanisms that allow the economy to function successfully. However, the instability of the structure of macroeconomic processes, the uncertainty of the future, the lack of a large statistical sample, greatly complicates the evaluation of the dynamics of macroeconomic processes by classical methods, which in turn leads to a decrease in the quality of existing models. The problems of the Ukrainian economy forecasting do not lose their relevance and are the logical basis for adjusting economic policy and developing development strategies at different time horizons. That's why the issue of developing effective methods and models for solving problems with regard to improving the quality of the macroeconomic indicators forecasts becomes relevant.

The vector autoregression models (VAR) are widely used to solve prediction problems and qualitative analysis of time series in modern macroeconomics studies. The term "vector" in this case means that two or more time series are simulated simultaneously. The term "autoregression" means the inclusion of lag values of dependent variables in the right-hand side of each particular system equation. However, the VAR model is based only on empirical studies, ignoring the underlying economic laws. Accordingly, a structural approach is used to construct the equations of the vector autoregression model (SVAR), which allows for the introduction of a certain theoretically grounded basis for

existing empirical dependencies. For the first time the SVAR model was proposed in the Nobel laureate in economics C. Sims¹ as an alternative to classical macroeconomic analysis, based on simultaneous equations.

SVAR model looks like²:

$$\begin{aligned}
 AY_t &= BX_t + e_t \\
 E(e_t, e_t') &= \Sigma_e, t = s \\
 E(e_t, e_t') &= 0, t \neq s \\
 E(e_t) &= 0
 \end{aligned}$$

where Y_t – a vector of endogenous variables dimension $m \times 1$ in time $t, t = 1, \dots, N,$

X_t – a vector of exogenous variables and lag endogenous variables;

A, B – fixed coefficients matrix, $m \times m,$

$e_t = (e_{1t}, \dots, e_{mt})'$ – m -dimension white noise process, innovations, random deviations.

The basis of the SVAR analysis is the analysis of impulse response functions, which are the coefficients of the corresponding MA-process for stationary and stable VAR process.

The SVAR model, instead of the random constraint method, as the traditional VAR, evaluates the structural parameters by establishing simultaneous structural equations on the basis of economic theory. These assumptions are based on the works of C. Sims and T. Zha³, which introduced the use of economic theory when introducing restrictions on the investigated values of the estimated residues for the finding of basic structural excitations.

The following macroeconomic indicators were used to construct the SVAR model of Ukrainian macroeconomics dynamics: unemployment rate, inflation rate, interest rate. These three variables are often used in new Keynesian VAR models, for example in the widely cited article by G. Koop and D. Korobilis⁴. All indicators are expressed in percent. The registered unemployed is calculated as the ratio of the number of registered unemployed to the number of active population. The inflation rate is calculated as the ratio of prices to the month of the previous year. The interest rate on time deposits in national currency is calculated as the average weighted annual rate. Monthly data of the above indicators from January 2007 to September 2018 are used for SVAR model. All data are taken from the official site

¹ Sims, C. A. (1980). *Macroeconomics and reality*. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1-48.

² Gottschalk, J. (2001). *An introduction into the SVAR methodology: identification, interpretation and limitations of SVAR models (No. 1072)*. Kiel working paper.

³ Sims, C. A., & Zha, T. (2006). *Does monetary policy generate recessions?*. *Macroeconomic Dynamics*, 10(2), 231-272.

⁴ Koop, G., & Korobilis, D. (2010). *Bayesian multivariate time series methods for empirical macroeconomics*. *Foundations and Trends® in Econometrics*, 3(4), 267-358.

of the State Statistics Service of Ukraine ¹ and depicted on Fig.1. The statistical package Eviews² is used for econometric analysis of the input data.

Fig.1 – Unemployment rate, inflation rate and interest rate of Ukraine in 2007 – 2018

Designed by the authors, data from the State Statistics Service of Ukraine

The purpose of constructing such a model is to determine the mutual influence of changes in some macroeconomic indicators to others, as well as the construction of a forecast for these indicators.

Vector autoregressive models can be used only for stationary time series. The most commonly used timestamp test for stationarity is the augmented Dickey-Fuller test. The lags number is optimized with Schwarz information criterion. The results of augmented Dickey-Fuller test are introduced in table 1.

As the test results show, some of the considered time series are stationary, as evidenced by the probability estimate (Prob.), which is near zero for the unemployment rate and is zero for the inflation rate, but for the interest rate the probability estimate is larger than 0.1, what is indicating the non-stationarity of the time series.

Table 1 – Augmented Dickey-Fuller test results

Method					Statistics	
Im, Pesaran and Shin W-stat					-4,88247	
Variable	t-Stat	Prob.	E (t)	E (Var)	Lag	Max Lag
Inflation rate	-5,5703	0	-1,532	0,735	0	12
Interest rate	-2,2334	0,1956	-1,53	0,745	1	12
Unemployment rate	-4,2741	0,0007	-1,53	0,745	1	12
Mean	-4,0259		-1,531	0,742		

Designed by the authors

So, the interest rate time series elements are needed to be differenced for solving the problem of non-stationarity. This procedure should be carried out,

¹ State Statistics Service of Ukraine [Electronic resource]. – Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

² Eviews [Electronic resource]. – Available at: <http://www.eviews.com>

increasing the number of differences calculations, until we get a positive result of the test. In the case with interest rate the 1st difference is enough. The result is 0 probability with -7,248909 t-statistics for first differences of the interest rate.

In order to determine the optimal lag length for the SVAR model, the most widely used information criterions for the maximum lag length were calculated: loglikelihood ratio criterion (LR), final prediction error criterion (FPE), Akaike information criterion (AIC), Schwarz criterion (SC), Hannan-Quinn information criterion (HQ)¹. The maximum lag is set 24, which corresponds to two years under the conditions of the example we will consider.

The optimal lag length is determined simultaneously by the five common information criteria. The results of the tests are given in Table 2.

Table 2 – The results of the lag length tests

Lag	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	0,184208	6,821939	6,893152	6,850847
1	338,2585	0,010498	3,956946	4,241800	4,072580
2	60,44209	0,007044	3,557604	4,056098	3,759964
3	2,614007	0,008033	3,688116	4,400251	3,977202
4	11,21243	0,008427	3,734429	4,660205	4,110242
5	5,053458	0,009379	3,839067	4,978484	4,301605
6	11,51998	0,009762	3,875477	5,228534	4,424741
7	10,09628	0,010291	3,923242	5,489940	4,559232
8	14,61014	0,010305	3,917864	5,698202	4,640579
9	11,16173	0,010692	3,946198	5,940177	4,755640
10	10,56739	0,011146	3,977048	6,184668	4,873216
11	13,59580	0,011175	3,966418	6,387679	4,949312
12	16,57017	0,010753	3,911842	6,546743	4,981461
13	22,27037	0,009550	3,773983	6,622525	4,930328
14	17,14105	0,009022	3,694346	6,756529	4,937418
15	12,47274	0,009056	3,671337	6,947160	5,001134
16	4,043429	0,010273	3,766160	7,255623	5,182682
17	17,23949	0,009504	3,651965	7,355069	5,155214
18	8,912501	0,010001	3,661031	7,577776	5,251005
19	4,630900	0,011317	3,736360	7,866745	5,413061
20	10,70978	0,011498	3,696809	8,040835	5,462536
21	7,333267	0,012427	3,710957	8,268624	5,561110
22	8,234017	0,013193	3,698089	8,469396	5,634967
23	3,719287	0,015443	3,772407	8,757355	5,796011
24	14,09067	0,014293	3,599889	8,798478	5,710219

Designed by the authors

According to the results of calculations of various information criteria (loglikelihood ratio criterion (LR), final prediction error criterion (FPE), Akaike information criterion (AIC), Schwarz criterion (SC), Hannan-Quinn information criterion HQ) optimal lag length for inclusion in the SVAR model is different (they are marked with asterisks). By criterion LR, the optimal number of lags for

¹ Lütkepohl, H., Krätzig, M., & Phillips, P. C. (Eds.). (2004). *Applied time series econometrics*. Cambridge university press.

inclusion in the model is 17. Other informational criteria (AIC, FRE, SC, HQ) determine 2 lags. The most frequent number of lags is selected, which is equal to two for the base model.

The parameters of the SVAR model have been changed with the inclusion of two lags, i.e. the SVAR (2) model is estimated. The parameters of the SVAR model are presented in Table 3.

Table 3 – The parameters of SVAR model

	Inflation rate	Interest rate	Unemployment rate
Inflation rate (-1)	0,721971	0,073169	0,003373
	(0,08913)	(0,03585)	(0,00717)
	[8,10015]	[2,04090]	[0,47070]
Inflation rate (-2)	-0,126779	-0,086927	-0,005765
	(0,08922)	(0,03589)	(0,00717)
	[-1,42098]	[-2,42224]	[-0,08036]
Interest rate (-1)	-0,076146	0,450050	0,030092
	(0,22280)	(0,08962)	(0,01791)
	[-0,34176]	[5,02181]	[1,67976]
Interest rate (-2)	-0,381407	0,002810	0,027174
	(0,22896)	(0,09209)	(0,01841)
	[-1,66584]	[0,03051]	[1,47610]
Unemployment rate (-1)	2,111268	-0,513715	1,427900
	(0,89070)	(0,35827)	(0,07162)
	[2,37036]	[-1,43388]	[19,9383]
Unemployment rate (-2)	-1,791058	0,527399	-0,531066
	(0,86526)	(0,34804)	(0,06957)
	[-2,06997]	[1,51535]	[-7,63346]
C	-0,099410	-0,013648	0,181269
	(0,52509)	(0,21121)	(0,04222)
	[-0,18932]	[-0,06462]	[4,29346]

Designed by the authors

Each column in the table 3 corresponds to the equation in SVAR, and each line corresponds to the regression in the equation. For each variable, the EViews presents the calculated parameter, its standard error and t-statistics.

The constructed model can be described in general terms using equations:

$$INFr = B(1.1)*INFr(-1) + B(1.2)*INFr(-2) + B(1.3)*D(INTr(-1)) + B(1.4)*D(INTr(-2)) + B(1.5)*UNMr(-1) + B(1.6)*UNMr(-2) + C(1)$$

$$D(INTr) = B(2.1)*INFr(-1) + B(2.2)*INFr(-2) + B(2.3)*D(INTr(-1)) + B(2.4)*D(INTr(-2)) + B(2.5)*UNMr(-1) + B(2.6)*UNMr(-2) + C(2)$$

$$UNMr = B(3.1)*INFr(-1) + B(3.2)*INFr(-2) + B(3.3)*D(INTr(-1)) + B(3.4)*D(INTr(-2)) + B(3.5)*UNMr(-1) + B(3.6)*UNMr(-2) + C(3)$$

where *INFr* – inflation rate;

INTr – interest rate;

UNMr – unemployment rate;

D(x) – the operator of the first differences;

B, C – model parameters,

variable(-1) – the value of the variable in the previous period;

variable (-2) – the value of the variable two periods back.

In explicit form, the equation of the model is written as follows:

$$INFr = 0.721971 * INFr(-1) - 0.126779 * INFr(-2) - \\
 - 0.076146 * D(INTr(-1)) - 0.381407 * D(INTr(-2)) + \\
 + 2.111268 * UNMr(-1) - 1.791058 * UNMr(-2) - 0.099410$$

$$D(INTr) = 0.073169 * INFr(-1) - 0.086927 * INFr(-2) + \\
 + 0.450050 * D(INTr(-1)) + 0.002810 * D(INTr(-2)) - \\
 - 0.513715 * UNMr(-1) + 0.527399 * UNMr(-2) - 0.013648$$

$$UNMr = 0.003373 * INFr(-1) - 0.005765 * INFr(-2) + \\
 + 0.030092 * D(INTr(-1)) + 0.027174 * D(INTr(-2)) + \\
 + 1.427900 * UNMr(-1) - 0.531066 * UNMr(-2) + 0.181269$$

It is necessary to determine the correlation between the variables and the response of one to another for the SVAR model. For the necessary calculations, additional restrictions are imposed, which represent a certain theoretically substantiated structure of the model, which was described earlier. You can select a specific structure template or set yourself as a template or text form. For our model, an adequate structure of constraints will be the Choletsky decomposition¹.

The results of the manipulations are the matrices of the coefficients of the relationship between the random variations of the dynamic series, which have the form:

$$A = \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 \\ c(1) & 1 & 0 \\ c(2) & c(3) & 1 \end{pmatrix}$$

$$B = \begin{pmatrix} c(4) & 0 & 0 \\ 0 & c(5) & 0 \\ 0 & 0 & c(6) \end{pmatrix}$$

The values of coefficients are given in Table 4 and Table 5:

Table 4 – Coefficients of the correlation matrix A

1	0	0
-0.129138	1	0
0.007301	-0.052873	1

Designed by the authors

¹ Ouliaris, S., Pagan, A., & Restrepo, J. (2016). *Quantitative macroeconomic modeling with structural vector autoregressions - an e-Views implementation*. Washington DC: IMF Institute for Capacity Development.

Table 5 – Coefficients of the correlation matrix B

1.378033	0	0
0	0.524950	0
0	0	0.107265

Designed by the authors

An important tool for analyzing the sensitivity of the SVAR model to the action of external shocks is the construction of impulse response functions¹. For example, it is necessary to investigate how sensitive the level of unemployment to changes in the level of inflation. A set of graphs, shown in Fig.2. represent the impulse response functions.

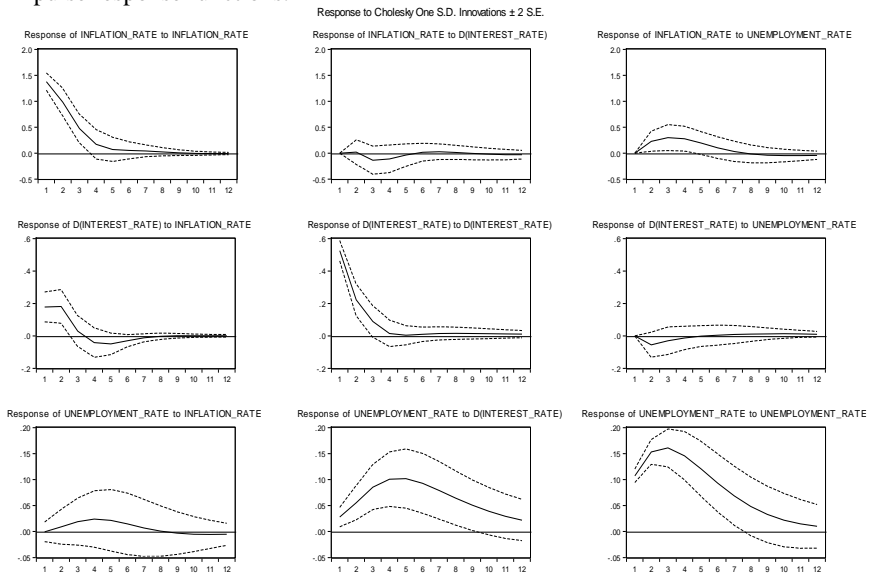

Fig. 2 – Impulse functions of pairwise influence of the inflation rate, unemployment rate and interest rate of Ukraine

Designed by the authors

Dynamic simulation of deterministic type is selected for forecasting purposes. The prediction period can be set according to the number of sample observations. It was assumed to make a forecast for three months: from July to September 2018. In addition, specify the confidence intervals for the forecast. For this purpose, the deterministic solution does not allow to obtain a forecast for several subsequent periods (periods of bias), so it is necessary to solve the model by a stochastic method. As a result, we get the graphs shown below in Fig. 3.

¹ Serwa, D., & Wdowinski, P. (2016). Macro-financial linkages in the Polish economy: combined impulse-response functions in SVAR models. NBP Working Paper № 246. 48p.

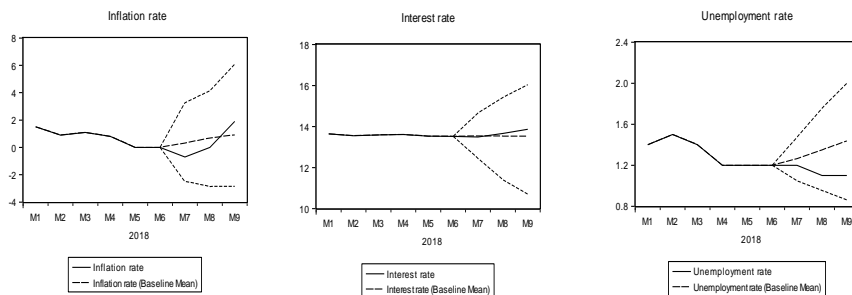

Fig. 3 – Forecast of the inflation rate, interest rate and unemployment rate of Ukraine for July-September 2018 and intervals of confidence

Designed by the authors

So, using the SVAR model, the current forecast was made. So, as the forecast was made for the already passed period, the forecast data was compared with the real (Table 6).

The analysis of the results of forecasting should be supplemented by the calculation of criteria of predictive quality, an analysis of how accurate the forecast data are, close to real values.

To determine the accuracy of the forecast, there are formal criteria:

- 1) RMSE (root mean square error);
- 2) MAE (mean absolute error);
- 3) MAPE (mean absolute percentage error);
- 4) Theil's U-statistics.

Table 6 – Empirical data and forecast of the inflation rate, interest rate and unemployment rate of Ukraine for July-September 2018

Year	Month	Inflation rate	Forecast of the inflation rate	Interest rate	Forecast of the interest rate	Unemployment rate	Forecast of the unemployment rate
2018	July	-0,7	-0,3	13,5	13,5	1,2	1,26
	August	0,0	0,2	13,7	13,5	1,2	1,35
	September	1,9	1,2	13,9	13,5	1,3	1,44

Designed by the authors

The results of the quantitative estimations of the accuracy of the forecast are in the Table 7.

Table 7 – Estimation of the accuracy of the forecast

Variable	Forecast period	RMSE	MAE	MAPE	Theil
Inflation rate	3	1.169523	0.990031	49.7917	0.830179
Interest rate	3	0.138618	0.092218	0.685647	0.005082
Unemployment rate	3	0.095284	0.077324	6.237034	0.040606

Designed by the authors

We can conclude that the forecast of macroeconomic time series is satisfactory for all indicators. For some indicators, the forecast accuracy is greater. It is used to say that less than 10% of the criteria gives a high accuracy of the forecast, and therefore, the quality of the model, from 10% to 20% - good accuracy, from 20% to 50% - satisfactory, more than 50% - unsatisfactory. The same situation with prediction estimation using Tayl's inequality. The values of the criterion are in the range from zero to one. Accordingly, the closer the value of this criterion to 0, the less is the forecast error. On the basis of the structural vector autoregression, the forecast of the main macroeconomic indicators of the Ukrainian economy for the period of July - September 2018 is made. The analysis showed that the predicted values are close to empirical ones.

2.3 Financial Crime and the Globalization – Modern World Trends and the Situation in Ukraine

Globalization of different spheres of the life of society is nowadays a usual process. It started a long time ago and doesn't stop. Some countries can close some spheres for some period, for example during the world financial crises, but then they try to cooperate with other countries. There are different points of view on Globalization. Some specialists have such opinion, that globalization can stimulate the financial system; the others are talking about the problems combined with the globalization. But the truth is – the most developed countries have the highest level of globalization as evidenced by the data of KOF Swiss Economic Institute¹. That's why it's necessary to define the positive and negative sides of the globalization for the financial system of the country. At first, financial globalization should work as the stimulator of higher level its system development. It should be achieved through:

- destroying of privileges and hiding of the information by special groups who have a big influence on the financial system of the country. All players in the financial market will be able to receive all necessary information about the market and other players. In such a situation, if external economic agents will be interested in cooperation with domestic interest groups, the financial system will be able to give all available information to all agents. It makes cooperation easier and more transparent;
- spreading the best practices and methods of financial supervision spread around the world and the improvement of corporate governance;
- favoring of the risk diversification. It influences that the domestic economic agents can share risks with foreign agents in domestic and foreign financial markets. This way, in a peak time a country can lend to the foreigner, and in a recession, it can borrow, which helps to mitigate the impacts up and down on

¹ *ETH Zürich KOF (2018), "KOF Globalisation Index", available at: <https://www.kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html> (access date 20 November, 2018).*

the income level, and in consequence, also in consumption and investment¹. On the contrary, if agents prefer domestic assets, non-tradable goods and international trade has high transaction costs, the incentives to international diversification of risk could decrease. Also, if international financial markets are incomplete, with the risk of the unstable exchange rate and expropriations, there is not an insurance against all future contingencies²;

- favoring of the mobilization and pooling of savings on a global scale;
- reduction of international transaction costs and favoring a global relationship between the financial and real sector.

So, in general globalization must have a positive influence on the financial system but on the other hand, it opens the door for the instability influenced by the financial crises in one country, as it happened in 2007-2009, and for the new global flows of financial crime. The influence of the crisis is well perceptible nowadays too. For example, the global cross-border capital flows haven't reached the level of 2007 and have declined 65 % (fig. 1) and the percent of global GDP which during 1990-2000 and 2000-2010 grows from 5,3 to 11,5%, felt up during 2010-2016 to 7,1%.

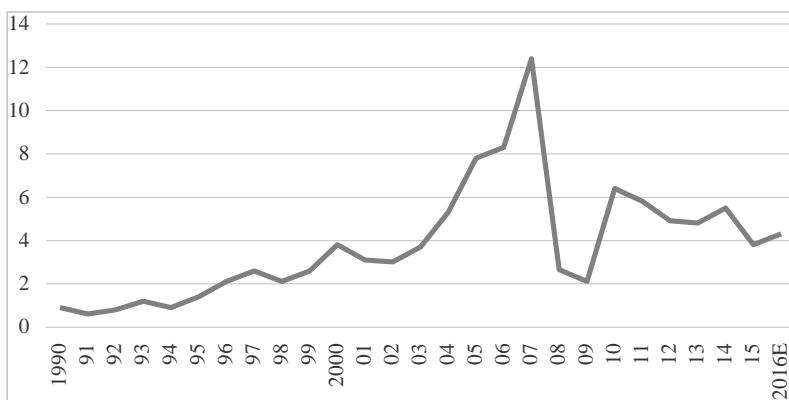

Fig. 1 – Global cross-border capital flows in 1990-2016, trillion US dollars

* Built by the author under the data³

Transnational crime and also financial crime bygone its development centuries ago but the highest level of its development bygone since the late 1800s.

¹ Obstfeld, Maurice (1994), "Risk-Taking, Global Diversification, and Growth", *American Economic Review* 84: 1310-1329.

² Kose, Ayhan; Eswar Prasad and Marco Terrones (2007), "How Does Financial Globalization Affect Risk Sharing? Patterns and Channels", *IZA Discussion Paper No. 2903*.

³ Febelfin (2017), "McKinsey & Company 2017 MckKinsey global institute The new dynamics of financial globalization", available at: https://www.febelfin.be/sites/default/files/InDepth/mckinsey_-_the_new_dynamics_of_financial_globalization.pdf (access date 20 November, 2018).

And the main reason was the beginning of a rash globalization. New ways of communication, the opening of the borders and new technologies accelerated these processes. And since that time financial crime rates show no signs of slowing but also a great ingenuity in creating of new methods and using new technologies in their activity.

Considering that the illegal activity can have different features is necessary to definite what exactly transnational financial crime is.

A. Bossard defines it as “those acts which are criminalized by the laws of more than one country”¹.

N. Passas describes it in more depth, using “misconduct that entails avoidable and unnecessary harm to society, which is serious enough to warrant state intervention and similar to other kinds of acts criminalized in the countries concerned” as the definition of crime and going on to suggest that “this becomes transnational when offenders or victims are located in, or operate through, more than one country”².

But it was not the last point of view in that problem.

The next period of the rash grow of the transnational crime begins in the 1980s in the period of developing of big international public concerns. It was the period when all crime groups and flows such as a small arms trades, narcotics trafficking, the Sicilian mafia, the Chinese Triad, and other organized crime groups gathered in different ways into conglomerates and sometimes created a half legal organizations for coverage of their activity.

At the same time, the researchers came to the conclusion that the globalization can influence translational crime activity and this sphere becomes an interest. Based on the experience of researchers V. Ruggiero offered another view of the transnational crime. He suggests that it is “not criminal activity crossing borders, but rather criminal activity originating in developing countries that cross the borders of developed countries”³. With the time this opinion changed after studying of researches of J. Williams and M. Beare who suggest that the “epidemic of corruption is more perceived than real and that this perception is conditioned by a broader set of economic and political interests”⁴.

V. Ruggiero follows up later this idea. He clarified that the globalization and created by its help business networks and schemes at the same time shape new forms of social control.

¹ Bossard, A. (1990). *Transnational Crime and Criminal Law*. Chicago: Office of International Criminal Justice

² Passas, N. (1999). Introduction. In N. Passas, *Transnational Crime* (pp. xiii-xxviii). Aldershot, Hants: Dartmouth Publishing Company Limited.

³ Ruggiero, V. (2003). *Global Markets and Crime*. In M. E. Beare, *Critical Reflections on Transnational Organized Crime, Money Laundering, and Corruption* (pp. 171-182). Toronto: University of Toronto Press Incorporated.

⁴ Williams, J. W., & Beare, M. E. (2003). *The Business of Bribery: Globalization, Economic Liberalization, and the 'Problem' of Corruption*. In M. E. Beare, *Critical Reflections on Transnational Organized Crime, Money Laundering, and Corruption* (pp. 88-119). Toronto: University of Toronto Press Incorporated.

Anyway, the new crime methods emerge faster than the new control methods. One of the most popular areas of growth of the transnational financial crime is the cash flow. The main reason is – cash and money in all forms are the driving force of the whole financial system including banks, industry and private sector and they exist all over the world. That’s why it’s necessary to study the problem and ways of cash used in the transnational financial crime shams.

The main reason of the use of cash in crime schemes is that it is very difficult to get some information about the movement of cash and possibility influenced by such character of cash as using cash by the corruption schemes and by different small crimes that can be combined into a large and international scheme. Besides of that movement of cash via freight transports or postal services is still a blind area, and cross-border movement of other highly valuable liquid proceeds such as gold, diamonds, jewelry is not covered with proper attention by either EU or Ukrainian institutions. The above mainstreams vulnerabilities as generators of additional risks at both national and supranational levels¹.

The reason for such popularity of using cash in crime schemes lies also in specific needs of criminal elements:

- the need of hiding of real holder or source of illegal financial flow, the tracks of criminal processes;
- the need for control over the illicit process;
- the need for money laundering thro changing forms of illicit process, the value of the volume of illegal cash, hiding own relations to the illegal or criminal financial operations, flows or organizations.

Cash is the fountainhead of criminal because all criminal elements want to earn money and to become it in a more safe way, but from the other hand, it is that what all the criminal actors want to convert or substitute with other forms of income which are more practical in use after or during money laundering.

That’s why nowadays is very important to create an international map of transnational cash flows, especially cross-border flows. It can help to manage financial risks and risks of terrorism, create the financial and security profiles of countries.

Assessment of the situation, made by Europol, shows which countries are playing the main role in the cross-border cash movement (tab. 1).

The situation described in the tab. 1 is really dangerous for Ukraine. The researches of Global Financial Integrity shows, that more than USD 260 billion has been moved out of Ukraine during its independence².

Considering the great importance of the problem of money laundering in Ukraine the OSCE Project Coordinator in Ukraine and SFMS implemented the

¹ State Financial Monitoring Service of Ukraine (2017), “Risks of Cash Use”, available at: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2018/20180312/Risks%20of%20Cash%20Use%20Typology%202017.pdf (access date 20 November, 2018).

² Global Financial Integrity (2017), “Illicit Financial Flows to and from Developing Countries: 2005-2014”, available at: <https://www.gfintegrity.org/report/illicit-financial-flows-to-and-from-developing-countries-2005-2014/> (access date 20 November, 2018).

“Enhancing Ukraine’s financial monitoring capacity” Technical Assistance Project, the latter of which involved the development of NRA.

Table 1 – Countries with the highest value in the process of the cross-border cash movement

Country	Situation
Switzerland	the country with the highest in Europe risks level in the area of money laundering thro the cross-border cash movement. The country is very vulnerable to incoming cash flows, especially from third-world countries.
China	the most popular destination country for cash movement from the members of the EU.
Turkey	the country, which plays an important role in cash transiting from the EU to the Middle East.
Nigeria	the major country of origin for suspicious cash flows to the EU.
Ukraine	the country with the high level of the cash courier who declares their cash amounts, which are imported to the EU openly and full. But at the same time, the law enforcement agencies of the EU have suspicions of the legality of cash transported by the Ukrainians through the EU-border.

* Built by the author under the data¹

The first NRA results presented in December 2016 prove, among other things, the following relevant risks out of 37 identified ones for Ukraine:

- low level of public and legal entities’ trusts in the national financial system;
- high cash circulation rates;
- high financial capital outflow rates;
- increased organized crime rates;
- non-transparent financing of political parties;
- inappropriate detection and authorization of suspicious financial transactions (including cash transactions) carried out by national PEP’s.

The aforementioned risks are demand generators for both cash and money laundering transactions in Ukraine, the sources of which are unknown or illicit².

Among the most actual for Ukraine risks combined with the cash, turnover is the financing of terrorism and corruption. The most popular schemes in both situations are very similar: criminal actors are depositing cash to accounts held by civil persons who have a connection to the criminal groups, individuals on top positions at state enterprises, institutions and organizations or related individuals and legal entities with further purchase of assets and services or investments into legal entities’ activities under their control, or allocation of cash to deposit accounts and for its further investment. As we can see, the main “players” on the corruption field are the officials. That’s why besides the destructive and negative in

¹ *EUROPOL Financial Intelligence Groupe (2015), “Why is cash still king? A Strategic report on the use of cash by criminal groups as a facilitator for money laundering. – European Police Office”, available at: <https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/europolcik%20%281%29.pdf> (access date 20 November, 2018).*

² *State Financial Monitoring Service of Ukraine (2016), “NRA Report”, available at: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20161125/zvit_ukr.pdf (access date 20 November, 2018).*

financial and social area influence corruption can lead to a corrosion of public trust and negative public perception of the legitimacy of government, particularly in developing nations¹. With the time it can have a negative influence at the democracy in the country, causing ongoing economic, environmental and security issues regionally or even internationally.

The other popular in Ukraine method of money laundering lies in the out-of-bank area and is combined not with the pure illegal activity but with the illicit cashless-to-cash conversion. Cash plays here just one of the first stages in laundering schemes when the criminals try to minimize the risks of the seizure of their cashless funds. The last is easier to control. The cashless operations can be easily tracked. That's why using bank accounts in illegal, corruption and some other schemes are not the best option. In this situation "circuit breaking" transactions can help the criminal actors to hide the tracks of illicit proceeds by changing fund holders, their physical movement and actual withdrawal in cash.

Such schemes were popular a long time ago and are used nowadays too. But the deregulation and liberalization of financial markets and their influenced growing of such money laundering schemes is the part of globalization. In cooperation with this processes the local methods of hiding of tracks of illegal financial activity transformed into the "platforms" or professional networks, which are usually located outside a country of origin and can't be covered by the national AML/CFT legislation.

Another art of financial crimes which are very popular, especially in Ukraine, is the illegal activity with the budget money. Among the most popular ways of money laundering in this sphere are:

- transferring money by state enterprises for the benefit of companies (tender winners) related to the leadership of the above state enterprise, which later will be transferred to shell companies for further conversion to cash;
- a newly established economic entity without any employees or manufacturing capacity receives monetary proceeds from a state enterprise, and a part of those are later transferred for the benefit of intermediaries to meet terms and conditions of a related tender or to accounts held by public officials of the above state enterprise and related persons or companies;
- monetary proceeds received from a state enterprise for goods, labors or services are subsequently broken and dispersed between a high number of presumably shell companies. The above payments are usually detailed as financial aid, securities or debt transfer with further conversion to cash;
- a state enterprise transfers funds for the benefit of an economic entity without actual goods supply or service provision².

Cash is often used by another art of criminal activity – trafficking of a drug, narcotic substances. Often it's just a part of the schemes which at the praxis could

¹ Martin, P. B. (1999). *Confronting Transnational Crime*. In E. C. Viano, *Global Organized Crime and International Security* (pp. 25-32). Aldershot, Hants: Ashgate Publishing Ltd.

² State Financial Monitoring Service of Ukraine (2017), "Risks of Cash Use", available at: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2018/20180312/Risks%20of%20Cash%20Use%20Topology%202017.pdf (access date 20 November, 2018).

be much deeper and include slavery, human trafficking, organized sex work and traveling with the forgery paper. Received from this activity money are often used for the financing of the criminal and terroristic organization. Besides that, it is super profitable. To make easier money laundering by such schemes all criminal actors of this circle are using generic tool for the crime, which is the involvement of figureheads, including drug users and for evading official control procedures over financial transactions on behalf of the state, such criminals also use cash and cryptocurrencies such as Bitcoin. It's necessary to say that in the last years Ukraine becomes the leaders in the Bitcoin mining and grew up into a Bitcoin farm what makes easier and more comfortable for the criminal groups to act on its territory.

Also with cash is combined another art of crime – money counterfeit. It exists all over the world but in different volumes. Despite that, the volume of counterfeit money in Ukraine is not as high as in the EU it is pretty significant and grows up (fig. 2).

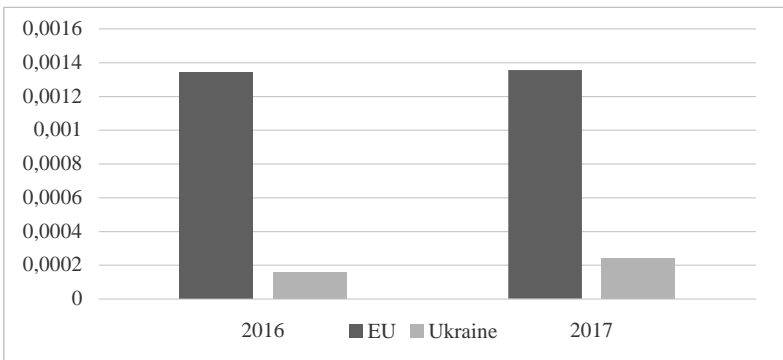

Fig. 2 – Counterfeit banknotes per person living in Ukraine and EU-countries in 2016-2017

* Built by the author under the data^{1 2 3}

From the one hand Ukrainian statistics looks not so bad, but from the other hand, the volume of counterfeit banknotes in Ukraine grows very fast up what is anxiety (fig. 3).

¹ European Commission (2017), “First population estimates EU population up to almost 512 million at 1 January 2017 Increase driven by migration”, available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/8102195/3-10072017-AP-EN.pdf/a61ce1ca-1efd-41df-86a2-bb495daabdab> (access date 20 November, 2018).

² Worldometers (2018), “Population of Ukraine (2018 and historical)”, available at: <http://www.worldometers.info/world-population/ukraine-population/> (access date 20 November, 2018).

³ Statista (2018), “Number of counterfeit euro banknotes withdrawn from circulation in Europe from the first half of 2012 to the first half of 2018 (in 1,000s)”, available at: <https://www.statista.com/statistics/412739/europe-euro-banknotes-counterfeit-removed/> (access date 20 November, 2018).

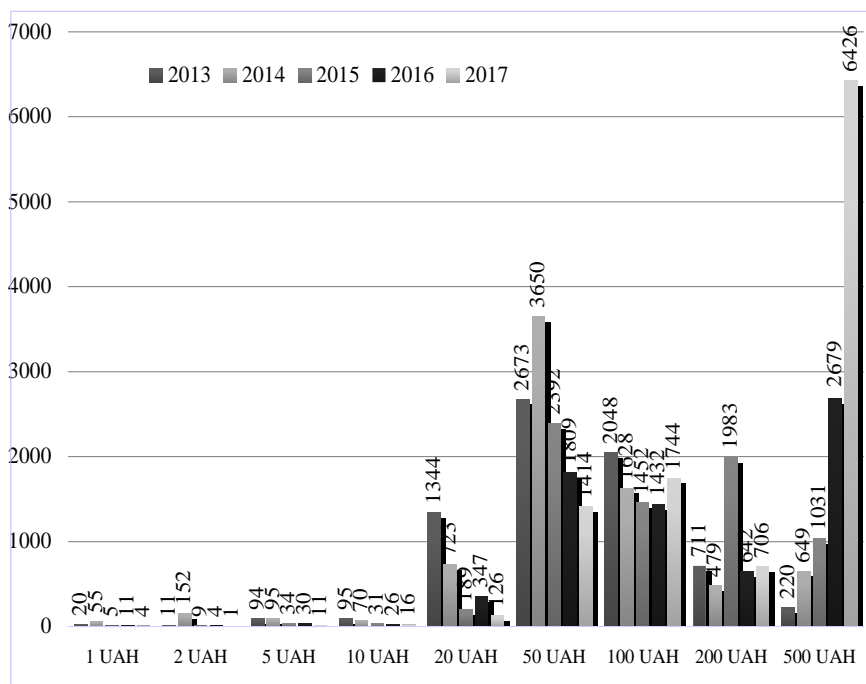

Fig. 3 – The volume of counterfeit money in Ukraine during 2013-2017, banknotes

* Built by the author under the data^{1 2}

In contrast, the volume of counterfeit foreign banknotes in Ukraine is reducing from 1496 banknotes in 2016 to 1058 banknotes in 2017 mainly due reducing of Russian ruble volume but the volume of counterfeit US dollar groves up what in the situation of economy dollarization in Ukraine concerns (fig. 4).

But not only cash is the reason for existing of global financial crime. Also, the local criminal shames, corruption, cybercrime and other illegal activities which are existing in one country in the globalized society can influence creating or developing of the international crime schemes. Also, the countries with weak financial control, business sector, and high level of corruption tolerance are in the risk area. That's why it's necessary to make an analysis of the other spheres of financial fraud in Ukraine.

¹ *Sogodni* (2018), "Not only hryvnia: NBU called "favorite" banknotes of counterfeiters", available at: <https://ukr.segodnya.ua/economics/finance/ne-tolko-grivnya-nbu-nazval-lyubimye-banknoty-falshivomonechikov-1145119.html> (access date 20 November, 2018).

² *National bank of Ukraine* (2107), "Annual report 2016 20 years of currency reform", available at: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=49064032> (access date 20 November, 2018).

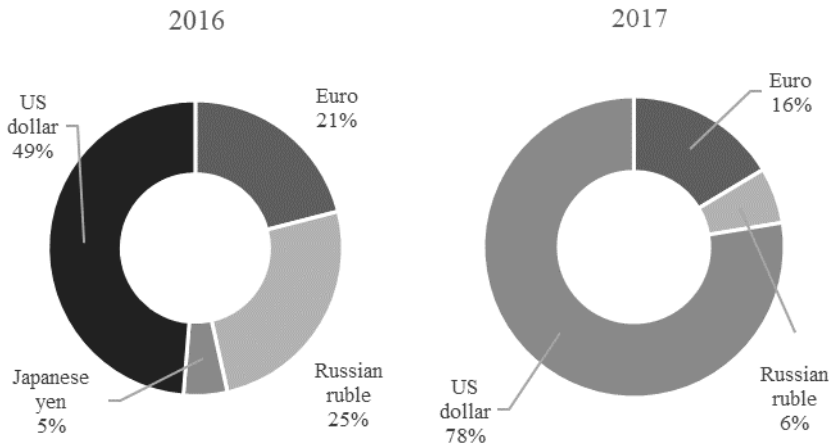

Fig. 4 – The percentage of foreign counterfeit banknotes in Ukraine during 2016-2017

* Built by the author

Very interesting and helpful in this area are the reports and analysis made by the organization PwC. According to their research, about 48% of Ukrainian organizations during the last two years had suffered from fraud up from 43% in 2016. And such type of economic crime as bribery and corruption grows in the last 2 years until 73%¹. The situation with the other types of financial crime will be described below.

First of all, it's necessary to analyze the dynamics of the most popular financial crimes in Ukraine (fig. 5).

The data from the fig. 5 shows that during the last 7 years despite all activities in the direction of transparency of government in Ukraine, publication of e-declarations of the officials, activity of the National anticorruption bureau and the National agency for prevention of corruption the situation with the corruption is more difficult in the last years. And the volume of the cybercrime has the tendency to grow. The structure of the most important financial crime has also changed and is now in the dangerous field concerning to the international cooperation and work of international organizations or organizations with the international capital at the territory of Ukraine.

From the other hand, exist a point of view that the modern level of economic crime in Ukraine is not higher than in other countries and there are no reasons to worry about it. The data from the fig. 6 proves that in the year 2018

¹ PwC (2018), "Global Economic Crime and Fraud Survey 2018: Ukrainian findings Pulling fraud out of the shadows", available at: <https://www.pwc.com/ua/en/survey/2018/pwc-gecs-2018-eng.pdf> (access date 20 November, 2018).

Ukrainian organizations have really experienced less economic crime than the organizations all over the world.

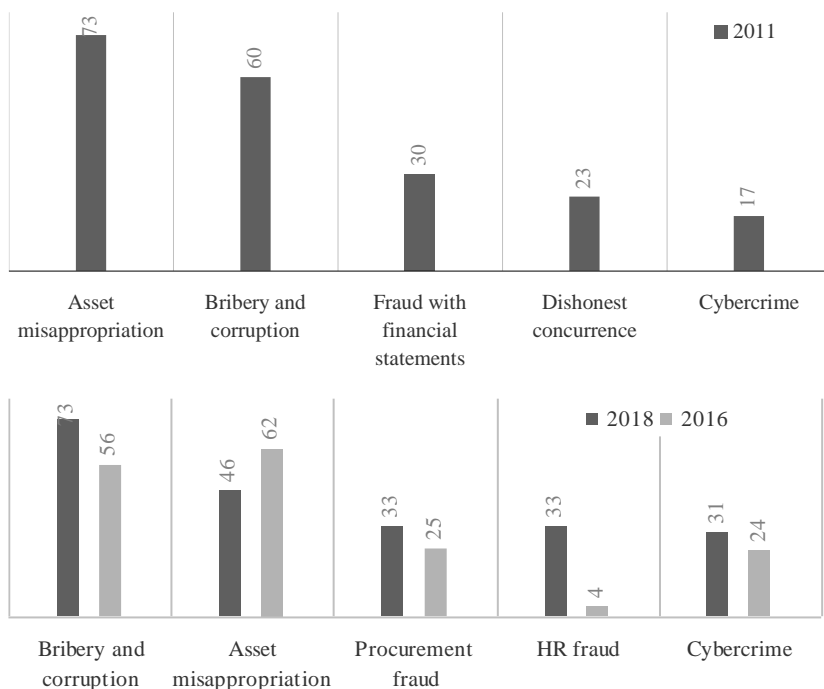

Fig. 5 – Top 5 types of reported fraud in 2011 and 2016-2018, %

* Built by the author under the data^{1 2}

¹ PwC (2018), “Global Economic Crime and Fraud Survey 2018: Ukrainian findings Pulling fraud out of the shadows”, available at: <https://www.pwc.com/ua/en/survey/2018/pwc-gecs-2018-eng.pdf> (access date 20 November, 2018).

² PwC Ukraine (2011), „World review of economic crimes. Cybercrime in focus“, available at: http://www.pwc.com/uk_UA/ua/press-room/assets/GECS_Ukraine_ua.pdf (access date 20 November, 2018).

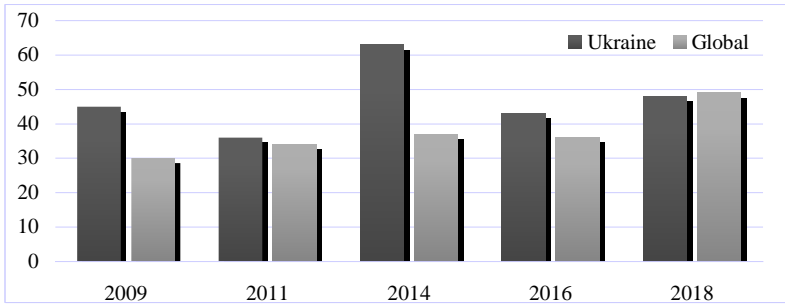

Fig. 6 – The part of organizations, experienced any economic crime and/or fraud within 2016-2018 in Ukraine and worldwide, %

* Built by the author

But it doesn't make the situation much better because the structure of these crimes is different and the level of the most negative for the international business crimes in Ukraine is higher (fig. 7).

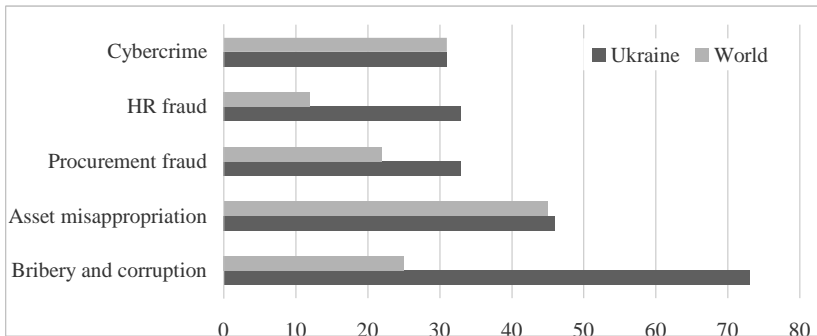

Fig. 7 – The types of crime that Ukrainian organizations and organizations all over the world experienced during 2016-2018, %

* Built by the author under the data¹

33% of Ukrainian companies reported that they had been asked to pay bribe during 2017-2018 – up from 13% in 2016. It negatively reflects not only at the activity of the local but also the international organizations and the wish of such organizations to create their subsidiary companies in Ukraine. And in the modern financial situation of the country, it makes the crises deeper.

Another problem of business in Ukraine is that the companies usually don't want to take steps for their own security. So only 1 of 3 companies in Ukraine has cybersecurity programs and 1 in 7 economic crimes in the organizations is still

¹ PwC (2018), "Global Economic Crime and Fraud Survey 2018: Ukrainian findings Pulling fraud out of the shadows", available at: <https://www.pwc.com/ua/en/survey/2018/pwc-gecs-2018-eng.pdf> (access date 20 November, 2018).

discovered by accident. Only 40% of organizations had conducted a general fraud risk assessment during 2017-2018¹. Almost no organizations make training for the person about the financial and cybersecurity. All this makes the cooperation with such organizations for the international companies very risky and not always they can work according to one role which is normal for the international market.

Very negative is steadily growing from year to year the cybercrime and represents a high risk for businesses and public authorities. It increased sins from 2011 to 2016 and 2018 from 17 to 24 and 31%. And despite that its level is nowadays the same as all over the world (fig. 8-9), it groves to fast.

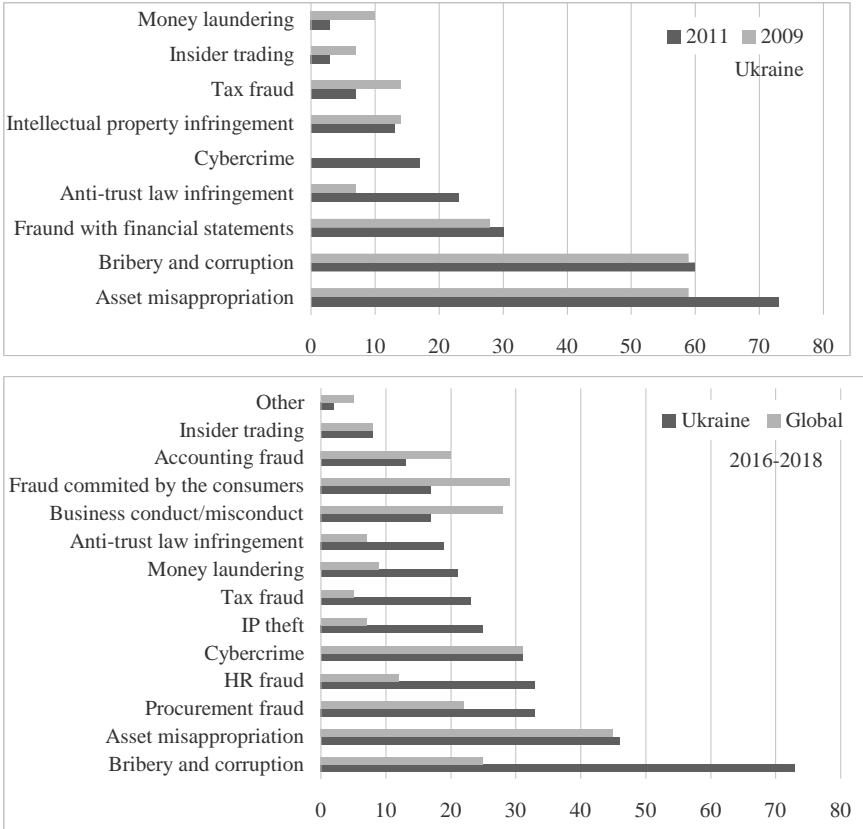

Fig. 8-9 – Types of fraud experienced by organizations in Ukraine during 2009 and 2011 and in Ukraine and worldwide during 2016-2018, %

* Built by the author

¹ PwC (2018), “Global Economic Crime and Fraud Survey 2018: Ukrainian findings Pulling fraud out of the shadows”, available at: <https://www.pwc.com/ua/en/survey/2018/pwc-gecs-2018-eng.pdf> (access date 20 November, 2018).

Besides that, Ukraine is nowadays the place where the high level of cybercriminals is situated. For example, only in the last couple of years, Ukraine became a status of the global mining farm for the Bitcoin¹. And that is just the beginning. Besides that economic crime and fraud have gone digital and it makes a vicious circle: year after year technology becomes more advanced and fraudulent activities are subsequently growing. That's why the country with its modern position according to the cybercrime has all possibilities to grow in a couple of years into a cybercrime center of Europe.

Also, such a problem is considered with the position of the organizations and people. About 28% of Ukrainian organization don't want to report the government about cybernetic crimes, 54% do not believe that law enforcement agencies have required expertise, 41% – do not trust law enforcement agencies². This situation shows that in the next years the ways of struggle against the cybercrime must be in focus of the organizations and also of the government of Ukraine.

Another problem of Ukrainian companies which stimulate financial crime in Ukraine is a low level of formal business ethics and compliance programs. Besides of that, the number of the organizations with such programs had dropped during 2016-2018 from 75% to 59% and only 40% of organizations with such programs indicated that it includes specific policies for tackling general fraud³.

Unfortunately, the volume of the article is too small to describe all kinds of financial crimes in Ukraine and all over the world. But it must be emphasized that all such criminal activists and neglect by companies of their own financial and cybersecurity are leading to significant losses (fig. 10) which can not only harm the company but also financial destroy it.

According to the above mentioned, we are arriving at a conclusion that for the improvement for the situation with the cybercrime in Ukraine is necessary to:

- improve public financial literacy in the field of payment card use;
- improve the financial literacy of the inhabitants of Ukraine and the companies;
- expand the capacity to implement cashless payments at each and every trade facility and service provider;
- improve the level of public trust towards the banking system of Ukraine;
- mitigate tax pressure on businesses;
- improve the safety of cashless transactions;
- implement international analytical studies and the development of related counteraction strategies;

¹ Sharif.net (2018), "Politico: How Ukraine became the Wild East of the cryptocurrency world", available at: <https://sharif.net/111382> (access date 20 November, 2018).

² PwC (2018), "Global Economic Crime and Fraud Survey 2018: Ukrainian findings Pulling fraud out of the shadows", available at: <https://www.pwc.com/ua/en/survey/2018/pwc-gecs-2018-eng.pdf> (access date 20 November, 2018).

³ The same.

- maintenance of electronic registries of actual beneficial owners of a company;

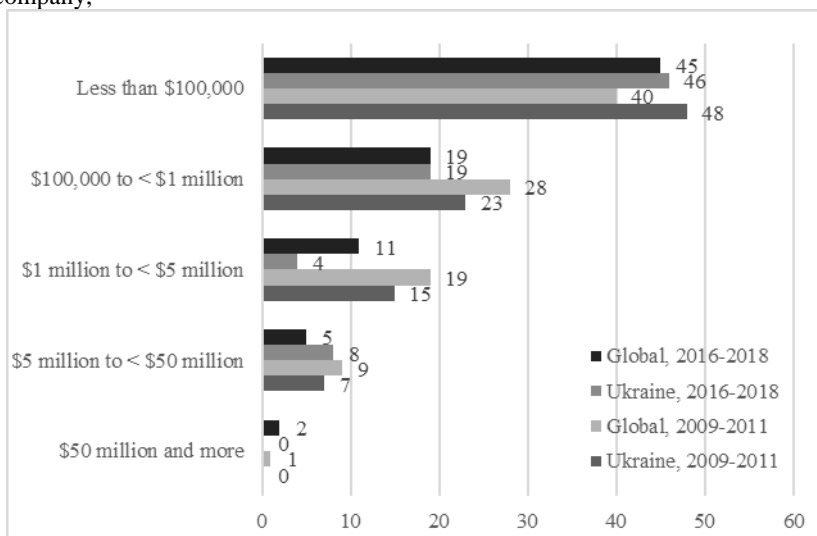

Fig. 10 – Financial loss through the most disruptive economic crime by the organizations of Ukraine and worldwide during 2009-2011 and 2016-2018, %

* Built by the author

- improve the transparency for financial systems at both the national and international levels;
- realize the steps of prevention of the criminal use of the cryptocurrency in Ukraine;
- improve the existing system of prevention of financial fraud in the budget sphere according to the international standards;
- improve the auction system ProZorro depriving it of the main disadvantages: the choice of an unscrupulous participant without material support or with the poor quality of products or the provision of services or works; the possibility of almost uncontrolled increase the value of the procurement subject with subsequent price overstatement and lead to losses of the customer company;
- creating of the anticorruption codex of the companies and the codex of the behavior of company employees according to the principles of developed by the Germany International chamber of commerce¹ which will be obligatory for all organizations but could be changed according to their specification and needs;

¹ Germany ICC (2012), „Handlungsempfehlungen zur Korruptionsprävention und – Bekämpfung“, available at: <http://www.iccgermany.de/standards-regelwerke/verhaltensrichtlinien/handlungsempfehlungen-zur-korruptionspraevention-und-bekaempfung/> (access date 20 November, 2018)

- improve the international methods of corruption and financial crime prevention according to the international standard and practices with its adaptation to the Ukrainian reality¹;
- implement measures to increase the level of trust and authority of the government and authorities among the inhabitants and inland and international companies.

2.4 The Newest Forms of the International Financing of Innovative Development: Opportunities for Ukraine

The agenda of global sustainable development is based on achievements of previous years of realization of the idea of balance and longtermness and is strengthened by the principles of universality and inclusivity. Modern unity of economic, ecological and social aspects of development of the world economy is not only a theoretical structure, but a component of successful management of all levels. At the level of interstate and interregional communications also intensify changes, that demands new approaches concerning integration and cooperation and takes as a basis the concept of “global partnership”.

The role of science, technology and innovation (STI) is defining in realization of goals of sustainable development. The independent expert group created by the European Commission is intended for monitoring and consulting maintenance of implementation of new “The Agenda 2030” in implementation of worldwide policy of sustainable development. It is defined that STI will become the main instrument of realization of a new agenda of the global development as they are capable to enhance the effectiveness both in economic, and in ecological components of development, to invent new and more comfortable conditions of satisfaction of needs of the person, extending rights and opportunities of people on own future. Successful use of scientific and technological, innovative potential needs the shift of focus of attention to problematics of sustainable development and reorientation from already usual transfer of technology before formation of innovative space; strengthening of partnerships of the countries, different in the development level with involvement of all interested parties including the private sector, individual initiatives; input of “walk the talk” – the highest level of coordination of participants policy for defect correction, ensuring of internal integration, creation of opportunities to benefit from innovative and technological breakthrough².

The newest forms of interaction and cooperation, in particular, in questions of financing of innovative activity extend in the world. Crowdfunding became one of the most popular ways of fund raising for innovative projects. For consolidated

¹ Zadvornyykh S.S. *Finanzielle Politik des Staates im Kontext der Wirtschaftsdeschattung der Ukraine. – Monograph – Verlag SWG imex GmbH, Nürnberg, Deutschland, 2017. – 264 p.*

²*The Role of Science, Technology and Innovation Policies to Foster the Implementation of the Sustainable Development Goals (SDGs). Report of the Expert Group “Follow-up to Rio+20, notably the SDGs” [Electronic Resource]. – Mode of access: <https://ec.europa.eu>*

figures of the market growth crowdfunding approaches market volumes of venture investments.

The term “crowdfunding” comes from English “crowdfunding” that means “the general or public financing”. Such mechanism for resource mobilization for project financing in different socially significant spheres including business is used. Attraction of resources by crowdfunding method happens via specially created websites. From a legal perspective, the project developer has legal responsibility for its realization and has the obligation to participants. During creation of the business project often apply a crowd-investment – the principle of investor share participation in the project receiving a part of shares.

According to researches, the market of the general financing was rather small only eight years ago. In 2010 the volume of its money transfers in project support represented 880 million US dollars ¹. Over time its volume grew up to \$ 2.7 billion in 2012, \$ 16 billion in 2014 and according to estimates of 2018, it will grow to more than \$ 45 billion (fig. 1).

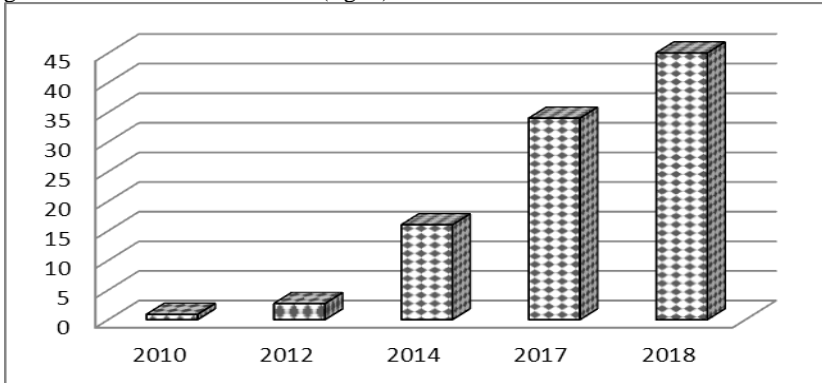

Figure 1 – Global amount raised by Crowdfunding, \$ billion

Built by the authors according to the data²

Annually gain by this financing type represented over 200%. The most dynamic growth in 2017 showed the Asian region (210%) which took the second place after North America on the amount of financing, further go Europe and North America (fig. 2).

Total amount of the raised funds for 2017 by the crowdfunding system was 34 billion US dollars. Attraction of resources for business financing through crowdfunding provided an opportunity for many small enterprises to begin activity, to do profitable business and to expand an investor base. It was bought up shares for 2.5 billion US dollars in 2017.

¹Trends Show Crowdfunding To Surpass VC In 2016. [Electronic Resource].– Mode of access:<https://www.forbes.com/sites/chancebarnett/2015/06/09/trends-show-crowdfunding-to-surpass-vc-in-2016/>

²Crowdfunding Statistics. [Electronic Resource].– Mode of access: <https://blog.fundly.com/crowdfunding-statistics/>

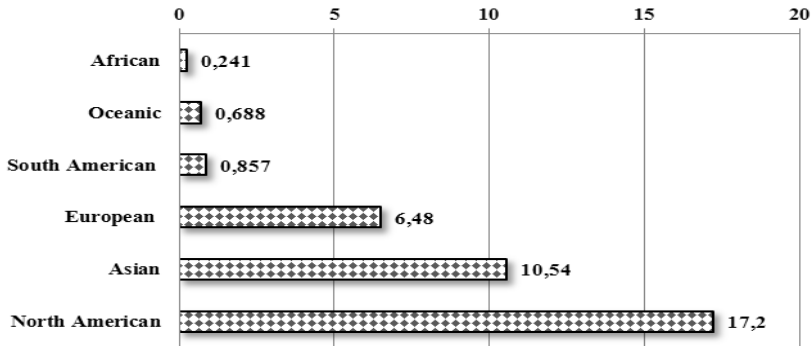

Figure 2 – Regional crowdfunding development in 2017, \$ billion

Built by the authors according to the data¹

Also by means of crowdfunding not only a huge number of businesses begins, but also new working places are created. In particular for 2017 crowdfunding promoted creation of 270 000 working places all over the world. In general for 2017 the industry of crowdfunding added 65 billion US dollars to world economy. According to forecasts, till 2025 this

figure will grow to more than 300 billion dollars. Growth of attractiveness of crowdfunding to financing of innovative projects leads to growth of number of crowdfunding platforms in the world. In the world there are over 1300 crowdfunding platforms which differ by geographic location, types of the placed innovative projects, the principles of crowdfunding and remuneration frameworks (table 1).

Table 1 – World crowdfunding platforms

Name	Platform	Successful campaigns	Collected funds, \$	Investors
Kickstarter (USA)	https://www.kickstarter.com	144848	3.7 bn	14 725 980
Crowdcube (UK)	https://www.crowdcube.com	700	622 mln	537 957
Funded By Me (Sweden)	https://www.fundedbyme.com	463	62 mln	250 000
Companisto (Germany)	https://www.companisto.com	352	58 mln	85 046
Boomstarter (Russia)	https://boomstarter.ru	1753	5.7 mln	193000
BigIdea (Ukraine)	https://biggggidea.com	226	643 000	29 101

Built by the authors according to the data²

¹Crowdfunding Statistics. [Electronic Resource].– Mode of access: <https://blog.fundly.com/crowdfunding-statistics/>

²Top 10 equity-based crowdfunding platforms in Europe, - 2017 [Electronic Resource].– Mode of access: <https://www.eu-startups.com/2017/11/top-10-equity-based-crowdfunding-platforms-in-europe/>; Spilnokosht – crowdfunding in Ukraine. [Electronic Resource].– Mode of access: <https://biggggidea.com>

Thus, according to the European Commission if in 2012 there were only 700 crowdfunding Internet platforms in the world, then in 2016 its number grew almost three times, having reached 2000. However not all of them became mass: the most popular and known at the moment are two leaders: Indie Go Go (2008) and Kickstarter (2009).

The most known Ukrainian crowdfunding exchange is “Spilnokosht /BigIdea” (www.biggggidea.com). By means of the website more than 29 thousand users collected about 643 thousand UAH and financed 226 successful projects. Media and educational initiatives were the first successful projects of “Spilnokosht”. Today the crowdfunding platform pays more attention to collective financing of innovations in the sphere of IT, the restored energy.

The most active categories of crowdfunding are business and entrepreneurship – 41.3%, social initiatives – 18.9%, movies and shows – 12.3%, realty – 6.25%, music and its record – 4.54%. It is necessary to pay attention that in 2012 the category “business and entrepreneurship” occupied only 16.9% (fig. 3).

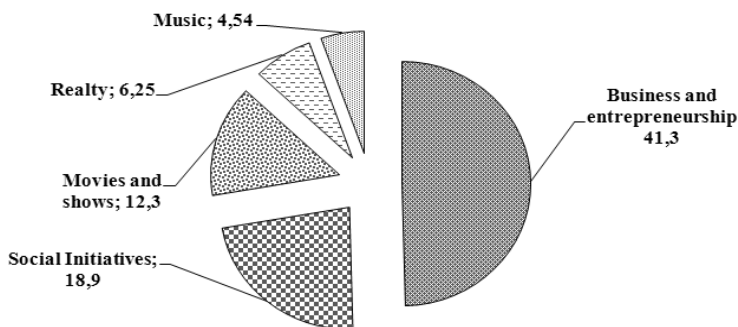

Figure 3 – Most successful crowdfunding categories, %

Built by the authors according to the data¹

Examples of successful crowdfunding projects in the world are:

- Pebble smart watches. It is the first smart watches which were developed in 2012. Watches collected on the platform Kickstarter 10.3 million dollars received from 68 929 users. The device still remains one of the most popular products on this crowdfunding platform. Pebble Time – the second generation of watches – went out to the platform in 2015. Necessary 500 thousand dollars were collected in a 33 minutes after start, in 49 minutes the figure went over one million. In general 78 741 people supported the project, and the total amount of donations was 20 338 986 dollars.

¹Crowdfunding Statistics. [Electronic Resource].– Mode of access: <https://blog.fundly.com/crowdfunding-statistics/>

- 3D printer Form 1. At first, the sum of 100 thousand dollars was stated. But as a result it was collected 2 945 885 dollars on 3d-printer. It was very popular and demanded as allows accurately and with high resolution to print objects with different complex shapes.
- The helmet of the virtual reality Oculus Rift. The project was presented on the platform Kickstarter. Its purpose was to bring new universe to each house. Developers managed to collect almost 2.5 million dollars that is 10 times more, than the demanded amount (table 2).

Table 2 – Examples of successful crowdfunding campaigns

Campaign	Country	Platform	Collected funds, \$
Pebble Smart watch	China	Kickstarter	30.6 mln
3D printer Form 1	USA	Kickstarter	2.95 mln
The helmet of the virtual reality Oculus Rift	USA	Kickstarter	2.5 mln
Cardboard instant camera Jollylook	Ukraine	Kickstarter	377 000
Portable voice assistant Senstone	Ukraine	Kickstarter	302 000
Wooden 3D puzzles Ugears Hurdy-Gurdy	Ukraine	Kickstarter	288 000

Built by the authors according to the data¹

It is also completely real to start successful sale of the Ukrainian goods on Kickstarter. Thus, according to Ukrainian Venture Capital and Private Equity Association (UVCA), only in January-July 2017 Ukrainians started 35 crowdfunding campaigns on the international platforms and attracted 1.89 million dollars, providing advantage to platforms Kickstarter and Indiegogo.

The majority of the conducted campaigns (83%) took place successfully. The cardboard instant camera Jollylook managed to collect the largest sum (377 thous. USD), the portable voice assistant Senstone for automatic transformation of voice notes into a written form (302 thous. USD), wooden 3D puzzles Ugears Hurdy-Gurdy with unique models of musical instruments (288 thous. USD). Besides, in Ukraine there are also other successful ideas which collected hundreds of thousands of dollars on Kickstarter: it is the gadget for remote observation of pets Petcube (collected \$ 251 000), universal clocks Lametric (collected \$ 258 000) and the flash for smartphones Blazr (collected \$ 56 000)².

Therefore, the Ukrainian business projects use possibilities of the international market of crowdfunding. At preservation of the existing trends of growth of the market the crowdfunding will reach level and the importance of the venture capital as main source of financing of startups.

¹*Crowdfunded Side Projects [Electronic Resource].– Mode of access: <https://www.forbes.com/sites/ryanrobinson/2017/09/18/crowdfunded-side-projects-that-became-million-dollar-companies/>; Crowdfunding projects 2017[Electronic Resource].– Mode of access: <https://www.slideshare.net/UVCA/crowdfunding-of-ukrainian-projects-2017>*

²*Crowdfunding projects 2017 [Electronic Resource].– Mode of access: <https://www.slideshare.net/UVCA/crowdfunding-of-ukrainian-projects-2017>*

Other possibility of financing of business projects is given by venture investments. They play a role of an effective source of financial support of scientific developments and their transformation on a rival product that is important for export business. Exactly thanks to the venture capital such giants as HP, Microsoft, Apple, Oracle, Yahoo, Amazon, Google, Intel and others grew up from the small innovative companies.

The level of efficiency of functioning of the corporate venture capital in national economy depends on the existing institutional conditions created in the country. By a technique of definition of the Global country attractiveness index for development of venture and direct private investments key factors that define it, are Economic Activity, Depth of Capital Market, Taxation, Investor Protection and Corporate Governance, Human and Social Environment, and Entrepreneurial Culture and Deal Opportunities. The annual report of the Global index of 2018 confirms that the best conditions are created in the USA (index value – 100). High rates of attractiveness for venture investments noted also such countries as: United Kingdom (index value – 94.4), Canada (index value – 92.6), Hong Kong and Japan (index value of each – 91.2). Ukraine takes only the 83rd position from 125 countries of the world in 2018 that generally limits investment activity and forms adverse climate for venture investment¹.

In The 2017 Global CVC Report devoted to the analysis of investments of corporate venture funds (CVC) are noted historic highs in this segment as on the total amount of the agreements completed in 2017, so by their aggregate quantity: aggregate investments of CVC increased by 18% in comparison with 2016, and the number of the operations executed by these funds for the same period – 19% (according to estimates of authors of the report, approximately 20% of all venture investments in the world fall to the CVC share now, and this part in the last several years constantly grows).²

Generally, over 11 000 agreements for the total amount of 164.4 billion dollars were invested in 2017 at the expense of the venture capital in the world (fig. 4). Researchers of KPMG Enterprise give some other assessment – 155 billion dollars – but also recognize it as record for the global venture market³.

Besides, the quarterly review of the biggest American segment Venture Monitor 4Q 2017 deserves special attention. Analytics came to a conclusion that 2017 became the most productive for the venture market of the USA for the last fifteen years by the total amount of the concluded agreements. According to their estimates, the total amount of venture investments into the USA reached 84.2 billion dollars in 2017 – 16% more, than in 2016 (72.4 billion).⁴

¹The Venture Capital and Private Equity Country Attractiveness Index 2018 [Electronic Resource].– Mode of access: <https://blog.iese.edu/vcpeiindex/files/2018/02/report2018.pdf>

²The 2017 Global CVC Report [Electronic Resource].– Mode of access: <https://www.cbinsights.com/research/report/corporate-venture-capital-trends-2017/>

³Venture Pulse: Q4'17 Global analysis of venture funding [Electronic Resource].– Mode of access: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/xx/pdf/2018/01/venture-pulse-report-q4-17.pdf>

⁴4Q 2017 PitchBook-NVCA Venture Monitor, - 2017 [Electronic Resource].– Mode of access: <https://pitchbook.com/news/reports/4q-2017-pitchbook-nvca-venture-monitor>

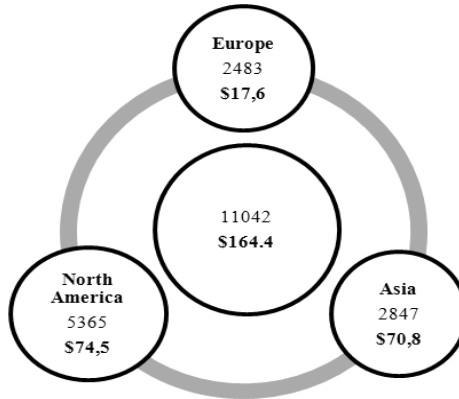

Figure 4 – The amount and total number of deals in the three major regions of the world – North America, Europe and Asia in 2017, \$ billion
 Built by the authors according to the data¹

Dynamics of venture financing in world measurement is displayed on fig. 5.

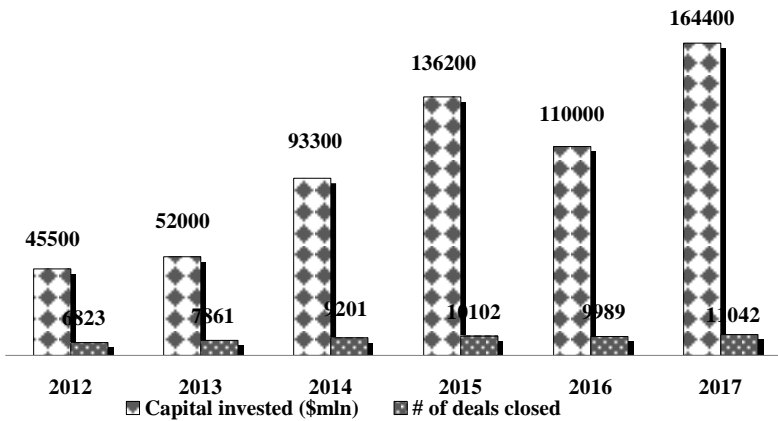

Figure 5 – Global venture financing 2012-2017
 Built by the authors according to the data²

¹Annual Investment Report 2017, - 2018 [Electronic Resource].– Mode of access: <https://www.pwc.com/>

²Venture Pulse: Q4'17 Global analysis of venture funding, - 2017 [Electronic Resource].– Mode of access: <https://home.kpmg.com/sg/en/home/media/press-releases/2018/01/kpmg-venture-pulse-q4-2017.html>

The noticeable gain of total amount of venture investments in the world recorded following the results of 2017 first of all was provided at the expense of the large-scale series of additional financing which are successfully carried out by a number of the perspective Asian companies and also thanks to new investment records in the American and Western European market (table 3).

Table 3 – The main trends of venture investment by regions in 2017

Region	Trends
Global	<ul style="list-style-type: none"> - Year-over-year median deal size rises across all stages - Global median pre-money valuation for series D + peaks at \$275 million for 2017 - Corporate VC participation reaches 18.7% - Global volume for first-time venture financings plummets in 2017
Americas	<ul style="list-style-type: none"> - Overall VC investment hits record high in Q4 - Deal volume drops for the second consecutive quarter - 2017 Series D + median valuations spike to \$250 million - Canadian venture deal volume plummets – deal values remain strong - Venture financing in Brazil strengthens, powered in part by fintech
Europe	<ul style="list-style-type: none"> - Venture investment reaches new high swith massive Q4 - Corporate VC participates in 21% of all deals – a new high - UK leads the way with over \$2.5 billion invested in Q4, highlighted by Deliveroo’s \$482 m - VC in France sees banner year
Asia	<ul style="list-style-type: none"> - Q4 investment surpasses \$15 billion - Corporate participation reaches over 30% for the year - India experiences seven transactions over \$100 million in value in 2017 - Government support, CVC and big tech investors push venture financing in China to new levels in 2017

Built by the authors according to the data¹

The significant role in this rise was played by considerable investment activity of the Japanese participants. Thus, the created supertechnological Japanese fund Vision Fund became one of key investors in seven of twelve biggest venture agreements of 2017 and several tens more other agreements.

Significant growth in 2017 had an Asian segment of the venture market: its total amount increased by 117% to 70.8 billion dollars (32.7 billion in 2016), and number of completed agreements increased in a year by 46%, and more than 11 billion dollars from venture investors fell to the share of five biggest agreements. Respectively, a part of Asia in the global venture market (on the volume of agreements) following the results of 2017 exceeded 43% and approached the North American.

The European segment of the global venture market considerably grew in 2017, total volume of the agreements, finished on it, increased approximately by

¹Venture Pulse: Q4’17 Global analysis of venture funding, - 2017 [Electronic Resource].– Mode of access: <https://home.kpmg.com/sg/en/home/media/press-releases/2018/01/kpmg-venture-pulse-q4-2017.html>

40% in comparison with 2016 and reached 17.6 billion dollars, and total number of agreements (less than 2500) increased by 16%¹.

In a branch section the two most dynamically growing directions were startups of the sector of pharmaceuticals and biotechnologies which total amount of financing increased from 12.2 billion dollars in 2016 up to 16.6 billion in 2017 and also the development companies of technologies of artificial intelligence and machine learning which financing in a year increased approximately twice, from 6 to 12 billion dollars.

The long-term trend is observed concerning increase in interest of venture investors to mature firms, or, in other words, a considerable priority in venture financing for their advantage with typical average volumes from 25 million dollars and above. More than 70% of world venture investments fell to their share last year. It is expected that the market oriented toward 2018 will be reliable, especially in such industries as AI, biotech, agtech and autotech.

Modern development of the leading world economy shows that innovative businesses play an essential role when determining a vector of their development. However, feature of innovative activity is the high level of risks of its carrying out, especially at the initial stages of realization of an innovation. This feature defines a funding mix that is focused on investment of innovative businesses with high risk of project implementation. It causes the need for new alternative sources of investment, in particular, crowdfunding platforms, business angels and venture funds. The strategy of the choice of a funding source of innovative activity allows to choose a funding source, the pattern of interaction of the enterprise with the investor and conditions of receiving investments for each phase of innovative process on the basis of the formalized algorithm.

It is important to note the growing activity of the Ukrainian business in use of the latest sources of fund raising for development, in particular, of crowdfunding, venture investment and so forth. Further activation of innovative processes in the country will depend substantially on success of attraction of investment resources of development both in a traditional way, and through alternative sources.

2.5 Innovative Potential of Startups in the System of Factors of the International Competitiveness of Ukraine

Manufacture of products which would be competitive in the national and world markets depends on creation of the latest technologies and their adaptation, implementation of scientific research of developments, innovative activity of corporations, effective state innovative policy. Input of the principles of global partnership is directed, including, on correction of a situation when the big benefit

¹PwC/CB Insights MoneyTree™ Report Q4 2017[[Electronic Resource].– Mode of access: http://keiretsuforum-midatlantic.com/wp-content/uploads/2016/12/cb-insights_moneytree-q4-2017.pdf

from innovative integration is taken by the leading countries while participants with the low level of innovative potential remain on the periphery of a global innovative system.

Under conditions of the accelerated development of global economy, competitive advantages increase the countries with the innovative development strategy, capable to answer modern technological calls. Business for increase of its own and national competitiveness in the world markets actively introduces innovative products, using the newest instruments of financing and promotion. Venture financing and introduction of startups are one of such effective tools. Formation of the venture market in Ukraine needs cardinal improvement of conditions of implementation of business activity.

Economic reforms in Ukraine, especially since 2014, are directed to improvement of business climate, activation of business activity. Thus, according to the rating of Doing Business 2018, Ukraine moved up from rank 152 in 2012 to rank 76. Such dynamics demonstrates that Ukraine has considerable potential and actively implements reforms, however it is necessary to improve significantly business climate through development, first of all, of institutional, legal conditions of enterprise activity.

At the same time in the rating of The Global Competitiveness Report 2017-2018 that is published by the World Economic Forum, Ukraine takes the 81st place among 137 countries of the world. According to positions of compliance of business to modern requirements and innovations Ukraine took the 90th and 61st places respectively¹.

Innovative potential of startups can be determined on the basis of statistical comparisons of the international rating companies. Thus, in 2018 by quantity of successful startups which are based in them Ukraine took the 43rd place (231 startups), being ahead of such countries with the growing economies as the Baltic States, Malaysia, Philippines². The leading places in rating take USA (45872), India (5763), United Kingdom (4827), Canada (2408), Germany (1947) (table 1).

According to the data of Global Entrepreneurship Monitor, 472 million businessmen carried out active work in developing and promotion of the innovative ideas in 2016, 305 million of startups were registered for this period. 100 million of startups are registered on average every year in the world. 141 startup-company were registered in Ukraine in 2016 according to the world ranking of startups of Startup Ranking service.

Global startup-revolution extends promptly in the world. The total amount of venture investments in startups in 2017 reached a ten-year maximum, having exceeded figure in \$140 billion. And the added value created by startup-economy from 2015 to 2017 increased to \$2.3 trillion that on a quarter exceeds index of 2014-2016.

¹The Global Competitiveness Report 2017–2018 [Electronic Resource].– Mode of access:<http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>

²Startup ranking [Electronic Resource]. – Mode of access: <https://www.startupranking.com/countries>

Table 1 – Startup ranking per countries in 2018

Rank	Country	2016	2018	Growth, %
1	United States	32413	45872	41.5
2	India	3788	5763	52.1
3	United Kingdom	1 269	4827	280.3
4	Canada	658	2408	265.9
5	Germany	539	1947	261.2
6	Indonesia	1520	1939	27.6
7	France	734	1373	87.05
8	Australia	483	1281	165.2
43	Ukraine	173	231	32.9

Built by the authors according to the data¹

The companies which became drivers of the first and second generation of global startup-ecosystem – additions for social media, digital media and other Internet companies – already created the constant market. Though these businesses also created infrastructure which now the new generation of startups uses also (Facebook and Google as the platform for global marketing, WordPress – for the publication of content and so on), quantity of startups in this segment not only stops to grow, but even decreases. At the same time, according to the research, dynamic growth of new projects is observed in the following four directions (fig. 1):

- advanced manufacturing technology/robotics;
- agrotechnologies;
- blockchain; artificial intelligence/data analysis and analytics.

Advanced manufacturing technology – robotics, agrotechnologies still are at a stage of formation and grow thanks to increase in quantity of startups. According to different estimates, these subsectors totally represent from 0.6% to 1.5% of the global market of startups.²

Among top trends of development of the world market of startups significant growth rates in the direction artificial intelligence/data analysis and analytics should be noted. At the present stage this sector approaches maturity stage and occupies 5% of world startup-economy. The accelerated development of artificial intelligence causes ardent discussions in the professional, expert environment. On an equal basis with indisputable advantages, such as increase in productivity, possibility of economy of the human capital and its more effective use, the danger of loss of control over artificial intelligence grows with unpredictable consequences. At the same time, in many branches of modern economy drivers of market growth are the companies which work in the sphere of artificial intelligence.

¹Countries - With the top startups worldwide | Startup Ranking [Electronic Resource].– Mode of access: <https://www.startupranking.com/countries>

²The engine of innovations [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://k750.media/post/3071>

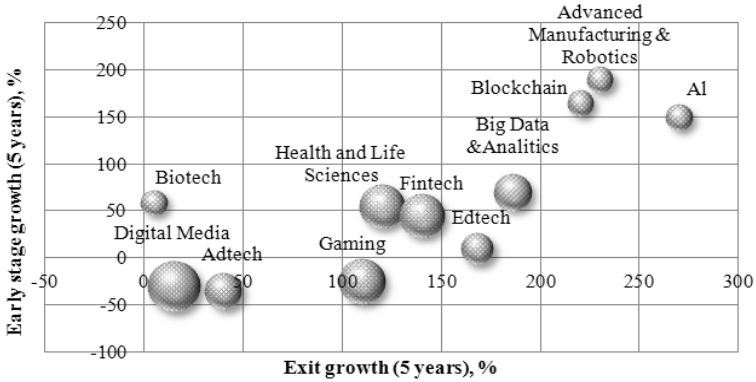

Figure 1 – Dynamics of growth of startups in terms of sectors

Built by the author according to the data¹

Influence of the up-to-date technologies significantly changes the global map of entrepreneurship. On the first hand, the activity of Asian business increases. On the second hand, leadership of the USA becomes less expressed. The United States and Silicon Valley remain the main creators of global startup-ecosystem, but their hegemony is not such obvious any more as earlier. Within the last six years a part of financing of the Asia-Pacific Region grew, at the same time the level of financing of the companies in the USA fell. In 2017 volumes of venture investments into startups of the United States were at the same level, as financing of startups of Asia-Pacific Region – on 42% of the volume of global investments. By the total number of investments for 2016-2017 – the USA has noncritical advantage (fig. 2).

Besides, China exceeded the USA in such index as production of knowledge (it is estimated by the number of patent applications). It is especially noticeable in such sectors as artificial intelligence and blockchain. If the USA still wins by volume of investment into projects on research and development of artificial intelligence (AI) and blockchain-projects, then the situation in patenting is opposite. In 2017 China was four times ahead of the USA by the number of the patent applications connected with AI and three times – by the number of the patent applications connected with blockchain.

The accelerated development and architecture of newly created startup-ecosystems are caused by action, first of all, of global factors. However, researches prove that an extremely important role is played by conditions of the local environment. Thus, Startup Genome within the model of estimation allocated new factors of success, namely – local communications. In Global Startup Ecosystem

¹2017 Global Startup Ecosystem Report. [Electronic Resource]. – Mode of access: <https://startupgenome.com/thank-you-enjoy-reading/>

Report the role of local communications for success of startup is emphasized. It is allocated such components of “local communications” as success factor of startup:

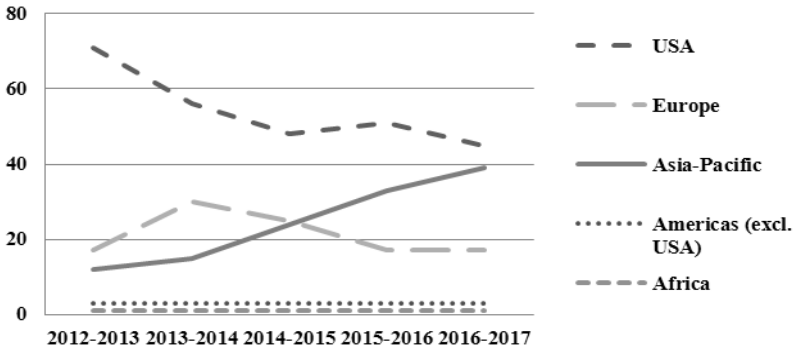

Figure 2 – Concentration of VC funding in Startups by region, %

Built by the authors according to the data¹

- Feeling of community – when “people help people”.
- Local communications – with how many local founders, investors and experts have founders and managing directors relations of startup.
- Interaction with community – how often founders and managing directors of startup interact with other members of community and attend events.
- Density of communications – how closely startup cooperates with other startups in the office or in a co-working and how close to the office live founders and project managers.²

Silicon Valley and New York are leaders among startup-ecosystems upon indications of financial support. Other ecosystems which have high financial access are Singapore, London and Los Angeles. At the same time, Boston, Paris and Shanghai do not show good results. Almost all 20 major ecosystems have bigger average quality of financing which is defined by existence of the experienced capital markets of the venture capital.

Technological and startup-possibilities of Ukraine afford ground for some optimism. The accelerated dynamics of training of specialists of a technological profile, rapid growth of the IT sphere in Ukraine, income of large corporations on the Ukrainian market – those prerequisites which promote transformation of the country on powerful startup-platform with good economic results.

Traditions of powerful technical higher education are kept in Ukraine. Annually over 40 thousand experts of technical specialties are produced in the country, and the government tends to increase this number to 100 thousand till 2020. In nation's economy since 2016 growth is observed and IT was one of the

¹2017 *Global Startup Ecosystem Report [Electronic Resource]*.– Mode of access: <https://startupgenome.com/thank-you-enjoy-reading/>

²The engine of innovations [Electronic Resource]. – Mode of access: <http://k750.media/post/3071>

most stable industries with considerably highest salary which does it extremely attractive to employment and business in the last decade.

Over 120 thousand information technology specialists who have rather low (according to the international standard) salary level are engaged in the Ukrainian IT sphere. These prerequisites promoted the accelerated development of IT in the country. Employees of the industry have competitive advantages which consist in higher in comparison with competitors in EMEA region (Europe, Middle East and Africa) softness and speed of task performance. It is not surprising that over 100 multinational technical giants opened the research establishments in Ukraine, including Samsung, Boeing, Siemens and Oracle.¹

Dynamics of product growth of IT in the Ukrainian export is also striking. Thus, the volume of export of IT services from Ukraine in 2017 in comparison with 2016 grew by 20% and was 3.6 bln. dollars. These are 3.34% of GDP of the country and the third position among the main articles of export. The predicted volume of IT export in 2018 – 4.5 billion dollars².

Venture financing in Ukraine is an important and modern way to accelerate economic activity by the perspective directions. Practice of use of the venture capital for development of economy of Ukraine only begins. Instability of the Ukrainian legislation; often complex administration of taxes and big tax liability; insufficient level of development of industrial, financial and social infrastructure of regions; underdevelopment of the stock market; high level of corruption and so forth belong to number of restrictions of implementation of venture investment in Ukraine.³

After falling in 2016, the total amount of venture investments of 2017 into the Ukrainian projects reached a maximum – 182.5 mln. dollars of the USA that is three times more than the corresponding indicator of previous year (fig.3).

Despite of worldwide trends of reorientation of investors from the number of investments on their quality, the number of agreements in Ukraine remains approximately at the same level – in 2017 it was signed 59 investment agreements (fig. 4).

¹Ukraine: The Next Startup Nation, - 2017 [Electronic Resource].– Mode of access: <https://medium.com/startup-grind/ukraine-the-next-startup-nation-d81e0b7cffc>

²The IT Ukraine Association [Electronic Resource].– Mode of access: <https://itukraine.org.ua>

³O.T. Polishchuk. Modeling of a system of development of the venture industry on the basis of international experience, - 2017. [Electronic Resource].– Mode of access: <http://ven.ztu.edu.ua/article/view/119617/114577>

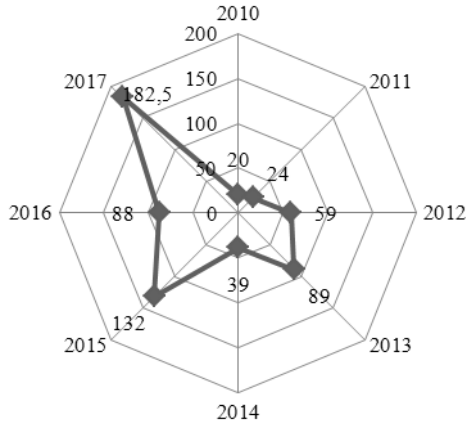

Figure 3 – VC funding in the economy of Ukraine, \$ mln.

Built by the authors according to the data¹

According to official figures, the largest companies are Western NIS Enterprise Fund (150 million US dollars), Sigma Blazer (100 million US dollars), Baring Vostok Capital Partners (400 million US dollars), Commercial Capital Group (200 million euro), etc.

By the regional distribution of investments 56% of agreements (without including general) were carried out in Kyiv region and represented 77% from the total amount of venture investments. But the enterprises from Dnieper, Kharkiv, Odessa, Lviv, Zaporizhia and Mykolaiv also involved this type of financing².

¹Ukrainian Venture Capital and Private Equity Overview 2016. [Electronic Resource].– Mode of access: <https://www.slideshare.net/UVCA/ukrainian-venture-capital-and-private-equity-overview-2016>

² Ukrainian Venture Capital and Private Equity Overview 2017. [Electronic Resource].– Mode of access: <https://www.slideshare.net/UVCA/ukrainian-venture-capital-and-private-equity-overview-2017-97295516>

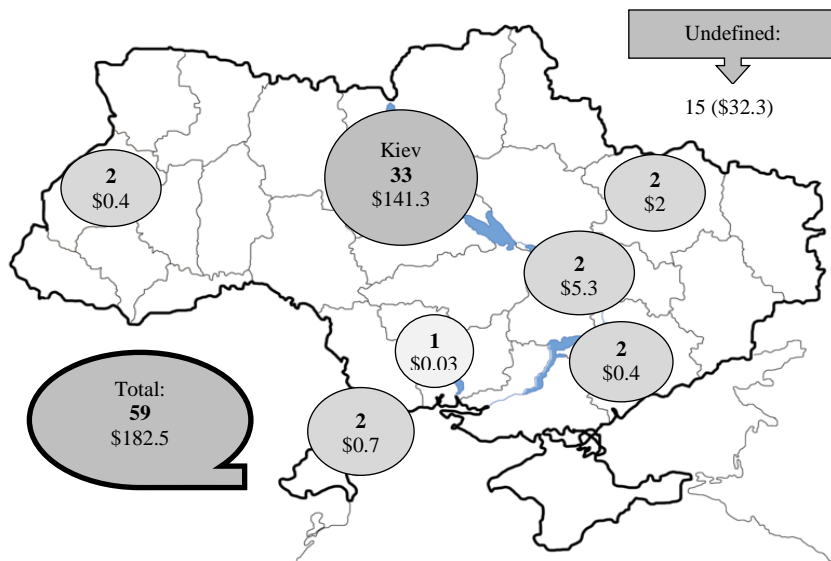

Figure 4 – Concentration of number of deals and VC funding in Ukraine in 2017 by region, \$ mln

Built by the authors according to the data¹

The software, online services and the equipment were among the most popular spheres for investments (table).

Table 2 – VC investments in Ukraine by sector

Sector	Deals number		Deals value, \$ mln	
	2016	2017	2016	2017
Software	3	8	4.9	119.7
Online services	12	6	29.5	13
Hardware	1	3	0.5	30.6
Marketplace	1	2	1	0.6
Mobile	4	1	4.2	5
Other	2	1	4	10.5

Built by the authors according to the data²

2017 became for Ukraine the most successful on the volume of the involved investments on the part of venture funds for the last 8 years and was noted by activation of the market of direct investments. The software and online

¹Ukrainian Venture Capital and Private Equity Overview 2017. [Electronic Resource].– Mode of access: <https://www.slideshare.net/UVCA/ukrainian-venture-capital-and-private-equity-overview-2017-97295516>

²Ukrainian Venture Capital and Private Equity Overview 2017. [Electronic Resource].– Mode of access: <https://www.slideshare.net/UVCA/ukrainian-venture-capital-and-private-equity-overview-2017-97295516>

services were among the most popular spheres for investments. It confirms high competitiveness of the Ukrainian startups in the international market, professionalism of experts and also quality of the products recognized in the world. The Ukrainian startup Grammarly which in 2017 attracted record \$110 million is remarkable. Grammarly is an online service on grammar checking which is based on technology of artificial intelligence.

Despite of high growth rates of popularity, the venture capital and other forms of alternative financing, in particular business angels or crowdfunding, are not so actively used in Ukraine as in foreign countries for today. It is important to create the legal mechanism necessary for appropriate functioning of alternative sources of financing of innovative activity in the country that will positively influence economic growth and international competitiveness of the Ukrainian business.

2.6 Тенденції розвитку ринку венчурних інвестицій: світовий та вітчизняний аналіз

Головною проблемою впровадження інноваційно-орієнтованої системи розвитку економіки є проблемне фінансове забезпечення інноваційних проєктів високим ступенем ризику. Порівняно з іншими сферами економічної діяльності ступінь ризику в інноваційній сфері є надвисоким, що унеможливує участь традиційного позичкового капіталу у фінансуванні ризикових інноваційних проєктів. Для вдосконалення фінансового забезпечення інноваційних процесів потрібні нові альтернативні джерела інвестиційних ресурсів, серед яких перш за все доцільно розглянути питання розвитку венчурного інвестування, яке є одним із важливих напрямів підтримки середнього та малого інноваційного підприємництва, фінансування науково-дослідних робіт у розвинутих країнах світу.

Найбільшого поширення та розвитку венчурний капітал набув у США. Саме США є батьківщиною венчурного капіталу, де він виник у середині 50-х рр. минулого століття у Кремнієвій долині. Розглянемо динаміку обсягів інвестованого венчурного капіталу в США протягом 4 кварталів 2013 р. – 4 кварталів 2016 р. (рис.1).

Як бачимо з рис. 1. динаміка обсягів інвестованого венчурного капіталу у США постійно змінюється. Протягом 2016 р. обсяги зменшилися з максимального значення 14,09 млрд. дол. США у 1 кварталі 2016 р. до 9,27 млрд. дол. США у 4 кварталі 2016 р. Мінімальний обсяг венчурного інвестування спостерігається у 4 кварталі 2013 р. – 4,97 млрд. дол.США. Скорочення ринку інвестицій пов'язано із загальною економічною нестабільністю, що впливає на всі сфери економіки. Найбільшу частку у загальному обсязі венчурних інвестицій США займають інвестиції у сферу програмного забезпечення. За 4 квартал 2015р. вони отримали 450 млрд. дол.США за 369 угод, незважаючи на те, що це на 24 % менше, ніж за попередній квартал, програмне забезпечення займає лідируючі позиції у

структурі венчурного інвестування США. За весь 2015 р. інвестування у сферу програмного забезпечення зросло на 8 % у доларах США та на 5 % в угодах порівняно з 2014 р. 4 з 10 найбільших угод у 4 кварталі 2015 р. були укладені саме з компаніями програмного забезпечення ¹.

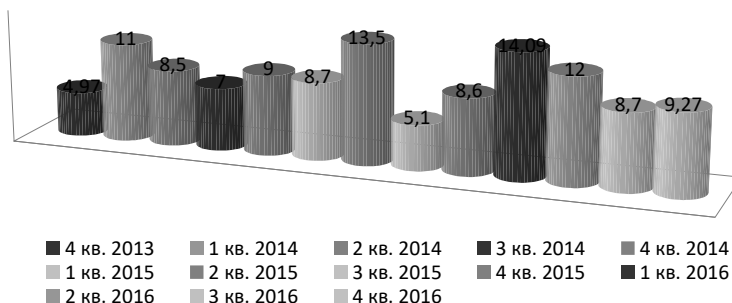

Рис. 1 - Динаміка обсягів інвестованого венчурного капіталу в США протягом 4 кварталу 2013 р. – 4 кварталу 2016 р.

Побудовано автором за даними²

Слід зазначити, що біотехнології отримали другу найбільшу кількість венчурного капіталу за 4 квартал 2015 р. Обсяги інвестування у цю галузь склали 1,5 млрд. дол. США (95 угод). Третє місце за обсягом венчурних капіталовкладень посіли медіа-компанії. За останній квартал 2015 р. вони отримали 881 млн. дол. США, що реалізуються через 112 угод, що менше на 40 % порівняно з минулим кварталом, хоча кількість угод збільшилася на 14 %. Загалом обсяги інвестування в медіа-компанії за 2015р. скоротилися на 14 % порівняно з 2014р. Таким чином, можна зробити висновок, що у США венчурні інвестиції впливають перш за все у високотехнологічні галузі, що дає вагомий поштовх для розвитку й інших сфер економіки. Розглянемо динаміку венчурних інвестицій за 2015 р. у розрізі стадій підприємств США, у які було здійснено ці інвестиції (рис. 2.). можна зазначити, що найбільший обсяг венчурного капіталу вкладається у компанії, що знаходяться на ранній стадії.

Кількість коштів, вкладених в компанії на "насінневі" стадії, зростає на 55 % протягом четвертого кварталу 2015 р., склавши 375 млн. дол. США, інвестованих у 52 угоди. Це становить 3 % від усіх венчурних інвестицій у грошовому вимірі і 5 % від кількості всіх угод за квартальні інвестиції.

¹ Press Releases / \$58.8 Billion in Venture Capital Invested Across U.S. in 2015, According to the Money TreeReport // National Venture Capital Association. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nvca.org/pressreleases/58-8-billion-in-venture-capital-invested-across-u-s-in-2015-according-to-the-moneytree-report-2>

² Venture capital – Statistics & Facts / Statista // Number of venture capital funds in Europe from the 1st quarter 2012 to the 1st quarter 2016 – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.statista.com/statistics/421411/number-of-venture-capital-funds-europe>.

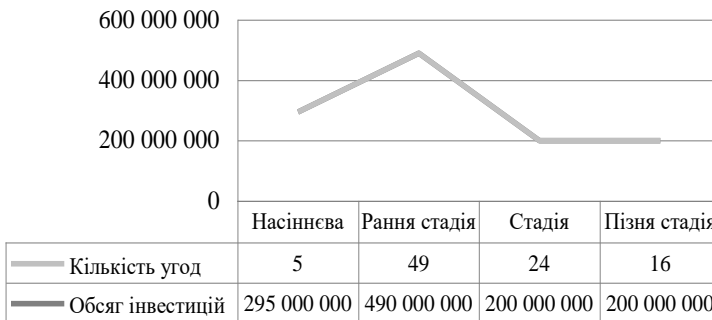

Рис. 2 – Динаміка розподілу венчурних інвестицій у США за стадією життєвого циклу компанії у 2015 р.

Побудовано автором за даними¹

Досліджуючи процес інвестування на ранній стадії розвитку підприємств, бачимо, що він знизився на 9 % у грошовому обсязі і на 18 % за кількістю угод, що становило 4,9 млрд. дол. США, залучених у 494 угоди. Середня вартість угоди на "ранній стадії" у 4 кварталі 2015 р. склала 10 млн дол. США порівняно з 9 млн. дол.США у 3 кварталі.

Загалом за весь 2015 р. середня сума інвестицій на "насіннєвій" та "ранній" стадіях угоди зросла на 23% порівняно з 2014 р. Обсяг інвестицій на стадії "розширення" знизився на 53 % у доларах США і на 10% в угодах порівняно з 4 кварталом 2014 р., склавши 3 млрд. дол.США, що інвестовані у 247 угод. Угоди на стадії "розширення" склали 27 % від усіх угод у 4 кварталі. Інвестиції на "пізній"стадії компанії знизилися на 33 % до 3 млрд. дол.США, що були залучені у 169 угод в 4 кварталі. На угоди на "пізній" стадії припадало 27 % від загального обсягу угод за квартал.

Також, слід зазначити, що основними факторами, які впливають на процес мобілізації венчурного капіталу в Європейському Союзі є відповідна законодавча база, податкові фактори, макроекономічна стабільність, а також досить великий, перспективний ринок. Регуляторні постанови суттєво впливають на процес мобілізації капіталу, даючи змогу пенсійним фондам і страховим компаніям розміщувати свої кошти у венчурних інвестиціях. Розглянемо обсяги венчурного інвестування в Європейському Союзі з 1 кварталу 2012 р. до 1 кварталу 2016 р. (рис. 3.).

З рис. 3. бачимо, що найбільші обсяги венчурних інвестицій були залучені у 1 кварталі 2016 р. – 2,9 млрд. євро. У 2 кварталі 2016 р. обсяги скоротилися та становили 2,51 млрд. євро. Найменші показники залучення

¹ Press Releases / \$58.8 Billion in Venture Capital Invested Across U.S. in 2015, According to the Money TreeReport // National Venture Capital Association. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nvca.org/pressreleases/58-8-billion-in-venture-capital-invested-across-u-s-in-2015-according-to-the-moneytree-report-2>

венчурних капіталовкладень були у 3 кварталі 2012р. та 1 кварталі 2013р. – 0,76 млрд. дол. США.

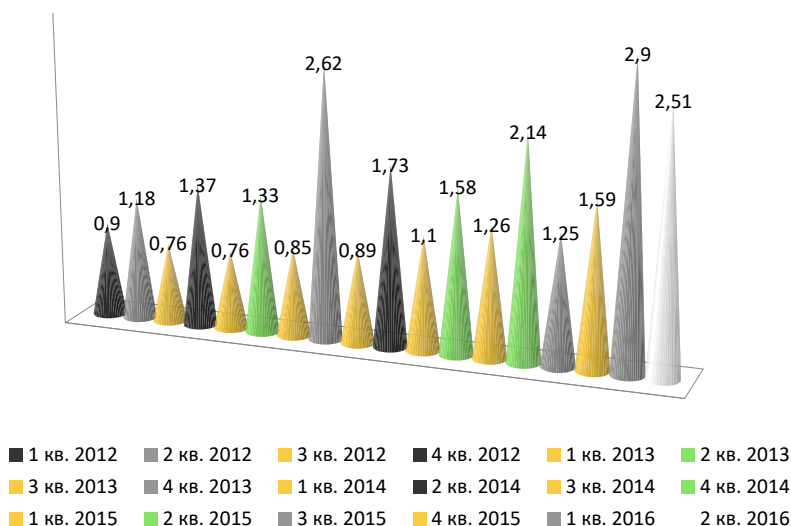

Рис. 3 – Обсяги венчурного інвестування в Європейському Союзі з 1 кварталу 2012 р. до 2 кварталу 2016 р.

Побудовано автором за даними¹

Венчурний капітал як джерело фінансування особливо актуальний в Європі для молодих компаній, для компаній у високотехнологічних галузях, таких як аерокосмічна промисловість, біотехнології, енергетика, Інтернет, нанотехнології, фармацевтика, робототехніка, програмне забезпечення, TLC, веб-публікації, для інноваційних компаній та для компаній з низькою часткою матеріальних активів. Спільною рисою цих компаній є те, що вони відносяться до малого бізнесу, є транспарентними і більш ризиковими для інвесторів. На рис. 4. показано кількість угод, укладених на ринку венчурного інвестування в ЄС.

З рис. 4. робимо висновок, що найбільша кількість угод була укладена у 4 кварталі 2013р. – 506 угод, а найменша у 3 кварталі 2012р. – 325 угод. Розглядаючи кількість угод за цілий рік, можемо сказати, що найбільшу кількість угод було укладено в 2015р. – 1758 угод. За перше півріччя 2016 р. на ринку венчурного інвестування Європейського Союзу було укладено з 883 угоди.

¹ Venture capital – Statistics & Facts / Statista // Number of venture capital funds in Europe from the 1st quarter 2012 to the 1st quarter 2016 – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.statista.com/statistics/421411/number-of-venture-capital-funds-europe>.

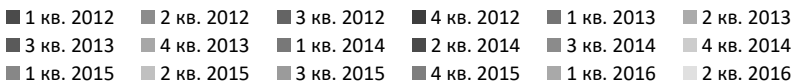
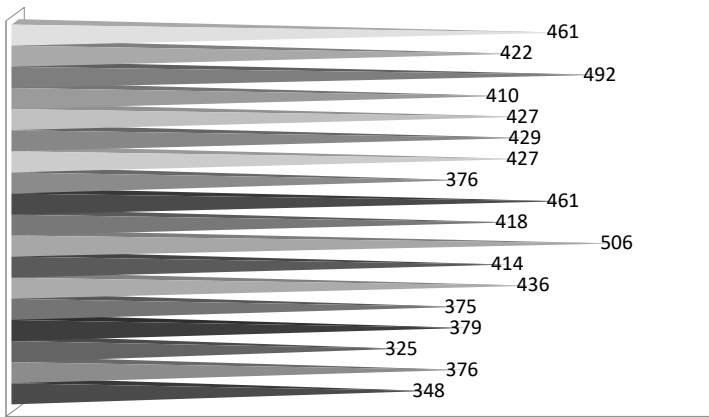

Рис.4 - Кількість укладених угод на ринку венчурного інвестування в ЄС з 1 кварталу 2012 р. до 2 кварталу 2016 р.

Побудовано автором за даними ¹

Отже, добре функціонуючий ринок венчурного капіталу може допомогти пом'якшити наслідки економічної кризи і подолати бар'єри на шляху до інновацій. Венчурні фонди є цінним джерелом фінансування для інноваційних компаній з високим потенціалом до зростання. У рамках Європейського інноваційного союзу Європейська комісія прийняла нові закони, що забезпечують право венчурних фондів, які зареєстровані у будь-якій країні ЄС, вільно інвестувати у фірми в усіх країнах ЄС. Венчурні фонди залучають велику частину свого фінансування від інституційних інвесторів і, як правило, вкладають великі суми в фірми з потенціалом до швидкого зростання.

На рис. 5 представлена загальна кількість венчурних фондів, які функціонували на ринку венчурних інвестицій в ЄС з 1 кв. 2012 р. до 1 кв. 2016 р. У 4 кварталі 2013 р. загалом 41 фонд функціонував на ринку венчурних інвестицій ЄС (це найбільша кількість за той період). Після 2013 р. почався спад, і на 1 квартал 2016 р. кількість фондів становила 25. Найменше венчурних фондів функціонувало в 3 кварталі 2013 р.

¹ 2016 *European Venture Capital Report*. – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://blog.dealroom.co/wp-content/uploads/2017/01/2016-European-Venture-Capital-Report.pdf>

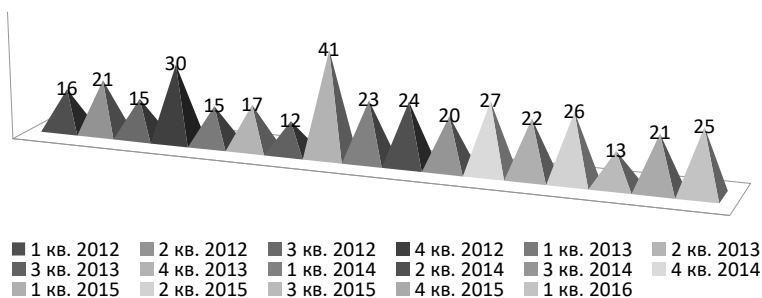

Рис. 5 - Кількість венчурних фондів в ЄС у 2012-2016 рр.

Побудовано автором за даними^{1 2}

Європейська комісія тісно співпрацює з країнами ЄС з метою підвищення ефективності фондів ринків інвестицій для того, щоб нові проекти змогли знайти відповідних інвесторів. Економічна стратегія "Європа – 2020", що була запропонована Комісією у 2010р.³, яка визначає низку заходів, включаючи розробку інноваційних фінансових рішень для "створення ефективного європейського ринку венчурного капіталу в реальності, тим самим значно полегшуючи прямий доступ бізнесу до ринків капіталу і вивчення стимулів для фондів приватного сектору, які здійснюють фінансування, доступне як для компанії початківців, так і для новаторського малого та середнього бізнесу".

У 2016 р. Китай став другим найбільшим у світі ринком залучення венчурних інвестицій, поступаючись лише США. Обсяги венчурного інвестування у Китаї збільшилися на 19 % порівняно з 2015 р. та становили 31 млрд. дол.США, але хоча обсяги угод знизилися на 42 % до 300 %. Високі показники пов'язують з рядом мега-угод, укладених на початку року⁴. Зараз у Китаї швидкими темпами розвивається венчурне інвестування та інвестування в інноваційні компанії. У першому кварталі 2016 р. в країні було зареєстровано 3 мільйони нових ринкових суб'єктів, що на 10,7 % більше, ніж у 2015 р. При цьому найбільший внесок у зростання такого

¹ 2016 *European Venture Capital Report*. – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://blog.dealroom.co/wp-content/uploads/2017/01/2016-European-Venture-Capital-Report.pdf>

² 2016 *European Venture Capital Report*. – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://blog.dealroom.co/wp-content/uploads/2017/01/2016-European-Venture-Capital-Report.pdf>

³ Українська Асоціація Інвестиційного Бізнесу УАІБ: Аналітичний огляд ринку ІСІ в Україні – 2009.

⁴ *First Round Capital Official Website* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://firstround.com>

показника становлять галузі стратегічного значення, які народжуються, і галузь сучасних послуг¹.

Розглянемо обсяги венчурного інвестування в Китаї у 2006–2016 рр. (див.рис. 6). Як видно з рис. 6, обсяги венчурного інвестування невинно зростають. Після невеликого спаду у 2012–2013 рр. капіталовкладення збільшувалися неймовірно швидкими темпами, а вже у 2014 р. були вдвічі більші, ніж попередня рекордна кількість у 2011 р. Найбільша кількість венчурних інвестицій була залучена у 2016 р. – 31 млрд. дол. США, у 2016 р. – 31 млрд. дол. США Найменшої позначки обсяги залучених капіталовкладень досягли в 2009 р. – 2,97 млрд. дол. США.

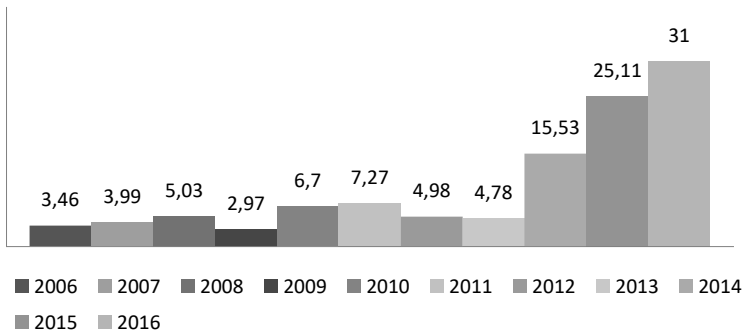

Рис. 6 – Обсяги венчурного інвестування в Китаї у 2006–2016 рр.

Побудовано автором за даними²

На основі проведеного світового аналізу венчурного інвестування, можна зробити висновок, про те, що на сьогодні, ми живемо в епоху надзвичайного технічного прогресу, який змінює наше життя, наш спосіб життя, і що більш важливо, з точки зору інвесторів, швидко руйнуючи бізнес-моделі. Таким чином, у той час як країна стикається з постійними викликами невизначеності, венчурний капітал та приватний власний капітал демонструють здатність до зростання.

Після падіння у 2016 р. дані за 2017 р. вказують на загальний обсяг венчурного капіталовкладення у розмірі 258,6 млн. дол. США, що втричі більше за показник 2016 р.³.

¹ CRI online: *Китай став другим найбільшим у світі ринком залучення венчурних інвестицій.* – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainian.cri.cn/782/2016/04/23/2s43756.html>

² KPMG: *China VC investments set a record high in 2016, artificial intelligence a new focus, finds KPMG analysis.* – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://home.kpmg.com/cn/en/home/news-media/press-releases/2017/01/vc-investments-record-high-artificial-intelligence.html>

³ UVCA Investors Book 2017: *Who is Who on The Ukrainian Investment Market* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slideshare.net/UVCA/uvca-investors-book-2017-who-is-who-on-ukrainian-investment-market>

Не дивлячись на глобальну тенденцію зміни концентрації інвесторів з кількості на якість укладених угод, кількість угод залишається приблизно на тому ж рівні.

У 2017 р. додаткової уваги заслуговували такі сегменти інвестування як приватний капітал - на відміну від попередніх років, коли цей тип угоди був у дефіциті, й альтернативний механізм фінансування, що має назву ICO - Initial Offer of Coins.

На нашу думку, становлення більш міцних зв'язків між приватним капіталом, галузями та проектами, що базуються на блокчейні, має стати одним з пріоритетних завдань для усіх гравців ринку венчурного інвестування.

Разом із покращенням ділового клімату в Україні демонструє зростання обсягу венчурних інвестицій у вітчизняні стартапи.

Огляд Української асоціації венчурного та приватного капіталу (UVCA), який публікується щорічно, показав, що об'єм венчурних інвестицій у нашій країні за 2017 р. виріс у тричі - до 259 млн дол. США після падіння у 2016 р. до 88 млн. грн. (рис. 7).

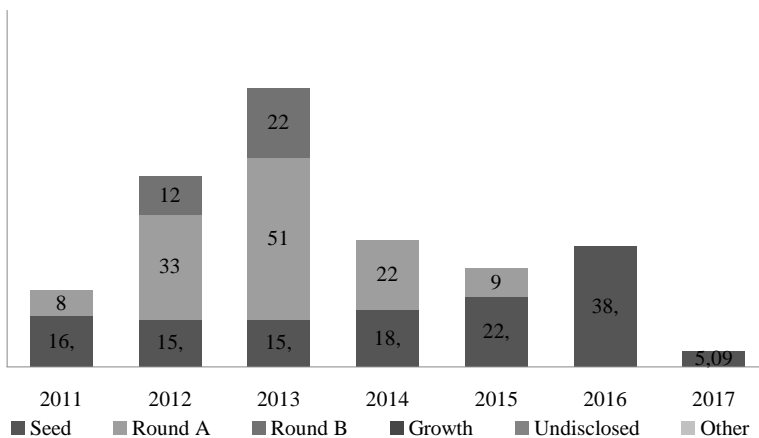

Рис. 7 - Загальний обсяг інвестицій у 2017 р.

Побудовано автором за даними ¹

Таке зростання у секторі венчурних інвестицій, у першу чергу, свідчить про довіру до України серед інвесторів, які, в основному, являються міжнародними фондами. Рівень розвитку вітчизняного ІТ сектору знаходиться на високому рівні завдяки природнім глибоким знанням українців у програмуванні та інженерній справі.

¹ Офіційний сайт 1991 Open Data Incubator [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://1991.vc>

Ми маємо більше 200 тисяч кваліфікованих спеціалістів і ця цифра шороку зростає. При цьому, іноземні експерти серед недоліків українських стартапів часто називають невміння вести бізнес та будувати глобальну компанію, яка буде працювати для клієнтів з усього світу. Тут причиною можна назвати як слабкість бізнес-освіти в Україні, так і відсутність чітких державних стимулів займатись малим чи середнім підприємництвом. Проте, дані 2016 р. показують суттєву позитивну динаміку у цьому напрямку. 2017 р. відзначився для України найбільшим об'ємом залучених інвестицій зі сторони венчурних фондів за останні 8 років та активізацією ринку прямих інвестицій.

Це підтверджує високу конкурентоспроможність українських стартапів на міжнародному ринку, професіоналізм спеціалістів, а також якість продуктів, визнаних у світі. Яскравим прикладом є український стартап Grammarly, який у 2017 р. залучив рекордні 110 млн.дол.США. Grammarly – це онлайн сервіс із перевірки граматики, що базується на технології штучного інтелекту. Український стартап, як і свідчить його назва, допомагає людям уникати помилок при написанні текстів. Так, як це не парадоксально звучить, але українці зробили сервіс, який допомагає англомовним людям із усього світу писати правильно. Приклад Grammarly свідчить про те, що вітчизняні інноваційні підприємці вже можуть структурувати свій бізнес відповідно до світових практик. Серед особливостей венчурного інвестування в українські компанії слід виокремити середній розмір інвестицій або середній чек (рис. 8).

Як показує дослідження, цей показник в Україні знаходиться на рівні 3,3 млн дол. США. У Польщі середній чек перевищує 5 млн дол. США., у Естонії - 800 тис дол. США., у Латвії - майже 3 млн дол. США. У той же час слід зазначити, що інвестиції більше 1 млн дол США. в основному здійснюють іноземні фонди, яких у структурі усіх угод більше 90 %.

У 2017р. українські інвестори фокусували на інвестиціях до 500 тис. дол. США. Це є нормальною світовою практикою, адже багато іноземних фондів, аналізуючи стартап, цікавляться чи були інвестиції з його рідної країни, де цей стартап знають на локальному ринку. І якщо інвестиції були, навіть незначні, то вірогідність отримати кошти від іноземного фонду зростає. У 2017 р. активізувалися й приватні інвестиції - довгострокова купівля значного пакету акцій компанії. Якщо декілька років назад на ринку було 3-4 приватних інвестицій, то у 2016 р. було укладено 14 угод на суму 127 млн. дол. США.

Не залишається Україна осторонь інноваційних інструментів залучення інвестицій. У 2016 р. у нашій країні активізувалось ICO (Initial Coin Offering) - залучення коштів через розміщення у децентралізованій системі Blockchain токенів, які дають їх покупцю частину власності компанії. Українські компанії за допомогою цього інструменту залучили більше 160

млн. дол. США., що є високим показником для нашої країни. Проте, майже всі компанії, які залучили ці кошти, мають іноземну реєстрацію¹.

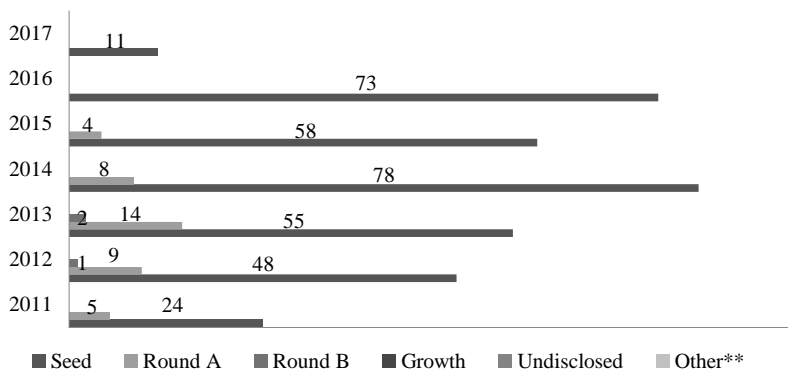

Рис. 8 - Кількість укладених угод у різних раундах інвестування у 2017 р.

Побудовано автором за даними ²

ICO (Initial Coin Offering) - це нова тенденція залучення інвестицій для українських стартапів. Більше того, з'явилися венчурні фонди, які фокусуються винятково на проектах, пов'язаних з криптовалютою. І, як наслідок, створюються ще більш тісні взаємовідносини між приватним капіталом та блокчейн індустрією. Важливо зазначити, що наша країна знаходиться у топі світових рейтингів по розвитку Blockchain та майнінгу (видобуванню криптовалют). У свою чергу, UVCA активно лобіює інтереси інвесторів у питанні створення юридичного поля для використання криптовалют в Україні. Створивши легальні механізми для їх обороту, Україна зможе залучити у рази більше інвестицій. За словами виконавчого директора UVCA Ольги Афанасьевої, за даними дослідження UVCA, 59 % інвесторів виправдали свої очікування на 2017 р. Але 76 % діючих інвесторів очікують, що у 2018 р. в Україні з'являться нові приватні та венчурні фонди. 2018 р. уже обіцяє бути напруженим, але, сподіваємося, вдалим, для венчурної індустрії³.

Українська асоціація венчурного та приватного капіталу створена за зразком Європейської асоціації InvestEurope. До складу UVCA вже входить близько 50 членів - лідерів міжнародного та українського інвестиційного ринку: Almaz Capital, AVentures Capital, Digital Future, Horizon Capital, HP Tech Ventures, Intel Capital, EBRD і т.д. Асоціація формує майбутній

¹ Офіційний сайт компанії «Делойт» в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.deloitte.ua

² Офіційний сайт SkyService POS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://skyservice.pro>

³ <http://uvca.eu/ua>

напрямок розвитку індустрії прямих інвестицій шляхом сприяння інвестиційним можливостям в Україні, представляє інтереси приватних інвесторів перед політичними діячами і сприяє поліпшенню інвестиційного та бізнес-клімату України.

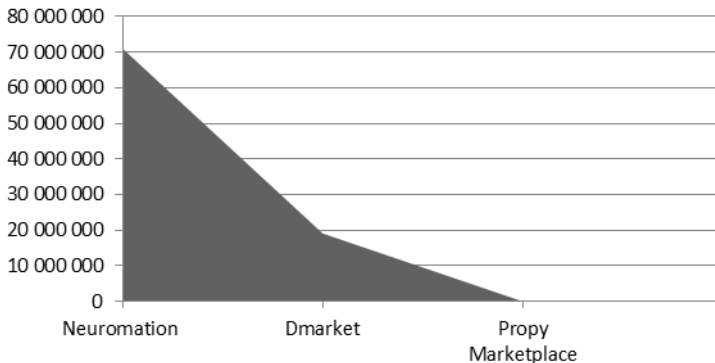

Рис.9 – Топ-3 ICO з України у 2017 р.

Побудовано автором за даними¹

Спільно з компанією Deloitte, місія якої – здійснювати вплив, що має значення, UVCA провели також дослідження щодо регіонального розподілу інвестицій. 56 % угод (без урахування спільних) були здійснені у Київській області та зайняли 77 % від загального обсягу венчурних інвестицій.

Окрім того, серед українських підприємців стають все більш популярними краундфандингові платформи та гранти. Так, у 2017 р. успішними стали 16 краундфандингових кампаній, завдяки яким технологічні та ІТ проекти зібрали більше 2,1 млн. дол. США на свій розвиток. Через гранти стартапи отримали загалом 429 тис. дол.США: Vernadsky Challenge (4 гранти) та Horizon 2020 (6 грантів).

До TOP 9 IoT стартапів 2017р. увійшли компанії: Senstone, Kray Technologies, MМOne Company, PassivDom, Kwambio, Agrieue, Discoperi, Sensorama Lab (табл. 1).

IoT (Internet of Things – Інтернет речей) перетворює звичні для нас речі у нові пристрої, створюючи як розумні годинники, так і розумні міста. Він під'єднує далекі від Інтернету засоби до мережі та надає їм нові функції.

У 2018 р. 76 % поточних інвесторів очікують появи в Україні нових венчурних фондів та джерел приватних капіталу. 69 % PE & VC планують залучати інвестиції до своїх фондів протягом наступного року. Найпривабливішими напрямками венчурного інвестування у 2018 р. стануть (рис. 10.).

¹ <http://uvca.eu/ua/news/ukrainian-venture-capital-and-private-equity-overview-2017>

Таблиця 1 - TOP 9 IoT стартапів 2017 року в Україні

Назва стартапу	Опис проекту
Senstone	Це стильний кулон для переведення голосових заміток в текст. У 2017р. зібрав на Kickstarter суму в шість разів більшу, ніж заявлена (\$300 000). Кулон робить замітки в один клік, на ходу переводить у текст і сортує за темами.
Kray Technologies	Інноваційні рішення для фермерів – безпілотники із власним ПЗ, які дозволяють значно підвищити ефективність аграрного господарства.
MMOne Company	Перший у світі 360-градусний атракціон віртуальної реальності.
PassivDom	Український технологічний стартап, який створює автономні екологічні енергоефективні модульні будинки на 3D-принтері.
Kwambio	Стартап починався як онлайн-платформа для дизайнерів, де вони розміщували свої моделі, а клієнти могли роздрукувати їх на 3D-принтерах. У 2015р. одесити відкрили першу в Європі фабрику для 3D-друку керамічних виробів. Kwambio друкує об'єкти будь-якої складності: прикраси, посуд, предмети інтер'єру, промислові зразки і навіть кісткові імплантати.
Agrieye	Стартап працює над тим, щоб зробити технології дистанційного зондування, системи автоматизації прийняття рішень доступними кожному фермеру. Проект являє собою комплексне технологічне рішення, до якого входять: система збору та моніторингу даних за посівними площами, навігаційна система для контролю якості роботи сільськогосподарської техніки, хмарна аналітична система для збору, зберігання та інтелектуальної обробки даних, заснована на алгоритмах Machine Learning і Intelligent Prediction.
Discoperi	Пристрій для запобігання аваріям. Він аналізує ситуацію на дорогах у режимі реального часу, визначаючи потенційно небезпечні ситуації та ризикованих водіїв. Система дозволяє автомобілістам обмінюватися інформацією про загрози.
Sensorama Lab	Лабораторія віртуальної і доповненої реальності, засновники якої впевнені - за технологіями VR / AR майбутнє. Зі свого боку команда Sensorama докладає для цього максимум зусиль: ресурси лабораторії спрямовані на популяризацію технологій, обмін досвідом, створення активної VR / AR спільноти та підтримку ідей молодих команд у акселераторі.
LaMetric	Це перший настільний розумний годинник, який, окрім години, може показувати новини, температуру, важливі дати, і будь-які інші оповіщення, необхідні для життя та бізнесу.

Побудовано автором за даними¹

¹ Ульяницька О. В. Бізнес-ангели як альтернативна форма фінансування підприємницького сектору в Україні / О. В. Ульяницька, Т. В. Ярошенко. // *Механізми регулювання економіки.* – 2009. – No2. – С. 72–79.

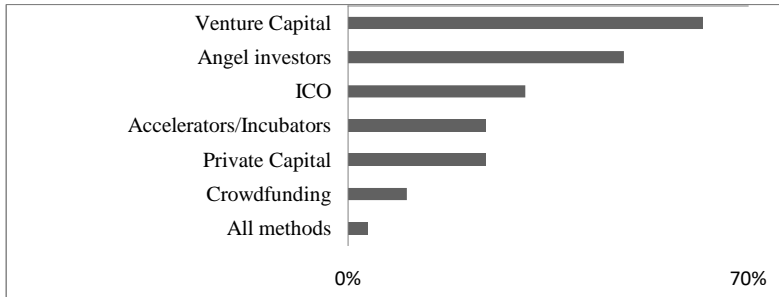

Рис. 10 – Найпривабливіші сектори для PE & VC фондів у 2018 р.

Побудовано автором за даними 1

За опитуванням UVCA більше половини фондів венчурного інвестування відчують впевненість у збільшенні інвестицій в українські стартапи у 2018 р. На піку тенденцій приватного капіталу знаходяться такі сегменти, як прямі (приватні) інвестиції та ICO. Прогнозується, що найбільш поширеними методами фінансування стартапів у 2018 р. будуть: венчурний капітал, ангельські інвестиції та ICO (рис. 11).

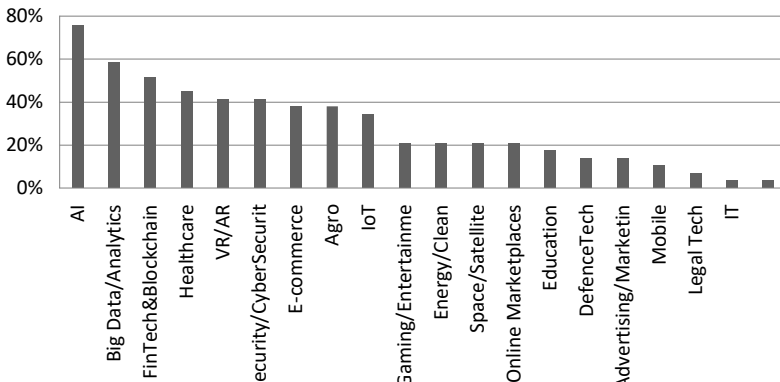

Рис. 11 - Найпоширеніші методи фінансування стартапів у 2018 р.

Побудовано автором за даними 2

Отже, розгляд світового досвіду венчурного інвестування як сучасної форми фінансування дозволяє нам зробити наступні висновки. У США венчурні інвестиції вливаються перш за все у високотехнологічні галузі, що дає вагомий поштовх для розвитку й інших сфер економіки.

¹ Українська асоціація венчурного та приватного капіталу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uvca.eu/>

² Українська асоціація венчурного та приватного капіталу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uvca.eu/>

У 2016 р. Китай став другим найбільшим у світі ринком залучення венчурних інвестицій, збільшивши обсяги венчурного інвестування на 19% порівняно з 2015р. Високі показники Китаю пов'язують з рядом мега-угод, укладених на початку року.

В Європі венчурний капітал як джерело фінансування особливо актуальний для молодих компаній у високотехнологічних галузях. Спільною рисою цих компаній є те, що вони відносяться до малого бізнесу, є прозорими і більш ризиковими для інвесторів. Основними факторами, які впливають на процес мобілізації венчурного капіталу в Європейському Союзі, є відповідна законодавча база, податкові фактори, макроекономічна стабільність, а також досить великий, перспективний ринок.

2.7 Concepts of Market and Competition: the Present State of the Question

Ideas of competition and market are frequently used both in the academic literature and practice. At the same time, a large spectrum of economic thought schools and strands provides numerous ways to conceptualize these economic phenomena. As a result, there are a number of different, sometimes puzzling and contradictory interpretations of economic concepts. Even despite the fact they are expressed by the same terms but used by different schools of economic thought. Variety of opinions on the essence of market and competition results from their complexity as phenomena. In the meantime, economic mainstream under the neoclassical paradigm accepts some confusion of market and competition as economic notions, consequently market complements to competition¹. In turn, as it is mentioned by P. McNulty it generates a mess between economic performance as a result of market functioning and a competition as business behaviour. The market as a special economy pattern has a strong set of characteristics, as follows:

- a market is a special form of exchange;
- goods for sale are being exchanged regularly;
- market transactions are mutually advantageous and made on a reciprocal basis;
- market agents are striving for equivalent exchange;
- market exchange is voluntary;
- there is a rivalry on the market as for that kind of exchange.

However, competition is a criterion of a market as a specific economic form. In other words market is a broader concept than a competition.

Competition as a permanent feature of human existence acts in various fields. Its economic part, i.e. economic competition, shows up through the system of competitive relations. At the present stage economic competition in its development gets a new meaning, because it goes beyond the limits of the market,

¹ McNulty P.J. *Economic Theory and the Meaning of Competition* / P.J. McNulty // *The Quarterly Journal of Economics*. – 1968. – Vol. 82, N 4. – P. 639-656.

and its forms and methods gain new social content in addition to the economic one. Therefore the study of competition is always relevant despite the fact that this phenomenon and an economic category is the object of research during the last 200 years.

At present, there are three main approaches to the interpretation of the competition, namely:

-behavioural approach: competition is a force characterizing the interaction of supply and demand and ensures the functioning of the market pricing mechanism and regulation of production proportions¹;

-structural approach: the focus shifts from the struggle of companies with each other for market structure analysis, the researchers focus attention not on the competition in setting prices but in determining the factor of fundamental possibility (or impossibility)- the impact of the entity on the general price level at the market ²;

-functional approach: competition is regarded as mandatory characteristics of the market and as an active process that results in a dichotomy of competition and interaction.

Each of these approaches reflects some aspects of competition, determines the specific methods of assessment, and the impact of competition on the economy³.

Thus, the behavioural approach focuses on the five competitive forces in the industry, namely the threat of new competitors, the power of buyers, the power of suppliers, threat of appearance of substitute products, the behaviour of competitors, and availability of institutional regulation of market participants` behaviour.

The structural approach involves evaluation of signs that objectively do not depend on the will of market participants, such as the level of concentration of enterprises, market size, market growth, penetration of a new party, demand conditions, technology, the amount of the capital investment required and so on.

These indicators help to assess the competition according to the structure of the market.

The functional approach estimates the competition state by means of the effectiveness of its economic function. It uses such indicators as the size of the rate of return on assets, the ratio between labour and invested capital, the relationship between supply and demand and so on.

Analysis of the research and publications of national and foreign authors¹ devoted to the relationship between competition and efficiency management proves the existence of such effects of competition: activation of innovative process; flexible adaptation to demand; upgrading of products; an increase of the

¹ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит // Антология экономической классики: сборник. – М.: Бизнес-Пресс, 2003. – Т.1.– С.79-396.

² Портер Е. Майкл Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / Майкл Е. Портер; пер. с англ. – [2-е изд.]. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 454 с.

³ Кирицнер И. Конкуренция и предпринимательство /Пер. с англ. под ред. проф. А.Н. Романова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 239 с.

labour productivity; minimization of charges; an increase of the technical productivity of enterprises; reduction of dispersion of the productivity within an industry.

At the same time researchers distinguish the negative effects of competition, namely: destruction and impoverishment of commodity producers; differentiation of living standards; unfair competitive practices; rise in crime; excessive exploitation of natural resources; ecological violations.

The modern economic thought has concluded that there is theoretically possible and empirically proven coexistence of companies with different levels of productivity and efficiency in the same field at the same time.

The author¹ proposes a new theoretical model of the competition structure influence on efficiency and innovation. In particular, he proves that the increasing rivalry affects significantly the structure of competition in the industry. If in the industry all companies are equally effective, then increased competition leads to an increase in R & D investment. If there is a strong leader in the industry and other companies are behind the indicators of production efficiency, then the Schumpeterian effect will prevail and competition will lead to a reduction in R & D investment.

Review of the literature reveals the depth of the competition issues` research, particularly in terms of the relationship of competition and efficiency, however, shows the development and complication of this market phenomenon. It should be noted that there is no unity among scientists in the approach to the analysis of competition. Moreover, today the competition as a phenomenon is the subject of interdisciplinary research, and thus management, business, marketing approaches focus more on the needs of the practice.

The competition will give no positive effect until it is managed correctly with competitive and antitrust policy. Therefore the development of such measures should be based on theoretically verified approaches to the understanding of the competition essence, and hence the grounded evaluation methods and methods of analysis and regulation of this phenomenon.

The treatment of competition as a market situation for today does not allow to fully expand the range of anti-monopoly regulation and competition policy, as well as to identify the characteristics of competition. For this, the concept of competition must be in line with modern economic conditions, which, in particular, are characterized by shortening the life cycle of the product, increasing uncertainty in the results of the competition, increasing costs for creating competitive advantages, narrowing the scope of the company's competencies, etc.

Competition content may vary depending on who says about or judges it. So for employees of state antimonopoly authorities competition is a certain state of the market, an object of influence in the interests of society; for consumers - the condition of consumer choice and a mean of consumer protection; for business

¹ Aghion Ph. *Competition and Innovation : an Inverted U Relationship* / Aghion, Philippe, Richard William Blundell, Rachel Griffith and Peter Howitt // *Quarterly Journal of Economics*. – 2005. – Vol. 120(2), May. – P. 701–728.

entities - a way to organize a day-to-day presence in the market based on laws, standards, regulations, as well as on the degree of competence and qualification of a competitor; for professional marketers - a set of actions, some of which have a direct marketing character, and the other part is indirect; for professional managers - a component of strategic, operational and situational management¹.

At the same time, it is proved² that competition as a systemic multilevel phenomenon manifests itself at the macro, meso, micro, and nanoscale levels. At the macro level (the economy as a whole), competition appears as the principle of functioning of a market economy, on the meso level (separate branch) - as a mechanism of interaction of market economy agents, at the micro level (grocery market) - as a way to achieve economic goals, at the nanoscale - as a way of gaining competitive advantages. Each level of this system is a form of competition existence, a certain subsystem, which provides the one of the functional designation of competition.

As noted³, at the macro level in the course of evolution, competition consistently acquires the forms of free, regulated and competitive competition. Meso competition operates in the form of intra-industry, inter-industry and global competition; at the macro level - in the form of price and non-price competition. The nano-sized form of competition is the ability of an individual entity to adapt and expect future changes. Thus, nano competition is inherent in transnational companies with differentiated areas of activity. After all, it allows to allocate limited resources between these areas more efficiently and, thus, to achieve the greatest general effect for the company.

In this case, competition in a market economy performs a number of functions. In particular, at the macro level, it controls the efficiency of the use of productive resources; at the meso level it regulates inter-sectoral proportions in the economy; at the macro level it stimulates an innovative activity; at the nanoscale, it improves knowledge and develops skills.

The indicated subsystems of competition are connected with each other on the principle of integrity. That is, the versatility of the subsystems is at the core of their subordination.

So, the macro subsystem provides the effect of competition as a universal principle, and other subsystems comply with it in their operations. The micro-subsystem implements the principle of competition within the separate branch market and is subordinate to the meso level system, which implements this principle at the inter-branch level.

¹ Рубин Ю.Б. Дискуссионные вопросы современной теории конкуренции / Юрий Борисович Рубин // *Современная конкуренция*. – 2010. – № 3 (21). – С. 38-67.

² Тарануха Ю.В. Конкуренция: система и процесс / Тарануха Юрий Васильевич. – М.: "ДиС" – 2012. – 672 с.

³ Тарануха Ю.В. Противостоящие подходы к анализу конкуренции / Юрий Владимирович Тарануха // *«Капитал» и «Экономикс»: вопросы методологии, теории, преподавания под ред. В.Н.Черковца/ выпуск 4, 2011, М.:Теис, с.51-66.*

Competition subsystems develop in interdependency and interconnection. In this case, the competitive system transforms by changing the forms of its existence.

The study of the competitive struggle at the micro level, for instance the behaviour of the rivals as an important factor influencing the market structure, based on the theory of games, has shown a lack of unambiguous connection between the structure of the market (the number of firms in the market, the degree of concentration of the market) and the competition intensity on it¹. Moreover, the notion that competition is necessary for the economy, as it contributes to saturation of the market with the demanded goods (services, works) and thus satisfaction of consumer demand is not an exhaustive explanation of the competitive motivation of market participants. After all, market participants are not enough to saturate the market and satisfy consumers; they must necessarily outperform their competitors or at least keep the *status quo* in their relationship with them².

Under such conditions, as noted³, "... competition is not just a competition between players: company A against company B, and it is relevant to more and more industries. This game has become a team sport, where different supply chains compete and rely heavily on partnerships for value creation. «That is, at present stage competition evolves at the micro level by the transition from a competitive confrontation to a competitive interaction in the form of a strategic alliance, a financial-industrial group, an industrial network, etc.

In particular, economic entities (not only suppliers and buyers but also direct competitors) form strategic alliances on the basis of horizontal inter-firm cooperation, as well as between companies engaged in related fields of activity and possessing complementary technologies and experience. At the same time, firms can take part in several strategic alliances at the same time.

As it is stated⁴, while in the course of such cooperation there is a mutual orientation of market participants, which provides for monitoring of actions and information exchange, as well as elements such as: – observing the actions of competitors; – adjusting its own business strategy depending on the actions of competitors; – direct coordination between competitors; – develop competitors' common rules of the game in relations with contractors and with each other.

As a result, in the industry (in the market) there is a sphere of informational and social contacts. Leading players in the market impact the competitive situation, trying to limit the entry into the market by creating conditions for the competition institutionalization. Thus, they seek to stabilize the market, set up a coherent order,

¹ Тарануха Ю.В. Конкуренция: система и процесс / Тарануха Юрий Васильевич. – М.: "ДиС" – 2012. – 672 с.

² Радаев В.В. Социология рынков: к формированию нового направления. М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 328 с.

³ Нили Э. Призма эффективности: Карта сбалансированных показателей для измерения успеха в бизнесе и управление им / Э. Нили, К. Адамс, М. Кеннерли ; пер. с англ. – Днепропетровск: Баланс-Клуб, 2003. – 400 с.

⁴ Радаев В.В. Что такое конкуренция? Экономическая социология. – Т.4. – № 2. – 2003. – С. 16. – 25.

which becomes a condition for maintaining a competitive environment for a long time.

Benefits of market participants are shaped not only and not so much by limiting the monopolization of markets but also by exchanging experiences, comparing mistakes and achievements, using other people's initiatives, adapting and verifying their own business ideas, opportunities for joining alliances with competitors that later become partners, as well as maintaining competitive conditions and spirit of rivalry.

Consequently, strategic alliances affect competition in the market or in the industry, directing the efforts of partners against joint competitors, and not against each other. Therefore, with the micro level of such associations, there is a need to change the mechanism of communication on meso level and the rules of legal regulation of competition at the macro level. These changes, in turn, also affect the dynamics of the strategic alliances' development.

At the same time, in the global market, there is a hyper-competition as a result of the lack of interchangeability of technologies and narrow field for decision-making by market participants. This causes a change in the form of competition. So, in the focus, there is a struggle for market leadership, and the object of efforts is the prediction of the future. As it is mentioned¹, market leadership is a form of competitive struggle for achieving superiority over rivals through the introduction of new rules of the game. Under such conditions, the redistribution of industry profits among rivals is not due to a change in their market shares, but as a result of the degradation of competitors' products.

Describing the present state of competition as a hyper-competition implies a dynamic character of competitive struggle, its dimensionality, an increase in competitive struggle aggressiveness. Firms destroy their own competitive advantages. The market mobility is a protective skill and at the same time, it is a competitive weapon. Firms use innovations to create market turbulence. And this in its turn spurs the rivals into self-destructive decision-making models. The constant pressure destroys competitive rationality of the rivals. It leads to dramatic changes in the market structure.

The demand structure changes so rapidly, that there is no time to exploit the gained competitive advantages and to reimburse the R&D costs.

Quick changes cause economic environmental uncertainty, and competitive landscape shifts become unpredictable. Competitive advantage stability decreases significantly and firms are to challenge for competitive strengths renewal. At the earlier stage, the competition intensity was determined by the relation of market supply and demand, escalating when the supply exceeds demand and decay with their inverse ratio. Anyway, each competitor could protect himself differentiating his products, leaving for a less attractive market segments etc.

In the hyper-competitive environment whether competitors will survive or perish depends not on the volume of market demand, but on its structure.

¹ Nickell S. *What makes firms perform well?* / Stephen Nickell, Daphne Nicolitsas, Neil Dryden // *European Economic Review*. – Vol. 41, Issues 3–5. – April 1997. – P. 783-796

If the company brings a brand new product to the market, it will not only undermine the market power of competitors but depreciate all their accumulated competitive advantages.

For this reason, the struggle for leadership as a criterion for organizational survival in a highly competitive environment has intensified¹. Aggression in the conditions of hyper-competition does not violate the rivals' power relation. It is an impelled action of the competition dramatic tension for the survival of rivals. So far, we are dealing with competition, where participants meet a dilemma: to win or die.

Modern competition is unfolding around the person of the buyer. The reason is the growth of buyers' incomes. As a result, the demand is getting individualized. And buyers become more demanding to meet their subjective preferences. The production oriented to personal buyers' needs, replaces high-volume output of standardized products. The market demand influences the course of a competition intensively. There is a transition from marketing "do and sell" to marketing "hear and respond". This is what causes competitors to dialogue with the consumer.

Economists are convinced that competition reconciles market supply and demand. The question is how it does it². When the satisfaction of consumers' vital needs becomes the primary concern for the buyer, there is a range of opportunities to influence consumer choice. And competitors do not fail to use it, trying to form a producer-friendly perception of values. Under their influence, consumer behaviour is getting more spontaneous. As a result, the constructive effect of competition on production is dying out. The "invisible hand" does not act in the interests of the consumer but serves as an instrument for realizing the interests of sellers.

At the same time, we should admit that information technology facilitates the buyers' access to information, undermining the ability of sellers to manipulate customers. But one should not overlook the fact that they can also contribute to the asymmetry of information. The matter is that with the strengthening of the information technology role, the accents of competitive activity are displaced. Rivals concentrate their efforts not on the product, but on the information support of its promotion. The winner may not be the product that has more valuable consumer properties than the one who has the best information support. Therefore, the competitive strategy is channelling into the information dominance. Even more significant is the fact that it is information technology that creates the greatest opportunities for the introduction of "false needs."

The view that the information technology contributes to the development of competition has received not only widespread but also, apparently, a general recognition. The fact that their application caused an exacerbation of competition

¹ Nickell S. *What makes firms perform well?* / Stephen Nickell, Daphne Nicolitsas, Neil Dryden // *European Economic Review*. – Vol. 41, Issues 3–5. – April 1997. – P. 783-796

² Тарануха Ю.В. *Современная конкуренция: новые условия, новые конкуренты и способы борьбы* / Ю. В. Тарануха // *Экономика и предпринимательство*. – 2014. – № 2. – С. 185-194.

is a fact. However, as regards their influence on its development, we agree with the author¹ and cannot share such an unambiguous estimate. The fact is that information technology is a production resource. Consequently, all those characteristics that are inherent in any other production resource apply to it. First and foremost, this is the availability and the ability to effectively apply. The specificity of information technology is that they contribute to deepening the differentiation of firms based on both of these parameters. The firm may have monopoly rights to use the technology. Even if the technology is in the market turnover, it may turn out to be inaccessible to competitors at a price. Such technology is a complex product and far from any company has the potential for its efficient operation. It turns out that the introduction of information technology creates only an illusion of promoting the competitiveness of markets.

At the same time, a new way of creating competitive advantages on the market is inter-firm cooperation. The need for inter-agency co-operation is intensified in view of the deepening of specialization and the lack of necessary competencies. That is, we see a certain dichotomy of competition and cooperation within the market.

Let us consider the market concepts, which do not deny the existence of cooperation between competitors in the market. That is to say socio-economic approaches to market interpretation.

The organizational ecology by M. Hannan and J. Freeman² conceptualizes market as a sphere of natural selection. Firms' populations with the similar organizational forms but not firms compete on the market. These firms' populations occupy relevant market niches. Strong organizational gap (inertia) is inherent in the firms. On the one hand, it strengthens the firms, but on the other decreases their adaptability under the highly volatile external environment. In this case, organizational forms' makeover results not from the current forms' renovation, but due to a replacement of out-dated forms by new ones. So far, the fittest organizational forms survive.

Network approach by H. White³ considers the market as an overlapping of social networks, that is, stable and selective connections. Markets differ from each other in that structure of networks, rather than characteristics of the participating firms. Then market appears as a process of social ties maintenance, but not a zero-sum game of autonomous participants. Competitors keep a close eye on each other, exchange information, take into account competitive actions on the market and are integrated into the social connections.

¹ Тарануха Ю.В. Современная конкуренция: новые условия, новые конкуренты и способы борьбы / Ю. В. Тарануха // Экономика и предпринимательство. – 2014. – № 2. – С. 185-194.

² Hannan M. The population ecology of organizations / Hannan M., Freeman J.// American Journal of Sociology. – 1977– № 82 (5) – P. 929-964.

³ White, Harrison C. Markets from Networks: Socioeconomic Models of Production / Harrison C. White. – Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2002. – 389 pp

Institutional approach by G. Hodgson¹ provides for the establishment of some conventional rules on the market to adhere to. These rules stabilize the market, make its boundaries flexible, and make it possible to compete in the market in the medium and long-term. To maintain market competition the participating firms cooperate with each other when developing competition fundamental rules.

Politico-cultural approach by N. Fligstein² regards the stable market as a market with the clear firms' identity and status hierarchy of dominant firms and firms-contenders, and the concept of control over the actions of firms is voluntarily supported by all the market participants. The market appears as a process of reproduction of this power hierarchy when leading market players are trying to control the competitive situation, to develop and maintain market rules. The market in terms of the socio-cultural approach of D. Slater³ is a sphere of symbolic struggle. That is to gain a market niche firms may not only decrease expenses and prices by means of economies of scale and productivity improvement, but also by means of quality upgrading and innovation.

Market participants can compete with the symbolic positioning of the product or the entire company. At the same time, the competitors are trying to differentiate from each other, and not only to conduct a price war between them.

As a means of individualization, trademarks or branded brands associated with symbolic images of certain consumption styles are used.

It is segmented according to the type of products, services, and ways to promote them, the nature of participating companies. And the occupation and maintenance of market niches takes place through the means of individualization - formally registered trademarks, brands associated with certain consumption styles.

Hence, in view of the described approaches to the market interpretation, as well as its criterion as a special form of economy, the most complete definition of the market, in our opinion, is the following generalized definition proposed by the author⁴: the market is a system of regular, mostly monetary, mutually beneficial, voluntary, a competitive exchange of goods, where the actions of its members are regulated, in addition to prices, their structural links, institutional forms, power hierarchies and cultural structures.

In a similar vein competition appears as a rivalry in the market, where each participant tries to achieve the best result for himself, but while adhering to the rules and coordinating his strategy with the strategies of other market participants.

¹ Hodgson, Geoffrey M. *The Approach of Institutional Economics* / Geoffrey M. Hodgson // *Journal of Economic Literature*, Vol. 36, No. 1. (Mar., 1998), pp. 166-192.

² Fligstein, N. *The Architecture of Markets: An Economic Sociology of Twenty-First-Century Capitalist Societies* / Neil Fligstein. – Princeton, N.J. : Princeton University Press, 2001. – 274 p.

³ Slater, D. *Capturing markets from the economists* / In: du Gay, Paul and Pryke, Michael, (eds.) *Cultural Economy: Cultural Analysis and Commercial Life.* – London: Sage Publications, 2002. – PP. 59-77.

⁴ Радаев В. В. Что такое рынок: экономико-социологический подход / В. В. Радаев // *Общественные науки и современность.* – 2007. – № 3. – С. 115-127.

2.8 Determination of Economic Losses Due to the Illegal Withdrawal of Capital Abroad in the Conditions of Financial Globalization¹

The globalization of international financial flows makes it difficult to control and regulate the illegal processes of capital outflow abroad. Strengthening integration processes, leveling economic and political borders, increasing the scale of export-import operations create the preconditions for expanding the channels of illegal withdrawal of funds abroad and an increase in the volume of these operations.

The integration of Ukraine into the global financial space and the liberalization of capital movements lead to the free movement of national capital into world financial markets. The asset owners allocate the capital outside the national economy in the form of their corporate strategies and diversification of investment portfolios. However, often domestic business entities decide to withdraw financial resources to other countries in order to optimize or evade taxes or hide criminally derived funds. Such processes of hidden capital withdrawal to some extents are inherent to almost all countries, but they are the most large-scale and destructive in developing countries, in particular in transition economies².

According to the estimations of the international Association of Chartered Certified Accountants (ACCA), the size of the shadow economy of Ukraine reached UAH 1.1 trillion in 2016, and the country ranked third in the list of economies with the highest shadow level in the world - 45.16% of GDP. Only Nigeria (48.37%) and Azerbaijan (67.04%) had higher indicators. At the same time, according to the estimations of the Ministry of Finance of Ukraine, the scale of the shadow economy in our country was significantly less - about 30% of GDP (although this means that a third of all operations in Ukraine were carried out using schemes of tax arrears and tax evasion)³.

The analysis of the level of shadow economy and the amount of taxes paid by the countries is given in Figure 1 and shows a large-scale level of the shadow economy in developing countries.

The ability of governments to control international capital flows is diminished with globalization. There is no optimal policy to deal with the risks of volatile international capital flows, as policies that may work in the short run may have adverse effects in the long run. Since there is evidence that currency and banking crises tend to occur in economies with deteriorated fundamentals, conservative macroeconomic policies should be at the heart of dealing with volatile capital flows⁴.

¹ ACKNOWLEDGMENTS "This research was funded by the grant of the Ministry of Education and Science of Ukraine (No. g/r 0117U003930)"

² Tyshchuk T.A. Ways to counter the hidden capital withdrawal from Ukraine: analytical report / T.A. Tyshchuk, O.V. Ivanov. – K.: NISR, 2012. – 88 p.

³ Dykalenko M. Shadow zone. Available at - <https://business.ua/vlast/item/3175-sutinkova-zona>

⁴ Graciela L. Kaminsky International Capital Flows, Financial Stability and Growth DESA Working Paper No. 10ST/ESA/2005/DWP/10December 2005.

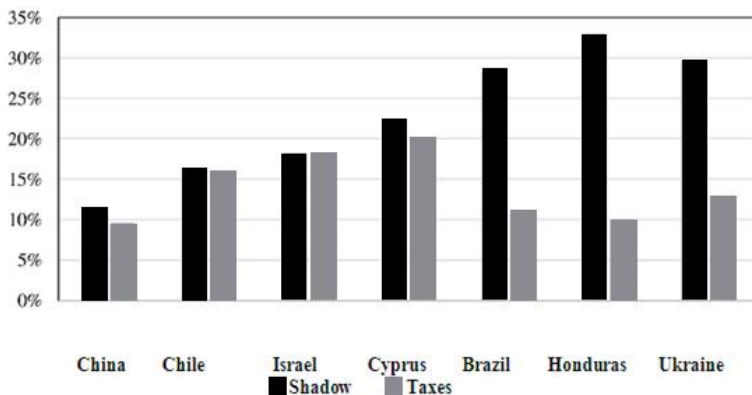

Figure 1 - The shadow economy and the real tax burden as a percentage of GDP with taking into account the informal sector¹

Existing weaknesses of the tax system functioning constrain the processes of accumulation and inflow of investments in fixed capital and channel resources to nonproductive consumption, including within the framework of the informal sector of the economy. Taking into account the inconsistency of interests between business entities and the state, the following groups of subjects interested in the existence of the shadow economy were identified:

1. Subjects that actively influence the policy - making process. Since the subjects of the shadow economy, having accumulated significant capital, are interested in the further development of their own business, which is possible only beyond the requirements of current legislation, they are concentrated around the authorities in search of opportunities to realize their own interests by making or adapting relevant government decisions.

2. Entrepreneurs of different levels who consider it appropriate to carry out operations beyond current legislation. Their influence on the formation of economic policy is much lower, so they either fall into the sphere of influence and are completely dependent on the representatives of the first group (as a rule, this includes trading intermediaries and financial structures, etc.), or “decentrally” use the gaps in the legislation on the basis of the relations with corrupt government officials of the lower level and representatives of the criminal world.

3. Average citizens who are forced to gain income at the expense of the shadow sphere. This is the largest group. Its influence on the local authorities is the smallest. However, as a matter of fact, the totality of its interests is closely connected with the interests of the previous group, although very often this group even does not understand it.

¹ *Alternative mechanisms of socio-economic development of Ukraine / under gen. ed. of Cand. Sci. (Econ) O. V. Kravchuk - K.: Center for Social and Labor Research, 2016 - 205 p*

4. Consumers who are able to reduce their costs by the use of goods and services produced in the informal sector. Such consumer behavior is caused by the low level of their own incomes, which leads to the predominance of considerations of price (cheapness) of product over considerations of its quality or quality of service.

The presence of this interest contributes to the sustainability of the “shadow economy” in Ukraine and significantly limits the state policy on counteracting shadow economy¹.

Based on the study T.A. Tyshchuk, O.V. Ivanov ² and V. K. Senchagov , A.S. Bulatova, A.P. Kalykin, V.B. Bosnenko³ , the factors are systematized as well as their essence and the illegal outflow of capital from Ukraine are analyzed, Figure 2 .

The channels of hidden withdrawal of financial assets are as follows: 1. Price manipulation in foreign economic operations. 2. Transfer of ownership of intangible assets to other countries. 3. International leasing. 4. Agent agreements. 5. Loans. 6. E-Trading. Thus, hidden capital is a powerful untapped investment resource for business development in Ukraine and a resource for stabilizing its financial system⁴.

Dubrovskiy V. and Cherkashyn V.⁵ consider the following ways as the most common ones to avoid taxation:

Smuggling (manipulation of the customs value of goods; interrupted transit; direct smuggling)

VAT theft (illegal reimbursement from the budget during export; missing trader – in particular, “carousel fraud” schemes)

Pirate goods

Profit shifting to “tax havens” (“offshore”)

Taxable base distortion (hiding the sales volume)

Abuse of tax benefits and preferences

Unregistered entrepreneurship and individual economic activity without registration

Conversion centers.

The main channels of evading taxes are connected with foreign economic activity and the activity of the “conversion centers” industry.

¹ Zhalilo Ya. A. *Theory and practice of formation of effective economic strategy of a state: monography*. - K.: NISR, 2009. – 336 p., illust.

² Tyshchuk T.A. *Ways to counter the hidden capital withdrawal from Ukraine: analytical report / T.A. Tyshchuk, O.V. Ivanov*. – K. : NISR, 2012. – 88 p.

³ Senchagov V. K., Bulatova A.S., Kalykin A.P., Bosnenko V.B. *Economic threats arising from unproductive capital withdrawal scientific bulletin. Issue 1. 2013. p.183-189 Lviv State University of Internal Affairs*

⁴ *Ways to counter the hidden capital withdrawal from Ukraine*. – K. : NISR, 2012. – 31 p.

⁵ Dubrovskiy V., Cherkashyn V. *Comparative analysis of the fiscal effect of the use of tools of tax evasion / avoidance in Ukraine/ Institute for Social and-Economic Change.- Kyiv, 2017*

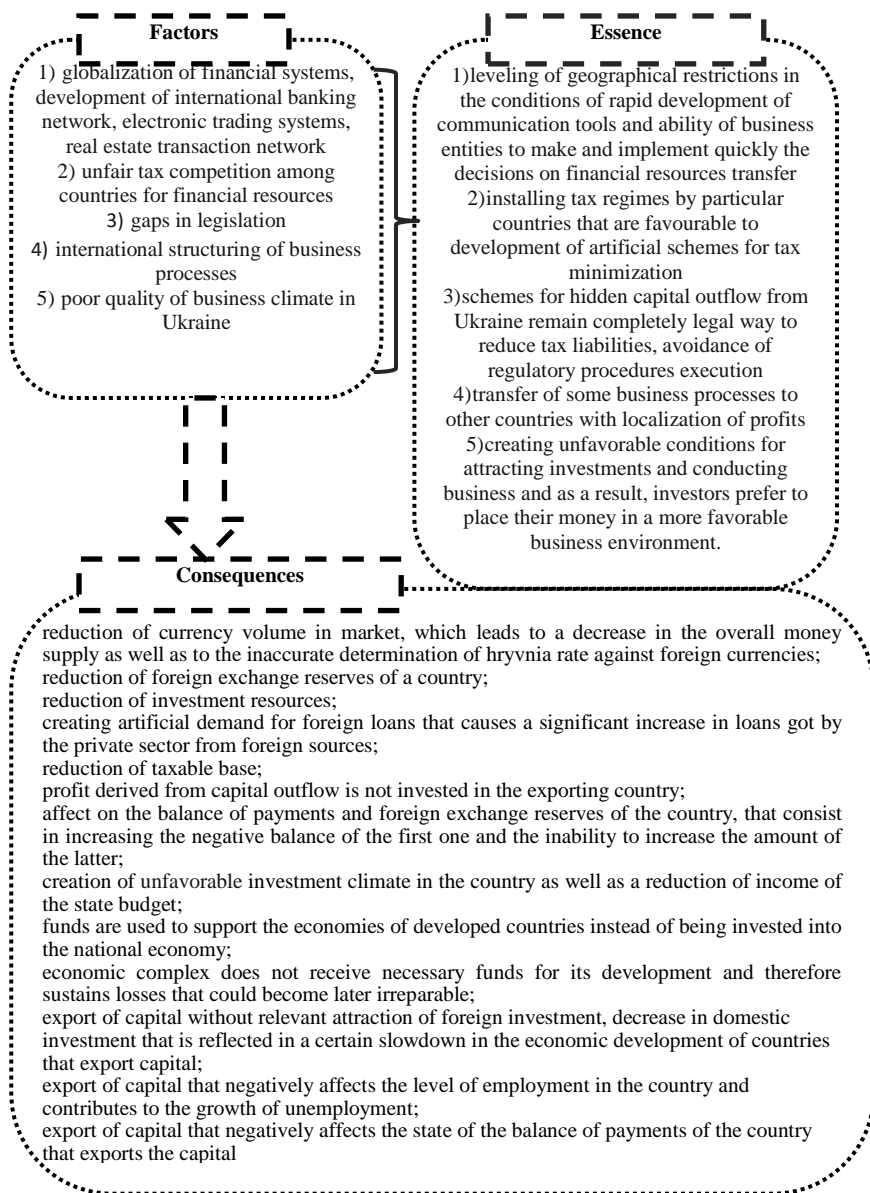

Figure 2 – Factors and consequences of capital outflow from Ukraine

Composed by authors

According to the typology of the State Financial Monitoring Service on the legalization (laundering) of proceeds of crime, such sectors of the economy as

foreign economic activity, credit and financial spheres, fuel and energy industry and the market of metal and mineral resource have the greatest risk of money laundering¹ And foreign economic activity is a “leader” among them, in particular, trade in highly liquid goods, such as non-ferrous metals, chemistry, certain types of agricultural products, etc. At the same time, according to the State Financial Monitoring Service, the following techniques are used to implement capital withdrawal schemes:

- undercharging exports;
- overcharging imports;
- false import agreements, fictitious loan agreements, etc.

According to alternative estimations of an international organization Global Financial Integrity, during 2004–2013 about USD 116 billion was withdrawn from Ukraine (respectively, without paying taxes), which averages 9.4% of GDP annually. Assuming that this trend continues in comparable volumes (it is very likely according to the above mentioned data), then we are talking about approximately USD 9 billion annually or UAH 240–250 billion. The corresponding budget losses due to the income tax evasion make about UAH 50 billion annually. This includes money, mostly derived from transfer pricing.

In 2016, according to the data of SFS (State Fiscal Service), UAH 65 billion were paid in the form of interest that have the characteristics of a capital transfer scheme that is known as “thin capitalization” in 2016. And 49.3 were the interests paid to a non-resident related person(party) if the total amount of debt obligations exceeds the capital by more than 3.5 times; and 15.7 - interests paid to non-residents registered in “tax havens” (countries or the territories specified in subparagraph 39.2.1.2 of article 39 of the Tax Code of Ukraine).

Therefore, taking into account the administrative burden and the historically high corruption of the tax, the issue on budget losses as a result of VAT evasion schemes is one of the most topical one. At the same time, it should be noted that the “marginal tax holes” disappeared with the implementation of the electronic VAT administration system in Ukraine. The cost of the “tax holes” services increased by 1.5 - 2 times, the budget losses from minimizing VAT has decreased significantly².

Almost all large companies, regardless of the country in which they operate, in varying degrees, optimize costs through offshore companies. In particular, according to the study of Offshore Shell Games 2015, 500 largest America’s companies hold about USD 21 trillion in offshore to reduce the amount of tax payment, while the loss of the budget is estimated at USD 620 billion.³

Unproductive capital outflow causes real or potential losses to the state in general and to the economic interests of citizens in particular.

¹ *Laundering proceeds of crime .The State Financial Monitoring Service of Ukraine. - 2016. Available at: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2016/20161230/Tipologia_2016.pdf*

² *Dubrovskiy V., Cherkashyn V. Comparative analysis of the fiscal effect of the use of tools of tax evasion / avoidance in Ukraine/ Institute for Social and-Economic Change.- Kyiv, 2017.*

³ *Alternative mechanisms of socio-economic development of Ukraine / under gen. ed. of Cand. Sci. (Econ) O. V. Kravchuk - K.: Center for Social and Labor Research, 2016 - 205 p.*

The assessment of the amount of unproductive outflow (export) of financial resources from Ukraine is carried out by the Ministry of Economic Development and Trade according to the Methodological guidelines for a comprehensive assessment of the amount of unproductive outflow (export) financial resources from Ukraine.

The methodology provides the assessment of the amount of unproductive capital outflow through specific channels:

- hidden outflow ;
- unproductive legal outflow ;
- unregistered outflow .

According to the calculation procedure, the amount of unproductive outflow (export) of financial resources from Ukraine is an integrated indicator that is calculated as the sum of the basic components of such outflow by the formula:

$$NVF = NLVF + PVF + PU, \quad (1)$$

where *NVF* – amount of unproductive outflow (export) of financial resources from Ukraine, mln. USD;

LVF – amount of unproductive legal outflow (export) of financial resources, mln. USD;

PVF – amount of hidden outflow (export) of financial resources, mln. USD

PU – amount of unregistered outflow (export) of financial resources, mln. USD.

Each of these three basic components is formed, in turn, with a certain set of elementary components¹.

According to this methodology, the hidden capital outflow consists of the hidden outflow (export) of financial resources due to the distortion of the volumes and prices of exports from Ukraine to the EU countries, the hidden outflow (export) of financial resources due to the distortion of the volumes and prices of imports from the EU countries to Ukraine, volume of revenue losses for the export of goods and services, payments for imports that were not received and payments on fictitious operations with securities and the amount of non-refundable funds for export operations carried out with violation by residents the legally established period for payments in foreign currency.

Unproductive legal outflow of financial resources from Ukraine is calculated on the basis of the volume of legal export of financial resources from Ukraine, adjusted by the coefficient of non-productivity. The coefficient of non-productivity is calculated as an integrated criterion of non-productivity and is based on indicators of economic security, that reflect to what extend the processes of productive reproduction of national economy do not depend on the withdrawal of funds by legal means.

¹ On approval of Methodological guidelines for a comprehensive assessment of the amount of unproductive outflow (export) financial resources from Ukraine: order of the Ministry of Economic Development and Trade No. 286 of 24.03.2015 Retrieved from: <http://www.me.gov.ua/Ascod/List?lang=ukUA&id=d6a26174-d0fd-406b-9c30-7a4043f04eb5&tag=SystemaOblikuPublichnoiInformatsii&pageNumber=86&fCtx=inName&fSort=date&fSdir=asc>

Unproductive legal outflow of financial resources is carried out by such schemes:

granting of a loan (commercial loans) by depository corporations of Ukraine to non-residents (except the National Bank);

interest rate payments on deposits of non-residents attracted by depository corporations of Ukraine (except the National Bank);

direct investment from Ukraine;

portfolio investment from Ukraine;

export (repatriation) of income of non-residents received from investments in the economy of Ukraine;

payment of capital transfers;

payment of other current transfers.

Unregistered outflow of financial resources from Ukraine is the export of financial resources, the volume of which is reflected in the item “Errors and omissions” of the balance of payments of Ukraine, provided that there is negative value in the reporting period ¹.

In order to identify losses due to the capital outflow from Ukraine, we will analyze the dynamics of key components by the channel of unproductive legal outflow of financial resources.

Analysis of the dynamics of the amount of loans (commercial loans) provided by depository corporations (except the National Bank of Ukraine) to non-residents, (fig.3) shows the trend of increasing the loans amount to non-residents since 2014. As of the end of the first quarter of 2018, this indicator is 56285 million UAH that is 9846 million UAH more than in 2017 and 28888 million UAH more compared to 2016.

The geographical structure of the distribution of loans provided by depository corporations (except the National Bank) to non-residents is shown in Figure 4. It should be noted that 46.7% of the total amount of loans, provided by depository corporations to non-residents, enter the free economic zone “Crimea” that was formed in 2014 in the occupied part of the territory of Ukraine (Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol) in accordance with the Law of Ukraine “On Creation of the Free Economic Zone “Crimea” and on Peculiarities of Exercising Economic Activity in the Temporarily Occupied Territories of Ukraine” No.1636-VII of August 12, 2014². Almost 0.5% or 262 million UAH of the total volume of loans provided by depository corporations to non-residents is concentrated in neighboring countries, in particular Belarus, Hungary, Moldova, Poland, the Russian Federation, Georgia, and Turkey. The leaders in terms of loans provided by depository corporations to non-residents,

¹ *The withdrawal of capital from Ukraine: the scope and ways of preventing - K.: NISR, 2013. - 39 p. Authors: Tyschuk T.A., Cand. Sci. (Econ.), Associate Professor (head of authoring team) Pavlova A.M. Makhortykh D.O., Ivanov O.V. Edited by Cand. Sci. (Econ.), Senior Scientist, Honored Economist of Ukraine Ya.A. Zhalila*

² *Law of Ukraine “On Creation of the Free Economic Zone “Crimea” and on Peculiarities of Exercising Economic Activity in the Temporarily Occupied Territories of Ukraine” No.1636-VII of August 12, 2014.*

among other countries, are the USA, Germany, Great Britain, France, Switzerland and Austria. In total, all other countries of the world account for 52.8% of the total volume of these loans.

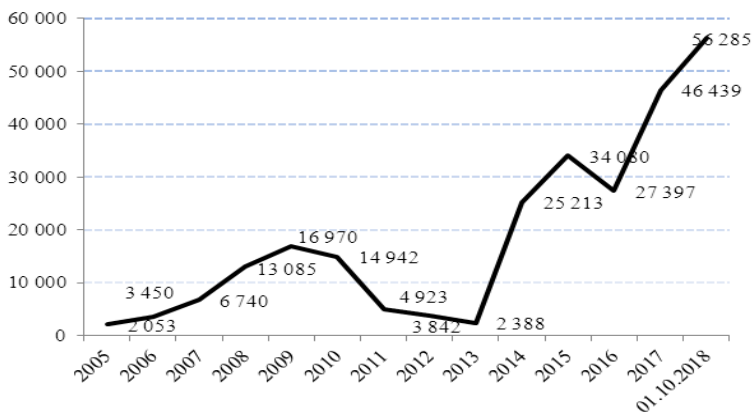

Figure 3- Loans provided by depository corporations (except National Bank of Ukraine) to non-residents (mln. UAH)

Compiled by authors based on data 1

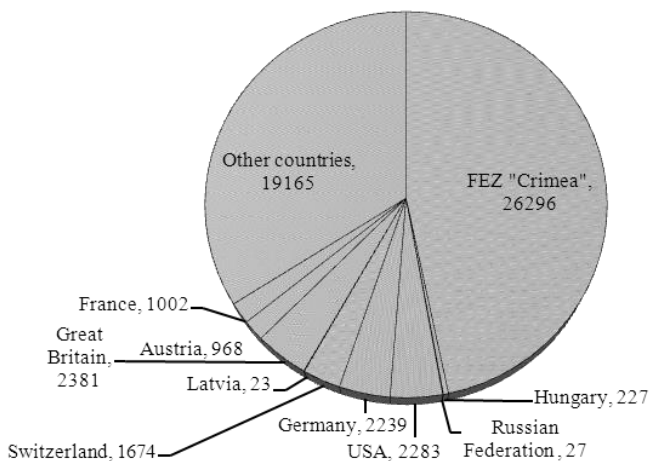

Figure 4 - Geographical distribution of loans provided by depository corporations (except National Bank of Ukraine) to non-residents as of the end of September, 2018 (mln. UAH)

Compiled by authors based on data¹

¹https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1 - Official site of National Bank of Ukraine.

The amount of deposits attracted by depository corporations of Ukraine (except the National Bank of Ukraine) from non-residents (fig.5) was decreasing significantly during the period of 2009-2010 due to the global financial crisis and fluctuated over the next five years at the level of UAH 30749-39974 mln. Only in 2016 there was a significant increase in the indicator (59 705 million UAH), but in recent years this trend has not been observed.

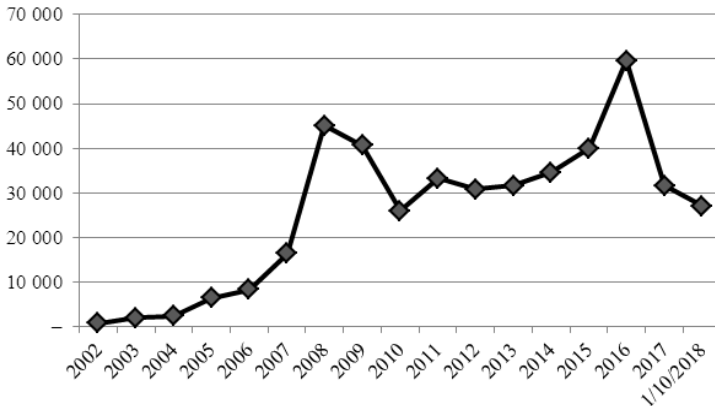

Figure 5 - Deposits attracted by depository corporations of Ukraine (except National Bank of Ukraine) from non-residents (mln. UAH)

Compiled by authors based on data¹

The amount of direct investments (equity capital), carried out by resident enterprises of Ukraine in the economies of other countries of the world, amounted to USD 20.7 million in 2016 (USD 27.9 million in 2015). Ukrainian enterprises have made direct investments in 15 countries. The largest amount of direct investment from Ukraine flew to Cyprus - USD 7.5 million, the Virgin Islands (British) - USD 7.3 million, Austria and the Russian Federation - USD 1.6 million. And USD 11.4 million or 55% of the total investment flew from Ukraine to the EU countries. Leaders in terms of investment amount become the industrial enterprises - USD 8,4 million, wholesale and retail trade, repair of motor vehicles and motorcycles – USD 7.6 million, transport, warehousing, mail and courier activities – USD 2.2 million².

We analyze the dynamics of exports/imports to Ukraine according to the channel of the hidden outflow of capital that is characterized by the distortion of export-import operations, Table 1.

¹ https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1 - Official site of National Bank of Ukraine .

² Direct foreign investment – 2016. Available at: <https://finpost.com.ua/news/2098>

Table 1 – The foreign trade balance of Ukraine in the period of 2010-2017 (mln. UAH)¹

Nominal GDP per year		Export of goods and services		Import of goods and services	
		% of GDP		% of GDP	
2010	1082569	549365	50.7	-580944	-53.7
2011	1316600	707953	53.8	-779028	-59.2
2012	1408889	717347	50.9	-835394	-59.3
2013	1454931	681899	46.9	-805662	-55.4
2014	1566728	770121	49.2	-834133	-53.2
2015	1979458	1044541	52.8	-1084016	-54.8
2016	2383182	1174625	49.3	-1323127	-55.5
2017	2982920	1430230	47.3	-1618749	-54.3

It should be noted that there is observed an increase in imports and the difference in the volume of export-import operations reaches 8% of GDP in recent years in Ukraine.

Based on the study of the movement of financial resources through the main channels of capital outflows and the need to determine the economic losses as a consequence, the following conclusions can be summarized: 1) constant increase in number and change of various schemes for the capital withdrawal, tax evasion, export-import operations, etc. in the context of globalization processes; 2) existing database of statistical indicators makes it difficult to apply the approved methodological guidelines for a comprehensive assessment of the amount of unproductive outflow financial resources from Ukraine; 3) absence of a responsible authority at the state level, that would be entrusted with the functions of monitoring, control and assessment of the amount of shadow capital outflows abroad.

Thus, to identify the causes of economic losses as a result of the shadow capital outflow and losses assessment a deeper quantitative and qualitative analysis of indicators by capital outflows channels is necessary.

¹ *Export and Import of Ukraine. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/eximp/>*

2.9 Институциональные изменения как универсальная доминанта общественного развития (контекст рискологии)

Все течет, все меняется (Гераклит)

Особенностью современного феномена глобализации, как и любого процесса общественного постиндустриального развития, является¹: с одной стороны, изменения, проявляемые в разнообразных формах – трансформации, обновления, преобразования и т.д.; а с другой, - изменения, сопровождаемые неисчислимым множеством рисков.

Этот феномен требует соответствующего теоретико-методологического и социально-философского осмысливания в контексте устойчивых тенденций усложнений общественного бытия, возрастания уровня конфликтности и рисков.

Характерной чертой современного постиндустриального общества является, с одной стороны, невероятные по своим масштабам инновационно-технологические преобразования, коренным образом меняющие технологические уклады, качество жизни, социально-философское представление, а с другой, - радикальное изменение планеты., непомерный рост числа и масштабов угроз, в том числе, связанных с взрывным ростом потребления (в течение XX в. население планеты выросло в 5 раз, потребление топлива – в 16 раз, вылов рыбы – в 30 раз и т.д.²), непрерывным процессом возрастания числа и обострением экономических, социальных, политических, моральных и иных кризисов.

Пугающие реалии предопределяют социальную, научную, философскую, и иную рефлексию, что проявляется в возрастании различного рода публикаций по современным трансформациям, расширение социально-экономического, экологического и философского осмысливания происходящих изменений.

Аналитическая оценка показывает, что феномен изменения является сложным, многоплановым и недостаточно осмыслен. Этот феномен в научно плане все в большей мере актуализируется приобретающим первостепенное значение и требует нового теоретико-методологического и прикладного (социального) осмысливания и пополнения новым содержанием.

Исходя из вышеизложенного в настоящей работе поставлена цель обсудить некоторые ключевые теоретико-методологические подходы к проявлению современных изменений как категорию теории развития и универсальную доминанту социально-экономического развития.

Исходя из указанной цели в работе поставлены следующие задачи:

уточнить и расширить понятийно-категориальное содержание термина «изменение» в контексте его доминантности в современной теории развития институциональной системы как объекта и субъекта управляющих изменений;

¹ Моисеев А.А. Феномен глобализации и постиндустриализации сообщества// Век глобализации. – 2015. - №2. – С.59-72

² Семенов А. Контракт с будущим/ «Еженедельник «2000». - № 8 (22 июля). – С.А3.

обсудить вопрос о некоторых закономерностях изменений в общественном развитии, возможностях системно-параметрической формализации изменений;

акцентировать внимание на некоторые аспекты формализации взаимосвязей в контексте «изменения – риски».

«Изменение» как ключевая категория теории развития. Исходя из общеизвестных принципов познания развивающихся систем^{1,2,3} рассмотрим «изменение» как одну из важных категорий развития, ее понятийно-категориальное содержание, отражающее наиболее существенное свойства и отношения предметов, явлений объективного мира.

Еще в далеком прошлом древнегреческим философом Гераклитом Эфеским (544-483 д.н.э.) утверждалось, что все находится в постоянном изменении. Позднее его соотечественник Аристотель (384-322 д.н.э.) рассмотрел проблему изменения как научную и определил четыре вида изменений: изменение места, качества, количества, субстанции.

Изменение это: во-первых, общая форма бытия всех объектов и явлений, представляющая всякое движение и взаимодействие, переход из одного состояния в другое; во-вторых, превращение в другое состояние как переход их одного качественно-определенного бытия в качественно другое определение бытия.

Категория «изменение» включает в себя такое содержание:

- 1) любые пространственные перемещения тел;
- 2) внутренние превращения форм движения;
- 3) все процессы развития;
- 4) возникновение новых явлений в пространстве изучаемых процессов.

Эта категория охватывает как объективное количественное увеличение или уменьшение характеристик тел, так и их субъективные качественные трансформации.

Обсуждая понятийно-категориальный контекст современных изменений считаем необходимым особо подчеркнуть две ключевые аксиоматические особенности категории «изменение», обуславливаемые современными тенденциями углубления и расширения общей теории развития, а именно:

- 1) любое развитие связано с постоянным изменением;
- 2) любая «неизменность» в конечном итоге оказывается медленным изменением.

Что касается форм, видов и характера проявления изменений, то их насчитывается большое множество: устойчивые и неустойчивые, линейные и

¹ Изменение / Философский словарь. – 5-е изд./ Под ред. И.Т.Фролова. – М.: Политиздат, 1956. – С.159.

² Кандаурова А.В. Категория «изменение» в современных педагогических исследованиях //Вестник Красноярского гос-го педагогического ун-та. – 2015. – С.55-59

³ Арнольд Байер. Парадоксальная теория изменений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <<https://rubstein.livejournal.com>>

нелинейные, восходящие и нисходящие, циклические и маятниковые, инверсионные, безвекторные (хаотические и турбулентные типа броунова движения), положительные и отрицательные (с точки зрения проекта управления), диссипативные и т.д.

Рассматривая изменения как ключевую категорию теории развития считаем необходимым образом обратить внимание на следующее^{1,2,3}:

1) категорию «развитие» как и категорию «изменение» следует рассматривать в качестве базовой категории теории общественного бытия;

2) тема «развитие» всегда была актуальной в мировой научной литературе, например в 50-70-е годы прошлого века широко обсуждались так называемые *development studies*, позднее предметом разговора стали «приспособление» (*accommodations*), «устойчивое развитие» (*sustainable development*), «выживание» (*survivaling*).

Институциональная система как объект и субъект управляемых изменений. В современном общественном развитии главным фактором изменения и развития выступают институты, институциональные системы, которые являются важнейшим инструментом реализации государственной социально-экономической и иной политики развития, стратегии экономико-экологического устойчивого развития и основы всемерной адаптации экономики к условиям окружающей природной среды, так и к ее целенаправленному изменению.

Институциональная система государства, обеспечивающая его устойчивость развития, включает в себя достаточно обширную совокупность социальных институтов, функционирование которых позволяет осуществлять научно-обоснованные целенаправленные изменения в системах общественного развития и обеспечения национальной безопасности.

Любая институциональная система всегда находится под воздействием эндогенных и экзогенных факторов, которые предопределяют практически постоянно действующие процессы ее качественно-количественных изменений в целом и преобразования правовых, социальных, экономических и политических институтов.

Особо подчеркнем, что согласно так называемой неинституциональной экономической теории институциональные изменения являются одной из основных категорий развития системы. Известный американский экономист, лауреат Нобелевской премии Дуглас Норт институциональные изменения рассматривает как дуальный процесс:

во-первых, изменение формальных правил – государственные законы, формальные контракты и т.п.;

¹ Черникова И.В. *Идея глобального эволюционизма: и социокультурный аспект: автореф. на соискание научной степени доктора философ. наук: спец. 09.00.01 – диалектика и теория познания/ Томск, 1993. – 38 с.*

² *Идея развития: возможность обновления //Мировая экономика и международные отношения. – 2007. - № 2. – С.75-89*

³ Глизерин М. *Глобальные идеи человечества/ М.Глизерин. – [Электронный ресурс] – Режим доступа <https://gdesmysl.livejournal.com>*

во-вторых, неформальных отношений - традиций, общепринятых норм проведения, достигнутых отношений между участниками сделки и др.

Институциональные изменения могут носить характер как положительных, так и отрицательных проявлений в самых различных формах (рис.2), которые должны рассматриваться в качестве важных объектов управляемых воздействий.

Рис. 1 - Система положительных и отрицательных институциональных изменений как объект управления

Построен автором

Что касается управления изменениями в широком понимании, то оно может трактоваться как организация перевода индивидов, команд, организаций из текущего состояния в желаемое будущее состояние.

В свою очередь, управление изменениями институциональной системы рассматривается как проблема управления субъектно-объектными отношениями в системе триединого комплекса государство – общество – человек. Эта категория в каждом конкретном случае требует не только раскрытия социально-экономической сущности, но и освещение ее социально-философского содержания с использованием современных методов системно-параметрического анализа¹ и методов нелинейного управления. (Эта проблема несколько подробнее рассмотрена нами в работе²).

¹ Уемов А.И. Системные аспекты философского знания. Категория (синергетика и теория систем). – Одесса: Негоциант, 2000. – 160 с.

² Степанов В.Н. Нелинейное управление как новое научное направление// Проблемы науки. - 2014. - № 11. – с.19-25.

Закономерности изменений общественного развития. Все события и явления, характеризующиеся перманентной изменчивостью, определяются теми или иными закономерностями, то есть изменяются по определенным законам. Все эти изменения сопровождаются не только рисками приобретений, но и рисками потерь.

Если рассмотреть исторический опыт развития производства (экономики) П, техники (технологии) Т, науки Н, то эта триада характеризуется хорошо известной общей закономерностью, показанной на рис. 2.

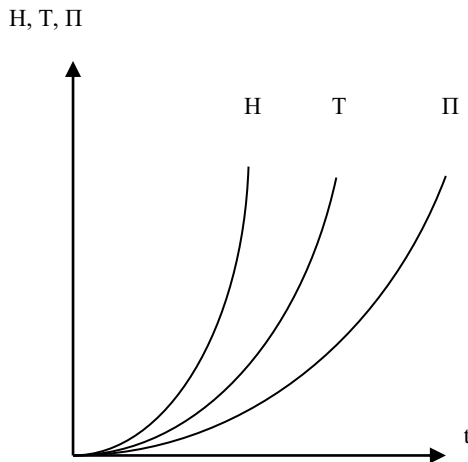

Рис. 2 - Качественная модель развития науки (Н), технологий (Т) и производства (П), t- время

Рисунок использован из работы¹

При этом соотношение изменений Н, Т и П во времени t в виде первой производной имеет форму закономерности

$$\frac{dH}{dt} > \frac{dT}{dt} > \frac{dП}{dt}, \quad (1)$$

В свою очередь указанные закономерности изменений Н, Т и П могут рассматриваться с точки зрения показателей разномасштабного ускорения их развития, на которые в свое время обращали внимание известные ученые Дж.Бералл, Б.Г.Кузнецов и др.

В упомянутой выше работе Г.М. Доброва, это «изменение изменений» рассматривается в форме производных:

¹ Добров Г.М. Наука о науке. Начало науковедения. – Киев: Наукова думка, 1989. – С.78

а) первая производная от производства Π , т.е. $\frac{d\Pi}{dt}$ характеризует скорость прогресса, отображающая тенденции в разработке технологических решений ($\frac{d\Pi}{dt} > 0$ - прогресс; $\frac{d\Pi}{dt} < 0$ - регресс (деградация);

б) вторая производная этого процесса $\frac{d^2\Pi}{dt^2}$ характеризует ускорение прогресса, обуславливаемого положительными тенденциями возрастания эффектом технического прогресса и прикладных исследований;

в) третья производная $\frac{d^3\Pi}{dt^3}$, характеризующая скорость ускорения, обуславливаемого качественно новыми тенденциями в закономерностях научно-технического прогресса и новыми принципами исследования (например, переход от одних фундаментальных принципов к другим).

Безусловно правомерна постановка вопроса об изучении свойств четвертой производной $\frac{d^4\Pi}{dt^4}$, которая как ускорение ускорения может отражать сложные, пока трудно прогнозируемые нелинейные изменения в условиях новых технологических революций.

В качестве аполгии, оправдать применение указанных выше подходов к оценке закономерностей качества развития в виде производных, характеризующих сложности «изменения изменений» в процессах развития можно сослаться на официальный документ Европейского агентства по охране окружающей среды, который разработал документ «Оценка оценок окружающей среды Европы»¹. Смысл этого документа хорошо корреспондируется с рассматриваемой нами проблемой «изменение изменений» в системе производство – техника – наука.

В контексте вышеизложенного можно говорить о том, что в историческом плане характер развития производства и технологий все в большей степени непосредственно зависит от высших производных, обуславливаемых возрастающим интеллектуальным потенциалом науки и новыми решениями фундаментальных проблем науки.

Одна из составляющих потенциала ресурсов развития общества – способность системы повышать эффективность общественного производства за счет положительных изменений во всех сферах производства, за счет улучшения использования всех видов имеющихся ресурсов, в первую очередь, возможностей научно-технического прогресса. Эту совокупную составляющую определим как «потенциал изменений».

Исходя из постулата скорости положительных изменений в развитии можно сформулировать следующий концепт потенциала изменения (Π_{ii}) в контексте скорости его трансформации, как суммы скоростей изменений ее составляющих:

¹ Оценка оценок окружающей среды Европы. Копенгаген: Европейское агентство по охране окружающей среды, 2011. – 205 с.

$$\frac{d\Pi_z}{dt} = \frac{d\Pi'_z}{dt} + \frac{d\Pi''_z}{dt} + \frac{d\Pi'''_z}{dt} + \frac{d\Pi''''_z}{dt}, \quad (2)$$

где:

$$\frac{d\Pi'_z}{dt}$$

- изменение (приращение) эффектов производства за счет получения эффекта ввода и освоение новой техники;

$$\frac{d\Pi''_z}{dt}$$

- изменение производства за счет инновационной модернизации производства, в том числе за счет замены устаревшего оборудования;

$$\frac{d\Pi'''_z}{dt}$$

- изменение эффектов производства на основе организационно-технологических преобразований.

$$\frac{d\Pi''''_z}{dt}$$

- изменение эффектов развития, связанных с улучшением качества человеческого капитала.

К линейной сумме целесообразно добавить нелинейный член, характеризующий синергетическое взаимодействие этих компонентов, что требует изучения в каждом конкретном случае.

В контексте вышеизложенного считаем необходимым обратить внимание еще на еще одно из направлений прогрессивных изменений в развитии. В данном случае имеется в виду «потенциал изменений», рассматриваемый как фактор роста общественного производства и благосостояния.

Под «потенциалом изменений» здесь понимается следующее. Это количественно соизмеримые возможности повышения эффективности общественного производства, как объекта, и повышение качества жизни общественного субъекта.

Системно-параметрическая формализация институциональных изменений. Для описания процессов изменения институциональной системы может быть использован аппарат общей параметрической теории систем, (ОПТС) разработанный А.И. Уемовым¹ и его школой, использующей язык тернарного описания. Согласно ОПТС процесс изменения институциональной системы может быть описан с помощью системообразующих категорий (параметров) «вещь» (m), «свойства» (P), «отношения» (R) и дуальной системы параметров – концептов:

атрибутивного концепта, описывающего свойства исследуемой системы;

реляционного концепта, отражающего отношения в исследуемой системе.

С помощью ОПТС схема определения системы записывается в виде [R(m)]P или дуальной ей схемы R[(m)P]. Даже схемы выражают понятия

¹ Uemov A. The Ternery Description Languages as Formalism for the Parametrical General Systems Theory: Part 1. – In «Ins. J. General Systems. Vol. 28 (4-5), 1999-p. 351-366.

системы в том случае, если мы снабжаем их определенным правилом перехода прежде от одной переменной к другой.

Правило формируется следующим образом: значение переменной, стоящей внутри квадратной, но вне круглой скобки, выбирается таким образом, чтобы удовлетворить внешней переменной и, наконец, символ вещи, стоящей в круглой скобке, может иметь только такие значения, которые согласуются со значением двух других переменных.

С точки зрения ОПТС формально можно выделить 8 форм изменения. Если, условно, знаком «+» отметить неизменяемость, а знаком «-» изменяемость, то разнообразие изменения системы можно представить в табличной форме (табл. 1).

Таблица 1 – Системно-параметрическое представление основных форм состояния изменения институциональной системы

Ранг	Системно-образующие параметры			Состояние системы	Тип развития системы
	R	P	m		
I	+	+	+	Неизменное	Эволюция
II	+	+	-	Стационарное	
III	+	-	+	Стабильное по структуре	
IV	+	-	-	Кризисное	
V	-	+	+	Деградация	
VI	-	-	+	Нестационарное (переходное)	Кризис
VII	-	+	-	Нестабильное по структуре	
VIII	-	-	-	Вырождение (хаос)	Катастрофа

Построено автором

Изменения в развитии и проблемы рисков. Рассматривая проблему изменения в каком-либо развитии с точки зрения объектно-субъектных отношений сразу же возникает проблема рисков, т.е. с изменением связаны не только положительные, но и отрицательные эффекты.

В этом плане категория «риск», наряду с категорией «изменения» занимает важное место при рассмотрении каких-либо аспектов теории развития.

Исходя из этого попытаемся соизмерить изменения и риски и оценить их наиболее существенные взаимосвязи.

В качестве такого «соизмерителя», по нашему мнению, можно использовать методику американского Совета по международным отношениям (Council of Foreign Relations – CFR), являющийся также издателем авторитетного журнала «Foreign Affairs», который уже свыше десяти лет готовит ежегодные анализы по глобальным конфликтам¹.

¹ Глобальные конфликты – 2018: прогноз аналитиков CFR / Еженедельник «2000». – 2017. – № 52 (29 декабря). – С.А7

Суть методики GFR сводится к тому, что все конфликты ранжируются по уровню напряженности и степени прогнозируемых рисков для Америки и группируются по следующим направлениям:

- 1) угрозы высшей приоритетности для Америки;
- 2) угрозы первостепенной важности;
- 3) неприоритетные для Америки угрозы.

В этом плане обсуждаемую нами проблему методологии и методов анализа «изменений» в контексте возможных рисков (т.е. риск-изменений) можно по аналогии с методикой GFR рассматривать в рамках четырехуровневой оценки их угроз принимаются следующие категории риск-изменений (PH):

- I – малозначимые РИ;
- II – РИ, требующие внимания и соответствующего реагирования;
- III – РИ высокого уровня, требующие неотложного реагирования;
- IV – РИ высшей категории, требующие трансцендентного реагирования.

Содержательная сущность этой модели заключается в следующем.

1. Принимается, что уровень напряженности (ущербности, опасности) каких-либо риск-изменений, о котором можно также говорить как о своего рода информационном качестве этой напряженности, оценивается на экспертном уровне в относительных величинах (индексах) по шкале 0...1,0.

2. Вся совокупность риск-изменений, отражающая возможное множество риск-изменений в соответствии с указанной ниже идеологией GFR группируется по показателям риск-напряженности (У) на следующие четыре группы:

I – малозначимые риск-изменения, не представляющие серьезных ущербов но подлежащие дежурному моторингу (информационные уровни опасности определяется диапазоном $u=0 - 0,25$);

II – весьма очевидные риск-изменения, не угрожающие устойчивому развитию системы, по требующие перманентного контроля и перманентного реагирования с учетом прецедентов¹ – информационный уровень опасности $U=0,25 - 0,5$;

III – высокий уровень опасности риск-изменений, создающих инциденты, хотя и нарушающих устойчивость функционирования системы, но требующих адекватного реагирования с целью их снижения (информационный уровень опасности $U=0,5-0,75$);

IV – сверхвысокий (кризисный) уровень риск-изменений представляющий опасность для устойчивого развития системы и требующий необычного высокого уровня (трансцендентного) реагирования ($U=0,75-1,0$).

В заключительной части данного раздела особо отметим, что формирование теорико-методологических положений и развитие методов

¹ Степанова Е.В., Степанов В.Н. Про принципи прецедентності і трансцендентності в адаптивному управлінні //Економічні інновації – 2017 – Вип. 64. – С. 293-297.

оценки риск-изменений является одной из ключевых проблем современной рискологии¹.

В этом контексте особо отметим, что принципы рискологии, связанные с управлением риск-изменений аналогичны принципам управления целеустремленной системой по Р. Акоффу и Ф. Эмери², что предусматривает следующие четыре этапа («четыре кирпича» рискологии):

- этап актуализации немедленно решаемых проблем (задачи 1 класса);
- этап определения и решения задач на краткосрочный период;
- этап постановки и достижения цепей на среднесрочный период;
- этап идеализации, когда определяются в идеале проблемы, решаемые в отдаленном будущем или вовсе не решаемые, но подготовка их к решению считается целесообразной.

При этом первый этап рассматривается как актуальное управление. Остальные - как потенциальное.

На первом этапе принимаются решения по воздействию на рисковые события в условиях полной определенности, то есть в условиях отсутствия случайных и неопределенных факторов.

На втором этапе принимаются решения по управлению рисками в условиях, когда имеются случайные факторы проявления рисковых событий, для которых известны законы их распределения.

На третьем этапе принимаются решения в условиях неполной информации о рисковых событиях.

На четвертом этапе принимаются решения по управлению рисковыми событиями, для которых характерна практическая невозможность их формализации вследствие высокой степени неопределенности.

Обсуждая проблемы институциональных изменений в общественном развитии в контексте выявления ведущих признаков их доминантности и универсальности, попытаемся сделать несколько, по нашему мнению, наиболее важных обобщающих выводов, с учетом основных положений последнего (Юбилейного) документа аналитиков Римского клуба. Эти выводы сводятся к тому, что для преодоления глобальных кризисов в системе современного развития необходимо проведение следующих изменений:

на I этапе формирование адекватной политики эффективного реагирования на главные угрозы и вызовы современности – вырождения капитализма, наступления эпохи антропогена (эпоха с превышающим уровнем человеческой активности по сравнению с воспроизводственными возможностями экосистемы), избыточное потребление, тотальная урбанизация, диджитализация техноутопизма (глубокая трансформация

¹ Степанов В.Н., Полпарев С.Я. «Четыре кирпича» оснований рискологии //Подъемные сооружения. Специальная техника. – 2018. – № 1. – С. 9-10.

² Акофф Р., Эмери Ф. О целеустремленных системах: пер. с англ. – М.: Сов. радио, 1974. – 270 с.

бізнеса и общественного бытия в целом на основе безграничного расширения цифровых технологий);

на II этапе переход на круговую, циркуляционную экономику, изменение логики и бизнес-процессов, и потребления (отказ от главного нынешнего принципа «взял, использовал, выбросил»);

переход на оценивание социального благосостояния размером и качеством фондов, а не продажами;

на III этапе радикальный пересмотр подходов к использованию ресурсов необходимых для прокорма планеты, в т.ч., в направлении развития 3D-ферм в море с целью увеличения выращивания рыбы, водорослей, моллюсков, крабов;

на IV этапе децентрализация энергетики и приближение её потребителю, который ее может производить тем или иным способом (например, с помощью солнечных панелей);

построение планетарного правительства с целью исключения возможности появления локальных диктаторов (создание в перспективе «Всемирного совета будущего» как инструмента устранения противоречий между национальными государствами;

уничтожение локального эгоизма и соблюдение всеми (независимо от количества авианосцев) фундаментальных правил бытия.

Ключом к такому будущему может быть только развитие науки, образования и обеспечение мира.

2.10 Економічна безпека держави в умовах глобалізації

Економічна безпека держави є не лише однією з найважливіших складових цілісної системи національної безпеки як комплексу захисту національних інтересів, але й базовою, вирішальною умовою дотримання і реалізації національних інтересів.

Економічна безпека держави може бути досягнута тільки тоді, коли рівень залежності країни від домінуючої економіки, а також ступінь загострення внутрішньополітичної, соціально-економічної і екологічної ситуації не перевищує межі, що погрожують втратою національного суверенітету та значним послабленням економічної могутності, суттєвим зниженням рівня і якості життя населення або відкиданням досягнення глобальних стратегічних цілей країни.

Зміни в глобальній спільноті, що сталися на зламі віків, зумовили переоцінку поняття безпеки, особливо в плані більшої уваги до економічних чинників. Процеси глобалізації і регіоналізації зумовлюють необхідність повноцінного включення держави у динаміку світової цивілізації, ефективного балансування між інтересами держав-сусідів, а також вивчення тих зовнішніх чинників, які обмежують потенціал розвитку.

Проблема економічної безпеки бере початок з моменту появи розумної людини, зародження суспільства та держави. Це можна вважати

першим етапом формування науки про економічну безпеку. Історично однією з первинних потреб є потреба у захисті життєздатності всіх складових суспільного виробництва та самої держави.

З огляду на суперечності та інтеграційні тенденції початку ХХІ ст., особливе місце належить проблемі економічної безпеки держави як основи забезпечення її суверенітету, конкурентоспроможності, обороноздатності, підтримання соціальної злагоди в суспільстві, органічного входження кожної країни в систему світової економіки.

Генезис економічної безпеки як соціального феномену бере початок в біологічній природі людини, яка є всезагальною основою будь-якої життєдіяльності. Прикладом цього виступає відома піраміда Маслоу¹, яка характеризує безпеку як одну з найважливіших потреб, своєрідний фундаментальний біологічний інстинкт самозбереження.

У кожний конкретний момент часу людина буде прагнути до задоволення тієї потреби, що для неї є важливішою або сильною.

Піраміда Маслоу складається з таких рівнів:

1) Фізіологічні потреби (потреби найнижчого рівня) є необхідними для виживання. Вони включають потребу в їжі, воді, захисті, відпочинку.

2) Потреби в безпеці включають потреби в захисті від фізичних і психологічних небезпек з боку навколишнього світу і впевненість у тому, що фізіологічні потреби будуть задовольнятися в майбутньому. Потреби в безпечних умовах праці, додаткових пільгах і гарантіях збереження робочого місця.

3) Соціальні потреби (потреби в приналежності, дружбі, любові) включають почуття приналежності до чого-небудь або кого-небудь та підтримки.

4) Потреби в повазі включають потреби в особистих досягненнях, компетентності, повазі з боку оточуючих, визнанні.

5) Потреби в самовираженні, самореалізації – потреби в реалізації своїх потенційних можливостей і зростанні як особистості.

Саме потреба у безпеці дає імпульс основним потребам, спрямованим на збереження життя як унікальної форми існування. На етапі утворення соціальної організації саме життя є головним параметром охорони та критерієм оцінки стану безпеки.

У Конституції України чітко зазначено, що поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України забезпечення її економічної безпеки є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу. Економічна безпека держави є результатом спільних зусиль усього народу, і це проявляється через дії всіх гілок влади на всіх рівнях, наявних у державі сил і засобів, об'єднаних громадян і окремих осіб.

¹ Барановський О.І. *Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення)* / О.І. Барановський. – К.: Національний торговельно-економічний університет, 2004. – 759 с.

Законодавство про забезпечення економічної безпеки держави базується на Конституції України, включає Закон України “Про основи національної безпеки України”, Кримінальний і Кримінально-процесуальний, Бюджетний, Податковий, Митний, Цивільний та Цивільно-процесуальний, Господарський та Господарсько-процесуальний Кодекси України, Закони України “Про міліцію”, “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю”, “Про Службу безпеки України”, “Про прокуратуру”, “Про державну податкову адміністрацію” та інші закони, міжнародно-правові угоди, учасником яких є Україна, а також нормативно-правові акти, що регулюють діяльність фізичних та юридичних осіб в різних сферах господарської діяльності.

Одним з визначальних факторів економічної безпеки держави є рівень конкурентоспроможності її економіки. Існують загрози, обумовлені низьким рівнем економічної потужності та конкурентними позиціями на світовому ринку, і загрози втрати конкурентних переваг в стратегічно важливих галузях, які становлять небезпеку для країни, що в свою чергу зумовлює пріоритети протидії цим загрозам.

Важливу роль в економічній безпеці держави відіграє такий фактор, як добробут населення. Загрози, які виникають через нераціональну економічну політику держави в соціальній сфері, що викликає високий рівень бідності, криміналізації та соціальної напруженості в суспільстві, без сумніву, становлять значну небезпеку для успішного сталого розвитку країни.

Економічна безпека¹ – це безперербійне функціонування економіки країни, яка дозволяє зберігати стійкість до зовнішніх та внутрішніх загроз та характеризує здатність національної економіки до самовідтворення та підтримки порівняльного балансу з економіками інших країн. Оцінка рівня економічної безпеки базується на основі аналізу фундаментальних показників розвитку, таких як національний дохід, національний дохід на душу населення, купівельна спроможність, рівень і якість життя більшості населення, темпи інфляції, рівень безробіття тощо.

Економічна безпека держави² – дослідження національних економічних інтересів і загроз економічній безпеці України, здатності держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, а також здатності національної економіки зберігати та поновлювати процес суспільного відтворення і достатній оборонний потенціал у кризових ситуаціях.

Основними завданнями економічної безпеки держави є: забезпечення пропорційного та безперервного економічного зростання, подолання інфляції та безробіття, формування ефективної структури економіки, зменшення дефіциту бюджету та державного боргу, забезпечення соціального захисту і

¹ Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З.С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.

² Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.С. Шевченко. – Х.: Право, 2009. – 312 с.

підвищення якості життя населення, стабілізація національної валюти, підвищення конкурентоспроможності країни тощо.

Об'єкти економічної безпеки¹ – власне економічна система держави; окремі сфери діяльності: військової, соціальної, політичної, правової, інформаційної і т. д.; суспільство – з його інститутами, організаціями, фірмами, підприємствами; особистість.

Суб'єкти економічної безпеки² – держава і суспільство з усіма його інституціями державні та місцеві органи виконавчої і законодавчої влади; міністерства, відомства, комерційні і некомерційні організації, громадські організації, окремі громадяни тощо).

Для досягнення найвищого рівня економічної безпеки треба створити максимальну безпеку її основних функціональних складових. Функціональні складові економічної безпеки держави³ – це сукупність основних її напрямів, які істотно відрізняються один від одного.

Економічна безпека держави, будучи однією з визначальних складових підсистем національної безпеки держави, водночас має складну структуру, охоплюючи власні складові. Перелік складових економічної безпеки є дещо суперечливим. Це пов'язано з тим, що окремі складові національної безпеки, визначені законодавством, входять до системи економічної безпеки, що викликає критичні зауваження науковців і практиків. Більшість дослідників економічної безпеки дійшли висновку, що основними структурними елементами економічної безпеки, які необхідно застосувати під час аналізу економічної безпеки України, є: сировинно-ресурсна безпека; енергетична безпека; фінансова безпека; соціальна безпека; інноваційно-технологічна безпека; продовольча безпека; зовнішньоекономічна безпека⁴.

Складовими економічної безпеки згідно «Методики розрахунку рівня економічної безпеки України»⁵, затвердженої Міністерством економіки України, є:

1. Макроекономічна безпека – це стан економіки, при якому досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій.

2. Фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання.

Фінансова безпека, у свою чергу, містить такі складові:

¹ Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З.С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.

² Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З.С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.

³ Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З.С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.

⁴ Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З.С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.

⁵ Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власюк; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при РНБО України. – К., 2012. – С. 48.

- бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів;

- валютна безпека – це такий стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, безперешкодного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках;

- грошово-кредитна безпека – це такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення;

- боргова безпека – це такий рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи;

- безпека страхового ринку – це такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування;

- безпека фондового ринку – це оптимальний обсяг капіталізації ринку (з огляду на представлені на ньому цінні папери, їх структуру та рівень ліквідності), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торгівців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів та держави в цілому.

3. Інвестиційна безпека – це такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів.

5. Демографічна безпека – це такий стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України.

6. Науково-технологічна безпека – це такий стан науково-технологічного та виробничого потенціалу держави, який дає змогу забезпечити належне функціонування національної економіки, достатнє для досягнення та підтримки конкурентоздатності вітчизняної продукції, а також гарантування державної незалежності за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів.

7. Енергетична безпека – це такий стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливноенергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану.

8. Продовольча безпека – це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави.

9. Соціальна безпека – це такий стан розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

10. Зовнішньоекономічна безпека – це такий стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці.

Високий рівень глобалізації економіки України у світове господарство створює додаткові загрози для економічного розвитку країни. У процесі формування зовнішньоекономічної безпеки України можна виділити наступні перешкоди:

- від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі, яке зумовлює збільшення зовнішнього валового та державного боргу;
- висока експортна залежність – зростання залежності економіки країни від зовнішньої кон'юнктури на експортних ринках, світових цін;
- висока імпортна залежність, втрата внутрішнього ринку (витіснення іноземними товарами вітчизняної продукції з внутрішнього ринку) та скорочення вітчизняного виробництва;
- низька інвестиційна привабливість для іноземного капіталу – технологічна відсталість економіки;
- низька частка інноваційної продукції в експорті країни – технологічна відсталість та нерациональна структура економіки;
- сировинна структура експорту – технологічна відсталість та нерациональна структура економіки;
- обмеженість у виборі партнерів, яка зумовлює залежність країни від зовнішньоекономічної політики країни-партнера, а також ризик перенесення економічної кризи у разі виникнення такої у країни-партнера;
- високий зовнішній державний борг (підвищення вартості кредитних ресурсів для країни на зовнішніх ринках).

До основних принципів забезпечення економічної безпеки України можна віднести¹:

¹ Преодборський В.А. Економічна безпека держави : Монографія. – К.: Кондор, 2005. – 391 с.

- верховенство закону при забезпеченні економічної безпеки;
- дотримання балансу економічних інтересів особи, сім'ї, суспільства, держави;
- взаємна відповідальність особи, сім'ї, суспільства, держави щодо забезпечення економічної безпеки;
- своєчасність і адекватність заходів, пов'язаних із відверненням загроз і захистом національних економічних інтересів;
- пріоритет договірних (мирних) заходів у вирішенні як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів економічного характеру;
- інтеграція національної економічної безпеки з міжнародною економічною безпекою.

Пріоритетними інтересами для забезпечення економічної безпеки держави є:

- забезпечення альтернативних джерел надходження енергоресурсів, перш за все нафти та газу;
- створення ефективного військово-промислового комплексу;
- збереження й розвиток інтелектуального та науково-технічного потенціалів України;
- вирішення державою соціальних проблем;
- створення надійної системи економічної безпеки України;
- створення самодостатньої, конкурентоспроможної, соціально спрямованої економіки;
- розбудова розвинутої інституціональної ринкової інфраструктури, ефективного господарського механізму та правового їх забезпечення;
- побудова економічних відносин з іншими країнами на засадах рівноправності та взаємовигідності тощо.

Загрозами економічній безпеці України¹ слід вважати явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи.

Нині загрози економічній безпеці України набули перманентного характеру і за цілою низкою основних критеріїв перейшли критичну межу. Тому завдання полягає не лише у виході з економічної кризи, а й у відродженні національної економіки, створенні надійної економічної системи, забезпеченні її життєздатності й розвитку, спроможності адаптуватися до нових економічних умов.

Для протидії загрозам національній економіці необхідно досить чітко визначити систему національних інтересів, на основі якої будуть базуватися дії держави. Коло національних інтересів досить широке, тому, не намагаючись охопити всю систему національних інтересів щодо економічної

¹ Преодборський В.А. Економічна безпека держави : Монографія. – К.: Кондор, 2005. – 391 с.

безпеки, визначені пріоритетні національні інтереси, на засадах яких повинен будуватися та розвиватися цей ринок. Серед них можна виділити наступні¹:

- стабілізація курсу національної валюти;
- подолання інфляції;
- захист національного ринку від несприятливої дії світової кон'юнктури та іноземної конкуренції;
- прискорення відтворювального процесу;
- покриття дефіциту бюджету;
- реалізація регіональних соціально-економічних програм;
- поживлення підприємницької активності;
- підвищення зайнятості населення;
- доступ на міжнародні ринки капіталу;
- зміцнення міжнародного авторитету фінансової системи держави та її окремих інститутів;
- раціоналізація ринку;
- прогнозованість соціально економічного розвитку;
- формування єдиного ринкового та інформаційного простору;
- інвестиційна привабливість;
- здійснення структурної перебудови економіки;
- створення достатніх запасів державних золотовалютних резервів;
- збереження накопичень громадян.

Важливе значення для економічної безпеки мають не самі критеріальні показники, а їх порогові значення, тобто граничні величини, перевищення яких загрожує економічній безпеці. Слід зазначити, що не за всіма переліченими показниками визначені такі граничні припустимі значення.

Нормальний циклічний спад ВВП становить 5-15 % від його потенціального значення. Пороговим спадом ВВП вважають 30 %, за умов вищого спаду втрати можуть бути незворотними.

Нормальним рівнем інфляції вважається середньорічний темп зростання цін на 5-6 %. У разі інфляції в 6– 10 % необхідно вживати спеціальні обмежувальні заходи.

Зі світового досвіду відомо, що в період радикальних перетворень рівень безробіття може досягати 15-20 %. Однак такий рівень не повинен триматися більше 3-5 років. Пороговим рівнем безробіття вважається 10 %.

Розрив у доходах 10 % найбагатших та 10 % найбідніших верств населення не повинен перевищувати 6-8 разів. А індикатор концентрації доходів (коефіцієнт Джині) у розвинутих країнах становить 0,15-0,17. Якщо ж співвідношення у доходах 10% найбільш забезпечених і 10 % найменш забезпечених груп населення перевищує 1 : 10 (тобто досягає двозначних цифр), то суспільству загрожує соціальна нестабільність.

Коли частка населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум, досягає 8-10 %, це призводить до виникнення тривалої кризи та стагнації.

¹ Преодборський В.А. Економічна безпека держави : Монографія. – К.: Кондор, 2005. – 391 с.

Суттєве значення має структура за джерелами їх утворення. В розвинутих країнах частка заробітної плати в особистих доходах становить 60-65 %, а доходи від підприємницької діяльності (за винятком оплати праці), операцій з нерухомістю, дивідендів від внесків та акцій не перевищують 20 %.

Економічна безпека забезпечується як суто економічними методами, так і засобами неекономічного характеру: політичними, юридичними, правовими, спеціальними, військовими й іншими, включаючи захист секретів. У свою чергу, варто підкреслити, що безпека в суміжних позаекономічних сферах забезпечується не тільки специфічними для них методами, але значною мірою й економічними засобами, у тому числі завжди з залученням грошових і інших ресурсів економічного характеру. Крім того, економічна оцінка наслідків загроз безпеці в будь-яких сферах, як правило, забезпечує універсальний підхід, даючи можливість кількісно оцінити збиток і на цій основі визначити систему пріоритетів.

У широкому розумінні державне регулювання¹ – втручання держави в економіку. В вузькому розумінні державне регулювання – це адміністративно-правова регламентація економіки. Особливості механізмів функціонування ринку, масовість та обсяги капіталу, який обертається, глибина впливу на інші сегменти ринку, притаманні йому ризики та динамізм, інтереси безпеки учасників спричиняють необхідність використання відповідної системи забезпечення безпеки економіки шляхом введення численних адміністративно-правових норм і правил та впровадження різноманітних регулюючих та охоронних інститутів.

Система регулювання економічної безпеки, як будь-яка система управління соціально-економічним процесом, започатковується відповідно до мети, стратегії (шляхів досягнення) та завдань і включає дві підсистеми: керуюча (суб'єкт управління) та керована (об'єкт управління). Кожна з цих підсистем виконує відповідні функції. До функцій суб'єкта управління відносяться: координація, планування, регулювання, стимулювання, контроль за процесами, які відбуваються на ринку, безпека цього ринку. Співвідношення функції безпеки з іншими функціями регулювання виявляється, перш за все, у меті реалізації цієї часткової функції, яка відрізняється від мети загальних функцій як прояв діалектики одиничного через особливе у загальному.

Функція безпеки проявляється через стандартні функції управління, регулювання, планування, організацію, мотивацію, контроль, і особливості її наповнення визначаються, перш за все, за рахунок того особливого кута спрямування блоків регулювання, яке формується згідно з її метою – зменшенням ризику у діяльності учасників економічних процесів та забезпеченням їх прав та інтересів. Цій меті повинні бути підпорядковані такі

¹ Барановський О.І. *Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення)* / О.І. Барановський. – К.: Національний торговельно-економічний університет, 2004. – 759 с.

панки регулювання, як розробка концепції економічного розвитку, яка повинна бути адаптована до проблем його безпеки, законотворчого процесу, встановлення певних вимог та обмежень щодо діяльності в економічній сфері ринку, ліцензування та контролю за діяльністю на ринку тощо.

Принциповим є те, що при реалізації цього завдання інтереси держави та учасників ринку не повинні набувати конфліктної форми. Тобто регулювання необхідне для того, щоб попереджувати загрози та небезпеки та вирішувати конфлікти учасників ринку, вдосконалювати управління ризиками, зменшувати ймовірність шахрайств, інших правопорушень до прийнятного рівня, стимулювати збільшення ліквідності, впроваджувати та контролювати досконалі стандарти діяльності тощо.

Одним з головних завдань регулювання економіки є підтримка макроекономічної рівноваги, безпеки при обраних показниках економічних перетворень в суспільстві. Однак проблема регулювання економіки полягає у тому, що стимулювання економічної активності вступає в протиріччя з вимогами стабільності макроекономічної рівноваги, сприяє збільшенню небезпеки втрат, а для забезпечення рівноваги необхідна незмінність умов, що, у свою чергу суперечить економічній активності.

Правове регулювання економіки держави полягає у впорядкуванні взаємодії та захисті інтересів його учасників шляхом встановлення певних правил, критеріїв і стандартів, які є обов'язковими без винятку для всіх учасників ринку.

Традиційно для країн, де існують розвинені ринки, правове регулювання, гарантування їх безпеки здійснюється за допомогою трьох типів правових норм і принципів: міжнародно-правових, національних державно-правових, а також інституційно-правових.

До найважливіших напрямів формування економічної безпеки України в умовах глобалізації необхідно віднести: регулювання розвитку зовнішньої торгівлі за дотримання економічних інтересів і забезпечення економічної безпеки; підвищення економічної ефективності зовнішньоекономічної діяльності в умовах інтеграції національної економіки в світове господарство; розвиток експортного потенціалу (насамперед за допомогою розширення виробництва високотехнологічних товарів), проведення політики імпортозаміщення; підтримка інтересів вітчизняних експортерів на зовнішніх ринках з метою поновлення і збереження їхніх позицій; досягнення стабілізації курсу національної валюти стосовно до вільноконвертованих валют (долар, євро); забезпечення безперервної роботи транспортних магістралей, що з'єднують Україну з зовнішніми ринками (залізничний і автомобільний транспорт, магістральні газо- і нафтопроводи, міжсистемні та міжрегіональні лінії електропередач) тощо. Таким чином, лише створення власної системи економічної безпеки надасть можливість Україні уникнути можливих руйнівних наслідків швидкого «відкривання» національної економіки, забезпечити її конкурентоспроможність, захистити вітчизняного товаровиробника й ефективно взаємодіяти з міжнародними фінансовими та економічними структурами.

2.11 Priorities of State Programs for Development of Tourism in Ukraine

The uneven distribution of demand and supply of tourist services in the regions of Ukraine is objectively due to the diversity and natural localization of tourist interest objects and is subjectively caused by the activity of producers of tourism services, it becomes a driving factor for deepening regional disparities in the development of tourism and socially -economic development of Ukraine as a whole.

Analysis of the dynamics of demand for internal tourism services, taking into account the potential of tourist services offer by regions of Ukraine, proves not only the reduction of domestic demand for tourist services, but also reveals the deep problems of the development of the tourist services market:

firstly, the further reduction of demand for tourist services in regions with a medium and low supply potential leads to an increase in regional imbalances in the internal market of tourist services;

secondly, there is no expansion of the internal tourist flow to the regions with high potential of tourist services supply, therefore, Ukrainian tourist resources are used inefficiently, the financial and economic activity of producers of typical services in these regions is low efficient and does not provide bases for sustainable economic and social development.

Therefore, in order to overcome the further divergence of the socio-economic development of regions of Ukraine, it is expedient to develop and implement comprehensive state programs for promoting socio-economic development of territories that take into account existing differences between regions, including and the differences in the potential of supply and demand for tourism services.

The market of tourist services is a component of the national market of goods and services with its segments, features and management. The market of tourist services is a set of specific economic relations, reflecting the ratio of demand and supply in the process of buying and selling of tourist products. When substantiating the system, it is necessary to proceed from the main methodological position: the main object of the system - its structure-forming units - is the consumer and the manufacturer of tourist services. The various interconnections and relations between them form the market structures of demand and supply. The growth of tourism activity in most cases is a consequence of rising household incomes, which suggests a high level of elasticity of demand for a tourist product depending on consumer income. Along with the economic factor, the level of elasticity is influenced by political and social factors. Due to the fact that most of the tourist product is consumed in certain seasons (summer months, celebrations of national, traditional, religious holidays), seasonal fluctuations in demand for a tourist product can be asserted. A tourist product is characterized by a phenomenon such as saturation. That is, at certain moments of time there is a significant imbalance between the ratio of demand and supply of tourism product in the direction of increasing demand. The place of sale of tourist services is the country in which the economic entity that sells the tourism product is located, and the country where the services are sold is the country in whose territory the tourist

facilities providing the relevant services are located. Unlike ordinary consumer goods supplied to the consumer's places of residence, the main tourist services are provided where there are objects of interest of tourists (tourist objects), which necessitates travel in order to receive such services. Since tourist attractions are located both in and out of the country, two organizational forms of tourism are distinguished: internal and international.

Domestic tourism is a travel of citizens within the national territory. International tourism includes: inbound tourism, which covers travel within Ukraine of non-Ukrainian citizens, and outbound tourism, which represents travel of Ukrainian citizens and persons permanently residing in Ukraine, to other countries. Different organizational forms of tourism determine the different impact of tourist flows on the socio-economic system of the country, and therefore require the use of various methods and instruments of state regulation.

The development of internal tourism is especially conducive to solving social conflicts among the population of different territories, since in its essence the temporary transfer of tourists and tourists from the place of permanent residence to the regions of accommodation of objects of tourist interest, as a result of which the communication links between the residents of the regions of tourist destinations and regions of permanent residence of tourists, positive image of regions, integral perception of the country and its historical and cultural wealth, etc.

Existing regional differences in the potential of demand and supply in the market of tourist services cause the establishment of various priorities for different administrative and territorial units in the areas of state regulation of tourism and give rationality differentiation of measures of state programs supporting the development of tourism in regions with high potential for demand for tourist services by the population of the administrative-territorial units and the regions with high potential of the proposal as a result of the localization of the tourist interest objects and producers of tourism services. The rationality of the differentiation of state programs is also highlighted by the higher effectiveness of development stimulus measures in regions with a higher potential for tourism development in the justified direction.

The definition of the administrative-territorial units that are the largest consumers (donors) of tourist services, and the largest tourist destinations (attractors) is widely used in international practice. Thus, each year UNWTO¹ specialists identify the countries that are the largest donors and attractors of international tourist flows, and develop appropriate forecasts and recommendations for the development and state regulation of tourism in these countries. The widespread situation is that, according to the findings of UNWTO specialists, the country is defined as among the largest donors and among the largest attractors (for example, China, Germany, USA, UK, Australia and Italy), which is explained, on the one hand, by objective factors, as such leaders have a high degree of

¹ *The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017*. – Geneva, World Economic Forum. – 2017. –387 p.

integration into the world market of tourist services, effective domestic producers of tourist services, which, on the basis of the use of competitive advantages, attract and serve large-scale flows of inbound tourism, and platusprom on the other hand, features of the methodology used by UNWTO, according to which the top 10 donor countries (attractors) rank 10 ranking countries by the amount of financial resources spent (received) when implementing international tourism services.

When using the UNWTO method at the level of administrative and territorial units of Ukraine, it may be established that the largest donor regions are: Kyiv, Lviv, Odesa, Mykolaiv, Kharkiv and Dnipropetrovsk regions; the largest attractor regions are: Kyiv, Lviv, Odessa, Zakarpattia, Zaporozhye, Vinnitsa, Kharkiv and Poltava regions.

The results of the analysis of statistical data indirectly characterize the achieved level and direction of tourism development in the specified regions; however, for the purpose of increasing the effectiveness of state programs supporting the development of the tourist services market, it is necessary to identify the donor regions and attractor regions with the greatest potential for development that could be done on the basis of a methodology for assessing the potential of the internal market for tourist services.

To achieve this, on the basis of quantitative estimates of demand potential and supply potential for each type of tourism, the totality of administrative-territorial units of Ukraine is divided into two classes by cluster analysis; the class of administrative-territorial units with higher indicators of demand potential identified by the class of potential donors, the class of administrative-territorial units that have higher rates of supply potential in the tourist services market, defined by a class of potential attractors.

A meaningful analysis of the resulting classes revealed the presence of administrative and territorial units that can be characterized both as potential donors and as potential attractors in the tourist services market. Thus, the greatest potential for the development of both demand (potential donors) and offers of tourist services (potential attractors) are: for religious tourism Ternopil, Lviv, Poltava, Kharkiv oblasts, Kiev; for sports tourism - Lviv, Odesa, Kharkiv regions, Kyiv, for sanatorium and health tourism - Dnipropetrovsk, Zaporizhzhia, Lviv, Mykolaiv, Kharkiv oblasts, Kyiv. Since the administrative-territorial units of Ukraine have significant differences in the level of socio-economic development, results of financial and economic activity of the subjects of the tourist market and the potential of tourism development, regional differentiation of priorities of the state policy in the field of tourism is grounded.

Therefore, it is advisable to propose clarification of the priority directions of the state policy in the field of tourism, defined by Art. 6 of the Law of Ukraine "On Tourism" (Table 1).

In the scientific study of the essence of the normative priorities of state policy and ways of their further implementation in state programs and measures, it is possible to conclude on the ambiguity and discussion of the following priority areas:

Table 1 - Priority directions of the state policy in the field of tourism

Existing (according to Article 6 of the Law of Ukraine "On Tourism")	Proposed	
	administrative territorial units, potential donors	administrative territorial units, potential attractors
1. Improving the legal framework	for regulation of relations in the field of tourism	
2. Ensuring the formation of tourism as a highly profitable sector of the economy of Ukraine, encouraging national and foreign investment in the tourism industry, creating new jobs	2. Ensuring the sustainable development of the tourism industry in a direction that is in line with the interests of the national security of Ukraine, protection and restoration of tourist interest objects, development of competition in the market of tourist services;	
3. Development of inbound and outbound tourism, rural, ecological (green) tourism	3. Expansion of the internal tourist flow at the expense of the full use of the potential of demand for internal tourism services	3. Expansion of the inbound and internal tourism flows for priority tourism types, and within the limits of the full use of the supply potential and permissible man-made load on objects of tourist interest
4. Enhancement of international cooperation and position of Ukraine in the world tourism market	4. Growth of competitiveness of domestic producers of tourist services in the world market	
5. Ensuring accessibility of tourism and excursion visits for children, youth, the elderly, the disabled and the poor people through the introduction of privileges for these categories	5. Promote the implementation of the rights conferred by the Constitution of Ukraine on rest, restoration and strengthening of health, satisfaction of spiritual needs for children, youth, elderly people, invalids and socially vulnerable groups of the population through consumption of services of internal tourism	

Built by the author

ensuring the establishment of tourism as a highly profitable sector of the economy of Ukraine, encouraging national and foreign investment in the development of the tourism industry, creating new jobs - since the high financial efficiency of entrepreneurial activity in the field of tourism can be achieved through the domination of outbound tourism (which leads to an increase in the negative balance the balance of payments of the country and does not correspond to the state interests), the transfer of ownership of objects of historical and cultural heritage to non-persons zydentiv excessive anthropogenic pressure on objects of tourist interest, lower social responsibility of business tourism, and so on. Therefore, it is advisable to propose, as a relevant priority, the state policy of ensuring the sustainable development of the tourist industry in a plane that is in line with the interests of the national security of Ukraine, the protection and restoration of tourist interest objects, the development of competition in the market of tourist services;

development of inbound and outbound tourism, rural, ecological (green) tourism - since, firstly, rural and ecological tourism in the direction of the tourist flow can be both inbound and outbound, the residence of travelers - both internal and external, thus the logic of the statement is violated, and secondly, the administrative-territorial units of Ukraine have different potential of development of types of tourism, which should be taken into account in order to optimally spend

budget funds within the framework of state target programs. Therefore, it is advisable to propose, as an appropriate priority direction of the state policy for the administrative-territorial units that are potential donors, the expansion of the internal tourist flow at the expense of the full use of the potential of demand for services of internal tourism, for administrative-territorial units that are potential attractors, the expansion of the inbound and inbound tourism flows for priority tourism in order to maximize the use of supply potential and within the permissible anthropogenic load on the sites of tourist interest (Table 2).

Table 2 - Proposed priority directions of the state policy by regions and types of tourism

Type of tourism	Expansion of the domestic tourist flow at the expense of the full use of the potential of demand for internal tourism services (stimulation of demand)	Expansion of the inbound and inbound tourism flow in order to maximize the potential of the proposal and within the permissible man-made load on objects of tourist interest (stimulation of supply)
Religious	Dnipropetrovsk, Ivano-Frankivsk, Kiev, Sumy, Chernihiv, Ternopil, Lviv, Poltava, Kharkiv, Kyiv	Ternopil, Lviv, Poltava, Kharkiv, Kyiv
Sportive	Vinnitsia, Dnipropetrovsk, Zhytomyr, Zakarpattia, Zaporozhye, Kiev, Sumy, Lviv, Odessa, Kharkiv, Kyiv	Lviv, Odessa, Kharkiv, Kyiv
Educational	Vinnitsa, Zhytomyr, Ivano-Frankivsk, Kiev, Poltava, Sumy, Ternopil, Lviv	Odessa, Kharkiv, Kiev, Lviv
Sanative	Kiev, Dnipropetrovsk, Zaporozhye, Lviv, Nikolaev, Kharkiv	Odessa, Zakarpattia, Dnipropetrovsk, Zaporozhye, Lviv, Nikolaev, Kharkiv, Kyiv
Resort	Dnipropetrovsk, Zaporozhye, Sumy, Kharkiv, Cherkasy, Chernivetska, Kyiv	Odessa, Lviv, Zakarpattia, Ivano-Frankivsk, Nikolaev, Kherson'ska
Historical and cultural	Dnipropetrovsk, Kharkiv, Poltava, Kiev, Sumy, Ternopil, Kherson, Mykolaiv	Zakarpattia, Ivano-Frankivsk, Zaporozhye, Lviv, Kiev
Ecological	Kharkiv, Chernihiv, Vinnitsia, Dnipropetrovsk, Odessa, Kyiv	Zakarpattia, Ivano-Frankivsk, Zaporozhye, Lviv, Odessa, Kyiv
Industrial	Dnipropetrovsk, Kyiv, Zaporozhye, Kharkiv	Zakarpattia, Cherkasy, Ivano-Frankivsk, Kiev, Odesa, Vinnitsa, Lviv
Business	Dnipropetrovsk, Zaporozhye, Kyiv city	Kiev, Dnipropetrovsk, Lviv, Odessa, Kharkiv

Built by the author

the expansion of international cooperation, the establishment of Ukraine on the world tourist market - as, as the experience of the leaders of international tourism testifies, effective integration into the world tourism market involves the balance of inbound and outbound tourism flows, which can only be achieved with the high competitiveness of the national tourism industry. Consequently, it is advisable to propose, as an appropriate priority direction of the state policy of increasing the competitiveness of domestic producers of tourist services in the world market;

ensuring accessibility of tourism and excursion visits for children, youth, the elderly, the disabled and low-income citizens through the introduction of privileges for these categories of persons - since the availability of tourist services does not ensure their consumption, while in accordance with the Constitution of Ukraine, the state must ensure the implementation of constitutional rights and freedoms citizens, on the other hand, to stimulate consumption of tourist services, measures may be taken not only for financial (privileges), but also for organizational purposes. Therefore, it is advisable to propose, as an appropriate priority direction of the state policy, the promotion of the rights to rest, restoration and strengthening of health, meeting the spiritual needs of children, young people, the elderly, the disabled and socially vulnerable groups of the population, enshrined by the Constitution of Ukraine, through the consumption of services of the internal tourism

In order to implement the proposed priority directions of state policy, it is necessary to substantiate the principles of the development and implementation of the state program for supporting tourism development.

The purpose of the state program should be to create an infrastructure in Ukraine capable of ensuring the efficient use of the potential of tourist services offerings within the permissible human-induced burden on tourist attractions and expanding the demand for internal tourism services by increasing the competitiveness of the tourism sector of the national economy.

In order to reasonably determine the expected results of the implementation of the state program of tourism development, it is necessary to consider the factors that restrain the expansion of demand for tourism services and negatively affect the level of potential of the proposal. In our opinion, identification of restraining factors is possible by comparing the potential of tourist interest objects, producers of accompanying and characteristic services and producers of tourism products. The information base for calculations is the quantitative values of the relevant indicators obtained during the testing of the methodology for assessing the potential of demand and supply in the domestic market of tourist services¹. In order to carry out a comparative analysis, quantitative values are transformed in verbal terms based on the selection of very high, high, medium, low and very low levels by means of cluster analysis by the k-mean method, similarly described above, to the analysis of the potential of tourist services in general. The obtained interval values of clusters are presented in table 3.

As a result of the comparative analysis, it is possible to identify the administrative and territorial units of Ukraine, the potential of which is restrained by the low and very low level of financial and economic activity of the producers of characteristic and related services and tourist product. In general, the situation in the Transcarpathian region is significant, where the high and very high potential of tourist interest in historical, cultural, recreational and ecological tourism is offset

¹ Козубова Н. В. Оцінка потенціалу внутрішнього ринку туристичних послуг, як об'єкту державного регулювання / Н. В. Козубова // Моделювання регіональної економіки: Збірник наукових праць. – 2014. – № 1(27). – С.124-133.

by the very low potential of the producers of related services and the low potential of tourism product producers; Ternopil region, where very high objects of tourist interest concerning religious tourism are restrained by low potential producers of characteristic and related services and tourism product; Cherkasy region, where the high potential of tourism objects of environmental tourism is restrained by the very low potential of the producers of characteristic services and the low potential of the producers of related services and tourist product. Thus, measures of the state program of tourism development are grounded:

Table 3 – The proposed interval values of the verbal-numerical scale for estimating the potential of the offer of tourist services

<i>potential</i>	very high	high	middle	low	very low
objects of tourist interest	[1,0000; 0,1510]	(0,1510; 0,0743]	(0,0743; 0,0366]	(0,0366; 0,0172]	(0,0172; 0,0000]
Producers of typical tourist services	[1,0000; 0,0985]	(0,0985; 0,0512]	(0,0512; 0,0283]	(0,0283; 0,0161]	(0,0161; 0,0000]
Producers of related tourist services	[1,0000; 0,0617]	(0,0617; 0,0449]	(0,0449; 0,0411]	(0,0411; 0,0364]	(0,0364; 0,0000]
producers of tourist product	[1,0000; 0,1711]	(0,1711; 0,0539]	(0,0539; 0,0354]	(0,0354; 0,0242]	(0,0242; 0,0000]

assistance in the development of objects of tourist interest in Kyiv, Zakarpattya, Ivano-Frankivsk, Kiev, Kherson, Cherkassy, Lviv, Odessa, Mykolaiv, Dnipropetrovsk, Ternopil, Kharkiv, Zaporozhye regions;

assistance in the development of entrepreneurship in the field of hospitality and transport services in Vinnytsya, Transcarpathian, Kyiv, Cherkasy, Poltava, Kharkiv, Volyn, Mykolaiv, Donetsk, Rivne, Ternopil, Zaporozhye, Sumy regions;

assistance in the development of communal services and communication, security and law and order, medical care, cultural and educational work, financial and banking activities in Vinnytsia, Transcarpathia, Kyiv, Cherkassy, Volyn, Mykolayiv, Kherson, Dnipropetrovsk, Rivne, Zaporizhzhia, Ivano-Frankivsk , Sumy regions;

promotion of entrepreneurship development in the field of operator tour and tour agency activities in Vinnitsa, Ivano-Frankivsk, Kyiv, Cherkassy, Poltava, Volyn, Zakarpattia, Mykolaiv, Kherson, Dnipropetrovsk, Donetsk, Rivne, Ternopil, Zaporizhzhya, Ivano-Frankivsk, Sumy, Kharkiv regions. .

In order to promote development of objects of tourist interest by the state program of development of tourism, it is necessary to provide for the implementation of the following measures:

protection, restoration and restoration of historical and cultural complexes and monuments, archaeological sites, inclusion of objects of historical and cultural heritage on the UNESCO World Heritage List;

control over the preservation of objects of religious value;

preservation and expansion of the network of cultural and art establishments;

creation of conditions for preservation of original folk culture (including culture of national minorities), customs, traditions, ceremonies;

restoration and preservation of the culture and ethnographic features of the local population;

the preservation and development of the centers of traditional folk crafts, the establishment of permanent exhibitions and fairs of traditional folk crafts in the places of their historical establishment, mapping and certification of all areas of folk crafts;

preservation of biological and landscape diversity, reproduction of natural complexes, ensuring effective management, determination and provision of legal status for the elements of the ecological network and ensuring the use of lands that are part of the ecological network, for the intended purpose;

protection of unique natural objects and landscapes, the environment, ensuring balanced and rational use of resort areas and territories of national parks within the limits of permissible man-made load;

the formation of the spatial location of the structural elements of the ecological network and the development of the system of territories and objects of the nature reserve fund;

definition of the list of recreational territories for the development of sanatorium-sanitary, resort and ecological tourism, determination of the permissible load of tourist interest objects;

introduction of state monitoring of the health resort and recreational territories and natural medical resources, development of nature protection infrastructure;

control over observance of the regime of zones of sanitary protection, as well as legislation on the use of lands of resort purposes, rational use and quality of natural medical resources;

increase of ecological standards, strengthening of control over enterprises in the field of implementation of environmental legislation in parallel with increasing level of transparency of activity of controlling bodies;

encouraging enterprises to reduce emissions of harmful substances, in particular through the transition to energy-efficient technologies;

assistance in incorporating objects of historical, cultural, religious, industrial tourism into national and international tourist routes;

creation of national exhibition and information complexes, expansion of material and technical base of business tourism;

construction of new, reconstruction and upgrading of existing training bases, sports facilities and complexes;

ensuring the correspondence of training bases, sports facilities and complexes to international standards;

ensuring participation of Ukraine in contests for the Olympiad and international sports championships;

certification of educational and educational programs recognized in the international educational space, informational and analytical support for projects for the development of educational tourism;

harmonization of national educational standards with international standards of education;

stimulating enterprises to organize and conduct excursions and thematic exhibitions on industrial objects.

In order to promote the development of entrepreneurship in the field of hospitality and transport services, the state program of tourism development should provide for the implementation of the following measures:

harmonization of national standards for the organization of passenger transport operation with the standards of the European Union;

reconstruction of existing and construction of new collective means of accommodation and catering, improve transparency of the allocation of land for the construction of collective accommodation establishments;

expanding the network of transport and communications, development of transport, border and customs infrastructure;

stimulating enterprises to upgrade the motor transport and reducing atmospheric air pollution by means of transport;

increase of the capacity of the main railway lines, transport units, railways and automobile entrances to seaports, street and road network of tourist destinations;

optimization of transport routes in order to avoid overloaded places, modernization of road infrastructure;

improving the quality and safety of passenger transportation services, temporary accommodation, catering, leisure activities, standardization of catering services;

improvement of the system of training, retraining and professional development of personnel in the field of hospitality and public service;

In order to promote the development of communal services and communications, security and law and order, medical care, cultural and educational work, financial and banking, the state program of tourism development should provide for the following measures:

improvement of territories of tourist destinations, introduction of modern technologies of domestic waste management,

Strengthening the information and communication link between tourist destinations and tourist destination regions;

provision of high-quality and affordable medical care (development of the primary link for the provision of medical care, emergency care), modernization of emergency medical care at tourist centers;

improving the quality of housing and communal services;

promoting the creation of a balanced infrastructure of trade objects and institutions of everyday life in tourist destinations;

expansion of the network of institutions of the financial and insurance sector and development of cash and settlement services, access to financial and settlement operations, including in non-cash form, in tourist destinations.

In order to promote the development of entrepreneurship in the field of cameramen tour and tour agency activities, the state program of tourism development should provide for the implementation of the following measures:

ensuring the transparency of licensing procedures for tour operator and tour agency activities;

provision of informational and consultative and methodical assistance to the subjects of tourist activity in the organization of new tourist routes;

organizational and methodical support of small business entities in the tour agency activities and formation of a single national economic space for the conduct of economic activity;

provision of services in the field of standardization and control over the quality of tourist services;

coverage of the activities of central and local executive authorities, local self-government bodies on regulation and support of entrepreneurship in the field of tourism;

organization of training, retraining and professional development of workers of enterprises, subjects of tourist activity.

In order to promote the development of demand for internal tourism services, the state program should provide for the following measures:

formation of a single information space of tourism and resorts; informational and consulting support of tourist services; development of a network of tourist information centers;

guarantee of tourists safety during tourist services;

increase of awareness of the population about national objects of tourist interest, promotion of recreation within Ukraine, education of citizens of feelings of national dignity, interest in historical and cultural heritage, responsible attitude to natural and anthropogenic objects of tourist interest;

promoting the education of children and young people on the basis of respect for national customs, traditions, cultural values of the Ukrainian people and national minorities, natural resources; ensuring the availability of internal tourism services for socially vulnerable groups of society;

formation of a positive tourist (including recreational) image of the state;

application of services of resort and sanatorium-health tourism with the purpose of health improvement of civil servants, educational tourism services - in order to improve the skills of employees of the budget sphere;

stimulating enterprises to use internal tourism services as means of non-material motivation of employees;

It is possible to assume that the implementation of the proposed measures of the state program of tourism development will have a positive chain effect by indirectly influencing the activities of other economic entities. In general, the results of correlation analysis mathematically confirm the conclusion that the state program of tourism development should be complex and measures of state support for the development of potential of objects of tourist interest and / or promotion of economic activity of producers of characteristic services (related services or tourist product) will have significant additional the effect in the direction of developing

the potential of other services and increasing the level of socio-economic development in general.

However, the development of tourism resources and the growth of supply potential in the domestic tourist services market should not be consist the only aim of the implementation of state tourism development programs, but the means to increase the competitiveness of the tourism services of the national economy, the long-term result of which is the increase of the country's socio-economic development.

2.12 Perspectives for the Development of the Tourism Industry in Ukraine

One of the most important trends in the development of the modern economy is the increasing role of the tourism industry. Tourism is a highly profitable and dynamic branch of the economy. In recent years there has been a steady increase in the world tourist market. Problems in other markets did not lead to a decline in the growth of the tourist industry.

The development of the tourism sector has been recognized by the Government of Ukraine as one of the priority directions of the country's economic development. At the same time, the insufficient rates of tourism development are related more to the ineffectiveness of tourism business management, with poor quality of tourist services, inconsistency with their international standards, and the lack of an integrated approach to tourism industry management.

A number of scientific studies are devoted to the study of the impact of tourist industry enterprises on the economy. Many domestic scientists are engaged in the study of the development of the tourist system of the country, in particular Korsak R.V.¹, Malska M.P. and Zinko Yu.S.², Sofiychuk K.K.³.

In particular, Boruschak M. outlined a number of problems regarding the formation of a strategy for the development of tourist regions of Ukraine.⁴ Shepelyuk S.I. analyzes the activities of the tourism industry, reveals factors that have an impact on the tourism business⁵. Lendel O.D. determines in its work

¹ Korsak R.V. (2017). *Institutional organization of tourism in the EU: practice in Ukraine*. *Eastern European Historical Bulletin*. №2, p. 82-86.

² Malskaya M.P., Zinko Yu.S. (2012). *Organizational and Economic Levers for the Development of the Tourist Services System of the Lviv region*. *Visnyk of Lviv University. Series of international relations*. №29(1), p. 64-72.

³ Sofiychuk K.K. (2017). *Increasing the attractiveness of Ukraine*. *Economics and the state*. №10, p. 63-66.

⁴ Boruschak M. (2011). *Problems of forming a strategy for the development of tourist regions: monograph*, Lviv: IRD NAS of Ukraine, 288 p.

⁵ Shepelyuk S.I. (2013). *Features of the formation and development of the tourism industry in Ukraine*. *Bulletin of DITB*, №17, P.262-268.

directions of development of the infrastructure of the tourist market of the region¹. According to O.V. Belyakova, tourism is part of the process of globalization, that is, the international tourist flow contributes to the flow of capital, goods and information from one country to another, the development of trade, transport and communication systems. Tourists act as consumers of goods exported from different countries of the world, being the leaders of globalization processes.²

However, for today, the tourist attractiveness of Ukraine on the part of citizens of other countries remains at a low level. This sphere of business has a number of shortcomings, which, in conditions of high competition and developed market relations, hinder the effective implementation of this kind of services on an international scale. Therefore, first of all, it is necessary to consider the institutional environment of the development of tourism business for each of its elements. It is necessary to formulate the strategy that will become the most optimal for this area of the economy. A number of issues related to the intensification of the impact of the tourism business on the economy in modern conditions will require a detailed study.

The purpose of the article is to study the perspectives of tourism industry development and their impact on the economy of the country.

At present, tourism is a powerful industry, which involves a large number of employees and large capital. The volume of tourism in the gross domestic product of Ukraine is 1,2-1,6%, the tourism industry, together with related industries (about 7% of gross domestic product), is one of the largest areas of service activities.³ This was facilitated by the active development of infrastructure, including transport, the opening of previously unexplored territories, the opening of borders between states or the facilitation of their crossing. These factors, together with the growing incomes of the population and automation of activities, allow to deduce tourism into one of the main positions in the economy of the country.

It can be noted that the true scale of the tourism industry has often remained undervalued, because catering enterprises, accommodation facilities and transportation services are perceived as separate independent types of supply of services, while they are parts of a single complex that satisfies the massive and ever-increasing demand for tourist products.

Thus, it is necessary to take into account all factors, interests and obligations of stakeholders - industrial, governmental and public circles, which include both tourists and local residents. The presence of external effects suggests that the real marginal utility of tourist services will be different for society and for the market. Travel companies and consumers of their services do not strive to bear

¹ Lendel O.D. Directions of infrastructure development of tourist services market of the region. *Scientific Bulletin of the Mukachevo State University. Series Economics.* - 2018. - Voip. 1 (9). - with. 110-116.

² Belyakova O.V., Kolomatska A.V. (2016). *Factors for forming the competitiveness of the tourism industry.* DonNUU, MANAGER, №.3 (72), P. 63-74.

³ Official website of the State Statistics Service of Ukraine [Electronic resource]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua>

the costs associated with carrying out activities for the preservation of the environment, maintenance of roads and costs of a social nature. But to achieve the maximum commercial result, tourist companies are ready to spend both financial and tourist resources.

Unfortunately, even with the obvious presence of positive external effects, the tourist market often does not direct enough financial resources and resources to create and implement such a tourist product. Therefore, there is an acute economic and social need to take into account the impact of external effects, that is, it is necessary to find opportunities to cover social costs that were caused by the presence of negative external effects, identify incentives for tourism companies that will bring positive external effects to the entire society or individual regions.

The impact of the development of tourism on the economy of a country or a particular region plays a significant role in solving social and economic issues. With the development of tourism, it is possible to solve a number of problems, such as raising the level of education, improving the health care system, introducing new means of communication, which is due to the socio-economic processes taking place in various regions when interacting with natural, environmental and climate conditions. Therefore, in recent years, the growing importance of developing the economy of regional tourism and improving the social climate is evident.

Tourism, being a catalyst for economic development, can ensure not only revenue in the budget of Ukraine and regions in the form of taxes, but also contribute to improving the quality of life of people through the use of natural resources. Ukraine has excellent opportunities for tourism development, although the contribution of this inter-industry industry to the gross domestic product of the country is negligible and the last five years there is a negative trend in the dynamics of the number of accommodation facilities and the number of workers in the tourism industry.

When characterizing the tourism market, the following points should be taken into account:

- services are the main subject of sale and purchase;
- besides the buyer and the seller, a significant number of intermediary links are included in the mechanism of the tourist market, which provide a link between supply and demand;
- the demand for tourist services is distinguished by a number of features: a large variety of participants in trips for material opportunities, age, goals and motives;
- elasticity: individuality and a high degree of differentiation; large substitutability: remoteness in time and place from the tourist offer;
- tourist offer is also characterized by a number of distinctive characteristics: goods and services in tourism have a triple character (natural resources, created resources, tourist services); high capital intensity of the industry; low elasticity; complexity.

The tourist industry is a large sector of the world economy, as the main (about 80%) product produced in the tourist markets, there are services. The

quality of services in the current conditions of tourism development is one of the most important components of the efficiency and profitability of the tourism industry entities. The quality management system in the sphere of tourism should become a permanent process of activity aimed at increasing the level of services, improving the elements of production and introducing a system of quality. All processes from the design, maintenance and saving of the quality of the tourist product should be incorporated into the quality management system.

When managing the quality of a comprehensive tourist service, the objects of management are the processes that determine the quality of each service. The development of managerial decisions regarding the determination of indicators that determine the provision of a quality tourism product is considered as an important component of the program for managing the quality of tourist services.

Modern conditions of fierce competition, economic and political instability in the country require the travel companies to constantly adapt to changing external conditions (Fig. 1).

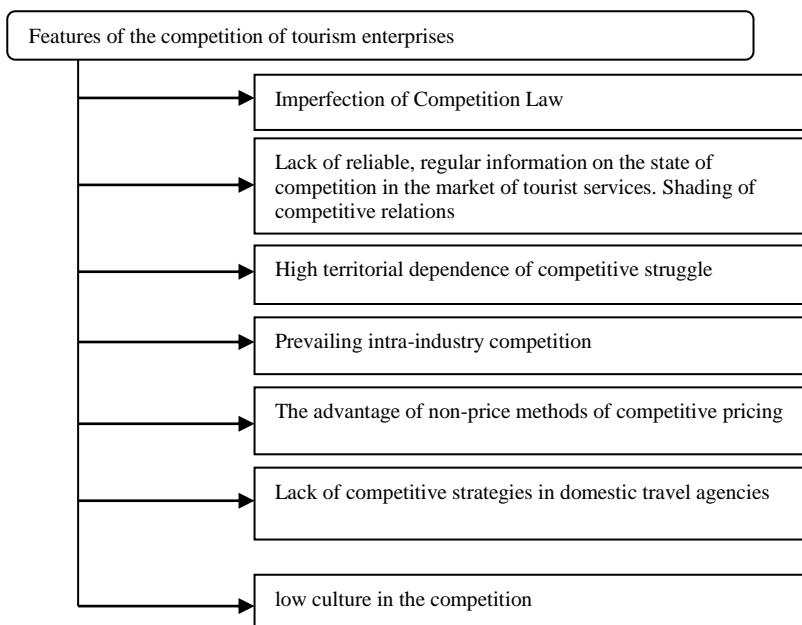

Fig. 1 – Features of the competition of tourism enterprises

The formation and development of tourism infrastructure is the basis for the functioning of the tourism services market, which can be explained by the fact that the developed infrastructure of the region is attractive and desirable for the placement of new tourist objects and objects of the main infrastructure in this territory.

Infrastructure provision of the tourism in general is now becoming increasingly important, influencing the volume of tourist flows and economic indicators of tourism. To develop a destination and monitor events, you need to have information about tourist resources and infrastructure.

In fig. 1 reflects the dynamics of tourist flows in Ukraine in 2000-2017, which indicates the trend of a significant increase in the number of citizens traveling abroad while reducing the number of foreigners who visited Ukraine and the stable dynamics of the number of tourists served in Ukraine. Obviously, such tendencies are caused by political and economic risks, which does not provide a financial-economic effect, and on the contrary leads to the outflow of capital abroad.

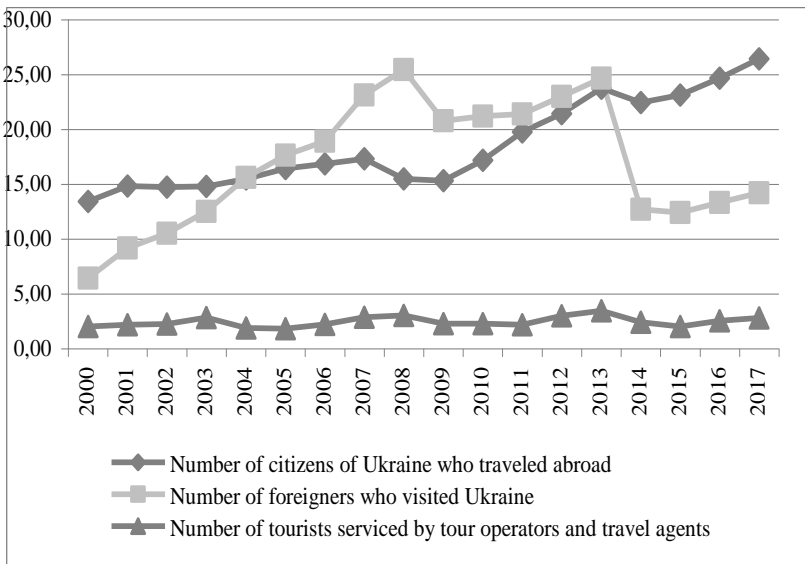

Fig. 2 – Dynamics of tourist flows in Ukraine in 2000-2017, million people

Built by the author according to the data 3

The tourist industry of the regions of Ukraine is characterized by boundless natural, labor opportunities and resources. Nevertheless, the sector is affected by such negative factors as the lack of state programs for tourism development in the regions, the policy of attracting investment in the development of infrastructure of the industry, which causes the depreciation of tourist sites, not taking into account the foreign experience of tourism development and borrowing the introduction of popular animation programs, training programs for staff to improvement of the level of service of tourists, political and economic instability, the lack of integration of tourist operators in global distribution system, functioning market many travel agents and operators that are indirectly involved in providing tourist

services, and therefore do not contribute to reduce the cost of services. Therefore, the share of the tourist industry in the structure of GDP is decreasing, there is a reduction in the level of investment attractiveness of the industry and the outflow of Ukrainian tourists abroad, who can take advantage of the best tourist services abroad for the best price. At the same time there is a decrease in inflow of foreign tourists.

At the same time, Ukraine is characterized by the potential of development of business tourism, rural tourism, the possibility of popularizing a distinctive culture. Confirmation of this is the creation of cultural centers and mass festivals that promote Ukrainian culture, traditions, craft, etc. With the stabilization of the economic situation, it is also possible to develop business tourism in the leading regions of Ukraine.

It is necessary to distinguish the benefits for participants of the tourist complex, aimed at the long-term perspective.

1. Benefits of the regional level:

- formation and increase of the tax base due to the concentration of taxpayers in the region;
- Increasing the competitiveness of the region as a whole.

2. Benefits for entrepreneurship:

- reduction of expenses due to proximity of contractors;
- raising the level of skills of employees;
- providing a synergistic effect of the economic activity of the tourist business.

3. Benefits in the social sphere:

- increase of employment in the region;
- increase of wages;
- increase of deductions in budgets of different levels;
- development of innovation infrastructure;
- increase in demand for tourist services of the population.

Competition in the tourism sector can be defined as a rivalry between enterprises on the segments of the tourist market accessible to them, for obtaining more favorable conditions for the production and sale of tourism services and products, in the face of limited financial resources and consumer demand. At the present stage of development, the Ukrainian economy has faced new challenges associated with structural changes in economic processes as a whole, as well as with a new stage in technological development. Structural shifts occur rapidly and significantly affect all processes, including in the tourism sector. Tourism is a complex socio-economic phenomenon, which is not only a type of economic activity, but also a means of interregional and international cultural exchange, a way to overcome various kinds of crisis situations.

In order to secure the financial and economic effects of tourism business in Ukraine, it is necessary to improve the investment climate and stimulate the innovative activity of enterprises:

1. Formation of the state program of tourism development in conjunction with the development of key sectors of tourism business on the basis of partnership

of business, authorities and citizens who are consumers of tourism business services and the main initiators of the development of types of tourism business.

2. Facilitate the formation of non-governmental organizations that would be engaged in the formation of communications with the world community in order to attract foreign investors in the development of the industry.

3. An important task is to develop integrated investment programs in all regions of Ukraine on the basis of integrated and systematic approaches that should take into account the peculiarities of the current state of the main tourist centers of Ukraine.

4. The priority task is to create financial and investment literacy of tourism business entities, since they should ensure the introduction of innovations in the tourism industry. Effective is the development of educational programs and programs for the exchange of foreign experience in the field of tourism in order to promote the leading technologies and innovations in Ukraine: innovative products, services, etc.

5. To involve the mass media in the formation of communication strategies, which has an influence on the formation of the image of the tourism business.

6. The mechanisms of statistical accounting of data formation and reporting by enterprises need to be improved in order to calculate the industry's contribution to the development of the Ukrainian economy. It is advisable to introduce the publication of financial results of the leading tour operators in order to create a greater level of trust of foreign tourists.

7. Increase the effectiveness of using financial and credit facilities for tourism development:

- equality of conditions for conducting investment activity for domestic and foreign investors;
- to abolish the practice of taxation of funds in case of share capital in foreign currency;
- to use investment tax holidays in the priority regions and tourist destinations that are most attractive in Ukraine;
- to provide tax breaks when imported into the customs territory of Ukraine equipment and equipment necessary for the modernization or creation of a new tourist infrastructure.

8. To activate the use of innovative investment project instruments.

Taking into account the tendencies in the market of tourist services of Ukraine, it is advisable to formulate a road map of strategic development of tourist enterprises that takes into account the specifics of their activities (Table 1).

The final stage in the development strategy of the enterprise is to assess its effectiveness, which is not developed in the theoretical and methodological terms, since in most cases the specificity of the influence of the innovation factor of development is not taken into account.

The market economy has determined the need for enterprises to have a system of basic and additional tasks and goals, as well as means of achieving them and objective evaluation criteria. At the same time, many Ukrainian tourism companies do not have sufficient practical experience and an adequate information

base that will contribute to the development of their own strategy. The methodical apparatus in this field of knowledge is outdated or poorly developed. Therefore, in such circumstances, in the practical activities of enterprises should be included analytical studies on the definition of strategic objectives, followed by the development of a strategy.

Table 1 – Road map of strategic development of tourist enterprises

Directions	Strategic tasks	Initiatives
Finances	Profit growth	Software development: sales growth, cost savings
	Reduced costs	
Communication between the internal and external environment	Effective monitoring of clients and competitors	Development of marketing program (market analysis, attraction of new clients), development of profitable commercial offers
	Attract new customers	
	Increasing the loyalty of customers	
	Interaction with competitors	
Internal processes	Improvement of the interaction of divisions	Development of the calendar and functional regulations of the divisions and services. Creation of marketing departments, financial services, development services, local information network. Introduction of the system of production planning and control
Training and growth of organization (development)	Improvement of management system	Development of programs: introduction of innovations, technical re-equipment, training, methods of personnel evaluation, systems of motivation.
	Improving the quality of services	
	Motivation of staff	

Strategic analysis of the functioning of enterprises, including tourists, in conditions of uncertainty of the environment is the basis for the selection and implementation of adequate and effective management decisions to ensure strategic development. Strategic decision involves defining and formulating, adopting and applying a strategy. Solutions of this level have a serious value in terms of resource utilization and time required for its adjustment or complete cancellation.

2.13 Analysis of the Main Influence Factors on the Level of Ecological Investment in the Country

The current stage of economic development, which is accompanied by the growth of production and burden on environment, significantly updates the search of the latest mechanisms for environmental conservation and reducing the burden on it. Thus, the analysis of the main indicators characterizing the level of ecological development in the country in general and its positioning among other countries of the world (Table 1) shows that Ukraine is far from the leading position in the given index and ranks the 95th place among 163 possible places. The most widely used indicator reflecting the effectiveness of the state environmental policy

is the Environmental Performance Index (EPI), which includes 25 indicators that characterize the environmental impacts on public health and the ecosystem vitality.

Table 1 – Country ranking by Environmental Performance Index for 2018

Ranking	Country	EPI, points	Environmental hygiene, points	Ecosystem vitality, points
5	Czech Republic	81,47	90,63	75,35
28	Slovakia	70,6	63,87	75,08
29	Lithuania	69,33	72,74	76,88
30	Bulgaria	67,85	69,6	66,68
34	Slovenia	67,57	72,34	64,4
37	Latvia	66,12	72,8	61,66
43	Hungary	65,01	57,67	69,9
45	Romania	64,78	58,67	68,85
50	Poland	64,11	58,71	67,72
95	Ukraine	49,01	77,71	29,87
108	Turkey	52,96	71,56	40,57

Built by the author according to the data¹

Presented positioning of the countries in the world forms the preconditions for determining the causes and barrier points of such trends. It predetermines the need to focus on the determinative, in our opinion, factors that destabilize the state of the economy and its economic growth both in the external and in the internal environment. We consider that the key factor in industrial production growth is the development of green investment. Lately, under such circumstances the concept of the "green economy" as one that aimed at the development of green investment processes, in particular, in the sectors of renewable energy, water supply, transport, waste management, construction and agriculture has recently become more and more relevant in order to more economical use of natural resources and reduction of the volume of generated waste. In view of the significant updating of the issues of the environmental investment and the reduction of the burden on the environment, the "green economy" as a science that is aimed at global changes in the organization of production and innovation at the present stage of economic development acquires large-scale measurements both within a particular country and in the whole world.

Nowadays, a number of environmental norms and standards have declared by directives and regulations of European Union implementation of which is a prerequisite for the country's entry into the European economic and political space. However, taking into consideration the fact that the inclusion of these provisions in the legislation of a particular country is accompanied by a significant amount of investment, which estimated by experts ranging from 1200 to 400 Euros per capita (Table 1), the transition to the green growth strategy can be a significant burden for the budget of some countries and, accordingly, be prolonged in time for the period from 10-12 to 20 years. This is especially true for the countries with low economic development, for which the share of these costs is at the level of 14-35% of GDP.

¹ *Environmental Performance Index [Electronic resource]. – Available from <http://epi.yale.edu>*

Table 2 - Expenditure on the implementation of EU environmental legislation

Country	Investment needs, mln. euro	Population, mln.	Expenditures per capita, euro	GDP per capita, USA dollar	% expenditures per capita in the GDP structure
Bulgaria	8610	7,5	1150	8032	14,3
Latvia	1480-2360	2,3	650-1050	15594	4,2-6,7
Lithuania	1600	3,6	450	16681	2,7
Poland	22100-42800	38,6	575-1100	13812	4,2-8,0
Romania	22000	22,3	1000	10814	9,2
Slovakia	4800	5,4	900	17605	5,1
Slovenia	2430	2,0	1200	23597	5,1
Turkey	65000-68000	69,7	925-975	10541	8,8-9,2
Hungary	4100-10000	10,0	400-1000	14225	2,8-7,0
Czech Republic	6600-9400	10,2	650-925	20368	3,2-4,5
Ukraine	36000-45000	45,4	800-900	2640	30,3-34,1

Built by the author according to the data^{1,2}

At the same time the comparative analysis of the composite indicators of the investment activity in these countries in the field of green growth indicates that there is a small amount of investment costs for environmental purposes. Thus, according to the World Bank's data the expenditure share for scientific research and development in GDP is on average at 1.5%. Slovenia and the Czech Republic have the highest points and Ukraine and Romania have the lowest points - 0.48 and 0.49% appropriately. However, comparing the actual value of investments with the necessary ones, it is possible to conclude that their size is insufficient since it does not meet the needs of the countries in the process of implementation the European legislation, low motivation of subjects of the innovation environment in the implementation of environmental modernization displacement, which are aimed at reducing the impact on the environment.

According to the U.S. Social Investment Forum approximately 11% of profits are spent by large corporations on investing in environmental measures³, while in Europe this figure is on average about 17%⁴. The structure of "green investments" in foreign countries is shown in Figure 1. Nowadays in Ukraine the practice of attracting or implementing "green investments" is almost not applicable. The bulk funds is directed to environmental protection measures - allocations from the state or local budgets, which due to the low level of economic development, decrease annually or, in general, do not correspond to the format of destructive impact on the environment.

¹The EU "imposes" cleaner air and water in Ukraine, or the Ecological Component of the Association Agreement with the EU [Electronic resource]. – Available from http://gazeta.dt.ua/energy_market/yes-nav-yazuye-ukrayini-chistishi-povitrya-ta-vodu-abo-ekologichna-skladova-ugodi-pro-asociaciyu-z-yes-_.html

² <http://data.worldbank.org> – Official site of World Bank open Data

³ www.socialinvest.org. - Official site of the Social Investment Forum

⁴ www.eurosif.org. - European Social Investment Forum

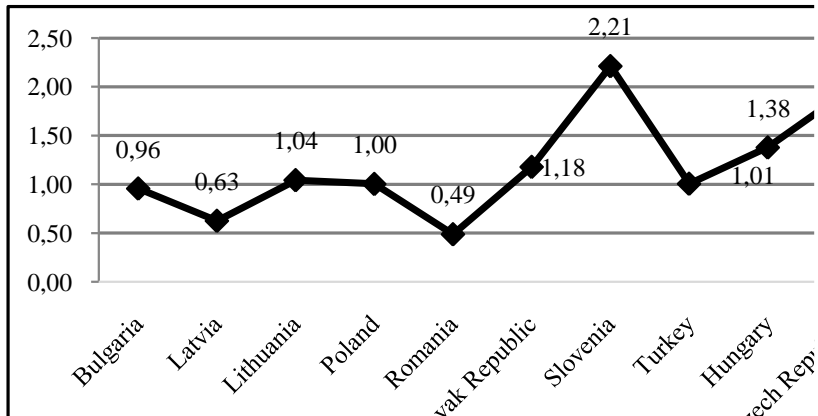

Figure 1 – Expenditure share for the research and development of European countries in the structure of GDP in 2017

Built by the author according to the data ¹

The development of ecological investment is one of the most effective and topical instruments today. However, the analysis of the financing tendencies and development of "green investments" has shown the low level of investment activity in Ukraine in comparison with other countries in the world. In addition to the above-mentioned impact, sufficient funding for research and development activities in the field of environmental management strengthens the position not only in the middle of the country but also in the international environment. One such indicator is the country's ranking in international indices. The most well-known indices for measuring the level of innovation development in the country include Global Innovation Index (GII). It consists of two groups of indicators: the Innovation Input Index, which consists of five sub-indices: Institutes, Human Potential, ICT and General Infrastructure, Market Development, Business Development; Innovation Output Index, which contains sub-indices: Research findings, Creative Achievements and Welfare. The GII covers 116 economies of the world and uses 82 indicators across the entire spectrum of directions.

The leaders of the Global Innovation Index have a more favorable economic environment for the development and conduct of researches in various sectors of the economy and pursue a policy of financing research and development. Bloomberg Innovation Index. The methodology used by Bloomberg involves an analysis of seven factors: R & D expenditure in relation to GDP; technological opportunities; productivity; the number of high-tech enterprises; the efficiency of higher education and the percentage of graduates; concentration of researchers; patent activity.

¹ <https://data.worldbank.org> – Official site of World Bank open Data

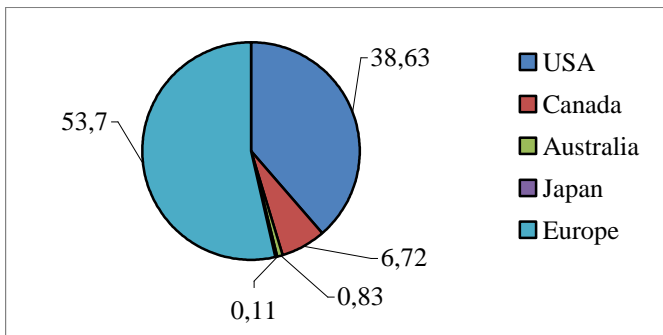

Figure 2 - The structure of the global volume of "green investments", %
Built by the author according to the data ¹

European Innovation Scoreboard - Summary Innovation Index, SII. The Index includes the following indicative components: human resources, research systems, innovation-friendly environment, finance and support, enterprise investments, innovators, communications, intellectual assets, "Impact on employment", "impact on sales".

Thus, the search for alternative sources of financing the environmentally-directed measures to budget financing is one of the most urgent issues in the process of environmental management in the region. Formation of effective mechanisms for attracting "green investments" and transparent schemes for using these funds is a necessary condition for achieving the goals and objectives in sustainable development and solving the most urgent environmental problems of our time.

Economic and ecological development of the overwhelming majority of the countries in the world predetermine the necessity and use of innovative approaches to the process of financial management of the ecological and economic system that is aimed, first of all, at providing the coordinated and balanced development of all components of the regional development and increasing the level of financial and environmental safety. In the conditions of limited budget resources, a significant decrease in the volume of direct investments (for the last 5 years their volume decreased by 7%) and the simultaneous aggravation of the environmental situation one of the most effective sources of financing environmental protection measures become "green investments", which should be understood as long-term investments in company assets for the purpose of organizing its activity in accordance with the principles of sustainable development. Nonetheless, the current financial situation of the domestic economy proves convincingly that the problem of resolving economic instability becomes urgent and exceptionally important. However, as practice shows none of the countries is fully insured from

¹ Stepanenko B. (2010). *Green business financing in the context of securing of sustainable development, Actual problems of the economy.* – № 12. – P. 75–81.

financial crises. Significant contribution to their overcoming, as a rule, is being made by the country's stimulating financial policy. Therefore, developing the financial policy in order to minimize the effects of economic instability today is an urgent issue for the research, as it requires a new approach for implementation effective measures aimed at preventing and counteracting an unstable financial situation in Ukraine. Let's consider the experience of foreign countries in this matter.

Table 3 - Country ranking by indices of innovation activity

Country	GII (116 countries)	IntII BCG (50 countries)	SII (36 countries)
	2017	2017	2017
Bulgaria	36	-	33
Czech Republic	24	28	17
Hungary	39	27	26
Latvia	33	39	30
Poland	38	22	31
Romania	42	38	35
Slovak Republic	34	36	28
Slovenia	32	24	16
Turkey	43	37	29
Ukraine	50	42	36

Built by the author according to the data ^{1,2,3}

In early 2009 among the world's leading economists the point of view that the world is on the verge of the new Great Depression became rather popular. However, the effects of the crisis were less dramatic, and the key role played large-scale anti-crisis measures adopted by the governments of developed and developing countries, including monetary and fiscal stimulus measures and measures regarding support of the financial sector. Let's consider the main directions of anti-crisis measures and financial policies of minimizing the effects of economic instability in some countries. The Government of Great Britain has elaborated the development strategy, the main directions of which have become the implementation of the scenario of restoring the macroeconomic stability that combines a firm financial and soft monetary policy and focusing attention on structural and institutional transformations in the economy. The main measures in the financial policy of Great Britain are aimed at overcoming the negative effects of economic instability; they are shown in Fig. 3

¹ *Bloomberg Innovation Index [Electronic resource]. - Available from: <https://www.bloomberg.com>*

² *European Commission [Electronic resource]. - Available from: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/30671>*

³ *Summary Innovation Index [Electronic resource]. - Available from: <https://www.bloomberg.com>*

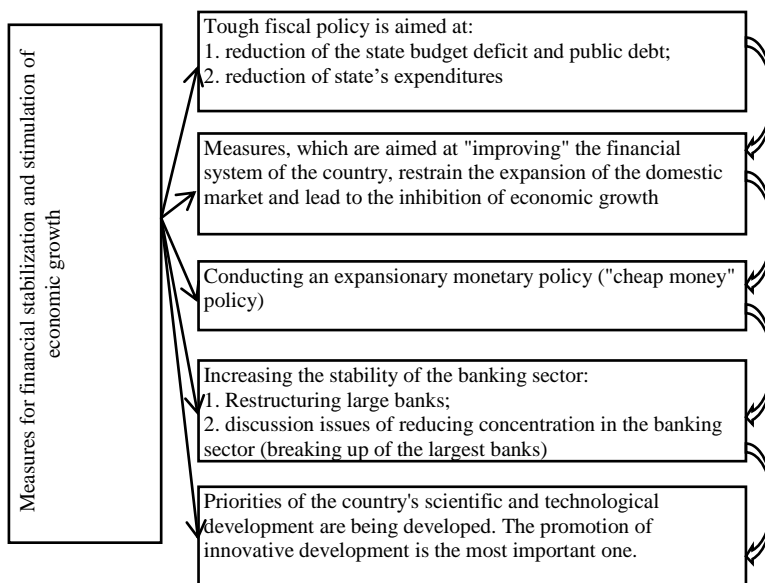

Figure 3 – Major events in financial policy of the UK

Built by the author according to the data ¹

The French government has helped to budget-setting companies on the conditions of preserving the scale of production and jobs and reducing the rewards for the top management. Thus, the government has provided the financial support to the largest automakers in the country - the PSA, Peugeot, Citroen and Renault Alliance. Corporations received funds under 6 - 7%, while banks' rates were 11-12%. In exchange manufacturers have guaranteed not to close the factories, to refuse from reducing the staff for loans repayment time, to reduce dividends and reduce bonuses to senior management.

Similar measures were also taken in Germany: the direct support was provided to the Munich mortgage bank Hypo Real Estate Holding AG, which operates in the real estate market. In addition, the Government of Germany has approved rules relating to the restriction of salaries for the top managers².

The government of the Netherlands has prepared a package of measures aimed at stabilizing in the following areas: employment, innovation and development, infrastructure and construction, companies' liquidity, restoring public finances. The government of the Netherlands considers that it is necessary in the conditions of crisis to invest in the development of innovative technologies, industry, energy and environmental protection, because the successful

¹ Taylor J. B. (2008). *The Financial Crisis and the Policy Responses: An Empirical Analysis of What Went Wrong*, NBER Working Paper 14631, National Bureau of Economic Research.

² Lane P. & Milesi-Ferretti G. M. (2011). *The Cross-Country Incidence of the Global Crisis*. IMF Economic Review, 1. – P. 77 – 110.

development of these areas affects the economy and society. The program Senter Novem has been organized with the support of the Ministry of Economic affairs and this program is aimed to stimulate sustainable economic growth and support of innovative ideas through the organization of communication and exchange of knowledge between the market and government at the national and international levels. Private companies, research institutes, entrepreneurs and scientists can contact Senter Novem for advice, information or financial support¹.

The program of China's economy stimulation was adopted in November 2008 with a total volume of about \$ 590 billion. A distinctive feature of the program has become the overwhelming role of public investments (about 85%), which were aimed at the construction of railways and roads, irrigation systems and the development of green technologies. An increase in investment demand had to offset a sharp decline in export demand. A number of measures were also adopted to stimulate consumption, in particular, subsidizing the purchase of environmental vehicles and a wide range of durable goods².

Using the experience of foreign countries regarding overcoming financial instability in the Ukrainian economy would be appropriate in the current context, but every instrument needs further investigation and discussion. Economic instability is a component of the economic crisis and the cyclical nature of the economic development. This instability leads to a violation of the macroeconomic equilibrium and economic imbalance. In the same economic context instability is more likely to be a destructive coloring, whereas, as a rule, it is said about "break" of a positive trend. Economic instability is a symptom of crisis processes that have moved from the latent to the open phase.

Thus, the analysis of the ecological development tendencies in Ukraine and in the countries all over the world made it possible to conclude that the environmental situation in the country is exacerbating and the existing system of the state regulation of ecological activity is imperfect. The existing state policy does not contribute to the improvement of the indicators of ecological and economic development in the country.

2.14 Economic and Legal Implementation for Ecologization of World Trade

The present stage of development of the world economy is characterized by the expanded influence of globalization and integration processes on the functioning of the countries of the world community. This has its own manifestation, in particular, in the expansion of interstate economic cooperation,

¹ Padoan P. C. (2009). *Fiscal Policy in the Crisis: Impact, Sustainability, and Long-Term Implications*. ADBI Working Paper, 178, Tokyo: Asian Development Bank Institute [Electronic resource]. – Available from: <http://www.adbi.org/workingpaper/2009/12/14/3418,fiscal.policy.crisis/>

² Heshin E. *British economy: the threat of recession persists* [Electronic resource]. – Available from: http://russiancouncil.ru/inner/?id_4=2360#top

the development of new ways and means of international economic cooperation, optimization of trade and economic conditions of cooperation. At the same time, the development of trade cooperation, which inevitably accompanied by the expansion of production potential of the countries of the world, leads to deterioration of the environmental conditions of the functioning of the world community. Negative consequences of this process should be considered disproportionate socio-economic and environmental policy at different levels of development of the world economic space, the transfer of banned in the domestic markets of developed countries of production in the territories of low-level countries of economic development, the establishment of environmental standards, which cause a decrease in the competitiveness of economic entities activities in high-cost countries for environmental measures, complications of implementation of intergovernmental provisions environmental agreements related to the possibility of introducing trade restrictions¹.

The above requires the introduction of an approach in which all countries would seek such development that would unite the interests of world production with the interests of preserving and increasing the value of the ecological resource base and providing a high standard of living for the population. Such an approach requires, first of all, the management of rational nature management, which is the implementation of legislation, control over compliance with environmental safety requirements, ensuring the implementation of effective and comprehensive measures to protect the environment, rational use of natural resources, and achieve harmony of the world's environmental action. In the conditions of the transition of the countries of the world community to functioning on the basis of sustainable development, the economic and legal provision of ecologization of world trade becomes of special importance.

The presence of common environmental problems is the basis for intensifying international cooperation in this area. Currently, the constant search for new and improved existing technological, economic, administrative, legal and political instruments of the global environmental protection system and the transition to a model of sustainable ecologically safe socio-economic development of the countries of the world are being carried out. Interstate cooperation in this direction began in the nineteenth century with the adoption by Austria-Hungary and Italy of a declaration on the conservation of birds and the conclusion by Russia, the United States and Japan of an agreement on the protection and sharing of seabirds in the Pacific. Of great significance in this connection was the holding in 1913 of scientists from the 18 states of the International Conference on the Conservation of Nature in Switzerland. After the Second World War, an International Union for the Conservation of Nature was organized in France, focusing on the conservation and rational use of natural resources. In 1956, this organization was renamed the International Union for the Conservation of Nature

¹ *Daly H. Ecological economics : Principles and applications / H. Daly, J. Farley. – N.Y., 2010. – 544 p.*

and Natural Resources, which for many years led the world's environmental activities.

A significant role in shaping the paradigm of environmentalization of international economic relations belongs to the United Nations. Its activities in this direction are directed, first of all, to finding new common ways of solving global environmental problems and rational nature management; establishment of uniform international environmental standards; carrying out concrete measures to limit the reduction of biodiversity; reducing the negative impact of human production on the natural environment and the development of alternative energy.

The most significant components of the economic and legal provision of ecologization of world trade should include documents aimed at solving global environmental problems. Among them, the Kyoto Protocol of 1997, aimed at reducing carbon dioxide emissions and setting mandatory quantitative indicators for emissions of such gases for developed countries with the definition of an individual emission reduction quota, should be noted. At the end of 2015, he was replaced by an agreement at the summit in Paris on reducing emissions and the atmosphere. It is crucial for ecologization, as UNEP predicts that by 2050 production growth is expected to increase 4 times in all countries of the world and at the same time 2.5 times the increase in carbon dioxide emissions¹.

The influence of trade activity on the parameters of the development of the global ecological space is in many cases negative. The solution to this problem lies in the development of a systemic basis for regulating the impact of trade cooperation on the ecologization vectors of the functioning of the states of the world community. This requires an analysis, first of all, of an institutional mechanism for regulating the degree of their interaction. From the point of view of the economic and territorial principle, this mechanism is a system of manifestation of the principles of regulation of the environmental principles of the development of trade relations at all levels of the functioning of economic institutions, taking into account the territorial character (Fig. 1).

At the mega-level, the operation of this mechanism of regulation is carried out with the help of international organizations. In our opinion, in this context, they should be divided into two groups: organizations whose activities are related to the regulation of economic, including trade, relations, which is part of ensuring environmentally friendly cooperation at the international level; organizations whose main goal is to regulate the environmental aspects of the development of international economic cooperation. The first group should be attributed, first of all, to the UN and the WTO. A significant role in shaping the paradigm of environmentalization of international economic relations belongs to the United Nations. Its activities in this direction are directed, first of all, to finding new common ways of solving global environmental problems and rational nature management; establishment of uniform international environmental standards; carrying out concrete measures to limit the reduction of biodiversity; reducing the

¹ *UNEP Annual report. - UNEP. - 2016. - 62 p. - Accessed mode : <http://web.unep.org/annualreport/2015/en/index.html>.*

negative impact of human production on the natural environment and the development of alternative energy.

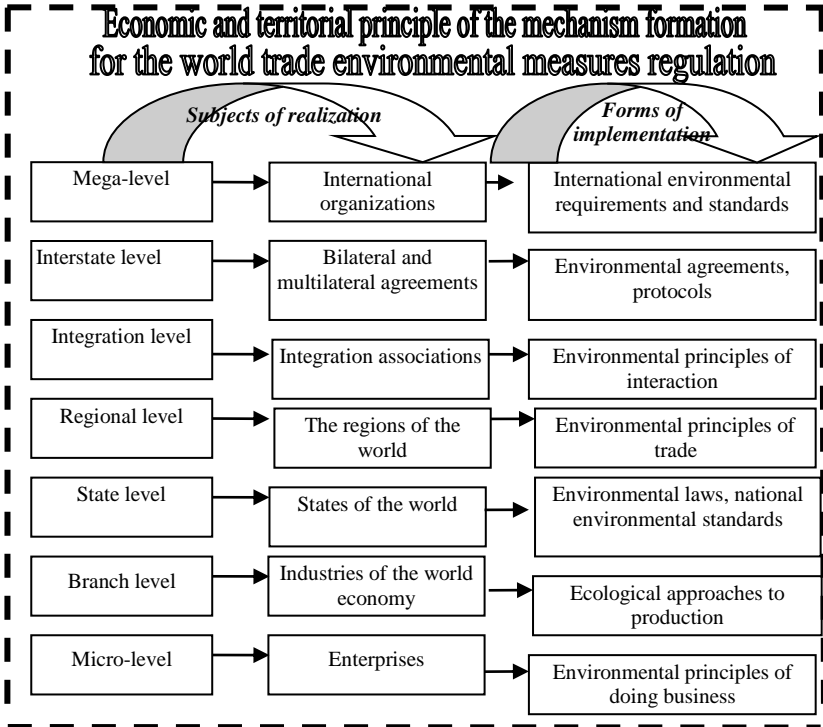

Figure 1 – Economic and territorial principle of the mechanism formation for the world trade environmental measures regulation

The global nature of the environmental problems associated with the development of the countries of the world community led to the need to create within the UN special organizational structures that coordinate activities in the field of environmental protection. The UN Environment Program (UNEP) plays an essential role in addressing these issues. In addition to the core function of coordinating environmental activities, this organization plays the role of an international center responsible for solving global environmental problems, practical environmental objectives and defining priorities for financing specific environmental projects¹. Note that the UNEP Department of Technology, Industry, and Economics, with the adoption of the International Declaration on Clean Production, developed a model of environmentally friendly production. It is actively implemented in countries such as Norway, Holland, Austria, Denmark,

¹ UNEP Year Book 2014: emerging issues in our global environment. - UNEP.- 71 p.

France, USA, Slovakia, Poland, Czech Republic, Lithuania, and China. An important part of this production is the use of renewable energy sources that do not harm the environment. During the period of 2004-2014, global renewable energy investments increased to \$ 270 billion, while renewable energy sources in 2014 accounted for more than half of the world's new generation of energy. The main segments of the investment of investment resources were wind, solar and hydropower, and among the main investors should be noted China, the United States, Japan, Britain, and Germany. In addition, it is worth noting the asymmetry of the development of investment activity in the field of environmentalization of commodity production to ensure the environmental needs of the development of world markets, moving in the direction of China, Brazil, India, South Africa, and other new industrialized countries.

The main instruments for regulating the environmental fundamentals of the world economy development within this organization include the development of global research and operational programs, in particular the World Strategy for Nature Conservation, the World Climate Program, the World Soil Policy, the Action Plan to Combat Desertification, and the International Program for the Safety of Chemical Compounds etc. The result of UNEP's work is the signing of a number of international treaties and conventions.

In addition to UNEP, the UN system has a number of specialized agencies that coordinate international cooperation in the environmental field and indirectly involved in solving environmental problems. In this context, the establishment of the UNICEF Business Sustainability Conference in 1992, which had a significant impact on the drafting and adoption of major conference resolutions, including conventions on biological diversity and climate and the "Agenda for the 21st Century", was of great importance in 1992 (UN Environment Program and Natural Resources)¹. The importance of such areas as saving of natural resources, revision of environmental aspects of their activities, organization of scientific research on the prevention of negative environmental processes, measures for the use and transfer of environmental technologies to the host country, promotion of their development and dissemination, development of strategies for the prevention of environmental risks was emphasized, activity, constant monitoring of the TNC leadership for compliance with environmental requirements by all branches, wide informing the public and official bodies about the environmental policy.

The WTO is the next institution involved in regulating the environmental principles of world trade. The objective of trade liberalization and the key non-discrimination clause in the WTO is a more efficient allocation of resources, which should have a positive impact on the environment. The instruments for regulating environmental initiatives that apply within this organization are as follows: Committee on Trade and Environment, Agreement on Technical Barriers to the

¹ *United Nations: Funds, Programmes, Specialized Agencies. [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.un.org/en/sections/about-un/funds-programmes-specialized-agencies-and-others/index.html>*

Environment, Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures, Agreement on Agriculture.

The Committee on Trade and Environment was created specifically for the regulation of issues related to the protection of nature. The Committee on Trade and Environment is currently developing its activities in two main areas: developing a mechanism for building trade and environmental relations with the aim of contributing to the sustainability of the development of the participating countries; preparing recommendations for the need for changes to the existing provisions of the multilateral trading system in order to respect the environmental interests of its participants, which should be compatible with the WTO's open, just and non-discriminatory character¹. In turn, the Agreement on Technical Barriers to Trade concerns technical regulation, standards, procedures for testing and certification. It is designed to ensure only the legitimate application of these measures (in particular, for the protection of the environment), and not with a protectionist purpose. The agreement is based on the understanding that the use of international standards offers more advantages than the preparation of autonomous national standards since it reduces the burden of forced regulation and makes available open market opportunities.

The purpose of the agreement on the application of sanitary and phytosanitary measures is to ensure the protection of free trade from violations of legal sanitary and phytosanitary norms in order to obtain trade preferences. Agreements on agriculture are also essential. The problem is the high level of protection of the agricultural market by developed countries, where agriculture has a small share of income, and the need to search for markets and support agriculture in developing countries. In turn, the international organizations whose activities are ecological generalized or specific, include, in particular, Global Nest, WWF, the Global Environment Facility, Worldwatch Institute, the International Union for Conservation of Nature, World Animal Protection. The main objectives of their activities are aimed at reducing the negative impact of human activities in various forms on the environment, informing the public about the existing environmental threats and ways to avoid them.

One of the regulatory mechanisms for the transition of the world community to sustainable production and consumption is ecological certification, which serves as an effective tool for the mega-level on the path to environmentally sound development of the countries of the world and trade links between them. The obstacle, first of all, is the lack of clear requirements for the procedure for conducting environmental certification and the lack of appropriate legislative support in the form of relevant normative norms. Comprehensive consumer protection, as it exists today, began to develop only at the end of the 19th century in the United States and Europe. This was the result of an industrial revolution.

¹ *Trade and Environment at the WTO // Trade and Environment Division [Электронный ресурс] / World Trade Organization. – Режим доступа: http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/trade_env_e.pdf.*

Consumer issues were seen as part of changes in contract law, transport policy, competition, food safety standards and safety, and so on.

In our view, taking into account the essence of the standard as a document, which defines the characteristics of products, the rules of implementation and characteristics of the processes of production, operation, storage, transportation, implementation, and performance of works or services, environmental standards appeared in the first multilateral environmental agreements. This was due to the intensification of environmental problems and the attempt of the world community to unify the general rules and regulations for the environmental management of the resources of the planet. Later, standards of a different nature appear in the activities of various international organizations of governmental and non-governmental status.

An important role in the development of the global system of environmental standardization was the establishment in London of ISO, the International Organization for Standardization in London in 1946, to promote international coordination and harmonization of industrial standards. In February 1947, ISO officially began its activities. As of the beginning of 2016, ISO has published more than 21,000 standards covering almost all aspects of technology and production. The members of this organization are from 163 countries, and its structure has about 3 368 technical bodies involved in the development of standards¹.

The initial step in the development of environmental management should be considered in the development of 1992 standards in the field of environmental management systems BS 7750 (Specification for Environmental Management Systems), which was prepared and released by the British Standards Institute as requested Confederation of British Industry. Later, the standard became the basis for the preparation of a number of international documents. In March 1992, the European Community have been released "The requirements of the environmental audit", prepared in accordance with the fifth Environmental Action Program of the EU, based on the findings and recommendations of the report of the G. Brundtland "Our Common Future", and prefers preventive measures and principles of the division of responsibility in the protection of the environment. This was facilitated by the emergence in the European system of environmental protection and controls over its pollution of the new tool - the system of EMAS (Environmental Management and Audit System) - the system of environmental management and eco-audits. In 1993, the requirements for the establishment of the Environmental Management and Audit System were finally agreed upon and published, and companies were able to be certified according to EMAS requirements only from 1995.

The International Organization for Standardization (ISO) has a general consultative status with the United Nations Economic and Social Council (ECOSOC); Codex Alimentarius FAO / WHO (Export and Import of Agricultural

¹ ISO in figures. [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.iso.org/iso/ru/home/about/iso-in-figures.htm>.

Products); International Labor Organization (ILO) (taking into account social responsibility in standards, including management systems); UNCTAD-WTO International Trade Center (ITC) (development of standards and compliance, etc.); The European Economic Commission for Europe (Committee on Trade, Industry and Enterprise Development and the Working Party on Technical Harmonization and Standardization Policy) and other organizations¹. Environmental certification has become important in the countries of the world community. In particular, it refers to the standards of ISO 9000 and 14000, food safety system (HACCP), European standards EN 45000, etc. The world leaders in this area are China, Italy, Great Britain, Japan, and Germany. Manufacturers and importers are responsible for the safety of the products they sell. In this regard, in each country, there should be bodies responsible for verifying compliance and withdrawal of dangerous products from the market, if necessary.

In this case, for example, there are a number of Directives in the EU that apply to certain product groups, for example, food products, toys, chemicals, cosmetics. It is they that are the basis of the system of protection of consumers' rights as actors of world markets, which provides for protection against the consumption of food products that may pose a threat to their life and health. It is impossible to implement imported food products without confirmation of their safety by the relevant documents issued or recognized within the EU, through a market network. There are 84 food certification bodies in the EU (including 23 in the UK, 10 in Germany, and 10 in Spain). The strict control of imported food products at the legislative level is set in the US, Canada, Australia, and Japan. According to various expert estimates, in the near future, the share of environmentally friendly products in the world food balance will reach 12-18%. By 2020, environmental products will account for a quarter of the global environmental market, and the global volume of organic land sales will reach \$200-250 billion annually². This situation necessitates the development of appropriate market access tools for producers of these products and products that do not meet the environmental requirements. In the markets of developed countries, taking into account the needs of environmental protection, decisions are made to restrict imports, use non-tariff barriers in the form of special technical standards and labeling of goods that confirm their environmental purity.

For markets in developing countries, this is an obstacle to the development of their exports. An example of the interaction between the market entities of these groups of countries is the so-called "green protectionism", which, by means of trade instruments, restricts the import of environmentally imperfect products from developing countries. This type of protectionism is a system of measures aimed at limiting the access to the market of goods that do not fully possess the environmental features (raw material quality, environmentally friendly production

¹ *Environmental management. The ISO 14000 family of international standards.* - [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.iso.org/iso/ru/home>

² *Экологические товары и услуги: переговоры в рамках ВТО* [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://trade.ecoaccord.org/bridges/0411/6.htm>

technology, environmentally friendly disposal, the full safety of use, etc.) and can be implemented in the following areas. First, the use of tariffs, government procurement, subsidies or other traditional non-tariff measures to protect or support an environmentally safe industry that operates in the country. Secondly, the strategic use of environmental policy in order to protect or support the domestic industry or the development of a specific national commodity market. Thirdly, the use of state environmental policy tools, which reduce the access of foreign producers to the domestic market. Fourth, the implementation of a set of measures at the national and international social levels (public movements and non-governmental organizations) those create the appropriate conditions and grounds for the implementation of unlawful measures of environmental and economic impact on the trade policy of a particular state. Undoubtedly, measures of green protection can be used to prevent the growth of competition in certain commodity markets, but their positive, in some cases, impact on the development of the world market environment is indisputable, since it meets the conditions for sustainable development and ensures the development of environmentalization of commodity markets¹.

In addition, it should be noted that according to a study by the World Bank, the abolition of tariff and non-tariff restrictions in trade in environmentally friendly technologies could lead to a 14% increase in trade in these products. In 2014, a number of countries (the United States, EU countries, China and Japan, which account for the bulk of trade in these products) have committed themselves to conclude an agreement on free trade in environmental products in cooperation with other WTO member countries. However, in this case, we are talking about a conscious cooperation, based on environmental principles and fair competition.

At the interstate level, the implementation of the institutional regulatory mechanism is based on bilateral and multilateral agreements aimed at optimizing the impact of world trade on the environment. These environmental agreements should be considered in terms of the intensity of their impact on world trade. In this regard, they should be divided into two groups: agreements containing trade restrictive measures and agreements that have a significant potential impact on it. The first group includes the Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer, the Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal, the Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants, etc. The second is the UN Convention on Climate Change, the Paris Protocol on Climate Change, the Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context, and others.

It should be noted that only a small part of environmental agreements directly regulate issues of world trade, but a number of environmental norms significantly affect its structure. They may have the purpose of directly regulating trade or promoting the achievement of environmental goals through the implementation of trade measures. An example of a direct regulation is, in

¹ *Правові питання взаємодії торгівлі та екології в контексті забезпечення сталого розвитку. Режим доступу <http://www.greenparty.ua>.*

particular, the Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora []. The Convention completely prohibits commercial international trade in certain endangered species of animals and plants, as well as regulates trade in those species that may be under such a threat. On the other hand, the Paris Protocol, adopted to limit greenhouse gas emissions to the atmosphere, has a significant potential impact on world trade. It does not contain norms directly related to the regulation of world trade, but it has a significant impact on the economy of the countries because its implementation requires the use of environmentally sound technologies, reorientation to less harmful production and consumption, which will greatly affect the flow of goods.

At the integration level, the regulation of environmental measures of world trade is based on the introduction of environmental principles of interaction, the introduction of environmental and related requirements for the export of products in the territory of the countries of integration associations. In addition, at the integration level, virtually all economic and integration associations contain provisions or separate agreements on cooperation in the field of environmental protection. Agreements suggest different approaches to environmental cooperation, depending on the level of development of the member countries, the degree of development of their integration, the institutional framework, and other factors.

It should be noted that the most positive effect at the regional level is the regulation of environmental and economic problems within the European Union integration associations and North American Free Trade Area (NAFTA). The most rigorous is the environmental standards introduced by the European Union. However, they have already confirmed their effectiveness. The EU is the initiator of the conclusion and implementation of agreements to address the most massive global problem - climate change, as well as a number of other environmental issues. So, since 2007, the production and consumption of hazardous chemicals are regulated by European legislation - the EU chemicals legislation and their safe use (REACH).

All goods imported into the EU must comply with all requirements of this association aimed at ensuring consumer protection. These requirements vary considerably depending on the particular product, but in general, should comply with the above-mentioned documents. At the same time, the Rapid Alert System for Non-Food Products of Serious Risk (RAPEX), established for the purpose of the rapid exchange of information between the EU Member States and the European Commission in the event of detection of products that poses a serious risk, was introduced in the EU. In addition, the "Environmental Management and Audit Program" for the countries of Central and Eastern Europe, which is voluntary is essential. In accordance with this program, each state, when developing its own program, can always take into account the specific conditions that apply in its territory.

NAFTA's association also applies a number of environmental standards and restrictions that may apply, in some cases, even to the imposition of a ban on trade

within the Free Trade Area¹. In this regard, it should be noted that the achievement of the goals of ensuring environmental approaches to the development of world trade requires the implementation of the following measures: international harmonization of national environmental environmental norms and standards; joint development and implementation of interstate programs and projects in the field of nature management; application of general principles of stimulation of environmental activities, as well as international sanctions for violations of environmental legislation.

The regional level of implementation of the institutional mechanism for the regulation of environmental measures of world trade implies the application of environmental principles of trade in interaction at the regional level. In this regard, it should be noted, in particular, the features of environmental interaction within the BRICS. The reasons for focusing on environmental regulation at the level of this regional association should be seen in the increasing share of BRICS countries in the world trade volume and the essential role of BRICS countries, which account for more than 40% of the forest area of the planet, in ensuring the environmental principles of the development of the world economy². The basis of the regulation of environmental measurements in the trade area of the participating States is the following principles. First, the introduction of common areas for the implementation of environmental regulation and coordination on the basis of the Basic system established to coordinate climate change activities, and the Memorandum of Understanding signed by the Ministers of Environmental Protection of the BRICS countries. Secondly, taking into account the peculiarities of the ecological and economic development of the participating countries in the common areas of trade and environmental policy.

Thirdly, significant state support is directed at the implementation of the foundations of sustainable development. So, the Chinese government is helping the transition to sustainable development in the form of grants, subsidies, incentive funds, venture capital support, soft loans, guarantees, and tax breaks. In India, significant state support is directed at R & D, subsidies. In South Africa, a lot of attention is devoted to sustainable development, aimed at solving social and economic problems and preserving natural resources. Fourthly, BRICS countries generally support the principles of the green economy but emphasize the need for a clear demarcation of trade restrictions that have genuinely environmental grounds and those that are discriminatory measures in the development of trade relations under the veil of creating a green economy.

In this regard, it should also be noted that EU cooperation at the regional level with third countries. The basis for regulating its compliance with environmental principles is environmental control. Any draft commercial agreement with other countries and regions is the first subject to an assessment of

¹ Johnson, P. M. (2000) *Trade Liberalization and the Environment: from NAFTA to the FTAA*. *Canadian Journal of Policy Research*, Vol. 1, 1.

the sustainability impact (SIA). In this way, participants in the negotiation process receive information about the possible consequences for the environment and may take this aspect into account in the contract. To conduct an assessment of the impact on the sustainability of trade agreements, independent studies are being conducted that analyze issues that are negotiated from the perspective of sustainable development. This is an important regulatory tool that can prevent or, at least, minimize the impact of trade agreements on the environment.

At the state level, the implementation of the institutional mechanism for regulating environmental measurements of world trade in the main regulatory instruments is the following: regulatory documents that establish the rules of nature management, regulatory and regulatory documents regulating the state of the environment, regulatory and regulatory documents containing regulations on the impact of specific industries on the environment, national standards that set the parameters of goods for specific markets, regulatory legal documents regulating export and imports of goods that are environmentally hazardous, regulatory documents containing restrictions related to the conservation and development of natural resources, legal documents regulating the environmental impact of businesses.

The choice of regulatory instruments is determined by the country in each case and depends on the following factors: the importance and acceptability for society; efficiency in terms of environmental impact; economic efficiency; cost and opportunity from an administrative point of view of the adoption of selected measures; compliance with international standards. Environmental measures undertaken by governments around the world can have an impact on the development of trade in various ways. In countries with more stringent standards in the field of environmental protection, producers restrict their possible impact on the cost of production and, consequently, the changing conditions of competition. In turn, the use of regulatory and economic instruments in countries with less stringent standards can lead to unilateral attacks on the right of these countries to prioritize and respect their own environmental practices. Therefore, their producers fear the use of certain trade instruments in relation to their products manufactured by the industries that do not meet the higher standards of pollution and emissions of importing countries.

It is worth noting that the instruments of the economic and legal provision of ecologization of world trade in industrialized countries are much broader and use an expanded arsenal of incentives aimed at the rational use of nature. These are, first of all, seasonal water use restrictions (US) and water consumption quotas (USA, Israel), pesticide ban (Latin America, Indonesia), reduced subsidies for energy consumers, fertilizers (some European countries), environmental payments for emissions of pollutants (OECD countries, USA, Canada) and payments for mineral resources use, subsidies for energy reduction (Sweden), trade in pollution rights (USA), etc. In general, such instruments should include trade in permits for environmental pollution at auctions, administrative payments, environmental loan guarantees, import environmental tax, environmental taxes, environmental certification, environmental audits, environmental subsidies, environmental funds,

environmental insurance, tax incentives, environmental investments, quotas for pollution. It should be noted that the mechanism for using these tools should be improved and consistent with the level of environmental and economic efficiency of their application in each individual country.

At the level of branches of regulation of environmental measurements of the world, trade is carried out on the basis of a set of regulatory requirements for the implementation of certain types of production activities. At the micro-level, the institutional mechanism has its own manifestation in implementing the principles of environmental management. In this regard, the latter should be understood as a type of management focused on the formation and development of environmentally safe production of goods and services using environmentally friendly resources in accordance with the ecologization requirements of the consumers of the products concerned. The ecological audit, which involves conducting a comprehensive environmental audit of the production system, financial activity, and compliance, plays a decisive role in the implementation of the environmental management system at the enterprises. The recommendations of the primary environmental audit of the company are crucial for the implementation of all subsequent stages of the implementation of the environmental management system and the content of the specialized internal environmental documents: programs for the design and implementation of environmental management, guidelines for environmental management, internal environmental regulations of the enterprise, etc.

The economic and legal framework for ecologization of world trade is a complex system of instruments that can be considered in different areas of system analysis. From the economic point of view, the mechanism of ensuring the environmental principles of international trade interaction is a system of manifestation of economic instruments for regulating the environmental principles of the development of trade relations at all levels of the functioning of the subjects of the world economy. The functional manifestations of this mechanism is a set of specific tools, whose actions are aimed at regulating the impact of trade interaction on the environmental parameters of the development of countries in the world community. According to the functions performed, these tools should be grouped into 3 groups: stimulating (grants, subsidies, grants, investments, loans, privileges), controlling (prices, quotas), restrictive (restrictions, prohibitions, fines).

From the legal point of view, ensuring the ecologization of world trade involves the formation of a system of norm, rules, regulations, the introduction of which regulates the procedures for ensuring the safety of trade agreements, environmental agreements. In general, the economic and legal provision of ecologization of world trade implies the application of both approaches to the formation of its mechanism. This will allow selecting effective tools for providing concrete manifestations of an interaction of trade-environmental vectors of the development of the countries of the world community.

2.15 Економіко-правові аспекти реформування мотиваційної системи працівників природно-заповідного фонду України: теоретичні положення

У сучасній економіці ринкові форми господарювання відкривають широкі можливості для практичного використання різних методів мотивації персоналу. Економічні чинники заохочення працівників включають різні форми і системи заробітної плати, організацію преміювання працівників, розгалужену систему доплат та надбавок, як постійного характеру у відсотковому розмірі до ставки заробітної плати (посадового окладу), так і одноразових грошових заохочень за певні досягнення, успіхи у роботі, з нагоди ювілею, народження дитини, виходу на пенсію тощо.

Імідж будь-якого підприємства чи організації визначається насамперед належним відношенням до всіх членів трудового колективу, а успіх підприємству гарантовано, якщо є зацікавленість його працівників у підвищенні продуктивності праці та в повній реалізації свого творчого потенціалу. Використання ефективної системи мотиваційно-економічних чинників в установі свідчить про уважне і дбайливе ставлення керівництва до власного персоналу, а отже, і про піклування про його матеріальне і соціальне становище, кар'єрний розвиток.

Однак, розглядаючи систему мотиваційних заходів персоналу ми враховуємо тільки фінансові, соціально-економічні інструменти заохочення, нехтуючи заходами психологічно- моделюючого характеру. Низький рівень інформованості населення про необхідність заповідання та охорони територій, на яких знаходяться особливо цінні природні комплекси та об'єкти, відсутність прозорого конкурсу для кандидатів, які бажають зайняти посади в установах природно-заповідного фонду, відсутність персоналізації трудових відносин, відсутність гідних економіко-фінансових, соціально- побутових заходів стимулювання вказують на необхідність формування ефективної системи не тільки фінансово-економічних заходів, але й психологічно-мотиваційних, внутрішньо-духовних (рис. 1). Важливим елементом формування дисциплінованих, відповідальних та принципових кадрів є самосвідомість та гідність, як засіб консолідації та інтеграції зусиль працівників природоохоронної царини, спрямованих на досягнення позитивних результатів.

З метою вдосконалення роботи галузі, залучення молодих, досвідчених, принципових до роботи установ природно-заповідного фонду, доцільно переглянути систему заходів мотиваційно-стимулюючого характеру та внести в неї зміни, які відповідатимуть вимогам сучасного суспільства. Рівень деталізації та персоналізації відносин між роботодавцем та працівником в частині заходів стимулювання зумовить ріст попиту відповідних професій на ринку праці, здорової трудової конкуренції, можливості реалізувати свої здібності до праці якомога вигідніше. В той же час відповідна природоохоронна галузь отримує висококваліфікованих, працьовитих, творчих, амбітних, принципових працівників, що дасть змогу росту та "омолодженню" напрямів її розвитку, звільненню від тягара

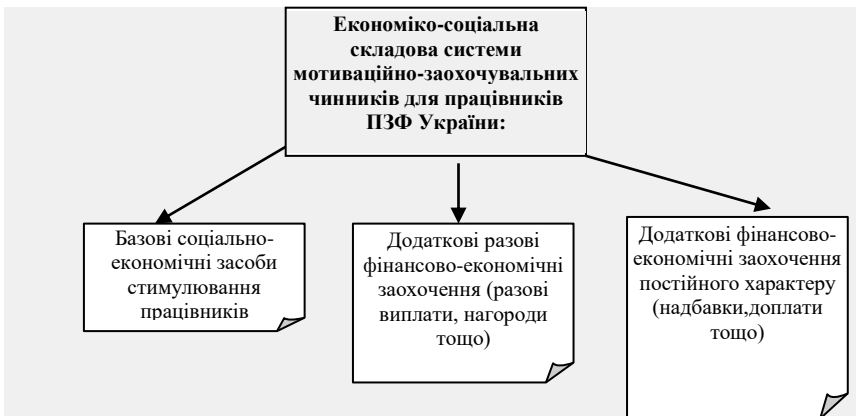
командно-адміністративної управлінської системи, сприятиме позитивним результатам роботи та підвищенню якості виконуваних функцій.

Тобто, система заходів фінансово-економічного характеру повинна будуватись на підставі комплексного підходу, бути гнучкою та розгалуженою, включати в себе як мінімум три складові: базові соціально-економічні засоби стимулювання працівників до роботи, систему додаткових фінансово-економічних заохочень постійного характеру [премії, надбавки, як правило у відсотковому значенні], систему додаткових разових фінансово-економічних заохочень [грошові виплати, винагороди] (рис. 2).

До базових соціально-економічних засобів стимулювання працівників природно-заповідного фонду доцільно, наприклад, заходи наступного характеру: розроблення Галузевої угоди установ природно-заповідного фонду, якою буде передбачено більш широке коло фінансових та соціально-економічних заохочень працівників, ніж трудовим законодавством; розроблення системи пільгового утримання податків з заробітної плати молодих спеціалістів, які працюють у сільській місцевості або віддаленій місцевості в установах природно-заповідного фонду, шляхом часткового відшкодування з боку держави відсотків по єдиному соціальному внеску та податку на доходи фізичних осіб, або системи квазіаккумуляції податків; надання матеріальної допомоги працівникам установ природно-заповідного фонду та непрацюючим пенсіонерам – заповідної справи (наприклад тим, які під час роботи отримали галузеві винагороди) для ремонту житла, у разі його руйнування або пошкодження від стихійного лиха чи пожежі, яке сталася не

з вини постраждалої особи; розроблення процедури надання безвідсоткової позики працівникам установ природно-заповідного фонду та їх дітям для навчання або перекваліфікації за рідкісними, дефіцитними спеціальностями або необхідними для розвитку заповідної справи; встановлення індивідуальних посадових окладів в межах діапазону («вилки») посадових окладів відповідної професійно-кваліфікаційної групи, до якої належить посада, і визначатись штатним розкладом; оплата технічного навчання працівників (яким за професіями необхідно проводити технічне навчання без відриву від виробництва, наприклад посадовим особам служби державної охорони), яке проводиться у неробочий час, з розрахунку годинної тарифної ставки (окладу) за кожну годину навчання.

Для посадових осіб служби державної охорони доцільно запровадити додаткові гарантії, які пов'язані зі специфікою діяльності, покладеної на них посадовими інструкціями, зокрема: впровадження обов'язкового медичного огляду, визначення періодичності його проведення та кола спеціалістів, які має відвідати працівник. Оплата часу, витраченого для проходження періодичного медичного огляду та часу виконання державних обов'язків, має здійснюватись за середнім заробітком; часткова або повна компенсацію проїзду до місця несення служби для посадових осіб СДО, тощо.

Додаткові фінансові економічні заходи стимулювання постійного характеру мають спонукати персонал до підвищення показників роботи та мають включати в себе, наприклад, наступні складові: встановлення надбавки постійного характеру у відсотковому відношенні до посадового окладу (ставки заробітної плати): за ведення власної Інтернет- сторінки (facebook, twitter, instagram) або каналу (YouTube, Telegram, Vimeo, Metacafe, Vitomy) з інформацією природоохоронного, еколого-освітнього, рекреаційного спрямування, основами природоохоронного законодавства, відомостями про об'єкти природно-заповідного фонду, основними напрямками їх діяльності; проведення градації рівня надбавки у відсотковому

відношенні в залежності від мови, яку використовує працівник, зокрема в залежності від попиту на ринку праці або ареолу використання [наприклад французька мова, арабська, китайська, японська]; забезпечення доплати керівникам виробничого навчання та виробничої практики, які призначені з числа керівників, професіоналів, фахівців, технічних службовців та кваліфікованих робітників установ природно-заповідного фонду, учнів (слухачів) професійно-технічних навчальних закладів відповідного напрямку на термін проходження ними виробничого навчання та виробничої практики щомісяця; надання щомісячної матеріальної допомоги непрацюючим пенсіонерам природно-заповідного фонду, які, наприклад, нагороджені під час роботи знаками «Почесний працівник заповідної справи», «Почесний природоохоронець» та «Науковий доробок» трьох ступенів у розмірі визначеному у колективному договорі через адміністрації установ природно-заповідного фонду, з яких вони звільнилися на пенсію.

Додаткові заходи фінансово-економічного заохочення одноразового характеру мають на меті заохотити працівників не тільки до підвищення рівня або показників роботи, але й активної громадської діяльності в межах установ природно-заповідного фонду. Наприклад, до таких напрямів стимулювання доцільно віднести наступні: виплата грошової винагороди за участь у регіональній, всеукраїнській, міжнародній природоохоронній, еколого-освітній або іншій конференції відповідного напрямку; за публікацію наукової статті відповідного напрямку у регіональному (всеукраїнському, міжнародному) науковому виданні; за публікацію монографії/ книги; за проведення авторської еколого-освітньої лекції щодо збереження цінних природних комплексів та об'єктів серед молоді або дітей дошкільного або шкільного віку відповідного регіону; за участь у виставці, симпозіумі або форумі відповідного напрямку, в залежності від рівня (регіональний, загальнодержавний, міжнародний); за розробку авторської дитячої літератури для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку природоохоронного, еколого-освітнього чи іншого відповідного спрямування у вигляді дитячих нарисів, казок, коротких оповідань, ілюстрацій; за проведення авторських вебінарів або онлайн-консультацій з іншими природоохоронними установами або представниками громадськості.

Однак, на сьогоднішній день заходи фінансового та економіко-соціального характеру не є єдиними стимулами мотивації персоналу у сфері природно-заповідного фонду, оскільки навіть дуже високий рівень грошового забезпечення, не дасть таких результатів, як у поєднанні з системою психологічно – мотиваційних інструментів. Молодь має отримувати природоохоронні [природно-заповідні] спеціальності, не тільки через суспільний престиж та економічні переваги, оскільки такі професії користуються попитом на ринку праці, а через внутрішню потребу захищати довкілля вже сьогодні, бажання зміни пріоритетів у соціально-економічному та політичному житті.

По-перше, молоді спеціалісти мають пишатись тим фактом, що саме вони оберігають та захищають природні ресурси, природно-заповідні

території та об'єкти від нерационального або незаконного втручання, по-друге, з боку держави має бути створена система заходів психологічного, інформаційно-консолідаційного характеру, щоб уникнути плінності кадрів.

Розкриття категорії "національна свідомість" під кутом соціально-трудових відносин відіграє важливу роль у формуванні кожним працюючим своєї особистої та професійної значимості для колективу і керівництва (наприклад, власні методи охорони навколишнього природного середовища, система заходів захисту та збереження природних ресурсів, авторські наукові доробки), професійної гордості за досягнутий загальний результат (наприклад, показники збереження та відтворення цінних комплексів та об'єктів природно-заповідного фонду, результати наукової, еколого-освітньої діяльності, результати заходів попереджувального та профілактичного характеру щодо охорони природно-заповідного фонду), а також почуття гордості за спільну справу (показники зменшення кількості порушень законодавства у сфері охорони природно-заповідного фонду, залучення дітей та молоді до програм збереження цінних комплексів та об'єктів, тощо). Крім того, такий рушійний чинник "як національна свідомість" сприятиме формуванню почуття впевненості (захищеності і довіри у відношеннях з колегами). Саме тому "свідома праця, спрямована на внутрішньо - психологічний результат" повинна стати предметом уваги для керівництва установ природно-заповідного фонду. Свідомість на рівні з сумлінністю та дисциплінованістю – один із способів розуміння працівником своїх обов'язків і відповідальності перед колективом, керівником, місцевою громадою, суспільством, тому важливо щоб існував механізм психологічного стимулювання до праці, який би сприяв цьому процесу.

Слід зазначити, що "свідома праця" не тільки формує людину-працівника/людину-колегу/людину-керівника/людину-підлеглого і її відношення до кола професійних обов'язків, вона сприяє розумінню людиною свого місця в складному процесі формування матеріальних благ, надання послуг суспільству, захисту та збереженню цінних об'єктів, територій тощо. Саме тому, необхідна побудова не тільки організаційно-економічного механізму стимулювання праці, а ґрунтовне розроблення системи психологічно-мотиваційних чинників, як складової загальної системи управління трудовими відносинами. Чітка концепція мотиваційно-психологічних чинників під час укладення трудових відносин в значній мірі стане передумовою свідомої праці, буде сприяти розумінню місця співробітника у "маленькому суспільстві", тобто трудовому колективі і відповідного відношення до нього. Від того, як буде створено організаційно-психологічний механізм мотивації співробітників, у значній мірі буде залежати і рівень роботи установи, показники її діяльності та добробут кожного працівника.

Враховуючи вищевикладене, доцільним є розроблення Положення про дисципліну посадових осіб служби державної охорони природно-заповідного фонду, як категорії працівників, на яких покладено особливо важливі функції щодо охорони заповідних територій та об'єктів. Відповідне положення буде

детально регламентувати не тільки процедуру притягнення до дисциплінарної відповідальності, встановлення заохочень цієї категорії працівників, а також порядок інформаційної взаємодії та координації з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, іншими природоохоронними органами, громадськими організаціями. Окремим розділом доцільно передбачити зведення правил етики поведінки посадової особи служби державної охорони природно-заповідного фонду, що буде включати окремі поняття та категорії феномену "національна свідомість".

В той же час, якщо розглянути категорію "національна свідомість" не в узагальненому вигляді, здебільшого не визначаючи основні компоненти цього явища, а простежити багатогранні зв'язки цього суспільного феномену з галузями народного господарства, ми можемо говорити про формування такого суспільного феномену як "національна природно-заповідна свідомість", що може стати рушійною силою галузі та головним мотиваційним інститутом майбутнього. Рациональне природокористування, рекреаційна та природоохоронна діяльність, етика природокористування неможливі без формування у громадян " національної природно-заповідної свідомості"; усвідомлення особливостей функціонування систем «людина-ресурси», «людина-раціональне природокористування», «людина-об'єкти та території природно-заповідного фонду», «сучасна людина-несприятливі наслідки екологічного характеру», «людина-відтворення цінних природних комплексів та об'єктів», «людина-заповідання унікальних територій», «людина- ЕКО-оздоровлення», «людина- ЕКО-туризм», «людина-ЕКО-рекреація», як структурних, активних елементів навколишнього середовища, визначення особистістю свого місця у цій системі є невід'ємним елементом "національної природно-заповідної свідомості" суб'єкта.

В Таблиці 1 зображено порівняння основних елементів феномену "національна свідомість" з ознаками, на підставі яких можливо виділити вузькогалузеве поняття "національна природно - заповідна свідомість".

Таблиця 1 – Основні елементи, які формують категорію "національна природно-заповідна свідомість"

Національна свідомість	Національна природно - заповідна свідомість
Етнічна, соціокультурна, релігійна, суспільно-державна приналежність	Еколого-економічна, геополітична, соціально-ресурсова приналежність
Відношення людиною себе до українського народу, до громадсько-територіальної соборності	Співвідношення себе з природою, через ошадливе використання наявних природних ресурсів, повага до заповідної території чи об'єкту, де знаходяться ці ресурси, необхідність дотримання певного режиму охорони та зберігання
Приналежність до соціально-економічного прошарку суспільства	Усвідомлення себе членом суспільства, який є відповідальним за раціональне використання, збереження та відтворення особливо цінних об'єктів та територій. Наявність трудових, соціально-громадських відносин пов'язаних з природно - заповідною галуззю Свідома сплата державних податків та зборів, в тому числі екологічних

Продовження таблиці

Національна свідомість	Національна природно - заповідна свідомість
Спільність історичної, соціально-культурної долі	Проживання із покоління в покоління на території, що належить природно-заповідному фонду або підлягає заповіданню, зі збереженням та передаванням традицій користування її ресурсами та благами, вирощування та збирання культур враховуючи особливий режим
Специфічність геополітичних, культурних, історичних, соціально-економічних цінностей	"Сімейність" або "династійність" господарської діяльності на природно-заповідних територіях, інтеграція у природні цінності
Повага до історичного минулого, культурного та духовного досвіду предків, які мешкали на території України	Споконвічний розвиток праці «на землі», повага до ресурсів, що вичерпуються, усвідомлення необхідності заповідання відповідних територій з метою збереження для майбутніх поколінь
Відношення суспільства до природи	Свідоме ощадливе природокористування, наявність особистих правил етики поведінки на територіях та об'єктах, що належать до природно - заповідного фонду
Відношення до наявних проблем соціального, еколого-економічного, політичного характеру	Усвідомлення відповідальності за кризу ресурсного та екологічного характеру як регіону мешкання, так і держави в цілому. Потреба особистого внеску, участь у заходах "природно-заповідного" та природоохоронного спрямування
Відношення до інформаційного, культурного, виховного елементів розвитку суспільства	Усвідомлення необхідності участі у природоохоронних та природно-заповідних заходах інформаційно-пропагандистського, навчально-виховного характеру. Розроблення, поширення власних або авторських програм природно-заповідного характеру, видання статей, літератури відповідного спрямування. Участь у конференціях, симпозіумах, вебінарах відповідного спрямування. Інформування молоді, дітей про необхідність заповідання цінних та унікальних територій країни.
Відношення до культурно-наукового потенціалу українського народу, до наукових доробків та відкриттів нації	Усвідомлення необхідності розвитку теоретичної та прикладної наукової бази, участь у наукових проєктах природно-заповідного або природоохоронного напрямку, здійснення селекційної, винахідницької, патентної діяльності. Розроблення авторських винаходів та наукових програм, що спрямовані на збереження, охорону та відтворення особливо цінних природних комплексів та об'єктів.
Відношення до економіко-туристичної складової держави, відродження національного туризму, розвитку та поширення вітчизняного туристично-рекреаційного напрямку	Усвідомлення необхідності розбудови ЕКО-туризму, поширення рекреаційної діяльності на екологічно-чистих територіях, підтримка вітчизняної культурно-оздоровчої галузі народного господарства на звільнених від неконтрольованого антропогенного навантаження територіях
Етичні норми і правила які поширюються на взаємодію зі світом природи, сприйняття природи, як об'єкту людської діяльності	Усвідомлення природи як рівноправного суб'єкту взаємодії з людиною, необхідності поважного ставлення до неї шляхом заповідання та подальшої охорони

Закінчення таблиці

Національна свідомість	Національна природно - заповідна свідомість
Метою взаємодії з природою є задоволення тих чи інших прагматичних потреб суспільства, "прагматичний імператив": чи правильно те, що корисне людині, суспільству, нації в цілому	Метою взаємодії з природою є оптимальне та раціональне задоволення як потреб людини, так і відновлення ресурсів довкілля, "еколого-заповідний імператив": правильно тільки те, що не порушує існуючу в природі екологічну рівновагу, не шкодить ресурсам, дозволяє зберегти цінні комплекси та об'єкти для наступних поколінь
Відношення до розвитку природи не повинно мислитись як процес, який повинен бути підпорядкований цілям і завданням людини, задоволенням суспільних потреб, потреб нації в цілому	Усвідомлення розвитку природи як процесу взаємовигідної єдності, без збереження та охорони природи шляхом заповідання, наступні покоління не зможуть задовольняти свої потреби у оздоровленні, споживанні екологічно-чистої продукції, рекреаційній та туристичній діяльності в межах держави
Спрямованість дій на захист публічних інтересів, забезпечення пріоритету загального блага громадян над особистими, приватними або корпоративними інтересами	Спрямованість дій на захист навколишнього середовища, підвищена увага до цінних природних комплексів та територій, що є заповідними або підлягають заповіданню. Пріоритет необхідності раціонального та дисциплінованого ставлення до ресурсів над суспільними, економічними чи політико-соціальними інтересами суспільства

Отже, інтеграція нових понять, через призму еколого-економічних та соціально-трудових відносин у сфері природно-заповідного фонду, забезпечить майбутніх фахівців необхідними системними знаннями про природні ресурси, заповідні об'єкти, екологічну відповідальність перед майбутніми поколіннями, сприятиме формуванню принципів етичного, дисциплінованого користування природними ресурсами, культури та етики поведінки на заповідних територіях, стане важливим мотиваційним інструментом для персоналу галузі.

На сьогоднішній день, можна дійти висновку, що ступінь індивідуалізації трудових відносин в частині соціально-економічного стимулювання працівників до роботи буде прямо пропорційний якості виконуваних робіт, тобто чим більш гнучкий механізм мотивації буде запроваджений роботодавцем, чим більш престижною та економічно-вигідною буде посада, тим кращий буде рівень якості роботи персоналу. Наразі доцільно розробити та затвердити систему заохочувальних заходів в галузі охорони природно-заповідного фонду, яка б реально відображала коло обов'язків працівників, ступінь їх відповідальності, та працювала, як важіль щодо підвищення ініціативності, творчої активності, продуктивності та якості виконуваних трудових обов'язків.

РОЗДІЛ 3. **ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ**

3.1 Economic and Legal Aspects of Providing Activities of Ukrainian Enterprises

Ensuring effective and resultive operation of enterprises is a permanent and simultaneously dynamic problem of the country's economic system. This is due in the first place to the fact that they are the main producers of the gross national product of the country. Secondly, the dynamism of this problem is explained by constant changes in the development of economic parameters, both objective and subjective in the internal and external environment of the enterprises.

This is especially true of the production and commercial activities of agribusiness entities, which are to ensuring not only the food security of the country, but also in the formation of financial resources in the field of agrarian production.

Agribusiness subjects should include not only agrarian enterprises, but also other participants in the agrarian market. Moreover, under the agrarian market in this study should be understood as a set of relations that arise between the direct producers of agrarian products and its potential consumers, which are the main elements of the market system, as well as other commercial structures. The latter include organizations involved in supplying raw materials for the production process, carrying out logistics activities to support the processes of sales in the market, as well as structures responsible for the financial provision of producers' production capabilities and for their compliance with the existing legislation of the country. At the same time, in the conditions of the agrarian market potential consumers should be considered enterprises of further processing and storage of agricultural products, enterprises - exporters and intermediary organizations, which are engaged in the procurement of goods for further resale. The final consumers of agricultural products are represented by the population of the country, who consume finished goods of non-agrarian, but already agro-food market. The composition and structure of market participants and the features of the formation and functioning of agrarian and agro-food markets, which are related to the goods presented on the market should be distinguished.

The research was constructed in such a way that the agrarian market is formed by the objective component. Therefore, the raw materials segment of production and commercial activities of agribusiness subjects is the main. Such a system can be represented by the corresponding architecture, presented in Fig. 1

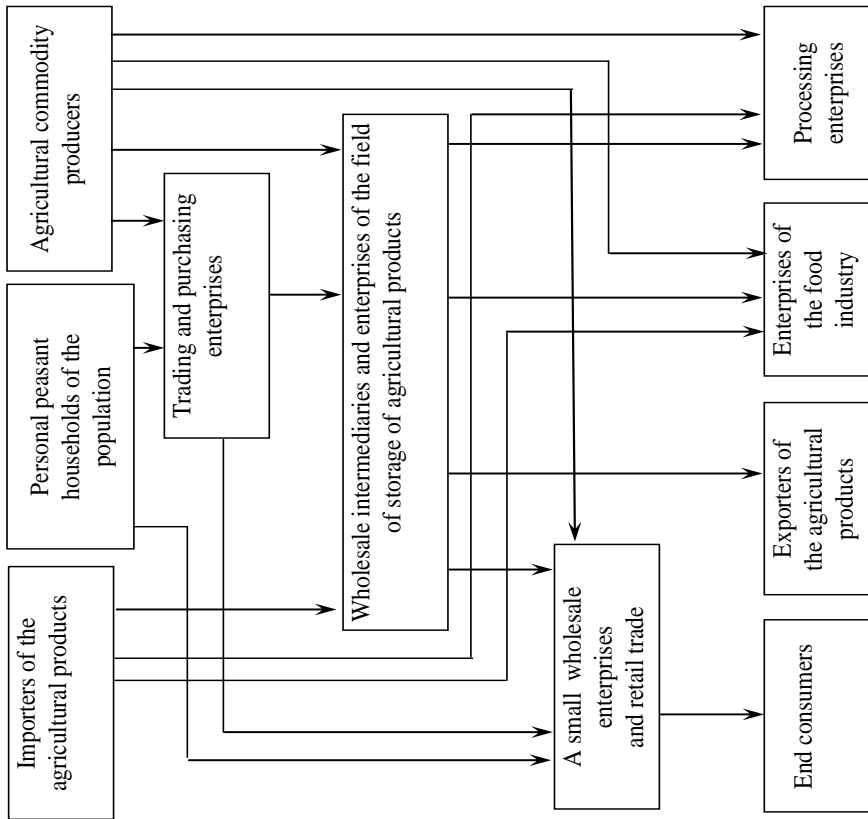

Fig. 1 – Architecture of the agro-raw materials segment of the market

The research of production and commercial activity of agribusiness entities of Ukraine allows to distinguish the main producers of agrarian products, which are agricultural enterprises. Moreover, the peculiarities of the formation of the agrarian market for agricultural enterprises cause injustice of redistribution of financial interests for participants of the different sizes. Thus, according to the Commercial Code of Ukraine, which is the basic legal document in the activity of enterprises, it is established that enterprises are divided into sizes (large, medium and small) in accordance with the income received from the sale of products and the average number of employees. Based on the size of agricultural enterprises in Ukraine, the vast majority relates to small businesses, the second place is occupied by medium-sized enterprises. The third place take large agricultural enterprises only, which include holding companies. It should be noted that the problems of effective functioning concern exactly the first two categories, which is caused by a number of factors, both subjective and objective.

The main negative factors of influence include the following: divergence in the formation of economic interests in the market, the presence of the price disparity, the problem of the formation of the necessary financial and logistical support, the mismatch in the organization of the business of the existing systems and the latest technologies of economic and legal support, and others.

All this are completely traced in the obtained economic results of the investigated enterprises, which do not have clear tendencies for the further forecasting. So, as the performance of the main activity in the conditions of Ukrainian agrarian market shows, the tendency towards its decrease was significant. In particular, this was confirmed by the fact that in 2017, agricultural products received a profitability of 9.8% only due to the profitability of crop production yields of 20.9% and a significant decline in livestock production - a loss was 1.3%.

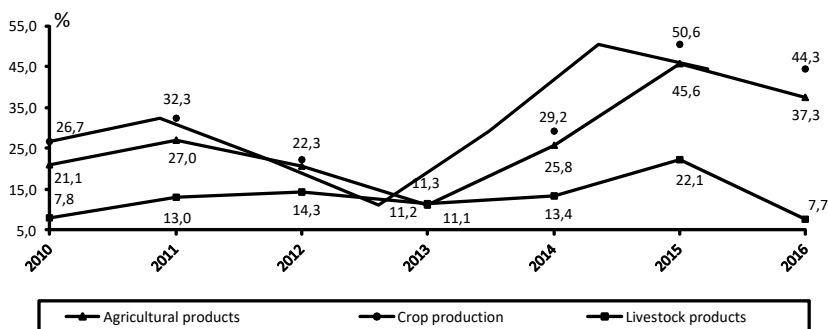

Fig. 2 – The effectiveness of agricultural enterprises in Ukraine, %

It should be noted that the above data also contains the results of the activities of the agricultural holding enterprises. Therefore, the actual existing situation in the effectiveness of the performance of small and medium-sized enterprises which are the main producers of agricultural products is even lower.

The comparison by the price conjuncture and production costs in the conditions of the Ukrainian agrarian market makes it possible to draw conclusions about the absence of influence on the formation of prices by agricultural producers, which is a negative trend.

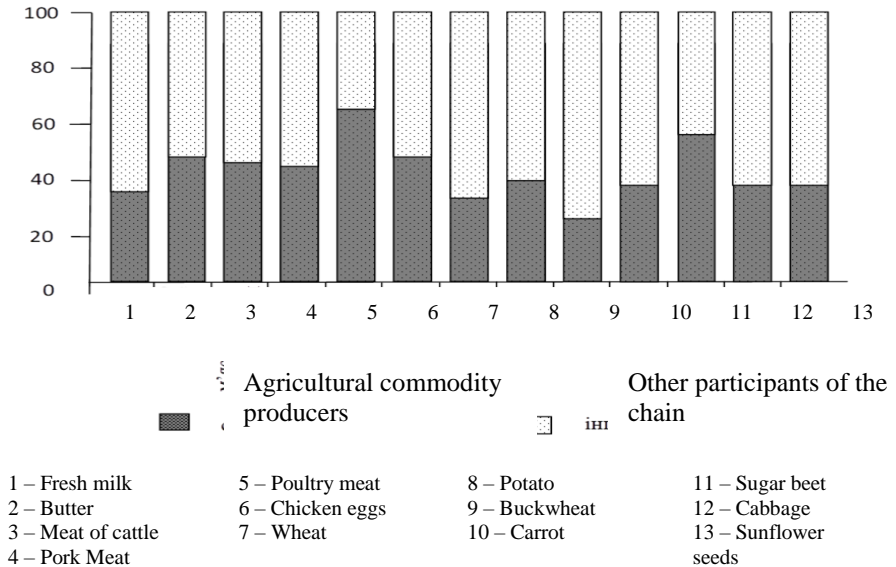

Fig. 3 – The structure of the final price of the sale of agrarian products, %

These results are the consequences of two main factors: the discrepancy between the formation of existing distribution channels and the current opportunities for the development of theories of enterprise management and the presence of price dictation from the side of the intermediary organizations, which are currently the main potential consumers of agro-raw materials and, as noted above, are among the main participants market relations, forming the final result. The latter also confirms the necessity of state regulation of market relations in the agrarian sector.

From the above, one can conclude that the functioning of the Ukrainian agrarian market, in general, and the main actors of agribusiness, in particular, has a number of problematic issues, the solution of which should take place in the area of ensuring the proper level of their effectiveness.

Particular attention deserves the problems of legal provision of the functioning of the agrarian market, which are connected with the gradual monopolization of the production sphere by the structures of the holding type, and in the commercial sphere - intermediary organizations as a consumers of the products of agro-raw materials. The study of the legal basis of entrepreneurial activity in Ukraine made it possible to draw conclusions.

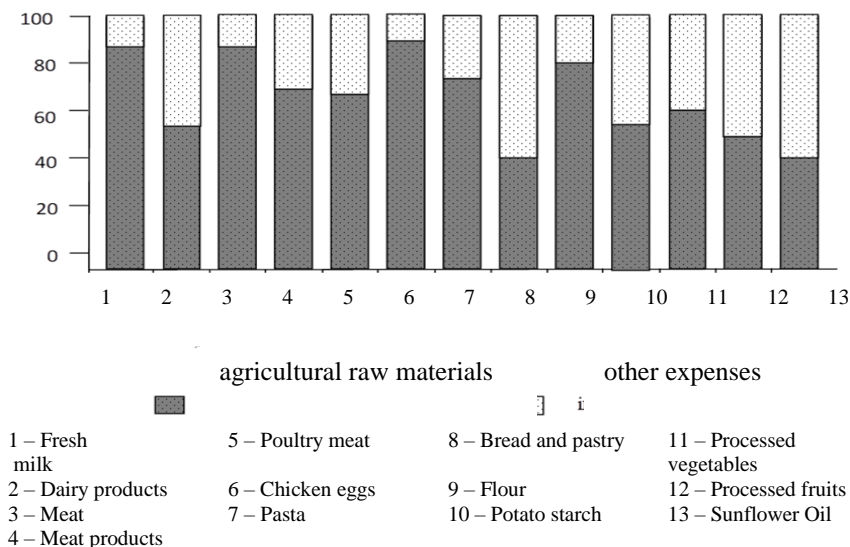

Fig. 4 - Structure of expenses of the production of agrarian products, %

First and foremost, the fact that the current situation is caused by the lack of compliance of the legislative provision of recent years with the current aggressive demands of economic relations. Secondly, insecurity of entrepreneurial activity is a sufficient legal guarantee of property rights and their protection. This, in recent years, is becoming increasingly relevant due to the existence of various types of raids in the agrarian sector. Moreover, legal regulation and resolution of such situations takes place in accordance with existing procedures for a rather long time. This completely slows down the process of agribusiness activity, especially given seasonal production in the agrarian sector. Thirdly, at present there is no single state system supporting the development of entrepreneurial activity in the agrarian sector. This also applies to the absence of appropriate regulatory and enforcement mechanisms and effective mechanisms for implementing public policy.

Therefore, the formation of a legal framework corresponding to the current realities of market relations functioning is one of the most important prerequisites for the development of the Ukrainian economy. The legislative base in the field of agrarian entrepreneurship should be a unified system, on the basis of mutual harmonization of norms, on the integral normative-legal state regulation of agrarian production at all levels of market infrastructure. And, as the world experience proves, a successful and effective business activity in the agrarian sector is possible through the creation of a unified legal framework, the proper provision of legal assistance to Ukrainian producers, the legal protection of their activities, which will guarantee their development opportunities, as well as regulate problematic issues regarding the conditions and features of functioning in the market.

Table 1 - Structure of distribution channels of agricultural products in Ukraine

Product	2014		2015		2016		2017	
	ths. tons	share,%	ths. tons	share,%	ths. tons	share,%	ths. tons	share,%
Cereals and legumes								
Total realized, including:	33668,8	100	38343,7		40220,5	100	45830,2	100
Recycling enterprises	1246,9	3,7	1518,8	100	1332,2	3,3	1538,3	3,3
On the market	1239,1	3,6	1308,4	3,9	1264,4	3,1	1021,2	2,2
Intermediary structures	29069	86,3	33294	86,8	35656,6	88,6	41460,5	90,4
Other directions	2113,8	6,2	2222,5	5,8	1967,3	4,8	1810,2	3,9
Oil crops								
Total realized, including:	10784,8	100	12186,2	100	13172,8	100	14630,7	100
Recycling enterprises	531,5	4,9	691,4	5,7	809,6	6,1	854,5	5,8
On the market	309,4	2,9	291,8	2,4	267,5	2,0	220,3	1,5
Intermediary structures	9898	91,8	11159,1	91,6	12060,6	91,6	13523,5	92,4
Other directions	45,9	0,4	43,9	0,4	35,1	0,3	32,4	0,2
Vegetables								
Total realized, including:	961,6	100,0	885,9	100,0	955,5	100,0	1043,8	100,0
Recycling enterprises	398,7	41,5	317,1	35,8	448,8	47,0	556,2	53,3
On the market	68,3	7,1	59,2	6,7	38,1	4,0	29,1	2,8
Intermediary structures	491,5	51,1	506,4	57,2	466,9	48,9	457,6	43,8
Other directions	3,1	0,3	3,2	0,4	1,7	0,2	0,9	0,1
Cattle and poultry (live weight)								
Total realized, including:	1736,4	100	1953	100	1957,6	100	1947,2	
Recycling enterprises	399,7	23,0	467,7	23,9	459,6	23,5	127,9	100
On the market	115,6	6,7	128,1	6,6	144,3	7,4	1367,2	23,0
Intermediary structures	1209,4	69,6	1345,6	68,9	1347,4	68,8		6,6
Other directions	11,7	0,7	11,6	0,6	6,3	0,3	5,0	70,2
Milk and dairy products								
Total realized, including:	2360,1	100	2409	100	2506,2	100	2538,3	100
Recycling enterprises	2218,9	94,0	2263,6	94,0	2379,4	94,9	2401,3	94,6
On the market	37,8	1,6	36,3	1,5	32,0	1,3	30,3	1,2
Intermediary structures	98,5	4,2	104,8	4,4	91,3	3,6	103,8	4,1
Other directions	4,9	0,2	4,3	0,2	3,5	0,1	2,9	0,1

Consequently, the main condition of the effective operation of enterprises should be factors of an economic, organizational and legal nature, which, in the first place, will solve problems of formation of the price conditions on the market, and also take into account possibilities of correction of the architecture and structure of the Ukrainian agrarian market participants.

3.2 Оцінка вартості людського, організаційного, інтелектуально-технологічного капіталів та капіталу відносин машинобудівних підприємств України

Машинобудування є головним двигуном постіндустріального розвитку. Попри те, що в останні десятиріччя на провідні ролі в світовій економіці виходить сфера послуг, всі провідні економіки світу відрізняються збереженням, а іноді й збільшенням значної ролі саме машинобудування. Це пов'язано із тим, що машинобудування в розвинутих економіках світу стає все більше науко та інтелектуальноємним і все менше матеріалоемним видом діяльності. Інтелектуальний капітал (далі ІК), зокрема та його частина, яка включена до складу балансового капіталу підприємств – НМА, з роками займає все більшу частку капіталу. Як наслідок, у складі вартості машинобудівної продукції економічно розвинутих країн все більшу частину складають витрати, які пов'язані із витратами нематеріальних ресурсів. Все це обумовлює вибір підприємств машинобудування в якості економічної галузі дослідження.

Підтвердженням постіндустріальності розвитку сучасного машинобудування є збільшення його частки у ВВП провідних країн світу (табл. 1).

Як свідчать дані таблиці 1, за пост кризисні роки з 9 найбільш економічно розвинутих країн тільки Японія зменшила частку машинобудування в економіці. Тоді як у всіх інших розвинутих країнах після кризи 2008 року відбулось збільшення впливу машинобудівних підприємств на розвиток економіки в розмірі від 8 в.п. в Італії до 38 в.п у Великобританії. Збільшення частки продукції машинобудування у ВВП економічно розвинутих країн повністю відповідає продовженню постіндустріальних трансформацій в цих країнах, що підтверджується зменшенням частки промислової продукції та збільшенням частки сфери послуг. З 9 країн тільки в Німеччині й Південній Кореї частка промисловості за 2008-2014 рр. зросла на 1,63 та 5,44 в.п. Тоді як в інших 7 країнах частка промисловості у ВВП зменшилась від 1 до 12 в.п. Таким чином, сучасні тенденції розвитку економіки свідчать про те, що подальша постіндустріалізація світової економіки проходить на фоні збільшення частки наукоємних галузей, в першу чергу машинобудування¹.

Протилежними є тенденції розвитку у країнах, що розвиваються та у пострадянських країнах. Частка промисловості в них зменшується паралельно із зменшенням частки машинобудування та інших наукоємних галузей, що говорить не про постіндустріальний, а про де індустріальний їх розвиток. Так, частка промисловості в Україні, Росії та Білорусі за 2008-2014 рр. зменшилась більше ніж 22-30 в.п.

¹ Літвінов О. С. Межа постіндустріалізації економіки / О. С. Літвінов // Науковий журнал «Бізнес-інформ». – 2018. - №3 (482). – с. 15-20.

Таблиця 1 – Динаміка частки промисловості та машинобудування у ВВП країн світу у 2008-2014 рр.

Країна	Показники	2008	2014	Абс. зміна
Великобританія	Частка промисловості у ВВП, %	10,05	9,93	-0,12
	Частка машинобудування у ВВП, %	2,54	3,52*	0,98
Іспанія	Частка промисловості у ВВП, %	14,5	13,73	-0,77
	Частка машинобудування у ВВП, %	2,63	3,21	0,58
Італія	Частка промисловості у ВВП, %	17,1	15,48	-1,62
	Частка машинобудування у ВВП, %	4,17	4,51	0,33
Нідерланди	Частка промисловості у ВВП, %	12,94	11,38	-1,56
	Частка машинобудування у ВВП, %	2,70	3,27	0,57
Німеччина	Частка промисловості у ВВП, %	22,51	22,88	0,37
	Частка машинобудування у ВВП, %	8,31	9,64	1,33
Південна Корея	Частка промисловості у ВВП, %	28,6	30,15	1,55
	Частка машинобудування у ВВП, %	13,32	14,57	1,25
США	Частка промисловості у ВВП, %	12,62	12,3	-0,32
	Частка машинобудування у ВВП, %	3,15	3,55***	0,40
Франція	Частка промисловості у ВВП, %	12,09	11,31	-0,79
	Частка машинобудування у ВВП, %	2,94	3,58	0,64
Японія	Частка промисловості у ВВП, %	21,46	19,88	-1,59
	Частка машинобудування у ВВП, %	8,42	7,57**	-0,86
Україна	Частка промисловості у ВВП, %	19,99	14,03	-5,95
	Частка машинобудування у ВВП, %		3,65	
Росія	Частка промисловості у ВВП, %	17,52	13,33	-4,19
	Частка машинобудування у ВВП, %	1,79	1,43	-0,36
Білорусь	Частка промисловості у ВВП, %	19,29	22,43	-6,76
	Частка машинобудування у ВВП, %	5,91	5,35	-0,55

Джерело: розраховано автором на основі¹

Примітка: в умовах відсутності даних за 2014 р. розрахунки здійснені на підставі даних за: * 2013 р.; ** 2012 р.; *** 2011 р.

Аналіз відтворення інтелектуального капіталу підприємства (далі – ІКП) машинобудування України розпочнемо з відбору підприємств. З цією метою було прийнято рішення відібрати найбільші підприємства машинобудування України, які здійснювали свою діяльність та надали офіційну звітність за період з 2009 по 2017 рр. У зв'язку із особливостями авторської методики розрахунку не брались до уваги підприємства, які мають від'ємне значення обсягу власного капіталу, оскільки в такому разі відсутня можливість розрахунку наднормованого обсягу прибутку підприємства, що унеможливило розрахунок вартості ІКП дохідним методом. Загалом було відібрано 20 найбільших підприємств, в т.ч. 9 найбільших підприємств підгалузі машинобудування, які здійснюють діяльність за КВЕД 27.3 «Виробництво проводів, кабелів та електромонтажних пристроїв».

Обрані підприємства представляють 10 областей України зі всіх регіонів. Найбільшу частку мають Запорізька область – 5 підприємств та

¹ Статистичні дані Всесвітнього банку / World Bank. – Режим доступу: <https://data.worldbank.org/>

Харківська область – 4 підприємства, що обумовлено історично високим рівнем розвитку машинобудування в цих областях. В Одеській області розміщено лише одне велике підприємство галузі машинобудування – ПАТ «Одескабель».

Крім даних окремих підприємств в процесі аналізу відтворення ІКП машинобудування необхідно використовувати й деяку макроекономічну та загальногалузеву статистичну інформацію, зокрема, середню відсоткову депозитну ставку на базі якої розраховується коефіцієнт нарощення витрат, середньогалузевий рівень витрат на оплату праці в розрахунку на одного працівника. Також, для оцінки щорічного рівня зносу ІК підприємств машинобудування, була проаналізована динаміка витрат на науково-дослідні та конструкторські розробки підприємств машинобудування економічно розвинутих країн світу.

Слід зазначити, що макроекономічні дані були отримані за допомогою статистичних баз Бюро Ван Дайк (Bureau van Dijk)¹, а саме були використані макроекономічні дані по Україні та країнам ЄС. Зокрема використані агреговані дані за 500 найбільшими машинобудівними підприємствами України та Європи. Оскільки машинобудування відрізняється високим рівнем концентрації капіталу, найбільші 500 підприємств цієї галузі виробляють більше 95% її продукції та здійснюють майже 100% RsD.

Середня ставка по депозитах в Україні має хвилеподібну тенденцію, яка майже повністю повторює тенденцію зміни інфляції в країні, що обумовлюється прямим впливом фінансового регулятора – НБУ – на рівень депозитних й кредитних ставок в залежності від зміни макрофінансових показників в Україні. Коефіцієнт нарощення вартості грошей свідчить про те, що з 2009 по 2017 рр. гривня знецінилась у 2,4 рази, у порівнянні із 2010 р. – у 2,11 рази і т.д. середньорічні витрати на оплату праці у машинобудуванні України збільшились з 30 до майже 111 тис. грн. або у 3,7 рази².

Обсяг RsD на підприємствах машинобудування європейських підприємств зріс за 2008-2017 рр. з 85,8 до 89,8 млрд. євро, а в порівнянні із пост кризисним 2010 роком і того більше – на 28,4 млрд. євро, що свідчить про колосальний обсяг досліджень і розробок, які ведуть провідні машинобудівні підприємства³. Значні перепади обсягів RsD за окремими роками свідчать про не можливість прийняття єдиного рівня зносу старих результатів досліджень, оскільки вони повинні залежати від обсягу відносно нових RsD, а саме від темпу їх приросту або коефіцієнту вибуття ІКП. Рівень коефіцієнту вибуття ІК машинобудівних підприємств за авторськими розрахунками змінювався в діапазоні від 0,315 у 2011 р. до 0,3955 у 2015 р.,

¹ Статистичні бази звітності підприємств за 2009-2017 рр. / Бюро Ван Дайк. – Режим доступу: <https://ruslana.bvdep.com/>

² Статистичні дані Всесвітнього банку / World Bank. – Режим доступу: <https://data.worldbank.org/>

³ Статистичні бази звітності підприємств за 2009-2017 рр. / Бюро Ван Дайк. – Режим доступу: <https://ruslana.bvdep.com/>

що свідчить про те, що за рік ІКП втрачали від 31,5 до майже 40% своєї вартості під впливом дії морального зносу.

Провідними поглядами щодо вартісної оцінки ІКП із врахуванням процесів відтворення на основі витратного методу є ті, що належать колективу авторів під керівництвом М. Балістера¹. Із врахуванням недоліків вказаних підходів була розроблена авторська модель 1-2.

$$IC_{tij} = \acute{\alpha}_j \times B_{tij} \times K_{\mathcal{H}_t} \times \varphi_{ij} \quad (1)$$

$$\varphi_{ij} = \frac{1+\gamma_{ij}}{\gamma_{ij}+\delta_j} \quad (2)$$

де IC_{tij} – грошова оцінка j -го виду ІК i -го підприємства у періоді t ; $\acute{\alpha}_j$ – частка капіталізованих витрат на відтворення j -го виду ІК; $K_{\mathcal{H}_t}$ – коефіцієнт нарощення вартості грошей у періоді t ; B_{tij} – обсяг витрат на відтворення j -го виду ІК i -го підприємства у році t ; φ_{ij} – мультиплікатор відтворення j -го виду ІК i -го підприємства; γ_{ij} – коефіцієнт оновлення j -го виду ІК i -го підприємства; δ_j – коефіцієнт вибуття j -го виду ІК^{2,3}.

При розрахунку вартості ІКП витратним методом частка капіталізованих витрат на формування ($\acute{\alpha}_j$) людського капіталу приймалася рівною 0,16, капіталу відносин – 0,6, організаційного капіталу – 0,3. Коефіцієнт вибуття (δ_j) людського капіталу приймався рівним 0,34, капіталу відносин – 0,5 та організаційного капіталу – 0,14. Коефіцієнт оновлення (γ_{ij}) кожного з трьох видів ІК розраховувався по кожному підприємству, як середній приріст витрат на відтворення окремого виду ІКП.

Витратами на відтворення людського капіталу, як обґрунтовано у авторських дослідженнях, можна вважати частину витрат на оплату праці персоналу, витратами на відтворення капіталу відносин – частину витрат на збут, витратами на інтелектуально-технологічний капітал – витрати на придбання об'єктів інтелектуальної власності та частину інвестицій на оновлення основного капіталу, витратами на організаційний капітал – частину адміністративних витрат підприємства.

Оцінка вартості складових ІКП витратним методом на основі авторської моделі дозволила встановити зростання ІКП на 12 з 20 досліджених підприємствах за 2009-2017 рр. (результати отримані із врахуванням зміни вартості грошей у часі), що свідчить про суттєві проблеми підприємств машинобудування України у розвитку інтелектуальної складової капіталу. Також не втішним є зменшення частки ІКП в балансовій вартості

¹ Ballester M. *Tracks: Labor costs and investments in human capital* / M. Ballester, J. Livnat, N. Sinha // *Journal of Accounting, Auditing & Finance*. – 2002. - №17(4). – P. 351–373.

² Літвінов О. С. *Витратна модель оцінки вартості інтелектуального капіталу підприємства* / О. С. Літвінов // *Актуальні наукові дослідження у сучасному світі*. – 2018. - № 9 (41), ч. 1 – с. 103-110.

³ Літвінов О.С. *Оцінка інтелектуального капіталу підприємства* / О.С. Літвінов // *Evropský časopis ekonomiky a managementu*. – 2018. – Vol. 4, Issue 5. – S. 64–74.

капіталу на половині з досліджуваних підприємств, хоча встановленим є факт, про перехід світового машинобудування на постіндустріальні, інтелектуально-емні засади діяльності. У таблиці 2 наведено узагальнені результати оцінки вартості та структури ІК групи машинобудівних підприємств витратним методом.

Таблиця 2 – Узагальнені результати оцінки вартості ІК групи машинобудівних підприємств України за 2009-2017 рр., млн. грн.

Показники	2009	2017	Баз.абс. зміна	Баз.відн. зміна, % (в.п.)
Балансова вартість підприємств	44400	67115	22715	51,2
Вартість людського капіталу	3339,0	3487,2	148,2	4,4
Вартість капіталу відносин	2182,4	2057,4	-124,9	-5,7
Вартість організаційного капіталу	1983,3	2704,8	721,5	36,4
Вартість інтелектуально-технологічного капіталу	1184,8	1706,8	522,0	44,1
Вартість ІКП	8689,4	9956,3	1266,8	14,6
Частка НМА в капіталі, %	0,081	0,095	0,015	18,1
Частка ІКП в капіталі підприємства, %	16,7	13,2	-3,5	-21,1
- частка людського капіталу	38,4	35,0	-3,4	-8,8
- частка капіталу відносин	25,1	20,7	-4,5	-17,7
- частка організаційного капіталу	22,8	27,2	4,3	19,0
- частка інтелектуально-технологічного капіталу	13,6	17,1	3,5	25,7

Джерело: складено та розраховано автором на основі¹

Як свідчать таблиці 3, загальна вартість ІК 20 машинобудівних підприємств зросла (із врахуванням зміни вартості грошей при використанні витратного методу оцінки) за 9 років з 8,7 до 10 млрд. грн. або на 14,6%. При цьому, найбільшого обсягу ІК групи підприємств досяг у 2012 р. – 11,4 млрд. грн. Активи підприємств за 2009-2017 рр. зросли на 22,7 млрд. грн. або більше ніж на половину, що призвело до суттєвого зменшення частки ІК в капіталі підприємств з 16,7 % до 13,2 % (розрахунок показника «Частка ІКП в капіталі підприємства» здійснювався із додаванням у знаменнику до балансової вартості тієї частини ІКП, яка не враховується у складі активів).

Окремо серед машинобудівних підприємств України стоїть ПАТ «Мотор січ», який є безумовним лідером, як за фінансовими результатами діяльності, так і за обсягом ІКП – 3,4 млрд. грн. у 2017 р. або більше ніж третина вартості ІКП всієї групи підприємств. Іншими найбільшими підприємствами за вартістю ІК є ПрАТ «Новокраматорський машинобудівний завод» – 1,6 млрд. грн., ДП НВК газотурбобудування «Зоря»-«Машпроект» - 1,1 млрд. грн., ПАТ «Турбоатом» – 0,6 млрд. грн. та ТОВ «Леоні ваерінг системс уа гмбх», ПрАТ «Український графіт», ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод» – всі по 0,5 млрд. грн. Зміну частки ІК у капіталі підприємств наведено у таблиці 4.

¹ Статистичні бази звітності підприємств за 2009-2017 рр. / Бюро Ван Дайк. – Режим доступу: <https://ruslana.bvdep.com/>

Таблиця 3 – Результати оцінки вартості ІК машинобудівних підприємств України у 2009-2017 рр., млн. грн.

Назва підприємства	2009	2017	Базис. зміна	
			абс.	відн., %
ПАТ «Мотор січ»	2000,2	3383,5	1383,2	69,2
ПрАТ «Новокраматорський машинобудівний завод»	1703,0	1582,4	-120,6	-7,1
ДП НВК газотурбобудування «Зоря»-«Машпроект»	1720,2	1145,9	-574,3	-33,4
ПАТ «Турбоатом»	491,9	558,7	66,8	13,6
ТОВ «Леоні ваерінг системс уа гмбх»	209,0	514,5	305,5	146,2
ПрАТ «Український графіт»	365,8	498,1	132,3	36,2
ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод»	516,8	479,5	-37,3	-7,2
ПрАТ «СКФ Україна»	117,7	283,7	166,0	141,1
ДП завод «Електроважмаш»	499,1	270,4	-228,7	-45,8
ПАТ «Одеський кабельний завод «Одескабель»	240,3	251,0	10,7	4,4
ПрАТ «Укпостач»	100,1	171,3	71,2	71,2
ПрАТ «Завод Південкабель»	174,8	160,7	-14,1	-8,1
ТОВ «Укравтозапчастина»	211,0	145,9	-65,1	-30,8
ПАТ «Завод «Лтава»	69,7	135,7	66,0	94,7
ТОВ «Азовська кабельна компанія»	57,6	96,1	38,5	66,8
ТОВ «Мегатекс»	48,3	94,8	46,6	96,5
ТОВ «Техпровід»	26,1	55,1	29,1	111,5
ТОВ «Виробниче підприємство «Акватон»	66,5	50,5	-16,0	-24,0
ТОВ «Інтеркабель Київ»	53,0	47,3	-5,7	-10,7
ТОВ «Крок ГТ»	18,4	31,1	12,7	68,9
Загальна вартість ІК групи підприємств	8689	9956	1267	14,6

Джерело: складено та розраховано автором на основі¹

Відображенням у балансі ІКП постає НМА, обсяг яких є мізерним на більшості з досліджених підприємств машинобудування. Так, на ПАТ «Турбоатом» та ТОВ «Укравтозапчастина» частка НМА у балансі є майже нульовою. У 18 з 20 підприємств частка НМА є меншою за 1 % і тільки на ТОВ «Інтеркабель Київ» та ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод» дещо перевищує 1 %, що підтверджує невідповідність діючих стандартів обліку вимогам щодо відображення ІК, хоча б із використанням витратного методу.

Загальна частка ІК у капіталі групи підприємства зменшувалась щорічно з єдиним виключенням у 2012 р. (частка ІКП зросла на 0,3 %). Найбільша частка ІК у 2017 р. була на ТОВ ВП «Акватон» – 36,5 %, ТОВ «Леоні ваерінг системс уа гмбх» – 27,1 %, ТОВ «Техпровід» – 25,2 %, ТОВ «Інтеркабель Київ» – 21,9 %. Три з чотирьох названих підприємств є представниками «кабельної» галузі, а ТОВ «Леоні ваерінг системс уа гмбх» здійснює виробництво комплектуючих для електричного автомобільного обладнання, що говорить про значення ІК в діяльності кабельно-проводникових підприємств. Найменшу частку ІК в капіталі у 2017 р. мають ПАТ «Турбоатом» – 7,4 %, ТОВ «Мегатекс» – 9,3 %, ТОВ «Крок ГТ» – 9,8 %.

¹ Статистичні бази звітності підприємств за 2009-2017 рр. / Бюро Ван Дайк. – Режим доступу: <https://ruslana.bvdep.com/>

**Таблиця 4 – Динаміка частки вартості ІК в капіталі
машинобудівних підприємств України у 2009-2017 рр., %**

Назва підприємства	2009	2017	Базис. зміна	
			абс.	відн., відс.п.
ТОВ «Виробниче підприємство «Акватон»	45,4	36,5	-8,9	-19,6
ТОВ «Леоні ваерінг системс уа гмбх»	21,8	27,1	5,3	24,1
ТОВ «Техпровід»	21,8	25,2	3,4	15,7
ТОВ «Інтеркабель Київ»	10,3	21,9	11,6	113,4
ПрАТ «Новокраматорський машинобудівний завод»	15,3	21,3	6,0	39,0
ТОВ «Укравтозапчастина»	20,0	20,6	0,6	3,2
ПАТ «Одеський кабельний завод «Одескабель»	20,4	19,6	-0,8	-4,1
ПрАТ «СКФ Україна»	14,3	18,2	3,8	26,7
ПрАТ «Український графіт»	20,5	17,9	-2,6	-12,6
ТОВ «Азовська кабельна компанія»	18,1	16,1	-1,9	-10,8
ДП завод «Електроважмаш»	25,2	14,9	-10,3	-40,8
ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод»	12,3	13,9	1,6	13,1
ПрАТ «Завод Південкабель»	14,1	13,5	-0,5	-3,7
ПАТ «Завод «Лтава»	17,9	13,3	-4,6	-25,6
ДП НВК газотурбобудування «Зоря»-«Машпроект»	20,4	12,8	-7,6	-37,4
ПрАТ «Укпостач»	9,8	11,4	1,5	15,6
ПАТ «Мотор січ»	16,8	10,7	-6,2	-36,6
ТОВ «Крок ГТ»	6,3	9,8	3,5	55,1
ТОВ «Мегатекс»	9,1	9,3	0,2	2,3
ПАТ «Турбоатом»	12,5	7,4	-5,1	-40,6
Загальна частка ІК в капіталі групи підприємств	16,7	13,2	-3,5	-21,1

Джерело: складено та розраховано автором на основі¹

Розглянемо більш детально динаміку й структуру ІКП в розрізі окремих його видів за досліджуемий період. Загальний обсяг людського капіталу 20 підприємств за 9 років майже не змінився і склав у 2017 р. 3,5 млрд. грн. Обсяг людського капіталу 9 машинобудівних підприємств зменшився, тоді як частка людського капіталу в ІКП зменшилась на половині підприємств, що підтверджує процес втрати вітчизняними підприємствами людського потенціалу – головного фактору можливого інтенсивного інтелектуально-орієнтованого економічного зростання. Частка людського капіталу у вартості ІКП обраних підприємств зменшилась на 3,4 %, хоча все ще залишається найбільшою серед інших складових ІКП – 35 %.

Обсяг капіталу відносин збільшився на 12 підприємствах групи, при зростанні його частки в ІК лише на 7 підприємствах, що говорить про суперечливі процеси у його відтворенні. З одного боку позитивним є збільшення обсягу капіталу відносин на більшості з обраних підприємств, а з іншого боку загальний обсяг капіталу відносин зменшився в абсолютному виразі на 125 млн. грн. Однак не може не турбувати масове зменшення частки даного виду ІК, до якого в тому числі віднесено й відносини з

¹ Статистичні бази звітності підприємств за 2009-2017 рр. / Бюро Ван Дайк. – Режим доступу: <https://ruslana.bvdep.com/>

споживачами, властивості бренду й т.д., що говорить про зменшення уваги вітчизняних машинобудівних підприємств до його відтворення.

На відміну від попередніх видів, обсяг і частка організаційного та інтелектуально-технологічного капіталів суттєво зросли. Обсяг організаційного капіталу групи підприємств збільшився за 2009-2017 рр. на 36% або на 722 млн. грн., що обумовило зростання його частки з 22,8 до 27,2 % та дозволило отримати організаційному капіталу 2 місце за часткою у ІКП. Аналіз динаміки організаційного капіталу окремих підприємств виявив, що його обсяг зменшився лише у 2 підприємств, а частка збільшилась на 12 із 20 обраних підприємств.

Ще в більшому ступені збільшився обсяг і частка інтелектуально-технологічного капіталу обраних підприємств: за 9 років обсяг збільшився на 522 млн. грн. або на 44,1 % до 1,7 млрд. грн., що обумовило зростання його частки у ІКП з 13,6 до 17,1 %. Однак протилежна тенденція спостерігається на окремих підприємствах. Лише на половині підприємств обсяг інтелектуально-технологічного капіталу збільшився, а його частка в ІКП зросла лише на 5 з 20 підприємств. Така значна невідповідність між усередненими та значеннями за окремими підприємствами обумовлюється тим, що на 2 підприємства (ПАТ «Мотор січ» та ПАТ «Турбоатом») припадає зростання інтелектуально-технологічного капіталу на 630 млн. грн., тоді як на всіх інших його обсяг зменшився на 108 млн. грн.

З метою підтвердження правильності висновків щодо негативних результатів відтворення ІК було здійснено оцінку вартості та аналіз динаміки ІК та його складових на прикладі 500 найбільших машинобудівних підприємств. Виручка та інші фінансові результати цих підприємств складають лівову частину продукції машинобудування України, що дозволяє вважати результати аналізу 500 найбільших підприємств результатами аналізу всього машинобудування України. Вихідні дані для здійснення аналізу отримані з баз даних Бюро Ван Дайк (Bureau van Dijk)¹.

Власний капітал вітчизняних підприємств за 2009-2017 рр. без врахування зміни вартості грошей у часі майже не змінився, тоді як балансовий капітал зріс у 2,3 рази і склав у 2017 р. 195 млрд. грн. Основні засоби зросли у 2,2 рази і склали у 2017 р. 41,9 млрд. грн., тоді як НМА підприємств зросли тільки на 38,1 % і склали 2,2 млрд. грн. ЕВІТДА підприємств машинобудування зріс у 2,6 рази і склав у 2017 р. 20,1 млрд. грн.

За результатами розрахунку, коефіцієнт оновлення людського капіталу підприємств машинобудування становить 0,2795, капіталу відносин – 0,1274, організаційного капіталу – 0,2223, мультиплікатор відтворення людського капіталу – 2,0654, капіталу відносин – 1,7969, організаційного капіталу – 3,3735, що загалом відповідає середньому їх рівню і за групою 20 машинобудівних підприємств.

¹ Статистичні бази звітності підприємств за 2009-2017 рр. / Бюро Ван Дайк. – Режим доступу: <https://ruslana.bvdep.com/>

Таблиця 5 – Узагальнені результати оцінки вартості ІК підприємств машинобудування України за 2009-2017 рр., млн. грн.

Показники	2009	2017	Баз.абс. зміна	Баз.відн. зміна, % (в.п.)
Вартість людського капіталу	7446,8	10033,4	2586,6	34,7
Вартість капіталу відносин	7765,2	6529,2	-1236,0	-15,9
Вартість організаційного капіталу	8820,2	10205,5	1385,3	15,7
Вартість інтелектуально-технологічного капіталу	8362,3	6396,8	-1965,5	-23,5
Вартість ІКП	32394,5	33164,9	770,4	2,4
Частка НМА в капіталі, %	1,859	1,132	-0,727	-39,1
Частка ІКП в капіталі підприємства, %	14,1	15,0	0,9	6,2
- частка людського капіталу	23,0	30,3	7,3	31,6
- частка капіталу відносин	24,0	19,7	-4,3	-17,9
- частка організаційного капіталу	27,2	30,8	3,5	13,0
- частка інтелектуально-технологічного капіталу	25,8	19,3	-6,5	-25,3

Джерело: складено та розраховано автором на основі¹

Обсяг ІК машинобудівних підприємств за умови врахування зміни вартості грошей у часі майже не змінився протягом 2009-2017 рр. (зростання з 32,4 до 33,2 млрд. грн. або на 2 %). Частка ІК в капіталі машинобудівних підприємств, розрахована витратним методом, є близькою до частки ІК 20 вищерозглянутих підприємств, і складає біля 15 %. Однак за 2009-2017 рр. в машинобудуванні цей показник збільшився на 0,9 %, що свідчить про те, що середні і дрібні машинобудівні підприємства мають позитивну динаміку і на кілька відсотків більшу частку ІК в структурі капіталу. Схожі тенденції відбуваються у динаміці ІК за окремими видами. Так у машинобудуванні України, збільшується вартість людського й організаційного капіталу при зменшенні вартості й частки капіталу відносин й інтелектуально-технологічного капіталу машинобудівних підприємств України. Як і за результатами аналізу групи 20 підприємств, в структурі машинобудівних підприємств України у 2017 р. головну частку – більше 30,3 % – складає людський капітал, при зростанні його частка на 7 %, та організаційний капітал – 30,8 %. Зменшилась й частка балансової вартості ІК, а саме вартості НМА, у капіталі машинобудівних підприємств (за 9 років з 1,9 до 1,1 % або на 39 в.п.).

Важливість здійснення витратної оцінки вартості ІКП полягає ще в тому, що лише витратний метод наразі може бути використаний з метою удосконалення стандартів обліку активів підприємства. Тобто з метою більш повного включення до балансу підприємства елементів ІК можна використовувати удосконалені витратні методики його оцінки, що і відбувається в економічно розвинутих країнах, де в стандартах обліку вже передбачено віднесення всіх витрат, які пов'язані із здійсненням R&D, до

¹ Статистичні бази звітності підприємств за 2009-2017 рр. / Бюро Ван Дайк. – Режим доступу: <https://ruslana.bvdep.com/>

складу активів підприємства. Враховуючи те, що протягом останніх десятиріч головні зміни у стандартах обліку відбуваються саме з метою врахування в балансах нематеріальних складових капіталу, можна зробити висновок, що в найближчому майбутньому відбудуться зміни, які дозволять розширити перелік активів за рахунок оцінки всіх елементів ІКП хоча б із використанням витратних методів.

Перспективою подальших розробок є те, що не можна робити висновки щодо результатів відтворення ІКП лише за результатами використання витратних методів оцінки, оскільки вони базуються лише на факті здійснення витрат і не враховують результативність цих витрат, те на скільки реально зріс ІКП в результаті здійснення витрат на відтворення ІК (в тому числі який був обсяг самозростання ІКП в процесі його споживання). Підтвердженням не точності результатів оцінки вартості ІК витратним методом є те, що визнані лідери інтелектуально-орієнтованого виробництва в Україні, такі як ПАТ «Мотор січ» та ПАТ «Турбоатом», займають лише 17 та останнє 20 місце за часткою ІК в капіталі підприємства. Тому необхідно перейти до оцінки та аналізу динаміки ІКП із використанням доходного методу.

Таким чином, результати оцінки та аналізу динаміки вартості ІК промислових підприємств України засвідчили, що на відміну від провідних країн світу в Україні ІК досі складає незначну частину сукупного капіталу підприємства. Так, на машинобудівних підприємствах України у 2017 р. вартість НМА складала менше 0,1%, а розрахована вартість ІК – 13,2% від сукупної вартості їх капіталу. Більше того, за останні 9 років частка ІК зменшилась на 3,5%, що свідчить про негативну тенденцію зменшення інтелектуальноємності промислового виробництва в Україні, що призводить до зменшення його конкурентоспроможності на світових ринках. При цьому збільшується вартість людського й організаційного капіталу при зменшенні вартості й частки капіталу відносин й інтелектуально-технологічного капіталу промислових підприємств.

3.3 Methodological Tools of Assessment of Enterprise Investment Attractiveness in the Context of Regional Development

At the current stage of innovation challenges in Ukraine the urgency of choosing directions and volumes of investment increases. This is primarily conditioned by a significant growth of responsibility and risk in the process of using investment resources. The changes that occur during the formation of capital in the modern age of information technology should also be pointed out. With the dynamic accumulation and development of science and technology there observed an increase in the proportion of fixed capital, improvement of technical equipment of labour, growth in the scope of instruments of labour and its productivity. As a result, the responsibility at choosing objects and scope of investment increases.

The economic science faces the problem of searching for criteria for selecting the most profitable investment projects and the decisive criterion is making a maximal profit. Apart from direct benefits, which are received immediately, an increasing importance is attached to the expected benefit. In this case a probability of superseding competitors from the market is evaluated and benefits of “secondary effect” are calculated, which provides for production development and further investments.

Science also faces such a problem as labour intensity and sometimes the impossibility of evaluating the most profitable objects for investment. Especially relevant this issue becomes when the applicants for investment are dozens of enterprises of a particular sector. It is very laborious and time consuming to conduct a thorough audit of each of these enterprises. What is the way to solve the problem? In order to understand this situation, it is necessary to conduct a study and find out what methods scientists suggest to conduct such an assessment.

Evaluation of investment projects should be carried out with the help of quantitative assessment, which allows to comprehensively assess the advantages of the project for the company, and also represents the real level of valuation of the invested capital¹.

Assessment of investment attractiveness is the system of actions of potential investor, directed on a selection to the investment portfolio of the most effective projects being relevant to the financial resources².

Assessment of enterprise IA is a complex of factors that influence the state of economic entities, and, in terms of economic and mathematical analysis, is a set of indicators of enterprise effectiveness³.

Some scientists propose assessing IA by means of investment analysis. For this purpose, Mirkin introduces the concept of “investment productivity” and defines it as return on investment measured by the ratio of the GDP changes to investments⁴. Tsarev speaks of “investment efficiency” and considers it the end result from realization of investments to be used⁵.

Thus, Anamari-Beatrice proposes to determine efficiency and feasibility of investing in traditional methods – DCF discounting, namely, net present value

¹ Drábek, J., Merková, M. (2015). *The Importance of Investment Audit for the Company*. *Procedia Economics and Finance*, 34, 187–193. doi: 10.1016/s2212-5671(15)01618-4

² Krupka, Y. D., Bachinskiy, V. (2014). *Estimation of investment attractiveness for enterprises in Ukraine*. *The Malopolska School of Economics in Tarnów Research Papers Collection*, 25 (2), 117–125

³ Strokovych, H. V. (2009). *Vybir stratehii investuvannya pidpriemstv*. Kharkiv, 17

⁴ Mirkin, Ja. M. (2009). *Nauchno-informacionnye materialy po teme: Chastno-gosudarstvennoe partnerstvo v vysshem obrazovanii i nauchnoi sfere: mehanizmy upravleniya imushchestvom, privilecheniya finansirovaniya, upravleniya sodержaniem obrazovaniya i nauchnoi deyatel'nosti*. Moscow, 105. Available at: http://www.mirkin.ru/_docs/_budgetfin/_obrprog/3_1.pdf

⁵ Tsarev, V. V., Kantarovich, A. A. (2012). *Otsenka stoimosti biznesa. Teoriya i metodologiya*. Moscow: YUNITI-DANA, 572.

(NPV) and internal rate of return (IRR). The main drawback of this approach is the inability to assess managerial flexibility under uncertainty¹.

Mittal & Jhamb argue that the definition of investment attractiveness should be carried out on the basis of factor analysis, since they are sure that each consumer, and, accordingly, the investor, has an individual taste and idea of attractiveness². This shows that each investor can have his own view on enterprise attractiveness.

Rębiasz & Macioł say that for each sector a model for determining enterprise IA should be developed on the basis of forecast estimates. They also define universal criteria that can be used to assess enterprise IA. These are:

- financial criterion: index profitability, return on equity;
- market criterion: predicted market dynamics, product competitiveness (product quality, product price);
- environmental impact³.

With regard to the projections, the last decades have shown that the number and complexity of dependencies both inside and outside the company makes it difficult to use the probability theory to represent all kinds of uncertainty that arise when evaluating effectiveness of investment projects. At present, computer modelling is widely used to assess criteria for financial evaluation of projects. The result is a probability distribution of the selected indicator. Other parameters of multi-criteria evaluation of projects, for example, market aspects, technical aspects, some environmental problems, regional aspects, etc., cannot be expressed in terms of the probability theory. And since these criteria should also be taken into account in the project evaluation process, in many cases, decisions based on predictive estimates do not correspond to the assumptions of the probability theory⁸.

Rolik says that it is necessary to comprehensively assess enterprise investment attractiveness. To this end, he suggests using two models: on of the models implies assessing investment attractiveness based on quantitative indicators, the other model includes only qualitative indicators. The scientist offers an integral approach to assessment of enterprise IA^{4, 5}. In his view, such an approach involves quantifying components of the innovation strategy, and then an integral assessment, in order to objectively determine the investment attractiveness of an enterprise. He suggested using the concept of innovative potential for an

¹ Anamari-Beatrice, S. (2014). *Real Options a Solution for Evaluating Public Private Partnerships*. *Procedia Economics and Finance*, 15, 583–586. doi: 10.1016/s2212-5671(14)00516-4

² Mittal, A., Jhamb, D. (2016). *Determinants of Shopping Mall Attractiveness: The Indian Context*. *Procedia Economics and Finance*, 37, 386–390. doi: 10.1016/s2212-5671(16)30141-1

³ Rębiasz, B., Macioł, A. (2014). *Hybrid Data in the Multiobjective Evaluation of Investments*. *Procedia Computer Science*, 35, 624–633. doi: 10.1016/j.procs.2014.08.144

⁴ Rolik, Y. A. (2012). *Complex estimation of industrial enterprise's innovation strategy*. *Proceeding of International Scientific Conference MK-2012-6, Innovation in the industrial sector*. Kazan, 1, 247–251

⁵ Rolik, Y. A. (2013). *A Complex Approach to Evaluating the Innovation Strategy of a Company to Determine its Investment Attractiveness*. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 99, 562–571. doi: 10.1016/j.sbspro.2013.10.526

integral assessment of innovation strategy, as it links all components of innovation activity, namely, innovation potential, innovation climate, innovation position.

But it should be noted that not always the IA of an enterprise depends on the innovation level. There is a need for breaking down the enterprises on a sectoral basis. Unlike industrial enterprises, for other enterprise this condition is not mandatory and the information required for their assessment is not always publicly available.

Vetlugin considers two approaches to assessing an investee's IA on the basis of the ranking evaluation: indirect and direct one. The indirect approach is based on studying the ranking results and their dynamics in recent years as well as the results of national rankings of IA by regions and industries. The direct approach is used when a region independently participates in international rankings of IA¹.

Kolomyts proposes to assess investment attractiveness by identifying particularly significant indicators that determine investment attractiveness². The author proposes to represent all considered indicators in relative terms: for example, per capita, in indexes or percentage points.

Generalizing the methods for assessing enterprise IA, Kredisov concludes that in the economic practice there widely used five basic methods for assessing investment attractiveness of capit investments:

- 1) The Net Present Value Method (NPV);
- 2) Internal Rate of Return (IRR);
- 3) Return on Investment (ROI);
- 4) Book-Value Rate of Return (BVRR);
- 5) Profitability Index (PI)³.

The most common methods for evaluating investment projects are methods using the discounting of cash flow (primarily the net present value method) and index of return on investment. Thus, the popularity of discounting methods is growing very fast¹³.

Considering the methods for assessing an investees' IA, it is possible to formulate the following disadvantages:

- a primary focus is on portfolio investments;
- not taking into account the time component of investment flows (PP and ARR);
- the difference between the Ukrainian and western financial reporting used as a basis for calculation of the criteria, which complicates their evaluation;
- does not take into account the possibility of access to public information on the enterprise for carrying out an independent assessment of its IA;

¹ Vetlugin, S. Yu. (2006). *Mezhdunarodnye reytingi, vliyayushchie na otsenku investitsionnoy privlekatel'nosti ekonomiki. Problemy sovremennoy ekonomiki*, 1, 9–17.

² Kolomyts, O. (2013). *Metody prognozirovaniya izmeneniya investitsionnoy privlekatel'nosti i investitsionnoy aktivnosti munitsipal'nogo obrazovaniya. Kontsept*, 08. Available at: <http://e-koncept.ru/2013/13158.htm>

³ Kredisov, A. I.; Kredisov, A. I. (Ed.) (2002). *Upravlinnia zovnishnoekonomichnoiu diyalnistiu*. Kyiv: VIRA-R, 552

- the assessment is carried out based on qualitative and quantitative factors separately, there is no universal model that allows to combine such factors into one by integration.

In the world and Ukrainian practice a number of methods based on financial indicators were elaborated for assessment and analysis of investment attractiveness of economic entities. It should be noted that their main features are:

- they are based on a large number of indexes united in certain groups and directions of analysis;
- indexes characterizing profitability, property and financial status of object of investing are taken into consideration;
- a lot of methods include analysis of indexes of investment risk and exposition of different economic indicators to the present moment by means of the system of discounting;
- determination of relative meaningfulness of certain indexes by means of ranking or determination of their share;
- aggregation of various indexes into universal system of assessment through determination of one or a few integral indexes¹.

The models for assessment of investment enterprise attractiveness existing in the scientific literature are “Model for quantifying the components of the innovation strategy”², “Model for business activity assessment”³, “Assessment model on the basis of forecast estimates”⁴, “Method for integral assessment of investment attractiveness of enterprises and organizations” of Agency on Prevention of Bankruptcy of Enterprises and Organizations (ABEO)⁵, which was developed on the initiative of the administration of Agency on Prevention of Bankruptcy of Enterprises and Organizations (ABEO) and registered in the Ministry of Justice of Ukraine.

It should be noted that the development of models for assessing investment attractiveness helps develop science. When the result is presented quantitatively, it becomes easy to understand. Results obtained by an integral assessment are especially simple for perception.

The carried out analysis has allowed to single out fundamental principles that are purposeful to apply in assessing investment attractiveness.

¹ Krupka, Y. D., Bachinskiy, V. (2014). *Estimation of investment attractiveness for enterprises in Ukraine. The Malopolska School of Economics in Tarnów Research Papers Collection*, 25 (2), 117–125

² Rolik, Y. A. (2013). *A Complex Approach to Evaluating the Innovation Strategy of a Company to Determine its Investment Attractiveness. Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 99, 562–571. doi: 10.1016/j.sbspro.2013.10.526

³ Nizijska, A. (2012). *The criteria, instruments, and determinants of investment attractiveness of Silesia: experts opinions. Journal of economics & management*, 8, 53–70

⁴ Rębiasz, B., Macioł, A. (2014). *Hybrid Data in the Multiobjective Evaluation of Investments. Procedia Computer Science*, 35, 624–633. doi: 10.1016/j.procs.2014.08.144

⁵ *Metodyka integralnoi otsinky investytsiynoi pryvablyvosti pidpriemstv i orhanizatsiyi: Zaverdzhenha Nakazom Ahentstva z pytan zapobihannia bankrutstvu pidpriemstv ta orhanizatsiyi vid 23 liutoho 1998 r. (1998). Verkhovna Rada Ukrainy, No. 22. Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0214-98>*

Since in the work of Levchenko¹ the main factors (criterion) influencing enterprise IA was determined, the author decides to describe criteria for assessment and analysis of investment attractiveness (see Tbl. 1)

Table 1 - Directions of financial analysis of enterprise investment attractiveness²

Criteria for assessment	Rolik (2013)	Nizielska (2012)	Rębiasz & Maciol (2014)	ABEO (1998)
property status				
financial independence				
financial stability				
assets liquidity				
profitability				
business activity				
correcting the integral index with regard to attractiveness of the region				
sectoral criterion				

The majority of the mentioned methods for assessment of investment attractiveness are built on determination and analysis of economic indicators by certain directions. Each of the mentioned directions contains a few indicators that substantially influence and comprehensively represent the area of an enterprise's activity. The biggest problem is to combine the indexes for determining a single integral index of investment attractiveness.

To evaluate investment projects, there required a sufficient set of indicators, which give the most complete picture of their attractiveness. First of all, it is determined by the composition of the object of investment and investment structure. Taking into account that the main goal of financial justification is the credibility of investment project evaluation, it is necessary to determine a large number of indicators, each of which "diagnoses" the state of a particular sphere of the investment object. The financial evaluation involves calculation of over 40 relevant indicators. Large arrays of indicator values do not allow making a final conclusion, because each of them, except for the numerical one, has also a weight value. Integral evaluation allows combining in one indicator many factors that differ in name, units of measurement, weight, and other characteristics.

Since at the present moment there is no methodological approach to assessing enterprise IA that involves all the determined criteria, the author proposes to develop a fundamentally new methodological approach to assessing enterprise investment attractiveness in the context of regional development.

¹ Levchenko, Ya. S. (2018). Overview the factors influencing investment attractiveness. *International Scientific Conference. From the Baltic to the Black Sea: the Formation of Modern Economic Area: Conference Proceedings, August 24th, 2018. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 48-51*

² Dmytriiev, I.A. , Levchenko, Ya.S. (2018). *Otsinka i zabezpechennia investytsiinoi pryvablyvosti pidpriemstva v konteksti rehionalnoho rozvytku (na prykladi pidpriemstv avtomobilnoho transportu) : monohrafiia. Kharkiv: FOP Brovin O.V., 268.*

It should also be noted that for evaluation of investment projects a sufficient set of indicators, which give a more clear idea of their attractiveness, is required. Given that the main goal of financial justification is credibility of the investment project evaluation, the required number of indicators, each of which makes it possible to evaluate the state of the sphere of the investee activity¹.

According to the author, the determination of enterprise IA in the context of regional development depends on complexity of the system of factors influencing enterprise IA. The operation of such system is best reflected by three levels of the hierarchy including the state, regional and enterprise levels. Each of these levels is characterised by certain indicators, with the help of which it is possible to trace the dynamics of changes in the investment process, in particular, the dynamics of the investment attractiveness development.

Let us consider each step of the procedure for determining the model for assessment of enterprise IA².

1) Collecting data on enterprise financial and economic activities. At this stage collection of information on the actual state of the enterprise and assessment of the existing state of IA is carried out. Indicators of the appropriate forms of financial statements, which are approved by the Ministry of Statistics of Ukraine and are mandatory for all business entities in Ukraine, should be used as the object of relative information.

2) Forming a database for assessment of enterprise IA. At this stage the calculation of indicators of investment attractiveness of enterprises and organizations is carried out on the basis of the proposed by the author internal components of IA (see Fig. 1.2). An important condition is that an increase in each of the indicators should suggest the positive dynamics.

3) Distributing the indicators by groups. Since such indicators as the coefficient of autonomy, funding coefficient and coefficient of financial independence directly evaluate financial independence from borrowed funds, for this reason the author proposed to single out these indicators into a separate group.

4) Normalization of data. The need for the data to be normalized is conditioned by the nature of the indicators used, because they differ greatly in absolute values (some indicators are qualitative, and some quantitative or some indicators are measured in thousands and others in hundreds). Normalization of data allows to bring all the numerical values of variables used to the same area of changing, so that it becomes possible to bring them together in one model. At this point, the author conducts the normalization of data after defining the mean square deviation of each indicator by means of descriptive statistics. The normalization is performed through dividing the value of a statistical indicator by mean square deviation of the studied group.

¹ Levchenko, Ya. S. (2018). *Assessing and ensuring enterprise investment attractiveness in the context of regional development*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas. 216

² Levchenko, Y.S. (2015). *Methodology of estimation of level of investment attractiveness of motor transport enterprises*. *ECONOMICS, MANAGEMENT, LAW: CURRENT STATE AND PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT*. 115-119

Using the proposed model¹, it is possible to solve the biggest problem – to combine information directions and indexes, to determine a single integral index of enterprise investment attractiveness. And since this indicator characterizes the financial condition of an enterprise (with internal factors being used in the calculation), it is the basis for assessing enterprise investment attractiveness in the context of regional development.

Investors are seeking for a relatively cheaper, geographically attractive, with adequate resources (logistics, human resources, market size, economic and political stability and operating costs) region or city².

Potential investors are interested not in the value of the investment attractiveness index but a possible level of satisfaction of financial, industrial, organizational and other requirements, or perspectives concerning a certain enterprise, when making decisions about investing, internal and external factors influencing the enterprise should be taken into account. Therefore, it is necessary to carry out the assessment of IA by correcting the integral index with regard to the factors that significantly affect the investment attractiveness of the enterprise, particularly at the macro level. If neither the region nor sector is investment attractive, it is obvious that investing in any enterprise operating in this area and situated in the region concerned is out of question. When either the sector or region is attractive to investors, then the effects of negative and positive sides of attractiveness at the mesoeconomic level compensate each other. In this case, making the decision on investing in a particular enterprise can only be possible based on assessing its investment attractiveness (calculation of the integral index). For an enterprise that is in the investment attractive region and belongs to the attractive sector, the coefficient of attractiveness increases twice.

The proposed in this work methodological approach for assessment of enterprise IA in the context of regional development takes into account the dynamics of the initial data involved in the formation of the index of enterprise IA. The proposed methodological approach is based on dynamics of the studied investment processes at the level of individual enterprises. To ensure enterprise investment attractiveness in the context of regional development, in the opinion of the author, it is necessary to pay attention to the most important factor – interaction with the state, which will be ground for future scientific discussions.

¹ Levchenko, I., Kyrchata, I., Shersheniuk, O. (2018). Testing of the assessment model of enterprise investment attractiveness on an example of Ukrainian motor transport enterprises. *Technology audit and production reserves* 2 (4 (40)), 17-21

² Bruneckienė, J., Zykiene, I., Stankevičius, V. (2016). Critical analysis of city attractiveness factors in Lithuania – Poland cross-border regions: the viewpoints of businessmen and youth. *Journal of Geography, Politics and Society*, 6 (2), 45–58

3.4 Реструктуризація підприємств як чинник підвищення конкурентоспроможності

Головним завданням розвитку економіки країни на сучасному етапі є забезпечення економічного зростання на основі підвищення ефективності функціонування підприємств, галузей і економіки в цілому для органічної інтеграції держави у світову економічну систему. Успішне функціонування суб'єктів господарювання в ринкових умовах визначається їх готовністю до вчасної та раціональної реакції на зміни в зовнішньому та внутрішньому середовищах, швидкості проведення корегуючих заходів, одним із яких є реструктуризація підприємств.

Більшість підприємств рано чи пізно постають перед серйозними проблемами, що потребує докорінної трансформації їх організаційно-правових форм, виробничо-технологічної структури, системи менеджменту та взаємодії з контрагентами і державою, тобто, пошуку нових шляхів підвищення ефективності діяльності та зростання конкурентоспроможності.

Забезпечення підвищення ефективності діяльності підприємств в умовах загострення конкуренції вимагає від менеджменту прийняття рішень, що сприяють підвищенню ринкової та фінансової стійкості за рахунок створення та утримання конкурентних переваг. Одним із дієвих інструментів, що забезпечує стратегічні переваги при використанні існуючих можливостей та розвитку потенційних, є реструктуризація. Саме так, у загальному вигляді, можна визначити реструктуризацію підприємств, яка актуальна як для підприємств, що перебувають у відносно благополучному фінансово-економічному стані, так і для підприємств, результати діяльності і система управління якими не відповідають сучасним вимогам ринкової економіки або ж знаходяться на межі банкрутства.

Необхідність проведення реструктуризації визначається широким колом зовнішніх і внутрішніх факторів, основними з яких є: незадовільний рівень загального менеджменту (слабка орієнтація на ринок, відсутність стратегії, низька кваліфікація кадрів); слабкий фінансовий менеджмент з питань: управління грошовими потоками, прийняття інвестиційних рішень, управління затратами; неконкурентоспроможність продукції (поява нових продуктів і конкурентів, виробництво застарілої продукції, падіння обсягів продажу); високі затрати (високий рівень точки беззбитковості, високі постійні затрати, високі змінні затрати, високий рівень втрат, висока вартість сервісу); незадовільна робота служби маркетингу; конфлікт інтересів (власників, робітників, клієнтів, партнерів).

Відсутність розуміння причин проведення реструктуризації та розмитість цілей її проведення може призвести до руйнівних наслідків, з огляду на це, процесами реструктуризації необхідно управляти.

Зміни в корпоративних цілях можуть викликати необхідність проведення реструктуризації. При цьому залежно від визначеної мети може бути необхідність у проведенні управлінської, технічної, економічної, фінансової, організаційно-правової реструктуризації.

Прискорення темпів НТП вимагає швидкої реакції від виробників для утримання ринкового сегменту, що реалізується шляхом впровадження технічних та технологічних інновацій, які можуть здійснюватись через модернізацію, реконструкцію, придбання нового обладнання та технологій.

Зростання організації, зміна її напрямів діяльності та включення в інтеграційних процесах вимагає організаційних змін, побудови нової організаційної структури, що супроводжується зміною системи управління, впровадженням сучасних управлінських технологій.

Питаннями реструктуризації займаються відомі вітчизняні та зарубіжні науковці. Серед них Бутнік-Сіверський О.Б., Заболотний В.М., Лігоненко Л.О., Рудковська О.Л., . Боронос В.Г. та ін.

Проте питання аналізу існуючих моделей реструктуризації як інструмента стратегічного розвитку залишаються вивченими не достатньо. Це зумовлює актуальність теми дослідження.

У правовому полі об'єктом реструктуризації можуть бути підприємство, борги або активи. Ст. 29 Закону України¹ визначає реструктуризацію як «здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, якщо це передбачено планом санації, на зміну форми власності, управління організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищенню ефективності виробництва та задоволенню вимог кредиторів».

У науковій літературі частіше за все реструктуризація розглядається як можливість підвищення ефективності діяльності підприємства за рахунок покращення організаційної та/або управлінської системи.

Крім того, реструктуризацію можна розглядати як систему комплексних заходів, що спрямована на підвищення ринкової та фінансової стійкості підприємства для забезпечення його стратегічного розвитку за рахунок створення конкурентних переваг та найбільш повного використання існуючого потенціалу підприємства.

Реструктуризація також розглядається як процес, що дозволяє організувати компанію, бізнес або систему новим способом так, щоб зробити його більш ефективним.

Реструктуризація в термінах корпоративного управління – це акт реорганізації правових, власницьких, операційних чи інших структур компанії з метою зробити її більш вигідною або краще організованою для своїх потреб².

¹ Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.help/law/2343-XII/edition04.04.2018 № 31, ст. 440>.

² Restructuring. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://en.wikipedia.org/wiki/Restructuring>

Можна розширити перелік ознак реструктуризації, визначених О. Сарапіною¹, наступним чином:

- 1) проведення для підприємств, що перебувають у скрутному фінансовому стані - як інструмент фінансового оздоровлення;
- 2) спрямування на створення підприємством доданої вартості;
- 3) для реалізації потенціалу зростання в умовах успішно діючих підприємств;
- 4) спрямування на вдосконалення внутрішньогосподарських фінансово-економічних відносин;
- 5) адаптація діяльності підприємства до змін зовнішнього середовища, що забезпечують оптимізацію відносин із зовнішніми стейкхолдерами;
- 4) розроблення комплексу заходів з метою покращання економічного стану;
- 5) розширення сфер діяльності компанії через диверсифікацію виробництва.

Реструктуризація може бути інструментом забезпечення ефективності функціонування підприємства у разі, якщо використовують попереджувальне управління та інструментом виведення підприємства із кризового стану у разі використання реактивного управління.

Таким чином реструктуризація як інструмент забезпечення покращення показників діяльності підприємства може розглядатись, коли:

- необхідно підприємство вивести зі стану кризи, що викликана або дією внутрішніх чинників, або нездатністю підприємства швидко адаптуватись до змін зовнішнього середовища;
- необхідно зменшити негативний вплив кризи, спричиненої циклічністю розвитку економічних систем (довгі та середні економічні цикли);
- відбувається зниження ефективності діяльності підприємства та прогностні показники свідчать про подальше зниження конкурентоспроможності та втрату ринкових позицій підприємства (втрату ринкової стійкості);
- коли підприємство розвивається, формуються нові конкурентні переваги, забезпечується ефективність горизонтальної або вертикальної інтеграції, реалізується стратегія росту або обмеженого росту.

Особливістю проведення реструктуризації є те, що вона не може проводитись лише в одній функціональній площині діяльності підприємства, оскільки покращення одного елементу системи вимагає адекватних змін в інших. При цьому якість змін, які забезпечує реструктуризація, будуть залежати від того, наскільки заходи реструктуризації дозволяють реалізувати потенціал складових системи управління підприємства.

¹ Сарапіна О. Фінансова реструктуризація як основа формування концептуальних підходів до організаційного розвитку підприємств / О. Сарапіна // Проблеми і перспективи економіки та управління . - 2016- № 2 (6), С. 273-278, С. 274

На комплексності проведення реструктуризації наголошує В.С. Ніценко¹, який зазначає, що реструктуризація підприємства – це зміна структури підприємства (іншими словами порядку, положення її елементів), а також елементів, що формують його бізнес, під впливом чинників або зовнішнього, або внутрішнього середовища. Реструктуризація включає: удосконалення системи управління, фінансово-економічної політики підприємства, його операційної діяльності, системи маркетингу і збуту, управління персоналом.

Таким чином, реструктуризація дозволить досягти найвищих результатів у разі забезпечення:

- збалансованого розвитку всіх структурних елементів системи управління підприємством;
- забезпечення гнучкого реагування на зміни зовнішнього середовища;
- використання повною мірою потенціалу підприємства в цілому та його окремих функціональних площин.

Проведення реструктуризації забезпечується через реалізацію двох підходів²:

- «від досягнутого стану через зміни до можливих перспектив» як варіант еволюційного розвитку підприємства;
- «від цілей, кінцевих результатів до засобів їх досягнення» як підхід через здійснення революційних змін

Спираючись на точку зору Л.О. Лігоненко³, що реструктуризацію можна розглядати як послідовну реалізацію низки організаційно-економічних, правових, технічних, технологічних, інформаційних заходів, що спрямовані на ліквідацію суперечностей між потребами ринку, станом зовнішнього середовища та внутрішнім середовищем підприємства, діючою на підприємстві системою форм та методів управління, можна визначити основні складові моделі реструктуризації підприємства.

Реструктуризацію при цьому можна розглядати як перехід від існуючого стану об'єкта до бажаного.

В основі процесу реструктуризації лежать визначені цілі, існуючі обмеження та мотиви.

Реструктуризація може проводитись з метою забезпечення ефективності діяльності підприємства, підвищення його конкурентоспроможності, збільшення прибутковості, збалансування окремих функціональних площин для забезпечення адаптації внутрішнього середовища підприємства до несприятливих змін стану зовнішнього

¹ Ніценко В.С. *Поняття реструктуризації у сучасній економічній думці.* / В.С. Ніценко // *Вісник Хмельницького національного університету.* - 2009- № 6, Т. 2, С. 216-218, С. 217.

² Бушуева Н.С. *Стратегические процессы и процедуры проектов реструктуризации.* Н.С. Бушуева // *Управление проектами та розвиток виробництва. Збірник наукових праць.* Під ред. В.А.Рач. – 2000. – №1(1). – С. 46-51.

³ Лігоненко Л. О. *Антикризове управління підприємством: підручник.* / Л. О. Лігоненко. – К.: КНТЕУ, 2005. – 824 с.

середовища і використання позитивних змін для забезпечення ринкової та фінансової стійкості підприємства.

Ще однією особливістю проведення реструктуризації є те, що при її здійсненні більшість критеріїв, які враховуються при побудові моделі реструктуризації, не можуть бути оцінені однозначно, оскільки різні чинники зовнішнього середовища мають різну силу впливу на ефективність діяльності підприємства, що ускладнює визначення як власне результатів реструктуризації, так і ефективність заходів реструктуризації. Це вимагає особливих підходів як при побудові моделі реструктуризації, так і при розробці заходів, що забезпечують досягнення мети реструктуризації.

У загальному вигляді модель реструктуризації може бути представлена наступним чином (рис. 1).

Рис.1 – Модель реструктуризації підприємства

Джерело: розроблено автором.

При аналізі обмежень визначаються ресурсні обмеження (фінансові, сировинні, матеріальні, виробничі, людські), часові обмеження здійснення реструктуризації.

Аналіз можливостей будувється на аналізі потенціалу підприємства в цілому та окремих функціональних площин його діяльності.

Оцінка стану підприємства виступає основою визначення мети реструктуризації. Попри те, що існуючий стан підприємства виступає основним чинником, який визначає необхідність проведення реструктуризації, головними критеріями визначення мети реструктуризації є відповідність стану підприємства зовнішньому середовищу та необхідність здійснення адаптаційних заходів для забезпечення стійкої конкурентної позиції і можливість розвитку існуючих або набутих конкурентних переваг.

При визначенні мети реструктуризації великого значення набуває відповідність запланованих змін мотивам реструктуризації, до яких, крім підвищення ефективності діяльності, можна віднести зростання ринкової вартості підприємства, забезпечення ефективної структури капіталу, створення ефективного ланцюга доданої вартості тощо.

Для досягнення мети реструктуризації розробляються заходи, які повинні визначити новий стан підприємства, забезпечивши досягнення мети реструктуризації при максимальному використанні потенціалу підприємства.

В ряді публікацій наголошується на тому, що реструктуризація може бути спрямована на досягнення короткострокових, середньострокових та стратегічних цілей підприємства. При цьому задачі реструктуризації, інструменти, розроблені заходи будуть суттєво відрізнятись.

Крім того, виокремлюють активну та пасивну реструктуризації. При цьому особливістю пасивної реструктуризації є відсутність стратегічних орієнтирів, а відповідні заходи визначають захисний характер її проведення та спрямовуються на забезпечення виживання підприємства, тобто заходи реструктуризації орієнтовані на короткостроковий період.

Натомість активна реструктуризація характеризується стратегічним спрямуванням, реалізується через обґрунтовану стратегію розвитку, що спрямована на досягнення конкурентних переваг та забезпечення життєздатності підприємства у довгостроковому періоді. Реалізація заходів активної реструктуризації передбачає впровадження інновацій, що мають забезпечити безперервне зростання ефективності.¹

Короткострокова реструктуризація спрямована на виведення підприємства із кризи, заходи, які пропонуються, носять антикризовий характер. Серед них найбільш використовувані – інструменти та методи адміністративного впливу

Забезпечення підвищення конкурентоспроможності засобами реструктуризації можливе при реалізації стратегічної реструктуризації підприємства.

Характеризуючи роль реструктуризації, нами пропонується наступне визначення реструктуризації як інструменту підвищення конкурентоспроможності підприємства. Реструктуризація підприємства – це

¹ *Отенко И.П. Организационно-экономический механизм реструктуризации предприятия / И.П. Отенко, Н.А. Москаленко. – X. : ХНЭУ, 2005. – 215 с., С.30.*

процес реалізації системи управлінських рішень, які забезпечують зміни в організаційно-управлінській, економічній, фінансовій, соціальній, виробничій, техніко-технологічній площинах діяльності підприємства з метою формування та збереження підприємством конкурентних переваг для забезпечення його фінансової та ринкової стійкості.

Задачею стратегічної реструктуризації виступає необхідність приведення стану підприємства у відповідність до змін зовнішнього середовища та забезпечення адекватного ринкового позиціонування.

Стратегічна реструктуризація підприємств виступає одним із чинників, що визначає можливість досягнення стратегічних цілей підприємства та забезпечує стабільність підприємства у зовнішньому середовищі.

При відсутності ефективних заходів реструктуризації ефективність підприємства може знижуватись, що пояснюється низькою адаптивністю статичних систем. В цих умовах для утримання стратегічного позиціонування підприємства політика проведення реструктуризації буде виступати дієвим інструментом досягнення конкурентних переваг.

За таких обставин реструктуризація виступає радикальним способом перетворення організації, що означає зміну всіх її функціональних площин діяльності, що призводить до зміни структури власності, структури активів і пасивів, організаційної структури управління, виробництва та маркетингу.

В цих умовах реструктуризація збалансовує, гармонійно поєднує всі функціональні площини діяльності підприємства. Комплексна оптимізація системи функціонування підприємства, відповідно до вимог зовнішнього оточення, реалізує стратегією розвитку підприємства, сприяє вдосконаленню управлінських дій, підвищенню результативності управлінських рішень, забезпечує ефективність та формує конкурентні переваги, базуючись на високому рівні конкурентоспроможності виробництва, як правило на інноваційній основі, що, в свою чергу, забезпечує високий рівень конкурентоспроможності продукції, що пропонується ринку.

Основним завданням реструктуризації бізнесу є створення бізнес-системи, яка буде відповідати довгостроковим цілям власників і розвиватися відповідно до вимог навколишнього середовища¹.

Таким чином, реструктуризацію можна визначити як ефективний ринковий інструмент, що забезпечує підвищення конкурентоспроможності підприємства. Задачами реструктуризації можуть виступати:

1. Модернізація виробничо-технологічної структури підприємства, що дозволить скоротити надлишкові потужності, диверсифікувати виробництво або забезпечити впровадження інноваційних технологій.

2. Реорганізація організаційно-управлінської системи з метою підвищення якості управління і забезпечення ефективної управлінської

¹ Бурцева М.Н. Реструктуризація як інструмент преобразования российских предприятий / М.Н. Бурцева // Вестник ОрелГАУ. - 2015. - №3(54). С. 3-10, С.9. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.15217/48484>

взаємодії між окремими структурними підрозділами та функціональними площинами діяльності підприємства.

3. Створення засад ефективної взаємодії з існуючими та потенціальними споживачами продукції з метою утримання або розширення ринків збуту.

Головними складовими, що забезпечують конкурентоспроможність підприємств, виступають: якість продукції та послуг; стратегія маркетингу і збуту; кваліфікація персоналу; технологічний рівень виробництва; податкове середовище, в якому діє підприємство; доступність джерел фінансування.¹

Отже, проведення реструктуризації з метою забезпечення підприємству стійкої ринкової позиції та створення передумов для ефективного стратегічного розвитку характеризується особливими рисами та специфічними заходами, які розробляються в умовах чіткої орієнтації на цілі реструктуризації при врахуванні існуючих обмежень підприємства, що визначаються наявним потенціалом підприємства, ресурсними обмеженнями та мотивами здійснення реструктуризації.

3.5 Формування структури, класифікації та концепції управління бізнес-процесами підприємств торгівлі

У сучасних економічних умовах удосконалення управління бізнес-процесами підприємств торгівлі є одним з основних інструментів підвищення ефективності підприємницької діяльності. Це обумовлено в першу чергу посиленням конкуренції, а також високою динамічністю розвитку підприємницького середовища. Тому перед керівниками підприємств торгівлі стоїть важливе завдання – формування механізму удосконалення бізнес-процесів, що дозволяє в умовах невизначеності адаптувати систему управління підприємств торгівлі до змін у зовнішньому середовищі, що у перспективі повинно забезпечити високу їх ефективність і конкурентоспроможність.

У зв'язку з цим, питання удосконалення управління бізнес-процесами підприємств торгівлі і підвищення результативності їх діяльності на основі ефективного процесного управління мають важливе значення. Отже, українським підприємствам торгівлі з метою підвищення ефективності діяльності та досягнення стратегічних цілей необхідно удосконалити власну систему менеджменту підприємства та приділити особливу увагу щодо розробки структури, класифікації та концепції удосконалення управління бізнес-процесами підприємств торгівлі.

Теоретичною і методологічною основою дослідження слугують наукові дослідження та практичні розробки закордонних та вітчизняних вчених, присвячені проблемам оптимізації та стратегічного управління:

¹ Митяй О.В. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності аграрної економіки /О.В. Митяй // Економічний форум – 2015.– № 3.– С. 46-53.

І. Ансоффа, П. Друкера, Р. С. Каплана, А. Маршалла, М. Мескона, Д. С. Сінка, Ф. Тейлора, Лі Якокки. Питання використання процесного підходу у практиці бізнес-організацій були дослідженні у роботах Ф. Ж. Гуяра, В. Г. Єліферова, Дж. М. Келлі, В. В. Репіна. М. Робсона, М. Хаммера, Дж. Чампі.

Проте, аналіз наявної теоретичної бази досліджуваної теми показує, що методичні та практичні розробки, що стосуються управління підприємствами торгівлі на основі удосконалення бізнес-процесів, ще мало досліджені, тому що економічна трансформація вимагає створення нових підходів та рішень. Не дивлячись на велику кількість праць, питання пов'язані з формуванням структури та класифікації бізнес-процесів підприємств торгівлі залишаються досі не визначенні. Для вирішення зазначених питань потрібно комплексно розглянути існуючі бізнес-процеси підприємств торгівлі, розробити їх структуру, зробити класифікацію та створити концепцію.

Інтеграційно-трансформаційні процеси, що відбуваються в українській економіці, висока конкуренція, тиск кризових факторів, висока непередбачуваність змін у зовнішньому середовищі вимагають від українських підприємств постійного пошуку нових більш ефективних методів управління. Нові методи управління мають бути спрямовані на зміцнення конкурентних переваг підприємства на ринку та стабільну діяльність підприємства у стратегічній перспективі.

Отже, одним з найбільш проблемних місць є завдання переорієнтації підприємств на високотехнологічну модель удосконалення та розвитку бізнес-процесів. Розробка структури та класифікації бізнес процесів підприємств торгівлі дозволяє знайти шляхи оптимізації його діяльності (економічної ефективності) з урахуванням специфіки управління на перспективу.

Мета роботи полягає у розробці практичних рекомендацій щодо розробки структури, класифікації та концепції удосконалення управління бізнес процесами підприємств торгівлі, що сприяють підвищенню ефективності і конкурентоспроможності підприємства на ринку товарі і послуг.

Для реалізації поставленої мети в роботі були визначені такі наукові завдання:

1. Проаналізувати існуючі бізнес-процеси підприємств торгівлі і сформувані їх структуру;
2. Розробити класифікацію бізнес-процесів підприємств торгівлі;
3. Запропонувати концепцію удосконалення управління бізнес-процесами підприємств торгівлі.

У результаті аналізу підходів щодо управління підприємствами торгівлі, в роботі розглядається доцільність переходу до процесного управління, головна перевага якого в тому, що приділяється значна увага таким важливим аспектам бізнесу, як орієнтація на кінцевий продукт, зацікавленість кожного працівника підприємства у підвищенні якості

кінцевого продукту і як результат, зацікавленість в кінцевому виконанні роботи всього підприємства. Дослідження показали, що застосування процесного підходу в управлінні підприємством дозволяє знизити витрати і підвищити якість продукції та послуг, отримати необхідну інформацію про поточний стан ведення бізнесу. Керівництво отримує унікальну можливість приймати своєчасні і стратегічно правильні рішення, щодо подальшого існування підприємства. Основою процесного управління є бізнес-процеси.

Встановлено, що бізнес-процесам, незалежно від його ролі у створенні цінностей підприємства, притаманні основні елементи. Будь-який бізнес-процес має власника, відповідального за його виконання, а також такі елементи як вхід, вихід, управління і ресурси (рис. 1). Узагальнення теоретичних розробок в області процесного управління дозволило уточнити зміст і дати визначення категорії «бізнес-процес підприємства торгівлі», під яким розуміється сукупність послідовних аналітичних і торгово-технологічних взаємопов'язаних операцій, які використовують на вході планування ресурсів, організацію дій для вирішення завдань. А на виході, застосовують принципи контролінгу в процесі створення продукції або послуги, яка представляє цінність для споживачів.

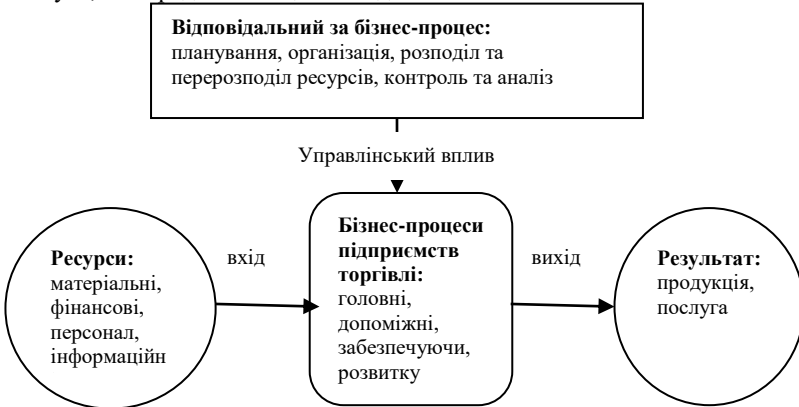

Рис.1 – Структура бізнес-процесу підприємства торгівлі

Бізнес будь-якого підприємства можна уявити як сукупність бізнес-процесів виробничого і невиробничого характеру. При цьому не існує будь-якого стандартного переліку бізнес-процесів, і тому кожне підприємство повинно розробляти свої власні бізнес-процеси на основі організації активного, стабільного і збалансованого механізму управління¹.

В даний час існує безліч типів і видів бізнес-процесів. Як правило, основу для класифікації бізнес-процесів складають чотири базові категорії:

¹ Hammer, M. What is Business Process Management? / vom Brocke, J. and Rosemann, M. (Eds.) // Handbook on Business Process Management 1. Heidelberg: Springer. 2010. P. 3–16.

основні бізнес-процеси, забезпечуючи бізнес-процеси, бізнес-процеси розвитку та допоміжні бізнес-процеси¹.

Для виділення бізнес-процесів використовуються такі основні підходи:

- за організаційною структурою управління підприємства;
- за результатом виконання бізнес-процесу;
- за ланцюгом створення цінності.

Автор вважає, що у підприємствах торгівлі переважають бізнес-процеси аналітичного та торгово-технологічного характеру, тому основним критерієм декомпозиції бізнес-процесів повинен бути наступні критерії, такі як аналіз / ресурси / продукт або послуга.

Для ідентифікації бізнес-процесів торговельного підприємства вважаю доречним дотримуватись логіки класифікації Американської асоціації якості² (American Productivity and Quality Center), яка дозволяє врахувати усі особливості торговельного підприємства.

В роботі запропонована наступна класифікація бізнес процесів підприємств торгівлі:

I. Основні бізнес-процеси підприємств торгівлі:

1. Аналіз ринку і потреб споживачів;
2. Розробка асортиментної політики та управління асортиментом;
3. Управління закупівлями і логістика;
4. Управління складуванням та зберіганням товару;
5. Управління виробничими операціями;
6. Управління процесом реалізації товарів та обслуговування споживачів;
7. Управління після продажним та гарантійним обслуговуванням;

II. Допоміжні бізнес-процеси підприємств торгівлі:

1. Управління людськими ресурсами;
2. Управління інформаційними ресурсами;
3. Управління фінансовими і просторовими ресурсами;
4. Управління матеріально-технічними ресурсами;
5. Управління комунікаційними зв'язками;
6. Управління поліпшеними та змінами.

III. Бізнес-процеси управління:

1. Система менеджменту якості;
2. Організаційна структура управління підприємством;
3. Система методів прийняття управлінських рішень;
4. Система мотивації та заохочення працівників.

IV. Бізнес-процеси розвитку:

1. Впровадження інноваційних комунікаційних технологій управління;
2. Впровадження ресурсозберігаючих, наукомістких технологій;

¹ Vom Brocke, J., Sinnl, T. (2011). Culture in business process management: a literature review, *Business Process Management Journal*, 17 (2), 357–378.

² <https://www.apqc.org> – офіційний сайт Американської асоціації якості

3. Модернізація магазинів: торговельного залу, приміщень прийомки та підготовки товарів до продажу, складських приміщень, торгово-технологічного обладнання, технологічних ліній;

4. Впровадження сучасних методів продажу товарів та обслуговування споживачів.

Встановлено, що управлінська діяльність у підприємствах торгівлі на основі процесного підходу є безперервне виконання комплексу певних взаємопов'язаних між собою видів діяльності і загальних функцій управління. Однак, виконання окремих робіт і функцій управління також розглядається у вигляді процесу, тобто загальний процес є сукупністю взаємопов'язаних безперервно виконуваних дій, що перетворюють входи ресурсів у відповідні виходи – результати.

Фахівці в області процесного управління виділяють наступні основні переваги використання процесного підходу¹:

- висока мотиваційна складова. Саме процесний підхід дозволяє врахувати такі важливі аспекти бізнесу, як орієнтація на кінцевий продукт, зацікавленість кожного конкретного виконавця в підвищенні якості кінцевого продукту і, як наслідок, зацікавленість в якісному виконанні своєї роботи;

- зниження навантаження на керівників, оскільки відповідальність розподіляється між власниками процесів;

- висока гнучкість і адаптивність системи управління, зумовлені здатністю системи до саморегулювання і природною орієнтацією на споживача;

- висока динамічність системи та її внутрішніх процесів, обумовлена сильною вертикальною інтеграцією ресурсних потоків і загальною зацікавленістю в підвищенні швидкості обміну ресурсами;

- значне зниження впливу і сили дії бюрократичного механізму, що дозволяє економити тимчасові і фінансові ресурси;

- висока прозорість системи управління, а також спрощення процедур координації, організації і контролю;

- можливість глибокої комплексної автоматизації.

В умовах високої невизначеності зовнішнього середовища підприємствам торгівлі для швидкої адаптації до різних змін, необхідно оптимально використовувати власні ресурси і підвищувати якість бізнес-процесів.

Таким чином необхідно проведення постійного аудиту всіх бізнес-процесів підприємства торгівлі і проведення їх ранжування за ступенем впливу на господарську діяльність підприємства торгівлі. Методики аналізу бізнес-процесів підприємств торгівлі доцільно поділити на два класи залежно

¹ *Weske M. Business Process Management: Concepts, Languages, Architectures. Ed. 2. Berlin: Springer, 2012. 404 p.*

від ступеня змін і тривалості використання. Це можуть бути довгострокові і короткострокові методи¹. До короткострокових відносять:

- метод швидкого аналізу;
- статистичне управління процесами підприємства;
- ідеалізація;
- структуризація функцій якості.

До довгострокових відносять:

- перепроектування бізнес-процесів;
- реінжиніринг;
- бенчмаркінг;
- гринфілд.

Оптимізація бізнес-процесів є необхідним інструментом забезпечення ефективності діяльності підприємств торгівлі в сучасних умовах глобалізації та Європейського прагнення України. Все це повинно сприяти підвищенню якості продукції і послуг підприємств торгівлі, з метою повного задоволення вимог споживачів.

Тому вважаю за доцільне запропонувати концепцію удосконалення управління бізнес-процесами підприємств торгівлі, яка заснована на гіпотезі, що ефективне управління бізнес-процесами організації передбачає їх постійне поліпшення і оптимізацію.

Таким чином дуже важливим є формування концепції удосконалення управління бізнес-процесами підприємств торгівлі (рис. 2).

Під час розробки концепції удосконалення управління бізнес-процесами підприємств торгівлі, були сформовані цілі процесу, такі як:

1. Мінімізація ресурсів;
2. Скорочення витрат робочого часу;
3. Підвищення продуктивності праці;
4. Підвищення якості продукції та послуг;
5. Оптимізація організаційної структури управління, скорочення функцій;
6. Зменшення тривалості циклу торгово-технологічного процесу.

Були удосконалені принципи удосконалення управління бізнес-процесами підприємств торгівлі:

1. Мінімальна кількість учасників процесу;
2. Єдиний контроль за бізнес-процесом;
3. Паралельне виконання управлінських функцій;
4. Типізація процесів;
5. Спрощення процесів: зниження кількості входів, об'єднання робіт;
6. Підвищення автономності бізнес-процесів, за допомогою розширення децентралізації з одночасним поглибленням централізації обміну інформацією;
7. Усунення розривів в технологічному ланцюжку;

¹ Ретин В. В., Елифиров В. Г. *Процесный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов*. М.: Стандарты и качество, 2006. 408 с.

8. Створення максимального числа можливих варіантів проходження процесу.

Концепція удосконалення управління бізнес-процесами підприємств торгівлі

ЦІЛІ:

- мінімізація ресурсів;
- скорочення витрат робочого часу, підвищення продуктивності праці;
- підвищення якості продукції та послуг;
- оптимізація організаційної структури управління, скорочення функцій;
- зменшення тривалості циклу торгово-технологічного процесу

ПРИНЦИПИ:

- мінімальна кількість учасників процесу;
- єдиний контроль за бізнес-процесом, зниження частки погоджень;
- паралельне виконання управлінських функцій;
- типізація процесів;
- спрощення процесів: зниження кількості входів, об'єднання робіт;
- підвищення автономності бізнес-процесів, за допомогою розширення децентралізації з одночасним поглибленням централізації обміну інформацією;
- усунення розривів в технологічному ланцюжку;
- створення максимального числа можливих варіантів здійснення процесу

МЕТОДИ:

- *безперервне вдосконалення* – детальне і системне розгляд існуючого процесу з метою пошуку можливих шляхів його вдосконалення або, якщо необхідно, кардинального перепроєктування, включає методи BPI, TQM;
- *методика швидкого аналізу рішення FAST* – концентрує увагу на певному процесі в ході одно-або дводенної наради групи вдосконалення процесу для визначення способів поліпшення цього процесу протягом наступних 90 днів;
- *реінжиніринг BPR* – радикальне перепроєктування бізнес-процесів для досягнення поліпшення ключових показників результативності, як витрати, якість, оперативність;
- *бенчмаркінг* – порівняльний аналіз господарських процесів підприємств торгівлі з еталонними процесами підприємств, що виконують однакові або схожі процеси, але краще функціонують, з метою поліпшення поточної діяльності;
- *гринфілд* – аналіз і винесення рішень на основі подання бізнес-процесу як щойно створеного, тобто з чистого аркуша.

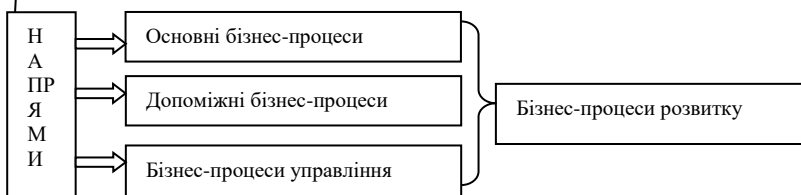

Рис.2 – Концепція удосконалення управління бізнес-процесами підприємств торгівлі

Значна увага була присвячена методам управління бізнес процесами підприємств торгівлі:

- безперервне вдосконалення – детальне і системне розгляд існуючого процесу з метою пошуку можливих шляхів його вдосконалення або, якщо необхідно, кардинального перепроєктування, включає методи BPI (Business Process Improvement), TQM (Total Quality Management);

- методика швидкого аналізу рішення *FAST* – концентрує увагу на певному процесі в ході одно-або дводенної наради групи вдосконалення процесу для визначення способів поліпшення цього процесу протягом наступних 90 днів;

- реінжиніринг *BPR* – радикальне перепроєктування бізнес-процесів для досягнення поліпшення ключових показників результативності, таких як якість, оперативність;

- бенчмаркінг – порівняльний аналіз господарських процесів підприємств торгівлі з еталонними процесами підприємств, що виконують однакові або схожі процеси, але краще функціонують, з метою поліпшення поточної діяльності;

- *гринфілд* – аналіз і винесення рішень на основі подання бізнес-процесу такого як шойно створений, тобто з чистого аркуша.

У підсумку були запропоновані напрями концепції удосконалення управління бізнес-процесами підприємств торгівлі через чотири базові категорії такі як:

- основні бізнес-процеси;
- забезпечуючи бізнес-процеси;
- бізнес-процеси управління;
- бізнес-процеси розвитку.

Дослідженнями встановлено, що в даний час існує декілька інноваційних підходів щодо управління бізнес-процесами: впровадження систем менеджменту якості, бенчмаркінг бізнес-процесів, методологія безперервного удосконалення бізнес-процесів BPI (Business Process Improvement), реінжиніринг бізнес-процесів, поєднання функціонального і процесного підходів. У підприємствах торгівлі доцільно використовувати також технологію безперервного удосконалення бізнес-процесів BPI, яка спрямована на оптимізацію організації виробництва і управління шляхом постійного якісного удосконалення бізнес-процесів за рахунок забезпечення повноти і точності їх реалізації, а також автоматизації функцій управління.

У роботі відзначається, що необхідність удосконалення управління бізнес-процесами викликана змінами умов зовнішнього середовища, тому доцільно своєчасно впроваджувати коригувальні та запобіжні дії щодо ліквідації або зниженню впливу негативних чинників, а також згладжування і демпфірування циклічних коливань зовнішньої середовища. Таким чином, керівники підприємства, повинні, в першу чергу, враховувати зміни ринкового середовища, регулярно порівнювати якість виробленої продукції з продукцією конкурентів, активно впроваджувати досягнення науково-технічного прогресу не тільки в виробничу, а й управлінську діяльність.

Управління бізнес-процесами в умовах змін ринкового середовища вимагає від керівників процесів своєчасно виявляти проблемні, нерентабельні процеси і здійснювати їх якісне перетворення шляхом поділу великих і складних процесів на більш дрібні або, навпаки, об'єднати декілька невеликих процесів в один великий.

Керівник процесу повинен швидко реагувати на вимоги часу і розробляти нові адаптовані процеси, замінюючи при необхідності старі, які не відповідають потребам кінцевого споживача і не забезпечують досягнення бажаної результативності.

Удосконалення бізнес-процесів підприємств торгівлі дозволяє сформувати цілий блок стратегічних переваг і забезпечити більш високий рівень конкурентоспроможності.

Висновки із цього дослідження.

1. На основі проведеного аналізу існуючих бізнес-процесів підприємств торгівлі розроблена типова структура бізнес-процесів підприємств торгівлі. Узагальнення теоретичних розробок в області процесного управління дозволило уточнити зміст і дати авторське визначення категорії «бізнес-процес підприємства торгівлі».

2. Розроблено класифікацію бізнес-процесів підприємств торгівлі. Основу для класифікації бізнес-процесів склали чотири базові категорії такі як: основні бізнес-процеси, забезпечуючі бізнес-процеси, бізнес-процеси розвитку та допоміжні бізнес-процеси. Доведено необхідність формування механізму удосконалення бізнес-процесів, що дозволяє в умовах невизначеності адаптувати систему управління підприємств торгівлі до змін у зовнішньому середовищі.

3. Запропонована концепція удосконалення управління бізнес-процесами підприємств торгівлі, яка заснована на гіпотезі, що ефективне управління бізнес-процесами організації передбачає їх постійне поліпшення і оптимізацію.

3.6 Stages of Implementing the Construction Company's Strategies and the Applicable Scope of Strategic Changes

At first glance, it may seem that the implementation of the strategy is virtually reduced to the usual management. Indeed, since the strategy of the construction company has been determined, then the routine work on its implementation, which is very far from the strategic management, must start on thereafter. In fact, such line of reasoning contains a great delusion. In order to understand the role and essence of the stage of implementing the strategy, it is very important to keep in mind the following. The implementation of the strategy does not play the passive role in relation to it, but is a method of its translation into life. The important property of implementing the strategy is that it not only can, due to the ineffective implementation of the good strategy, create difficulties for the organization, but also can, if it is well implemented, give the organization a chance

for success, even if mistakes were made in developing the strategy. The good implementation of the strategy has the ability to compensate for negative consequences that may arise while implementing the strategy due to its existing shortcomings, or by virtue of appearance of unforeseen changes in the environment. As for dynamic environments, processes to implement the strategy under dynamic conditions can vary significantly over time in accordance with environmental changes.

In the most general case, the implementation of the strategy should be aimed at solving the following three tasks.

Firstly, it is the prioritizing and endorsement of the mutual subordination of tasks in accordance with the order of their solution so that their relative significance corresponds to the strategy being implemented by the construction company. First of all, this concerns tasks, such as the distribution of resources, establishment of organizational relations, creation of support systems, etc.

Secondly, it is the establishment of compliance between the selected strategy and intra-organizational processes in order to orient activities of the company to the implementation of the selected strategy. Compliance should be achieved according to such characteristics of the company as its structure, motivation and incentive system, standards and rules of behavior, shared values and beliefs, skills of employees and managers, etc. In our opinion, no less important thing is the conformity of potential possibilities of the company to the selected strategy of its behavior in the market.

Thirdly, it is a choice and making the leadership style and approach to the company management consistent with the strategy being implemented.

All these tasks are solved through changes in processes occurring in the company. Therefore, these are changes being adequate to the current conditions that are the core of the strategy implementation. In this case, a change that is carried out in the process of implementing the strategy is called a strategic change.

Making changes in the company leads to the fact that conditions necessary to carry out activities corresponding to the selected strategy are created in it. The need for and degree of changes depend on how well the company is ready for the effective implementation of the strategy. There are situations when changes are in fact not required to be made; and there are also situations where the implementation of the strategy implies conducting very deep transformations. Depending on the state of the main factors that determine the need for and degree of a change, such as the state of industry, the state of the organization, and the state of the market for construction products, it is possible to highlight four types of changes fairly stable and differing by the certain completeness. These are: restructuring of the company, radical transformations, moderate transformations and ordinary changes.

Restructuring of the company involves the fundamental change in the company affecting the nature of its business and culture of production. Such changes can arise when the company modifies its line of business, and its products and place in the market vary accordingly. In case of the company's restructuring, the greatest difficulties are observed with implementing the strategy. The work on

creating a new organizational culture deserves the serious attention. The very big changes take place in the technological field, as well as in the labor market.

Radical transformation of the company is carried out at the stage of implementing the strategy in the event, if the company does not replace the sphere of its activities, but at the same time there are radical changes in it caused, for example, by merging it with the similar type of the company, or introducing intrapreneurship. In this case, the merging of different cultures and appearance of new types of construction products and new markets require strong intraorganizational changes, especially concerning the organizational structure of the company.

Moderate transformation is carried out in the event that the company enters the market with a new product and tries to attract consumers to it. In this case, changes touch the production process, as well as marketing, especially that part of it, which is connected with drawing attention to a new type of construction products.

Ordinary changes are associated with transformations in the marketing sphere in order to maintain interest in products being produced by the construction company. These changes are not significant and their realization affects a little activities of the company as a whole.

Unchanged functioning of the company occurs when it invariably implements the same strategy. With this implementation of the strategy, no changes are required, because under certain circumstances one can get good results relying on the experience accumulated. However, with this approach, it is very important to closely monitor possible undesirable changes in the external environment, or such behavior of the company can be effective in the static environment only.

Strategic changes, if carried out correctly, are usually systemic. By virtue of this fact, they affect all aspects of the construction company's business. However, it is possible to distinguish two sections of the company, which are key ones when making strategic changes. The first section is the organizational structure, and the second one is the organizational culture.

Changes in the organizational structure, from the standpoint of the strategy implementation process, are usually aimed at obtaining an answer to the following two questions:

- To what extent can the existing organizational structure contribute to or hinder the implementation of the selected strategy?
- To what levels in the organizational structure should the solution of certain tasks be assigned in the process of implementing the strategy?

The choice of one or another organizational structure depends on a number of factors. The most significant factors, in terms of importance and extent, are the following ones: range and degree of diversity in activities, inherent in the construction company; geographical location of the company; technology; attitude towards the organization from the part of head officers and employees of the organization; dynamism of the external environment; and strategy being implemented by the company (fig. 1).

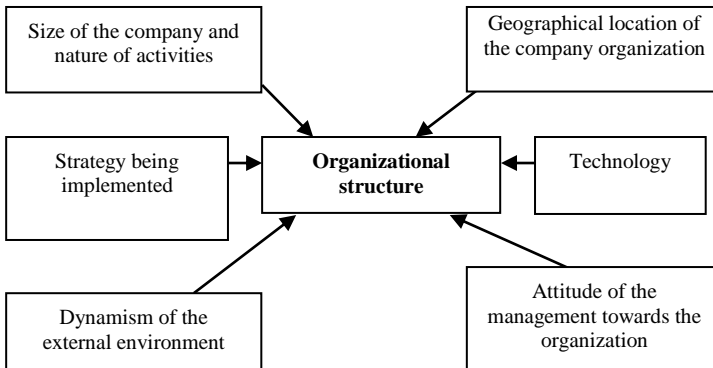

Fig. 1 - Factors affecting the choice of the organizational structure

The organizational structure must correspond to the company size and not be more complicated than it is necessary with the available company size. Typically, the impact of the company size on its organizational structure manifests itself through the increase in the number of the hierarchy levels in its management system. If the company is not big and a head officer can manage activities of employees by himself, then the simple organizational structure is applied. If the number of employees increases to such extent that it is already difficult for one head officer to manage them, or separate specialized types of activities arise, then intermediate levels in the management appear in the company and the functional management structure begins to be applied.

The further growth of the organization can lead to the emergence of new levels in the management hierarchy. As a result, the organizational structures, such as the divisional structure reflecting the creation of strategic business units, can be applied. The emergence in the company of the need to perform complex projects leads to the fact that the matrix structure begins to be applied.

Geographical location of the company, if the regions are sufficiently isolated, leads to the delegation of certain rights in decision-making to branches and, accordingly, to the appearance of regional divisions in the organizational structure. If the rights are not very extensive, this leads to the increase in the number of cells in the functional organizational structure. If the territorial subdivision is granted the status of the relative independence, the transition to the divisional organizational structure occurs. When the necessity to process large amounts of information in the course of functioning in the dynamic environment arises, the company can move to the network organizational structure created on the basis of the local computer network.

The impact of **technology** on the organizational structure makes itself evident in the following. Firstly, the organizational structure is tied to the technology that is used in the company. The number of structural units and their mutual arrangement strongly depend on what technology is used in the company. Secondly, the organizational structure should be built in such a way that it allows for the technological upgrading. In particular, the organizational structure should

contribute to the emergence and spread of ideas of the technological development and implementation of the technological upgrading processes.

The organizational structure also largely depends on how managers treat its choice, what type of the structure they prefer and how ready they are to introduce non-traditional forms of building the company. Managers often tend to select a traditional and functional form of the organizational structure: it is more clear and habitual for them. What kind of the organizational structure is formed in the company is also influenced by the location and attitude of the company's employees towards the work. Highly skilled workers, as well as those, whose labor has a creative focus, prefer the organizational structures that give them more freedom and independence. Employees who perform routine operations are more focused on the simple and traditional organizational structures.

Dynamism of the external environment is a very strong factor determining, which organizational structure the company should select. If the external environment is stable and there are minor changes in it, then the organization can successfully apply the mechanistic organizational structures that have little flexibility and require greater efforts for their change. In the event that the external environment is very dynamic, the organizational structure should be organic, having flexibility and ability to quickly respond to external changes. In particular, such structure should assume a high level of decentralization and the presence of extensive rights with structural units in decision-making.

Strategy also has a prominent influence on the choice of the organizational structure. It is not necessary to change the organizational structure in every case where the organization moves to the implementation of a new strategy. However, it is absolutely imperative to establish, how the existing organizational structure corresponds to the strategy, and only then, if necessary, to make appropriate changes.

If the organizational structure, setting the boundaries of structural units and specifying formal connections between them, acts as a frame, "skeleton" of the organization, then a sort of "soul" of the organization establishing invisible levers, which direct actions of the company's employees, is the organizational culture. Usually, in the construction company, the culture manifests itself in the form of values shared by members of the organization, beliefs adopted by them, standards of behavior, etc. It is deemed that the organizational culture consists of the following components:

- Philosophy that sets the meaning for existence of the company and its attitude towards employees, customers and subcontractors;
- Prevailing values, on which the company is based and which relate to goals of its existence, or to means of achieving such goals;
- Standards of behavior shared by employees of the company and determining the principles of mutual relations in the organization;
- Climate that exists in the construction company and manifests itself in what kind of atmosphere is in the company and how its employees interact with external parties;

- Behavioral rituals expressed in conducting certain ceremonies in the company, using certain formulations, signs, etc.

The organizational culture is formed as a reaction to two groups of problems faced by the organization. The first group consists of problems of integrating internal resources and efforts. This includes such problems as:

1. Creation of a common language and a single terminology understandable to everybody;
2. Setting boundaries of the group and establishing principles of inclusion and exclusion from the group;
3. Creation of a mechanism for empowerment and deprivation of rights, as well as assignment of a certain status for individual members of the organization;
4. Establishment of regulations governing informal relations between persons of different sexes;
5. Development of assessments relating to what is desirable or not in the behavior of employees.

The second group includes problems that the company has to solve in the process of interaction with the external environment. This is a wide range of problems associated with setting tasks, goals and means to achieve them.

The formation and modification of the organizational culture occur under the influence of many factors. There are five primary and five secondary factors that determine the formation of the organizational culture. In accordance with the concept, the primary factors include the following ones:

- attention concentration points of the key management personnel;
- response of the management to critical situations arising in the organization;
- attitude towards the work and mode of head officers' behavior;
- criterial base of employees' merit recognition;
- criterial base of recruitment, appointment, promotion and dismissal from the organization.

The group of secondary factors includes the following ones:

- structure of the organization;
- information transmission system and organizational procedures;
- external and internal design and decoration of premises, in which the company is located;
- myths and stories about important events and persons who played and are playing the key role in life of the organization;
- formalized provisions on philosophy and meaning of the company's existence.

Each of ten factors of the organizational culture formation listed above requires the use of certain techniques allowing to achieve success in the conscious formation and change of the organizational culture. At the stage of implementing the strategy, significant efforts are directed to bring the organizational culture into compliance with the selected strategy. However, if the organizational structure can be changed relatively easily, changes in the organizational culture are a very

complex and, sometimes, impossible task. Therefore, at the stage of the strategy definition, it is necessary, as far as possible, to take into account in maximum, what difficulties with changing the organizational culture can arise in the strategy implementation and to try, if it is possible, to select such a strategy, which will not require deliberately inexecutable actions to change the organizational culture.

Usually, the implementation of the strategy involves the necessary changes, without which even the most well-developed strategy can fail. Therefore, it can be stated with the complete confidence that strategic changes are the key to the strategy implementation.

To make strategic changes in the construction company is a very difficult problem. Difficulties in solving this task are primarily related to the fact that every change encounters the opposition, which can sometimes be so strong that it cannot be overcome by those, who conduct it. Therefore, in order to make a change, it is necessary, at least, to overcome the following obstacles:

- to open, analyze and predict, what opposition can be met by a planned change;
- to reduce such opposition (potential and real) to a possible minimum;
- to set the status quo of the new state.

Bearers of the opposition as well as bearers of changes are people. In principle, people are not afraid of changes, but they are afraid of being changed, i.e. that changes in the company will affect their work and their position that is the current status quo. Therefore, they seek to prevent changes in order not to find themselves in a new, not entirely clear for them, situation, in which they will have to do many things differently than they have already become accustomed to do, and to be engaged in that they did not do before.

The attitude towards a change can be considered as a combination of states of the following two factors (Fig. 2):

- 1) acceptance or rejection of a change;
- 2) open or hidden demonstration of the attitude towards a change.

emonstration of the attitude towards a change	Open	“Supporter”	“Opponent”
	Hidden	“Passive, supporter”	“Dangerous, element”

Fig. 2 - Matrix “change – opposition”

The management of the company should, based on conversations, interviews, questionnaires and other forms of gathering information, find out, what type of reaction to one or another change will be observed in the company, who of the company’s employees will take the position of supporters of changes, and who will be in one of three remaining positions. This kind of forecasts has the particular relevance in large companies, which existed without changes for a rather long period of time, since in such companies the opposition to changes can be quite strong and widespread.

The reduction in the opposition to changes plays the key role in making changes. The analysis of potentially possible forces of the opposition allows to uncover those individual employees of the company, or those groups in the company who will oppose a change, and to understand reasons for failure to accept a change. For the sake of reducing the potentially possible opposition, it is useful to bring people together in creative groups that will contribute to making a change, to involve a wide range of employees in developing a program for making a change, and to conduct an extensive explanatory work among employees of the company to convince them of the need for changes in order to cope with tasks facing the company.

The success in making a change depends on how the management will realize it. Managers should remember that, while making changes, they must demonstrate a high level of confidence in its correctness and necessity, and try to be as consistent as possible in the implementation of a program for changes. At the same time, they should always remember that as a change is made, people's position can vary. Therefore, they should not pay attention to the slight opposition to a change and be comfortable with people who initially opposed a change and then stopped such opposition.

The great influence on the extent, to which the management can eliminate the opposition to a change, is exerted by the style of making a change. The leader can be tough and unpersuadable in eliminating the opposition, and can be flexible. It is believed that the autocratic style can be useful only in very specific situations requiring the immediate elimination of the opposition when making vitally important changes. In most cases, it is deemed that the more acceptable style is that where the management reduces the opposition to changes by attracting those, who initially opposed a change, to its side. In this respect, the participative leadership style is very successful, in which many members of the organization are involved in solving problems.

When resolving conflicts that can arise in the company during the process of making a change, managers may use different leadership styles. The most pronounced styles are the following ones:

- *competitive style* that emphasizes strength, based on perseverance, assertion of one's own rights, and proceeding from the fact that the resolution of a conflict presupposes the presence of a winner and a loser;

- *style of self-withdrawal*, which is manifested in the fact that the management demonstrates the low perseverance and, at the same time, does not seek to find ways for cooperation with dissenting members of the organization;

- *style of compromise*, implying the moderate insistence of the management on the implementation of its approaches to resolve a conflict and the simultaneous moderate desire of the management for cooperation with those who oppose;

- *style of adaptation*, which is expressed in the desire of the management to establish cooperation while resolving a conflict with the simultaneous weak insistence on the adoption of solutions offered by it;

- *style of cooperation*, which is characterized by the fact that the management seeks both to implement its approaches for making changes and to establish cooperative relations with dissenting members of the organization.

It is impossible to unequivocally argue that one of the said styles is more acceptable for resolving conflicts, and one is less. Everything depends on the situation, on what kind of change is made, and what tasks are handled, and what forces offer the opposition. It is also important to take into account the nature of a conflict. It is completely wrong to assume that conflicts are always of the negative and destructive nature only. Any conflict encompasses both negative and positive beginnings. If the negative beginning prevails, then a conflict is destructive, and in this case, any style being able to effectively prevent destructive consequences of a conflict is applicable. If a conflict leads to positive results, such as, for example, removing people from the indifferent state, creating new communication channels, or increasing the level of awareness of the company's employees about processes that take place in it, then it is important to use the style for resolving conflicts arising due to changes that would contribute to the emergence of a wider range of positive results after making a change.

Making a change should end with the establishment of a new status quo in the company. It is very important not only to eliminate the opposition to a change, but also to ensure that the new state of affairs in the company not just appeared to be formally established, but was accepted by employees of the company and became reality. Therefore, the management should not be mistaken and confuse reality with formally established new structures or standards of relations. If actions to make a change did not lead to the emergence of the new sustainable status quo, then a change cannot be considered as complete and the work should be continued to make it, until the replacement of the old position with a new one really occurs in the organization.

In our opinion, the most effective approach is the model one and the situational management of making various changes in the construction company, pursuant to its strategy implemented. In this case, a fuzzy model for describing various classes of construction organizations can be taken as a model for the construction company. To implement this method in the most general case, it is necessary:

- with respect to each permissible behavior strategy, to form a model of its ideal use for the construction company;
- for each actual construction company, to form a model of its current state:
 - to develop a methodology for determining differences between the ideal and actual models of the construction company;
 - for each type of possible differences between the ideal and actual models, to put in conformity changes allowing to bring two models closer to each other in maximum. These changes are determined by an expert, based on the information obtained from highly skilled managers and processing of the previously accumulated experience of international practices to use various strategies;

- so identified changes are accepted by the construction company for realization in accordance with the market behavior strategy it implements.

This approach can also be used to select the most appropriate strategy for the actual state of the construction company. In this case, the selection criterion is determined by the smallest number of differences.

3.7 Green Production: Theory and Modern Practices¹

Cleaner production is an integral, necessary component for achieving sustainable development. By eliminating or reducing waste at the source, economic development can continue to occur, but in a more environmentally sustainable manner.

Cleaner production is a specific approach to reduce industrial environmental impact. The origin of the approach is to be found in the American company 3M. In 1975 3M initiated its 3P-program: "Pollution Prevention Pays" program. The philosophy of the program was that any waste produced during the production process is to be regarded as a misallocation of input materials. The 3M-3P-program was designed to work through the inputs of the employees. Employees were encouraged to report options that could reduce waste and emissions and could save money at the same time. The company promised that any option that would reduce costs would be implemented and the employee would receive a reward for reporting the option. In this way, 3M was able to reduce considerable amounts of waste and considerable amounts of costs at the same time².

The concept of CP was developed during the preparation of the Rio Conference. UNEP (United Nations Environmental Program) developed in 1991 the often-cited definition, where CP defined as the continuous application of an integrated preventive environmental strategy to processes, products, and services to increase efficiency and reduce risks to humans and the environment. It was meant to reduce the environmental impact of industry and built among others on ideas from the 3P concept (pollution prevention pays). Whereas sustainable development is a goal for a wide array of target groups (population, consumers, businesses, among others), CP is directed to business, industry (processes, products) and service. The original definition points primarily to technical aspects: CP strategies are fundamentally concerned with operations, environmental sustainability and maximization of waste reduction, recycling, and reuse at the enterprise level, and are thus microeconomic in scope³.

¹ *The research was funded by the grant from the Ministry of Education and Science of Ukraine (№ g/r 0117U003932).*

² *Dieleman H., (2007) Cleaner production and innovation theory. Social experiments as a new model to engage in cleaner production. Revista internacional de contaminación ambiental 23 (2) 79-94, 2007*

³ *Khalili, N.R., (2015). From cleaner production to sustainable development: The role of Academia. Journal of Cleaner Production. 96, 30-43.*

Dealing with environmental problems caused by industry in the 1970s put emphasis on pollution abatement, treatment of emissions and effluents using so-called end-of-pipe techniques before releasing to the environment. The costs of the control of industrial pollution and of monitoring compliance with the even more stringent legal requirements increased continuously and for industrialized countries typically reached 0.8 to 1.7% of the GNP over the period 1972-1986. During the second half of the 1970s, the concept of low and non-waste technologies emerged, and the emphasis shifted to pollution prevention rather than pollution treatment¹. After that, according to the 1st European Roundtable on Cleaner Production Programmes, 1994 CP was specified as the conceptual and procedural approach to production that demands that all phases of the life cycle of a product or of a process should be addressed with the objective of prevention or the minimization of short and long-term risks to humans and the environment. A total societal commitment is required for effecting this comprehensive approach achieving the goal of a sustainable society. Fresner² identified CP as a preventive strategy to minimize the impact of production and products on the environment. The principal actors are the companies, which control the production processes. They are influenced strongly by their customers and politics.

From another point of view Yaacoub and Fresner³ CP is a preventive, company-specific environmental protection initiative. It is intended to minimize waste and emissions and maximize product output.

Glavic and Lukman⁴ describe CP as a systematically organized approach to production activities, which has positive effects on the environment. These activities encompass resource use minimization, improved eco-efficiency, and source reduction, in order to improve environmental protection and to reduce risks to living organisms. It can be applied to processes used in any industrial sector and to products themselves (cleaner products). Andotra⁵ proposes to define CP with the accounting the business activity features: CP is a preventative approach to managing the environmental impacts of business processes and products. CP uses changes in technology, processes, resources or practices to reduce waste, environmental and health risks; minimize environmental damage; use energy and resources more efficiently; increase business profitability and competitiveness and increase the efficiency.

¹ El-Kholy, O.A., (2002). *Cleaner Production, Encyclopedia of Global Environmental Change*. J. Wiley & Sons.

² Fresner, J., (1998.) *Cleaner production as a means for effective environmental management*. *Journal of Cleaner Production*. 6, 171-179.

³ Yaacoub, A., Fresner, J., 2006. *Half Is Enough - an Introduction to Cleaner Production*. LCPC Press, Beirut, Lebanon. ISBN 3-9501636-2-X.

⁴ Glavic, P., Lukman, R., (2007). *Review of sustainability terms and their definitions* *Journal of Cleaner Production*. 15, 1875-1885.

⁵ Andotra, N., Chahal, N., Jyoti, J. (2015). *Sustainable Competitive Advantage: A Road to Success* Department of Commerce, University of Jammu, Baba Saheb Ambedkar Road, Jammu Tawi (J&K)-180006 (INDIA) Jammu & Kashmir India.

This the technical vision on cleaner production at the local, company level scale illustrated by Khalili¹: “Cleaner Production (CP) strategies are fundamentally concerned with operations, environmental sustainability and maximization of waste reduction, recycling, and reuse at the enterprise level, and are thus microeconomic in scope”. The scientists from the Kaunas University of Technology Lithuania² characterize CP as a preventive, integrated continuous strategy applied to products, processes, and services, to enhance efficiency, which improves environmental performance and reduces costs.

The definition of European Commission (OECD, 2018) defines cleaner technologies as technologies that extract and use natural resources as efficiently as possible in all stages of their lives; that generate products with reduced or no potentially harmful components; that minimize releases to air, water and soil during fabrication and use of the product; and that produce durable products which can be recovered or recycled as far as possible; output is achieved with as little energy input as is possible. It should be underlined that targets of CP also are in the process of evolving. According to L. Hens and C. Block³ the focus is on three aspects:

1. While originally the approach was mainly applied contributing to sustainable development in the production sector, involving the service and administrative sectors, next to the decision makers points to its relevance for a broader societal realization of sustainable development. Monitoring and assessment instruments should be adapted to this new and evolving context.

2. This widening towards sustainable development has far-going consequences. The main one is the dilution of the environmental targets. More and more environmental quality and responsible use of resources is not anymore, a target by itself. As an element of sustainable development, it becomes embedded in a wider strategy addressing also economics and social aspects. At the policy level quality of life (QoL) targets, of which environment is the part, move on the forefront.

3. The widening of the targets also manifests itself at a strategy level. Originally, business and industry had to cope with the effects of major calamities. They reply was first negating the issue by moving the attention towards other aspects as jobs. Following acceptance of their undercooled attention for environmental issues, they installed environmental (including energy and resources) management. This illustrates the defensive the strategy during the first post Second World War decades. Embracing environmental management

¹ Khalili, N.R., (2015). *From cleaner production to sustainable development: The role of Academia*. *Journal of Cleaner Production*. 96, 30-43.

²Definition of cleaner production. (2017). *Kaunas University of Technology Lithuania. Institute of Environmental Engineering*.
<http://www.un.org/esa/sustdev/sdissues/technology/cleanerproduction.pdf>.

³ Hens L., Block C., Cabello-Eras J.J., Sagastume-Gutierrez A., Garcia-Lorenzo D., Chamoro C., Mendoza H., Haeseldonckx D., Vandecasteele C. (2017). *On the evolution of “Cleaner production” as a concept and a practice*. *Journal of Cleaner Production*. 172(20):1. DOI: 10.1016/j.jclepro.2017.11.082

fundamentally changed this strategy: It allowed industry acting in a proactive way on environmental challenges. The approach allowed going beyond legal compliance and performing better on energy consumption and pollution than prescribed by the permits. This provided the sector a much more reliable perception in the environmental and sustainability debate. This fundamental move might provide a guideline for other sectors. Agriculture, forestry, and fisheries e.g. should leave their environmental impacting perception behind and opt for sustainable food production methods.

For promoting a better understanding of cleaner production among companies the nine guiding principles were formulated. Principles of CP adopted by Veleva and Ellenbecker¹ from the Lowell Center for Sustainable Production):

1. Products and packaging are designed to be safe and ecologically sound throughout their life cycles; services are designed to be safe and ecologically sound.

2. Wastes and ecologically incompatible byproducts are continuously reduced, eliminated, or recycled.

3. Energy and materials are conserved, and the forms of energy and materials used are most appropriate for the desired ends.

4. Chemical substances, physical agents, technologies, and work practices that present hazards to human health or the environment are continuously reduced or eliminated.

5. Workplaces are designed to minimize or eliminate physical, chemical, biological, and ergonomic hazards.

6. Management is committed to an open, participatory process of continuous evaluation and improvement, focused on the long-term economic performance of the firm.

7. Work is organized to conserve and enhance the efficiency and creativity of employees.

8. The security and well-being of all employees is a priority, as is the continuous development of their talents and capacities.

9. The communities around workplaces are respected and enhanced economically, socially, culturally and physically; equity and fairness are promoted.

Implementation of Cleaner Production principles will be effective in the case when a company has strong habits of core practices and principles (figure 1).

¹ Veleva V., Ellenbecker, Michael. (2001). *Indicators of sustainable production: framework and methodology*. *Journal of Cleaner Production*, 9, 519–549. Available at: www.cleanerproduction.net.

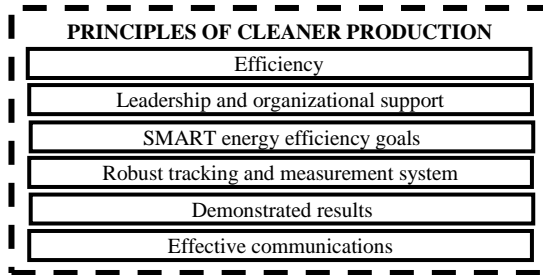

Figure 1 – The main principles of cleaner production at companies

Developed by the authors on the basis¹

According to the work⁸ the best corporate strategies for introduction cleaner production are:

- Efficiency is a core strategy.
- Leadership and organizational support are real and sustained.
- The company has SMART (Sustainable, Measurable, Accountable, Replicable, and Time Sensitive) energy efficiency goals.
- The strategy relies on a robust tracking and measurement system. The organization puts substantial and sustained resources into efficiency.
- Energy efficiency strategy shows demonstrated results.

The results of the best cleaner production allow to allocate the most attractive examples of cleaner production:

1. A reduction in the quantity of material or energy consumed in manufacturing a unit of product.
2. Certain forging techniques reduce the amount of material required to make the product while also reducing machining energy and waste.
3. A reduction in the hazardous material required to extract a unit of mineral in metallurgical processes.
4. Pre-aeration of ore in water increases the efficiency of gold extraction, thereby reducing the use of cyanide.
5. A reduction of materials used in a product Lightweight bottles and small caps for water bottles.
6. A reduction of air emissions, wastewater, and solid waste generated in the production of a unit or product.
7. Resource efficiency as pollution prevention, as in the case of recycling water to achieve zero discharge.
8. A reduction of water and energy use in hospitality services.
9. Water-efficient showers and toilet appliances; low energy illumination.
10. A reduction of energy use in low-income housing by using green building design.

¹Prindle, W. R. (2010). *From Shop Floor to Top Floor: Best Business Practices in Energy Efficiency*. Fairfax, Virginia: Pew Center on Global Climate Change, ICF International. http://www.pewclimate.org/docUploads/PEW_EnergyEfficiency_FullReport.pdf

11. Energy-efficient orientation to maximize the amount of light entering housing units, and shading to minimize the use of A/C.

Many reasons may be held accountable for the rate of implementation of cleaner production. Some explanations used in the evaluation studies are “a lack of capabilities”, “a lack of resources”, “a lack of management commitment”, and “a lack of an appropriate institutional framework”. Some reasons focus on processes inside companies, others in the institutional environment around companies. Each of them can be looked at as reasonable explanations for the rate of implementation that is lower than initially expected. The explanations are however partial¹.

Cleaner Production assessment is one of the specific Cleaner Production diagnostic tools. This is a systematic procedure for the identification and evaluation of Cleaner Production options for the companies that are launching a Cleaner Production project. The methodology allows us to identify areas of inefficient use of resources and poor management of wastes in production.

The aim of the assessment phase is to collect data and evaluate the environmental performance and production efficiency of the company. Data collected about management activities can be used to monitor and control overall process efficiency, set targets and calculate monthly or yearly indicators. Data collected about operational activities can be used to evaluate the performance of a specific process.

Indicators of cleaner production address all three dimensions of sustainable development – environmental, social and economic. The indicators of CP are developed mainly for production facilities, and they aim to address all key aspects of production – energy and material use (resources), natural environment, community development and social justice, economic performance, workers, and products.

The indicators of CP have the following main objectives: educate business about cleaner production; inform decision-making by providing a concise information about the current state and trends in a company/facility performance, environmental programs; promote organizational learning; provide organizations with a tool to measure their achievements toward cleaner production goals and targets; allow for comparisons between organizations’ performance in the environmental, social, occupational and economic aspects of their production; provide a tool for “cross-checking” organization’s mission and reporting results to interested stakeholders; provide a tool for encouraging stakeholder involvement in decision-making².

¹ Dieleman H. and Cramer J. (2004). *Strategies to implement cleaner production: towards a systems approach*. Erasmus Centre for Sustainability and Management, Erasmus University Rotterdam. Dkhili, H. (2018). *Environmental performance and institutions quality: evidence from developed and developing countries*. *Marketing and Management of Innovations*, 3, 333-244. <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.3-30>.

² Veleva V., Ellenbecker, Michael. (2001). *Indicators of sustainable production: framework and methodology*. *Journal of Cleaner Production*, 9, 519–549. Available at: www.cleanerproduction.net

On the base of the work¹ Veleva and Ellenbecker suggest twenty-two core indicators. These are chosen to measure common issues for all production facilities, such as chemical releases, energy use, water use, hazardous and non-hazardous waste, work-related accidents and injuries, charitable contributions.

The system of proposed indicators includes the next indicators: freshwater consumption, materials used, energy use, percent energy from renewable sources, kilograms of waste generated before recycling, global warming potential, acidification potential, kilograms of persistent, bioaccumulate and toxic chemicals used, costs associated with EHS (environment health and safety) compliance, Rate of customer complaints and/or returns, Organization's openness to stakeholder⁵ involvement in decision-making process, Community spending and charitable contributions as percent of revenues, Number of employees per unit of product/dollar sale, Number of community-company partnerships, Lost workday injuries and illness case rate (LWDII), Rate of employees' suggested improvements in quality, social and EHS performance, Turnover rate (or average length of service of employees), Average number of hours of employee training, Percent of workers who report complete job satisfaction, Percent of products designed for disassembly, reuse or recycling, Percent of biodegradable packaging, Percent of products with take back policies in place. In the last years, cleaner production has led to a paradigm shift in environmental management at the level of stakeholders, industries, businesses, and financial institutions, as well as local governments and communities. However, there have been a number of barriers to the promotion and adoption of cleaner production.

According to the guidance of Getting to Green – a Sourcebook of Pollution Management Policy Tools for Growth and Competitiveness² barriers arise from a combination of the following factors, any of which can impede the uptake of CP:

- companies lack of focus on CP;
- lack of awareness of cost savings from CP and hence reluctance to invest upfront costs;
- lack of technical ability to identify CP projects and develop these into profitable projects;
- perception of the risk of implementing a technology that may be outside the industry norm;
- lack of access to finance, although many CP investments require relatively modest sums.

¹ UNDP UNIDO. (2014). *UNEP Guidance Manual: How to Establish and Operate Cleaner Production Centre Cleaner Production and Environmental Management Branch*, UNIDO Vienna International Centre, <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/WEBx0072xPA-CPcentre.pdf>; Dow Jones Sustainability Group Index (DJSGI), 1999, *Guide to the Dow Jones Sustainability Group Indexes, Version 1.0*, www.sustainability-index.com; White, A. and Zinkl, D. Raising standardization. *The Environmental Forum*, January–February 1998:28-37.

² Ahmed, K. (2012). *Getting to green: a sourcebook of pollution management policy tools for growth and competitiveness*. Washington, DC: World Bank; Warlenius, R., Pierce, G., Ramasar, V., Quistorp, E., Martínez-Alier, J., Rijnhout, L., Yanez, I., 2015. *Ecological debt. History, meaning and relevance for environmental justice*. EJOLT Report No.18, 48 p.

From the other side in the paper¹ the experts systematized 10 barriers to promote and adopt of cleaner production (figure 2).

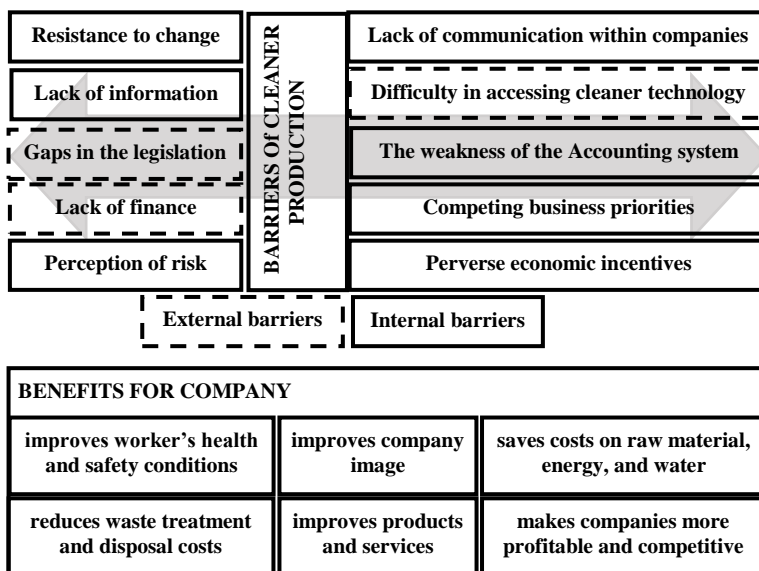

Figure 2 – The main barriers and perspectives to implement cleaner productions among companies

Developed by the authors on the basis^{18,2}

Thus, the first key barrier is resistance to change. Many stakeholders have an attitude to follow business as usual and not adapt to change. Any change is considered as unwarranted, risky and not necessarily profitable.

Therefore, lack of information, expertise, and adequate training. Many a time, the stakeholders are interested in the concept of cleaner production but are unable to put it in practice, due to information gaps and lack of technical assistance.

Besides, the most difficult barriers are lack of communication within enterprises. At times, a stakeholder gets interested in cleaner production and has the necessary skills or expertise. However, the stakeholder is unable to communicate the concept and its benefits to the top management. This creates a barrier to implement cleaner production.

¹ United Nations Environment Programme Division of Technology, Industry, and Economics (UNEP DTIE) – CP Assessment in Industries. (2018). *The 10YFP adopted at Rio+20*. http://www.unep.org/PC/cp/understanding_cp/cp_industries.htm; Pavlyk, A., Lyulyov, O., Chygryn, O., and Pimonenko, T. (2018). *Ukrainian energy sector: ecological and economic features*. *Scientific Bulluten Economics and Region*, 2 (69), P. 28-33.

² Ahmed, K. (2012). *Getting to green: a sourcebook of pollution management policy tools for growth and competitiveness*. Washington, DC: World Bank;

A significant impediment to the adoption of cleaner production is the emphasis of enterprises on short-term profitability. Since enterprises are judged by markets and investors principally on short-term performance, they have difficulties in justifying some of the investment in cleaner production processes and technologies, even when there are demonstrably attractive long-term financial returns.

Cleaner production involves possibilities for process modification, equipment replacement or product/packaging redesign. Some stakeholders view this as risky, especially if the technology is not proven, or the product is not tested in the market.

Investment in new, cleaner technology is a major decision for enterprises to undertake. In addition to the substantial costs of new technology, there are several potential external barriers, which may discourage or prevent enterprises from updating their existing plant and equipment. These can include the complexity of new technology, the level of technological specificity (cleaner technologies may be hard to transfer from one user to the other), etc.

It should be underlined, that the gaps in the accounting systems provoke the failure to capture environmental costs and benefits. Accounting systems and project appraisal procedures very often fail to take adequate account of environmental impacts, risks, liabilities and associated costs (which are not easily quantifiable to start with). Because of these limitations, the stakeholder is often unable to place environmental performance in the business perspective and therefore fails to fully appreciate the economic benefits of practicing cleaner production.

The analysis of the foreign experience showed that the implementation of cleaner production technologies has been hindered by a lack of access to finance. Banks, government investment agencies, corporate finance departments, venture capitalists, and other sources of risk capital for the industry either discriminate against or do not have the competence to evaluate applications that concern cleaner production programmes, thus severely¹.

A lack of orientation in the existing national policy and regulatory framework towards cleaner production is one of the major impediments to the adoption of the cleaner production strategy. Conventional regulatory approaches have in many cases proved to be counterproductive to the uptake of cleaner production. By assuming that the regulators are in the best position to determine appropriate action, regulations may engender an attitude of complacency on the part of the management.

Economic subsidies for business resource inputs may be a significant disincentive to cleaner production. For example, to the extent that governments subsidize the price of energy and water or the prices of relatively polluting fuels, through subsidies, they will diminish the financial benefits of cleaner production.

¹ Druzhynina, V., Likhonosova, G., & Lutsenko, G. (2018). *Assessment welfare of the population in the synergetic system of socio-economic exclusion. Marketing and Management of Innovations*, 2, 54-68. <http://doi.org/10.21272/mmi.2018.2-05>

3.8 Adaptation of the Utility Theory for Provision of Analytical Information Quality

The transition to a market economy in Ukraine, the adaptation of management systems of any level to the requirements of a competitive environment requires the establishment and maintenance of quality management. Solving problems that arise before accounting and analysis is impossible without specifying their place and role as important components of the general information system of business entities of any level, as well as self-identified systems that have common features and features in relation to each other. As is known, a system is a set of elements that form a certain integrity.

Consider whether the economic analysis of the criteria for identifying systems corresponds:

- the effective functioning of economic analysis is ensured by the interaction of its objects, subjects, principles, directions, types, methodical techniques, organizational approaches, taking into account the utility requirements - hence, there are links between elements of the system;

- the system of economic analysis, researchers, as a rule, are divided into separate subsystems according to the established features - for example, the subsystem of the retrospective, operational, current, strategic and other types of analysis - therefore, in the system hierarchy there are subsystems;

- the system of economic analysis is in functional interactions with interdependencies with systems of accounting, control, as well as other components of the general control system - that is, there is a direct organizational and information communication with systems of different order and functional orientation;

- economic analysis is based on economic information on the external and internal environment of objects and subjects of analysis and produces analytical information more responsive to the needs of management and stakeholders - that is, there are processes for obtaining, processing and transmitting analytical information;

- organizational and economic analysis can be carried out in a centralized, decentralized or mixed form, which involves proper management of the work of the executors of the analysis by the owners and managers of business entities - this indicates the existence of processes within the aggregate.

Economic analysis as a system has certain properties, and in order to ensure the quality criteria, account must be taken of the effects of the laws of a market economy. One of the fundamental concepts on which market relations are based is the theory of utility. In our opinion utility of economic information means a level of satisfaction of the economic interests of some persons or organizations.

The essence of the subsystem of the utility of economic analysis is that it is structurally and logically related to other subsystems, and includes both universal quality characteristics of utility, inherent in all subsystems, and specific, inherent only to it. The most interrelated information in the control system is the functions of analysis and accounting. Qualitative characteristics of the usefulness of economic information are used by both subsystems, although in different volumes.

Less diversified is a list of institutionalized quality characteristics of the usefulness of economic information subsystems of accounting and reporting; as well as control. At the same time, the subsystem of usefulness of analytical information based on accounting and reporting provides for the use of qualitative characteristics of the usefulness of accounting information (but with respect to another information base), such as: representativeness.

In accounting and reporting, this qualitative characteristic involves providing the maximum amount of information associated with primary and secondary monitoring and data mining. In the economic analysis, the qualitative characteristic of representativeness necessitates the full disclosure of both accounting and information of subsystems of internal control, planning, regulation.

The system for managing the usefulness of economic information for decision-making involves the availability of direct and reverse information links within the respective subsystems. Thus, regulation of the qualitative characteristics of the usefulness of economic information in the subsystems of accounting, analysis and internal control is carried out.

The priorities of the usefulness of analytical information may vary and depend on the nature of the state's economic policy, the needs of the strategic and current management of economic entities, the motivation of management personnel, the degree of resource constraints, and other factors.

As our studies have shown, qualitative characteristics are among the main (by frequency of isolation): relevancy, reliability, representativeness, comparability (comparability). Isolation of these qualitative characteristics of utility as the most important shows that they, according to the results of research by most authors, determine the effectiveness of the system of information management of management decisions. Therefore compliance with the above qualitative characteristics of the usefulness of economic information should be based on the organizational systems of accounting, economic analysis, internal control. In addition, when developing the methods of economic analysis, the answer should be given to the question of what qualitative utility characteristics will be served by the analytical information obtained as a result of the application of this methodology.

Since the subsystem of economic analysis directly generates the necessary information for management decisions, the requirements for the quality of the information that it produces should be more detailed and cover those utility characteristics that are necessary and sufficient for the management process.

The usefulness of analytical information for the management process is conditioned by the observance of many qualitative characteristics: representativeness, appropriateness, reliability, materiality, timeliness, excess of the effect of the use of information over expenses to ensure its management, transparency. The use of these qualitative characteristics has certain features depending on the subjects of obtaining information benefits. Therefore, we consider it expedient to distinguish three types of usefulness of analytical information: social, collective, individual.

The public utility of economic information of analytical information is achieved by observing all possible qualitative characteristics of economic

information: relevance, excess of the effect of the use of information over expenses to ensure its management; continuity; suitability for machine data processing; timeliness; clarity; authenticity; efficiency; neutrality; representativeness; comparability; materiality; truthfulness; periodicity; availability; functionality, transparency.

Public utility is determined at each stage of development of society by the relevant state institutions. The collective and individual utility of analytical information is determined by users.

The total usefulness of analytical information is the result of a combination of social, collective and individual utility. At the same time, depending on the level at which the utility is determined, different combinations of its types are possible. For example, at the micro-level, the priorities for choosing the most important qualitative characteristics of the usefulness of analytical information are determined by individual and collective (corporate) motivation. On the meso-level, the levels of local government, the system of usefulness of analytical information must take into account both social and collective economic interests.

1. Consequently, when developing new or improving existing methods of economic analysis for analysts-scientists and practitioners, it is first necessary to determine:

2. for which level of the economic system of the country is assigned analytical information formed with their help;

3. what types of useful analytical information will serve these methods;

4. whether the following theoretical and methodological regularities of the subsystem of the usefulness of analytical information are taken into account in the method of economic analysis.

The usefulness of analytical information as a service subsystem of the information management system is subject to the regularities:

1. Each qualitative characteristic of analytical information has its social, collective and individual utility. They can be pre-assigned to meet the needs of the subjects of management systems.

2. The public utility of analytical information can be determined in an additive way and involves the maximum cost of obtaining it. It is regulated by state and non-state institutions through the introduction of appropriate analytical techniques.

3. Adjustment of the qualitative characteristics of the usefulness of analytical information can be both external and internal in relation to the subject of the entity.

4. Lack of management of qualitative characteristics of the usefulness of accounting and analytical information, non-consideration or conscious refusal of any of them for economic or other reasons may ultimately lead to deterioration of valuation indicators.

5. A separate entity can individually determine the benefits of each component of the usefulness of analytical information and set priority priorities.

The existence of this property of the subsystem of utility determines the availability of an alternative to a user choosing one or another priority characteristic, for example: representativeness or relevancy.

This approach is inherently behavioristic and, to a certain extent, motivates the subject of governance.

Organization of the process of selection of useful qualitative characteristics of analytical information can be carried out with the use of expert assessments and SWOT analysis. In doing so, it is necessary to take into account the scenarios and the type of management policy of the entity. The model for organizing the selection of qualitative characteristics of the usefulness of analytical information is shown in Fig. 1.

In the first stage, the subject of management is the formation of the needs of the management system in the information subsystem as a whole, and in the context of individual segments and centers of responsibility. In the second stage, in accordance with the motivation and needs, a basic model of the usefulness of information is formed taking into account the above-mentioned regularities of the existence of the service function of the usefulness of information.

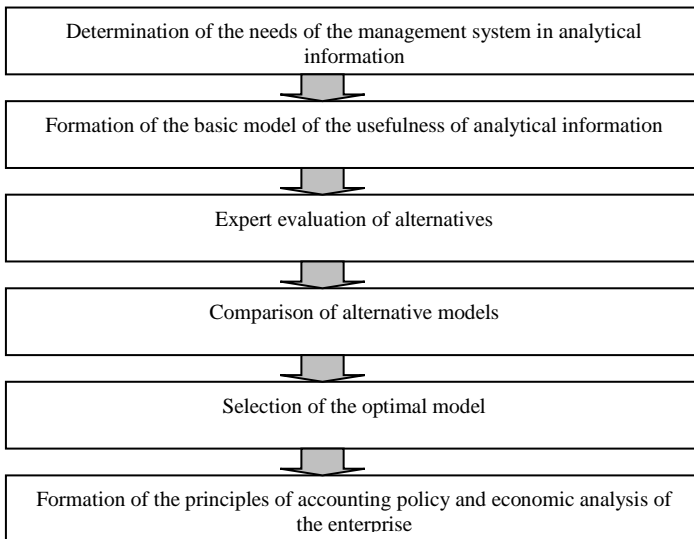

Fig. 1 – Model of organization of selection of qualitative characteristics of the usefulness of analytical information

The basic utility model of information may be formed from one or more qualitative characteristics, depending on: the object of analytical information, the nature of the trends of the analyzed indicators, time, space and cost limiting parameters. In the third stage, the subject of management conducts an expert assessment of the optimization of the basic model of useful analytical information through the formation of alternative utility models.

A logical continuation of the optimization process is a consistent comparison of alternative utility models with the model of maximum utility of information. Such a model, as a rule, implies observance of all possible or regulated legislation (for example, in the accounting rules) and methods of economic analysis of qualitative utility characteristics. The fifth stage of the organization of the selection of useful analytical information is the selection of an optimized model on the criteria of "benefits - costs" or "benefits - costs - risk".

At the final stage, based on the optimized model, the principles of accounting policies of the entity are formed or reviewed, which are later stipulated by the order on the accounting policy of the enterprise.

Compliance with the proposed algorithm in the model of organization of the selection of useful information characteristics allows to effectively regulate the accounting policy of the enterprise and improve internal analysis for the needs of better quality current and strategic management.

The relationship between the criteria of usefulness of information and economic benefits is shown in Fig. 2.

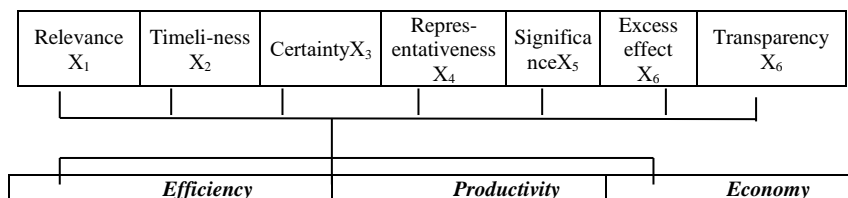

Fig. 2. Model of the relationship of the criteria of usefulness of analytical information with the criteria of economic benefits

According to the model, to a certain extent, each of the qualitative characteristics of utility, realized in the accounting policies of the enterprise and the methods of economic analysis used, affects the increase of the economic benefits of the entity. However, to assess the nature of this impact is possible only by expert means and means of mathematical modeling.

The criteria for economic benefits regulate institutional and practical approaches to the usefulness of analytical information.

Their implementation at the micro level is conditioned by the motivation of the owners and management personnel of the business entities, their financial needs and capabilities.

Utility is a productive function and, according to research prof. V.K. Savchuk can be formalized in the form of additive and multiplicative models. However, the formalization of the utility function should take into account the conditions of its existence and use. As you know, business entities can operate in conditions of full or partial certainty of information. Determination of the environment of the existence of enterprises is possible with full disclosure of information. However, this option is largely abstract, unlikely. In modern

conditions, most economists are adherents of the idea that business entities operate in conditions of full or partial uncertainty in the information environment, which should take into account the degree of risk activities. In relation to the utility function, this implies the need to take into account the Arrow-Pratt coefficient in the aforementioned models, which is equal to the ratio of the second and first derivative of the utility functions under risk conditions.

The mathematical interpretation of the usefulness of analytic information will look like (1):

$$K = f\left(\sum_{i=1}^n h_i\right) \cdot k_{EP}, \quad (1)$$

where: K - the total usefulness of analytical information;

h_i - a qualitative characteristic of the usefulness of analytical information;

k - the Arrow-Pratt coefficient.

The value of the total usefulness of analytical information varies depending on:

- a) the chosen strategy of enterprise development;
- b) combinations (shares) of separate expenditures related to fixed and variables related to the provision and carrying out of economic analysis;
- c) identified requirements for the organization of economic analysis;
- d) limited resources in time and volume;
- e) motivation and type of behavior of interested parties;
- f) scientific and technological progress and related innovative processes in the formation, processing and use of economic information;
- g) level of ambiguity of the environment;
- h) degree of realization of risks (production, financial, others).

Legislative and regulatory policies of the state and its institutions have a significant influence on the level of function, which determine relevant and substantial amounts of analytical information and ensure their formation at the level of enterprises, institutions and organizations.

In addition, account should be taken of the possibility of showing the effect of indifference to the results of economic analysis by employees and managers of enterprises for a number of reasons:

- insignificant volumes of financial and economic activity;
- incompetence, insufficient economic training of employees;
- non-fulfillment of functional duties by employees of economic services of the enterprise;
- weak moral and material motivation before conducting economic analysis;
- conservative policy of financial management;
- distrust of the results of economic analysis;
- full or partial non-compliance with the principles of accounting, internal control and economic analysis;
- stages of enterprise development.

The classification division of the functioning of economic entities in terms of certainty and uncertainty should be taken into account in the well-known model of market relations "benefits - costs". This model is suitable for conditions of certainty. Otherwise, the logically-driven model of "benefits-costs-risk" should be considered.

The use or non-use of certain qualitative characteristics in the external and internal environment leads to asymmetric economic information. Losses associated with the existence of asymmetric analytical information for economic entities are:

- loss of competitive advantages;
- reduction of the market segment;
- non-compliance with strategic goals and objectives;
- realization of threats connected with operational, investment, financial activity and extraordinary events;
- an increase in the share of insider transactions in the stock market and, accordingly, investment risks;
- lack of income and net profit due to asymmetric information about the goods;
- loss of motivation for innovation activities;
- increased costs for reducing asymmetry;
- presence of latent (hidden) threats, actions and characteristics;
- the possibility of choosing suboptimal solutions among alternatives.

For an external environment, the presence of asymmetric information causes losses in the form:

- weakening the level of controllability of processes occurring in a market environment by state and non-state institutions;
- an increase in the share of the shadow economy sector;
- lowering the level of investment attractiveness;
- increase in the level of threat of bankruptcies of business entities;
- increase in unproductive expenses aimed at reducing the level of asymmetry of economic information.

Neutralize or minimize losses associated with the asymmetry of analytical information is possible by regulating identified qualitative characteristics of its usefulness for relevant users and increasing the level of analytical elaboration, the use of a greater number of complementary types of economic analysis, taking into account its functions.

By studying the relationship between qualitative characteristics of utility and functions of economic analysis, it is necessary to take into account the fact that when identifying the priority qualitative characteristics of utility, users of analytical information would like to receive their ordinal utility (Table 1).

According to the causal approach, as well as using such general scientific methods as analysis, synthesis, induction and deduction, it should be noted that for the most complete provision of evaluation-diagnostic and protective functions, economic analysis performers need to adhere to such important qualitative characteristics of analytical information as reliability, materiality, relevancy, representativeness, transparency, timeliness, excess of effect over costs. Studies

show that the implementation of the regulatory function of economic analysis should provide for the applicable methods of securing the output of the subsystem of economic analysis of the qualitative characteristics of reliability, relevance, transparency, timeliness, exceeding the effect over costs.

Table 1 – In order of the characteristics and functions of economic analysis for the ordinary kinista

Qualitative characteristics of the usefulness of analytical information	Functions of Economic Analysis				
	Evaluation and diagnostic	Regulatory	Search engine	Protective	Communicative
1. Reliability	+	+	+	+	+
2. Substantiality	+		+	+	+
3. Relevance	+	+	+	+	
4. Representativeness	+			+	
5. Transparency	+	+		+	+
6. Timeliness	+	+	+	+	
7. Excess effect over costs	+	+	+	+	+

Since the communicative function of economic analysis relates more to the information needs of the stakeholders from the external environment, the requirements for the set of qualitative characteristics will differ considerably.

The conducted studies indicate that the practical application of qualitative characteristics of analytical information should be carried out:

1) by reflecting in the general requirements of existing methods of economic analysis used by state and non-state institutions, as well as observing them in the process of analysis;

2) using expert analysis methods of economic analysis;

3) when developing the interested parties new methods of economic analysis, functionally interrelated with a set of relevant qualitative characteristics of the usefulness of analytical information.

One of the most important in the process of accepting and supporting management decisions, as seen from the foregoing, is the qualitative characteristics of reliability and materiality, which is due to system requirements of users. Their theoretical and methodological comprehension is important in order to further improve the practice of economic analysis, taking into account the implementation of the target function - increasing the effectiveness and quality of information.

3.9 Development of Accounting and Tax Procedures for Freelance Activity

Changes taking place in the modern economic space, raising its level of innovation, predetermine the necessity of transforming the content and nature of labor, its intellectualization, changing the structure of the forms of economic and, in particular, labor relations. More attention is paid to mental work, creative and innovative forms of work that are difficult to assess and control. In response to the challenges of the economic environment, the practice of applying the project approach, which involves focusing on the outcome of work, which depends on creativity, creativity, and the ability to adapt to change, is spreading. The project approach, as the experience of many developed countries shows, determines changes in economic relations at the micro, meso and macro levels. At the same time, fluctuations in staffing requirements at different stages of the project translate the freelance institution into attractive and effective forms of employment. Strengthening the innovative requirements of the product, impossibility of mass production leads to changes in the content of labor and determines the new nature of labor. Intellectual work, knowledge acts as a new resource of production and reduces the dependence of employees from the employer. Such tendencies lead to the spread of specific forms of employment, which enable them to independently choose the most profitable projects in terms of using their own competencies, time and remuneration.

Informatization, intellectualization and globalization, which have rapidly expanded all spheres of human life in developed countries, fundamentally change the socio-economic development of the world, the states, the population and every individual, opening unprecedented opportunities and creating new problems at the same time. Human capital under such conditions becomes not only a determining factor of competitiveness, but also a dominant form of social and personal wealth, the basis of intellectual and social capital as a condition not only for economic, but for civilization as a whole.

Particularly noticeable changes under the influence of these trends take place in the labor market. In particular, the share of remote forms of employment, which is implemented through digital communication, is increasing. Professionals of a wide variety of industries give freelance-projects a greater part of their own working hours or completely change the form of employment, looking for the best way to realize their labor potential.

The problem of introducing flexible forms of employment has been the subject of research by scientists over the last decades, but changes are taking place very rapidly and dramatically, so the scientific understanding of the mechanism of formation and development of non-standard forms of employment, of various opportunities and problems of implementing labor potential under such forms of employment remains inadequately worked out and requires systemic research aimed at improving the regulation of social and labor relations in new segments of the labor market.

The development of the global economy puts forward demands for flexibility and individuality as key factors in winning a competitive struggle. This,

in turn, creates new demands on the labor market: high quality work force, the possibility of leaving the classical employment institute, developing the best human abilities, removing barriers to the implementation of the best skills. The classical employment institute, where the main requirements are continuous employment, hard work schedules, stable payrolls, are linked to the social insurance system, and the availability of social and labor guarantees runs counter to the requirements of the development of modern sectors of the economy. The answer to the challenges is the "freelance" phenomenon.

The scientific community of different countries uses different terms, which in their essence can be synonymous, but in content reflect different aspects of the manifestation of distance employment. The form and means of doing business are based on all definitions (such as telework, telecommuting, telejob, flexplace, peripheral jobs, work-at-home, home-based work, remote work, eWork).

The concept of "telecommuting, remote work" appeared in 1972 and was associated with the name of the American scientist Jack Nille, who suggested that workers do not necessarily have to be physically present at the office, as communication between employees may be supported by modern means of communication. Remote work is the performance of a labor function outside the location of the employer of its branch, representative office, outside a stationary workplace, territory or object directly or indirectly under the control of the employer.

In the general sense, freelance is a work whose content consists in the fact that some person or firm for hiring someone who can be in another city or even in another country. In countries of Western Europe and the USA freelance - free employment, mostly remote from the state of the organization. Kuek et al. (2015) focused on freelancing potential as a new way for socioeconomic development for the development of country governments and the development of practitioners, mainly in the employment of youth, the exports of services, and contribution in the digital economy¹.

In professional terms, freelance is a contract work for different companies, unlike work as an employee for one company². In professional societies the essence of the notion of freelance is seen in the following: it is a distant job, in which does not require the presence of an employee in the workplace³.

Wide understanding of freelance is provided by Kapchenko R. L.⁴, treating freelance as a type of employment (employment) in the market of goods and services, characterized by the independence of the choice of form and place of its implementation and a low degree of dependence on the employer.

¹ *The Global Opportunity in Online Outsourcing* / [Kuek, S. C., Paradi-Guifold, C., Fayomi, T, Pina, P. and Singh, M]. World Bank Group. – Geneva, 2015. – 340 p.

² *Freelancehunt*. [Electronic resource] – Access mode: <https://freelancehunt.com/>

³ *E lance joins the Upwork community*: [Electronic resource] / – Access mode: <https://www.elance.com/i/f/statistics>

⁴ *Kapchenko R. L. Self-employment in the labor market: freelance* : [Electronic resource] / – Access mode: http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2012/Economics/5_123114.doc.htm

The primary hypothesis about the essence of freelance is based on the fact that it is a special type of employment without a long-term employment contract, outside the state organization. The study of freelance should begin with the determination of the place of this phenomenon in many types and forms of employment, with the disclosure of its structure. According to the form of ownership of the means of production, the classification of freelance to any category is not possible, since the means of production often belong to the employees themselves, but it happens that employers involve employees who carry out tasks using the means of production owned by the employer. Unable to unify freelance and on the basis of the place of performance. The regularity of its implementation depends on the self-organizing freelancer of his labor activity, which may be either temporary or even occasional, and occupy a certain number of hours daily. Most freelancers work on civil contracts, which, in essence, is a strengthening of labor relations, although many professionals still refer freelance to informal employment. It is easier to identify freelance according to the mode of operation, because it implies a focus on the result, not on time worked. For a more precise definition of the nature and place of freelance it seems appropriate to compare it with some forms of employment. To define freelancer the term "freelance worker" is often used. However, this does not mean that all freelancers are freelancers, as well as the fact that when working freelancers, people do not necessarily count outside the organization's staff. Compare freelance and freelance is not quite correct, since today a large number of freelancers, not only do not lie in the state of the organization, but even do not enter into written agreements, formalizing work activities in oral arrangement.

It is incorrect to consider the equivalent concepts of "freelance" and "deleted work" ("remote work"): a staff member can work remotely. In the scientific literature, freelancers are called "self-employed", replacing free employment with "self-employment." Freelance nevertheless should be separated from this form of employment. In international and domestic practice self-employed people are considered to have their own business; by kind of activity and legal status, they are attributed to entrepreneurs. Among them, in turn, distinguish employers employing hired labor on an ongoing basis, and those who either partially apply it or do not apply at all (employed individually, in households of the type, in enterprises of collective ownership). Freelancer services obviously do not fall under this definition of self-employment. But from here it follows that the busy ones are, in fact, entrepreneurs, although not all entrepreneurs are self-employed.

Proceeding from the above judgments, we can propose the definition of freelance as a type of human activity, in the form of self-employment, which is expressed in the provision of services, mostly remotely, on the basis of a short-term contract for a certain list of works between the customer and the performer. Types of freelance are shown in the table. 1

Freelancers - is the person providing the services on the project basis, are independently responsible for the costs of their working time and the risks of economic inactivity between the projects covered by their own funds. The success

of freelancers determined by the ability to acquire the proper competencies and take into account the rapid changes taking place in the economy.

Table 1 – A meaningful description of freelance operations

Type of freelance	Contents and peculiarities of labor activity
limited freelance	Employees are on the staff of the company - full time, but perform their duties in any convenient place with Internet access, or “hired” remote workers, but do not come to the office
part-time freelance	Constantly working in some organization, free from the main work (study) time implementing projects to generate additional income and / or experience
full-time freelance	Constantly working through the Internet, looking for orders for specialized resources, on the Internet, are representatives of creative professions, conduct their own business
freelance specialized coworking center	The organization offers jobs to employees of other organizations, taking workplaces with office equipment, high-speed Internet, access to databases, software products

The analysis of the freelance operations market shows that in Ukraine 42.6% of people are "full-time freelancers"¹, 38.8% of them plan and after 5 years to continue to engage in freelance activities, another 38.8% plan to organize and develop their own business, 18.4% of respondents plan to combine freelance with other types of employment and only 2% plan to work in the organization as hired workers. That is, 77.6% do not plan to be hired in the future, and half of them use freelance to further develop their own business, since it does not require significant investment and hiring of employees. Accordingly, a significant number of freelancers are actually considering freelance as a process for building a larger business.

Today, freelancers are independent employees who are not in the state of the organizations, but on their own provide services to customers through the use of information and communication technologies, without a long-term employment contract. In today's developed society, knowledge itself becomes the main means of production. An employee with unique knowledge does not just become equal with the employer in the social and labor relations, he can already do without the employer or at the same time use the opportunities provided by several employers. Freelancers have their (often very specific) specialization and high qualifications, they often perform only a certain list of works, but for a very wide (not limited to the borders of the country) circle of customers and independently organize their working space and time.

Almost all freelancers use information and computer technology to communicate with customers, to receive and disseminate information about themselves. Nowadays the number of traditional "free professionals" - consultants, artists, lawyers, artists, doctors, architects and others - is growing rapidly. They are not completely separated from the customer, they often communicate with him

¹ Solyarchuk N. Yu. *Freelance Activity in Ukraine: its State and Problems of State Regulation [Electronic resource] – Access mode: http://business-inform.net/export_pdf/business-inform-2014-4_0-pages-284_289.pdf*

personally, but they remain independent in the organization of their work. However, a larger and growing proportion of freelancers carry out their main activities, working remotely on a computer, almost never meeting their customers. Such workers are called electronic freelancers, and the very use of their labor potential has specific problems and is the subject of research in this work.

The implementation of work with such freelancers is carried out through specialized websites - freelance exchanges, on which a remote employee can find customers, and customers - a freelancer who will take on the implementation of a specific project. Under conditions of globalization, this kind of activity allows freelancers to cross all borders and to cooperate with companies both in their country and to execute orders of foreign employers. Each stock exchange has its own participation and pay guarantees. FreelanceSwitch Jobs, Elance, oDesk, etc. can be considered among the most popular world-class online freelance platforms.

Most of the developed countries are highlighting on freelancing income to contribute in GDP. For example, 34% of U.S. workforce (53 million) are working as freelancers who are adding \$715 billion annually to the economy¹.

Regarding the global freelance market, according to expert estimates of the world's largest freelance-platform "Upwork", the freelance services market has a steady growth, with freelancers accounting for 60% of the global labor market by 2020, and the turnover of the remote market will reach 46 billion dollars. As for wages, analysts point out that the total earnings of independent specialists is about \$ 1 trillion. per year².

Every year, the number of freelancers around the world continues to increase, but record numbers of growth are showing Ukraine. The sphere of information technologies (IT) in our time is important for any country, but for Ukraine it is of special significance. Firstly, this sphere is a bright representative of an innovative economy based on the knowledge and competencies of a person, this is almost the only sphere of an industrial and post-industrial economy, which is developing dynamically in our country. Secondly, even in the unpredictable depth of the systemic crisis that swept Ukraine in 2014-2016, this sphere continues to grow and develop. Thirdly, in Ukraine, the number of enterprises engaged in IT activity is constantly increasing, as well as the number and share of people who are employed in it (and, most importantly, engaged in intellectual work). Ukraine ranks fourth in the world by their number after the USA, Russia and India. Fourthly, this sphere is least affected by corruption; it has a rigid but almost "pure" competition (and this may be the main factor in the dynamic development of this sphere). Fifthly, after the sharp drop in the hryvnia against the foreign currencies in 2014 in this area (which, due to globalization and informatization, works almost without borders), labor remuneration has become the most competitive, enabling the most able and most motivated employees to be attracted.

¹ *Freelancing in America: A National Survey of the New Workforce, An independent study commissioned by Freelancers Union & Elance-oDesk*

² *The growing freelance market in Ukraine: a global trend or a local phenomenon?», [Electronic resource] – Access mode: <http://forbes.net.ua/opinions/1406741-rastushchij-rynok-frilansa-v-ukraine-globalnaya-tendenciya-ili-mestnyj-fenomen>*

In addition, in Ukraine, in the context of the crisis, the question of finding additional earnings was actualized for millions of citizens. In addition, due to the deterioration of the economic situation, the owners of the companies prefer the short-term projects, therefore it is more profitable to use methods of outsourcing of some business processes and tasks (delegation of internal tasks outside, order of execution of one-time or periodic works to other firms or individual specialists) than employing and retaining (probably without specific permanent loads) highly skilled employees. Ukrainians began to work actively in electronic freelance about ten years ago, but since the beginning of 2015, freelance has become even more popular. Nowadays one in five Ukrainians of working age is sometimes engaged in freelance, and rarely - completely abandoning traditional employment. But wishing to have additional earnings in this way even more - about 90% of the informed adult population.

Specialists of the International Labor Organization have identified a number of factors that have influenced the formation and development of distant labor relations in the labor market, which include: technological, social and psychological, social, institutional, economic climate in the country, opportunities within the firm. The reasons for the emergence and development of "freelance" in the Ukrainian labor market are different, but more often it is a need for additional earnings. Other motives for partial or full transition to distance employment are: the desire to turn the hobby into paid work; dissatisfaction with the available labor conditions under an employment contract; job loss due to the reduction and difficulty of finding new traditional jobs; high and opaque competition in the traditional forms of labor market; the desire to independently organize their working hours, which opens opportunities for independence and development; the desire to get professional experience in the desired field; the need to combine family responsibilities with paid work, etc.

On the whole, it can be argued that the main factors contributing to the development of freelance in Ukraine are the growth of global competition, rising risk costs, the implementation of entrepreneurial activity in the conditions of instability, the growth of the share of service, technological progress and the increase in living cost. Freelance has an impact on other modern institutions, that is evident by: the need to form a new culture of financial relations in the labor market between freelancer and customer; low labor market performance and the discrepancy between the classical job search institutes (employment services, criteria for job applicants, diplomas and other professional attributes) to new forms (recommendations, summaries, portfolios, profiles in networks, electronic job search networks), which reduces the quality of the hiring process labor force; underdevelopment of culture of regulation of relations between freelancer and customer; insufficient development of the culture of communication (the freelancer spends a lot of time and psychological resources on creating his own image, finding an employer, providing decent income, have guarantees of payment for the work done). It is necessary to highlight the main driving forces behind the development of the freelance institute on the part of the customer, who acts as a buyer on the labor market and a freelancer acting on it by the seller. The needs of

the customer (the buyer) are as follows: the payment for the result of the work of the employees, and not the process, which, in turn, is a requirement of the flexibility of the business, which is formed by the market and becomes one of the key factors of competitiveness; the opportunity to get the best work force; the opportunity to use the best competencies and enhance the business innovation; outsourcing of staff training, job creation, career development and other risks of permanent staffing.

Freelance has its advantages and disadvantages in activities, both for the freelancer and for the employer. The advantages of working freelancer include: independence - the freedom to choose a job task; free work schedule; there is no transport problem, the opportunity to work at home (which is especially important for young mothers and low-mobil categories of citizens); the most comfortable working conditions - a personalized workplace, clothing, temperature regime, food, etc.; a relatively high level of income (the freelancer does not need to spend money on office rent, daily transport costs, etc.); performing only their own work; creating an optimal balance between work and family; the opportunity to independently choose a job and refuse to perform uninteresting projects; opportunities for international cooperation; the ability to independently choose partners, rather than adjusting to an already existing team.

Maria S. Marti¹ showed that employers can eliminate inefficiencies by introducing a dual job market with a better paid job but which requires working all the time (commitment job) and a lower paid one with the worker having freedom to choose when to work (freelance).

Advantages in the employer's activity: the ability to pay only for the work done, but not for hours spent in the workplace; the opportunity to attract specialists of a higher class from different regions; the opportunity to save on an expensive workplace in the office; no need to provide social guarantees, pay for holidays and hospitals; the ability to minimize document flow and reporting; the opportunity to refuse to continue cooperation with a freelancer at any moment, which is easier than the dismissal of a full-time employee and requires the availability of certain grounds and compliance with more complex legal procedures. By employing talent from freelancers, employers also benefit from: access to a large number of employees, which reduces wage costs as a result of a competition between freelancers for a project order; accelerating the work, as the freelancer is interested in the prompt and qualitative implementation of projects; possibilities of unimpeded transformation and restructuring of the enterprise; reducing barriers to entering new markets (including foreign ones).

To date, all distant work areas have been spread in Ukraine, which creates favorable conditions for Ukrainian employers to attract freelancers to participate in providing domestic and foreign organizations. According to statistics, the largest number of freelancers from Ukraine is involved in the IT sphere, the smallest part is designing, working with text, marketing, etc. But the conditions for exercising

¹ Maria Saez Marti Siesta: *A theory of freelancing* [Electronic resource] / – Access mode: <http://www.econ.uzh.ch/static/wp/econwp055.pdf>

freelance in Ukraine can not be called favorable for the professional development of workers. At the moment, the general strategy for the development of this type of employment is not yet developed, which is, in essence, spontaneous. Educational institutions, although constantly increasing the training of specialists in the field of IT, however, do not always provide the appropriate quality of training (in particular, data indicate that only 25% of graduates are employed in the relevant areas: of them in the specialty, although the demand for professionals in this field is constantly high).

The Law of Ukraine "On the Basic Principles of the Development of the Information Society in Ukraine" states that "the main task of the development of the information society in Ukraine is to promote everyone, on the basis of widespread use of modern information and communication technologies, the opportunity to create information and knowledge, to use and exchange them, produce goods and provide services, fully realizing their potential, contributing to sustainable development of the country". Therefore, the state should be interested in creating conditions for the development of freelance, since freelancers create new products and provide important services, and the development of freelance as a full-fledged form of entrepreneurship positively affects the gross national product of Ukraine, reduces unemployment and generates incomes to the budget.

It is widespread to believe that freelance is a choice and the prerogative of a new generation - young people. On the one hand, it is difficult for young people without experience to find a traditional workplace that, before that, would satisfy them. On the other hand, freedom and independence, which gives distance employment, is also more attractive to young people. Yes, and this generation has grown up with computers and gadgets, so this work for them is both familiar and interesting. Most freelancers in the world are people under the age of 35. The average freelance age in Ukraine is 26 years.

After analyzing the aggregate of factors operating on the domestic labor market, we can conclude that the age characteristics of freelancers are explained not only by psychological aspects, but also to a large extent due to the objective ratio of modern freelance risks, on the one hand, and the risks of unemployment or low incomes for the able-bodied population. The latter are lower for more experienced employees, so older people are relatively more profitable to realize themselves through traditional employment. Indicators of developed countries reflect the greater share of the older generation (the average age of a freelancer is 32 years). Such statistics are explained in part by the fact that at the expense of higher social guarantees, higher level of technology development and international cooperation, active introduction of innovations, outsourcing and improvement of employment policy in foreign companies, freelancers have a higher level of guarantees when performing remote work.

The main problems faced by freelancers when performing distance work, realize their influence both at the individual level and at the level of the general specificity of freelance work, refer to the main aspects of work: There is not always a guarantee of payment for the work done; instability of profits; lack of social package; the need to keep accounts and pay taxes; not always there are

suitable suggestions; additional workplace costs; possible problems with satisfaction of orders for consumer loans; ghostly opportunities for high-quality career growth.

Thus, the freelance work is determined by the specifics of the physiological, psychological, legal, organizational, motivational, technological and technical aspects that must be taken into account by the freelancer. For effective and safe work, you need to understand how to organize a work place and distribute your time; to know the specifics of intellectual property protection in the conditions of Internet activity; be able to control the quality of communication, etc.

The main aspects of an independent organization of the work place are: technical equipment; physical comfort of the worker; psychological comfort of the worker. The freelancer must be provided with a high-quality computer, which forms the basis of his means of work, and the necessary additional devices. Physical comfort should be ensured by efficient organization of working space. With the low ability to focus and the high need for environment change, effective solution to the problem of the workplace is the use of specialized suworking office space - free offices that enable you to work remotely, using the prepared space, but in the work atmosphere and solving the problem of uniformity and the inability to concentrate attention.

One of the most critical problems of freelancers is the guarantees of employment and wages. The main disadvantage of freelance is the inconsistency of work. A person is not confident in his income, he spends a lot of time and psychological resources on creating his own image on the freelance exchange, finding an employer, providing decent income and, in particular, having a guarantee of payment for the work done. In order to minimize risk factors, an employee must:

decide which format of cooperation with the freelance exchange is more appropriate: free, which involves a large number of participants and low control of their activities by the stock exchange, or paid (the freelancer deduces in the favor of the stock exchange up to 20% of their income, for which receives payment guarantees and confidence in the customer , responsibility for what the organizers of the stock take on themselves);

in the shortest possible time, create a quality portfolio (a certain amount of work performed, self-promotion of each freelancer);

continuously support the number of jobs in the short run (this saves time and contributes to constant workload, which is important for improving self-organization and confidence in the future);

when conducting negotiations with the employer must enter into an agreement (agreement, legal document approved by the parties by means of a digital signature, containing information on the employer's name and location, specific requirements for the result, terms of execution of work, conditions and payment amounts). This is done in order to minimize the risk of non-payment after work;

with sufficient experience of work, to give preference to long-term contracts that will provide a continuous flow of outsourcing work from a specific employer company throughout the duration of the contract.

Professional qualities of a freelancer during distance work develop quite one-sidedly. When implementing its labor potential through freelance work, the freelancer needs to understand the importance of professional growth and organize it through continuous improvement of skills, execution of increasingly complex orders, mastering of new spheres. This requires a very high level of self-organization, which is not accessible to all people in Ukraine and in the world, but allows to achieve a higher level of guarantees and overall success freelancer.

An important obstacle to the further activation of freelance in Ukraine is the lack of specific state regulation of distance employment. Even in developed democratic countries it is very difficult to get protection from law enforcement agencies on issues of Internet fraud and theft of intellectual property. The State Employment Service of Ukraine and the system of administrative fines also do not have the guarantees of remote work guarantees. Therefore, it is extremely difficult for remote workers to know and be able to organize the protection of their rights. Implementation of state information dissemination systems, the construction of a national infrastructure (supporting existing and creating new Ukrainian outsourcing / freelance exchanges), holding state-supported fora, establishing a system for guaranteeing the work of remote workers would ensure the more efficient use of the potential of this segment of the Ukraine labor market.

From the standpoint of society, freelance also has positive and negative features. The positive aspects of such an organization of labor at the macroeconomic level are as follows: freelancers have a great deal of freedom in the labor market in determining orders and prices that promote the development and activation of this market; they have the opportunity to perform work for customers from other countries, which allows them to receive currency for the country, while their earnings are higher than the average in the country; while working for a foreign company, freelancers gain experience of work that begins to be used in their country. There is an active exchange of experience at the international level; Freelancers and the IT sector today are a powerful source of currency for the country; the active work of freelancers contributes to globalization processes. But such an organization of labor also has a number of shortcomings: quite often freelancers do not pay taxes, or pay them not in full; the incomes received by freelancers, as well as any shadow income, lead to the development of corruption and the shadow economy; freelancers can not create political lobbying organizations, they are politically passive. This leads to a weakening of the development of social partnership in Ukraine; the freelancer's activity is not connected with the territory of the country; in the event of a deteriorating economic or political situation, he may freely change his place of residence; Also, highly skilled workers provide foreign assistance to foreign workers, thus expanding the possibility of leakage of human capital abroad. It is these freelance characteristics to be taken into account when substantiating tax mechanisms.

The benefits of freelance, as a distant form of employment, make it possible to engage in the labor activity of the following layers of society: those who are employed part-time or with low wages; students who wish to gain professional experience; Disabled people who do not have the opportunity to work in the office; women with children under 3 years old and members of large families; persons caring for patients and / or invalids; citizens living in remote regions with limited job offers; persons of retirement age. Given the specifics of these strata of the population, it is justified to apply special privileged tax rates on freelance income.

According to N. Yu. Solyarchuk¹ 15.8% of freelancers - women combine freelance with maternity leave plan after 5 years to work only as freelancers, that is to become " full-time freelancers". This choice can be explained by the convenience of freelance (flexible working hours, the ability to work at home, independently control the number of orders and, accordingly, the number of working hours). Freelancers, who currently combine freelance with higher education institutions, according to the study, are 23.5%. Of these, almost 26% plan to engage in only freelance in the future, and 37% - to combine freelance with other paid employment, and almost 30% of respondents - to organize their own business. Thus, freelance operations are through the implementation of innovative ideas and the creation of new business structures, contributes to the development of competition and the creation of additional jobs, and therefore freelance is a socio-economic phenomenon that can be the driving force of socio-economic development and needs support from the state through the implementation of information, organizational, administrative and tax mechanisms.

The problems of freelance activity development are mainly due to the imperfection of legislation and the non-compliance of legislative norms and rules with the current conditions of market economy and information society development. Given that almost 60% of freelancers do not enter into a service contract, there is a need to find modern methods and methods for reducing risks for this type of activity. In order to regulate freelance activity, it is advisable to develop a special system of legislative acts, through which all functions of public administration of this type of activity will be realized, in particular, to provide social protection of freelancers, to regulate labor relations between the customer and freelancer, etc. Providing the state a social package for freelancers can be one of the tools to motivate them to work legally.

Currently, distance employment is spreading very rapidly, with more and more people giving preference to remote self-employed work on an order-based basis for a number of objective and subjective reasons. In Ukraine, the main reasons for the rapid spread of freelance in recent years are the desire for a very significant proportion of already employed workers to find additional sources of income in connection with the crisis, as well as - the broader possibilities of first employment, including for students, higher earnings, freedom in choosing time,

¹ Solyarchuk N. Yu. *Freelance Activity in Ukraine: its State and Problems of State Regulation [Electronic resource] – Access mode: http://business-inform.net/export_pdf/business-inform-2014-4_0-pages-284_289.pdf*

place and form of work, in general - wider possibilities of self-realization with free work schedule. Of great importance is the increasing orientation of enterprises towards flexible forms of employee engagement and savings in periodic work that is possible with the use of outsourcing and freelance.

In Ukraine, the issue of distance employment is practically not regulated at the state level. Leaving the freelance relationship virtually out of the legal field, in the part of the relationship between the employee and the employer, the legislator, on the one hand, creates a situation of depriving the social protection of a large part of workers, and, on the other hand, allows the employer to use freelance as a means of avoiding the effects of labor legislation and minimizing tax payments. Therefore, the problems faced by freelancers become serious barriers to the successful development of their labor potential. At the same time, the examples of the most successful performers in Ukraine and in the world show wide possibilities of this way of implementation of labor potential. Therefore, every freelancer, starting or developing a remote employment, must adhere to the rules of providing himself with psychological comfort, labor guarantees, take care of physical, psychological and professional self-development. Only under such conditions are stable revenues and confidence in the future. It is advisable that knowledge of the correct organization of work, including distance, provided to future employees in educational institutions.

For Ukraine, the most appropriate way to implement distance employment in the current economic, political and social situation is to have partial employment in freelance for older people (from 40 years of age) and full dedication to working hours of freelance for active young people, which can only be effective if there is a comprehensive understanding of the general risks and development of the necessary personal qualities that ensure success in this area.

The assessment of labor relations in the field of distance employment revealed such problematic issues: Ukrainian labor legislation does not regulate employment relations in the field of distance employment in relation to working conditions, workplace organization, labor protection, and wages; workers who work remotely can not correctly calculate the cost of money and time to organize work at home; contractual relations between its participants are formed mainly chaotically. Thus, employers have the opportunity to conceal the transfer of expenses associated with the organization of domestic workplace to the salaries of remotely employed workers. Formation of such relations allows individual participants of the relationship to receive unreasonable additional benefits and reduces the security of employees. Employees can not fully exercise their rights, but they must fulfill their obligations in full. Despite the growing popularity of this form of work, the legal status of workers who work remotely remains uncertain. In this regard, most employers conclude contracts with employees on a civil law basis instead of labor contracts. The legalization of labor relations between employers and workers is necessary not only for the state, but also for all participants in the process. The problem of legal regulation of the legal relationship between employers and workers working remotely, freelancers can solve the introduction of the Institute of electronic labor contracts. The conclusion of an electronic

employment contract will provide a real opportunity to legalize the existing labor relations between the parties, establish the rights and obligations of the employee and employer.

Thus, one of the areas of the development of freelance, as an instrument for reforming the economy of Ukraine, is to improve the legislative framework, which will increase the level of legal work of freelancers, as well as develop a set of measures to integrate the institute of freelance into the institutes of state social insurance. The Freelance Institute is a very promising direction for the development and transformation of the Ukrainian labor market. This form of employment is capable of contributing greatly to the development of the economy of our state, but with the creation of a new legislative framework capable of tracking and controlling tax payments both in traditional and in the newest form of employment - freelance. An important prerequisite is the provision of adequate financial aspects in the labor relations between the customer and freelancers, which will significantly increase productivity, self-development and project implementation as soon as possible. Since freelancers are paid for the result, not for the time spent.

An important task of the state and civil society in this direction is the regulation of legal issues of distance employment, strengthening of the protection of intellectual property rights, support for the development of appropriate educational institutions to improve the quality of training specialists in the field of IT.

3.10 Парадигма бухгалтерського обліку в умовах сталого розвитку, управлінський облік як інформаційна основа контролінгу

Існує безліч визначень контролінгу: від тотожності «контролінг - німецький (європейський) варіант управлінського обліку» до визнання контролінгу філософією менеджменту.

«Зміст будь-якої системи контролінгу полягає в її орієнтації на цілі, майбутнє і вузькі місця»¹.

«Контролінг можна визначити як систему перевірки того, наскільки успішно підприємство просувається до своєї мети. У випадку відхилень від мети приймаються коригуючі дії. Метою контролінгу є підтримка ефективного функціонування підприємства. Контролінг є компонентом управління, він забезпечує інформацію для координації, організації регулювання об'єктів спостереження.»².

¹ Фольмут Х.Й. *Инструменты контроллинга от А до Я: пер. с нем. / Под ред. и с предисл. М.Л.Лукашевича и Е.Н.Тихоненковой.* – М.: Финансы и статистика, 2003. – С. 11.

² Пушкар М.С., Пушкар Р.М. *Контролінг – інформаційна підсистема стратегічного менеджменту: Монографія.* - Тернопіль: Карт – блани, 2004, С.26, 28.

«Контролінг – нова концепція ефективного управління фірмою для забезпечення її довготривалого існування на ринку», «система забезпечення виживання підприємства на етапах стратегічного і тактичного управління»¹.

«Система контролінгу є синтезом елементів обліку, аналізу, контролю, планування, реалізація яких забезпечує вироблення альтернативних підходів при здійсненні оперативного і стратегічного управління процесом досягнення кінцевих цілей і результатів діяльності підприємства»².

Кармінський О.М. розглядає контролінг як концепцію системного управління організацією. «В основі цієї нової концепції лежить прагнення забезпечити успішне функціонування організаційної системи (підприємства, торгової фірми, банку) в довготривалій перспективі»³.

«Контролінг – нове явище у теорії і практиці сучасного управління, що виникло на стику економічного аналізу, планування, управлінського обліку і менеджменту. Контролінг переводить управління підприємством на якісно новий рівень, інтегруючи, координуючи і направляючи діяльність різних служб і підрозділів підприємства на досягнення оперативних і стратегічних цілей»⁴.

«Контролінг-управління майбутнім для забезпечення тривалого і ефективного функціонування підприємства і його структурних одиниць»⁵.

Не дивлячись на різноманітні трактування і визначення контролінгу, ніхто із авторів не заперечує, що це нова концепція управління, породжена практикою сучасного менеджменту, але і не стверджують, що це не самостійна складова управлінського обліку.

Значний вклад у визначення контролінгу внесли вітчизняні і зарубіжні вчені, зокрема: Х.Й.Фольмут, М.Л.Лукашевич, М.С. Пушкар, Р.М.Пушкар, А.П. Градова, Л.А.Сухарева, А.М.Карминский, Е.А.Ананькіна, Ю.П.Анискин, але ніхто так і не стверджує, що управлінський облік це інформаційна основа контролінгу, без якої контролінг самостійно не існує.

Проаналізувати основні спрямування у характеристиці термінів «управлінський облік», «контролінг», дослідити основні риси категорій «управлінський облік», «контролінг, навести їх порівняльну характеристику по ряду ознак і довести, що (контролінг) це складова бухгалтерського внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, яка не зможе без нього існувати.

¹ Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой. Общ. ред. Градова А.П.: Санкт-Петербург.: Специальная литература, 1996, - С.217.

² Сухарева Л.А., Петренко С.Н. Контроллинг -основа управления бизнесом. - К.: Эльга, Ника-Центр, 2002.- С.15.

³ Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях / А.М.Карминский, Н.И.Оленев, А.П.Примаков, С.Г.Фалько.-М.: Финансы и статистика, 2002.- С. 7.

⁴ Контроллинг как инструмент управления предприятием / Е.А.Ананькіна, С.В.Даниловичин, Н.Г.Даниловичина и др.; Под ред. Н.Г.Даниловичиной. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – С. 6.

⁵ Анискин Ю.П. Планирование и контроллинг– М.: «Омега-Л», 2007. – С.141.

Найважливішими завданнями сучасної практики управління є вироблення і виконання рішень, спрямованих на досягнення фінансово-економічної стійкості та ефективності функціонування підприємства.

Успішна реалізація завдань управління організацією у системі ринкових відносин вимагає від керівників, менеджерів і організаторів виробництва не тільки високої компетентності та досвіду у конкретних сферах виробничої діяльності, а й уміння економічно вірно, адекватно оцінювати і в реальному режимі часу відреагувати як на динамічні зовнішні умови розвитку економічних процесів, так і на зміну режиму функціонування організації, пов'язану зі зміною номенклатури і обсягу виробництва продукції, структурою і перебудовами і т.п.

Вирішення управлінських завдань потребують аналітичних і оперативних даних, що характеризують реальні фінансові та виробничо-економічні процеси на момент прийняття рішень на різних рівнях управління, в яких відчувається нестача. У зв'язку з даною проблемою у практиці управління особлива роль відводиться управлінському обліку, велика увага приділяється розширенню та посиленню функцій бухгалтерського обліку, використанню його аналітичного потенціалу в якості основного і достовірного джерела управлінської інформації, методам його аналізу з метою прийняття управлінських рішень.

У системі керівництва західних фірм управлінський облік почав розвиватися у 40-х рр. XX століття, що було пов'язано: зі збільшенням обсягів виробничих витрат; загостренням обставин в рамках світового господарства; зростаючою інфляцією; появою нових методів планування і аналізу виробничої діяльності, заснованих на побудові економіко-математичних моделей.

Поява управлінського обліку, як самостійної навчальної дисципліни, пов'язана з Американською асоціацією бухгалтерів, яка розробила в 1972 р. програму отримання диплома по управлінському обліку з присвоєнням випускникам кваліфікації бухгалтерів-аналітиків. Цей рік ознаменував офіційний розподіл бухгалтерського обліку на фінансовий і управлінський. Управлінський облік не вважався чимось новим для вітчизняної економіки.

Однак тільки в умовах ринкових відносин стала можлива об'єктивна інтеграція методів управління в єдину систему управлінського обліку. Таким чином, в умовах ринкових відносин на підприємствах виникла реальна необхідність створення системи управлінського обліку, який вважається одним з нових і перспективних напрямків бухгалтерської практики.

Управлінський облік являє собою процес виявлення, вимірювання, накопичення, аналізу, переробки та передачі інформації про господарську діяльність підприємства, яка використовується для планування, управління і контролю. Його призначенням є: забезпечення інформацією керівників різних рівнів внутрішнього управління, відповідальних за досягнення конкретних виробничих цілей. Інформація, необхідна для прийняття оперативних управлінських рішень, в першу чергу, відноситься до витрат виробництва і тому повинна надходити в максимально короткий термін. Вона

узагальнюється або деталізується відповідно до потреб управління і формується з урахуванням завдань перспективного розвитку організації.

Відповідно до міжнародних стандартів інформація управлінського обліку може бути представлена як в грошовому, так і в натурально-речовому виразі, в ній допустимі приблизні показники і приблизні оцінки.

Принципи організації управлінського обліку і методи його ведення підприємство визначає самостійно, в залежності від конкретних потреб. Детальні звіти в управлінському обліку можуть складатися щомісяця, а за окремими видами діяльності, центрами відповідальності - щотижня, щодня, а в деяких випадках - негайно.

Невизначеність у понятті управлінського обліку, незважаючи на ясність його цілей і завдань, можливо, пов'язана з тим, що це порівняно нове явище, дослідники якого ще не прийшли до єдиної думки з приводу місця управлінського обліку в загальній системі бухгалтерського обліку.

Об'єктами управлінського обліку є витрати (поточні і капітальні) підприємства і його окремих структурних підрозділів; результати господарської діяльності, як всього підприємства, так і окремих центрів відповідальності; внутрішнє ціноутворення, що передбачає використання трансферних цін; бюджетування і внутрішня звітність.

Предметом управлінського обліку є виробнича діяльність центрів відповідальності (сегментів організації), тому іноді управлінський облік називають обліком за центрами відповідальності або сегментарним обліком. Однак отожднювати ці поняття неправомірно, оскільки сегментарний облік є найважливішою складовою управлінського обліку.

Сегментарний облік можна визначити як систему збору, відображення та узагальнення інформації про діяльність окремих структурних підрозділів організації. Основне завдання управлінського контролю полягає в забезпеченні узгодженості поставлених задач, коли інтереси кожного окремо взятого співробітника збігаються з інтересами всієї організації. Управлінський контроль включає ряд правил і процедур, які використовуються менеджерами для оцінювання результатів діяльності центрів відповідальності і визначення того, чи відповідають отримані результати запланованим показникам. Першим кроком на шляху формування в організації системи управлінського контролю є сегментарне планування - розробка кошторисів (бюджетів) для структурних підрозділів. Сегментарне планування є однією з складових системи інформаційного забезпечення управлінського контролю. В якості інших складових виступають сегментарний облік і сегментарна звітність.

Інформаційне забезпечення - це збір, обробка і передача фінансової та не фінансової інформації, використовуваної менеджерами для планування і контролю за ходом діяльності довірених їм підрозділів, вимірювання та оцінки отриманих результатів. Інформаційне забезпечення в системі управлінського контролю передбачає:

- ідентифікацію витрат і результатів з діяльності конкретного структурного підрозділу;

- персоналізацію облікових документів;
- формування менеджерами кошторисів на майбутнє і звітів про результати діяльності за звітний період.

Крім названих функцій найважливішим завданням управлінського обліку є калькулювання. На базі виконаних розрахунків, у системі управлінського обліку можна прораховувати різні альтернативні варіанти вирішення одного завдання, вибирати з них оптимальний варіант і оперативно приймати ефективні управлінські рішення.

Методи управлінському обліку досить різноманітні:

- елементи методу бухгалтерського фінансового обліку (рахунки і подвійний запис, інвентаризація і документація, балансове узагальнення та звітність);
- індексний метод (застосовується в статистиці);
- прийоми економічного аналізу (зокрема, факторний аналіз);
- математичні методи (кореляції, лінійного програмування, найменших квадратів та ін.).

Всі перераховані вище методи інтегруються в єдину систему і використовуються в цілях управління підприємством.

За останні роки умови діяльності в бізнесі стали ще більш не стабільними по різних причинах: збільшення досвідчених споживачів; розвиток світової економіки; швидкі зміни технологій; нестійкість фінансових ринків і т.п. Під впливом цих змін роль менеджерів в бізнесі стала більш складною і відповідальною.

Передумовами для розвитку контролінгу стали обставини які склалися в результаті того, що: нові власники, топ-менеджмент, суб'єкти підприємницької діяльності часто не мали необхідного досвіду управління придбаним чи розширеним бізнесом, їх більше цікавили питання не придбання власності, а її ефективного використання-підвищення прибутковості і інвестиційної привабливості.

Власники бізнесу, які мають розгалужений бізнес, в деяких напрямках, не дуже компетентні і не достатньо володіють фінансовими інструментами для ефективного управління, а виконанню фінансового бюджету і контролю фінансових потоків при бюджетуванні, в деяких галузях, не повністю можна довіряти, так як все це може створювати ілюзію на короткотермінові перспективи, що на підприємстві все добре, а в реальності може привести до краху бізнесу. Проблема не в забезпеченні жорсткої фінансової дисципліни, яка, безумовно, необхідна, а в тому, щоб бюджет був вірно сформований і своєчасно коригувався, тобто був гнучким.

Виникла необхідність у контролінгу, який став запорукою регуляторного менеджменту, з метою забезпечення надійних процедур формування бюджету при бюджетуванні і отримання часу і можливості для побудови іншої технології управління.

Еволюція бухгалтерського обліку, а саме, максимальне наближення і перехід на міжнародні стандарти обліку і звітності виводять внутрішньогосподарський (управлінський) облік (контролінг) за межі

законодавчих обмежень. Управління собівартістю все більшою мірою стає внутрішньою справою самих підприємств. Бухгалтерський, податковий і управлінський облік стають більш самостійними і менш залежними один від одного, що створює умови для їх розвитку.

Різноманіття визначень і поглядів свідчить про те, що контролінг є напрямом, який інтенсивно розвивається, в області теорії і практики управління фінансово-господарською діяльністю підприємств.

З часом змінювалася уява про те, що таке контролінг на практиці, а не в теорії – облік витрат. Спочатку контролінг асоціювався: з оперативним обліком витрат; калькуляцією і розрахунком собівартості; встановленням відпускної ціни на продукцію, при відсутності фактичної собівартості продукції і послуг; визначенням запасу міцності для того, щоб залишатися конкурентоспроможними. Контролінг призначений не тільки для планування, обліку і аналізу витрат, але і для обліку та аналізу результатів діяльності, аналізу рентабельності і управління прибутком, а бюджетування сприяло ще більшому розвитку уявлень про контролінг. З часом посилювався інтерес до стратегічного планування і управління.

Контролінгу характерні такі елементи процесу управління: формування мети, планування, контроль виконання, порівняння досягнутих результатів із запланованими, аналіз і прийняття рішень, які присутні в тій чи іншій формі при будь-якому методі управління.

Контролінг може представляти себе як технології управління різними областями фінансово-господарської діяльності компанії при умові, що всі складові процесу управління формалізовані, описані і реалізовані у вигляді документально-оформлених процедур.

Контролінг - технологія управління різними областями фінансово-господарської діяльності компанії, рис.1:

- визначення цілей діяльності;
- впровадження цих цілей в систему показників;
- планування діяльності і визначення планових показників;
- регулярний контроль фактичних значень показників;
- аналіз і виявлення причин відхилення фактичних значень показників від планових;
- прийняття на цій основі управлінських рішень по мінімізації відхилень.

Необхідною передумовою для використання технології контролінгу є визначення і чітке формулювання цілей у вигляді рішення вищестоящого рівня управління компанією.

Система показників служить свого роду системою координат, в якій ставиться мета у вигляді цільових значень показників, а план дій відображається як траєкторія руху до мети, розгорнена в часі.

Контроль виконання плану здійснюється через вимірювання фактичних значень показників регулярно і багаторазово протягом планового періоду.

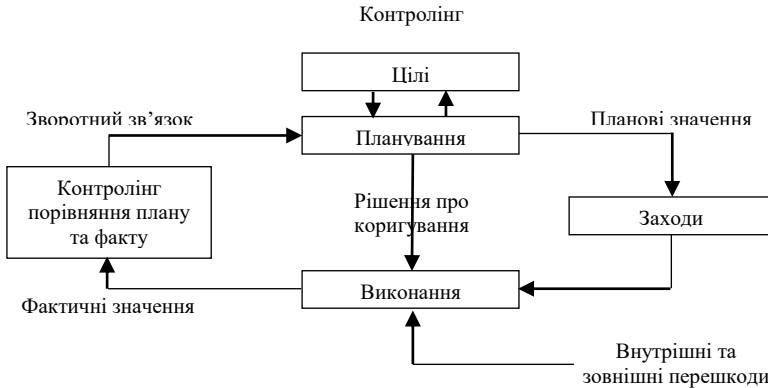

Рис.1 – Контролінг-технологія управління різними областями фінансово-господарської діяльності компанії

Аналіз відхилень призначений для виявлення причин відхилень, управлінські рішення і дії направлені на мінімізацію відхилень.

Контролінг при невірному розумінні і реалізації перетворюється у консервуючу технологію, що сковує ініціативу співробітників. На відміну від того, що він може і повинен слугувати двигуном реінжинірингу бізнес-процесів, реорганізації структури управління, сигнальною системою для менеджменту, що вимагає перегляду планів і цілей.

Контролінг в цілому працездатний і ефективний тільки при працездатності і ефективності всіх елементів технології.

Політичне і економічне становище створили в Україні умови для зростання іноземних інвестицій, зарубіжні компанії приносять свої технології управління, залучаючи до процесу управління і вітчизняний персонал. В Україні інтерес до контролінгу почав проявлятися після набуття нею статусу суверенної і незалежної держави, що стала орієнтуватися на побудову економіки нового типу. За цих умов управління підприємством на старій методологічній базі неможливе, а нові підходи до планування, обліку й аналізу ще не сформувалися повною мірою. Освоєння нових підходів до запровадження економічного механізму ринкового типу вимагає вивчення досвіду держав, які у своєму розвитку пройшли етапи, характерні тепер для української економіки. Із зарубіжного досвіду відомо: кращої альтернативи системі контролінгу, як інструменту для обґрунтування управлінських рішень поки що не знайдено.

Опорними, при комплексному впровадженні контролінгу, виступають фінансові інститути, і перш за все банки. Динаміка розвитку, підтримка державних і комерційних структур, наявність фінансових засобів, необхідність швидкого і ефективного розвитку для забезпечення виживання і одержання конкурентних переваг пробудили інтерес до контролінгу у цій сфері. На промислових підприємствах України відомі лише поодинокі

випадки функціонування служб контролінгу і, як правило, у зменшеному варіанті. В той же час, окремі елементи контролінгу під іншою назвою і в децю іншому ракурсі існували досить давно.

Протягом другої половини ХХ-го століття трактування змісту «management accounting» представниками економічних шкіл видозмінювалося. Якщо в 50-х роках минулого століття «management accounting» розглядався в якості складової частини бухгалтерського обліку поряд з фінансовим обліком, то вже до середини 80-х років він трактується як «процес ідентифікації, вимірювання, накопичення, аналізу, підготовки, інтерпретації та надання фінансової інформації, для користування менеджментом у плануванні, що деколи приводить до ототожнення контролінгу з управлінським обліком.

Управлінський облік - систематизація облікових записів для конкретного бізнесу. Контролінг - процес перевірки відповідності бізнес-процесів і їх обліку. Контролінг - ідентифікація доцільності процесів і їх супровід (облікової та юридичної).

Внутрішній аудит - повнота і правдивість фінансового та управлінського обліків. Розмежує управлінський облік і контролінг лише великий приватний бізнес. Співробітники фірми, яким доручена реалізація контролінгу, на практиці, як правило взаємодіють з тими працівниками, які здійснюють внутрішній аудит на підприємстві. У ряді випадків у компаніях, банках створюються об'єднані підрозділи контролінгу та внутрішнього аудиту, такий симбіоз дуже корисний, оскільки робота в загальних областях взаємодоповнює один одного і забезпечує відмінні результати, тому в багатьох фірмах особливе значення надається організації та вдосконаленню внутрішнього аудиту.

В умовах зростаючої конкуренції і стрімкого розвитку технологій успіх діяльності компанії багато у чому залежить від налаштування внутрішніх корпоративних процесів, особливо від ефективної організації фінансової структури. Зміна ролі, цілей і завдань фінансової служби бізнесу сприяла виникненню міжфункціональної концепції управлінського обліку (англо-американська модель) і тотожного їй контролінгу - континентальної моделі (в першу чергу німецької).

Контролінг являє собою організацію фінансової функції у компанії, вона має бути побудована таким чином, щоб забезпечити оптимальний комунікаційний і інформаційний процес. Це, в свою чергу, має сприяти досягненню стратегічних цілей бізнесу, таких як забезпечення прибутковості і зростання вартості компанії. Подібне визначення ролі контролінгу випливає з місії контролера, розробленої Міжнародною групою контролінгу (International Group of Controlling) рис. 2.

Рис.2 – Функції контролінгу

Внутрішньогосподарський облік (так званий управлінський, виробничий контролінг) не є самостійним бухгалтерським обліком, побудова фінансового обліку є передумовою та першим чинником побудови бухгалтерського внутрішньогосподарського обліку. Це є продовження, а точніше подальше поглиблення, деталізація бухгалтерського фінансового обліку в частині затрат та доходів діяльності, коли розкривається вся ефективність придбання ресурсів, їх переробки, технологічних та організаційних рішень, мотивації тощо. Цей облік становить комерційну таємницю підприємства. Він будується суто для конкретного підприємства, виходячи з характеру технологій, організаційних рішень. Основними користувачами інформації з внутрішньогосподарського обліку є умен керівники, власники, засновники, менеджери. Це конфіденційна, таємна бухгалтерська інформація.

У побудові внутрішньогосподарського обліку бере участь різна технологічна, маркетингова і ін. інформація, яка може впливати на оптимізацію управлінських рішень щодо: скорочення затрат, збільшення доходів, одержання додаткового прибутку або зменшення збитків. А це означає, що поняття «внутрішньогосподарський облік» значно ширше, ніж просто бухгалтерський облік.

Таким чином, системи управлінського обліку, контролінгу та управління витратами базуються на єдиній базі ресурсного забезпечення функціонала, який використовується для виконання завдань і досягнення цілей організації, а також на базі контролюючих факторів (рис. 3).

Недаремно в країнах світу залежно від того, як він формувався, такий облік називають по-різному: управлінським в англо-американській системі, виробничим у французькій системі чи контролінгом - у німецькій.¹ Спільним у категоріях «контролінг» та «управлінський облік» є поняття, як інформаційне забезпечення, управління організацією, контроль витрат, система обліку.

¹ Сопко В. В. *Бухгалтерський облік в управлінні підприємством: Навч. посіб.* -К.: КНЕУ, 2006. - 526 с. ISBN 966-574-784-3.

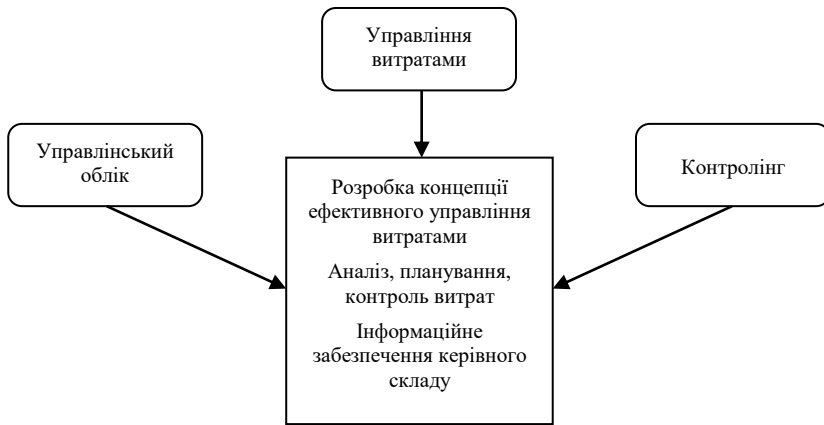

Рис. 3 - Взаємозв'язок систем контролінгу, управлінського обліку та управління витратами

Отже, проаналізувавши основні спрямування у характеристики термінів «управлінський облік», «контролінг», дослідивши основні риси категорій «управлінський облік», «контролінг, розглянувши їх порівняльну характеристику по ряду ознак, можна стверджувати, що (контролінг) це складова бухгалтерського внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, яка не зможе без нього самостійно існувати.

3.11 Облікові критерії класифікації орендних операцій

Зі збільшенням обсягу орендних відносин в Україні, постає потреба в розподілі правил ведення обліку щодо окремих видів орендних операцій та застосування єдиних вимог для чіткого відображення отриманої інформації у звітності суб'єктів господарювання. Однак, відсутність облікової інформації щодо операційної оренди у балансі (звіті про фінансовий стан) орендаря, неоднозначність оцінки фінансової оренди в нормах чинного законодавства та наявність різноманітних підходів науковців щодо виділення критеріїв класифікації орендних операцій обумовили цільову спрямованість дослідження.

Аналіз підходів до класифікації орендних операцій як на вітчизняному, так і на міжнародному рівнях дозволить об'єктивно та достовірно оцінити оренду та на основі цього визначитись із методикою її обліку.

У світовій та вітчизняній практиці бухгалтерського обліку орендних операцій виділяють дві основні форми оренди: фінансову та операційну.

Зазначеної практики притримуються такі вчені, як: А.С. Бадзим¹, С.Ф. Голов², В.М. Костюченко³, Д.В. Зеркалов⁴, В.С. Лень⁵, В.В. Маркова⁶, Ю.М. Перетятко⁷, В.В. Сопко⁸ та ін.

Однак при формуванні критеріїв класифікації оренди на відповідні форми застосовуються різні підходи. Здебільшого це виникає через наявність протиріч щодо юридичної природи та економічної сутності поняття «оренда». У зв'язку з цим, доцільно буде навести основні характерні відмінності фінансової та операційної оренди.

У процесі дослідження застосовано методи: теоретичного узагальнення та порівняння – для розкриття складових структурних елементів орендних операцій; індукції та дедукції, аналізу та синтезу – для формування та удосконалення чинних класифікаційних ознак орендних операцій.

Згідно з договором фінансової оренди передбачається отримання активу, визначеного індивідуальними ознаками, орендарем, який у процесі ефективного використання ресурсу при експлуатації його корисних властивостей набуває практично всі економічні вигоди та ризики, а орендодавець, відповідно, вартість об'єкта, зданого в оренду, відшкодує при отриманні орендних платежів. Економічна сутність та юридична природа операцій фінансової оренди відображені через сформований механізм (модель взаємовідносин сторін) на рис. 1.

Наведений механізм відображає взаємозв'язок між сторонами орендних відносин за допомогою комплексу організаційно-технічних (обґрунтування орендних проектів, умови експлуатації орендованого об'єкта, гарантія якості речі, переданої в оренду та інше), економіко-правових (трансформація права власності, страховий контроль ризиків, орендні правовідносини) та фінансово-кредитних відносин (способи оплати платежів,

¹ Бадзим А.С. Лізинг комерційної нерухомості як альтернатива банківському фінансуванню / А.С. Бадзим, А.Р. Древуш // *Актуальні проблеми економіки*. – 2012. – № 3 (129). – С. 54–63.

² Голов С.Ф. Вдосконалення бухгалтерського обліку і фінансової звітності в Україні в контексті євроінтеграції / С.Ф. Голов // *Бухгалтерський облік і аудит*. – 2014. – С.3-17.

³ Голов С.Ф., Костюченко В.М. *Бухгалтерський облік та фінансова звітність за міжнародними стандартами / С.Ф.Голов, В.М. Костюченко*. – Х.: Фактор, 2013. – 1058с.

⁴ Зеркалов Д.В. *Міжнародний лізинг: хрестоматія / Д.В. Зеркалов*. – К.: Основа. – 2012.

⁵ Len, V., Glivenko, V. *Account of not replaced tenant's costs for improvement of leased land by international accounting standards. / Problems and prospects of economics and management*. – 2018. - № 1 (13). С. - 206-213.

⁶ Маркова В.В. *Аренда как финансовый инструмент / В.В. Маркова // Международный бухгалтерский учет*. – 2011. – № 41 (191). – С.54–58.

⁷ Перетятко Ю.М. *Формування облікової політики щодо операцій фінансового лізингу у лізингодавця / Ю.М. Перетятко // Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації. Збірник наукових праць*. - К.: "Інтердрук", 2014. - Вип. 2. - С.176-190

⁸ Сопко В.В. *Оцінка ефективності орендних операцій як інвестиційного проекту / Н.В. Ніколенко, В.В. Сопко : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [«Виклики соціально-орієнтованої економіки в євроінтеграційних умовах»]*, (Ніжин, 23–24 квіт. 2015 р.). – Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2015. – 286 с.

умови надання кредиту та інше)¹. Характерна особливість моделі взаємовідносин сторін щодо операцій фінансової оренди – розмежування прав власності (певний спосіб трансформації права власності) на об'єкт, що належить одночасно орендодавцю, орендарю та постачальнику активу в певних частинах.

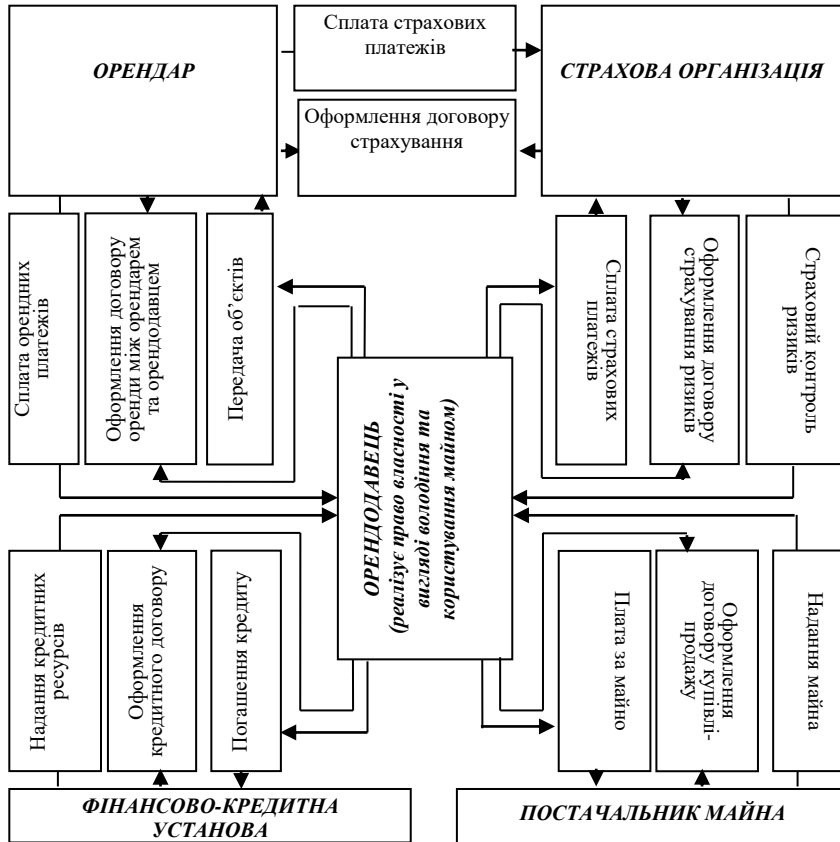

Рис. 1 - Модель взаємовідносин сторін щодо операцій фінансової оренди

Джерело: побудовано автором особисто

Особливого значення модель набуває при визначенні прав та обов'язків кожного суб'єкта господарювання щодо здійснення орендних операцій та можливості отримання певних вигод, що стає основною метою здійснення фінансової оренди, яка виступає (здебільшого) прихованою формою

¹ Горемыкин В.А. Основы технологий лизинговых операций : учеб. Пособие / В.А. Горемыкин – М.: Осъ-89, 2000. – 512 с.

придбання активу орендарем, який має економічний контроль над об'єктом оренди, однак юридично не є його власником.

За умови придбання орендодавцем об'єкта, що надаватиметься в оренду декільком орендарям та використовуватиметься для власних потреб, описана оренда, швидше за все, іменуватиметься операційною. Відповідно операційна оренда трактується через відносини користування, що виникли на основі укладеної орендної угоди, при яких вартість об'єкта оренди не покривається сплаченими орендними платежами протягом всього строку оренди.

Досліджуючи певні критерії розмежування орендних операцій, деякі науковці зазначають, що операційна оренда має місце там, де характерний коротший термін оренди ресурсу, ніж загальний строк його експлуатації. Виходячи з цього, фінансова оренда – оренда, при якій строк оренди становить більшу частину строку корисного використання (експлуатації) об'єкта оренди, а в широкому розумінні – це право на довгострокове використання активу.

Основним критерієм розподілу фінансової та операційної оренди згідно з національним П(С)БО 14 «Оренда»¹ та МСБО 17 «Оренда»² є міра ризику і вигоди щодо права користування та володіння орендованим активом стосовно сторін угоди. Для відображення чіткої класифікації орендних операцій доцільно з'ясувати, хто здійснює контроль щодо основних вигод та ризиків, отриманих протягом терміну корисного використання активу, що орендується. При операційній оренді не передбачено перенесення значних ризиків та вигод, пов'язаних з правом користування орендованим активом. Як наслідок, операційна оренда буде укладена на коротший строк порівняно з фінансовою, при якій велика частка економічних вигод та ризиків належатиме орендареві. Акцентувати увагу необхідно саме на переході ризиків, ніж вигод, пов'язаних з правом користування та володіння активом. Під ризиками розуміють потенційні збитки, що виникають у процесі фінансово-економічної діяльності суб'єкта господарювання щодо одержання економічного результату. Вірогідність їхньої появи підприємство повинно передбачити та вразі чого покрити за рахунок отриманого прибутку. Ризик – можливі збитки від простоювання обладнання або застосування застарілих технологій та неотримання очікуваних доходів внаслідок зміни економічних умов (кон'юнктури ринку тощо). Вигода – очікуваний дохід протягом терміну економічного використання активу, прибуток від зростання вартості об'єкта оренди (дооцінки) або надходжень від реалізації активу за його ліквідаційною вартістю [2].

Питання щодо удосконалення класифікації має першочергове значення, оскільки фінансова та операційна оренди мають різну економічну

¹ Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 14 «Оренда»: затв. наказом М-ва фінансів України від 28.07.2000 № 181. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>.

² Міжнародний стандарт фінансової звітності (IFRS) 17 «Оренда». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>.

та юридичну природу та особливі відмінні способи відображення їх в обліку. У міжнародному та національному стандартах зміст ознак віднесення оренди до фінансової чи операційної не відрізняється, хоча в П(С)БО 14 «Оренда» останні три критерії стоять на одному рівні з іншими. Однак, їх слід використовувати факультативно, тобто окремо від основних та у взаємозв'язку з іншими ознаками для визначення оренди фінансовою або операційною. Такий підхід відображено і в МСБО 17 «Оренда», де дані ознаки наведено осторонь з формулюванням «...фактори, які окремо або в сукупності також можуть призвести до класифікації оренди як фінансової». Порядок розподілу орендних операцій крім П(С)БО 14 «Оренда» та в МСБО 17 «Оренда» відображено і в Національних облікових стандартах США (US GAAP) (табл.1).

Таблиця 1 - Порівняльна характеристика класифікації оренди за МСБО 17 «Оренда» та національними обліковими стандартами США (US GAAP)

Критерії	МСБО 17 «Оренда»	Національні облікові стандарти США (US GAAP)
Критерії, які як правило ведуть до класифікації оренди фінансовою		
Перехід права власності	Орендодавець передає орендареві право власності на актив наприкінці строку оренди	
Право придбання за пільговою ціною	Орендар має право вибору придбати актив за ціною, що, як очікується, буде значно нижчою за справедливу вартість на дату, коли вибір може бути здійснений	
Строк оренди становить більшу частину строку економічної експлуатації активу	Відсутність кількісного критерію	Термін оренди рівний або перевищує 75% терміну корисного використання активу
Теперішня вартість мінімальних орендних платежів дорівнює принаймні в основному всій справедливій вартості орендованого активу	Відсутність кількісного критерію	Дисконтована вартість мінімальних орендних платежів складає 90% від ринкової вартості активу за мінусом інвестиційного податкового кредиту
Орендовані активи мають особливий характер, при якому лише орендар може їх використовувати без здійснення значних модифікацій	+	Відсутність даного критерію
Критерії, які окремо або в комбінації також можуть привести до класифікації оренди фінансовою		
При анулюванні оренди збитки орендодавця належать орендарю	+	Відсутність даного критерію
Прибутки або збитки від коливання справедливої вартості належать орендарю	+	Відсутність даного критерію
Орендар має можливість продовжити оренду на додатковий період за орендну плату, нижчу від ринкової	+	Відсутність даного критерію

Джерело: побудовано автором особисто

Розподіл орендних операцій (на фінансову та операційну оренди) в зазначених системах бухгалтерського обліку принципово не різняться, а критерії, за наявності яких оренду класифікують фінансовою, ідентичні. Однак, у національних облікових стандартах США (US GAAP) не зазначено облікові критерії, які окремо або в комбінації також можуть привести до класифікації оренди як фінансової. Представлена класифікація оренди в національних облікових стандартах США (US GAAP) включає певну сукупність умов операцій, необхідну для чіткого відображення економічного змісту орендних відносин. Щодо використання кількісних індикаторів, вони повинні сприяти покращанню якості класифікації орендних операцій. В практичній діяльності обліковці скоріше дотримуватимуться кількісних економічних параметрів. Однак, при розподілі орендних операцій на фінансову та операційну оренди, у міжнародному та національному стандартах обліку, за основу береться професійна думка працівника облікового апарату.

Ефективність застосування критеріїв у межах національного, міжнародного стандартів щодо розмежування оренди на окремі її форми (операційну та фінансову) може бути пов'язана з визначенням економічного змісту договору оренди. Однак, визначати наведені ознаки як єдиний можливий критерій виділення форм оренди (операційної та фінансової) не завжди є доцільним та ефективним. Це безпосередньо пов'язано з зазначеними обліковими критеріями поділу оренди у національному та міжнародному стандартах, що не завжди є переконливими.

Розмежування орендних операцій за конкретними класифікаційними ознаками важливий етап ведення обліку, адже помилкове відображення представлених господарських операцій на відповідних рахунках призведе до викривлення показників фінансової звітності.

Водночас, враховуючи, що класифікація оренди для цілей фінансового обліку повинна мати єдину мету – чітке відображення орендних операцій на рахунках фінансового обліку та складання достовірної звітності, пропонуємо визначити сім основних класифікаційних ознак, які нададуть можливість більш чіткому сприйняттю інформації як на теоретичному, так і на практичному рівнях (табл. 2).

Основною умовою щодо трансформації класифікаційних ознак було припинення діючої моделі обліку операційної оренди у зв'язку з відсутністю її капіталізації на рахунках орендаря і таким чином невідображення відповідних сум на балансі та усунення розбіжностей облікових та юридичних норм відносно відображення операцій фінансової оренди на рахунках бухгалтерського обліку (керуючись зазначеним принципом бухгалтерського обліку і відображаючи актив, отриманий у фінансову оренду, на балансі орендаря, фактично заперечується «юридична форма» угоди). Трансформація діючої моделі призведе до відображення на балансових рахунках бухгалтерського обліку в орендаря не активу, визначеного індивідуальними ознаками та класифікованого за ознакою «міра ризиків та вигод», а права користування активом (нематеріальний актив) та зобов'язання

щодо сплати орендних платежів (орендне зобов'язання). Це в свою чергу підвищить якість чинних стандартів бухгалтерського обліку та надасть можливість досягти більшої конвергенції між національними обліковими стандартами США (US GAAP), міжнародними та вітчизняними стандартами.

Таблиця 2 - Пропонована автором класифікація орендних операцій для цілей фінансового обліку

Класифікаційна ознака	Форма організації оренди та техніка її виконання
<i>Обсяг обслуговування орендованого активу</i>	Чиста Комплексна Часткова
<i>Характер об'єкта оренди</i>	Рухоме майно Нерухоме майно
<i>Тип орендних платежів</i>	Грошова Натуральна Змішана
<i>Строк оренди</i>	Довгострокова Середньострокова Короткострокова (операційна)
<i>Умови придбання орендованого активу</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Фінансова оренда (автоматичне набуття орендованого активу у власність при відображенні зазначених умов в договорі оренди на початку строку його дії) • Оренда, розрахована за методом прискореного списання • Оренда, розрахована за методом рівномірного списання Операційна оренда (набуття орендованого активу у власність по закінченню строку оренди, можливе шляхом укладання договору купівлі-продажу)
<i>Придбання та споживання орендарем протягом строку оренди більш ніж несуттєвої частини орендованого активу</i>	Оренда, розрахована за методом рівномірного списання Оренда, розрахована за методом прискореного списання
<i>Схема розподілу орендних платежів</i>	Оренда з регулярними платежами Оренда з нерегулярними платежами

Джерело: побудовано автором особисто

Діючий на даний момент метод операційної оренди мають право застосовувати суб'єкти господарювання, для обліку короткострокових договорів оренди (максимальний строк оренди не перевищує 12 місяців). Модель обліку фінансової оренди буде діяти відносно операцій щодо обов'язкового отримання орендованого активу у власність при відображенні зазначених умов у договорі оренди на початку строку його дії. Таким чином, суб'єкти господарювання не повинні будуть визнавати актив, відображений у вигляді нематеріального активу, визнаного правом користування орендованим об'єктом та зобов'язання щодо сплати орендних платежів.

Поділ оренди за критеріями «придбання та споживання орендарем протягом строку оренди більш ніж несуттєвої частини орендованого активу»

та «характер об'єкта активу» на даний момент є найбільш важливим для цілей обліку у зв'язку з застосуванням методики, яка побудована на відображенні права користування активом на рахунках орендаря. Відповідно до зазначених ознак класифікація оренди нерухомого майна здійснюватиметься за методом рівномірного списання (відображення в обліку нематеріальних активів), при відсутності ситуацій коли різниця між строком оренди та строком корисного використання орендованого активу буде несуттєвою; теперішня вартість орендних платежів дорівнює майже всій сумі справедливої вартості об'єкта оренди. Активи, що не відповідають критерію нерухомого майна (обладнання, транспорт та ін.), класифікуватимуть як «оренду, розраховану за методом прискореного списання» (відображення в обліку нематеріальних активів), за винятком ситуацій при яких: строк оренди порівняно зі строком корисного використання об'єкта оренди є несуттєвим; теперішня вартість орендних платежів становить незначну суму порівняно зі справедливою вартістю активу.

Запропоновані класифікації орендних операцій за наведеними ознаками (обсяг обслуговування орендованого активу, характер об'єкта оренди, умови придбання орендованого активу, тип орендних платежів, строк оренди, придбання та споживання орендарем протягом строку оренди більш ніж несуттєвої частини орендованого активу (облік оренди за методом прискореного та рівномірного списання), схема розподілу орендних платежів) формують наукову базу для розробки методичного забезпечення щодо удосконалення системи управління орендними операціями, їх оцінки та відображення в обліку.

РОЗДІЛ 4. СУЧАСНІ МАРКЕТИНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ У СИСТЕМІ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

4.1 Розробка процесу перманентних змін (новацій, трансформацій) у галузі управління

Трансформація – зміна, перетворювання виду, форми, істотних властивостей чого-небудь. Трансформувати – перетворювати, змінювати¹.

Під процесом перманентних трансформацій у галузі управління ми розуміємо сукупність послідовних дій, які ведуть до зміни станів управлінської системи, спрямованих на досягнення визначеного результату. Процес перманентних трансформацій у галузі управління полягає в пошуку, розробці та втіленні новацій в управлінні (виробництвом, організацією, установою) і є мотивованим, цілеспрямованим, усвідомленим, що має за мету переведення системи управління в новий якісний стан, у режим розвитку. Перманентні трансформації у галузі управління, як і будь-яка інноваційна діяльність передбачає систему взаємопов'язаних видів робіт.

Як взаємодоповнюючі та взаємозалежні визначаємо такі процеси: процес пошуку та розробки змін; процес розробки управлінських рішень (підготовка і вибір з альтернатив), процес інституціалізації нових правил, управлінських технологій, організаційних структур, норм поведінки, системи цінностей та інш.; процес уведення в дію нових управлінських практик.

Основні етапи пошуку та розробки змін (трансформацій) в управлінні виробництвом, організацією, установою відповідають класичному пошуку інновацій².

І етап. Збирання і систематизація ідей:

– збирання інформації про досягнення в науці, зміни в політиці, виробничих технологіях, зміни в технологіях управління т. ін.;

– аналіз результатів моніторингу ефективності складових системи управління (управлінських рішень, технологій управління, організаційних форм);

– збирання інформації про потенційні можливості виробництва, організації, установи стосовно розробки й освоєння нових управлінських процедур, технологій, організаційних форм, визначення ступеня і розмірів ризику;

– збирання інформації про цільові групи, на життя і діяльність яких вплине нововведення, та довгострокові тенденції їхнього розвитку.

ІІ етап. Відбір виявлених ідей і їх розробка:

– визначення можливостей реалізації нових ідей;

¹ Трансформація // Вікіпедія. – Електронний ресурс. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

² Управління інноваційними проектами : навч.-метод. посіб. / П. В. Ворона, М. В. Гриньова, Н. М. Сас ; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава : ПНПУ, 2010. – 111 с.

– з'ясування ступеня технологічної спільності нових і традиційних форм управління;

– розгляд відповідності пропозицій стратегії розвитку виробництва, організації, установи.

III етап. Аналіз економічної ефективності запланованої новації:

– первинна стадія розробки новації (ідея набуває вигляду конкретного проекту);

– визначення часово-просторових характеристик новації, оцінка її якості;

– визначення витрат (інвестицій) на розробку і впровадження новації, джерел її фінансування;

– наявність необхідних ресурсів для впровадження новації : фінансових, кадрових, матеріально-технічних;

– терміни впровадження новації;

– аналіз і оцінка рентабельності новації.

IV етап. Розробка новації:

– розробка конкретної програми з визначенням обов'язків за підрозділами організації;

– попереднє проведення необхідних іспитів (апробація у підрозділі, перевірка дієвості механізму управління, тощо).

Пошук змін, трансформацій, управлінських новацій як реалізація творчого потенціалу суб'єктів управління виступає і як невід'ємна (атрибутивна) властивість практики управління, і як специфічний механізм створення і освоєння нововведень. Сучасні трансформаційні процеси виробничих та економічних систем набувають якісно нового характеру, що виражається в їх інтеграції з науковою та науково-управлінською діяльністю і в новому статусі – науково проєктованих і науково супроводжуваних процесах розвитку.

Для нових управлінських рішень відсутня встановлена процедура, певна послідовність кроків або дій.

Уявляється така послідовність етапів процесу розробки і прийняття управлінського рішення щодо нововведення :

– вироблення альтернатив;

– прогнозування наслідків кожної альтернативи;

– уточнення критеріїв відбору альтернативи;

– вибір альтернативи, яка найбільшою мірою відповідає стандартам ефективності;

– прийняття рішення.

Традиційно вважалося, що перетворення зміни, трансформації в управлінні можуть відбуватися за рахунок локальних, модульних та системних змін¹.

Локальні зміни в управлінні передбачають поліпшення, оновлення окремих ділянок системи управління, досягнення приватних результатів

¹ Сас Н. Основи інноваційного управління навчальними закладами : навч.-метод. посіб. / Н. Сас. – Германия: Lap LAMBERT Academic Publishing, 2018. – 185с.

(наприклад, освоєння нових методик моніторингу якості надання товарів та послуг).

Модульні зміни – це здійснення декількох комплексних змін. Сукупність змін утворює модуль, який охоплює багато ділянок життєдіяльності закладу, установи, організації у якому може виникати необхідність координації дій багатьох виконавців, значної частини колективу і який ускладнює управління й вимагає більшої ресурсозабезпеченості (кадрової, матеріальної, інформаційної), ніж попередня.

Системні зміни передбачають повну реконструкцію, стосуються всіх компонентів його діяльності закладу, установи, організації (цілей, змісту, організації, технологій і т. д.), усіх структур, зв'язків, ланок, ділянок. Вони здійснюються або при зміні статусу, або як шлях радикального оновлення закладу, установи, організації, яка знаходиться в стані глибокої кризи, стагнації. Ці зміни становлять цілісну систему перетворень у масштабі усього закладу, установи, організації, до яких долучається увесь виробничий та управлінський колективи.

На нашу думку, мінливість соціально-економічного життя нашої країни і світу уцілому, його динамізм, невизначеність і непередбачуваність обумовлюють якісно новий параметр вимог до управління закладом, установою, організацією – їх перманентність, постійне оновлення способів управління, націленість на безперервне цілісне оновлення управління, його випереджувальний розвиток. Перманентні зміни забезпечуються відповідно: пошуком, розробкою, утіленням змін в управління закладом, установою, організацією та моніторингом їх ефективності.

Введення трансформаційних змін в управління закладом, установою, організацією вимагає забезпечення його інституційного оформлення, інтеграції і закріплення в організаційній культурі. Інституційний цикл управлінської діяльності досліджувався Н.В.Василенко¹.

Інституційне забезпечення є професійним інструментарієм управлінської діяльності, формується чинними у певній системі або організації нормами, правилами і цінностями (рис 1).

Інституціалізація норм, правил і цінностей в ході новаційної управлінської діяльності передбачає розробку:

- нормативних та розпорядчих документів, які об'єднують закони, кодекси, статuti, договори, інструкції, приписи, а також накази, розпорядження, постанови, програми, проекти тощо і які фіксують у відносно експліцитному вигляді нормативи, стандарти, правила і процедури;
- функціональних обов'язків і механізмів взаємодії структурних підрозділів керуючої підсистеми;
- технології визначення ефективності новацій уведених в управління закладом, установою, організацією;

¹ Василенко Н.В. Институциональный подход к управлению образованием : автореф. дис. ... д-ра эконом. наук : 08.00.05 / Н. В. Василенко ; Российский государственный педагогический университет им. А. И. Герцена. – СПб., 2009. – 44 с.

– організаційних структур, які забезпечують дієвість закріплених норм і правил життєдіяльності закладу, установи, організації та здійснюють управління нею.

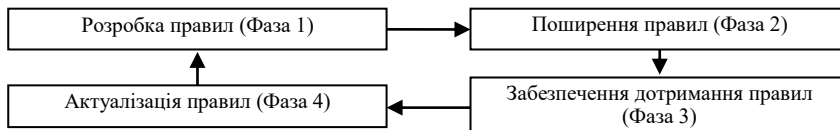

Рис. 1 – Інституційний цикл управлінської діяльності (за Н.В.Василенко)

Критична стадія процесу створення управлінських новацій для менеджерів-новаторів пов'язана із завоюванням визнання їхніх ідей. Для управлінських новацій характерні ризики і невизначеність віддачі. Вони зіштовхуються з опором з боку людей, які не розуміють потенційної вигоди або відчують, що в результаті змін, трансформацій будуть у програвші. Для успіху, як правило, необхідні яскравий лідер, здатний просунути новацію і шанований топ-менеджер, чий авторитет допоможе завоювати загальну довіру.

Не маючи переконливих даних про те, що управлінське нововведення буде працювати, менеджери закладів, установ, організацій шукають зовнішнього визнання його корисності, прагнучи підвищити внутрішню довіру до інновації. Виділяють ряд джерел зовнішнього визнання. Це викладачі вищих навчальних закладів (працівники науково-дослідних установ), що виступають як теоретики, котрі визнають управлінські новації. Вони систематизують нові управлінські практики для використання їх у процесі навчання або досліджень за відповідною тематикою. Зовнішнє визнання можна отримати й від консалтингових компаній, які зацікавлені у використанні нових управлінських ідей в інших структурах. Однак консалтингова діяльність у сфері управління закладами в Україні розвинена недостатньо.

У ряді випадків менеджери – розробники управлінських нововведень – створюють спеціалізований консультативний напрямок для продажу своєї методології іншим організаціям (така форма застосовується у приватних закладах, установах, організаціях). Для пропаганди й визнання управлінських нововведень використовують засоби масової інформації, здатні довести суть новацій до широкого кола їхніх потенційних споживачів. Галузеві асоціації також є джерелом зовнішнього визнання.

Уведення в дію нових управлінських практик в найбільше відповідає проектній діяльності, яка спрямована на розробку особливого інструментально-технологічного знання про те, як на основі наукового знання в заданих умовах необхідно діяти, щоб вийшло те, що може або повинно бути (інноваційний проект). Щодо проектної управлінської технології – це комплекс зусиль, спрямованих на втілення нової або вдосконаленої управлінської практики, яка здійснюється в рамках обмежених

ресурсів: часових, фінансових, матеріально-технічних, людських, технологічних тощо. Уведення в дію нових або вдосконалених управлінських практик завжди обмежене в часі і має початок і завершення, завжди реалізується якоюсь конкретною групою людей – груповим суб'єктом управління на чолі з керівником закладу, установи, організації або керуючим (менеджером) проекту¹.

Як обмежувальні виступають не тільки об'єктивні, але й суб'єктивні чинники: професійний рівень, досвід, знання, інтелектуальні та фізичні здібності і можливості суб'єктів (індивідуальних чи колективних) управління. Тому проектування нововведень в управлінську практику передбачає, у разі необхідності, освітню діяльність, спрямовану на професійний розвиток суб'єктів певної практики, на формування в кожного особистого знання (досвіду) про те, що і як вони повинні робити, щоб новаційний проект втілювався в життя.

Уведення в дію нових управлінських практик в закладі, установі, організації із застосуванням проектної технології передбачає шість основних етапів, на яких реалізуються різні функції управління:

- ініціація – ухвалення рішення про початок виконання проекту;
- планування – визначення цілей і критеріїв успіху проекту і розробка робочих схем їх досягнення;
- виконання – координація людей і інших ресурсів для реалізації плану;
- аналіз – визначення відповідності плану і виконавчої діяльності поставленим цілям і критеріям успіху і прийняття рішень про необхідність застосування коригувальних дій;
- коригування – визначення необхідних коригувальних впливів, їхнє узгодження, затвердження і застосування, подолання опору;
- завершення – формалізація виконання проекту із введення в дію нових управлінських практик в навчальному закладі, підведення його (проекту) до впорядкованого фіналу, рутинізація управлінського нововведення.

Соціокультурна ситуація зміни нашого суспільства, її динамізм, невизначеність і непередбачуваність обумовлюють якісно новий параметр інноваційних процесів – їх перманентність, націленість на безперервне цілісне оновлення, випереджальний розвиток; зумовлює безперервний рух уперед, необхідність розробки таких нових способів управління, які б забезпечили цю безперервність, тобто перманентність уведення новаційних змін в управління закладом, установою, організацією.

На основі узагальнення (основних етапів пошуку та розробки інноваційних змін; етапів процесу розробки і прийняття управлінського рішення щодо нововведення; інституційного циклу управлінської діяльності; проектної технології) нами пропонується такий алгоритм перманентного уведення змін (новацій, трансформацій) в управління закладом, установою, організацією:

¹ *Процеси управління проектами : навч.-метод. посіб. / Гриньова М. В., Сас Н. М. –К. ; Полтава. – 2012. –196 с.*

1. Стандартизація процесу модернізації та введення нових практик в управління закладом, установою, організацією.

2. Організація моніторингу зовнішніх і внутрішніх рушійних сил управління. Завдання – забезпечити керівникам своєчасне розуміння необхідності проведення змін.

3. Визначення найбільш доцільної для конкретного закладу, установи, організації політики впровадження новаційних змін.

4. Усвідомлення важливості, необхідності і неминучості майбутніх перетворень одним із членів адміністративної команди установи, організації, закладу, тобто наявність свого роду «ідейного натхненника і генератора майбутніх ідей».

5. Формування команди (мається на увазі не стільки адміністративна, менеджерська, команда, що є неодмінною і необхідною умовою перетворень, скільки команда ідейних прихильників методично і технологічно підготовлених до здійснення новації).

6. Вироблення проєктної ідеї розвитку закладу, установи, організації. Це вибір об'єкта нововведень (змін, трансформацій), який (вибір) повинен виходити з життєвої необхідності конкретного закладу, установи, організації і однозначно розумітися більшістю учасників освітнього процесу.

7. Створення команди проєкту із впровадження нових управлінських прийомів, технологій тощо, наділеної необхідними повноваженнями.

8. Визначення конкретних управлінських дій з реалізації виробленої ідеї, тобто складання плану або програми її реалізації. При цьому доцільно визначати не тільки терміни впровадження, але й період засвоєння змін.

9. Мотивація членів виробничого колективу, технічного персоналу, аргументоване пояснення колективу причини, сутності й очікуваних наслідків змін, які вводяться, і формування готовності відповідних категорій працівників до інноваційної діяльності.

10. Виконання управлінських та організаційних змін в рамках проєкту, обговорення можливих варіантів сценаріїв і наслідків реалізації змін.

11. Оцінювання взаємозв'язку визначених змін з іншими змінами, завданнями закладу, установи, організації на запланований період.

12. Фіксація параметрів впливу введених змін на ефективність таких процесів: головного (відповідно до здійснювальної діяльності та особливостей технологічного процесу), забезпечувальних (кадрове, фінансове, методичне, матеріально-технічне забезпечення) та управлінських (аналізування, планування, організація, мотивація, контроль тощо). За умови негативного впливу змін необхідно вчитися приймати непопулярні рішення, аж до відмови від подальшої реалізації проєкту.

13. По завершенні проєкту необхідно проводити аналіз його цільової ефективності, визначати основні причини невдач.

Кожна впроваджувана управлінсько-організаційна зміна має супроводжуватися таким пакетом документів:

– аналітична записка (опис ситуації, що склалася, необхідність, яка викликала введення змін);

- бізнес-план (опис майбутніх змін, обґрунтування доцільності їх реалізації, аналіз альтернативних рішень);
- наказ (прийняття рішення про введення зміни, призначення команди проекту);
- проект з упровадження зміни (документи планування, звіти з реалізації заходів);
- експертиза результатів упровадження зміни. Від якості проведення саме цього етапу залежить підсумковий результат і успіх упровадження новацій в управлінні.

Ефективне управління процесом перманентних змін реалізується через сукупність організаційних, управлінських, фінансово-економічних, правових, інформаційних, техніко-технологічних і морально-психологічних чинників, їх взаємозв'язку і взаємодії. Узгодженість, спільне функціонування цих елементів багато в чому визначається їх взаємообумовленістю і співвідносністю, пропорційністю.

Критеріями успішності перманентних змін в управлінні закладом установою, організацією визнані такі:

- критерій якості перетворень, що виражається у співвідношенні реальних результатів управління з поставленими цілями діяльності;
- критерій ефективності, що відображає відношення досягнутих результатів до витрат часу, зусиль, інших ресурсів;
- критерій мотивації (соціального самопочуття) співробітників, інших категорій населення, на чий інтерес прямо або опосередковано вплинули зміни (новації, трансформації) в управлінні.

Втілення змін (новацій, трансформацій) в управлінську діяльність у більшості випадків – це комбінація багатьох чинників, які вводяться частково одночасно, частково – послідовно. Дослідження трансформаційних процесів в управлінні виявили ряд теоретико-методологічних проблем: співвідношення традицій та новацій, зміст і етапи інноваційного циклу, підготовка кадрів, підстави для критеріїв оцінки нового в управлінні та ін.

Проблемне поле процесу перманентних змін (інновацій, трансформацій) в управлінні детерміноване особливостями виробничої та управлінської діяльності, рівнем професійної підготовки суб'єкта (індивідуального або колективного) управління та іншими змінними які мають стимульовальний або стримувальний ефект.

Зокрема, процес перманентних змін (інновацій, трансформацій) в управлінні – це процес імовірнісний, а тому характеризується підвищеною невизначеністю й ризиками, недопустимістю жорсткого цілепокладання, низькою передбачуваністю результатів, а отже, проблематичною та ймовірнісною віддачею. Ризиковий характер знаходить прояв в прогнозуванні та плануванні, фінансуванні та методах оцінки ефективності управлінських нововведень. Він вимагає, наприклад, створення фінансових резервів для ліквідації (або скорочення) можливих негативних наслідків ризику або коригування термінів виконання окремих інноваційних робіт (стадій, етапів) при їх плануванні. Пошук, розробка, та втілення новацій в

управління закладом установою, організацією характеризуються довготривалістю інноваційного циклу, часовою нерівномірністю окремих його стадій і етапів. Традиційні в управлінні календарні періоди (півроку, рік тощо) не можуть бути прийняті за основу (за рідкісним винятком) при управлінні процесом перманентних змін. Перспективність управлінських новацій означає необхідність урахування довготривалих наслідків прийнятих управлінських рішень.

Здійснення управлінської діяльності обумовлюють:

– неоднорідність груп, на які прямо або опосередковано впливають управлінські новації: адміністративна група, виробничий колектив, технічний персонал та інші;

– статус й особливості функціонування закладу, установи, організації;

– детермінованість змісту управління техніко-економічним та соціальним замовленням.

Новаційні перетворення чинної системи управління не повинні бути радикальними, якщо середовище закладу, організації, установи не зазнало радикальних змін, але вони повинні охоплювати всі основні сторони діяльності. Інноваційна діяльність у сфері управління повинна впливати з потреб в оновленні і змінах. Доти, поки можлива стабільна робота закладу, установи, організації повинна бути певна збалансованість між стабільністю та змінами. Кількість одночасно виконуваних новаційних управлінських проектів не повинна бути великою, оскільки необхідно вирішувати поточні завдання управління. Однак, якщо заклад, установа, організація не здатна задовольняти вимоги держави, власників і споживачів, інноваційні зміни в управлінні можуть домінувати і відбуватися революційним шляхом, орієнтованим на порятунок закладу або його розвиток.

Процес перманентного втілення новацій в управлінні ефективний, якщо він відповідає логіці реального процесу розвитку, якщо рішення суб'єкта управління оперативні й адекватні розв'язуваній проблемі, якщо керівники, які приймають рішення, здатні оцінити ситуацію, прогнозувати її розвиток, керувати ризиками.

Керівник закладу, установи, організації для перманентного втілення новацій в управлінні має володіти:

– знаннями з основ науково-дослідної діяльності, спрямованої на отримання нового, зокрема про можливість відкриттів і винаходів у сфері управлінської діяльності;

– відомостями з проектування діяльності, спрямованого на розробку особливого інструментально-технологічного знання про те, як на основі наукової інформації необхідно діяти в заданих умовах, щоб розробити управлінський проект;

– інформацією про методи самоосвіти та освітньої діяльності, спрямованої на професійний розвиток суб'єктів певної практики, на формування у кожного особистого знання (досвіду) про те, що і як вони повинні робити, щоб управлінський проект втілювався в життя.

4.2 Теоретико-методологічний базис управління інтелектуальним капіталом на засадах вартісно-орієнтованого менеджменту

Інтеграція України у світову спільноту має обов'язково кореспондуватися із сучасними прогресивними глобальними процесами, що характеризуються посиленням ролі знань як фактора виробництва, зростанням значущості інтелектуальної сфери, високих інформаційних технологій, постіндустріальних принципів суспільного розвитку. В економіці України має бути здійснена фундаментальна системна трансформація, що ґрунтуватиметься на інноваційній моделі розвитку, реалізація якої забезпечить істотне підвищення конкурентоспроможності економіки на засадах формування інтелектуального капіталу (ІК), що стає переважним ресурсом у процесі створення економічних цінностей. Крім того, головною метою діяльності суб'єкта господарювання в системі вартісно-орієнтованого менеджменту є зростання його вартості для всіх економічних агентів. Для побудови ефективної системи менеджменту важливо мати теоретико-методологічне підґрунтя розуміння процесів і явищ, як ІК приєє зростанню вартості економічної системи.

Таким чином, поряд зі зростанням значущості ІК у суспільному виробництві суттєво посилюється значущість дієвого інструментарію управління ІК, що має забезпечувати ефективність його функціонування в процесі створення вартості.

Вагомий внесок в обґрунтування та практичну розбудову теорії ІК зробили такі видатні науковці, як Д. Андріссен, Н. Бонтіс, Е. Брукінг, Дж. Ведьма, Л. Едвінсон і М. Мелоун, Г. Мінс, К.-Е.Свейбі, П. Салліван, Т. Стюарт, Д. Шнайдер, Т. Юзен. Серед українських вчених, що займають провідні позиції у розробленні проблеми теорії ІК, доцільно відзначити О. Амошу, М. Бендікова, О. Бутник-Сіверського, Н. Гавкалову, В. Геїця, О. Грішнову, Б. Данилішина, Є. Джамає, А. Жарінову, Н. Казакову, Б. Кекуха, О. Кендюхова, А. Колота, Л. Мельника, І. Чайковську, О. Шкурупія, А. Чухно. Науковцями А. Пулик, Т. Стюартом, Е Байбуріною, М. Молодчик, Ю. Найдьоною досліджувалось питання здатності ІК створювати додану вартість підприємств і показників її виміру. Але окремі аспекти науково-практичної проблеми управління ІК на засадах вартісно-орієнтованого менеджменту залишаються недостатньо опрацьованими. Із поширенням інтелектуалізації виробництва виникає об'єктивна необхідність у подальшому поглибленні теоретико-методологічного підґрунтя управління ІК економічних систем в системі вартісно-орієнтованого менеджменту, обґрунтування основних принципів і концепції управління ІК, генерації теоретико-методологічних положень його управління, концептуальних підходів до використання сучасних інструментів управління ІК, інвестиційного менеджменту ІК, у розробленні методичних підходів до оцінювання й аналізу ІК та його впливу на процес створення доданої вартості.

Дослідження генезису поглядів на капітал та роль людини в економічній системі як робочої сили, трудових ресурсів, людських ресурсів,

трудового потенціалу, людського фактору, людського капіталу, ІК довело наявність поступового усвідомлення суспільством зростання ролі людини в економіці, переважання в сучасних умовах ІК як найбільш завершеної форми таких факторів суспільного виробництва як праця і капітал¹. У роботі² обґрунтовано, що поняття «інтелектуальний капітал» потребує уточнення завдяки включенню ознак системності, відображення сутності з точки зору історичного і логічного аналізу, зміни ролі людини в постіндустріальній економіці.

Розкриття генезису теорії капіталу довело³, що еволюція його змісту та процесу пізнання ґрунтувалося в основному на матеріальній складовій. Динамізм і всеосяжний характер виробництва інформації та знань, науково-технічний прогрес, розвиток виробничих сил наприкінці ХХ ст., зміни в трудовій діяльності суттєво трансформували зміст категорії «капітал», вплинули на появу новітніх форм капіталу, зумовили необхідність розроблення теорії ІК.

Наявність у науковій літературі різноманітних підходів до визначення сутності поняття «інтелектуальний капітал», що зумовлено багатовекторністю, мультидисциплінарністю, складністю та неоднозначністю цих трактувань, ускладнює використання ІК в практичній економічній діяльності. Для уточнення і формування найбільш повного й адекватного визначення поняття «інтелектуальний капітал» проведено морфологічний аналіз, за результатами якого узагальнено та згруповано загальні риси, властиві усім формам капіталу (ресурсна місткість, можливість накопичення та примноження щодо доданої вартості, спроможність до конвертації з однієї форми в іншу, належність до довгострокових цінностей як важливих факторів розвитку, здатність збільшувати вартість економічної системи, актив, що потребує інвестицій), та особливі специфічні ознаки ІК (нематеріальна природа, поліморфічність, часткова можливість правового забезпечення прав власності, моральна зношуваність, поліфуркаційність, необмеженість ресурсної місткості, часткова відчужуваність, неадитивність, низька ліквідність, здатність заміщувати та збільшувати віддачу від інших форм капіталу, дохідність у вигляді інтелектуальної ренти (рис. 1) з визнанням функціонування ІК формою його існування в русі, коли капітал виконує загальносистемну функцію економічної системи більш високого рангу, а також загальні та специфічні функції.

Спираючись на аналіз основних підходів до концепцій капіталу, структурно-декомпозиційний аналіз теорії ІК та морфологічний аналіз

¹ Журавльова І. В. *Управління людським капіталом підприємства* : наук. вид. / І. В. Журавльова, А. В. Кудлай. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2004. – 284 с.

² *Фінанси підприємств: теоретико-методичне забезпечення формування та відтворення* : монографія / [І. В. Журавльова, О. М. Ястремська, О. В. Слуцька ; за заг. ред. к.е.н., проф. І. В. Журавльової]. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2010. – С. 55–91..

³ Журавльова І. В. *Функціонування інтелектуального капіталу: методологічне та методичне забезпечення* : монографія / І. В. Журавльова. – Х. : ТО «Ексклюзив», 2016. – 376 с.

поняття «інтелектуальний капітал»¹, доведено, що ІК є економічною категорією для відображення адекватної постіндустріальної економіці соціально-економічної форми вираження системи відносин між економічними і соціальними агентами щодо виробництва, розповсюдження та використання знань, продуктивних, комунікативних якостей і особистісних здібностей, сил, функцій і ролей людини, формування зв'язків із суб'єктами ринку через систему надійних, довгострокових довірчих і взаємовигідних відносин, систему організації інформації і знань, що є власністю економічних агентів, сформованих і розвинутих у результаті інвестування й втілених у доданій вартості товарів і послуг.

Рис. 1 - Специфічні властивості ІК

Спираючись на аналіз основних підходів до концепцій капіталу, структурно-декомпозиційний аналіз теорії ІК та морфологічний аналіз поняття «інтелектуальний капітал», доведено, що ІК є економічною категорією для відображення адекватної постіндустріальної економіці соціально-економічної форми вираження системи відносин між економічними і соціальними агентами щодо виробництва, розповсюдження та використання знань, продуктивних, комунікативних якостей і особистісних здібностей, сил, функцій і ролей людини, формування зв'язків із суб'єктами ринку через систему надійних, довгострокових довірчих і взаємовигідних відносин, систему організації інформації і знань, що є власністю економічних агентів, сформованих і розвинутих у результаті інвестування й втілених у доданій вартості товарів і послуг. Уточнене визначення ІК є складовою теоретичного підґрунтя для розроблення концепції його управління. ІК слід розглядати як найважливіший фактор

¹ Журавльова І. В. Морфологічний аналіз сутності поняття «інтелектуальний капітал» як підґрунтя системи моніторингу його функціонування / І. В. Журавльова // Економічний аналіз. – 2014. – Т. 17, № 2. – С. 30–38

виробництва та економічного зростання, конкурентну перевагу на ринку, що сприяє ефективності суб'єкта господарювання.

Ідентифікація складових ІК, виокремлення їх як самостійних об'єктів, що можуть бути виявлені, враховані, оцінені та використані, є однією з наукових проблем теорії ІК. На підґрунті основних принципів класифікації, аналізу множини класифікаційних ознак, що є базою для виявлення особливостей функціонування ІК як багатовимірної та поліструктурної системи, узагальнення теорії і методології ІК уточнено класифікацію ІК за трьома групами ознак, що визначають зміст, результативність, рівень і сфери формування й використання ІК. Доведено, що для управління ІК особливого значення набуває введення додатково запропонованої класифікаційної ознаки «центри знань», за якою ІК поділяється на компетентнісний¹, споживчий і структурний. На підставі результатів гносеологічного аналізу визначено, що за цією ознакою системоутворюючою складовою є компетентнісний капітал як об'єктивна економічна категорія для відображення адекватної постіндустріальної економіці системи відносин між економічними і соціальними агентами щодо формування і використання продуктивних, комунікативних й особистісних якостей, здібностей, сил, функцій і ролей людини, сформованих, набутих і розвинених у системі соціально орієнтованої економіки в результаті інвестування та практичного досвіду, що є власністю працівників та сприяють зростанню ефективності праці, доходів, якості життя, їх моральному задоволенню, забезпеченню гармонії з природою.

Із застосуванням монографічного аналізу наукових джерел² виокремлено три етапи розвитку теорії ІК: її виникнення, коли були проведені перші дослідження сутності ІК та його структури; становлення – розбудова теорії ІК шляхом розширення його трактування як активу, що ґрунтується на знаннях, стрімкого зростання кількості публікацій з даної проблеми, формування різноманітних підходів до визначення ІК, аналізу та ідентифікації його складових; операціоналізації, яка характеризується встановленням зв'язку концептуального апарату дослідження з його методичним інструментарієм на підґрунті створення емпіричних моделей щодо функціонування ІК, та генерацією основ комплексного управління ним (comprehensive intellectual capital management).

Генезис теорії ІК дозволив розширити її з позиції функціонування ІК у комплексі «держава – регіон – суб'єкт господарювання» як форми існування ІК в русі, в процесі чого він виконує загальні та специфічні функції, а також загальносистемну функцію в системі більш високого рангу, формує дохід власникам та самовідтворюється. Доведено, що теорія ІК з позиції його

¹ Журавльова І. В. Сутність компетентнісного інтелектуального капіталу та його роль в розвитку соціально-економічних систем / І. В. Журавльова // Вісник Хмельницького національного університету. – 2008. – № 2, т. 1. – С. 175–179.

² Журавльова І. В. Журавльова І. В. Факторний аналіз функціонування інтелектуального капіталу підприємств машинобудування / І. В. Журавльова // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 5 (143). – С. 116–12

функціонування як сукупності знань, є комплементарною та ґрунтується на економічній теорії, концепціях економіки праці та соціально-трудоких відносин, концепціях менеджменту, стратегічного менеджменту, маркетингу, праксеології (рис. 2).

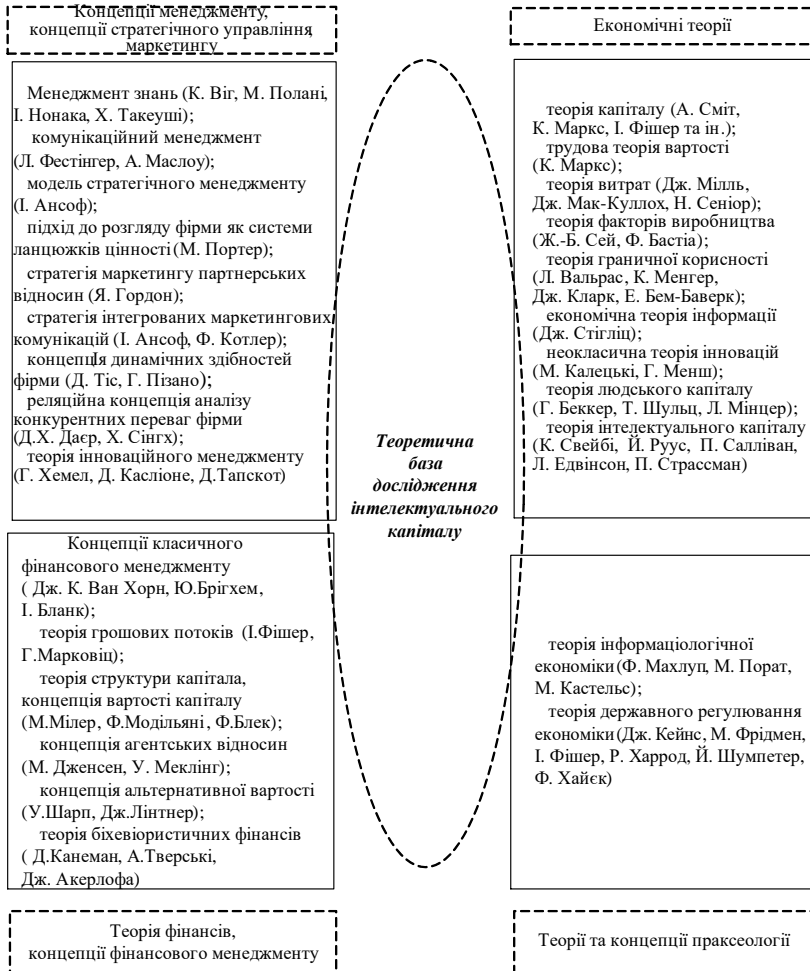

Рис. 2 - Теоретична база дослідження ІК

Окремим її напрямом є теорія управління ІК на засадах вартісно-орієнтованого менеджменту. Принципово важливим для економічної системи є функціонування ІК, спрямованого на зростання вартості, адже ефективне функціонування ІК дозволяє створювати економічну додану вартість, що є

підґрунтям довгострокового стійкого розвитку економічної системи. При цьому управління ІК за вартістю не зводиться до методології вартісної оцінки, бо є інтегрованим процесом, спрямованим на якісне поліпшення стратегічних і оперативних рішень на всіх рівнях ... за рахунок концентрації загальних зусиль на ключових чинниках вартості¹.

В умовах економіки знань складові ІК стають основним джерелом створення цінності економічної системи. Тому для менеджерів важливо розглядати не тільки окремі типи, але й окремі елементи ІК як фактори створення цінності.

Так, можна виділити 9 факторів створення цінності (табл. 1). Об'єктивно важливою стає також та обставина, що ІК дуже тісно взаємозалежний з відчутними активами (наприклад, технології й знання працівників, реалізовані у виробленому товарі), що говорить про їхній близький зв'язок в процесі створення цінності суб'єкта господарювання. Тому питання трансформації ІК у матеріальні цінності є на сьогоднішній день актуальним для економічних систем.

Таблиця 1 – Фактори створення цінності економічної системи

Фактор	Визначення	Носій капіталу
Компетентнісний капітал	Економічна цінність, яку економічна система одержує від роботи своїх працівників (їх знань і вмій)	Персонал
Споживчий капітал	Економічна цінність, яку одержує економічна система від продуктів і послуг, які вона пропонує ринку, розуміючи потреби й очікування клієнтів	Продукти й послуги
	Економічна цінність, яку одержує економічна система завдяки лояльності споживачів своїх товарів і послуг	Споживач
	Економічна цінність, яку економічна система одержує від наявності відомого й пізаного бренда	Бренд
	Економічна цінність, яку економічна система одержує від свого положення на ринку (репутація, бренд, частка ринку)	Конкуренти
	Економічна цінність, яку одержує економічна система від створених альянсів і асоціацій (фінансових, стратегічних і ін.), налагоджених зв'язків з партнерами та контрагентами	Постачальники й партнери
Структурний капітал	Економічна цінність, яку одержує економічна система від уміння акумулювати інформацію й використовувати її в потрібному місці й у потрібний час	Інформація
	Економічна цінність, яку одержує економічна система від використовуваної технології	Технологія
	Економічна цінність, яку одержує економічна система від ефективної організації всіх процесів, політик і процедур	Процеси

У роботі² обґрунтовано складові теорії функціонування ІК: первинну емпіричну основу (закономірності), закони, логіку теорії та методологію

¹ Sullivan P. *Value-Driven Intellectual Capital* / P. Sullivan. – John Wiley & Sons, 2000. – 240 p.

² Журавльова І. В. *Функціонування інтелектуального капіталу: методологічне та методичне забезпечення : монографія* / І. В. Журавльова. – Х. : ТО «Ексклюзив», 2016. – 376 с.

функціонування ІК, а також узагальнено й систематизовано основні принципи функціонування ІК, які класифіковано за групами: загальнонаукові, загальносистемні та специфічні. Вони є теоретико-методологічним підґрунтям концепції управління ІК. Слід акцентувати увагу на таких принципах. На принципах аксіологічності та функціональності розкривається значущість ІК у забезпеченні ефективного функціонування економічних систем, холізму та ризомічності –будуються теоретико-методичні основи управління ІК за центрами знань. Для генерації теорії управління ІК запропоновано міжпарадигмальний підхід, представлений у табл. 2.

Таблиця 2 - Порівняльна характеристика теоретико-методологічного базису управління ІК

Складові методології	Переважаюча парадигма	Новітня парадигма	Міжпарадигмальний підхід
1	2	3	4
Теоретичний базис	Класична та неокласична економічна теорія	Теорія стратегічного менеджменту	Економічна теорія, теорія стратегічного менеджменту, теорія конкуренції, теорія ключових компетенцій, системний, синергетичний, ресурсний, вартісний підходи
Суб'єкт управління	Менеджери та фахівці	Внутрішні стейкхолдери	Стейкхолдери як будь-які групи людей із внутрішнього та зовнішнього середовища, що зацікавлені в одержанні вигоди від функціонування ІК і мають можливість впливати на постановку і (або) досягнення цілей
Об'єкт управління	Компетентнісний, структурний, споживчий капітали	Ключові компетентності	Збалансована система складових ІК (компетентнісного, структурного, споживчого капіталу) за центрами знань, в якій виокремлено ключові компетентності
Предмет оцінювання	Складові ІК або ІК у цілому	Відповідність ІК результату використання	Цикл створення вартості: сформований ІК → процес трансформації ресурсів → результат використання ІК → вплив на економічну систему → обмінно-відтворювальні процеси
Зміст капіталу	Сума знань	Ресурси	Самозбільшувана вартість, відносини, потоковий економічний процес, що існує в циклі та розширено відтворюється по спіралі розвитку
Основні методи дослідження	Аналіз	Контролінг	Методи системного підходу, що поєднують математичну строгість теоретичних положень з суб'єктивними оцінками вхідної та вихідної інформації
Визначення закономірностей	Модель стану	Модель стану	Модель стану у поєднанні з прогнозною моделлю
Потенціал людських ресурсів	Не використовується	Використовується	Формується і використовується

Закінчення табл.2

1	2	3	4
Структура оцінки стану ІК	Система часткових показників	Збалансована система показників	Структура оцінки є: інваріантною – придатною для множини ситуацій; багатопарною – враховує відмінності у поданні інформації для прийняття і виконання стратегічних, тактичних рішень; двоетапною – на стадії формування і використання
Спосіб визначення	Рівень сформованості ресурсів	Рівень використання потенціалу	Рівень відтворення
Засоби узагальнення	Часткові та узагальнюючі показники	Узагальнюючі комплексні показники	Інтегральні, узагальнюючі показники на основі алгоритму або моделі, що співвідносять різні аспекти і підходи до визначення
Результат	Короткостроковий фінансовий результат	Застосування наявного потенціалу на практиці	Забезпечення системи умов довгострокового розширеного відтворення, координованість простого відтворення
Призначення інформації	Моніторинг	Сприяння упорядкуванню процесів	Стабілізація й розвиток економічних і соціальних процесів, самостійний економічний ресурс, який формує конкурентоспроможність економічної системи

Грунтуючись на проведеному аналізі основних положень теорії ІК, висунуто сукупність гіпотез: в перебігу функціонування ІК здатен створювати додану вартість; функціонування ІК як цілісної відкритої системи забезпечується функціонуванням компетентнісного, структурного, споживчого капіталу, де системоутворюючою складовою, найважливішим елементом самовизначення економічної системи у довгостроковій перспективі є компетентнісний капітал, що має проактивну стратегічну спрямованість на досягнення цільових орієнтирів ІК для забезпечення відповідної ефективності економічної системи, де об'єктом виступають ключові компетентності за центрами знань; ІК характеризується дихотомією процесу і результату функціонування; на процес функціонування ІК впливають особливості економіки країни та макроекономічна циклічність розвитку; існує синергетичний ефект функціонування складових ІК; структура ІК та відчутних активів суб'єкта господарювання впливає на вартість бізнесу¹; для управління вартістю суб'єкта господарювання необхідно управляти інвестуванням не тільки відчутних активів, але й ІК; управління ІК потребує моніторингу, важливе місце в якому належить бенчмаркінгу, оцінюванню й аналізу одержаних результатів.

¹ Zhuravleva I. V. Capital structure rationalization taking into account the intellectual component / I. V. Zhuravleva, I. L. Latysheva // Науковий вісник Національного гірничого університету. – 2014. – № 5. – С. 141–148

Сформовані гіпотези стали підґрунтям подальшого розвитку теоретичного, методологічного забезпечення та концепції управління ІК на засадах вартісно-орієнтованого управління. Остання, в свою чергу, включає такі положення: ІК є відкритою неоднорідною та багатовимірною системою, що взаємодіє із зовнішнім середовищем у процесі свого функціонування і впливає на ефективність економічної системи; ІК пропонується розглядати як статичну систему, яка характеризується певною якістю та кількісними показниками, та як динамічну систему, що знаходиться в постійному русі – обороті; ІК є цілісною системою компетентнісного, структурного, споживчого капіталу, де системоутворюючою складовою є компетентнісний капітал; у процесі управління ІК виконуються загальні, специфічні та загальносистемні функції; ІК властива стратегічна проактивна спрямованість на досягнення цільових орієнтирів для забезпечення певної ефективності економічної системи; як об'єкт управління ІК розглядаються ключові компетентності за центрами знань (ЦЗ), де відбувається накопичення, використання, розподіл і відтворення ІК, як його предмет – механізм розробки перспективних орієнтирів, стратегій управління ІК; функціонування ІК на основі стратегічного бачення та проактивності є найважливішим елементом самовизначення економічної системи щодо її розвитку, стрижнем, навколо якого концентруються всі напрями її менеджменту і стратегії; систему управління ІК слід будувати на міждисциплінарній основі з урахуванням положень економічної теорії, концепцій менеджменту, стратегічного управління, маркетингу, теорії фінансів, концепцій фінансового менеджменту, теорії і концепцій праксеології; в процесі управління необхідно враховувати дихотомію процесу й результату формування і використання ІК, особливості макроекономічного стану та циклічність розвитку; важливим інструментом управління ІК є моніторинг, до складу якого включено бенчмаркінг, систему оцінювання й аналіз на основі вартісних і невартісних, узагальнюючих і часткових показників у статичній й динамічній, а також показників впливу функціонування ІК на вартість бізнесу на засадах нелінійності й неадитивності, ресурсного, вартісного, результатного та факторного підходів; управління ІК в системі вартісно-орієнтованого менеджменту потребує оптимізації структури сукупного інтелектуального та відчутного) капіталу, оптимізації структури інвестицій в ці складові капіталу суб'єкта господарювання. Розроблена концепція управління ІК є основою методологічного і методичного забезпечення стратегії зростання вартості суб'єкта господарювання.

4.3 Пріоритети маркетингового забезпечення для розвитку сільських територій в управлінні проектами та безпеки регіонів на сучасному етапі євроінтеграції України

В умовах поширення європейської інтеграції, необхідно звернути увагу на конкретні напрями щодо необхідності розвитку різних типів сільських територій прикордонного регіону, окреслюючи пріоритетні завдання, пов'язані з підвищенням якості маркетингового забезпечення розвитку сільських територій прикордонних з ЄС регіонів України. Першочергового значення набуває пошук дієвих інструментів використання їх потенціалу, враховуючи стан і проблеми розвитку сільських територій України.

На розвиток сільських територій прикордонного регіону, їх безпеку суттєво впливають не лише економічні переваги розміщення, а й вплив сусідніх країн, який не можна відкидати, а потрібно вважати його вирішальним. Близькість кордону з європейськими країнами, який є тепер водночас шенгенським кордоном, впливає на розвиток сільської території як позитивно так і негативно, і це твердження підтримує політичну та економічну тенденцію розвитку¹. На основі використання маркетингового підходу необхідно адаптувати в Україні передові досягнення країн-членів ЄС щодо впровадження маркетингу сільських територій.

Кравців І. відзначила, що «маркетинг сільських територій є ефективним інструментом їх розвитку в більшості європейських держав. Він включає такі важелі управління соціально-економічним потенціалом сільських територій, як стратегування, брендинг, маркетингові дослідження, PR і реклама, товарна і цінова політика, бенч-маркінг тощо. У прикордонних з ЄС регіонах України впровадження маркетингу сільських територій у практику управлінської діяльності набуває особливої важливості»². Маркетингові інструменти нарощування потенціалу сільських територій спроможні стимулювати зростання конкурентоспроможності в умовах фінансової стабільності та формування нових ринків збуту, насамперед як у продовольчій так і непродовольчій сферах.

Аналізуючи сучасні тенденції використання маркетингу в публічному управлінні, у продовж останніх років, можна відзначити, що існує багато проблем, щодо застосування маркетингу в управлінні різними типами сільських територій. Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї тематики підтверджує актуальність маркетингового забезпечення різних типів сільських територій на сучасному етапі, знайшло своє відображення в роботах відомих зарубіжних дослідників як в області територіального управління, так і у сфері теорії та методології маркетингу і брендингу:

¹Дійсно разом: кращі приклади співпраці задля сільського розвитку в Словаччині та Україні.
URL: http://karpatskanadacia.sk/wp-content/uploads/2013/10/TrulyTogether_brochure_UA_screen_final.pdf/

² Кравців І.К. *Маркетинг сільських територій прикордонного регіону в умовах нових викликів європейської інтеграції. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук.* Львів, 2017 с.11

А.Анхольта, Ф. Котлера, Д.Асплунда, І.Рейна, Д.Хайдера¹, а різним аспектам маркетингу сільських територій в умовах європейської інтеграції України присвячені публікації таких вітчизняних науковців, як О. Бородіна, В. Борщевський, О. Вишнеvsька, Л. Газуда, Т. Гоголь, Н. Горін, Ю. Губені, В. Крупін, І. Куліш, М. та ін.

Гоголь Т.В. чітко зазначила, що «Європейський Союз визначає лише рамкові, стратегічні цілі розвитку сільського господарства і сільських територій та залишає державам-членам можливість вирішувати структуру поділу фінансових коштів на окремі цілі, що забезпечує використання регіональних особливостей. Держави і регіони стають один для одного позитивними зразками стратегій і диференційованих дій»².

В Україні за останні роки, коли відбувалось переосмислення державної регіональної політики на основі кращого європейського досвіду, політика розвитку сільських територій була визначена фактично частиною політики регіонального розвитку³.

Для України, де рівень урбанізації є одним із найнижчих в Європі, а частка сільськогосподарського виробництва в структурі ВВП держави є найвищою серед європейських країн, політика сільського розвитку має бути однією з пріоритетних в складі державної регіональної політики⁴ (рис. 1).

Багато аналітиків та експертів з питань регіонального розвитку звинувачують Карпатський регіон в тому, що він дотепер не використав потенціал для розвитку. Багаті природні та культурно-історичні надбання країни можна було використати набагато ефективніше для розвитку туризму та для покращення якості життя місцевого населення. Сприятливі кліматичні та ґрунтові умови для розвитку сільського господарства та лісництва поряд із мінеральними водами та термальними джерелами тільки підвищують привабливість цієї території. Молода робоча сила в поєднанні з хорошою професійною кваліфікацією являла б собою значний потенціал розвитку, насамперед, у сфері традиційних галузей. Основний потенціал становить виняткове стратегічне розташування цих регіонів, із майже не існуючими адміністративними кордонами та великим потенціалом розвитку, який не обов'язково впливає на національну економіку⁵.

¹ Гринчук Н. *Формування територіальних маркетингових стратегій. Всеукраїнська мережа фахівців і практиків з регіонального і місцевого розвитку. Базове навчання кандидатів на участь у мережі.* Київ, 2014 рік URL: file:///C:/Users/User/Desktop/08.Territorial_Marketing_Grynchuk_Materials_UA.pdf

² Гоголь Т.В. *Багатофункціональний розвиток сільських територій – стратегічна мета державної регіональної політики.* URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Gogol.pdf>

³ *Про розвиток сільських територій і не тільки.* URL: <http://www.csi.org.ua/pro-rozvytok-sil'skykh-terytorij-i-ne/>

⁴ *Про розвиток сільських територій і не тільки. (З олівцем над Концепцією розвитку сільських територій прийняту розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р).* URL: <http://www.csi.org.ua/pro-rozvytok-sil'skykh-terytorij-i-ne/>

⁵ *Дійсно разом: краєці приклади співпраці задля сільського розвитку в Словаччині та Україні* URL: http://karpatskanadacia.sk/wp-content/uploads/2013/10/TrulyTogether_brochure_UA_screen_final.pdf/

Рис. 1. - Варіанти завдань пріоритету розвитку сільської місцевості*

Побудовано автором

Розглянемо більш детально окремі аспекти підтримки видів економічної діяльності-стимуляторів сталого розвитку Буковини через визначення пріоритетів маркетингового забезпечення різних типів сільських територій.

У першу чергу постає необхідність розвитку *сільського господарства* в розрізі таких основних видів економічної діяльності, як: вирощування овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів; вирощування зерняткових і кісточкових фруктів; вирощування ягід, горіхів, інших плодкових дерев і чагарників; вирощування інших однорічних і дворічних культур (див. табл. 1). Звертаємо увагу на перспективність вирощування ягід (ягідництва), зерняткових і кісточкових фруктів (садівництво), стосовно котрих в ресурсному аспекті є всі передумови та які в контексті перспективності коопераційних зв'язків, можуть слугувати відмінним базисом розвитку сільськогосподарських кооперацій з дотриманням вимог сталого розвитку.

Таблиця 1 - Пріоритетні види економічної діяльності-стимулятори сталого розвитку сільських територій Чернівецької області

№ з/п	Вид економічної діяльності**	Існуючі проблеми розвитку в регіоні	Переваги для забезпечення сталого розвитку	Основний інструментарій розвитку
1	2	3	4	5
1	Сільське господарство:			
1.1	- вирощування овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів	- незадовільний стан матеріально-технічного забезпечення;	- оптимізація використання ресурсного потенціалу територій;	- <i>організаційний:</i> кооперація;
1.2	- вирощування зерняткових і кісточкових фруктів	- висока працевзатратність;	- збереження традицій орієнтованості на сільськогосподарське виробництво;	- <i>економічний:</i> пільгове оподаткування, цінове регулювання, концесії
1.3	- вирощування ягід, горіхів, інших плодкових дерев і чагарників	- низький рівень рентабельності	- стимулювання розвитку суміжних видів економічної діяльності	
1.4	- вирощування інших однорічних і дворічних культур			
2	Переробна промисловість:			
2.1	- виробництво харчових продуктів			- <i>організаційний:</i> кооперація;
2.2	- перероблення та консервування фруктів і овочів	- слабо розвинена матеріально-технічна база;	- можливість одержання населенням вищих рівнів доходів через продаж готових продуктів, аніж сировини;	- <i>економічний:</i> пільгове оподаткування, фінансово-кредитне регулювання, інвестиційне регулювання через формування сприятливого середовища (державні гарантії) та державні капіталовкладення
2.3	- виробництво фруктових і овочевих соків	- вища схильність до продажу продукції без переробки; - практична відсутність досвіду такої діяльності	- створення додаткових робочих місць	

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
3				
Торгівля:				
3.1	- оптова торгівля квітами та рослинами			
3.2	- оптова торгівля продуктами харчування, напоями тютюновими виробами	- низькі якісні параметри діяльності об'єктів торгівлі (зберігання товарів, їх	- відповідність високій схильності населення до даного виду діяльності (задоволення	- <i>організаційний:</i>
3.3	- оптова торгівля фруктами й овочами	продажу); - слабка правова захищеність споживачів;	особистісних потреб трудової діяльності у визначеній сфері);	соціальний діалог з профільними управліннями МДА, органів місцевого самоврядування;
3.4	- роздрібна торгівля продуктами харчування, напоями тютюновими виробами в спеціалізованих магазинах	- висока ресурсозатратність через слабкі логістичні зв'язки, суб'єктивний підхід до їх налагодження	- можливості пришвидшеного збуту продукції, вирощеної в сільських територіях (внутрішні коопераційні зв'язки)	- <i>економічний:</i> державні замовлення та закупівлі
3.5	- роздрібна торгівля фруктами й овочами в спеціалізованих магазинах			
4				
Туризм:				
4.1	- тимчасове розміщення	- слабо розвинена матеріально-технічна база;	- відповідність високій схильності населення до даного виду діяльності (задоволення	- <i>організаційний:</i>
4.2	- надання місць кемпінгами та стоянками для житлових автофургонів причепів	- низький рівень освіченості населення, у тому числі щодо сервісного обслуговування, знання мов;	особистісних потреб трудової діяльності у визначеній сфері);	кластеризація; соціальний діалог з профільними управліннями МДА, органів місцевого самоврядування;
4.3	- діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування	- незадовільний рівень благоустрою житла сільських територій	- стимулювання розвитку суміжних видів економічної діяльності	- <i>економічний:</i> пільгове оподаткування та фінансово-кредитне регулювання
5				
Інші послуги:				
5.1	- діяльність релігійних організацій	- відсутність досвіду виховної діяльності при церквах, у тому числі роботи з молоддю	- формування розвинутої системи цінностей населення, у тому числі молоді	- <i>організаційний:</i> створення громадських організацій; - <i>економічний:</i> бюджетне фінансування

Побудовано автором Види діяльності вказані згідно КВЕД

У виді економічної діяльності «Вирощування інших однорічних і дворічних культур» мається на увазі перспективність квітництва. Даний вид бізнесу може бути досить вигідним з орієнтацією на транскордонні ринки (тобто перевага розвитку такого виду обумовлена сегментними можливостями збуту продукції в сусідній регіон іноземної держави) за умов конкурентоспроможності відносно імпортованих квітів з Нідерландів, Польщі, Туреччини, Італії та інших країн.

Стосовно вирощування овочів і баштанних культур, коренеплодів та бульбоплодів конкурентоспроможність даному виду діяльності може надати орієнтація на органічне землеробство. У розвинених країнах це надзвичайно перспективний вид економічної діяльності в силу підвищення потреб населення у здоровому харчуванні та достатньої їх купівельної спроможності щодо відповідної продукції, собівартість якої та, як наслідок, ціна є значно вищими¹.

Сільські території Чернівецької області, зокрема райони з прикордонним статусом, у цьому напрямі мають всі передумови успішного становлення у випадку поступової локалізації та подальшого поширення такої практики з орієнтацією на сегмент продовольчого ринку – осіб з достатньо високим рівнем доходів. Визначення пріоритетів маркетингового забезпечення різних типів сільських територій прикордонного регіону на сучасному етапі європейської інтеграції через інструментарій організаційних засад зі спрямованістю на підтримку сільського господарства повинно відбуватись згідно кращого зарубіжного досвіду. Зарубіжний досвід засвідчує високу якість регуляторної політики, спрямовану на вдосконалення правового регулювання сільськогосподарських відносин.

Карпатський фонд Словаччина спільними зусиллями із Карпатським фондом Україна ініціювали дворічний проект Дійсно разом – мобілізація міжсекторного співробітництва та передача досвіду Словаччини для підтримки розвитку сільських громад України (2013–2015). Метою проекту було впровадження підходу цілісного розвитку Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької та Черкаської областей. Одним із завдань Проекту виконавці ставили мотивацію учасників процесів сільського розвитку до співпраці при вирішенні місцевих проблем. Відвідані організації: ЕТР Словаччина (Ранковці), Фонд громади Бардейова (Бардейов), село Сержов, СОСНА (Дружествна прі Горнаде), АЛЬМА Центр (Яблоньов над Турньов). Протягом виконання цього дворічного Проекту Карпатський фонд Словаччина випробував свою методологію для мобілізації міжсекторного

¹ Борцевський В.В., Прутула Х.М., Крупін В.Є., Куліш І.М. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону): науково-аналітична доповідь. НАН України. Інститут регіональних досліджень / за наук. ред. В.В. Борцевський. Львів, 2011. 60 с.133, с.44

співробітництва та самопомоги в Україні, а також створено платформу для ефективною передачі досвіду та створення мережі сільських громад¹.

Голова Координаційної Ради Мережі сільського розвитку Олена Бородіна на брифінгу у Верховній Раді України: «Про започаткування політики сільського розвитку» визначила, що мережа сільського розвитку, підтримуючи процеси децентралізації в Україні, звертає увагу на необхідність більш повного врахування принципу добровільності об'єднання сільських громад та недопущення їх примусового приєднання до міст, особливо обласного підпорядкування. Разом з тим, слід наголосити, що регулювання процесів децентралізації, наразі, концентруються більшою мірою на технічних проблемах ніж на сутнісних.

За поточними проблемами випадає з поля зору кінцева мета – економічна децентралізація: створення сприятливого інституційного середовища для економічного розвитку села, реальної підтримки сімейного фермерства і сільського підприємництва; для зростання добробуту сільського населення. В Україні відсутня державна підтримка політики сільського розвитку, яка має стимулювати ці процеси у національному масштабі².

Враховуючи, що одним із пріоритетних напрямів підвищення ефективності управління сільськими територіальними громадами в Україні, зокрема у прикордонних регіонах нашої держави, є децентралізація влади, розробку механізмів нівелювання описаних бар'єрів з метою впровадження дієвих інструментів маркетингу в управління сільськими територіями доцільно проводити у взаємозв'язку із заходами адміністративно-територіальної реформи.

Наприклад, для об'єднаних територіальних громад різних типів доцільно запропонувати відповідні стратегії та програми розвитку маркетингу, ґрунтовані на оцінці їх ресурсного потенціалу та визначенні пріоритетних напрямів спеціалізації. З цією метою було визначено об'єднані сільські територіальні громади Чернівецької області, створених в рамках адміністративно-територіальної реформи 2015 року (табл. 2)³.

Станом на 1 січня 2018 року в Чернівецькій області створено 16 об'єднаних територіальних громад (ОТГ), з них: 10 – у 2015 році, 6 – у 2016, які об'єднали 56 місцевих рад та 81 населений пункт, на формування інфраструктури яких у 2016 році було передбачено субвенцію у розмірі 45,436 млн. грн. на реалізацію 67 проектів.

¹ Дійсно разом: кращі приклади співпраці для сільського розвитку в Словаччині та Україні
URL: http://karpatskanadacia.sk/wp-content/uploads/2013/10/TrulyTogether_brochure_UA_screen_final.pdf/

² Бородіна О. Про започаткування політики сільського розвитку URL: <http://urdn.org/brifing-u-verkhovniy-radi/>

Таблиця 2 - Об'єднані територіальні громади Чернівецької області*¹

Громада	Центр	Дата створення	Район	К-сть НП	Площа км ²	Населення (2015)
Волоківська сільська ОТГ	село Волока	14 серпня 2015	Глибоцький район	3	56,0	6319
Глибоцька селищна ОТГ	смт Глибока			3	68,406	10 860
Мамалігівська сільська ОТГ	село Мамаліга		Новоселицький район	8	139,304	12 667
Усть-Путильська сільська ОТГ	село Усть-Путила		Путильський район	6	92,06	2270
Вашковецька сільська ОТГ	село Вашківці		Сокирянський район	4	58,67	5461
Сокирянська міська ОТГ	місто Сокиряни			2	82,16	11 469
Великокучурівська сільська ОТГ	село Великий Кучурів		Сторожинецький район	5	99,6	13 556
Клішковецька сільська ОТГ	село Клішківці		Хотинський район	3	72,61	7777
Недобоївська сільська ОТГ	село Недобоївці			4	79,5	7171
Рукшинська сільська ОТГ	село Рукшин			6	108,57	6886

* Побудовано автором за даними¹

Станом на 30.12.2016 профінансовано 45,439 млн. грн., використано 45,396 млн.грн. або 99,9% від профінансованого обсягу². Найбільший обсяг субвенції складає 8,7 млн. грн. в Мамалігівській об'єднаній громаді, найменший – 1744,8 тис. грн. – у Глибоцькій громаді³. Процес утворення об'єднаних територіальних громад Чернівецької області триває.

Об'єктивна оцінка чисельності населення об'єднаних територіальних громад укладена на основі опрацювання даних статистики, завжди “коригується” інформаційним позиціонуванням маркетингу території, усталеною його присутністю в інформаційному просторі і уявленнями людей, які проживають в громадах Чернівецької області: до 10 тис. осіб – 9

¹ Список об'єднаних територіальних громад Чернівецької області URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_об'єднаних_територіальних_громад_Чернівецької_області

² Звіт про здійснення Чернівецькою обласною державною адміністрацією покладених на неї повноважень та стан розвитку території за 2016 рік URL:http://bukoda.gov.ua/sites/default/files/Z/Zvit_2016/Zvit_ODA_2016.pdf

³ Об'єднані територіальні громади Чернівецької області готові використовувати кошти державної субвенції на формування інфраструктури URL.:<http://www.bukoda.gov.ua/news/ob-ednani-teritorialni-gromadi-chernivetskoi-oblasti-gotovi-vikoristovuvati-koshti-derzhavnoi-s>

громад; 10-20 тис. осіб – 16 громад; 20-50 тис. осіб – 8 громад; понад 50 тис. осіб – 2 громади. Найменша за чисельністю населення Перебиківська громада – 3125 осіб, а найбільша Чернівецька – 268059 осіб. Що стосується показника площі об'єднаних територіальних громад, то до 100 кв. км – 10 громад; від 100 до 200 кв. км. – 13 громад; понад 200 кв. км. – 12 громад. Найменша громада Мамаївська – 50 кв.км.; найбільша Путильська – 884 кв.км¹.

Нові об'єднання територіальних громад отримали досить значні фінансові ресурси, їх бюджети стали співмірними з бюджетами міст обласного значення, а державна підтримка розвитку інфраструктури таких громад дала імпульс створення у сільських територіях нових можливостей для отримання людьми повноцінних послуг від місцевого самоврядування, яких вони раніше були позбавлені. Дохід бюджету на 1 жителя до 1 тис. грн. – 24 громади, понад 1 тис. – 11 громад, найменше Боянівська громада – 518 грн., найбільша Чернівецька – 1971 грн. Рівень дотаційності громад 14 громад власні доходи менше 50%, 21 громада власні доходи більше 50%, найменша частка власних доходів Перебиківська громада -27%, найбільша Новодністрівська – 98,1%².

Фінансовий аналіз виконання показників доходів місцевих бюджетів ОТГ за 11 місяців 2017 року показує, що бюджетна децентралізація створила добру фінансову основу для розвитку територій сіл, селищ та міст, які об'єдналися. У процесі об'єднання територіальних громад виникло ряд проблемних питань розв'язання та вирішення яких перебуває у компетенції центральних органів виконавчої влади³.

По-перше, це питання, які стосуються процедури утворення ОТГ, для вирішення яких необхідно забезпечити супроводження законопроектів та пришвидшити їх розгляд у Верховній Раді України. По-друге - питання, які є важливими для організації ефективного функціонування ОТГ.

Необхідною умовою місцевого розвитку є тісна співпраця та партнерські відносини, успішна реалізація проектів місцевого розвитку має важливе значення для міжсекторального співробітництва, а також ефективного вирішення місцевих проблем. Сільські території, де успішно розвивається кооперування, зазвичай досягають гарних результатів та можуть бути успішним прикладом для ефективного функціонування ОТГ.

Сільське господарство робить значний внесок у ВВП країни. Комплексний соціально-економічний розвиток сільських територій – це

¹ Перспективний план формування територіальних громад Чернівецької області Затвердженій сесією облради рішення №103-32/15 від 28.07.2015 URL: <http://bukoda.gov.ua/page/perspektivni-plan-formuvannya-teritorialnikh-gromad-chernivetskoj-oblasti>

² Стратегія розвитку Чернівецької області на період до 2020 року URL: http://www.bukoda.gov.ua/sites/default/files/doc/PDF/proekt_strategiyi_rozvitku_oblasti_2020.pdf

³ Звіт про здійснення Чернівецькою обласною державною адміністрацією покладених на неї повноважень та стан розвитку території за 2017 рік URL: http://www.bukoda.gov.ua/sites/default/files/Z/Zvit_2017/Zvit_ODA_2017.pdf

основа розвитку аграрного сектора економіки, ефективного вирішення соціальних проблем та позитивного переходу до сталого економічного зростання сільських територій.¹

У 2016 році вироблено валової продукції сільського господарства (в постійних цінах 2010 року) на суму 4328,8 млн. грн., що на 1,0% більше, ніж у 2015 році. За оперативними даними у 2016 році у сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг інвестовано біля 140,0 млн.грн. капітальних та понад 10,4 млн.дол.США іноземних інвестицій. За рахунок залучення інвестицій у 2016 році введено в експлуатацію фруктосховище ПП „Жанна-Г” в Новоселицькому районі та реконструйовано 2 приміщення (без РГС) під фруктосховища ТОВ Фрігоріст (потужністю 2,2 тис.тонн) та ПП Грінлайн (1 тис.тонн) в с.Ломачинці Сокирянського району².

Завершено будівництво зерноочисного комплексу ФГ Серет (потужністю 20 тонн) с.Черепківка Глибочького району. Завершено другу чергу реконструкції приміщень для утримання та відгодівлі свиней ТОВ «Генетік Інвест», приміщення для кіз ТОВ Свіженька Мілк с.Горішні Ширівці Заставнівського району на 600 голів та реконструкцію пташників ПП «Пан індик» в с. Долиняни Хотинського району.

Крім того, в області ведеться будівництво ще одного зерноелеватора в Кельменецькому районі ФГ «Украгро», 3-х фруктосховищ з регульованим газовим середовищем, а саме: ТОВ «Дністровські сади» в Сокирянському 77 районі, ТзОВ «Дністер» в Хотинському, ТОВ «Рідківський садівник» у Новоселицькому районі та здійснюється переобладнання цехів для вирощування малька ДУ «Рибофорелевий завод» у с. Лопушне Вижницького району³.

У 2016 році припинено державну підтримку агропромислового комплексу. Важливою проблемою залишається охорона земель та підвищення родючості ґрунтів. Не виділяються кошти з державного бюджету на проведення хімічної меліорації орних земель. Існують певні проблеми у проведенні комплексу робіт з охорони земель та підвищення родючості ґрунтів, вилучення з обробітку деградованих та малопродуктивних земель, проведення агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення.

Проблемами галузі рослинництва залишаються недостатній рівень внесення органічних і мінеральних добрив при вирощуванні сільськогосподарських культур через відсутність коштів. У 1990 році на 1 га посівної площі вносилося 232 кг діючої речовини мінеральних добрив, у 2012 році -78 кг, у 2013 році -92 кг, під урожай 2016 року внесено 72 кг діючої речовини мінеральних добрив.

¹ Чернятіна В. А. Вплив децентралізації на розвиток сільських територій URL: <http://www.kbuaqa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-3/doc/3/04.pdf>

² Соціально-економічне становище регіону. Головне управління статистики в Чернівецькій області URL: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/>

³ Соціально-економічне становище регіону. Головне управління статистики в Чернівецькій області URL: <http://www.cv.ukrstat.gov.ua/>

Проблемами розвитку агропромислового комплексу залишаються: відсутність у селян коштів на придбання та утримання худоби, використання застарілої сільськогосподарської техніки, віддаленість населених пунктів, а проблемами у сфері лісового господарства залишаються: відсутність коштів для здійснення комплексних робіт із ведення лісового господарства, охорона і захист лісів та фінансування на утримання працівників державної лісової охорони. Вище перераховані проблеми потребують удосконалення механізму реалізації необробленої деревини через аукціони. Що є особливо актуальними із введенням мораторію на експорт необробленої лісосировини¹.

Проаналізувавши пріоритети маркетингового забезпечення різних типів сільських територій на сучасному етапі можна чітко зазначити основні переваги і недоліки утворення територіальних громад. Враховуючи те що децентралізація влади, яка має вирішувати проблемні питання життєдіяльності суспільства, а саме: несприятливої соціально-економічної та демографічної ситуації, неякісних соціально-побутових умов життя сільських мешканців, неефективної політики у сфері охорони здоров'я, культурного розвитку, транспортної інфраструктури, надання якісних адміністративних послуг - відіграє важливу роль у державі. Натомість, територіальні громади Чернівецької області, мають право вирішувати проблемні питання на місцевому рівні, нажалі вони неспроможні їх виконувати через низький рівень облаштування житла зручностями в сільській місцевості, недостатнє фінансування, неналежна організація харчування, відсутність кваліфікованих кадрів, застаріла матеріально-технічна база. Тому проблемні питання місцевого значення необхідно вирішувати належним чином, наприклад, у напрямку покращення соціально-економічної та демографічної ситуації на селі: заохочувати молодих людей до повернення у села після отримання відповідної освіти шляхом надання їм житла, забезпечення робочими місцями; у напрямку покращення соціально-побутових умов на селі: забезпечення обладнання сільських будинків засобами зв'язку, електро-, тепло- та централізованого водопостачання і водовідведення, сприяння газифікації сіл, поширення системи вуличного освітлення та ін².

Об'єднання територій в громади є реальним кроком до розвитку сільської місцевості. Гідний рівень життя сільського населення спроможна забезпечити громада, з достатньою економічною активністю на власній території, з ініціативними, працьовитими людьми. Громада з потужним економічним розвитком вирішуватиме питання місцевого значення, планування розвитку сільської території, оптимізації мережі освітніх закладів у сільській місцевості із врахуванням стану інфраструктури життєзабезпечення, доріг, транспорту, розробка програм розвитку туризму, що сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості сільських територій

¹ Звіт про здійснення Чернівецькою обласною державною адміністрацією покладених на неї повноважень та стан розвитку території за 2017 рік URL: http://bukoda.gov.ua/sites/default/files/Z/Zvit_2016/Zvit_ODA_2016.pdf

² Гірчак І. Переваги реформи для об'єднаних громад очевидні. URL: <http://decentralization.gov.ua/news/298>

та зменшення бар'єрів між міськими і сільськими населеними пунктами¹. Дуже хотілось би, щоб створення громад було реаліями, а не паперовим авищем.

Про співробітництво територіальних громад, громади, маючи спільну проблему, можуть між собою скооперуватися та спільно її вирішити. До прикладу, в Полтавській області декілька сіл об'єдналися в рамках такого співробітництва і створили пожежну команду для об'єднаних сіл².

Насправді переваги цієї реформи для об'єднаних громад очевидні, якщо раніше жителі села хотіли отримати якусь адмінпослугу, то в будь-якому випадку повинні були їхати в районний центр надання адміністративних послуг. Тобто на рівні села вони цього вирішити не могли. Після створення громади всі адмінпитання тепер можна вирішити у адміністративному центрі громади, оскільки вона тепер має повноваження міста обласного значення, відповідно і надаватиме весь перелік адмінпослуг³.

Обґрунтовано пріоритети маркетингового забезпечення для розвитку сільських територій в управлінні проектами та безпеки регіонів, проаналізовано сучасні тенденції використання маркетингу в публічному управлінні, враховуючі проблеми, щодо застосування маркетингу в управлінні різними типами сільських територій. Запропоновано варіанти завдань пріоритету розвитку сільської місцевості.

Розглянуто більш детально окремі аспекти підтримки видів економічної діяльності-стимуляторів сталого розвитку Буковини через визначення пріоритетів маркетингового забезпечення різних типів сільських територій. Визначено для розвитку сільського господарства основні види економічної діяльності.

Акцентовано увагу на тому, що одним із пріоритетних напрямів підвищення ефективності управління сільськими територіальними громадами в Україні, зокрема у прикордонних регіонах нашої держави, є децентралізація влади, розробку механізмів нівелювання описаних бар'єрів з метою впровадження дієвих інструментів маркетингу в управління сільськими територіями у взаємозв'язку із заходами адміністративно-територіальної реформи.

Охарактеризовано дворічний проект Дійсно разом – мобілізація міжсекторного співробітництва та передача досвіду Словаччини для підтримки розвитку сільських громад України.

Запропоновано, для об'єднаних територіальних громад різних типів, відповідні стратегії та програми розвитку маркетингу, ґрунтовані на оцінці їх ресурсного потенціалу та визначенні пріоритетні напрями спеціалізації.

¹ Пріоритети модернізації інфраструктури життєдіяльності сільських територій. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1624>

² Що таке децентралізація і навіщо вона всім нам. URL: <https://polvisti.com/2017/04/scho-take-detsentralizatsiya-i-navischo-vona-vsiv-nam/>

Визначено об'єднані сільські територіальні громади Чернівецької області, створених в рамках адміністративно-територіальної реформи.

Зроблена об'єктивна оцінка чисельності населення об'єднаних територіальних громад на основі опрацювання даних статистики, інформаційним позиціонуванням маркетингу території, усталеною його присутністю в інформаційному просторі і уявленнями людей, які проживають в громадах Чернівецької області.

Проаналізувавши пріоритети маркетингового забезпечення різних типів сільських територій на сучасному етапі зазначено основні переваги і недоліки утворення територіальних громад. Враховано те, що децентралізація влади, яка має вирішувати проблемні питання життєдіяльності суспільства, а саме: несприятливої соціально-економічної та демографічної ситуації, неякісних соціально-побутових умов життя сільських мешканців, неефективної політики у сфері охорони здоров'я, культурного розвитку, транспортної інфраструктури, надання якісних адміністративних послуг - відіграє важливу роль у державі.

Окреслено, що сільське господарство робить значний внесок у ВВП країни та його комплексний соціально-економічний розвиток сільських територій – це основа розвитку аграрного сектора економіки, ефективного вирішення соціальних проблем та позитивного переходу до сталого економічного зростання сільських територій, тому зроблено аналіз сучасного стану розвитку сільського господарства на Буковині.

4.4 Логістичний реінжиніринг в організації внутрішнього руху запасів на підприємстві

Важливими функціями управління товарними запасами в підприємствах роздрібно́ї торгівлі є організація їх внутрішнього руху та контролю за їх рівнем. Побудова цих процесів базується на сучасних концепціях логістичного менеджменту. За кордоном логістика вже давно стала практичним інструментом бізнесу, а інтегрований логістичний підхід, різні логістичні концепції системи і технології в управлінні товарорухом і контролі товарних запасів зонайменше останні десятиріччя широко використовують провідні західні фірми та корпорації – Coca-Cola, Procter and Gamble, Nestle, Jeneral Foods, Jonson and Jonson та інші¹. Впродовж останніх років окремі логістичні підходи до організації товароруху і контролю за рівнем товарних запасів впроваджені і в практику підприємств роздрібно́ї торгівлі України.

Активно розвиваються і наукові дослідження в галузі логістичного менеджменту, про що свідчить література останніх років з цієї проблематики.

¹ *Богацька Н.М. Система основних критеріїв, що забезпечує комплексний підхід до оптимізації формування товарних запасів роздрібно́го торговельного підприємства. Наук. вісник ЧТЕІ КНТЕУ. Вип.. 1. Економічні науки. Чернівці: Ант ЛТд, 2005. – С. 347-352.*

Огляд сучасної літератури з питань логістичного менеджменту в торговельних підприємствах показує, що об'єктом дослідження, а відповідно і практичних рекомендацій з цієї проблеми, виступають переважно питання макрологістичної системи, зокрема, товароруху від постачальників до підприємств оптової та роздрібною торгівлі. Питанням побудови ефективних мікрологістичних систем в підприємствах роздрібною торгівлі приділяється недостатньо уваги. Зокрема, це стосується проектування мікрологістичних систем в розрізі окремих ланок підприємств роздрібною торгівлі, підходів до визначення оптимальних показників запасоємності в окремих з цих ланок, виробу найбільш ефективних для підприємств цього виду економічної діяльності логістичних систем товароруху тощо.

Недостатньо, на наш погляд, досліджені і логістичні підходи до організації контролю за рівнем товарних запасів в підприємствах роздрібною торгівлі. Хоча переважна частина сучасних економістів і пропонує будувати цей контроль на засадах «ABC – аналізу», що отримав широке розповсюдження у логістичному менеджменті, підходи до поділу окремих товарних груп за системою цього аналізу недостатньо пов'язані із кінцевими фінансовими результатами загального управління товарними запасами в цих підприємствах.

Практично в жодній із робіт, присвячених проблемі логістичного менеджменту в торгівлі, не розглядаються питання логістичного реінжинірингу в сфері управління товарними запасами – об'єкти цього реінжинірингу, інтеграція логістичних процесів, критерії ефективності його здійснення.

Виходячи з цього огляду, можна зробити висновок, що логістичний менеджмент в сфері організації внутрішнього руху та контролю товарних запасів підприємств роздрібною торгівлі потребує поглиблення окремих теоретичних висновків та розробки відповідних практичних рекомендацій.

В процесі проведення дослідження з цієї проблеми були поставлені наступні основні задачі:

1. Визначити основні особливості та обґрунтувати рекомендації щодо логістичних підходів до проектування систем організації руху товарних запасів в межах роздрібного торговельного підприємства.
2. Поглибити методичні підходи до організації контролю за рівнем товарних запасів в підприємствах роздрібною торгівлі на базі методологічних принципів «XYZ – аналізу» та «ABC – аналізу».
3. Обґрунтувати пропозиції щодо порядку здійснення логістичного реінжинірингу в підприємствах роздрібною торгівлі, спрямованого на підвищення ефективності логістичного процесу.

В процесі дослідження логістичних підходів до проектування систем організації руху товарних запасів в межах роздрібного торговельного підприємства необхідно, в першу чергу, визначити перелік основних питань, що мають бути розглянуті в процесі цієї організації. Спираючись на загальні підходи логістичного менеджменту в цій сфері, до таких питань мають бути віднесені:

- визначення пріоритетної мети, за якою має будуватись процес організації руху товарних запасів безпосередньо в роздрібному торговельному підприємстві;

- визначення переліку основних ланок товаропросування та підходів до проектування мікрологістичної схеми руху товарних запасів в підприємствах роздрібно торгівлі;

- розробка методичних підходів до розрахунку необхідного розміру запасоємності в окремих ланках мікрологістичного підприємства;

- обґрунтування визначальних підходів до вибору загальної системи руху товарних запасів в підприємствах роздрібно торгівлі;

- вибір конкретних методів забезпечення організації руху товарних запасів підприємства за обраною загальною їх схемою.

Ці питання становлять основу логістичного менеджменту організації руху товарних запасів в роздрібному торговельному підприємстві.

Розглянемо більш детально особливості кожного з етапів організації руху товарних запасів в підприємствах роздрібно торгівлі.

1. Формування пріоритетної мети організації руху товарних запасів в підприємстві. В сучасній літературі не існує єдиних підходів до визначення такої мети. Так, одні економісти вважають, що пріоритетною метою цього процесу є мінімізація обсягу матеріального потоку, що має знаходитись в процесі руху; другі за пріоритетну мету приймають мінімізацію часу, впродовж якого відбувається цей рух на підприємстві; нарешті треті такою пріоритетною метою вважають мінімізацію поточних витрат на здійснення цього процесу в підприємстві. Зрозуміло, що різні підходи до визначення пріоритетної мети організації внутрішнього руху матеріальних потоків (зокрема, товарних запасів) відповідним чином впливають і на вибір мікрологістичних систем та методів його здійснення, і на оцінку результативності всього процесу, що розглядається, за відповідним критерієм.

На наш погляд, мінімізація обсягу матеріального потоку (в нашому випадку – внутрішнього товарного потоку) має вирішуватись в системі логістичного менеджменту, а в системі операційного менеджменту, де нормування і планування цих обсягів може бути тісніше пов'язаним як з обсягами основної діяльності підприємства (в підприємствах роздрібно торгівлі – із обсягом товарообороту), так і з обсягами матеріально-технічного постачання (в підприємствах роздрібно торгівлі – із обсягом закупівлі товарів).

Мета мінімізації часу руху матеріального потоку в підприємстві впродовж одного операційного циклу теж, на наш погляд, має забезпечуватись переважно операційним, а не логістичним менеджментом. Зокрема, в підприємствах роздрібно торгівлі, як було розглянуто раніше, цей час визначається в процесі оптимізації розміру товарних запасів в днях обороту.

Як пріоритетна в системі логістичного менеджменту щодо процесу організації внутрішнього руху товарних запасів, на нашу думку, має

визначатись мінімізація поточних витрат на здійснення цього процесу. З одного боку, мінімізація поточних витрат на організацію внутрішнього руху товарних запасів досягається переважно за рахунок підготовки і реалізації альтернативних логістичних рішень, а з другого, вибір такої мети як пріоритетної дозволить інтегрувати цей процес із оптимізацією розміру товарних запасів (яка здійснюється за критерієм мінімізації загальних витрат на формування і зберігання товарних запасів), а також із оптимізацією джерел фінансування цих запасів (яка здійснюється за критерієм мінімізації вартості капіталу, тобто поточних витрат на його залучення і обслуговування).

2. Проектування мікрологістичної схеми руху товарних запасів в підприємстві в розрізі окремих ланок. В сучасній літературі з логістики в сфері торгівлі підприємство роздрібно́ї торгівлі розглядається як окрема цільна ланка в загальній схемі товароруху. Лише окремі автори, що виділяють і розглядають мікрологістичні схеми товароруху в торгівлі поділяють підприємство роздрібно́ї торгівлі на дві основні ланки – товарні склади (або приміщення для зберігання товарних запасів) та торговельний зал.

На наш погляд, такий підхід до визначення окремих ланок внутрішніх товаропропускних пунктів підприємства роздрібно́ї торгівлі є занадто узагальненим. Навіть в тому випадку, коли підприємства роздрібно́ї торгівлі не здійснюють самовивезення замовлених товарів (тобто коли товарні запаси підприємства в дорозі відсутні), до таких пунктів внутрішнього товароруху мають бути віднесені щонайменше пункти приймання товарів, а також пункти підготовки товарів до продажу.

Загальна мікрологістична схема руху товарних запасів в підприємствах роздрібно́ї торгівлі має визначати не тільки пункти конкретного знаходження тієї чи іншої загальної її частки, а й відповідні шляхи їх руху між цими пунктами. Базуючись на загальних логістичних принципах побудови мікрологістичних схем руху матеріальних потоків, така принципова схема щодо руху товарних запасів підприємств роздрібно́ї торгівлі починаючи з їх приймання і закінчуючи розміщенням у торговельному залі. В кожному конкретному підприємстві вона має уточнюватись виходячи із специфіки груп товарів, що реалізуються, форм товаропостачання, складу матеріально-технічної бази та інших умов здійснення процесу руху товарних запасів.

3. Визначення необхідного розміру запасоємності в окремих ланках мікрологістичного ланцюга підприємства. Цей етап організації руху товарних запасів має забезпечувати оптимальний розподіл загального їх обсягу по окремих пунктах товароруху, що є основою вимог до формування технологічної структури матеріально-технічної бази роздрібно́го торговельного підприємства.

Для забезпечення вільного руху товарних запасів (без виникнення «тромбів» в окремих ланках товароруху) визначення необхідного розміру запасоємності в кожній з ланок мікрологістичного ланцюга має базуватись на

не середніх, а на максимальних показниках їх обсягу. Сума цих максимальних показників обсягу товарних запасів в кожній із ланок має балансуватись із загальною максимальною величиною товарних запасів підприємства, яка була визначена в процесі оптимізаційних розрахунків (тобто дорівнювати нормативу максимального їх розміру в підприємстві).

Результати проведеного дослідження дозволяють запропонувати наступні методичні підходи до визначення необхідного розміру запасоємності в окремих ланках мікрологістичного підприємства.

В першу чергу, має бути визначений максимальний розмір товарного запасу в приміщеннях торговельного залу, який забезпечує не тільки можливості для здійснення товарообороту, а й створює умови для широкого вибору товарів покупцями. Ця частина товарного запасу роздрібногo торговельного підприємства має бути найбільш стабільною по всіх інтервалах планового періоду.

В другу чергу визначається максимальний розмір товарного запасу в приміщеннях підготовки товарів до продажу. Враховуючи те, що ці приміщення не розраховані на зберігання підготовлених до продажу товарів і як правило, підготовлені товари одразу ж спрямовуються в торговельний зал, максимальний розмір товарних запасів в них має дорівнювати середньоденному обсягу їх реалізації.

В третю чергу визначається максимальний розмір товарного запасу в приміщеннях їх приймання від постачальників. Його розмір визначають виходячи із періоду приймання максимальної партії поставки товарів (якщо такі поставки відбуваються за узгодженим графіком) або періоду приймання середньої партії поставки товарів та коефіцієнту нерівномірності надходження товарів на підприємство протягом однієї доби.

В заключну, четверту чергу може бути визначений максимальний розмір товарного запасу підприємства в приміщеннях для його зберігання (кладовищ, складах). Для його розрахунків може бути використаний наступний алгоритм:

$$TЗ_3 = TЗ_{\text{МАКС}} - TЗ_{TЗ} - TЗ_{\text{ПП}} - TЗ_{\text{ПР}}$$

де $TЗ_3$ - максимальна сума товарних запасів, що має знаходитись в приміщеннях для їх зберігання до спрямування у продаж, тис. грн.;

$TЗ_{\text{МАКС}}$ - максимальна сума товарних запасів роздрібногo торговельного підприємства, що визначена на плановий період в процесі їх оптимізаційних розрахунків, тис.грн.;

$TЗ_{TЗ}$ - максимальна сума товарних запасів, що має знаходитись в приміщеннях торговельного залу підприємства;

$TЗ_{\text{ПП}}$ - максимальна сума товарних запасів, що має знаходитись в приміщеннях підготовки товарів до продажу;

$TЗ_{\text{ПР}}$ - максимальна сума товарних запасів, що має знаходитись в приміщеннях їх приймання.

За результатами наведених розрахунків запасоємності в окремих ланках мікрологістичного ланцюга підприємства може бути визначена і

прогнозована їх грузоемність (на основі показника вартості однієї тонни вантажу відповідних товарів).

4. Вибір загальної системи руху товарних запасів в підприємстві. Такий вибір являє собою найбільш відповідальну операцію в побудові руху запасів в конкретному підприємстві. В сучасній літературі з питань логістики висвітлюються як правило, три концептуальні системи руху матеріальних потоків – система «точно у термін» (JIT; JIT-II); система планування потреб-ресурсів (MRP) та змішана система, що поєднує ці два підходи¹.

Система «точно у термін» (вона отримала також назву «витагуюча система») базується на тому, що обсяг та інтенсивність матеріальних потоків в підприємстві визначаються останньою ланкою мікрологістичного ланцюга, тобто кінцевим споживачем відповідної продукції. В той же час система «планування потреб-ресурсів» (її інша назва – «виштовхуюча система») передбачає, що основні параметри руху матеріальних потоків підприємства визначаються однією з перших ланок мікрологістичного ланцюга. Нарешті, змішана система базується на цих двох принципах одночасно (поєднуючи їх у різні періоди часу, по різних видах продукції, тощо).

На наш погляд, в підприємствах роздрібної торгівлі до застосування може бути рекомендована виключно перша з розглянутих систем. Це визначається тим, що в роздрібній торгівлі рух товарних запасів підпорядковано виключно можливостям реалізації товарів, тобто попиту кінцевих споживачів. Саме обсяг та циклічність цього попиту диктує потреби роздрібного торговельного підприємства у організації внутрішнього товароруку. Відповідно, основним ланцюгом мікрологістичного ланцюга, що визначає вибір системи руху товарних запасів, в підприємствах роздрібної торгівлі виступає торговельний зал, де реалізується попит кінцевих споживачів на товари. Використання інших систем організації товароруку в підприємствах роздрібної торгівлі (що засновані на потенційних можливостях закупівлі або зберігання товарів) завжди буде призводити до неоптимальних завищених розмірів товарних запасів, а відповідно і до високого рівня поточних витрат по організації цього процесу.

4. Вибір конкретних методів забезпечення організації руху товарних запасів підприємства за обраною загальною його системою. Цей вибір диктується обраною системою організації внутрішніх матеріальних потоків. Зокрема для роздрібної торгівлі найбільш ефективними методами реалізації концептуальної системи товароруку «точно у термін» фахівці вважають «метод відкритих замовлень», «метод закупівлі товарів без попередніх замовлень» та «метод закупівлі товарів за узгодженим стандартом» – сутність цих методів широко розглядається в сучасній літературі з питань логістики².

¹ *Богацька Н.М. Процес фінансування товарних запасів підприємств роздрібної торгівлі в сучасних умовах господарювання // Матер. Всеукр. наук. конф., Ч-1, Хм.: ХІЕП, 2006. - С.13-16*

² *Богацька Н. Аналіз матеріально-технічного забезпечення підприємства / М.Богацька // Економічні науки: економіка підприємства, 2010. – № 10. – С. 48.*

5. Оцінка результативності організації руху товарних запасів в підприємстві. Така оцінка має провадитись у тісному узгодженні із визначеною пріоритетною метою організації руху матеріальних потоків, обраною конкретним підприємством. Як було визначено раніше, для підприємств роздрібною торгівлі такою пріоритетною метою виступає мінімізація поточних витрат на здійснення цього процесу. Відповідно, для інтегральної оцінки цієї результативності може бути використаний «метод сукупних витрат», в основі якого лежить порівняння суми повних витрат на організацію матеріальних потоків до і після проведення їх оптимізації. Для підприємств роздрібною торгівлі оцінка результативності організації руху товарних запасів може бути визначена за наступним алгоритмом:

$$PTЗ = \frac{ПВ_{\phi} - ПВ_0}{TЗ_{п}}$$

де PTЗ - інтегральна результативність організації руху товарних запасів в підприємстві;

ПВ_φ - фактична сума повних витрат на організацію руху товарних запасів в підприємстві до проведення його оптимізації в певному періоді;

ПВ₀ - очікувана сума повних витрат на організацію руху товарних запасів аналогічного обсягу в підприємстві після проведення його оптимізації у аналогічному періоді;

TЗ_п - плановий обсяг товарних запасів в аналогічному періоді.

Якщо за результатами оцінки оптимізована система організації руху товарних запасів дає позитивний ефект, вона може бути прийнята до реалізації.¹

В процесі дослідження, спрямованого на поглиблення методичних підходів до організації контролю за рівнем товарних запасів в підприємствах роздрібною торгівлі розглядалися наступні основні питання:

- конкретизація мети організації контролю товарних запасів підприємства;
- застосування методологічних принципів «XYZ-аналізу» до диференціації контрольованих видів товарних запасів за їх призначенням;
- застосування методологічних принципів «ABC-аналізу» до диференціації контрольованих товарних груп запасів підприємства;
- визначення періодичності та процедур контролю за рівнем товарних запасів окремих видів і груп;
- визначення шляхів забезпечення нормалізації рівня товарних запасів в процесі їх контролю.

Питання, що сформульовані вище, становлять основу організації контролю за рівнем товарних запасів.

В запропонованій послідовності розглянемо основні пропозиції щодо змісту кожного з етапів процесу організації контролю за рівнем товарних запасів в підприємствах роздрібною торгівлі.

¹ *Богацька Н. М. Управління товарними запасами в роздрібних торговельних підприємствах: дис. – К. : спец. 08.07. 05/НМ Богацька, 2006.*

1. Формулювання мети організації контролю товарних запасів підприємства. Ця мета має бути спрямована на підтримку основної мети управління товарними запасами підприємства і за нашою думкою забезпечувати наступні основні вимоги:

- Контролювати плановий рівень товарних запасів, що був визначений в процесі оптимізації їх розміру;
- Здійснювати основні контрольні процедури диференційовано по окремих видах та групах товарних запасів підприємства, по яких встановлено їх плановий рівень;
- Спрямувати контрольні дії на забезпечення безперервності процесу реалізації товарів і задоволення попиту покупців;
- Забезпечувати в процесі контролю товарних запасів досягнення запланованих фінансових результатів з основної діяльності підприємства.

Враховуючи ці вимоги, мету організації контролю товарних запасів в підприємствах роздрібно́ї торгівлі пропонується викласти наступним чином: «Метою організації контролю за рівнем товарних запасів в підприємствах роздрібно́ї торгівлі є виявлення відхилень і нормалізація рівня товарних запасів в розрізі окремих їх видів і груп для забезпечення безперебійного процесу реалізації товарів та досягнення передбачених фінансових результатів з основної діяльності підприємства».

2. Диференціація контрольованих видів товарних запасів підприємства за їх призначенням на основі методологічних принципів «XYZ-аналізу». На наш погляд концепція «XYZ-аналізу» може бути використана в процесі контролю за рівнем товарних запасів в роздрібних торговельних підприємствах і для попередньої диференціації контрольованих видів цих запасів. З цією метою пропонується наступна диференціація товарних запасів підприємств роздрібно́ї торгівлі:

- До групи «X» мають бути віднесені товарні запаси поточного зберігання основного асортименту товарів (що становлять основу асортиментного переліку підприємства відповідної форми спеціалізації), попит на які носить постійний характер;
- До групи «Y» мають бути віднесені товарні запаси поточного зберігання, що доповнюють основний асортиментний перелік товарів і попит на які носить циклічний характер;
- До групи «Z» мають бути віднесені товарні запаси сезонного зберігання і дострокового заводу.

Така диференціація товарних запасів дозволяє забезпечити в процесі контролю безперебійність процесу реалізації товарів з урахуванням циклічних та сезонних коливань операційного процесу роздрібного торговельного підприємства.

3. Диференціація товарних груп запасів підприємства на основі методологічних принципів «ABC-аналізу». Концепція цього виду аналізу отримала широкий розгляд в літературі з логістики при розгляді питань організації контролю за рухом запасів. Вона рекомендована багатьма економістами і до застосування на підприємствах торгівлі з метою

диференціації контрольованих запасів окремих товарних груп. В основі цієї концепції лежить поділ всіх товарних запасів підприємства за їх роллю в забезпеченні товарообороту на основі показників вартості одиниці реалізованих груп товарів та обсягу реалізації в натуральних одиницях виміру.

Забезпечити зв'язок контролю товарних запасів із кінцевими результатами фінансової діяльності роздрібного торговельного підприємства з реалізації товарів можна, якщо в системі «АВС-аналізу» замість показника рівня вартості одиниці реалізованих груп товарів використовувати показники рівня торговельної націнки або валового прибутку по кожній з груп реалізованих товарів. За таким підходом диференціація контрольованих груп товарних запасів за концепцією «АВС-аналізу» має такий вигляд:

- До групи «А» мають бути віднесені товарні запаси, по яких передбачувана сума торговельної націнки (або валового прибутку) в розрахунку на одиницю товару має найвищі значення;

- До групи «В» мають бути віднесені товарні запаси, по яких передбачувана сума торговельної націнки (або валового прибутку) в розрахунку на одиницю товару має середнє значення;

- До групи «С» мають бути віднесені товарні запаси, по яких передбачувана сума торговельної націнки (або валового прибутку) в розрахунку на одиницю товару має найнижче значення.

Диференціація конкретних груп товарних запасів за системою «АВС-аналізу» має проводитись в розрізі кожного з видів товарних запасів підприємства, диференційованих за системою «XYZ-аналізу».¹

4. Визначення періодичності та процедур контролю за рівнем товарних запасів окремих видів та груп. В літературі дуже часто періодичність контролю окремих товарів пропонують встановлювати в межах таких інтервалів: товарні запаси групи «А» – один раз на тиждень; товарні запаси групи «В» – один раз на місяць; товарні запаси групи «С» – один раз на квартал.

На нашу думку, такий уніфікований підхід до контролю товарних запасів роздрібних торговельних підприємств різних форм товарної спеціалізації не може вважатися ефективним.

5. Вибір адекватних шляхів нормалізації рівня товарних запасів підприємства. Така нормалізація в процесі контролю товарних запасів відбувається в двох напрямках: шляхом замовлення додаткової кількості товарів у постачальників, коли рівень товарних запасів наблизився до мінімального їх рівня, визначеного в процесі оптимізації їх розміру. Впровадження логістичних підходів до організації внутрішнього руху та контролю товарних запасів потребує здійснення певних перетворень в системі управління та технології торговельного підприємства. Система заходів, що забезпечують такі перетворення, визначається як логістичний реінжиніринг роздрібного торговельного підприємства.

¹ Бланк І.А. Торговий менеджмент. Київ: УФІМБ, 2008. 440 с.

Узагальнюючи рекомендації з питань впровадження в практику діяльності підприємств логістичних рішень по організації внутрішнього руху матеріальних потоків та контролю товарних запасів можна визначити, що логістичний реінженіринг підприємств роздрібної торгівлі слід проводити по таких основних напрямках:

- Реорганізація внутрішньої асортиментної структури реалізації товарів;
- Реорганізація торгово-технологічного процесу підприємства;
- Реорганізація матеріально-технічної бази підприємства;
- Вдосконалення системи господарських зв'язків підприємства із постачальниками товарів;
- Поглиблення інформаційної бази та реорганізація інформаційних потоків підприємства;
- Вдосконалення організаційної структури логістичного менеджменту.
- Кожен з цих напрямів може розглядатися як об'єкт проведення логістичного реінжинірингу.

Отже, результати дослідження напрямів логістичного реінжинірингу в організації внутрішнього руху товарних запасів дозволяють зробити наступні висновки:

По перше, логістичні підходи до управління товарними запасами мають, перш за все, забезпечувати оптимізацію їх внутрішнього руху в підприємстві. Проектування системи організації руху товарних запасів в межах роздрібного торговельного підприємства пропонується здійснювати в наступній послідовності:

- формування пріоритетної мети організації руху товарних запасів в підприємстві. Такою метою пропонується визначити забезпечення мінімізації поточних витрат на здійснення цього процесу.
- проектування мікрологістичної схеми руху товарних запасів в підприємстві;
- визначення необхідного розміру запасованості в окремих ланках мікрологістичного ланцюга підприємства;
- вибір загальної системи руху товарних запасів в підприємстві.

Дослідження показало, що для підприємств роздрібної торгівлі найбільш оптимальною є система «точно у термін» [just-in-time, JIT та JIT-III], що обумовлює обсяг та інтенсивність внутрішніх товарних потоків в залежності від обсягу та нерівномірності реалізації товарів;

- вибір конкретних методів забезпечення організації руху товарних запасів підприємства за обраною загальною його системою. В підприємствах роздрібної торгівлі з цією метою рекомендується до використання «метод відкритих замовлень», «метод закупівлі товарів без попередніх замовлень» та «метод закупівлі товарів за узгодженим стандартом»;

- оцінка результативності організації руху товарних запасів в підприємстві. Таку оцінку пропонується здійснювати «методом сукупних витрат» на основі порівняння рівня цих витрат на одиницю товарних запасів до і після проведення оптимізації їх руху.

- контроль рівня товарних запасів в підприємствах роздрібною торгівлі пропонується здійснювати на базі методології «XYZ-аналізу» та «ABC-аналізу».

По друге, впровадження логістичних підходів до організації внутрішнього руху та контролю товарних запасів потребує здійснення логістичного реінжинірингу роздрібного торговельного підприємства. Основними об'єктами такого логістичного реінжинірингу визначено:

- внутрішньогрупова асортиментна структура реалізації товарів;
- торгово-технологічний процес підприємства;
- матеріально-технічна база підприємства;
- система господарських зв'язків підприємства із постачальниками товарів;
- інформаційна система управління підприємством;
- організаційна структура логістичного менеджменту.

4.5 Імплементация правових засад розвитку транспортно-логістичної системи України до норм міжнародного права

Функціонування транспортно-логістичної системи є пріоритетним напрямом національної економіки. Це обумовлено сучасними реаліями стрімкого розвитку транспортної логістики в умовах інтеграції до європейської та глобальної транспортних систем та інфраструктур.

Однак, як показують результати дослідження, на даний час спостерігається тенденція зниження конкурентоспроможності транспортно-логістичної системи через недієву організацію логістичної діяльності в результаті низької якості та ефективності перевезень вантажів; відсутності коштів на відтворення основних засобів; недостатнього рівня транспортно-логістичних технологій; обмеженості фінансування і збитковості підприємств транспортної сфери.

У зв'язку з цим на даному етапі виникла необхідність пошуку якісно нових підходів до організації та регулювання діяльності в транспортній сфері. І, в першу чергу, це стосується вдосконалення нормативно-правового регулювання розвитку транспортно-логістичної системи.

Узагальнення діючих законодавчих і нормативно-правових актів, які регулюють діяльність у транспортній галузі в Україні, показало, що більшість документів не кореспондуються один з одним, відсутня їх відповідність сучасним умовам господарювання. Як правило, в законодавчих і програмних документах застосовуються такі терміни, як «транспортна інфраструктура», «мережа кластерів» і «стратегічні об'єкти інфраструктури» (залежно від видів транспорту). У деяких актах розглядаються лише види транспорту (табл. 1).

Таким чином, у законодавчих і нормативно-правових актах України відсутнє визначення поняття «транспортно-логістична система» і не

прописано загальних засад функціонування та розвитку транспортно-логістичної системи, а також не розкрито зміст механізму реалізації.

Таблиця 1 – Термінологія, що застосовується в законодавчих і нормативно-правових документах з регулювання розвитку транспортного сектору

Назва документа	Використаний понятійний апарат
Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»	Реформа транспортної інфраструктури
Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року	Транспортна інфраструктура
Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року	Створення мережі кластерів у морських портах шляхом залучення приватних інвестицій. Розвиток транспортної інфраструктури. об'єкти портової інфраструктури.
Державна цільова програма розвитку аеропортів на період до 2023 року	Транспортна інфраструктура. Розвиток транспортної інфраструктури
Стратегічний план розвитку автомобільного транспорту та дорожнього господарства на період до 2020 року	Формування мережі взаємопов'язаних логістичних центрів. Розвиток інтелектуальних транспортних систем
Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року	Транспортна система. Транспортна інфраструктура
Господарський кодекс України	Правове регулювання перевезення вантажів
Цивільний кодекс України	Транспортні засоби. Перевезення
Водний кодекс України	Розглядаються лише види транспорту: повітряний, морський, річковий
Кодекс торговельного мореплавства України	Розглядаються лише види транспорту: морський і річковий
Бюджетний кодекс України	Відновлення об'єктів транспортної інфраструктури. Розвиток мережі автомобільних доріг загального користування
Податковий кодекс України	Розвиток транспортної інфраструктури
Повітряний кодекс України	Об'єкти інфраструктури аеропорту. Розвиток транспортної інфраструктури обслуговування пасажирів в аеропортах
Закон України «Про державно-приватне партнерство»	Транспортування
Закон України «Про внутрішній водний транспорт»	Інфраструктура внутрішніх водних шляхів і стратегічні об'єкти інфраструктури (ст. 1)
Закон України «Про морські порти України»	Об'єкти портової інфраструктури і стратегічні об'єкти портової інфраструктури (ст. 1)
Закон України «Про автомобільний транспорт»	Транспортна інфраструктура (ст. 35 «Послуги пасажирського автомобільного транспорту»)
Закон України «Про залізничний транспорт»	Розвиток транспортної інфраструктури (ст. 7). Розвиток інфраструктури залізничного транспорту щодо транспортного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності України (ст. 19)

Закінчення табл. 1

Назва документа	Використаний понятійний апарат
Закон України «Про транспорт»	Транспортна система
Транспортна стратегія України на період до 2020 року (втратила чинність)	Об'єкти інфраструктури залізниць, аеропортів та морських портів. Розвиток транспортної інфраструктури шляхом створення мережі логістичних центрів
Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року	Інтелектуальні транспортні системи. Розвиток транспортної інфраструктури. Транспортна логістика. Створення мережі мультимодальних транспортно-логістичних кластерів і логістичних центрів. Розбудова мережі логістичних систем інноваційного типу для обслуговування пасажирів та обробки вантажів
Проект Концепції створення кластерів в Україні, розроблений Кабінетом Міністрів України у 2008 р. (не набрав чинності)	Транспортно-логістичні кластери
Проект Закону України «Про мультимодальні перевезення»	Сприяння розвитку транспортно-логістичної інфраструктури

Складено автором.

Разом з тим, як показує аналіз, у законодавстві України є спроби забезпечення реалізації механізмів розвитку транспортно-логістичної системи. Наприклад, у ст. 21 Закону України «Про транспорт» зазначено, що «...Єдина транспортна система включає транспорт загального користування, промисловий залізничний транспорт, відомчий транспорт, трубопровідний транспорт, шляхи сполучення загального користування». Ця система «має відповідати вимогам суспільного виробництва та національної безпеки, мати розгалужену інфраструктуру для надання всього комплексу транспортних послуг, у тому числі для складування і технологічної підготовки вантажів до транспортування, забезпечувати зовнішньоекономічні зв'язки України»¹.

У ст. 2 Закону України «Про залізничний транспорт» зазначено, що «діяльність залізничного транспорту як частини єдиної транспортної системи країни...»².

У Транспортній стратегії України на період до 2020 року (втратила чинність) було визначено, що її реалізація дасть змогу модернізувати транспортну систему та підвищити ефективність її функціонування, прискорити темпи інтеграції вітчизняної транспортної системи до європейської та світової транспортних систем³.

¹ Про транспорт: Закон України від 10.11.1994 р. № 232/94-ВР (із змін., редакція від 28.12.2015 р.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/232/94-ВР>.

² Про залізничний транспорт: Закон України від 04.07.1996 р. № 273/96-ВР (із змін., редакція від 21.10.2015 р.). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/273/96-ВР>.

³ Транспортна стратегія України на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2010 р. № 2174-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2174-2010-р>.

У розділі «Забезпечення якості та ефективності транспортних сервісів» Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року відмічено, що інтеграція транспортної системи України до міжнародної транспортної системи¹.

Як зазначено у Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року, розвиток ефективної транспортної логістики має здійснюватися на основі формування та функціонування транспортної інфраструктури й інтелектуальних транспортних систем, створення мережі мультимодальних транспортно-логістичних кластерів і логістичних центрів, розбудови мережі логістичних систем інноваційного типу для обслуговування пасажирів та обробки вантажів².

Слід відзначити, що ключовим принципом національного законодавства у транспортній сфері має бути його гармонізація з нормами міжнародного права.

Однак процес розбудови нормативно-правової бази в Україні йде суперечливо. Національне законодавство значною мірою є фрагментарним, неповним або відмінним від відповідного законодавства ЄС. Моніторинг наявних прогалин у нормативно-правовому полі показує, що багато питань з регулювання розвитку транспортно-логістичних систем в Україні залишаються неврегульованими, а окремі аспекти потребують подальшого реформування у напрямі наближення національного транспортного законодавства до міжнародних норм і стандартів, застосування та виконання євроінтеграційних зобов'язань у рамках виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Разом з тим вивчення нормативно-правових документів свідчить про перші позитивні кроки імплементації норм міжнародного права у процесі забезпечення розвитку транспортно-логістичних систем (табл. 2).

Нормативно-правові акти України містять ряд базових вимог щодо розвитку транспортної сфери, які відповідають деяким нормам європейського законодавства. Відповідно до ст. 368 Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС головною метою співпраці є сприяння реструктуризації та оновленню транспортного сектору України і поступовій гармонізації чинних стандартів і політики з існуючими в ЄС³.

Це співробітництво охоплює такі сфери:
розвиток сталोї національної транспортної політики;
розвиток галузевих стратегій на основі національної транспортної політики (зокрема нормативні вимоги щодо модернізації технічного

¹ Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.04.2017 р. № 275. URL: <http://www.kmu.gov.ua/>.

² Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. р. № 430-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-p>.

³ Співробітництво Україна – ЄС в сфері транспорту / Офіційний сайт Представництва України при ЄС та Європейському Співтоваристві з атомної енергії. URL: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ukraine-eu/sectoral-dialogue/transport>.

обладнання й транспортних парків для дотримання найвищих міжнародних стандартів);

Таблиця 2 – Міжнародні нормативно-правові документи з регулювання розвитку транспортно-логістичних систем

Види транспорту	Назва документа
Авіаційний транспорт	Глобальний план забезпечення безпеки польотів на 2013-2027 роки
	Конвенція про міжнародну цивільну авіацію
	Закон України «Про ратифікацію Протоколу про введення нової статті 83 до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію»
	Міжнародна конвенція щодо співробітництва у галузі безпеки аеронавігації
	Угода про Спільний авіаційний простір між Україною та ЄС
Автомобільний транспорт	Багатостороння угода про оплату маршрутних зборів
	Директива Ради 92/6/ЄЕС від 10.02.1992 р. щодо встановлення та використання пристроїв обмеження швидкості для певних категорій механічних засобів у Співтоваристві
Водний транспорт (морський і річковий)	Директива Ради 87/540/ЄЕС про доступ до перевезення товарів національними і міжнародними водними шляхами
	Директива Ради 96/75/ЄК щодо систем фрахтування та встановлення цін на транспорт на національних та міжнародних внутрішніх водних шляхах у Співтоваристві
	Директива 2002/59/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27.06.2002 р., що засновує систему Співтовариства з нагляду за рухом суден та інформування
	Директива 2005/44/ЄС Європейського Парламенту та Ради стосовно гармонізованих річкових інформаційних послуг на внутрішніх водних шляхах Співтовариства
	Директива 2006/87/ЄС, яка встановлює технічні вимоги до суден внутрішнього плавання
	Директива 2009/16/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23.04.2009 р. щодо контролю державою порту
Залізничний транспорт	Директива Ради 91/440/ЄЕС від 29.07.1991 р. про розвиток залізниць Спільноти
	Директива 2001/14/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26.02.2001 р. «Про розподілення пропускної спроможності залізничної інфраструктури, стягнення зборів за користування залізничною інфраструктурою та сертифікацію безпеки»
Всі види транспорту	Рамкова конвенція ООН про зміну клімату
	Директива Ради 92/106 від 07.12.1992 р. про встановлення спільних правил для окремих видів комбінованих перевезень вантажів між державами-членами
	Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 25.09.2015 р. № 70/1 «Перетворення нашого світу: Порядок денний розвитку у галузі сталого розвитку на період до 2030 року»

Складено автором.

розвиток мультимодальної транспортної мережі;
удосконалення інфраструктурної політики з метою кращого визначення й оцінки інфраструктурних проектів щодо розвитку різних видів транспорту;

приєднання до відповідних міжнародних транспортних організацій і угод, зокрема процедури забезпечення суворого застосування та ефективного виконання міжнародних транспортних угод і конвенцій;

сприяння використанню інтелектуальних транспортних систем та інформаційних технологій при управлінні всіма видами транспорту.

З метою організації роботи щодо імплементації Угоди про асоціацію Міністерством інфраструктури України створено Координаційну раду та 7 робочих груп у сферах транспортної політики та інфраструктури, безпеки та перевезення небезпечних вантажів, авіаційного транспорту, автомобільного транспорту та дорожнього господарства, залізничного транспорту, морського та річкового транспорту. Робочі групи розробили та затвердили 15 Розпоряджень Кабінету Міністрів України та схвалили ряд планів імплементації законодавства ЄС, серед яких такі:

План заходів з імплементації положень директив та регламентів ЄС у сфері міжнародного морського та внутрішнього водного транспорту (затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.10.2017 р. № 747-р);

Стратегія імплементації положень директив та регламентів ЄС у сфері міжнародного морського та внутрішнього водного транспорту («дорожня карта») (схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.10.2017 р. № 747-р);

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.04.2015 р. № 398-р «Про схвалення розробленого Міністерством інфраструктури плану імплементації Директиви Ради 95/18/ЄС від 19.06.1995 р. про ліцензування залізничних підприємств»;

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.02.2015 р. № 140-р «Про схвалення розробленого Міністерством інфраструктури плану імплементації Регламенту (ЄС) № 1370/2007 Європейського Парламенту і Ради про громадські послуги з перевезення пасажирів залізницею і автомобільними шляхами»;

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.02.2015 р. № 142-р «Про схвалення розроблених Міністерством інфраструктури планів імплементації деяких актів законодавства ЄС з питань транспортної політик та інфраструктури»;

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 1160-р «Про схвалення розроблених Міністерством інфраструктури планів імплементації деяких актів законодавства ЄС».

На сучасному етапі в Україні застосовано системний підхід до вирішення проблеми розвитку транспортно-логістичної системи. Для цього розроблено й схвалено Національну транспортну стратегію України на період до 2030 року¹.

¹ Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 р. р. № 430-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-p>.

Стратегія є основним документом розвитку транспортної сфери. Інші програмні документи в транспортній галузі та дорожнього господарства мають відповідати положенням даного документа.

Ця Стратегія розроблена для комплексного вирішення наявних проблем у транспортній сфері та містить пріоритети її розвитку, зокрема у контексті впровадження євроінтеграційного курсу та імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованої Законом України від 6.09.2014 р. № 1678-VII.

Реалізація Стратегії сприятиме наближенню України до ЄС, оскільки вона стосується запровадження Угоди про асоціацію та створення умов, які призведуть до поступової інтеграції України у внутрішній ринок ЄС, підвищення якості надання транспортних послуг й ефективного впровадження адміністративної реформи тощо.

Імплементація положень Стратегії дасть змогу підвищити інституціональну спроможність організацій, залучених до процесу адаптації законодавства України до права ЄС, та створить підстави посилення механізму здійснення контролю за його впровадженням для формування й функціонування високотехнологічної транспортно-логістичної системи.

Отже, у результаті дослідження встановлено, що незважаючи на деякі позитивні тенденції у розвитку законодавства України з регулювання діяльності у транспортному комплексі, все ж таки існують проблеми недостатньо ефективного нормативно-правового забезпечення у цьому секторі.

Тому з метою активізації й забезпечення функціонування транспортно-логістичної системи необхідно внести зміни і доповнення в законодавчі та нормативно-правові документи, що регулюють діяльність у транспортній сфері, а саме включити розділ «Формування й розвиток транспортно-логістичної системи», у якому визначити інституціональні та організаційно-економічні засади.

При цьому транспортно-логістичні системи пропонується розглядати як інтегровану сукупність суб'єктів логістичної діяльності та об'єктів логістичної інфраструктури країни, що взаємодіють між собою задля оптимізації руху матеріальних, транспортних, інформаційних і фінансових потоків, скорочення витрат, мінімізації ризиків і зростання рівня логістичного обслуговування споживачів транспортних послуг.

Це сприятиме забезпеченню сталого розвитку транспортно-логістичної системи в Україні на основі залучення інвестиційних ресурсів в основні засоби, функціонування сучасної транспортної інфраструктури, підвищення якості надання транспортних послуг і рівня прозорості фінансових потоків.

4.6. Теоретичні аспекти удосконалення маркетингової діяльності підприємства шляхом інтеграції системи внутрішніх комунікацій до системи управління на основі збалансованої системи показників¹

Сучасність показує, що успіх підприємства на ринку, визначається, крім таких показників, як якісна продукція, надійні контрагенти, імідж та ін., ще й наявністю конкурентоспроможної стратегії. Тому питання визначення стратегії та її інтерпретація є одними із ключових для підприємств, які прагнуть досягти стабільності поточного положення і забезпечити можливості подальшого розвитку.

Таким методом інтерпретації стратегії підприємства через набір взаємопов'язаних показників є збалансована система. Уперше опис системи збалансованих показників здійснили Р. Каплан і Д. Нортон². На даний час це питання розглядається, крім зарубіжних учених, також і вітчизняними, зокрема, Гриценко Л.Л., Височина А.В.³, Мельник Ю.М.⁴

Збалансована система показників (ЗСП) як концептуальний підхід до удосконалення діяльності підприємства, у тому числі окремих його функціональних областей, таких як маркетингова діяльність, має універсальний характер: з одного боку, дозволяючи внести корективи в уже існуючі логічно-структурні організаційні побудови провадження діяльності підприємства чи організації, а з іншого, надаючи можливості до підвищення ефективності застосування реінжинірингу бізнес-процесів в організації, модифікації її тактичних моделей досягнення стратегічних цілей.

Збалансована система показників розглядає цілі та стратегію діяльності компанії через призму всеохоплюючої системи оцінки її діяльності, забезпечуючи менеджмент певною методикою для створення стратегічних критеріїв та системи управління⁵. Саме на основі збалансованої системи можна трансформувати стратегію підприємства та подати її у вигляді завдань і показників, згрупованих за чотирима напрямками: фінанси, клієнти, внутрішні бізнес-процеси та персонал (рис. 1), тим самим забезпечуючи баланс між довго- та короткостроковими цілями підприємства,

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом Ф75 Державного фонду фундаментальних досліджень (№ ДР0118U005180)

² Каплан Роберт С. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Каплан Роберт С., Нортон Дейвид П. / Пер. с англ. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. – 304 с.; Kaplan R.S., Norton D.P. Using the Balanced Scorecard as a Strategic Management System // Harvard Business Review, 1996, January/February

³ Гриценко Л.Л. Збалансована система показників як інструмент оцінювання стратегії підприємства / Л.Л. Гриценко, А.В. Височина // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – №3(129). – С. 161-167.

⁴ Мельник Ю.М. Проблеми застосування збалансованої системи показників на вітчизняних підприємствах / Ю.М. Мельник, О.С. Савченко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 1. – С. 192-203.

⁵ Каплан Роберт С. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Каплан Роберт С., Нортон Дейвид П. / Пер. с англ. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. – 304 с.

між кінцевим очікуваним результатом та проміжними результатами і факторами впливу.

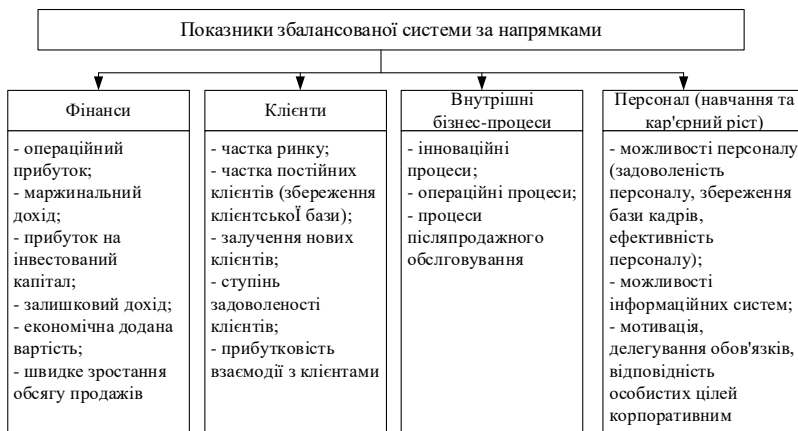

Рис. 1 – Показники збалансованої системи за напрямками

ЗСП з наукової точки зору є неоднозначним рішенням задачі підвищення ефективності управління компанією, адже не дозволяє отримати універсальне рішення, що може бути застосовано для будь-якої компанії. Це, радше, парадигма, доповнена практичними рекомендаціями, ефективність застосування якої залежить від здібностей менеджменту конкретної компанії.

ЗСП дозволяє структурувати цілі компанії, даючи відповідь на питання, які дії потрібно виконати для їх досягнення та які індикатори ефективності використовувати.

Одним із принципів ЗСП є умова щодо доступності інформації працівникам компанії на усіх рівнях. Робітники та службовці мають розуміти фінансові наслідки їхніх дій та рішень, у той час як менеджери повинні усвідомлювати, що приведе компанію до довгострокового успіху. Цей принцип не є новим. Про необхідність розуміння працівниками своєї ролі в організації та відповідальності за результати її діяльності говорив ще Пітер Ф. Друкер¹. Проте у названих вище роботах не описано механізму реалізації цього принципу, тобто відсутній перехід від загального до конкретного. Водночас з точки зору практики менеджменту саме наявність механізму, що дозволяє використати теоретичні напрацювання та прогресивну наукову думку у цілях управління, є необхідністю. Ми бачимо доцільним створення названого механізму через ЗСП. Особливо цікавою є комунікативна складова при стратегічному управлінні організацією з використанням ЗСП. Адже від

¹ Друкер П. Ф. *Эффективный руководитель*: пер. с англ. – М. : ООО «И.Д. Вильямс», 2007 – 224 с.; Друкер, П. Ф. *Практика менеджмента*: пер. с англ. – М. : ООО «И.Д. Вильямс», 2006 – 400 с.; Друкер, П. Ф. *Энциклопедия менеджмента*: пер. с англ. – М. : ООО «И.Д. Вильямс», 2004 – 432 с.

правильності побудови схеми циркулювання інформаційних потоків всередині організації залежить її (організації) «внутрішня ефективність». Проте перед вирішенням ключового питання – які індикатори потрібно використовувати для управління ефективністю діяльності організації у даній сфері – потрібно визначити місце внутрішніх комунікацій у ЗСП.

У загальному розумінні внутрішні комунікації – це процес обміну інформацією між окремими особами та/або групами осіб на різних рівнях менеджменту організації за допомогою традиційних та новітніх інструментів і засобів, і яке, на відміну від існуючих, враховує особливості організації комунікаційної діяльності підприємств, передбачає чітке визначення учасників процесу та регламентацію їхньої взаємодії і дозволяє оцінювати внутрішні комунікації з позиції бізнес-процесів¹. Тобто внутрішні комунікації забезпечують комунікаційну єдність усіх процесів на підприємстві за рахунок встановлення комунікаційного зв'язку між персоналом, що дозволяє приймати вчасні та виважені рішення на основі повної інформації про різні аспекти діяльності підприємства.

На рис. 2 подана збалансована система показників з урахуванням впливу на неї системи внутрішніх комунікацій.

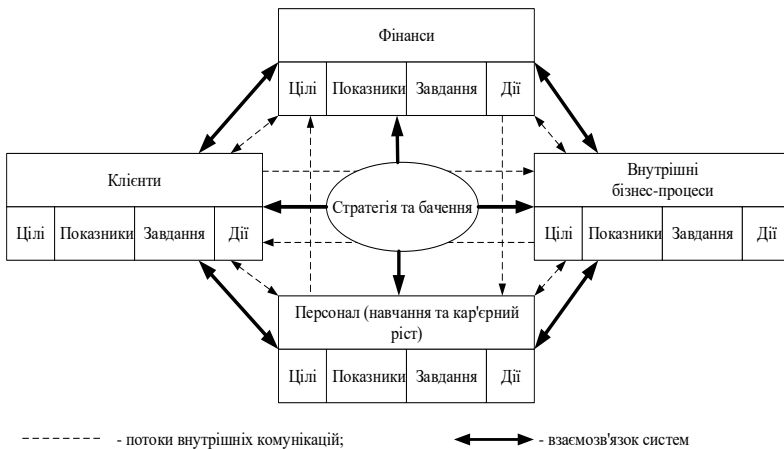

Рис.2 – Вплив внутрішніх комунікацій на збалансовану систему показників (сформовано авторами)

Отже, поєднання збалансованої системи показників та внутрішніх комунікацій дозволяє підвищити точність прийнятих поточних рішень і, відповідно, ефективність стратегічних.

¹ Сагер Л.Ю. Організаційно-економічні засади управління внутрішніми комунікаціями на промислових підприємствах: дис ... канд. екон. наук / Л.Ю. Сагер. – Суми : СумДУ, 2014. – 225 с.

Поєднуючи складові збалансованої системи показників, внутрішні комунікації відповідно змінюються та підлаштовуються залежно від складових збалансованої системи. Тобто забезпечуючи єдність складових збалансованої системи показників, внутрішні комунікації також трансформуються. При цьому важливим питанням є управління внутрішніми комунікаціями як складовою забезпечення ефективного налагодження зв'язків між складовими ЗСП.

Встановлення індикативних показників ефективності здійснення комунікацій та розробка відповідних схем обміну інформацією є ключовим завданням для реалізації управління на основі ЗСП. Однак на практиці створення системи показників для комунікаційної складової є складним процесом, де потрібно враховувати не лише те, якою має бути система комунікацій на підприємстві для максимально ефективного перебігу бізнес-процесів, а також те, як прийти до цього бажаного стану.

Для дослідження даного питання доцільно застосувати системний підхід, адже в даному випадку ми маємо справу з еквіпотенційністю як властивістю складних систем. Тобто маємо спочатку розглянути комунікації в організації як окрему систему (I етап), а вже потім як складову у системі стратегічного управління організацією (II етап).

Узагальнена схема етапів управління внутрішніми комунікаціями промислового підприємства, що базується на збалансованій системі показників, подана на рис. 3.

Відповідно до рис. 3, першим етапом процесу управління є встановлення цілей. Тому, перш за все зупинимося на розгляді цілей підприємства залежно від складових збалансованої системи показників – клієнти, фінанси, персонал та внутрішні бізнес-процеси. Так, до фінансових цілей можна віднести досягнення та утримання певного рівня економічних показників діяльності підприємства, у т. ч. зменшення витратної та відповідно збільшення доходної частини балансу. Цілі бізнес-процесів доцільно виокремлювати залежно від наявності та стану на підприємстві бізнес-процесів: виробництва, управління, маркетингу, інноваційної діяльності і т.д.

Встановлення точних, обґрунтованих цілей внутрішніх комунікацій є невід'ємною складовою успішної роботи будь-якого підприємства. Особливо актуальним це питання є в умовах трансформаційної економіки, у період швидкого науково-технічного розвитку, зростання запитів споживачів і т. п., тобто в умовах постійного зовнішнього тиску на підприємство. Необхідно зазначити, що нами виокремлено основні цілі внутрішніх комунікацій промислових підприємств, адже для більш точного і широкого переліку факторів необхідне здійснення ряду досліджень середовища функціонування підприємства.

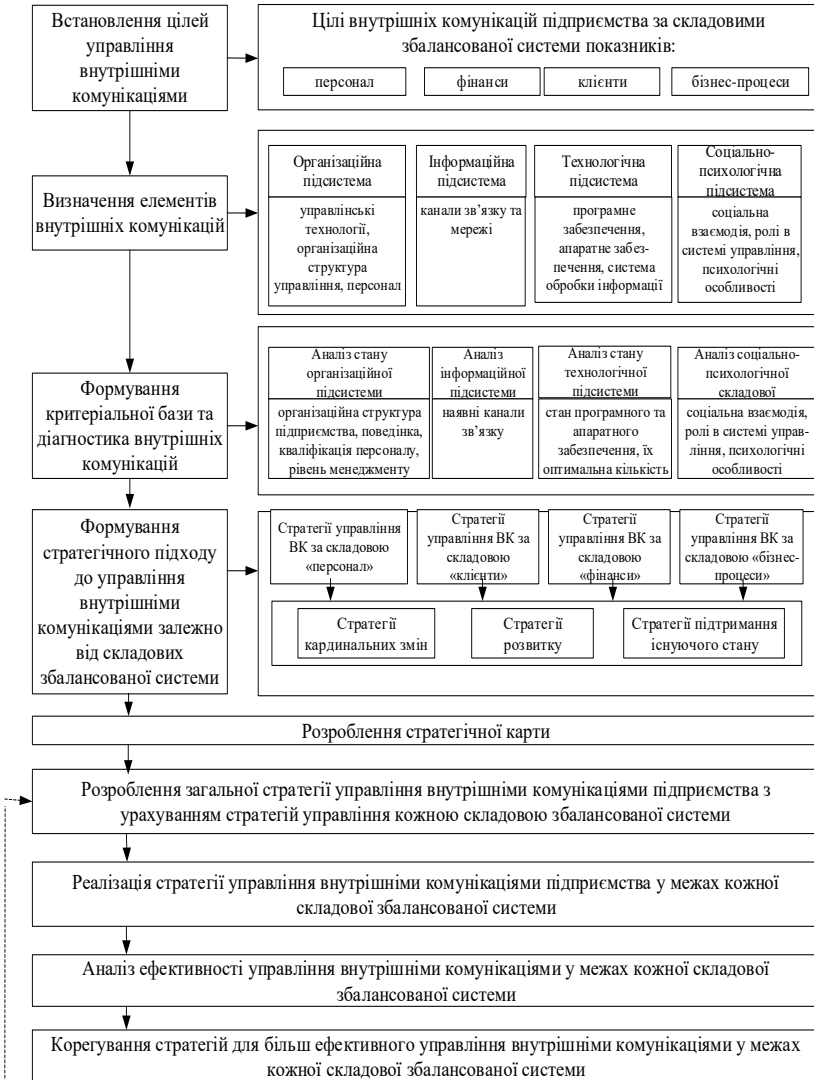

Рис. 3 – Етапи процесу управління внутрішніми комунікаціями промислового підприємства з урахуванням збалансованої системи показників

Отже, цілями внутрішніх комунікацій для промислового підприємства можуть бути такі: 1) створення та посилення командного духу; 2) об'єднання персоналу, підвищення його згуртованості з метою забезпечення умов для

вирішення поставлених завдань; 3) налагодження зв'язків між керівництвом та персоналом; 4) формування лідерських якостей як основи розроблення процесів, орієнтованих на управління; 5) формування лояльності до керівництва підприємства; 6) забезпечення умов для особистісного розвитку персоналу; 7) напрацювання ефективних і результативних міжособових комунікацій; 8) сповільнення плинності кадрів; 9) формування корпоративної культури та внутрішнього іміджу підприємства; 10) сприяння ефективному процесу прийняття рішень; 11) орієнтація персоналу на досягнення поставлених цілей; 12) побудова довірчих відносин, можливостей до вдосконалення тощо; 13) пояснення стратегії розвитку підприємства, змісту нововведень та змін; 14) розвиток клієнтоорієнтованих навичок персоналу; 15) процеси, орієнтовані на виробництво продукції або надання послуг, що становлять цінність для клієнта; 16) формування єдиного інформаційного простору.

Розділимо всі цілі ВК залежно від їх впливу на складові збалансованої системи показників та представимо у вигляді графічної моделі, що демонструє структуру взаємозв'язків (рис. 4).

Наступним етапом визначаються об'єкти управління внутрішніми комунікаційними процесами промислового підприємства, тобто елементи внутрішніх комунікацій.

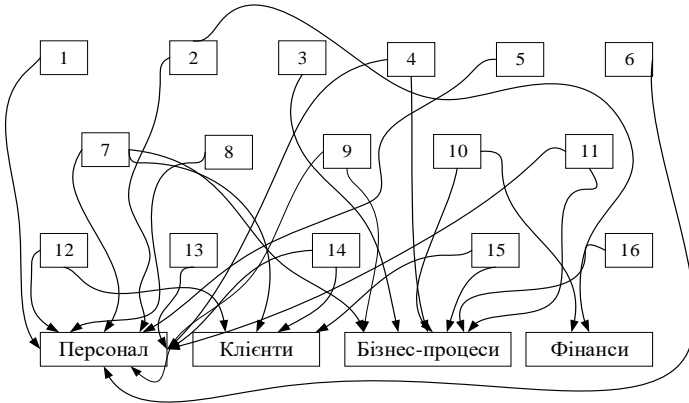

Рис. 4 – Взаємозв'язок цілей внутрішніх комунікацій підприємства та складових ЗСП

У даному випадку, згідно із запропонованою системою ВК, основними елементами є організаційна підсистема, інформаційна підсистема, технологічна підсистема та соціально-психологічна підсистема.

Виокремлення елементів внутрішніх комунікацій є основою для формування критеріальної бази, в яку включаються показники, за допомогою яких здійснюється діагностика стану внутрішніх комунікацій на підприємстві. Результати діагностики дозволяють сформувати стратегічні підходи до управління внутрішніми комунікаціями за складовими

збалансованої системи показників за такими напрямками: стратегії кардинальних змін, стратегії розвитку, стратегії підтримання.

Далі для встановлення причинно-наслідкових зв'язків між окремими стратегічними цілями в різних стратегічних перспективах, побудови логіки створення організацією цінності для клієнта та візуалізації через ЗСП стратегії організації доцільно побудувати стратегічну карту збалансованих показників для промислового підприємства з урахуванням внутрішніх комунікацій (рис. 5).

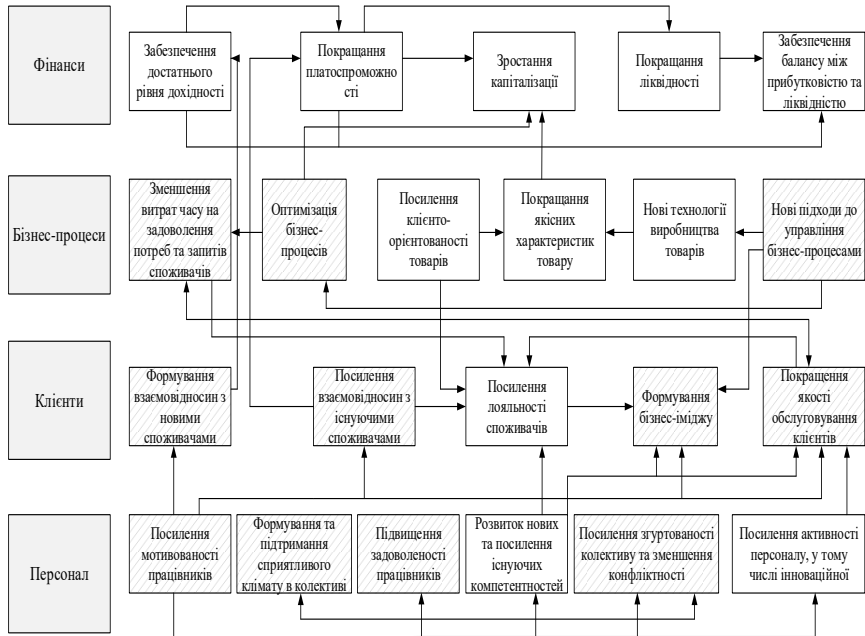

Рис. 5 – Узагальнена стратегічна карта збалансованих показників для промислового підприємства з урахуванням внутрішніх комунікацій

Відповідно нами пропонується базовий набір стратегічних цілей підприємства в контексті формування збалансованої системи показників. При цьому штриховкою виділено ті цілі, яких можна досягти безпосередньо покращивши стан внутрішніх комунікацій підприємства.

При цьому причинно-наслідкові зв'язки, зображені на схемі, підтверджують доцільність управління внутрішніми комунікаціями як одним із факторів впливу на базові цілі будь-якого підприємства – максимізація прибутку та зменшення витрат. За результатами проведених дій розробляється загальна стратегія управління внутрішніми комунікаціями підприємства з урахуванням стратегій управління кожною складовою ЗСП, а також формулюються відповідні варіанти управлінських рішень, реалізація яких є наступним етапом.

Для забезпечення досягнення поставлених у стратегії завдань необхідним є забезпечення періодичного аналізу її ефективності та, за потреби, корегування.

Комунікації «пронизують» організацію. Вони безпосередньо впливають на ефективність її діяльності. Відтак досягнення показників за окремими складовими ЗСП: фінанси, внутрішні бізнес-процеси, клієнти, а також навчання та розвиток персоналу – залежатиме, у тому числі, від того, наскільки стан внутрішніх комунікацій організації відповідає її наявним потребам та стратегічним цілям. При цьому важливим завданням є у процесі включення індикативних показників, що відносяться до складової внутрішніх комунікацій організації, уникнути ускладнення збалансованої системи показників, що буде використана для стратегічного управління.

Таким чином, поєднання збалансованої системи показників та внутрішніх комунікацій дозволить підвищити точність прийнятих поточних рішень і, відповідно, ефективність стратегічних.

4.7 Створення моделі корпоративного веб-ресурсу підприємства

Ефективність діяльності підприємства, його становище на ринку принципово залежать від стратегії розвитку, вибору і застосування як окремих стратегічних типів управлінських технологій, так і їхніх різних поєднань. У сучасних умовах формування ринкових відносин головною особливістю управління комерційною діяльністю є переорієнтація його цілей, завдань і функцій від потреб підприємства до потреб і вимог ринку, окремого споживача. Враховуючи сучасний стан розвитку економіки, одним із значущих чинників конкурентоспроможності підприємства та представлення його споживачам стало застосування в управлінні підприємством інформаційних технологій. Інформаційні технології, враховуючи сучасний стан розвитку економіки, відіграють важливу роль в діяльності будь-якого суб'єкта ринкової економіки, забезпечуючи автоматизацію бізнес-процесів підприємства та більш чітке і гнучке управління.

Важливе місце серед сучасних засобів ефективного управління також посідають інтернет-технології. Сьогодні більшість керівників підприємств починають усвідомлювати важливість використання мережі Інтернет для побудови ефективної роботи. Завдяки широкому та недорогому доступу, глобальності та стандартизованості, мережа Інтернет стає одним з найбільш зручних середовищ для ведення бізнесу, налагодження комунікаційних каналів та збільшення клієнтських аудиторій¹.

¹ Гадецька З.М. Розробка та реалізація моделі інформаційної системи підтримки електронної комерції / З.М.Гадецька // Електронне фахове видання з економіки "Економіка і суспільство" [№ 14, 2018]]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журналу: <http://economyandsociety.in.ua>

Тому наявність власного веб-ресурсу є запорукою розвитку бізнесу компанії, підвищення її конкурентоспроможності. Найбільшу ефективність це має при наявності власного веб-ресурсу компанії, де вона може висвітлювати інформацію про себе, свої послуги, новини та інші факти, що зможуть виділити її серед конкурентів.

На сьогоднішній день існує чимала кількість різноманітних веб-ресурсів, тому необхідно чітко усвідомлювати які із них (корпоративні сайти, сайти-візитки, промо-сайти, інтернет-магазини або ін.) наразі є актуальними та найбільше відповідають цілям та стратегії компанії. Адже наявність веб-ресурсу з приємним та цікавим дизайном, зі зручністю та простотою у використанні, актуальною інформацією та правильною політикою просування здатне вивести компанію на вищий щабель, розширити клієнтську базу та примножити прибуток.

Проведений аналіз показав, що найбільш ефективним є створення корпоративних веб-ресурсів компанії. Корпоративний веб-ресурс - інтернет-ресурс, на якому представлена докладна інформація про діяльність організації або підприємства: опис послуг, історія розвитку, умови співпраці, онлайн-сервіси, відкриті вакансії, цікаві пропозиції, новини та інші факти і події, що відображають діяльність компанії. Створення корпоративного веб-ресурсу передбачає реалізацію комерційних та інформаційних цілей, а саме: стабільне інформування партнерів і клієнтів про діяльність компанії і докладна демонстрація асортименту продукції або списку послуг, що надаються. Вся інформація, представлена на цьому сайті, зазвичай зберігається в керованій єдиній базі даних. Багато хто вважає, що корпоративний веб-ресурс - це те ж саме, що і сайт-візитка або промо-сайт. Варто зазначити, що основна відмінність веб-проекту корпоративного типу від всіх інших - багатофункціональність, яка створюється за рахунок різних модулів. Створення корпоративного веб-ресурсу може включати розробку таких модулів, як: фотогалерея, гостьова книга, форма зворотного зв'язку, пошук по сайту, форма замовлень і багато інших.

Приклади завдань, які вирішує корпоративний веб-сайт: забезпечення цілодобового доступу до актуальної інформації; автоматичний прийом замовлень і їх обробка; проведення опитувань і досліджень; проведення рекламних кампаній; обробка пошти, організація розсилок; розширення клієнтської бази і географії продажів; формування позитивного іміджу серед потенційних клієнтів та ін.

Під поняття «корпоративний веб-ресурс» потрапляє ще один вид веб-додатків – це внутрішній (інтранет) ресурс, який створюється для ділового спілкування співробітників. Це складний програмний продукт, який дозволяє ставити завдання в рамках однієї організації, користуватися єдиною базою даних, налагоджувати взаємодію між географічно розподіленими філіями та ін. Доступ до внутрішньокорпоративних ресурсів мають тільки співробітники компанії. Такі ресурси дозволяють співробітникам, відділам та філіям обмінюватися діловою інформацією, здійснювати внутрішньо-фірмовий документообіг. На внутрішньому корпоративному ресурсі зазвичай присутні

наступні розділи: особистий кабінет співробітника; внутрішній чат; розклад корпоративних заходів; модуль тайм-менеджменту; внутрішні новини, накази, розпорядження; файлове сховище для організації документообігу та ін. Загальноприйнятою вважають послідовність інтеграції інтернет-технологій у господарську діяльність підприємства, і початковим етапом інтеграції підприємства у сучасні механізми ведення бізнесу є створення моделі інтранет, що передбачає створення внутрішньої, інформаційної системи підприємства¹.

Розробка корпоративного веб-ресурсу – це крок вперед до створення серйозного інтернет-представництва компанії, яка рекламує товари або послуги. Створення корпоративного веб-ресурсу – це можливість мати власну платформу, на якій можна побудувати будь-яке рішення, яке відповідає поставленим завданням. Крім того корпоративний веб-ресурс дозволяє вивчити цільову аудиторію, зібрати статистику відвідуваності і проаналізувати типові сценарії поведінки відвідувачів на ресурсі. Корпоративний веб-ресурс - це свого роду «обличчя» компанії, тому критичне значення мають грамотний дизайн та архітектура ресурсу, покликані виробляти правильне враження на відвідувачів. Веб-ресурс повинен відповідати загальному фірмовому стилю компанії.

Для розробки корпоративного веб-ресурсу необхідно визначитись з методом проектування та побудувати модель корпоративного ресурсу.

В статті досліджені деякі поширені моделі, які можна використовувати для проектування корпоративних веб-ресурсів, а саме модель водоспаду, спіральна модель, Microsoft Solutions Framework та модель Уолта Діснея. В таблиці 1 наведені їх основні переваги та недоліки.

1. Модель водоспаду передбачає виконання кількох послідовних етапів. Спочатку йде написання технічного завдання, потім аналіз і проектування корпоративного веб-ресурсу; наступні етапи - наповнення контентом, дизайн і програмування. Закінчується все генеральним тестуванням і прийманням проекту.

2. Спіральна модель використовує протилежний підхід. Проектування починається з етапу «Планування і аналіз» і за годинниковою стрілкою переходить до етапів виконання, тестування отриманих результатів та оцінки. На наступній ітерації все повторюється знову, але вже з урахуванням виявлених недоліків проекту. Таким чином, пройшовши кілька ітерацій і повторивши всі етапи кілька разів, проект позбавляється від недоліків.

3. Microsoft Solutions Framework (MSF). Дана модель зроблена компанією Microsoft для своїх власних цілей, але вона набула популярності і серед інших розробників. Всі програмні продукти Microsoft створюються саме за цією методологією. Модель MSF увірвала в себе найкраще з двох

¹ Куцик, В.І. Оцінка діючих електронних бізнес-моделей розвитку промислових підприємств / В.І. Куцик, В.Р. Гіряк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.3. [Електронний ресурс] / – Режим доступу до журналу: Nltu.edu.ua/nv/archive/2009/19_3/176_kucyk_19_3.pdf.

моделей, описаних вище - спіральної та моделі водоспаду. Модель складається з чотирьох етапів: аналіз, планування, розробка і стабілізація. Кожен етап закінчується досягненням певного результату, наприклад, після аналізу проєкту йде схвалення продуманої концепції. В результаті складається документ, в якому фіксується результати виконання кожного етапу. Модель ітераційна і при проходженні всіх етапів, проєкт можна доопрацювати з урахуванням попередньої ітерації.

4. Модель Уолта Діснея складається з трьох етапів. У термінах моделі ці етапи називаються фазами мрійника, реаліста і критика. Однак ми будемо дотримуватися інших назв, оскільки вони більш точно відображають суть процесу розробки корпоративного веб-ресурсу: концептуальне проектування, логічне проектування, фізичне проектування. Етапи виконуються послідовно один за іншим, але в деяких випадках можливий перехід до наступної стадії без закінчення попередньої. Це може відбуватися, наприклад, коли розробників кілька і кожен працює зі своєю частиною корпоративного веб-ресурсу. У кожному разі, після закінчення етапу фізичного проектування слід повернутися до початку і внести відповідні корективи.

Таблиця 1 - Переваги та недоліки моделей проектування корпоративних веб-ресурсів

Модель	Переваги	Недоліки
Модель водоспаду	Це одна з найпростіших і доступних моделей. Всі етапи йдуть послідовно, кожен наступний не починається, поки не закінчиться попередній.	Ця модель передбачає точне знання того, що необхідно реалізувати на сайті. Але зазвичай все якраз навпаки, дуже важко відразу сформулювати цілі, які слід виконати.
Спіральна модель	Можливість розробляти проєкт за декілька ітерацій дозволяє поступово його покращувати, реалізуючи різні ідеї.	На якомусь етапі завжди слід зупинитися, щоб представити проєкт. Але в даній моделі чіткі критерії його виконання відсутні. Це створює певні складнощі для розрахунку фінансових витрат на виконання проєкту.
Microsoft Solutions Framework	MSF є однією з найцікавіших моделей розробки і створення проєктів, що взяла найкраще з інших моделей	Практично їх немає. Хіба що можна віднести до них велику, в порівнянні з іншими моделями, складність.
Модель Уолта Діснея	Простота понятійного апарату і висока результативність проєктів, дозволяє розрахувати всі витрати на розробку	Практично їх немає. Треба чітко розуміти цілі та структуру.

Побудовано автором за даними¹

Концептуальне проектування визначає цілі, завдання корпоративного веб-ресурсу й аудиторію, на яку він розрахований, а саме: основні і другорядні цілі; дії, які необхідно вжити для досягнення поставлених цілей; склад користувачів; інтереси груп користувачів; розділи корпоративного веб-

¹ Мержевич В. Модели проектирования сайта / В. Мержевич [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://htmlbook.ru/blog/modeli-proektirovaniya-saita>.

ресурсу; критерії досягнення мети. У результаті отримуємо список сервісів і розділів веб-ресурсу.

Логічне проектування включає організацію інформації на сайті, побудову його структури і навігації по розділах. На цьому етапі описують: тип структури корпоративного веб-ресурсу (лінійна, ієрархічна, контекстна, ін.); назви розділів; інформацію кожного розділу, організацію і зв'язок розділів між собою; яка інформація буде розміщена на певних сторінках корпоративного веб-ресурсу. Кінцевий результат логічного проектування оформляється у вигляді блок-схем, структурних діаграм або іншими способами, що показують взаємозв'язок різних частин корпоративного веб-ресурсу.

Фізичне проектування визначає проблеми, пов'язані, здебільшого, з технічною реалізацією корпоративного веб-ресурсу. На цьому етапі описують наступні характеристики: технології, які будуть застосовуватися на сайті; програмне забезпечення для розробки; можливі проблеми та способи їх усунення; метод оновлення інформації. Після завершення цього етапу слід повернутися до концептуального проектування й перевірити, чи не потрібно внести зміни у зв'язку з переосмисленням проекту на інших стадіях¹.

Аналіз переваг та недоліків розглянутих методів проектування показав, що для проектування корпоративного ресурсу необхідно застосувати метод Уолта Діснея, який дозволяє чітко визначити цілі ресурсу і описати його внутрішню структуру.

Сам же процес проектування корпоративного веб-ресурсу включає такі види робіт: проектування архітектури корпоративного веб-ресурсу; проектування інтерфейсів основних функціональних розділів; розробка вимог до дизайну корпоративного веб-ресурсу; розробка вимог до функціоналу корпоративного веб-ресурсу; складання технічного проекту, що описує характер робіт, етапи, вимоги, бюджет і терміни виконання проекту; розробка перспективного плану розвитку, пропозиції про підтримку і супровід, плану розробки нових функціональних можливостей. На рисунку 1 представлена структурна модель корпоративного веб-ресурсу підприємства.

На основі розробленої структурної моделі створена Інтернет-модель корпоративного веб-ресурсу, яка описує його концепцію і принципи побудови: структуру, веб-дизайн і контент сайту. Під структурою веб-ресурсу передбачаємо взаємозв'язок різних його сторінок із збереженням певної ієрархії. Адже така структура дозволить пошуковим роботам швидко здійснювати обхід ресурсу, а відвідувачам легко переміщатися між його сторінками. Структура веб-ресурсу важлива як для SEO, так і для відвідувачів ресурсу.

¹ *Задорожна Н. Т. Проектування моделі типового сайту наукової установи / Н.Т. Задорожна, Т. В. Кузнецова, Л. А. Лупаренко // Інформаційні технології і засоби навчання. - 2014. - Т. 39, вип. 1. - С. 275-296. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2014_39_1_26.*

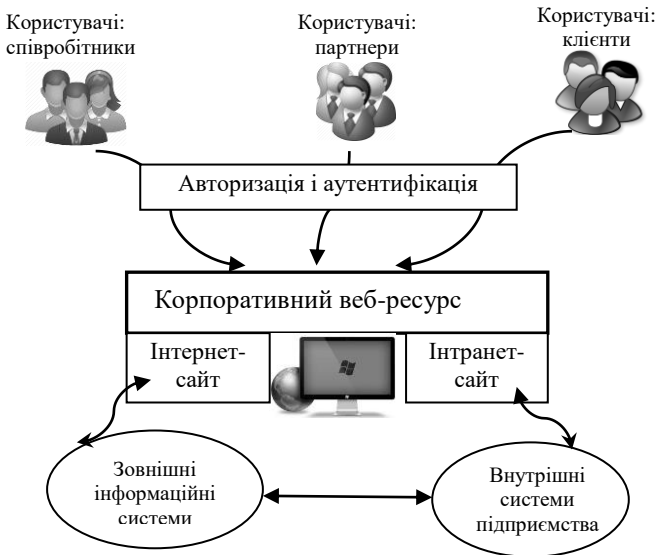

Рис. 1 - Структурна модель корпоративного веб-ресурсу підприємства

На основі обраної моделі проектування та структурної моделі авторами розроблена базова структура корпоративного веб-ресурсу, яка включає:

- Відкриті розділи: головна сторінка корпоративного веб-ресурсу; про компанію (новини, історія, вакансії тощо); товари і послуги; реалізовані проекти; акції та спец пропозиції; партнери /дистриб'ютори; вакансії компанії; прес-релізи; прайс-листи; відгуки клієнтів; ЗМІ про компанію; карта філій та представництв; контактна інформація.

- Функціональні можливості корпоративного веб-ресурсу обговорюються для кожного корпоративного веб-ресурсу індивідуально, але можна виділити такий загальний перелік: новини; статті; система прийому платежів; форум; блог; чат; афіша; дошка оголошень; авторизація; замовлення товарів; стрічка RSS; вакансії; опитування; голосування; книга відгуків.

- Закриті розділи: відгуки та пропозиції клієнтів; конфіденційна інформація; підписка на новини.

- Сервісні компоненти: технічний супровід; пошукова система; запитання відповіді.

На основі базової структури авторами статті була розроблена структура корпоративного веб-ресурсу для комерційного підприємства, що займається розробкою та просуванням веб-сайтів, яка наведена на рисунку 2, та реалізований сам інформаційний ресурс.

Зазвичай найважливішою є головна сторінка, яка має приваблювати потенційних клієнтів. Вона повинна мати приємний дизайн, іноді можливо і незвичний, щоб виділитись серед конкурентів, але найголовніше, щоб клієнт міг легко і швидко орієнтуватись на сайті та знаходити потрібну йому інформацію.

Розглянемо основні структурні елементи спроектованого веб-ресурсу: «Про нас» - розділ призначений для знайомства з компанією, її продукцією та послугами; «Послуги» - даний структурний елемент розкриває максимально детально послуги, які може запропонувати підприємство, щоб зацікавити клієнта в подальшій співпраці, а саме послуги по створенню та просуванню веб-ресурсів; розділ «Портфоліо» - є одним з найважливіших факторів довіри клієнтів до підприємства, в якому розміщені реалізовані компанією проекти; в розділі «Блог» підприємство може додавати різні новини; на сторінці «Контакти» мають бути адресні дані підприємства, додатково може прикріплюватись мапа, реквізити, години роботи, а також форма зворотного зв'язку.

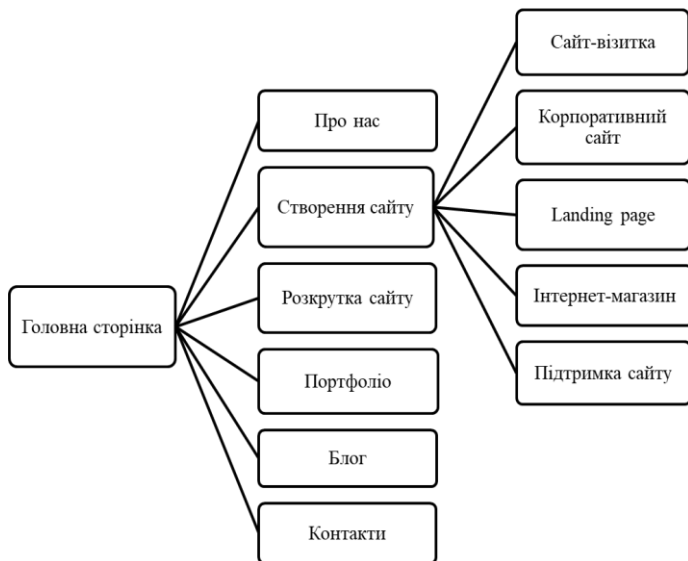

Рис. 2 - Структура корпоративного веб-ресурсу

Власна розробка автора

Потрібно зауважити, що кожен веб-ресурс формується відповідно до вимог замовника і може мати різну структуру. Але найважливішою метою його розробки має бути залучення нових клієнтів, зацікавлення їх в послугах чи товарах, швидке реагування на їхні повідомлення, консультація та відповідно якісне виконання замовлення, що призведе до подальшої співпраці, розширення клієнтської бази та підвищення прибутків компанії.

Для створення корпоративного веб-ресурсу проведемо моделювання бізнес-процесів діяльності комерційного підприємства, що займається розробкою та просуванням веб-сайтів. Моделювання бізнес-процесів в умовах модернізації економіки та управління є актуальним напрямком, який сприяє оптимізації процесів діяльності підприємства і підвищенню результативності бізнесу¹.

Моделювання проводилось засобами програмного пакету «Ramus», який підтримує методології моделювання бізнес-процесів IDEF0 і DFD. Моделювання за методологією IDEF0 вважається класичним методом підходу до управління на основі процесів, базовим принципом якого є структуризація діяльності організації у відповідності з її бізнес-процесами. Опис системи за допомогою IDEF0 називається функціональною моделлю. Методологія IDEF0 полягає в побудові ієрархічної системи діаграм – одиничних описів фрагментів системи². На рисунку 3 представлена контекстна діаграма діяльності комерційного підприємства; відображена вхідна інформація, механізми, ресурси, керуючий вплив та вихідна інформація.

Рис. 3 - Загальна контекстна діаграма за нотацією IDEF0 діяльності комерційного підприємства

Власна розробка автора

Для більш детального вивчення роботи даного підприємства проводимо декомпозицію загальної контекстної діаграми. На діаграмі декомпозиції (рис. 4) представлені основні етапи роботи підприємства при

¹ Гадецька З.М. Моделювання бізнес-процесів діяльності підприємства/ З.М.Гадецька , М. О. Холопова // Електронне фахове видання з економіки "Ефективна економіка" [№ 5, 2016]. [Електронний ресурс] / – Режим доступу до журналу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4950>.

² Репин В. В. Процессный подход к управлению. Моделирование бизнес-процессов / В.В. Репин, В. Г. Елиферов. – М. : Стандарты и качество, 2004. – 408 с.

надходженні заявок на створення корпоративного веб-ресурсу, а саме: збір вимог, написання технічного завдання (A1), аналіз і проектування корпоративного веб-ресурсу (A2), написання контенту, створення дизайну (A3), програмування (A4), тестування (A5), прийом проекту (A6). На виході, відповідно, отримуємо завершений проект.

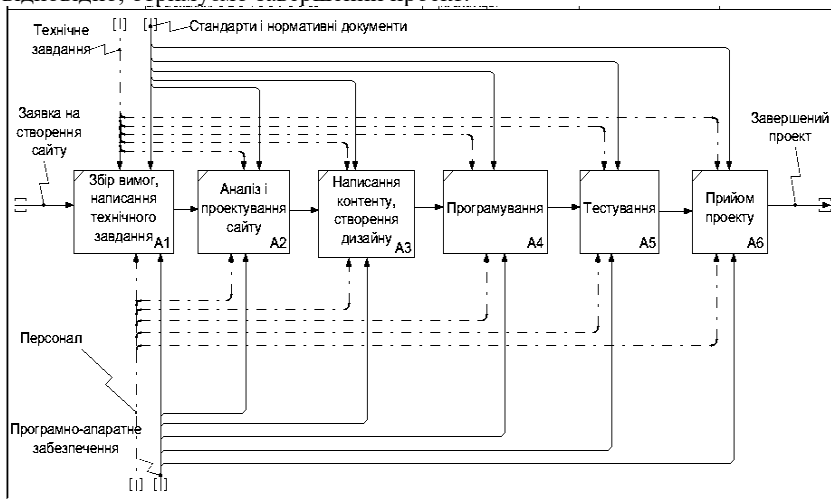

Рис. 4 - Розширена контекстна діаграма (декомпозиція) діяльності підприємства

Власна розробка автора

Стандарт IDEF0, який був розглянутий раніше, є розвитком класичного DFD - підходу і призначений для опису бізнес-процесів верхнього рівня. Для опису часової послідовності і алгоритмів виконання робіт був розроблений стандарт IDEF3, який входить в сімейство стандартів IDEF. Зобразимо дану модель на рисунку 5. Побудована модель бізнес-процесів включає декілька етапів відповідно до того, чи були виявлені дефекти в створенні ПЗ під час етапу тестування. Розглянемо більш детальну інформацію, що відбувається на цьому етапі. Тестування програмного забезпечення – перевірка відповідності між реальною і очікуваною поведінкою програми. Цілі тестування: виявлення дефектів; підвищення впевненості в рівні якості; надання інформації для прийняття рішень; запобігання дефектів. Будь-який етап роботи з дефектом позначається атрибутом «Статус». Статус дефекту показує, хто на даний момент працює з дефектом і що слід робити з ним. Після того, як роботу з багом закінчив один з учасників проекту, він змінює статус дефекту і «перенаправляє» дефект на того, хто повинен продовжити роботу.

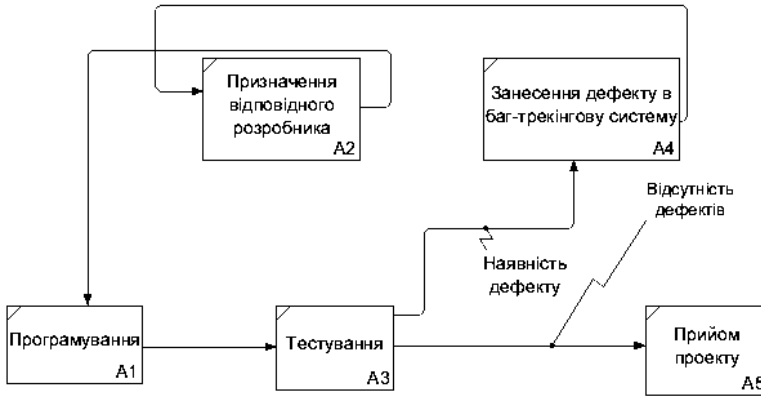

Рис.5 - Модель бізнес-процесів за методологією IDEF3

Власна розробка автора

Дослідження бізнес-процесів дає змогу виявити та виокремити основні процеси, що відбуваються на підприємстві, дослідити їх послідовність та зв'язок для того, з метою їх вдосконалення.

Основою Web-представництва сучасних підприємств у мережі Інтернет є веб-ресурси, які дають змогу надавати споживачам актуальну інформацію про діяльність суб'єктів господарювання та забезпечувати зворотний зв'язок з ними. Окремим видом сайтів є корпоративні ресурси.

Рационально спроектований корпоративний веб-ресурс є правильним рішенням для компаній з регулярним маркетинговим аудитом і грамотною політикою просування та завжди зможе стати ефективним інструментом досягнення стратегічних цілей підприємства (таких як формування позитивного іміджу, підвищення популярності, забезпечення припливу нових клієнтів, просування нових послуг, зміцнення зв'язків з партнерами, посилення клієнторієнтованості, залучення кваліфікованих співробітників) і, відповідно, забезпечить йому вагомі конкурентні переваги на ринку в довгостроковій перспективі.

РОЗДІЛ 5. СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ СОЦІО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

5.1 Необхідність державного регулювання аграрних реформуваль в Україні

Розвиток України як суверенної держави зумовив необхідність зміни соціально-економічних відносин в країні на принципово інші, відмінні від попередніх.

Аграрний сектор України є важливою складовою національної економіки. В ньому виробляється переважна більшість продуктів харчування для населення та сировини для деяких галузей промисловості. Маючи один із найкращих у світі ресурсний потенціал, Україна за роки радянської влади виявилася нездатною його раціонально використовувати. Численні спроби підвищення ефективності аграрного виробництва не давали суттєвих позитивних результатів. Тому з 90-х років ХХ століття, після проголошення суверенітету, в Україні розпочалися аграрні реформування.

Аграрна реформа не була продекларована, не був прийнятий відповідний Закон України, не була відпрацьована чітка стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва, не затверджена єдина державна аграрна політика. Відсутність чіткої державної стратегії, протистояння верхніх ешелонів державної влади щодо того, яким має бути сільське господарство України, нестабільність економічної політики та інші причини не створили умов для підвищення ефективності аграрного виробництва. Це призвело до тривалої аграрної кризи та соціально-економічної деградації села.

Світова історія та практика управління свідчать, що кожна країна повинна мати свою систему державного управління. За допомогою державного регулювання визначають напрями розвитку національної економіки на всіх рівнях (від економіки всієї країни до економіки первинної ланки-підприємства), поєднує всі функції управління під час реалізації економічної стратегії.

Держава є політичним регуляторним механізмом, що здатний до консолідації інтересів суспільства та ефективного проведення заходів щодо здійснення підтримуючої, компенсаційної та регулюючої діяльності, спрямованої на вирішення складних соціально-економічних проблем, а також створення нормальних умов ефективного функціонування ринку та розвитку національної економіки і суспільства.

Неприпустимим було сліпе копіювання практики західних країн, які освоювали ринкову економіку протягом століть. Україна – самотня держава з особливостями у способі, традиціях і стандартах життя, територіального розселення та планування поселенської мережі і будівельної архітектури сіл, селянської психології тощо. Вона повинна йти власним шляхом. Переходити до сучасної високо розвинутої ринкової економіки,

особливо в аграрній сфері, необхідно системно і комплексно, використовуючи новітні напрацювання з державного та господарського управління, менеджменту, стратегії і тактики дій.

Основною бідою українських сільськогосподарських підприємств є нестача обігових коштів. Розвинені країни допомагають сільськогосподарським виробникам, фінансово підтримують їх. Успіхи країн Західної Європи, США, Канади, Японії, Китаю зобов'язані не стільки ринковій економіці, скільки державній підтримці галузі через дотації, ціни, квоти, кредитно-податкову політику. Ці витрати в розрахунку на душу населення, як вказує академік П. Т. Саблук, становлять: у США – 271 дол., Канаді – 238 дол., в країнах ЄС – 480 дол., в той час як в Україні – 5 дол.¹

Українська економіка настільки виснажена кризовими явищами, а державний бюджет настільки обмежений, що сподіватися на державну допомогу ще довго не доведеться. Треба орієнтуватися на внутрішні можливості наших товаровиробників.

Вихід, на нашу думку, треба шукати в поєднанні сировинних, переробних і торгових галузей в єдиний комплекс. Вибір тут такий: або переробка сільськогосподарської сировини і виготовлення з неї кінцевих продуктів та їх реалізація буде зосереджуватися в руках сільськогосподарських товаровиробників, або процеси переробки і реалізації до кінця монополізують комерційні структури, які і отримують основну частину доходу, створеного в аграрній сфері, а виробництво сировини і надалі буде збитковим.

Перед таким вибором стояли в свій час розвинені аграрні країни. Завдяки створенню потужної харчової промисловості, оптової і роздрібною торгівлі на кооперативних засадах виробники європейських країн та США не допустили перетікання доходів в інші сфери.

Для забезпечення регулювання земельних відносин при передачі землі у власність, спадщину, під заставу, для одержання банківського кредиту, при купівлі-продажу земельної ділянки, визначенні ставок земельного податку, ціноутворенні, обліку сукупної вартості основних засобів виробництва потрібна грошова оцінка землі.

У дореформений період категорію ціни землі не досліджували. Земля, як частка всенародного багатства, залишилася у державній власності, була передана у безстрокове користування колгоспам та підсобним господарствам. Практично не існувало проблеми вартості землі, а ефективність її використання залежала від уміння та здібностей керівника господарства, свідомості та чуття колективізму працівників. Методика грошової оцінки землі була затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Про

¹ Саблук П. Т. *Розвиток аграрної економічної науки в Україні та її завдання в умовах освоєння ринкової системи господарювання* / П. Т. Саблук : доп. на Восьмих річних зборах Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, К., 20-21 червня 2006 р. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 26 с.

методику грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів» від 23 березня 1995 року.

Оцінка усіх сільськогосподарських земель здійснена в основному Держкомземом України і, починаючи з 1 січня 2000 року, індексується як загалом в Україні, так і за областями.

В сучасних умовах ціновий диспаритет викликаний значною мірою тим, що вартість землі не враховується в ціні продукції, яка служить критерієм еквівалентності міжгалузевого обміну. Загальною проблемою розвитку сільського господарства України, зумовленою процесами персоніфікації земельної власності в процесі аграрної реформи, є невідповідність індивідуальних земельних наділів оптимальним обсягам виробництва.

Зорієнтованість на відновлення концентрації виробництва, відродження конкурентоспроможних, оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств сприятиме їм в запровадженні досягнень науково-технічного прогресу. Обґрунтування стратегії трансформацій, орієнтованої на розвиток фермерського типу господарювання, кооперацію, кластеризацію, дасть змогу створити належний мотиваційний механізм, зменшити соціальну напругу на селі.

Стан економіки будь-якого суспільства залежить від рівня державного управління та його ефективності. Тому на думку багатьох політиків і державних діячів, у XXI столітті на перший план виходить саме ця проблема. Особливо актуальною вона є для України, адже переважна більшість прорахунків, допущених за роки незалежності, є результатом недосконалої організації влади та недосконалого, слабкого політико-адміністративного управління. Її розв'язання – запорука й необхідна передумова вирішення всіх інших умов українського суспільства, яке переживає системну кризу управління.

Роль аграрного сектора у забезпеченні продовольчої державної безпеки, стан розвитку сільського господарства в пострадянський період зумовлюють необхідність державного регулювання та державної підтримки вітчизняних товаровиробників.

Процес державного регулювання – складний. У структурі його організаційного механізму центральне місце займає управління всіма аспектами господарської діяльності агроформувань. У процесі аграрної реформи на підприємствах відбулися зміни у формах власності і господарювання, поступово змінюються методи управління економічними процесами.

Відносини в аграрному секторі економіки регулюються системою економічних, фінансових та інших важелів через механізми оподаткування, цінову, кредитну та амортизаційну політику, фінансову допомогу у вигляді дотацій, субвенцій, субсидій і бюджетних позик, державні норми і стандарти, регулювання участі інвесторів у приватизації, проведення експертизи інвестиційних проектів та інші заходи.

Більшість елементів організаційно-економічного механізму державного регулювання є загальнодержавними і поширюються на сільське господарство як невід'ємну частину національної економіки. Це зумовлено необхідністю створення сприятливих умов для виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції конкурентоспроможної на вітчизняному і світовому ринках.

Реформування, що відбулися в Україні протягом останніх років, не призвели до суттєвих змін в її економіці. Багато галузей народного господарства, зокрема аграрний сектор все ще перебувають у кризовому стані.

Збудувати ефективний владний механізм можна лише шляхом активного і широкого використання наукових підходів у формуванні принципово нової моделі публічної влади та модернізації її інститутів.

Давно ведуться наукові дискусії про роль і місце держави в регулюванні соціально-економічного розвитку суспільства, про необхідність державного регулювання в ринкових умовах.

Світова історія та сучасна практика свідчать що кожна країна повинна мати свою систему державного управління і регулювання економіки.

Суспільство постійно змінюється, одночасно з ним змінюється і практика управління, роль держави в економічному і соціальному розвитку.

У науковій літературі описано такі головні функції органів виконавчої влади в сфері економіки:

1. Алокативна роль – виправлення викривлень у розділі ресурсів (умови неспроможності ринку).

2. Розподільча (перерозподільча) роль – турбота передусім про справедливість (економічна теорія добробуту).

3. Регуляторна роль – введення в дію законів та інших видів регулювання для ефективного функціонування ринкової економіки.

4. Стабілізаційна роль – макроекономічні функції уряду щодо контролю за інфляцією, безробіттям та економічним зростанням¹.

Ще один підхід визначає такі функції державного управління:

- визначення стратегії соціально-економічного розвитку країни;
- регулювання правових аспектів функціонування ринкової економіки;
- вплив на діяльність суб'єктів господарювання та інтенсивність інвестиційних потоків через систему економічних регуляторів (державний бюджет, податки, кредитна політика, грошова, цінова політика тощо);
- здійснення науково обґрунтованої структурної політики з метою інтенсифікації виробництва, підвищення його конкурентоспроможності на світових ринках;

¹ Данилів Б. В. *Необхідність державної підтримки сільськогосподарського виробництва та відродження тваринництва в Україні* / Б. В. Данилів, Л. С. Кучеренко // *Економіка АПК*. – 2004. – №11. – С. 59-63.

- коригування соціальних параметрів суспільства безпосередньо через важелі соціальних гарантій, пільг, фінансових послуг системи соціального страхування та інше¹.

Тобто держава виступає ключовим фактором створення економічного клімату, сприятливого для підприємницької діяльності. Але її роль має бути відмінною від тієї, яку владні структури виконували в умовах командно-адміністративної системи. Держава, не втручаючись безпосередньо в підприємницьку діяльність, повинна управляти ринком і підтримувати його, стримувати негативні тенденції за допомогою правових чинників, систему оподаткування тощо.

Держава повинна виконувати функції поєднання приватних і суспільних інтересів окремих індивідів, господарств, соціальних груп, зокрема, забезпечення ефективності функціонування ринкової економіки, справедливого розподілу доходів та сприяти макроекономічному зростанню і стабільності економіки.

Необхідно відзначити, що за останні роки в Україні відбулася докорінна зміна економічних функцій держави, спрямованих на забезпечення переходу від адміністративно-командної системи управління національним господарством до нових ринкових відносин. Ринкова трансформація економіки України не може відбутися без її докорінної системної перебудови й переосмислення принципів функціонування господарського механізму. Як у науково-теоретичному так і практичному плані тут повчальним може стати досвід постсоціалістичних країн Східної Європи, які пройшли етап формування передумов ринкової економіки. З іншого боку, слід урахувати й досвід високорозвинутих країн, які нагромадили великий досвід подолання економічних криз. Адже, незважаючи на певні відмінності концептуальних положень, етапності, механізмів практичної реалізації заходів реформ у цих країнах, у головному – врахуванні впливу економічних законів та орієнтації на піднесення виробництва – вони є спільними. Тому для України еталоном повинна бути модель Європейського розвитку, яка є найближчою і зрозумілою.

Держава завжди виконувала класичні економічні функції. Вона законодавчо запроваджувала «загальні правила гри», тобто систему нормативних актів, які регулюють діяльність суб'єктів ринку або правил авторитарної економіки. У державних судових органах розглядали не лише кримінальні справи, але й майнові господарські конфлікти. Держава збирала податки, їй підпорядковувалася армія, залізниця, підготовка кадрів, наука.

Система вільного ринку формується під впливом двох макроекономічних концепцій – кейнсіанської і монетаристської.

З іменем англійського економіста Джона М. Кейнса пов'язується зародження анти циклічного макроекономічного мислення, на відміну від мікроекономіки, у спрощеному вигляді сутність його теорії полягала в

¹ Діброва А. Д. Удосконалення державного регулювання сільськогосподарського виробництва / А. Д. Діброва // Економіка АПК. – 2009. – №7.

комплектуванні державними видатками, коливань недержавних видатків, щоб у такий спосіб стабілізувати валовий попит, а завдяки йому – економічну активність та зайнятість населення. Його ідеї були своєрідним розвитком положень класичної (А. Сміт, Д. Рікардо), та неокласичної теорій. Пізніше кейнсіанська школа об'єднала прихильників різних наукових течій, як ліберальних (П. Самуельсон), так і соціалістичних (А. Лернер, М. Каліцький).

Найбільш повно рекомендації Дж. М. Кейнса ¹ використав у своїй діяльності американський президент Ф. Рузвельт. Він обмежив владу монополій засобами державного контролю їх діяльності, використовував елементи планування в економіці, підвищив рівень соціальної захищеності окремих верств суспільства.

Близьку до цих напрямів політику проводили як у країнах, де були при владі «праві» уряди так і в тих, якими керували соціал-демократи (Італія, Швеція).

Монетаризм ґрунтується на кількісній теорії грошей, які значно та безпосередньо впливають на економіку. Монетаристи вважають, що система вільного ринку забезпечує макроекономічну стабільність на підставі конкуренції (за умови, що держава не втручається у функціонування економіки); незначне збільшення грошової маси (3-5% за рік) сприятиме економічному зростанню, збільшення понад 5% може спричинити підвищення цін. Зменшення грошової маси нижче 3% може зумовити спад виробництва. Отже, зростання виробництва повинно становити 3-5% за рік. Збільшення грошової маси, що випереджає збільшення обсягів виробництва є причиною довготривалої інфляції.

Палким прихильником монетаристської теорії був экс міністр фінансів в уряді Ю. Тимошенко, В. Пинзеник. Переконавшись, що умови в Україні не підходять до монетаристської теорії, тому, що ринкові відносини тут тільки освоюються, та існує загроза виникнення довготривалої системної кризи він зрезигнував із своєї посади і написав заяву про звільнення за власним бажанням.

Кожна із концепцій має позитивні і негативні характеристики. Як засвідчує досвід багатьох держав, монетарний підхід є найпридатнішим для використання в умовах розвинутого ринку за наявності високого рівня розвитку, а кейнсіанський – в період становлення ринку, коли найдоцільніше є втручання держави у розвиток соціально-економічних процесів і насамперед довгострокове регулювання економіки.

Кейнсіанська концепція стабілізації домінувала в повоєнний період в розвинених країнах Європи, що мали зруйновану економіку. Останніми десятиріччями, коли економіка стабілізувалася у США і Європі почали дедалі більше схилитися до монетаризму. В Японії ж з повоєнного часу і сьогодні простежується кейнсіанський підхід до управління економікою.

¹ Кириленко І. Г. Державне регулювання ринку в умовах продовольчої кризи / І. Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2003. – №9. – С. 9-16.

Професор І. Р. Михасюк вважає, що в країнах з монетаристською орієнтацією, як звичайно, частина податків у валовому прибутку фірм коливається від 25 до 35%, у країнах, де переважає кейнсіанська політика – від 34 до 45%. В Україні ж питома вага податків досягла такого рівня (за деякими оцінками до 80-90% за якого легальний бізнес стає нерентабельним¹.

У всіх розвинених країнах базовими елементами механізму координації системи господарювання є ринок і держава. Важливе практичне значення має проблема їхнього раціонального співвідношення, яке не є сталим і залежить від багатьох умов: рівня економічного розвитку, специфіки виробництва, концентрації і спеціалізації виробництва, менталітету нації та ін. Ось чому практично неможливо розробити модель співвідношення між ринковим і державним механізмами кооперації національної економіки, яка була б спільною для всіх країн. Обидва механізми мають свої переваги і недоліки, а тому головним завданням держави є раціональний розподіл функцій між ними. Держава регулює ті сфери і процеси, які ринок виконує недостатньо ефективно, або не в змозі координувати взагалі.

Дослідженнями вчених підтверджується, що ринкова економіка незахищена від таких негативних явищ, як неповна зайнятість населення, циклічність економічного розвитку, монополізм, нестабільність рівня цін, несправедливий розподіл доходів тощо. Є сфери діяльності, які не завжди вигідні для приватного бізнесу – наука і освіта, охорона здоров'я, оборона, охорона довкілля, є також сфери, де ринкові механізми спрацьовують або із запізненням, або не спрацьовують зовсім (зокрема, це стосується ринку робочої сили). Багато економічних проблем мають соціальний і політичний характер, і втручання держави для їх вирішення є неовоб'язковим².

Виходячи із вищесказаного можна зробити висновок, що визначальними обов'язками держав з розвинутою економікою і аграрним ухилом повинні бути:

- забезпечення високого рівня зайнятості населення і рівня життя особливо на селі, комплексного розвитку сільських територій;
- сприяння стабільним темпам зростання національного виробництва та високій його ефективності, зокрема сільськогосподарського виробництва, вирішення проблеми державної продовольчої безпеки;
- для покращення стану здоров'я та тривалості життя забезпечити доступність медичної допомоги шляхом надання гарантованого мінімуму безплатних медичних послуг, впровадження системи медичного страхування, широкої пропаганди здорового способу життя;
- основною метою соціальної політики вважати подолання бідності, особливо на селі та формування потужного середнього класу;

¹ Михасюк І. Державне регулювання економіки : підручн. / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залоза. – Львів : Українські технології. – 1999. – 640 с.

² Михасюк І. Державне регулювання економіки : підручн. / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залоза. – Львів : Українські технології. – 1999. – 640 с.

- для покращення демографічної ситуації, особливо в сільській місцевості забезпечити вирівнювання соціальних умов проживання в містах і селах, зокрема приблизно однакові доходи та заробітну плату;
- вдосконалення ціноутворення на продукцію АПК, міжгалузевих зв'язків, стимулювання різноманітних форм кооперації та агропромислової інтеграції, розвиток інфраструктури агропромислового ринку;
- перерозподіл доходів на користь найменш захищених груп населення;
- сприяння розвитку раціональних зовнішньоекономічних зв'язків.

Держава регулює грошовий облік, забезпечує стійкість національної валюти, регулює взаємовідносини між підприємцями і найманими працівниками, гарантує безпеку національної економіки.

З врахуванням того, що ринковий механізм не може самостійно розробити стратегічні програми розвитку науки і технологій, що функцію повинна брати на себе держава, особливо у разі планування довготермінових закордонних інвестицій з тривалими термінами окупності, високим ступенем ризику тощо.

Механізм державного управління економікою – це сукупність різноманітних важелів, інструментів, за допомогою яких держава веде економічну діяльність. Інструментарій державного регулювання різноманітний. Найважливішими є економічні методи.

Аграрне виробництво в Україні, як і в більшості країн світу поставлене в нерівні умови стосовно інших галузей економіки. Його розвиток залежить від якості землі, природнокліматичних умов, сезонності виробництва, технології тощо. Це зумовлює не тільки необхідність державного регулювання, але й прямої державної підтримки.

З прийняттям ряду правових актів Верховною Радою України указів Президента, урядових постанов, при відсутності Закону України «Про аграрну реформу» в Україні розпочалися аграрні реформування. Вони охопили всі складові: земельну реформу, реформу відносин власності та господарювання, міжгосподарських і зовнішньоекономічних відносин.

Загалом було розроблено і впроваджено у життя сотні законів, указів та нормативно-правових документів, що були спрямовані на реформування аграрних відносин, нової для нас аграрної політики держави.

Найбільш значущі з них: Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 р., Земельний Кодекс України від 25 грудня 2001 р., укази Президента України «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» від 6 червня 2000 р. «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» від 28 січня 2001 р. Прийнято ряд правових нормативних актів щодо правового визначення функцій виконавчих органів АПК, насамперед, Указ Президента України про Міністерство аграрної політики України від 7 червня 2000 р.

Не все при цьому відбувалося виважено. Нерідко приймалися правові акти, які не могли бути виконані через їх недостатню відпрацьованість, відсутність державних коштів.

І. Г. Кириленко вважає, що держава повинна пом'якшувати негативні дії ринкового механізму, а по можливості їх усувати. Крім того, держава бере на себе її соціально-економічні функції, які взагалі не можуть бути організовані на ринкових принципах. Всі інші регулятивні функції по відношенню до національної економіки – прерогатива ринку¹.

Підсумовуючи вище викладене можна зробити висновки, що встановлення оптимального співвідношення ринку і держави як регуляторів економіки ускладнюється низкою чинників:

Може наступити так зване «фіаско уряду» (політика уряду призведе до неефективного використання ресурсів). Може відбутися послаблення конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Руйнують економіку високі податки через зниження економічної активності приватних підприємств.

Державний механізм управління економікою не може бути «чарівною паличкою», яка автоматично усуває недоліки ринкового механізму. Нерідко тут спрацьовує психологія чиновників, які намагаються використовувати державні установи у власних інтересах, ставлять власні інтереси вище державних.

Оптимальне співвідношення ринку і держави не є сталою величиною. Воно динамічне, постійно змінюється під впливом багатьох соціально-економічних чинників. Надмірне, часто неефективне втручання держави в економічні та соціальні процеси нерідко приводить до загострення соціально-економічних суперечностей в суспільстві.

У всіх розвинених країнах базовими елементами механізму координації системи господарювання є ринок і держава. Важливого практичного значення набула проблема співвідношення між ними, воно є не сталим і залежить від багатьох умов.

Кризовий стан аграрного сектора України зумовлений тим, що сукупність заходів державного регулювання вітчизняної економіки, в тому числі аграрної, формуються спонтанно, в міру загострення суперечок щодо них.

Держава регулює ті сфери і процеси, які ринок виконує недостатньо ефективно або не може координувати взагалі.

Беручи до уваги зовнішні пріоритети України виникла потреба в удосконаленні існуючої системи державного регулювання діяльності господарюючих суб'єктів аграрного сектора, приведення її у відповідність до вимог СОТ та ЄС, а також формування на цій основі такого механізму

¹ Кириленко І. Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України : проблеми, перспективи / І. Г. Кириленко. – К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2005. – 452 с.

державного регулювання аграрного виробництва, який сприяв би виведенню сільського господарства з кризового стану.

Економічна діяльність держави охоплює всі форми і засоби реалізації економічних цілей і завдань. Механізм державної економіки – це сукупність різноманітних важелів, інструментів з допомогою яких держава веде економічну діяльність.

Загальна постановка питання щодо державного регулювання аграрного сектора економіки повинна спрямовуватися на створення моделі, розробку методології побудови відкритої конкурентної економіки ринкового типу, інтегрованої у світову господарську систему, наближену до рівня економічно розвинутих країн та формування схеми її реалізації з відповідними розрахунками щодо ресурсного забезпечення цього процесу.

Державна підтримка виробників сільськогосподарської продукції в Україні здійснюється прямими методами (безпосереднє фінансування) та непрямими (створення сприятливих умов господарювання, розбудова інфраструктури села тощо).

До основних методів прямої державної фінансової підтримки належать: бюджетне фінансування, бюджетні компенсації, бюджетні дотації, дотації спеціальних фондів, кредитні субсидії, фінансування цільових програм розвитку, а державна підтримка непрямими методами – шляхом цільового оподаткування, фінансової підтримки цін, фінансування досліджень і практичних розробок, фінансування професійної підготовки кадрів, фінансування інформаційного забезпечення, фінансування розвитку соціальної інфраструктури.

Світова тенденція передбачає переорієнтацію аграрної політики від підтримки управління сільським господарством до підтримки розвитку сільських територій, захисту прав споживачів сільськогосподарської продукції, екологічної безпеки аграрного виробництва.

5.2 Organizational, Legal and Financial Basis of Patrol Police Activity in Georgia

Ukraine's adoption of the course on European integration was conditioned by the rapid development of legislative activity, the formation of civil society and state-building, as well as the reform of a number of state bodies, including the law-enforcement system.

The first and main achievement of the new leadership of the state is the creation of the National Police of Ukraine, which replaced the Ukrainian militia. A patrol police is created, which is the initial step towards the creation of an effective National Police. Instead, an effective police force is a police force that is effective

not only in protecting public order, but first and foremost in carrying out operative search activities, conducting pre-trial investigations, and preventing offenses¹.

Since the beginning of the reform of the law-enforcement system, the question arose about the financial provision of a new structure that provides services to the population. Foreign partners, in particular, Georgia, came to the aid, with the purpose of providing not only financial support to the reform processes, but also providing methodological and training assistance. In connection with this, the acquisition of foreign experience in financing the organs and units of the National Police of Ukraine on an example of the Patrol Police in Georgia becomes relevant.

Since the beginning of the reform of the law-enforcement system, scientists have launched a series of scientific studies on the problems of reforming the police, the definition of basic police functions and the tasks of individual units. In particular, the above directions of scientific knowledge were highlighted in the writings of such leading scholars as: V.B. Averyanova, G.V. Atamanchuk, Ya.M. Belson, O.M. Bandura, Yu.P. Bityak, A.V. Bykova, D.V. Vasiliev, V.M. Gilensen, I.P. Golosnichenko, A.V. Gubanova, S.M. Gusarova, E.V. Dodina, A.A. Kasatkina, V.M. Knyazeva, L.T. Krivenko, B.S. Krylov, A.P. Klyushnichenko, V.K. Kolpakova, M.V. Loshitsky, G.I. Machkovsky, O.M. Muzychuka, N.R. Нижник, B.I. Olefir, M.P. Orzha, V.P. Pitkov, V.M. Pleshkin, P.M. Rabinovich, Yu.I. Rymarenko, O.Yu. Salmanova, O.Yu. Sinyavskaya, V.V. Tsvetkov, V.M. Shapoval, V.K. Shkarupa E.G. Yumashev and some others. But the issues regarding the financing of the law-enforcement system in general and the police in particular were not sufficiently highlighted and require further investigation.

The purpose of this work is to thoroughly research and analyze the process of reforming the patrol police in Georgia, the legal basis for the activities of the patrol police in Georgia and its financing, and to make proposals for the financing of the patrol police in Ukraine.

Georgia is a small state located on the territory of the Caucasus with a territory of 69,700 km², which is 9 times less than the territory of Ukraine. After the collapse of the Soviet Union, Georgia took the vector of its development for European integration, and as a result, is now a member of the Council of Europe, Eurocontrol, the Organization for Security and Cooperation in Europe, and also a member of the Organization for Democracy and Economic Development.

The process of reforming the police in Georgia was a difficult time at the stage of its formation and development since 2014, because at that time Georgia was a country that was semi-destroyed, with a deep financial crisis and social instability. According to the media of that time: there were no roads. The cities of the country had huge chronic problems with the supply of electricity, water and gas. Citizens were suppressed with a sense of hopelessness. Deep Crisis of

¹ Filstein M.V. *Police agencies of the Baltic States members of the European Union (Latvia, Lithuania, Estonia): organization and legal support of activities in the area of internal affairs: Doctor of Juridical Science: 12.00.07. Kyiv, 2016. 228 p.*

Morality. The law enforcement system has grown up with a crime. An effective option for protecting citizens chose an appeal to «thieves in the law». Funny were those who tried to seek protection from law enforcement (police, prosecutors) and in the courts. The road inspectorate on behalf of the state carried out robbery of drivers on the roads. The widespread business of that time was the kidnapping of people¹.

After the Georgian President Mikhail Saakashvili was elected, a complicated process of state building and reforms, that will soon be said to be successful and effective, has begun. The process of reform, in the first place, was subjected to law enforcement system. Today, the bright example of a successful anti-corruption reform in Georgia is the reform of law enforcement agencies, for which the Georgians have chosen the experience of Italy and the United States.²

The police reform began in 2004, when the qualifying competition for the posting of police was announced, initially significantly reducing the number of staff of the Ministry of Internal Affairs of Georgia (hereinafter - the Ministry of Internal Affairs of Georgia). Thus, the Ministry of Internal Affairs of Georgia was established through the merger of several bodies, in particular: the Ministry of State Security, the Department of Emergencies and the Department of Petroleum Protection and the Border Guard Department.

The first step in reforming was the reduction of the existing employees of the Ministry of Internal Affairs - more than 15 thousand employees were released only within one day. Over two years more than 75 thousand workers were dismissed at the Ministry of Internal Affairs of Georgia. And in the summer of 2004, the State Automobile Inspection (hereinafter - the State Automobile Inspectorate), which was considered the most corrupt police unit, was abolished. That is, it can be argued that the government of Georgia was not limited to the conditional renaming of the militia in police, but carried out profound, systematic changes in the structure of the Ministry of Internal Affairs, which led to qualitatively positive results.

Instead of the former SAI according to the American model, patrol police were created as a new body, which was called not only to ensure the order on the roads and highways, but also to respond quickly and promptly to any calls and emergencies.

In accordance with the Georgian Law «On Police», the police are a system of law enforcement units exercised by the executive branch within the authority of the Ministry of Internal Affairs within the limits of the powers granted by the legislation of Georgia, conducting preventive measures and measures for responding to offenses for the implementation of public security and law and order³.

¹ *Reforms in Georgia 2004-2012: lessons for Ukraine // LB.ua: site // Ivan Varchenko blog. 22.10.2014. URL: https://lb.ua/blog/ivan_varchenko/283375_reformi_gruzii_20042012_rokiv.html?fbclid=IwAR2VinX3UrW6R89rOjs4U-MWzQ8fDpvKkBXI0hssE5kWfjQ8WYzYl1-FQuLYRL*

² *Ibid.*

³ *Law of Georgia on Police in the wording of October 4, 2013, № 1444-IC URL: <https://www.matsne.gov.ge> (application date: 27.10.2018).*

Patrol Police is part of the Georgian Police, established on August 15, 2004¹.

The patrol police performs three main functions in accordance with the current legislation of Georgia, in particular: protection of public order in the state, ensuring road safety and protection of the state border.

The main activities of the patrol police in Georgia are:

1) organization of restrictions and traffic termination of vehicles on roads on the legal basis

2) implementation of legal and organizational technical measures on the regulation of traffic;

3) protection of public order in the event of accidents, catastrophes, fires, natural disasters and other emergencies;

4) the implementation of appropriate measures for the termination of traffic accidents;

5) ensuring the implementation of state border control at the border crossing points across the state border, checking citizens at border checkpoints, performing other tasks established by the law on immigration and the legal status of foreigners;

6) counteracting, detecting and terminating offenses or other unlawful actions within the limits of authority, carrying out of investigative actions and illegal actions which were discovered at border posts;

7) execution of operational and investigative measures for the detection, termination and termination of crimes or other unlawful actions;

8) within its competence, examining of administrative cases on the facts of violations detected at border posts.

The legal basis for the activities of the patrol police in Georgia is: the Georgian Constitution, the Georgian Law «On Police», the Law of Georgia «On Road Safety», the General Administrative Code of Georgia, the Code of Administrative Procedure of Georgia, the Criminal Code of Georgia, the Code of Criminal Procedure of Georgia, the Code of Georgia, the Civil Procedural Code of Georgia, the Code of Georgia on Administrative Offenses, the Law of Georgia «On the Legal Status of Foreigners», the Law of Georgia «On the State Border of Georgia», the Law «On Operative -criminal activity».

In defining the main tasks and functions of the patrol police in Georgia, the purchase of new «Volkswagen Passat, Opel, Skoda» cars were made for new patrols, in which patrol policemen could successfully fulfill their statutory obligations.

Also, for new patrols of Georgia the salaries were significantly raised, and amounted to \$377. For comparison: in Ukraine in December of the same year it was 2,233 thousand UAH or 280\$. Only in early 2012, the official average wage in Ukraine began to approach 3000 UAH, that is, the same 370 dollars².

¹ *Patrol Police in Georgia* // Wikipedia: URL: https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Патрульня_полиция_Грузии date of appeal: 27.10.2018.

² *Ibid* ².

It should be noted that a significant portion of the funding for the patrol police were made by the United States Department of State under the program U.S. State Department's International Narcotics and Law Enforcement Program «The Georgia-to-Georgia Exchange Program» which began the training of patrol policemen in Georgia at the US National Police Academy, The Georgia Public Safety Training Center, state of Georgia.

In June 2009, the United States allocated \$ 20 million to train Georgian police officers and to purchase automobiles and communications equipment for the Georgian police¹.

In 2010, the US Department of State began funding the «Georgia Monitoring Project» program, which lasted from May 2010 until May 2012. Direct executor was International Business & Technical Consultants, Inc. An integral part of the program was the provision of logistical and other assistance to the police of Georgia². Thus, in December 2010 throughout the program "Police Patrol Vehicles Project", the patrol police of Georgia received 99 high-speed patrol vehicles (74 Toyota Land Cruiser jeeps and 4x4 Toyota Hi-Lux pickup trucks) for free.

Under the program of «National Crime Database Project», patrol police were issued with a 170 «Police Pad» computers and 200 computers for police stations. Also, the United States handed portable radio stations TETRA free of charge to the patrol police of Georgia. In addition, on March 31, 2010, the US Embassy in Georgia provided 240 bulletproof vests for the Georgian patrol police with a total cost of \$ 121,000 for free by the US Department of State³.

In addition to computers, patrol cars were installed with video cameras and devices for recording the conversation of the crew, as well as the crime scenes. The patrol usually consists of two constantly changing policemen - because there are no pairs⁴.

Subsequently, the Government of Georgia adopted a resolution according to which all fixed-line, wireless, and mobile subscribers charge an emergency call for emergency services (for services provided by the Ministry of Internal Affairs «112») even if they do not seek help from these services⁵.

¹ US gave Georgian police money on cars // "LENTA.RU" dated June 19, 2009 URL <https://lenta.ru/news/2009/06/19/police/> (application date: 27.10.2018)

² GEORGIA MONITORING PROJECT. REVIEW OF SELECTED ACTIVITIES IN GEORGIA SUPPORTED BY: U.S. DEPARTMENT OF STATE BUREAU OF INTERNATIONAL NARCOTICS AND LAW ENFORCEMENT & U.S. DEPARTMENT OF JUSTICE OFFICE OF OVERSEAS PROSECUTORIAL DEVELOPMENT ASSISTANCE AND TRAINING. May 11, 2012 URL: <https://www.state.gov/documents/organization/193668.pdf> (application date: 27.10.2018)

³ Bullet Resistant Vests for Patrol Police / official website of the US Embassy in Georgia (March 31, 2010) URL: <http://georgia.usembassy.gov/latest-news/press-releases-2010/bullet-resistant-vests-for-patrol-police-march31.html> (application date: 27.10.2018).

⁴ Nikolai Kovarsky. The order in Georgian. Russian Forbes (July 6, 2010). Checked out June 29, 2016. Archived June 29, 2016. URL <http://www.forbes.ru/ekonomika-column/vlast/52396-poryadok-po-gruzinski> (application date: 27.10.2018).

⁵ In Georgia, the backdrop introduced a fee for calls to the rescue service // «Rosbalt» from January 28, 2012 URL: <http://www.rosbalt.ru/world/2012/01/28/938902.html> (application date: 27.10.2018).

That is, since the beginning of the reform of the police in Georgia, a significant portion of the funding has been taken over by the US.

According to the legislation of Georgia, the structural units, territorial bodies of the Ministry and the state subordinate institution that is part of the Ministry of the Ministry's management and the Border Guard Police of Georgia are financed from the state budget of Georgia, and legal entities of public law acting in the management of the Ministry in accordance with legislation of Georgia. Department of State under international agreements¹.

If a policeman on duty uses a vehicle in state, the Ministry shall provide this specified vehicle with fuel in accordance with the procedure established by the individual administrative act of the Minister².

With the development of Georgia as the country of the European Union, other leading countries of the world began to intensify their activity with the goal of interconnected support and assistance. For Georgia, such a state was Japan, which began to make financial investments in the law enforcement sphere.

With the development of Georgia as the country of the European Union, other leading countries of the world began to intensify their activity with the goal of interconnected support and assistance. For Georgia, such a state was Japan, which began to make financial investments in the law enforcement sphere³.

Today, according to Georgian Interior Minister Georgiy Gakhar, the average wage of Georgian policemen, which is more than \$326 a month, is inadequate. He points out that his agency seeks to reduce civilian personnel, which will result in additional financial resources that can be spent on improving the social security of ordinary civilian police⁴.

Gakhar did not specify how the leadership of the Ministry of Internal Affairs will increase salaries for police officers, but he said that this issue can be solved already this year. The goal is very simple - savings through optimization, which we carry out in civilian posts, should be redirected to the police direction. "We can do this in the current fiscal year, but we are already taking steps in those spheres that carry high risks and a special unfair pay gap to ensure that the social security and guarantees of each policeman are high-quality and high," - the minister added. According to Gahar, the cuts in the Office touched the deputy heads of some departments, various research departments, Interpol departments, Europol and the police attaché⁵.

¹ *Ibid*⁴.

² *Ibid*⁴.

³ *The Georgian police received hybrid cars and electric cars from Japan. News Georgia. Black Sea Press news agency. 02.02.2018. URL: <https://www.newsgeorgia.ge/gruzinskaya-politsiya-poluchila-ot-yaponii-gibridnye-avtomobili-i-elektrokary/> (application date: 27.10.2018).*

⁴ *In the Ministry of Internal Affairs there is a reduction of staff, consolidation and liquidation of departments. Georgia Politics March 11, 2018. URL: <https://sputnik-georgia.ru/politics/20180311/239620479/Skolko-poluchajut-policejskie-v-Gruzii.html> (application date: 27.10.2018).*

⁵ *Ibid*⁵.

“Also, today the Tbilisi patrol is equipped with new body cameras, the records of which will be downloaded to the central server,” – stated Prime Minister Georgiy Kvirikashvili at the opening of the Patrol Service Center. According to him, this excludes absolutely all the issues that in the past have become the subject of certain speculations. And he further noted that he was very pleased that the reforms in the Ministry of Internal Affairs are successful. “Today we have opened a new Police Service Center for the Ministry of Internal Affairs, where citizens will receive absolutely all patrol services. Approximately 500 citizens will be able to receive services here during the day. This center is equipped with state-of-the-art standards and is designed to provide citizens with comprehensive services that concern police and patrol police in particular. It is also very good that from today, the Tbilisi patrol will be equipped with new body cameras, which have much wider and more powerful technical capabilities. This means that in 12-hour mode they can carry out a continuous recording, and this data, while loading these cameras, will be downloaded simultaneously to the central server, which will exclude absolutely all the issues that in the past became the subject of certain speculations. Those standards that you have seen in the service center, including the body cameras, are the best standards in the world, and I am sure that this center will be one of the best in the region, if not the best.

Providing conditions for the police, both salaries and living conditions, becomes a priority for the state. I want to say that a few days ago I spoke with the vice-premier and he very clearly defends the interests of the police. We also had a conversation with the finance minister and in the future we should know that gradually the state will do much more to ensure that the policemen, who risk their life and are directly fighting with crime, were sure that their living conditions will be ensured,” - said the premier.¹

Thus, one can conclude that the Central Executive Body in the sphere of internal affairs of Georgia is the Ministry of the Interior, which unites in its structure several executive bodies operating in the relevant areas of public life: the Department of the Central Criminal Police, the Department of Patrol Police, Police Department, Border Police Agency - Border Guard Police of Georgia, Migration Department. Ensuring public order, public safety, counteracting offenses, including crime, lies with the police bodies of the Ministry of Internal Affairs of Georgia, which are independent of each other and do not have a single leadership: the Department of the Central Criminal Police, the Department of Patrol Police and the Police Department protection².

The legal basis for the work of the Ministry of Internal Affairs and the Georgian police is the Constitution of Georgia, as the Basic Law of the State, other laws, in particular Laws «On the Ministry of Internal Affairs of Georgia», «On the Police», bylaws of the President and the Government. Both the Ministry of Internal

¹ *The patrol police of Georgia will be equipped with new body cameras. Georgia online May 1, 2018 URL: <http://www.apsny.ge/2018/mil/1525236297.php> (application date: 27.10.2018).*

² *Filshhein IV Legal Regulation and Organizational Principles of the Establishment and Activities of the Police of Georgia: Summarizing the Experience: Diss. ... Candidate lawyer Sciences: 12.00.07. Kyiv, 2016. 220 p.*

Affairs and the Georgian police are under the control and accountable to the Parliament, the President and the Government of the country. The purpose («mission») of the Ministry is to ensure a high level of internal security of the state, protection of the basic rights and freedoms of each individual. The ministry carries out strategic planning in the field of internal security, and is responsible for the financial, logistical, personnel support of the police and other executive bodies.

The patrol police is a professional body that occupies a definite place in the system of executive bodies operating in the area of internal affairs. According to the experience of Georgia, legal regulation, strategy, tactics of activity are determined not only by commonly defined requirements, but also by national traditions, real economic, socio-political conditions of existence of the state. All these elements determine the level of legislative provision of police activity.

Studies show that financing of patrol police as one of the central police units is carried out from various sources, international financial assistance. An objective criterion that determines the need for financing modern Georgian police forces is that the leadership of Georgia was able to carry out reforms, including in the field of internal affairs, identified by the international community as one of the most successful.

5.3 Legal Aspects of Educational Services in the Context of the Globalization and European Interstate Integration

Under the conditions of the globalization, the growth of interaction and interdependence of the states in the international arena and taking into account Ukraine's aspiration to gain full membership in the European political and legal area, the issue of implementation of qualitative educational services and bringing them into accordance with the European standards is substantially updated. At the present stage of the development of the Ukrainian state, the introduction of legal and market reforms, the issues of restructuring the existing system of training specialists are on the agenda. In this context, the role of higher education is particularly important. The main objective of modern higher education should be training of professionals in accordance with European standards, which requires a radical change in the requirements to the content and quality of education, the development of an effective mechanism for its normative and legal provision.

Recently, the integration processes strengthen the interaction and interdependence of our state with the states of the European region in various spheres of cooperation, within the framework of both bilateral cooperation and interstate integration associations. This fact stipulates the need of modern national science in conducting a comprehensive scientific and practical study of the formation of legal mechanism for ensuring European standards in the field of providing educational services in Ukraine and finding practical ways to improve it.

In the era of intensive development of science and technology, the construction of a qualitatively new information society, the main resource for ensuring progress is state educational policy. Strategies of the formation of

educational paradigms in the modern world community are the main component to direct social development. Education is one of the components of life that determines the level of development, political, social, economic and cultural image of any country. It must be taken into account that the internationalization of the world's space, political and cultural converging of the countries are one of the leading trends in contemporary social progress. Therefore, the issues of the influence of modern integration processes on the European continent on the quality of providing educational services in our country, as well as on the implementation of European legal standards for the enforcement of the human rights to have qualitative education – which is an important factor in increasing the competitiveness of a modern university – are to be of great importance.

Qualitative and quantitative parameters of the functioning of the legal mechanism for the enforcement mechanism of European standards in the field of educational services in Ukraine are determined by the ability of its national legal system to perceive the relevant standards and principles. It should be noted that modern national legal systems in the regulation of social relations in their states usually provides legal significance to legal norms of integration associations and their joint bodies. At the same time, this means the establishment of the indirect connection through integration processes between the legal system of a particular state and foreign legal systems.

Simultaneously, interaction, unlike reciprocity, can be carried out without a particular gesture of good will or act. However, it should be noted that up to the present moment, there is no proper attention to the definitions of the interaction between legal systems, as well as to their forms in the legal literature, there is only a brief description of some of them. That is why it would be beneficial to consider not only the new category of «interaction between legal systems» but also the forms of such interaction, basing on the philosophical approach to the terms «interaction» and «form».

The law does not establish the term «interaction», but it is widely used both in theory and in practice, since it successfully reflects the nature of the collective efforts of various legal systems in solving the tasks assigned to them.

Therefore, disclosing this concept, it is necessary to take into account its semantic meaning. In a broad sense, «interaction» acts as a philosophical category, reflecting the processes of the influence of the objects on each other, their mutual conditionality and the fact that one object creates another. However, the interaction acts as an objective and universal form of motion, development, which determines the existence and structural organization of any material system. This definition of interaction is comprehensive and refers to the reflection of any processes and forms of the manifestation of consciousness. Therefore, for a clearer understanding of the term «interaction» with regard to educational issues, we turn to more narrow and most used, semantically, meaning of the term, which in its essence coincides with the term of «coordination», that is, interconnected, advised activities of its various subjects; in this case, of legal systems and their individual elements. Such interconnection or mutual actions are possible under the certain conditions. First, at least two subjects must participate in the interaction. This means that each

participant should clearly understand that he/she is the subject of interaction and performs the assigned functions in conjunction with another subject. From this provision follows the condition: the common purpose and tasks for all participants of the interaction. Disunity in the purposes and tasks leads to the loss of the essence of the interaction, because in such a case, each participant performs other tasks or achieves other goals, achieving its goals independently, and therefore, the interaction in this case is out of the question.

Dealing with the unity of tasks and goals, it should be noted that the purposes refer to the state or result, which now is not presented yet, but which is planned to achieve, including the process of interaction with other legal systems. The degree of achievement of the goals in the implementation of the interaction is called the effectiveness. The greater is the degree of the achievement of the goals, the greater is the effectiveness. However, goals can be different and uneven. In the legal literature, they are divided by the degree of their importance to the high-level goals and the low-level goals.

The interaction is a very complex, dynamic and continuous process. However, in order to better study any phenomenon or object, to understand its essence comprehensively, it is more convenient to consider it in statics. For better understanding of the process of the interaction, in our view, it is more appropriate to consider it initially as a phenomenon, revealing its main provisions.

It is necessary to take into account a number of important requirements for the interaction and reflect its essence:

- firstly, the interaction should be based on strict adherence to the requirements of law, that is to be carried out in accordance with international legal acts, treaties, regulations of laws and by-laws, regulating both joint activity and the order of functioning of each legal system separately;

- secondly, it should not lead to the merger of the legal systems, that is, it should be carried out in the clear demarcation of the competence of the interacting systems. The need for such a demarcation is conditioned by the task of ensuring objectivity and reasonableness of the measures taken.

The main indicator of the continuity of the interaction is the exchange of information between different bodies – subjects of the interaction. Since it is both a form of the interaction and – going through the whole process of its implementation, it shows the continuity of the process – and one of its characteristics. Based on the abovementioned, one can conclude that one more important element of the interaction process is its form.

While defining the concept of forms of the interaction, one should proceed from the fundamental, philosophical understanding of the form, as a connection and method of the interaction of the parts and elements of the object and phenomenon. In this context, the form is a way of organizing and mode of existence of an object, process or phenomenon. This approach allows considering forms of the interaction as a way of organizing and implementing interactive systems of joint activity. As it follows from this definition, the forms of interaction can be divided into two types: first, the forms the organization of the interaction, and second, – the forms of its implementation.

In this context, it should be noted that in today's conditions, due to the globalization processes and the role of education in the formation of an information society (knowledge society), the interrelation of national legislation in the sphere of the right to education and international, particularly European standards in this area is becoming ever closer. International instruments establishing standards of the right to education and the civilization educational area created by them constitute an important part of the national legislation in the field under research. The resolution of the General Assembly of the United Nations in 1966 states that the rights enshrined in international documents are equivalent and possess all the qualities inherent in them¹. This is important for characterizing the international legal definition of the right to education in the modern world.

For Ukraine and Ukrainian national universities, taking into account the international context of content and ways of ensuring the right to education is actualized primarily due to the European integration guidelines for the country's development. Meanwhile, the national legislation of the members of the European community is already fully subordinated to the common European standards. In many spheres, for example at the level of higher education, the processes of harmonization of national legislation (including the Bologna process) have already been initiated in order to form a pan-European educational area with a common understanding for the right of education for the Europeans. Therefore, the definition of international and European determinants of the formation of national legislation in the field of education for Ukraine is crucial in the process of formation of national standards for the right to education.

It is believed that the first document, which established the legal regulation of the right to education in the civilizational sense, was the Declaration of Human Rights and Citizen in 1789. Although it did not directly establish the right to education, it essentially recognized this right as one of the sources of social benefit². In the systemic plan, the right to education becomes an integral part of international legal norms since the second half of the twentieth century, when the significance of education became evident as a component of human and civil rights and as a sphere of social life. Over the past 50 years, a number of fundamental international instruments have been adopted. Today they define the general civilizational context of the development and guarantees of the right to education in Ukraine.

Modern international standards of the right to education are formulated primarily in the documents most important in terms of the consolidation of the human rights and citizenship. The right of everyone to education is proclaimed in the Universal Declaration of Human Rights (Article 26). The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights provides a mechanism for the enforcement of this right (Article 13). The Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 contains a

¹ *International acts of human rights: Collection of documents.* – M. : Publishing house NORMA – INFRA M Publishing House, 1998. – 784 p.

² *Ibid*

reservation that no one can be deprived of his/her right to education, and the state must respect the right of the parents, in accordance with their religious and philosophical beliefs, to ensure the education and training of their children. These provisions are reflected in the Convention on the Elimination of Discrimination in Education (the Convention came into force in 1963 in Ukraine). In addition, they are developed and enshrined in the 1989 Convention on the Rights of the Child.

In general, the international standard of the right to education is based on the following principles. Basic education should be obligatory and free of charge. Technical, vocational and higher education should be accessible to everyone without any discrimination. Free education is gradually putting into practice. Parents have the right to choose any form of education for their children if they meet the minimum requirements for education. Everyone has the right to establish or lead founding organizations, subjected to the general principles of education and meet the minimum requirements proposed by the state. Nobody can be denied the right to education. The state, while performing any functions it has undertaken in the field of education and training, is to respect the right of parents to provide such education and training in accordance with their religious and ideological beliefs.

We will consider the substantive aspects of the main international documents concerning the right to education and their impact on the formation of domestic legislation in the field of study. Chronologically, the first one was the International Bill of Human Rights. It consists of the Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Article 26 of the Universal Declaration of Human Rights primarily concerns the right under investigation: it formulates the main approaches to ensuring the right to education in modern society. The right to education is recognized as an integral part of the rights of every person, while basic education must be compulsory and free of charge, the general secondary education must be free of charge; technical and vocational education must be public, and people must have equal access for higher based on ability. The personal dimension is recognized as the main purpose of education as that is relevant to the guarantees of personal rights. Education, according to the Declaration, should be aimed at the full development of the human personality, to increase respect for the human rights and fundamental freedoms, and to promote mutual understanding within the society¹. Today, the provisions of the Declaration constituting international norms in the field of the right to education are considered legally binding, although by the nature of the document they initially have simply reflected the social requirements for the development of education. The Constitution of Ukraine is largely based on these provisions.

The right to education has been somewhat widened in the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, in particular in Article 13 and 14. The extension concerns the tendency to provide gradual free-of-charge

¹ *Dzvinchuk D. I. Public Administration of Education in Ukraine: Trends and Legislation / D.I. Dvinkhuk. – K. : JSC «Nichtlava», 2003. – P. 11*

vocational and higher education, the need for mass development of basic schools (primary schools) in regions of high illiteracy, formation of the network of free compulsory basic (primary) education in all countries, initiation of the improvement of the material conditions of the participants of the educational process. It is also important to establish equal opportunities for state and non-state educational institutions in the field of educational activities¹.

In our opinion, in terms of the content the greatest importance has the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. In 1997, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine «On the Ratification of the 1950 Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, First Protocol and Protocols No. 2, 4, 7 and 11 to the Convention», which ensured the core effect of this document on the development of the domestic legislation. Protocol No. 1, which guarantees the right to education for each person and regulates the relationship between the state and parents in the field of the right to education of children, has the greatest importance for ensuring the right to education in Ukraine in the context of the international legal norms.

Two more documents performs certain roles in the formation of modern international standards of the right to education. In the Convention on the Rights of the Child, in particular, the partnerships between the participants of the educational process have been standardized. Once again, the importance of preschool education for ensuring the rights of the child have been emphasized. Within the framework of the Convention on the Elimination of Discrimination in Education, the definition of «education» and «discrimination in the educational sphere» was specified. The document outlined normative foundations for combating discrimination in the field of education. It is important that the document, perhaps for the first time, has recognized the role of education as an important factor in ensuring civil rights and freedoms and the need for cooperation at the international level to ensure the realization of the right to education of all people in legal terms. The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women has not only regulated the equal rights of women and men to education, but it has also defined a specific list of legal regulation objects to ensure equality².

For Ukraine as a European state, the principles of organizing education in Europe are particularly important. The European legal documents are of great importance. Their implementation into the national Ukrainian legislation in the process of realization the European integration aspirations of Ukraine acts as the direct basis of the influence of international norms in the field of the right to education on the development of domestic legislation in this area. The first thing to start with is the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, on which the entire European system of protection of fundamental rights and freedoms, including the right to education, is based on.

¹ *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights // International Documents on Human Rights / Comp. V. M. Tertyshnik. – Kharkov : RIF Arsis, LTD., 2000. – 288 p.*

² *International acts of human rights: Collection of documents. – M. : Publishing house NORMA – INFRA M Publishing House, 1998. – 784 p.*

The European Social Charter is important in that sense it defines the need to ensure each person's right to vocational training, and creates legal preconditions for expanding access to higher education solely based on personal ability.

The European Charter for Regional or Minority Languages is directly related to ensuring the right of citizens to education. It indicates the need to use the native language at different levels of education, especially at preschool and basic level.

The implementation of European standards for the right to higher education in the national legislation is based on the Lisbon Convention and the Bologna Process. In January 2004, the Ministry of Education and Science developed and adopted a program of actions to implement the provisions of the Bologna Declaration in the system of higher education and science of Ukraine. On February 17, 2004, the President of Ukraine signed a special decree on the reform of higher education in the country in the context of the requirements and problems of the Bologna Process¹. The main task of the European community in this area, which is the guideline for the development of higher education in Ukraine, is the formation of a pan-European system of higher education, which will guarantee its accessibility to all Europeans.

All member states of the European Union have modern education systems that are well-regulated by law. The problems of the right to education in Europe are not related to obliging the state to create a modern education system, but how to guarantee the right of the persons, who are within the jurisdiction of the European Community, to use the means of obtaining education that exist now.

The European Social Charter is important in that sense it defines the need to ensure each person's right to vocational training, and creates legal preconditions for expanding access to higher education solely based on personal ability.

The European Charter for Regional or Minority Languages is directly related to ensuring the right of citizens to education. It indicates the need to use the native language at different levels of education, especially at preschool and basic level.

The implementation of the European standards for the right to higher education in national legislation is based on the Lisbon Convention and the Bologna Process. In January 2004, the Ministry of Education and Science developed and adopted a program of actions to implement the provisions of the Bologna Declaration in the system of higher education and science of Ukraine. On February 17, 2004, the President of Ukraine signed a special decree on the reform of higher education in the country in the context of the requirements and problems of the Bologna Process. The main task of the European community in this area, which is the guideline for the development of higher education in Ukraine, is the formation of a pan-European system of higher education, which will guarantee its accessibility to all Europeans.

¹ *Bologna Process in Facts and Documents (Sorbonne-Bologna-Salamanca-Prague-Berlin)*. – K., Ternopil. : Publishing house TSPU named after. V. Hnatyuk, 2003. – P. 14.

All member states of the European Union have modern education systems that are well-regulated by law. The problems of the right to education in Europe are not related to obliging the state to create a modern education system, but how to guarantee the right of the persons, who are within the jurisdiction of the European Community, to use the means of obtaining education that exist now.

It should be noted that the most rapidly growing element of international trade is the service sector, which occupies about two-thirds of the world economy and, accordingly, becomes more and more important for the economic development. Due to the increasing importance of services, the need to improve the effectiveness of the legal regulation in this area is growing up. In today's conditions of formation of the interconnected and holistic world, regional integration processes have become more and more important. They are most intense in the framework of the European Union, which over the years has become one of the most important subjects of world economic and political development. The services, including such type as educational ones, account for 60 to 70% of the economic activities carried out of the member states on the whole territory of the European Union. The European Union has the most developed mechanism for legal regulation of the provision of educational services among other regions of the world.

The rather high level of liberalization of educational services was achieved, on the one hand, by the creation of an internal market, and, on the other hand, an institutional system of supranational character. That must be taken into account during the process of the gradual adaptation of the educational legislation of Ukraine to the European legal standards.

Consequently, it can be stated that the successes of European integration in the field of education are largely determined by the EU law, which is a unique political and legal phenomenon and forms effective organizational and legal means for achieving the goals set by the Union. A special attraction to the study of EU law adds its dynamism; and the process of continuous development of EU law shows the continuity of the search for new and evolution of already used forms and methods of interaction between the EU member states.

At the same time, the fundamental principles of the Bologna process, which are embodied in the education law of separate EU member states, in particular, are the principle of continuing the education of a person throughout his/her life, as well as the principle of openness of the borders. It stipulates the mutual recognition of the certificates and diplomas in the member states of the European Union and the free choice of the place of employment by academic and teaching staff.

At another point, the system of international cooperation in the field of providing of educational services in the EU reflects the practical aspects of the Bologna process. These aspects consists of the internationalization of modern education as well as the creation of international organizations in the field of education, which ensure the interaction of specific subjects of educational services of various European countries.

In this context, it should be emphasized that the basis of the internationalization, convergence of legal systems, including in the direction of the

formation of a single educational legal area in Europe, has unreservedly recognized the human rights until recently. Due to the inherent character of value function and integrative function carried out by the human rights, they have taken the supranational and international forms. The recognition of them at the international level and consolidation in the norms of international law has only increased the universality and binding nature of the requirements imposed on them on the scale of the entire world community. Since the human rights was legally resigned as a general category at the international level, they have assumed a new, additional quality: they have become the international human rights and have clearly defined legal and regulatory qualities of an international legal nature. In turn, this contributed to the formation of the international human rights law, international humanitarian law and allowed to relay the national value-legal potential on a global scale.

A fundamentally different situation was on the verge of the XX-XXI centuries. The tendency of the globalization based on the criteria (principles) of the security of person, society and state, is substituting the place of the internationalization based on the democratic values¹.

As for the issue of research of harmonization as a way of interaction between the legal systems of Ukraine and the EU, in the context of the process of the constitutionalization, the problem of primary importance is its reflection at the level of law, that is, the consolidation of the relevant social relations in the proper normative legal acts. The importance of researching this aspect of harmonization primarily consists in the fact that by its nature the harmonization is a process that in principle cannot operate outside the normative sphere. That is why any harmonization study should begin with an analysis of the regulatory area in which the relevant category is displayed.

Declaring close cooperation with the EU up to the possible accession to this integration union, Ukraine must take into account the criteria that both influence the cooperation in various spheres of public life and lead to the possible accession to the EU. Obviously, in such a case it should be based on normative and recommendatory documents. Moreover, if the cooperation between Ukraine and the EU is stipulated by the existing agreements, then the potential accession is stipulated by the normative ones, defined by the constituent agreements, and the Copenhagen criteria of the membership. If in the first case it is a question of the general conformity of the state with the principles of democratic governance, then in the second one – the European legislator frankly raises the question of the necessity to bring the candidate country's legislation in line with the EU legislation. As can be seen, this is possible to fulfil mainly through the harmonization of legal systems.

Developed at the Copenhagen European Council summit in 1993, the Copenhagen or additional membership criteria established the eligibility of the Candidate State for compliance with the criteria, including the ability of the state to

¹ Danilian O. G. *Search for the optimal combination of state regulation and market self regulation* / O. G. Danilian // *Current problems of public administration*. – 2000. – No. 2. – P. 15–19.

fulfill the obligations resulting from the membership. In principle, this kind of capability is impossible without perceiving and implementing the necessary regulatory framework. That is why preparation of the state for joining the EU envisages, among all other things, the restructuring and adjustment of its own legal system and legislation, to the requirements, criteria and standards of the EU.

Thus, the course of Ukraine's choice of European integration among the necessary conditions implies the harmonization of the legislation of Ukraine and the EU. The quantitative and qualitative volume of such harmonization is determined by the purpose and objectives of Ukraine, which specified a certain stage of cooperation between Ukraine and the EU. In the event that the purpose of the relationship is only cooperation – then the nature of the harmonization is determined by the relevant agreements concluded between these subjects of international law. If Ukraine wishes to join the EU, the harmonization of legislation will be determined in accordance with the Copenhagen criteria for membership and the action plan for Ukraine, as defined by the Association Agreement between Ukraine and the EU.

Thus, to make a conclusion, it can be pointed that the level (quantitative and qualitative) of the harmonization is determined by the purpose of cooperation between Ukraine and the EU. This conclusion allows structuring and classifying the stages of the normative display of the harmonization of the legislation of Ukraine and the EU, choosing as the main classifier the purpose of cooperation. In such a case, the harmonization becomes one of the means and methods of achieving the goal¹.

The main thing in the modern world is the search for a balance between the values of the public character, on the one hand, and personal and private values – on the other. In the formalized, normative legal expression, this is the problem of the ratio of sovereign state power and freedom that directly or indirectly penetrates the whole system of the constitutional regulation and it is embodied in each constitutional institution, every norm and article of the constitution. In this sense, finding the balance of power and freedom is the main content of the theory and practice of the modern constitutionalism.

Already, the problem of competition between constitutional values underlying modern processes of the globalization, legal progress and the interaction of legal systems in the field of educational services is rather acute. In particular, ignoring the multicultural nature of the modern legal systems and their national peculiarities may lead to such processes to political, ideological and legal expansion that can cause many problems associated with the interaction of the legal systems.

Thus, the globalization directly affects the constitutional systems of the modern states, determines new value criteria for their development, modernization and protection, including the field of providing educational services and in the context of improving their quality.

¹ *Domaranskyi O. Legal assurance of education / O. Domaranskyi // Education of Ukraine. – 2003. – No. 40–41. – June 3. – P. 7*

5.4 The Tree of Creativity as a Model of Formation of the Competitive Personality

Such concepts as creativity, knowledge, information, competence, wisdom and competitiveness have always been the focus of the researchers. This is due to the fact that they are at the core of education and shape the outlook of a person.

The greatest recognition, both by the number of supporters and critics, was acquired by the Russel Lincoln Ackoff's DIKW pyramid (data, information, knowledge, wisdom) in which each subsequent level adds certain properties to the previous one¹. It became popular after Russell Acoff's speech in 1989 when he became president of the International Society for General Systems Research. Fig. 1.

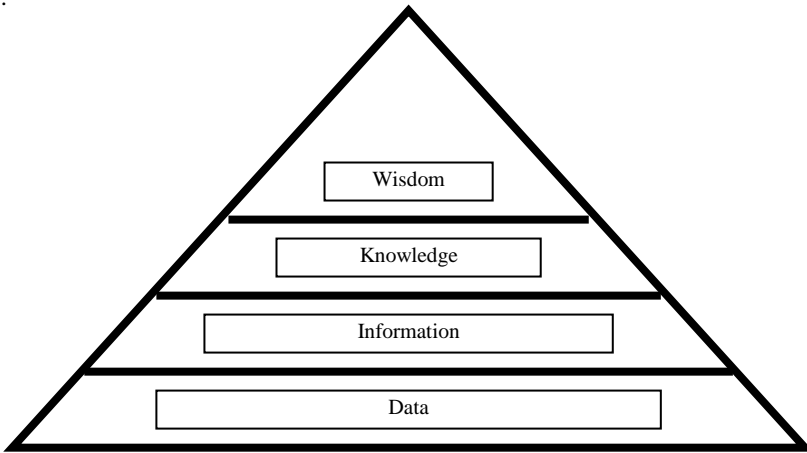

Fig. 1 - Ackoff's DIKW pyramid¹

A similar model of information enrichment was proposed by Dave Campbell, Fig. 2.

According to the concept of Dave Kembel in his hierarchical model as the information is processed from the signal to understanding, its value increases.

¹ Russell Lincoln Ackoff. Wikipedia. [on line] Access mode: https://en.wikipedia.org/wiki/Russell_L_Ackoff

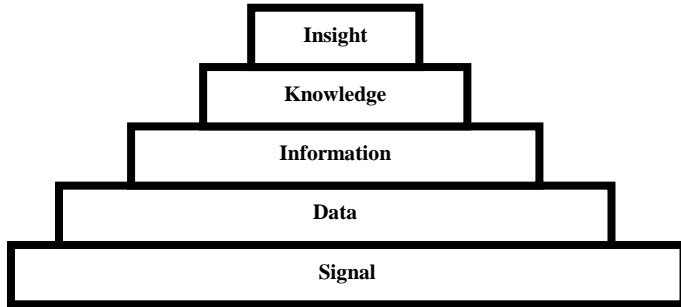

Fig. 2 - Kempbell's pyramid¹

In both cases, researchers derive knowledge from the information, so there is a need for a more detailed analysis of these two concepts.

Plato defined knowledge as the set of true beliefs, which were sufficiently substantiated to believe in them, and believed that the state should rule philosophers. Philosophy translates from ancient Greek as a love of wisdom. At the same time, he emphasized that knowledge, combining truth with beauty, forms not only a systematic picture of the world, they are perceived as exclusively human possessions, as a treasure passed from generation to generation.

Francis Bacon argued that knowledge is a force. (*Scientia est potentia*).

Different versions of Wikipedia provide different definitions of "knowledge". Knowledge is a form of information, the existence of a systematic result of intellectual activity of a person (knowledge). According to another definition: "Knowledge is a subjective image of objective reality, that is, an adequate reflection of the external and inner world in the human mind in the form of representations, concepts, thoughts, theories". Knowledge in the broad sense is a set of concepts, theoretical constructs and representations. Knowledge in the narrow sense are datas, information.

There are different types of knowledge: scientific, everyday (common sense), intuitive, religious, and others. Everyday knowledge serves as the basis for human orientation in the surrounding world, the basis of its everyday behavior and foresight, but usually contains errors and contradictions.

The scientific knowledge is inherent in logical reasonableness, proof, reproduction of results, the desire to eliminate errors and overcome contradictions.

Knowledge is the opposite of ignorance, that is, the lack of proven information about anything.

Most of the followers of knowledge, if not distinguished from information, then deduce them from the notion of information, while defining knowledge as a special kind of it.

¹ David Kelly Campbell . Wikipedia. [on line] Access mode: https://en.wikipedia.org/wiki/David_Kelly_Campbell

How substantiated such an approach is assured in the analysis of the terminology of the definition of the concept of "information" .

How and from what all began, historians from the science of common opinion do not have so far.

In general, the word "informatio" consists of the prefix "in-" and the verb "form" ("I give the form, create") associated with the noun form ("form") The Latin word "informatio" means a statement, an awareness, a message, an explanation of fact, an event, a phenomenon.

In English, the word "information" (in the then written "informacioun") first appeared in 1387. In modern writing this word has been acquired in the XVI century. Since the middle of the XX century, "information" has become a common concept, but in the scientific sphere, the essence of the concept remains extremely controversial. There is no generally accepted definition of information, and it is used mainly on an intuitive level, depending on the context.

Philosophers consider information as a reflection of the real world.

In the ordinary, everyday sense, the term "information" is associated with data and knowledge. It is necessary to understand, data is also knowledge, but special. Because there is eternal knowledge and flowing knowledge. The eternal knowledge include our knowledge of the laws of the universe, the rules of arithmetic ($2 + 2 = 4$), geometry (the area of the rectangle is equal to the product of width in length), and so on. Unlike eternal knowledge, data is knowledge of the current moment of the universe's existence. They are the result of observations of the surrounding world, which are fixed by means of senses or devices at the present moment

You can note a number of features that distinguish data from knowledge. First of all, data *mi* for a machine, knowledge *mi* for a person. The human brain can not withstand large volumes of data at the same time, but it perfectly captures eternal truths. Knowledge, if they are true, that is, those that correctly reflect reality, remain unchanged. Information also reflects reality, but at the moment. The Universe is changing, information is changing. Everything is flowing, everything changes, everything is repeated, but it is impossible to enter twice the same river. Everything that flows and is relevant at the moment is information. All that remains forever is knowledge.

Under the information they understand the component of knowledge used for orientation, decision-making, active action. Maybe therefore, depending on the industry, the term "information" has received many definitions, in particular:

- a cybernetic signal is recognized by the signal or complex of signals (image), which reduces the number of options for choosing its next action (commands);
- information or message about something (household understanding of information);
- explanation, presentation, originality, news;
- documented or publicly disclosed information about events and events occurring in society, the state and the environment;

- communication in the process of which uncertainty is eliminated, decreases information entropy (Claude Shannon);
- a measure of the heterogeneity of the distribution of matter and energy in space and time, a measure of change that accompanies all processes taking place in the world (Victor Glushkov);
- designation of the content received from the outside world in the process of our adaptation to him and adapting to it our feelings (Norbert Wiener);
- denial of entropy, the degree of chaos in the system (Leon Brillouin);
- transmission of diversity (William Ross Ashby);
- degree of complexity of structures (Abraham Mol);
- probability of choice (Akiva and Isaac Yaglom);
- reflected diversity (Arkady Ursul);
- the properties of material objects to generate and maintain a certain state, which in various material and energy forms can be transmitted between objects;
- fundamental generalization of single uninterrupted lawless autoscintific, resonance cell, frequency quantum wave ratio, interaction, interconversion and conservation in space and time of energy, motion, mass and anti-mass on the basis of materialization and dematerialization in the micro-and macrostructures of the Universe (Ivan Yuzhishin);
- the result of the intellectual, analytical, synthetic or euristic activity of a certain person with respect to the information, messages, signals, codes, images, etc. (Vitaliy Tsimbalyuk);
- an universal substance that penetrates all spheres of human activity, serves as the leader of knowledge and ideas, the tool of communication, mutual understanding and cooperation, adoption of stereotypes of thinking and behavior (UNESCO).

There are also other, largely incompatible definitions of "information". Therefore, the overwhelming majority of researchers are not concerned with definitions, but try to find the most characteristic features and features of information, among which are the following:

1. The value of information is determined by the utility, that is, its ability to provide the subject with the necessary conditions for achieving his goal.
2. Reliability is the ability to objectively reflect the processes and phenomena occurring in the surrounding world. As a rule, first and foremost, information that carries unblemished and true facts is considered reliable. Understandably, data that does not have hidden or occasional errors should be understood. Random mistakes are caused by unintentional distortions in the content of the person or failures of technical means in the processing of data in the information system. True data should mean data the content of which can not be falsified or objected.
3. Actuality is the ability of information to meet the requirements of the present (the current time or a certain time period).
4. Social nature is the source of information is the cognitive activity of people and society.

5. The linguistic nature of information is expressed through the use of language (a sign system of any nature, which serves as a means of communication, thinking, expression of thought). Language can be natural, used in everyday life and serves as a form of expression and means of communication between people, as well as artificial, created by people for a particular purpose (for example, language of mathematics, programming language and other languages).

6. Discreteness of information. Units of information as means of expression are words, sentences, excerpts of the text, and in terms of content, this concept, statement, description of facts, hypotheses, theories, laws, etc.

7. Aging information. The main reason for aging information is not the time itself, but the emergence of new information, the receipt of which the previous information turns out to be incorrect, ceases to adequately reflect the phenomena and laws of the material world, human communication and thinking.

Aging of information is its main difference from the eternal truths. Eternal knowledge does not aging, the information becomes old. The square of the hypotenuse was equal to the sum of the squares of the cathetes in the days of Pythagoras, which the first one understood two and a half thousand years ago, and will be equal forever. Therefore, we give the information the following definition: **"Information is a philosophical category that reflects the current changes in the Universe in space and time"**.

First of all, based on the division of knowledge into the eternal and fluid, and on the differences between eternal knowledge and information, we have built a model of creativity in the form of a tree, which includes several basic concepts such as: information, knowledge, faith, experience, wisdom, fig. 3.

At the heart of the model lies the signal. An electrical signal from the receptors of the human sensory organs. In the human body, there are a number of types of receptors combined in the senses. The organs of the senses send electrical signals to the brain, where in certain units (centers) these signals form a sensation. The sensation is divided depending on receptors of sensitivity to the following varieties.

Visual sensitivity is perceived by the organs of vision. We see everything around.

Auditory sensitivity is perceived by the hearing organs. We hear sounds.

Tactile sensitivity is perceived by tactile receptors.

Nude sensation is perceived by olfactory receptors. We feel the aromas and stench around.

Taste sensitivity is perceived by taste receptors. We feel the taste of anything that we take in the mouth.

Pain sensitivity is perceived by the painful receptors of our body. We feel pain in irritating pain receptors that are present in all organs of our body.

Thermal sensitivity is perceived by the thermal receptors of our body, that is, by receptors that react to the ambient temperature, which exceeds the body temperature of a person (normal temperature of the human body is 37°C).

Cold sensitivity is perceived by the cold receptors of our body, which react to the temperature of the environment, which is less than the body temperature of a

person. Thermal and cold sensitivity can be combined with the general notion of temperature sensitivity. But since in the human body there are different receptors for the perception of cold and heat, then the separation of sensitivity is appropriate.

Orthostatic sensitivity is perceived by the spiral organ of Corti which signals the position of our head (the organ of Corti is in the inner ear) in relation to the gravity vector, which is directed vertically down to the center of mass of the Earth.

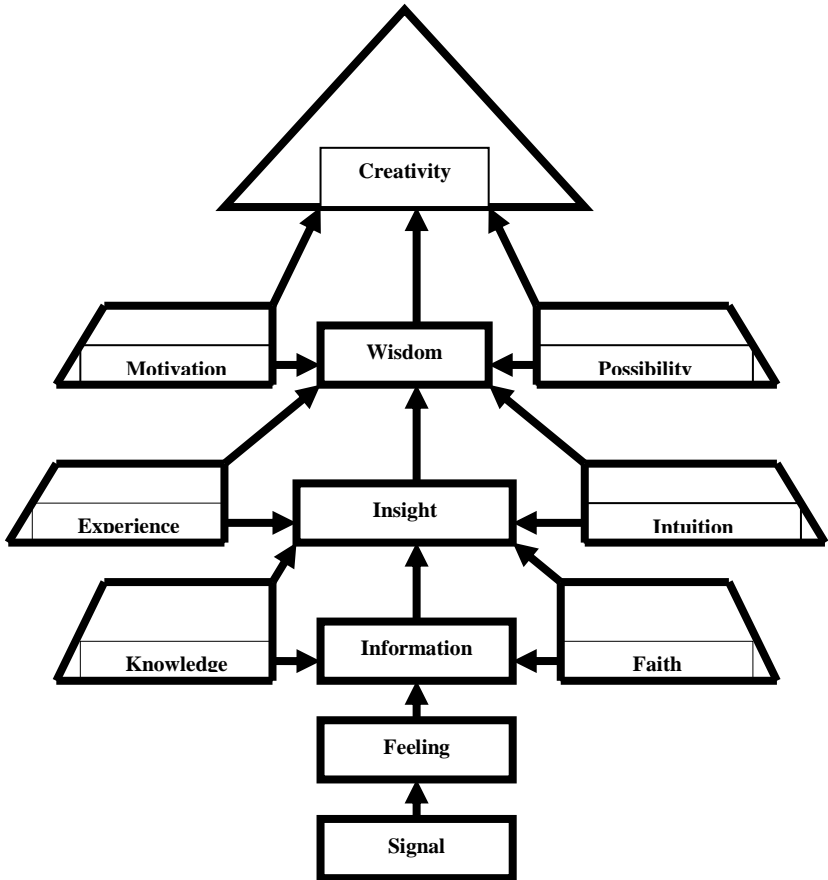

Fig. 3 - Tree of creativity

The organ of Corti allows us to maintain equilibrium. How complicated is the system of rapid response in our body can be convinced that, in order to process information (electric pulses from both organs of Corti) in the human brain has a special department (cerebellum), and in the execution of teams from the cerebellum to maintain equilibrium, all skeletal muscle. For those who doubt his presence, we recommend holidays on a cruise ship. The storm warps the inside for

anyone just because the organ of Corti is tired of constant irritation by swinging that it's used to having a stable footrest under its feet. Those who are not an argument for a marine disease can go to Japan and live there for a while. During a five-point earthquake, the organ of Corti will awaken you to how you hear the trembles of frightened people and the scumbags of the swamped dogs.

Proprioceptive sensitivity is perceived by special receptors in the muscles and tendons of our body, depending on whether the tense muscles or relaxed, stretched (loaded) tendons or unloaded. To make sure that there is proprioceptive sensitivity, close your eyes (this will get rid of visual control), fold your fingers on your hand so that they do not touch each other, and invite your colleague to touch the tip of any finger of your hand to reject it in either direction. Tactile sensitivity will instantly determine which finger touched a colleague. And in what direction does it reject your finger helps to understand proprioceptive sensitivity. In addition, we are all able to clench your fingers into pretty charming figures without controlling the visual process of braiding.

Visceroreceptive sensitivity is perceived by special receptors in our internal organs, which show the degree of blood supply and blood flow (ischemia 'insufficient hemorrhage of organs), the degree of stretching (as a result of overflow) or contraction (spasm) of hollow organs like stomach, intestines, biliary and bladder vesicles. The accumulation of gases in the intestine is not always accompanied by pain, but it always causes rumbling and an unpleasant feeling of bloating and discomfort. Heartburn, feeling "squirming" in the neck, dysphagia (feeling of difficulty passing the food through the esophagus), hiccup are typical manifestations of senestopathy as unpleasant sensations due to irritation of the visceroreceptive receptors.

Sensations in the human brain are transformed into information. This process can be represented as an information matrix, fig. 4

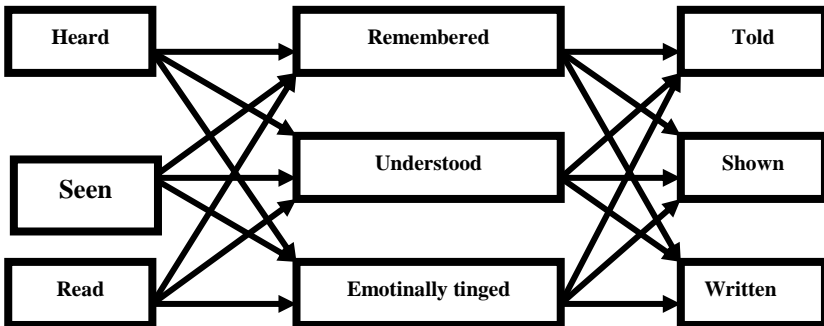

Fig. 4 – Communicativeness as the process

This process is based on the acquired knowledge and life experiences, as well as beliefs that, through understanding and intuition, form wisdom.

As regards knowledge, we consider it appropriate to pay attention to the statement Helvetius: "Knowledge of some principles easily replaces the ignorance of some facts" and the quote of Samuel Johnson "Knowledge is of two kinds: either we know something or know where to find data about it"

In this regard, we want to emphasize that knowledge of the laws and principles of the universe, yet does not make people wise. The best thing about this at the time was our classic Konstantin Ushinsky: "The head is filled with fragmentary, unrelated knowledge, like a pantry in which there is a mess and where the owner himself can not find anything. The head, where only a naked system without specific knowledge, looks like a store where the names of the goods are written on the shelves, but empty on the shelves themselves".

As far as faith is concerned, it is also a source of invaluable knowledge. For example, before it was a surprise to scientists that, according to the Bible, God created the light before the Sun and other heavenly bodies. Now, when relict electromagnetic radiation is open, it is confirmed that this is indeed so. Relict radiation arose a few billion years earlier than the stars and galaxies. Therefore, the sacred books of world religions were and remain the bottomless well, from which the wisdom of millions of believers is drawn.

With regard to experience, we quote the statement of Leonardo da Vinci: "Knowledge, not generated by experience, mother of all probability, vain and full of errors."

Through knowledge of eternal truths, faith and life experience through informed comprehension and subconscious intuition, information can be transformed into wisdom.

According to modern definitions, *insight* is one of the properties of the mind, which is characterized by the ability to appropriately apply profound knowledge, taking into account the particular situation, find ways to solve problems, based on borrowed and own (life and subconscious) experience.

In Christianity, wisdom is considered one of the gifts of the Holy Ghost. Wisdom as one of the virtues of a noble godlike person appears in all ancient philosophical and religious sources, and proverbs, parables and aphorisms in our time have become the quintessence of folk wisdom.

To make wisdom turn into creativity, two more conditions are needed, which appear as components of the tree of creativity: desire (motivation) and possibilities.

The fact is that the term "creativity" is an innovative activity that outlines the creative abilities of the individual, characterized by the ability to produce fundamentally new ideas and that are part of the structure of giftedness as an independent factor.

Creativity is an innovative activity, which outlines the creative abilities of the individual, characterized by the ability to produce fundamentally new ideas and that are part of the structure of giftedness as an independent factor. Creativity is not only puts forward ideas, but also brings them to a concrete practical result. The creative characterizes the product of human activity, created in a way that differs

from the similar, novelty approach. Some people understand creative activity, put on the flow, creativity, capable of bringing wealth, power and fame.

At the present stage of development of human civilization, creativity is an integral feature of a competitive personality. The success of a competitive personality manifests itself, first of all, through highly professional activity, which is based on not so much an activity aspect as a communicative. An integral characteristic of a competitive personality is intellectual agility, which is a harmonious combination of three interrelated personal qualities: emotional, behavioral, and intellectual flexibility. In our opinion, the defining feature of a competitive personality is the ability to calculate options for the development of events and weigh risks.

Since the model of a competitive personality of our time in the most developed country of our time is William Gates, it is advisable to analyze some of his expressions¹.

“Don’t compare yourself with anyone in this world...if you do so, you are insulting yourself.”

“Success is a lousy teacher. It seduces smart people into thinking they can’t lose”

“It’s fine to celebrate success but it is more important to heed the lessons of failure”.

“Our success has really been based on partnerships from the very beginning”.

“I choose a lazy person to do a hard job. Because a lazy person will find an easy way to do it”.

“I failed in some subjects in exam, but my friend passed in all. Now he is an engineer in Microsoft and I am the owner of Microsoft”

“If your culture doesn’t like geeks, you are in real trouble”

“If you give people tools, and they use their natural abilities and their curiosity, they will develop things in ways that will surprise you very much beyond what you might have expected”

“We always overestimate the change that will occur in the next two years and underestimate the change that will occur in the next ten. Don’t let yourself be lulled into inaction”..

Bill Guitts recently voiced 11 rules in one of the American schools that are not taught at school. The essence of his speech was that the generation of Americans brought up in the spirit of political correctness is torn from reality, so it will be difficult for its representatives to survive in the modern, brutal world².

RULE 1 Life is not fair; get used to it.

RULE 2. The world won't care about your self-esteem. The world will expect you to accomplish something BEFORE you feel good about yourself.

¹ Bill Gates: citations [on line] URL: / <http://aforisma.ru/bill-gejts-citaty/>

² Bill Gates. 11 rules [on line] URL: https://24tv.ua/rw/bill_gejts_iografija_i_citaty_ob_uspehe_i_oshibkah_v_zhizni_n881920

RULE 3 You will not make 40 thousand dollars a year right out of high school. You won't be a vice president with a car phone, until you earn both.

RULE 4 If you think your teacher is tough, wait till you get a boss. He doesn't have tenure.

RULE 5 Flipping burgers is not beneath your dignity. Your grandparents had a different word for burger flipping; they called it opportunity.

RULE 6 If you mess up, it's not your parents' fault, so don't whine about your mistakes, learn from them.

RULE 7 Before you were born, your parents weren't as boring as they are now. They got that way from paying your bills, cleaning your clothes and listening to you talk about how cool you are. So before you save the rain forest from the parasites of your parents' generation, try "delousing" the closet in your own room.

RULE 8 Your school may have done away with winners and losers, but life has not. In some schools they have abolished failing grades; they'll give you as many times as you want to get the right answer. This doesn't bear the slightest resemblance to ANYTHING in real life.

RULE 9 Life is not divided into semesters. You don't get summer off and very few employers are interested in helping you find yourself. Do that on your own time.

RULE 10 Television is NOT real life. In real life people actually have to leave the coffee shop and go to jobs.

RULE 11 Be nice to nerds. Chances are you'll end up working for one. Formation and development of the human civilization have been always accompanied by aspiration for analysis of the spirituality in the human and as well for studying of thereof rational and irrational sides. Over the centuries there were created the theoretical models of the human being mainly accentuated to the human's dependence on depersonalized social strengths. Despite of the fact that any model simplifies and distorts the reality, each of it shall be useful for understanding of the reflected phenomena.

Below is far from being the full list of the most known models of the human: 'Man of Loneliness' (D.Riesman), 'Man of Riot' (A.Camus), 'Class Inherent Man' (K.Marks), 'Superman' (F.Nietzsche), 'Svejk Man' (J.Hasek), "Man of Crowd' (Josif Ortega y Gasset), 'Man of Single Dimension' (H.Marcuse), 'Man of Estrangement' (N.Elias), 'Consumer Man' (E.Fromm), 'Lost Man' (V.Iadov), 'Man of Paradox' (Zh.Toshchenko), 'Man of Disaster' (V.Shubkin), 'Homo Post-Soveticus' (Iu.Levada), 'Man of Transition' (S.Smirnov), 'Cyborg Man' (T.Chesnokova), 'Mutant Man' (S.Khoruzhyi), 'Clone Man' (A.Kurzweil), 'Man of Magic' (J.Rowling), 'Chimera Man' (V.Svyrydiuk), 'Webman or Interman' (I.Diev tierov)^{1, 2}.

¹ Diectivierov, I., 2011. *Interman as a new personality*. *Vyscha osvita*. 9. p. 83-92.

² Volodymyr Svyrydiuk, 2017. *Prospective approaches to forming of communicative competence of students of Master's degree in Nursing*. In monograph "The research challengea in nursing practice". *Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego*. Rzeszow, 2017. p. 9-20.

In our opinion, there are all grounds for refining the classification of human persons by the notion of "Gatesman" as a competitive person of the XXI century.

Understanding our own and those that prevail in society, mental and behavioral models leads to an understanding of what constrains us in achieving higher goals and prevents us from seeing new opportunities in a constantly changing reality.

Creativity tree is one of the visualization models of transforming information into creative.

As for creativity and competitiveness, today in the post-industrial era of human development, the general rule is as follows: "If an official, manager, manager receives a reward from a society larger than the creator, the system is uncompetitive, and society is not viable by definition."

5.5 Трансформація цінностей студентства України: тенденції перетворень та педагогічні шляхи підвищення ефективності молодіжної політики

Процеси глобалізації економічного, політичного, соціального та культурного життя XXI сторіччя все наполегливіше заявляють про себе. Людство ввійшло до нової реальності сьогодення, де війни стають світовими, створюються принципово нові способи отримання енергії, йде розвиток глобальних засобів масової інформації та світової мережі Інтернет. Сучасні глобалізаційні процеси стосуються усіх без винятку. Особливо, це стосується молодіжного середовища та його системи цінностей. Становлення сучасної молоді відбувається в умовах формування нових соціальних відносин, у період глобалізації та інформатизації, які спричиняють соціокультурні зміни, зокрема розмиття ціннісних основ та традиційної моралі, послаблення культурної спадкоємності. Сучасній молоді багато норм моралі видаються застарілими, обтяжливими, такими, що не виправдано обмежують її свободу, волю та індивідуальність. Процес запозичення сучасних західноєвропейських ціннісних моделей змінює полюси культури.

Економічно-політична криза, що виникла в Україні, впливає на формування нових життєвих цінностей молоді та нових способів її адаптації до сьогодення. На цьому етапі розвитку суспільства важливо простежити та переосмислити трансформацію цінностей молоді, оскільки не можливо побудувати громадянське суспільство без зацікавленого ставлення молоді до проблем своєї країни та активної участі у їхньому вирішенні. Соціокультурна трансформація, яка відбувається в Україні, актуалізує наукове дослідження ціннісних змін, які відбуваються як на рівні суспільства загалом, так і в його окремих соціальних групах, таких як студентство. Ціннісна динаміка – не лише показник, але й потужний фактор політичних, економічних, моральних, соціокультурних та інших змін. Цінності є одним із найважливіших утворень у структурі свідомості й самосвідомості людини, вони зумовлюють низку її сутнісних характеристик як особистості.

Згадані моменти особливо актуальні, коли йдеться про побудову педагогічних концепцій щодо освіти й виховання молодого покоління і, зокрема, про систему цінностей як чинника, що детермінує процес становлення особистості молодого громадянина.

Трансформація цінностей на індивідуальному рівні є надзвичайно складним та болісним процесом, особливо для старшого покоління. Це зумовлюється тим, що уся система цінностей, яка була засвоєна у дитячому, підлітковому та молодіжному віці залишається з людиною на все її життя. Ось чому виходить так, що значна частина українців, що представляють старшу вікову групу й досі сповідують радянські цінності. Що стосується сучасної молоді, то її залучення до нової ціннісної системи, яка дуже відрізняється від радянської, є природним процесом. Молодь, на відміну від старшого покоління, не потрібно відмовлятися від колись інтегрованих цінностей. Вона засвоює нові для суспільства і для неї самої цінності, що стають актуальними завдяки трансформації суспільних систем, що відбуваються нині в Україні. Не можна заперечувати, що завдяки сімейному вихованню молодь успадковує ті чи інші цінності батьків, проте значний вплив на формування ціннісної картини світу роблять такі агенти та суб'єкти соціалізації, як школа, однолітки, ЗМІ тощо.

Найголовнішим є те, що сама молодь продукує нові цінності. Такий процес називається ювентизацією суспільства, і без нього неможливий розвиток всього суспільства. В умовах стабільного соціуму зміна суспільних цінностей відбувається поступово. Проте, у часи кардинальних соціально-політичних перетворень, що нині відбуваються в Україні, має більш революційний характер ціннісної динаміки. Але, навіть у таких умовах, трансформація системи цінностей не відбувається миттєво. Це є тривалий процес. За останні роки відбулись значні зміни ціннісної свідомості нашого суспільства і молоді в цілому, про що свідчать соціальні дослідження. Система цінностей особистості студента вибудовується впродовж тривалого часу в процесі виховання, навчання, дозвілля, спілкування, під впливом ЗМІ, глобальної мережі Інтернет тощо. Нині постає актуальне питання для кожного: коли цінності сучасної молоді, а зокрема студентів так змінилися? Відбулося це більше 25 років тому, коли Україна стала незалежною. Зараз, ми як ніхто, відчуваємо на собі складність життя в такій, ще зовсім молодій країні. Нашому поколінню випало складне і відповідальне завдання – відродження української державності, мови, нації, традицій адже окрім нас, цього точно ніхто не зможе зробити. Раніше, в часи Радянського Союзу дітей з дитинства привчали поважати батьків, сім'ю, батьківщину, а зараз не всі батьки розуміють, для чого взагалі потрібні цінності, бо ж краще дитині не забивати голову такими «дрібницями», без них і життя буде кращим, і дитині так буде зручніше йти до поставленої мети. І тому не дивно, що аналізуючи результати нашого дослідження та досліджень провідних соціологічних центрів, ми побачили, що сучасна молодь має зневажливе ставлення до головних життєвих цінностей.

Глобалізаційний процес, що досяг небувалого розмаху за останні десятиліття справив надзвичайно потужний загальнокультурний вплив на систему пануючих цінностей у суспільстві. Більшість сучасних глобалізаційних процесів призвели до серйозної трансформації цінностей у людському середовищі. Можна сказати, що сам процес глобалізації постає як процес зростаючою взаємодії різних за своїм змістом і за формою національних систем суспільних цінностей зі створенням передумов для початку формування принципово нової цілісності, а саме – глобальної системи цінностей. Хоча цей процес лише формується і є досить неоднозначним і суперечливим, проте ті глобальні цінності, що з'являються утворюють надзвичайно динамічну систему, в якій відбуваються істотні перетворення – утворення нових цінностей та руйнація старих, звичних цінностей.

За роки незалежності Україна жила ніби у вакуумі легітимних цінностей, вона була розколота у більшості найважливіших питань. Тому події кінця 2013 – початку 2014 року, а потім і анексія Криму та війна на Донбасі призвели до прискорення остаточного процесу заміни одних цінностей на інші. Для підтвердження емпіричного індикатора цінностей, використаємо дані Моніторингу Інституту соціології НАН України.¹ Як свідчать дані опитування за липень 2014 року, порівняна більшість опитаних (40%) вважає ближчими східнослов'янські цінності: дружбу, сердечність, креативність / творчість, фаталізм, терпляча впертість. Водночас, майже третина респондентів називають західні цінності (чесність, повага, консенсус у спілкуванні, егалітаризм) та норми як більш близькі, а ще третина так і не змогла визначитись у цьому питанні. Якщо подивитись на те, як різні вікові групи обирають ті чи інші ціннісні варіації, то цілком прогнозовано побачимо, що молодь порівняно більше схиляється до західних цінностей (33%), ніж старше покоління (24%).

Для того, щоб визначити теперішній стан цінностей студентської молоді, нами було проведене комплексне дослідження на тему: «Цінності студентської молоді у глобалізованому суспільстві». Для цього у жовтні 2017 року в м.Кам'янському було проведене анкетування й співставлені дані власного дослідження з загальноукраїнськими показниками. Цільовою групою стала студентська молодь віком 18-35 років. Всього опитано 400 осіб, з яких 61 % становлять жінки і 40 % чоловіки.

Сучасні глобалізаційні процеси торкнулись усіх без винятку, проте більшого впливу зазнало саме молодіжне середовище. Згідно з результатами дослідження, 46 % респондентів відчувають на собі вплив глобалізації, 29 % - скоріше відчувають, 13 % - не змогли дати відповіді на питання, 9 % опитаних не знають, що таке глобалізація і лише 3 % респондентів вважають, що не відчувають ніякого впливу глобалізації на своє життя.

¹ Ціннісні орієнтації сучасної молоді України: за результатами досліджень [Електронний ресурс]. – К., 2011. Режим доступу : http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/5_evs_molod_broshura_2011.pdf

На початку XXI ст. міжнародна міграція стала однією з найважливіших проблем зовнішньої та внутрішньої політики держав, предметом економічних, правових, демографічних дискусій. Особлива актуальність розробки проблеми пов'язана з тим, що нині міграція розглядається не як відокремлене, автономне соціальне явище, а включається в контекст глобалізаційних процесів. Безробіття завжди спонукає до міграційних процесів. Виїжджає за кордон найбільш активна частина населення України, серед якої більшість – молодь.

Згідно з офіційними даними Держкомстату України, у 2001 році чисельність громадян, які тимчасово працювали за кордоном, склала 36,3 тис. осіб, з них працюючі мігранти – 31,0 тис. осіб, або 85,4 %. Кількість мігрантів становила у 2001 році 151,6 % порівняно з 1998 роком.¹ На 2011 рік сьома частина населення України працювала за кордоном, перетворюючись в трудових мігрантів. Причина та сама – бідність та безробіття. Середній рівень бідності в Україні у 2011 році становив 27 %, а в таких регіонах, як Крим, Закарпаття, Хмельницька, Херсонська, Волинська, Луганська області, за межею бідності жили від 33 % до 40 % населення.² У наш час ця тенденція тільки посилилася, а економічна ситуація в країні призвела до того, що молодь намагається виїхати за кордон не тільки на навчання, але й для постійного працевлаштування, тому що не бачить перспектив власної самореалізації в Україні. До цієї тенденції слід також додати факт вимушеної внутрішньої міграції українців. У 2014-2015 роках, чисельність внутрішніх трудових мігрантів в Україні перевищувала 1,6 млн. осіб, та сягала 9 % економічно активного населення. Причому найближчим часом внутрішня трудова міграція може зрости приблизно на 50 %. Також за даними Міністерства соціальної політики України, яке здійснює реєстрацію внутрішньо переміщених осіб, чисельність вимушених мігрантів на липень 2016 року становила 1774627 осіб з Донбасу та Криму.³ Разом з міграційними процесами, ще більше посилюються процеси маргіналізації в українському суспільстві, які призводять до витіснення молоді на соціальну периферію. Підтверджують це й дані соціальних опитувань. Так, більше половини (56 %) українців у віці від 16 до 26 років хотіли б покинути країну. Такий висновок зроблено у 2012 році українським Інститутом демографії та соціальних досліджень ім. Птухи. Експерти підтверджують, що активізації виїзних настроїв української молоді сприяють низький рівень життя в країні, песимістичні настрої у молодіжному середовищі. Серед напрямків можливої

¹ Горбань А.В. *Громадянское общество в эпоху тотальной глобализации* / А.В.Горбань, И.И.Кальной. – Симферополь : ИТ «АРИАЛ», 2011. – С.312.

² Семенченко Ф.Г. «Цінність» як предмет соціально-гуманітарної науки: теоретико-концептуальний підхід аналізу проблеми цінностей / Ф.Г.Семенченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=7&c=386>

³ *Міграція в Україні: факти і цифри* [Електронний ресурс] / О.В.Малиновська. – К., 2016. – Режим доступу : http://www.iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf

еміграції найпопулярнішими є США (16,25 %) та Великобританія (15, 6 %).¹ У 2015 році ситуація з настроями молоді не змінилася. Емігрувати з України бажають 55 % молоді, причому 4 % планують це зробити найближчим часом, 13 % шукають таку можливість, а 38 % хотіли б повчитися або попрацювати за кордоном якийсь час, але потім повернутися в Україну. Важливим є те, що тільки 44 % опитаної молоді хочуть жити в Україні. Чинники, що спонукають до еміграції такі: в Україні зараз немає таких можливостей для роботи, як в інших країнах (58 %) та немає реальної демократії та законності (56 %), заради матеріального добробуту (48 %), військові дії на сході України (33 %), одержати досвід життя в іншій країні (20 %), через загрозу власному життю, життю близьких (18 %).²

Ми не оминули теми міграцій у нашому опитуванні. Бажання переїхати за кордон виявило 38 % опитаних, 28 % скоріше б хотіли переїхати, 17 % скоріше б не хотіли покидати країну, 11 % респондентів не змогли дати відповіді на це питання і лише 6 % чітко зазначали своє бажання жити в Україні.

Що стосується всеукраїнського дослідження динаміки міграцій української молоді, то за результатами опитування, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у вересні 2017 року, бажання переїхати до іншої країни виявило 54 %. Разом з тим 35 % сказали, що у них немає такого бажання, ще 4 % не визначилися з відповіддю. Молодь трохи частіше порівняно з іншими називає причиною бажання емігрувати відсутність роботи і можливості для самореалізації.³

Кожна людина, особливо молода, повинна мати мету життя, від якої залежатиме її майбутнє. За результатами соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України за 1994-2014 роках цінність сім'ї / сімейного способу життя та благополуччя дітей у 2009, 2012, 2014 роках є домінантними цінностями. Опитування, проведене влітку 2016 року, Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега», на замовлення Міністерства молоді та спорту України, ілюструє, що основними пріоритетами в житті для більшості молодих людей є сімейне щастя (71,7 %) та кар'єра (48,1 %). На третє та четверте місце у своїх вподобаннях молодь ставить можливість бути вільними і незалежними у своїх рішеннях та вчинках (38 %) та мати можливість реалізувати свій талант, здібності (32,1 %).⁴

¹ Мартен Д. *Метаморфози світу: Соціологія глобалізації* / Д.Мартен, Ж.Мецжер, Ф.П'єр ; Пер. з фр. Є.Марічева. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2005. – С.99.

² *Міграція в Україні: факти і цифри* [Електронний ресурс] / О.В.Малиновська. – К., 2016. – Режим доступу : http://www.iom.org.ua/sites/default/files/ff_ukr_21_10_press.pdf

³ *Динаміка міграційних настроїв українців* [Електронний ресурс] / Соціологічна група РЕЙТИНГ – 2017. – Режим доступу : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastroenij_ukraincev.html

⁴ *Цінності української молоді: результати репрезентативного дослідження становища молоді* / [Н.А.Дмитрук, Г.А.Падалка, С.О.Кірсеє та ін.]. – К. : ЦНД «Омега», 2016. – 91 с.

У нашому дослідженні ми поставили питання, яке стосується майбутніх цілей, а тим самим і цінностей, що є в пріоритеті у кам'янської молоді. Більш за все у своєму житті молодь м.Кам'янського хотіла б досягнути сімейного щастя.

В той час як в 2012 році у пріоритеті були зовсім інші цілі ті цінності: створити сім'ю обрали – 42 %, влаштуватись на престижну роботу – 29 %, жити у матеріальному достатку – 20 %, здобути освіту – 12 % (дослідження проводилось на базі Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв та інших вузів України).¹

Поняття «успіх» і «уявлення про успіх» безпосередньо пов'язані з цінностями особистості та є чинниками, що визначають систему ціннісних пріоритетів. У 2010 році Харківським національним університетом ім. В.Н.Каразіна (вибірка становила 2775 чоловік) було поставлено питання, яке надало змогу дізнатися, що, на думку молоді, більш за все допомагає досягнути життєвого успіху? У 2011 році студентська молодь надала такі відповіді: власний інтелект – 58 %, вдача – 38 %, працелюбність, професіоналізм, ділові якості – 33 %, гарна освіта – 31 %, вміння використовувати будь-які засоби для досягнення цілей – 21 % і наявність стартового капіталу – 16 %.

У 2017 році теж саме питання було поставлене студентській молоді м.Кам'янського: працелюбність, професіоналізм, ділові якості – 34 %, вміння використовувати будь-які засоби для досягнення цілей – 24 %, власний інтелект – 18 %, вдача та наявність стартового капіталу - по 7 % відповідно.

Соціальні дослідження цінностей студентської молоді останнього десятиріччя переконують, що у свідомості сучасної молоді формується тип особистості, характерний для західного суспільства – особистості, яка насамперед цінує себе і вважає, що її діяльність, успіх у житті тощо залежать саме від неї. З одного боку, це непогано, адже орієнтація на власні сили, розум, здібності при досягненні життєвих цілей вимагає роботи над собою, наполегливого оволодіння знаннями тощо. Втім найголовніше, щоб при виконанні цих завдань не формувалась людина-еґоїст, яка зможе переступити через усе, заради досягнення своєї мети.

Молодь м.Кам'янського вважає, що їхнє життя залежить як від них особисто, так і від зовнішніх обставин, про що свідчить 35 % відповідей на це питання. 26 % респондентів вважають, що саме від них залежить, яким чином складеться їхнє життя, 24 % вбачають, що більшою мірою від них залежить як складеться їхнє життя, ніж від зовнішніх обставин. 12 % опитаних не змогли надати відповіді на це питання. Ті, хто вважає, що здебільшого від зовнішніх обставин, ніж від них самих залежить їхнє подальше життя, становить лише 2 %. І лише 1 % опитаних думає, що його

¹ Бабенко Н.Б. Соціологічна інтерпретація результатів дослідження ціннісних орієнтацій студентської молоді в Україні / Н.Б.Бабенко, Н.В.Масюк //Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури : Зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2013. – Вип. 30. – С.194.

подальше життя залежить тільки від зовнішніх обставин. Під час нашого дослідження респондентам було запропоновано обрати, що є важливим саме для них у їхньому житті. Аналізуючи отриманні данні, ми побачили, що на першому місці – матеріальне становище, гроші, на другому місці – здоров'я, на третьому місці сімейне щастя.

Дослідження, яке проводилось влітку 2016 року Центром незалежних соціологічних досліджень «Омега», показало, що для більшості молоді найважливішими є здоров'я (55,8 %), матеріальний добробут (53,8 %) та досягнення поставленої мети (44,3 %). У другу чергу, молодь найважливішими вважає для себе мир та спокій на українській землі (39,9 %), досягнення соціального статусу / кар'єри (37,9 %), наявність хороших і вірних друзів (35,2 %), народження та виховання дітей (34,3 %), пошук коханої людини та створення сім'ї (32,3 %). У третю чергу – отримання задоволень від життя (28,2 %), пошук роботи за фахом (20,4 %) та будь-якої роботи (19,3 %), власне самовдосконалення (20 %), здобуття вищої освіти (15,9 %).¹

Проблеми молоді непокоїли суспільство в усі часи, і тоді, коли люди похилого віку були молодими і коли їх батькам було по вісімнадцять, і вони тільки обирали, якою дорогою їм піти. Проблема молоді – одна з основних, тому що, як не банально це звучить, за нею майбутнє. Але вік нинішній і вік минулий завжди будуть вступати у суперечність. Те, що посивілому здається необхідним, для молодих людей звучить безглуздо і смішно. Так було, є і буде завжди. В умовах глибокої трансформації суспільних відносин значна частина української молоді втратила позитивні життєві орієнтири, можливість реалізації життєвих планів та прагнень. Ослаблення дії старих регуляторних чинників і несформованість нових, спричинили істотне посилення негативних явищ, поширення поведінкових стереотипів, хибно сприйнятих за вияви свободи особистості. Так, нами було встановлено, що більш за все студентську молодь турбує відсутність стабільності, впевненості у майбутньому (49 %); важке матеріальне положення (20 %); власне здоров'я та здоров'я близьких (14 %); 12 % зазначили, що їх нічого не турбує; не змогли дати відповіді 2 % і, відповідно, по 1 % обрали проблеми пов'язані з навчання, відсутність вірних друзів та незадовільний розвиток культури.

Отже, студентська молодь вважає, що саме як їхнє життя складеться залежить, як від них самих, так і від зовнішніх обставин. У досягненні життєвого успіху допомагає працелюбність, професіоналізм, ділові якості. Також, не менш важливими для респондентів є вміння використовувати будь-які засоби для досягнення цілей і власний інтелект. Найважливішим у житті студентів є матеріальне становище, гроші (відсутність матеріальних труднощів), здоров'я (здоровий спосіб життя), сімейне щастя, власне

¹ Цінності українців: pro et contra реформ в Україні. Результати дослідження Центру соціальних та маркетингових досліджень «СОЦІС» [Електронний ресурс]. – К., 2017. – Режим доступу : https://www.ukrinform.ua/rubricother_news/185096378799c8650906a9dd662cee6db323ee1.html

самовдосконалення (постійний духовний та фізичний розвиток) та наявність хороших і вірних друзів. Серед турбот, які зараз переживають молоді люди, переважає відсутність стабільності та впевненості у майбутньому, а також важке матеріальне становище.

Таким чином, аналіз ціннісного світу молоді м.Кам'янського та всієї України свідчить, що сучасне молоде покоління віддає безперечну перевагу цінностям мікрорівня перед сферами суспільного, національного, а також макрорівня. У суспільному житті виявляється тенденція прагнення до успіху, здобуття авторитету, позиції лідерства, значною мірою егоцентричні та прагматичні орієнтації. Слід підкреслити, що створення щасливої сім'ї для молодих людей є найвищою цінністю й відіграє роль тієї ніші, що уможливило збереження гармонійності життєвого світу. Сучасна студентська українська молодь віддає перевагу активній життєвій позиції. Переважна більшість (три чверті) молодих людей відзначили, що у своєму житті найбільшою мірою вони покладаються на особисті знання, здібності й сили, оскільки схильні вважати, що долю людини визначає головним чином вона сама, а не зовнішні обставини. Це засвідчує достатню зрілість вітчизняної молоді у сенсі самостійного покладання на особисті здібності й сили, готовність до активного будування свого життя та щастя.

Узагальнення рис українського студентства викреслює портрет сучасного молодого покоління, створений за даними соціальних досліджень. Молодь сьогодні стала більш прагматичною і самостійнішою у своїх діях; вона більше покладається на власні сили та можливості, а не на державу чи будь-кого іншого у вирішенні особистих питань; значно зменшуються патерналістські орієнтації; має низький рівень соціальної активності, участі в політичних акціях, діяльності політичних партій і громадських організацій, у тому числі молодіжних; цей процес відбувається на тлі значної суспільної активності окремих груп молодих громадян, зорієнтованих на політичну діяльність, проте наголосимо, що ці групи невеликі та вельми активні; має бажання вчитися, набути професії та кваліфікації, що дає можливість впевнено почуватися в житті, саморозвиватися і самореалізуватися; вирізняється зниженням культурних запитів, втратою духовних орієнтирів.¹ Сучасна молодь характеризується загальними рисами: вона, як правило, більш освічена; володіє новими професіями; прагне до нового способу життя; соціально більш динамічна; активно проходить процес переоцінки цінностей, ціннісних орієнтацій, потреб і політичних ідеалів, моральних норм. Молодим людям властива орієнтація на спілкування всередині саме своєї категорії, що, призводить до розвитку молодіжної субкультури, яка відрізняється специфічною системою цінностей спілкування, праці, споживання, дозвілля тощо.

¹ *Студент XXI століття: соціальний портрет на тлі суспільних трансформацій* : монографія / Нар. укр. акад. ; під заг. ред. В.І.Астахової. – Харків : Вид-во НУА, 2010. – С.399.

Трансформаційні процеси останнього десятиріччя в Україні характеризуються серйозними прорахунками у здійсненні розбудови держави. Ігнорування духовної складової розвитку суспільства призвело до виникнення суперечностей не тільки в духовному житті, але й у соціально-економічному розвитку та політичній сфері, взаємовідносинах між етносами. Тому перед Україною постали важливі завдання щодо подолання економічних, соціальних, правових, політичних, етнічних суперечностей. Але вихідною ланкою усіх цих перетворень має стати духовне оздоровлення нації, оскільки тільки високий рівень національної самосвідомості і відповідна соціальна і політична активність народу є єдиним справжнім гарантом вирішення всього комплексу назрілих у суспільстві проблем.¹ У зв'язку з цим, актуальним є створення педагогічної моделі впливу на формування та розвиток духовних цінностей українського студентства і втілення у суспільне життя цієї моделі. Так, 2 листопада 2016 року відбулися парламентські слухання про становище цінностей молоді в Україні. На цих слуханнях відзначили, що наша держава знаходиться на шляху реформ, здійснення яких потребує не один рік. Тому ті основи, що закладаються зараз, будуть реалізовуватись ще багато років.

У глобалізованому світі інтереси сучасної молоді дуже істотно відрізняються від тих, які були у молоді 10-20 років тому. Нове покоління зростає у добу прогресу в електроніці і техніці, у нових економічних, соціальних та політичних умовах. Під час суспільних перетворень, що відбуваються в Україні, перед викликами, що постали перед нашою державою, значно підвищилася значущість для молоді таких життєвих цінностей, як державна незалежність, демократичний розвиток України, національно-культурне відродження, свобода слова, демократичний контроль за прийняттям державних рішень, участь у політичному житті. Для молодого покоління питання гордості за країну є природним: молодь не відокремлює себе від незалежної України, вона є її частиною. Українська молодь стала повноправним учасником міжнародного молодіжного співтовариства, активно інтегрується у глобальні економічні, політичні та гуманітарні процеси.

Формування системи цінностей молоді має здійснюватися на засадах практико-орієнтованого підходу на основі урізноманітнення форм роботи з молоддю з метою виховання самостійної особистості, відповідальної за власне життя та життя країни, активного члена громадянського суспільства. Одним із головних завдань молодіжної політики в умовах гібридної війни Російської Федерації проти України має стати формування у молодого покоління національних цінностей як світоглядних засад української громадянської ідентичності. Це стане фундаментом консолідації українського суспільства та світового українства, сприятиме сталому розвитку держави, що особливо важливо в умовах захисту територіальної

¹ Бекешикіна І.В. *Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження* / [І.В.Бекешикіна, Т.Р.Печончик, В.І.Яворський та ін.]. – К., 2017. – С.266.

цілісності України від російсько-терористичної агресії. Формування громадянської ідентичності української молоді має бути невід'ємною складовою державотворчих процесів та розвитку суспільства. Важливим завданням є поглиблення інтеграції сучасної концепції виховання молоді в державну економічну, екологічну та соціальну політику, державну політику у сферах зайнятості, культури та мистецтва.¹

Для успішної реалізації реформ у нашій країні, необхідно дотримання таких основних умов:

1. Повернення до історичних культурних цінностей – включення історичних культурних норм у ідеологічну парадигму дозволить почати процес заміщення матеріальних норм та відповідних цінностей, як в моралі молодого покоління, так й суспільства у цілому. Не варто забувати, що перспектива розвитку українського суспільства залежить від тих цінностей, які молоде покоління усвідомлено обере та інтегрує у свою свідомість. Тому використання історичних культурних норм в ідеологічній парадигмі, надасть змогу виховувати таких людей, які зможуть згуртувати соціум, побудувати гармонійні відносини всередині нього, що у свою чергу, дозволить йому прогресивно розвиватися.²

2. Любов до ближнього. Феномен любові каталізує процес «ревізії» цінностей, наслідком якої буде включення духовних норм в мораль, як молодого покоління, так і суспільства в цілому. У свою чергу, це стане причиною прояву прогресивної тенденції у розвитку соціуму.

3. Свобода особистості в рамках закону: свобода є однією з основоположних цінностей, які необхідні для реалізації принципу соціальної справедливості. Саме ступінь свободи особистості визначає прогресивну тенденцію у розвитку самого соціуму. Таким чином, прогресивна тенденція у розвитку суспільства, є прямим наслідком збільшення ступеня свободи особистості.

4. Сім'я як основа суспільства. Максимальна підтримка з боку держави сім'ї, й, перш за все – матеріальна. Це може бути виражено у безвідсоткових кредитах на будівництво або купівлю житла, економічно обґрунтованої матеріальної допомоги багатодітним сім'ям, тощо.

5. Рівний доступ до освіти. Якісна освіта всіх рівнів має бути доступна для представників будь-яких класів (груп). При цьому вона повинна відповідати й здібностям індивіда. У підсумку, це призведе до того, що українське суспільство матиме висококласних фахівців у всіх сферах.

¹ Про Рекомендації парламентських слухань про становище молоді в Україні на тему : «Ціннісні орієнтації сучасної української молоді» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Офіц. вид. – К. : Офіц. веб-портал. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/1908-19>

² Щербаківа Н.В. Трансформаційні процеси, що відбуваються в ціннісній базі української молоді під впливом культури: філософський аспект / Н.В.Щербаківа // Культурологічний вісник : науково-теоретичний вісник Нижньої Наддніпряниці. – Запоріжжя : Просвіта, 2014. – Вип. 32. – С.199.

6. Самовдосконалення й активне пізнання світу повинно призвести до певного ступеню девальвації матеріальних цінностей в українському суспільстві.

7. Розумна пропорційність між приватною, державною та колективною власністю на засоби виробництва. При цьому необхідно виходити з таких критеріїв: безпека країни, максимальна здатність держави, а, отже, й суспільства, відтворювати людину, бо, зрештою, саме це є першочерговим завданням соціуму.¹

Реалізація принципу соціальної справедливості має спричинити духовне відродження суспільства, консолідацію соціуму, каталізацію процесу закладання інститутом сім'ї духовних норм у мораль індивіда, закріплення принципів толерантності, в ідеалі - «любов до ближнього» у суспільних відносинах, стимулювання процесу самовдосконалення індивіда, виховання у індивідів здатності відповідального користування правом вибору, при задоволенні своїх матеріальних потреб. Застосування принципу соціальної справедливості неминуче спричинить за собою спрямовані трансформації ціннісних установок свідомості, як молодого покоління, так і суспільства в цілому, що, у підсумку, призведе до прояву прогресивної тенденції у розвитку соціуму, сутність якої полягає у гармонізації суспільних відносин.

Нові умови потребують від кожної молодої людини та її сім'ї мобільності, пошуку нових нестандартних варіантів побудови власного життя. Потрібна реальна підтримка з боку держави, її безпосередня участь у створенні умов для розвитку беззахисних паростків свідомості української молоді. Звичайно, це потребує додаткового фінансування і уваги, а в країні вистачає ще й економічних і політичних проблем. Але нам треба усвідомити одне: якщо сьогодні ніхто не виховає молодих українців з нормальною, не деформованою системою цінностей, завтра вже нікому буде займатися будівництвом правової демократичної держави, а можливо й нікому буде називатися українцями взагалі.

5.6 Фінансова грамотність як освітній ресурс старшокласників

Стан і результативність освіти громадян відносно показників економічного розвитку держави активно досліджуються сьогодні представниками різних наукових галузей: економіки, педагогіки, соціології, менеджменту, державотворення тощо, адже тріада *освіта-економіка-добробут* справедлива як для суспільства в цілому, так і для фінансового благополуччя окремої людини. Більшість науковців-економістів сходяться в тому, що з точки зору економіки в цілому, недостатній рівень фінансової грамотності широких верств населення зумовлює низький рівень залучення

¹ Глазунов В.В. *Олигархические трансформации : монография / В.В.Глазунов. – Запорожье : КПУ, 2011. – С.301.*

людей до споживання фінансових послуг, а отже – обмежує рівень і якість накопичень та інвестицій, що впливає у свою чергу на потенціал економічного зростання держави.

Поділяючи такий підхід до проблеми, додамо, що вирішення її лежить у площині педагогічної науки і практики, тобто ефективного опанування комплексу знань із фінансової грамотності ще за шкільною партою, зокрема старшокласниками, які відповідно до вікових особливостей здатні інтеріоризувати ці знання, тобто привласнити їх як цінність, що задовольняє актуальну життєву потребу, надати їм статусу ціннісної орієнтації як конструктивної системи установок на власний економічний добробут і працю на благо суспільства. Оскільки ціннісні орієнтації програмують діяльність людини на тривалий час, визначають основну лінію її поведінки в соціумі, то навчальний курс з фінансової грамотності, який розпочинає формування фінансової компетентності людини ще у вік шкільництва, визнається нами надзвичайно важливим освітнім ресурсом, результативність якого впливатиме на суспільно-економічну діяльність дорослої людини, тобто по суті зумовлюватиме її фінансове благополуччя.

Фінансова грамотність і фінансова освіта не є новими категоріями для світового досвіду навчання молоді. Кількість країн, які впроваджують програми фінансової грамотності, зростає щороку. Так, у Європі діє понад 180 таких програм¹. Успішні національні програми розроблені й впроваджені в США, Великобританії, Німеччині, Австрії. Хоча ринкові відносини визначають економічний статус Болгарії, Словенії та Польщі не так давно, проте і в цих країнах активно впроваджуються програми фінансової грамотності для різних верств населення. У більшості країн фінансову грамотність реалізують у рамках численних формальних і неформальних освітніх програм. Приблизно половина країн – членів Організації економічного співробітництва та розвитку – проводять національну політику розвитку фінансової освіти, пропонують таку освіту на основі державно-приватного партнерства. Посилаючись на дослідження програм підвищення рівня фінансової грамотності населення в 28 країнах Європейського Союзу², зазначимо, що найбільшу варіативність програм підвищення фінансової грамотності мають Великобританія, Німеччина, Австрія. Розмаїття проєктів пропонується в Нідерландах, Франції, Польщі. У Болгарії, Латвії, Люксембурзі, Словенії, Румунії працюють міжнародні програми. Характерною ознакою для всіх країн є те, що основними цільовими групами є діти та молодь. Зарубіжними колегами проведено емпіричні дослідження, які виявили позитивну кореляцію між фінансовою освітою і фінансовою грамотністю³.

¹ Danes, S. *Teen Financial Knowledge, Self-Efficacy and Behavior: A Gendered View* / S. Danes, H. Haberman // *Financial Counseling and Planning*. – 2007. – P.19

² Organisation for Economic Co-operation and Development, *Improving Financial Literacy: Analysis of Issues and Policies*. – 2012. – 98p.

³ National Endowment For Financial Education. *Young Adults' Finances Poll*. – 2011

Отже, у школах України також вчитимуть дітей фінансової грамотності з метою формування в них фінансової компетентності, урахуовуючи світовий досвід, тривалий вітчизняний досвід економічної освіти школярів, соціально-економічне замовлення суспільства й держави, особисті потреби учнів як споживачів освітніх послуг. У межах курсу «Фінансова грамотність» уже розроблено завдання, які можуть та мають бути інтегровані для розвитку цієї компетентності в обов'язкові предмети шкільної програми. На цьому наголосила міністр освіти і науки Лілія Гриневич під час відкриття Всеукраїнського турніру юних знавців курсу «Фінансова грамотність». Вона пояснила, що, навіть як вибірковий, курс «Фінансова грамотність» виконує важливе завдання підвищення обізнаності школярів у правилах успішного та відповідального поводження з грошима. «Фінансова грамотність – одна із ключових компетентностей Нової української школи, і вона вже закладена в закон «Про освіту». Фактично зараз в усі програми базової школи ми включили завдання, орієнтовані на розвиток фінансової грамотності, але це має бути здійснено більш системно і для всієї школи», – зазначила Гриневич. За словами міністра, сьогодні близько 27 тисяч учнів охоплено курсом. Фінансова грамотність має стати надбанням кожного, хто закінчив школу в Україні. Випускник в Україні повинен отримати ті компетентності, які потім йому допоможуть стати успішною людиною. Фінансова грамотність є однією з таких компетентностей¹.

Яких труднощів слід очікувати педагогічній спільноті України на шляху до ефективної економічної освіти учнів у цілому, та формування фінансової грамотності зокрема? Світовий досвід показує, що справа ця досить складна, і якщо буде просто зведена до «модної» кампанії, то результати, скоріше за все, будуть деструктивними, ніж позитивними для суспільства. Підстави для такого твердження надають дослідження стану фінансової грамотності молоді й населення, проведені як у світі, так і в Україні.

Відповідно до результатів Програми міжнародної оцінки знань учнів (ПІСА) за 2012 рік, опублікованих Організацією економічного співробітництва та розвитку в 2014 році, молодь світу недостатньо володіє фінансовими питаннями². Були досліджені результати тестів близько 29 тисяч учнів у віці 15 років щодо знань і навичок із фінансових питань, наприклад, розуміння банківської виписки, обчислення вартості кредиту, розуміння послуги страхування тощо. Кожний сьомий учень у 18 країнах Організації економічного співробітництва та розвитку, які брали участь у першому міжнародному оцінюванні фінансової грамотності, не в змозі прийняти навіть найпростіші рішення стосовно повсякденних витрат, лише один із десяти розв'язав складні фінансові завдання. У резюме доповіді наголошено, що фінансові питання актуальні для повсякденного життя 15-

¹ Режим доступу: <https://osvita.ua/school/reform/58488/>

² Режим доступу: <https://pon.org.ua/international/3318-nedostatnya-finanova-gramotnist-uchniv-rezultati.html>

річних дітей, адже вони є споживачами фінансових послуг, зокрема, їм доступні банківські рахунки для онлайн платежів. Оскільки вони наближаються до завершення обов'язкової освіти, то мають здійснити один із перших у житті складних виборів: чи продовжувати освіту? за які кошти її фінансувати? якщо коштів замало, де і на яких умовах їх отримати?

Зазначене дослідження також «ламає» розхожий стереотип більшості педагогів про те, що знання з математики гарантують і фінансову грамотність. Дійсно, навички з математики і читання дуже тісно пов'язані з фінансовою грамотністю, і країни, які отримали високі оцінки з математики або читання, в основному мали хороші результати і з фінансової грамотності. Проте Австралія, Чеська Республіка, Естонія, фламандська частина Бельгії, Нова Зеландія отримали дещо вищі оцінки з фінансової грамотності, ніж очікувалося з огляду на їхні досягнення в математиці і читанні. З іншого боку, учні Франції, Італії, Словенії, показали гірші, ніж прогнозовані, результати.

Серед проведених в Україні досліджень заслуговують на увагу: «Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки» – соціологічне дослідження (2010); «Захист прав споживачів фінансових послуг в Україні: правовий аналіз» – експертне дослідження (2011); «Споживче кредитування в Україні: огляд ринку та практики» – експертне дослідження (2011)¹. Результати дослідження характеризують нашого співвітчизника як необізнаного споживача фінансових послуг: має лише базові знання й навички; використовує лише найпростіші послуги, в основному – платежі; не відчуває себе комфортно щодо фінансових послуг та їх провайдерів; не відчуває себе захищеним у суперечці з фінансовою установою; не знає, що робити в разі виникнення проблем з фінансовою установою; не цікавиться фінансовими новинами; у питаннях фінансів в основному довіряє родичам і знайомим; не аналізує можливості сімейного бюджету тощо. Кожен другий громадянин України зберігає вільні ресурси вдома в готівковій формі, бо недостатньо обізнаний про фінансові установи й послуги, більшість не формує сімейний бюджет, не інвестують вільні кошти. Крім того, 39 % населення не мають банківських рахунків, не можуть скористатися навіть базовими фінансовими послугами, як от: оплата комунальних платежів через банк; користування банківським рахунком і пластиковою картою; споживчий кредит; користування послугою переказу грошей через банк; обмін валюти тощо. При різноманітті пропонованих фінансових послуг населення практично не користується інвестиційними послугами: купівля-продаж цінних паперів, формування додаткової пенсії за допомогою спеціальної депозитної програми, накопичувального страхового фонду або формування додаткової пенсії в недержавному пенсійному фонді.

¹ Бонд Р. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки. / Роберт Бонд, Олексій Куценко, Наталія Лозинська // Проект USAID «Розвиток фінансового сектору» (FINREP). – Київ, Грудень 2010. – 42 с.

Отже, громадян (і дорослих, і учнів) потрібно навчати соціально відповідальному використанню фінансів, базова фінансова грамотність є життєво важливою навичкою, а найефективнішими освітніми системами є ті, у яких поєднані державні й будь-які інші дозволені законом фінансові ресурси, надана автономія освітнім установам щодо доповнення базових навчальних планів іншими курсами за потребою учнів, педагоги підготовлені до реалізації життєво важливої місії, у тому числі, і до впровадження нових освітніх послуг.

Визнаємо, що для значної частини педагогів України саме прийняття економічних категорій для використання в освітньому процесі є непростим професійним кроком. Навіть прогресивно налаштовані освітяни іноді чинять опір: «...не слід механічно переносити в освітню галузь категорії ринкової економіки (ринок освітніх послуг, вартість освітньої послуги тощо) ... держава має забезпечувати «рівний доступ до якісної освіти», а не лише розвивати ринок освітніх послуг ... не слід абсолютизувати цей суто економічний підхід ... термін «освітня послуга» у громадській свідомості трансформує звичний статус «вчителька моя, зоре світова» до рівня персони, яка «надає послуги». Ще вчора треба було «серце віддавати дітям», а тепер достатньо лише професійно чи не дуже професійно надавати освітні послуги?!¹. Переконані, що стрімкий економічний розвиток України як сучасної європейської держави сформує і в освітян, і в учнів та їхніх батьків стійку потребу набуття фінансової грамотності як важливої життєвої навички, а освітні установи (і державні, і приватні) матимуть достатній освітній ресурс для досягнення цієї мети, оскільки економіка знань у глобалізованому світі визначає конкурентоспроможність фахівців на сучасному ринку праці, економічний статус країн, регіонів, підприємств тощо.

Оскільки словосполучення «фінансова грамотність» одночасно є назвою навчального курсу, що є освітнім ресурсом, і позначає компетентність, яка є результатом освіти особистості, сформованим у процесі опанування теоретичного й практичного змісту, пропонованих умінь і навичок у межах цього освітнього ресурсу, то відповідно до проблематики статті, ми акцентуємо увагу на фінансовій грамотності як цілісному педагогічному явищі. Академічний тлумачний словник української мови² (пояснює, що одне зі значень слова «явище» – зовнішній вияв сутності предметів, процесів. Відповідно, на нашу думку, курс «Фінансова грамотність» є зовнішньою формою соціально-економічного змісту фінансової грамотності, сприяє формуванню фінансової компетентності як життєвої навички старшокласників у процесі опанування відповідних фінансових знань, економічних законів, категорій тощо, тобто може визнаватися освітнім ресурсом.

¹ Режим доступу: <http://osvita.ua/blogs/49537>

² Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/javyshhe>

Виходячи із зазначеного, важливо уточнити зміст поняття «освітній ресурс». На думку О. Геворкян¹, освітні ресурси – це сукупність знань, умінь і підприємницьких навичок, що постійно розвиваються, використання яких сприяє збільшенню доходів громадянина, зростанню прибутків фірми та забезпеченню економічного розвитку держави в цілому. Освітній ресурс має унікальні характеристики: по-перше, він існує незалежно від простору, тобто може перебувати водночас в різних його частинах, не перешкоджаючи можливості його використання; по-друге, продаж освітнього ресурсу діє односторонньо: освіту не можна забрати назад, викупити, зате можна продавати освітній ресурс неодноразово, якщо це не суперечить закону. Крім того, проданий освітній ресурс залишається у власності продавця, тобто цілком очевидно, що продаж освітнього ресурсу – це не зовсім звичайний акт купівлі-продажу, оскільки не відбувається звичного відчуження блага. Це означає, що освіта не приватизується так само легко, як звичайне благо; по-третє, освіта знецінюється в часі, отже освітній ресурс, на відміну від матеріального, знає лише морального зносу; по-четверте, поки освіта не застосована на практиці, цінність її складно визначити.

Реалізується освітній ресурс через освітню послугу. Ми не прагнемо дискутувати з приводу «морально-аморально» вважати навчання в школі освітньою послугою, оскільки переконані, що реалізацію базового стандарту освіти (курикулуму) фінансує учневі держава, освітні ж курси понад стандарт фінансує або держава, або інші зацікавлені установи чи батьки. Якщо виходити із актуальної тези, що «гроші на навчання йдуть за дитиною», то найближчим часом саме освітня послуга затребуваного учнями (батьками, державою, підприємством, установою тощо) змісту стане товаром, який будуть пропонувати освітні установи, конкуруючи між собою за самого учня.

Освітня послуга як економічна категорія акційно досліджується вітчизняними науковцями. Так, Б. Деревянко подає доктринальне визначення поняття «надання освітніх послуг»: діяльність підприємств, установ, організацій, громадян-СПД (суб'єктів господарювання) та окремих осіб (викладачів, майстрів, тренерів, вихователів, репетиторів тощо), виконувана для задоволення потреб людей (учнів, вихованців, студентів, аспірантів, докторантів та ін.), роботодавців та держави, з передачі протягом певного часу або постійно сукупності знань, умінь та навичок, що визначають певний їх рівень або ступінь, не має матеріальної форми, не залежить від характеру результату, на платній чи безоплатній основі, що має цінову визначеність².

Хоча споживачами освітніх послуг є люди – вихованці, учні, студенти, аспіранти, докторанти тощо, проте зацікавленими в результаті цих послуг, тобто наступними споживачами знань цих людей, будуть вже підприємства,

¹ Геворкян Е.Н. Рынок образовательных ресурсов: аспекты модернизации: монография. – 2-е изд., испр. / Е.Н. Геворкян. – М. : МПСИ МОДЭК, 2006. – 384 с.

² Деревянко Б.В. Щодо визначення понять «надання освітніх послуг» та «надання послуг у сфері освіти» / Б.В. Деревянко // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 4 (57). – С. 92-109

установи, організації – роботодавці, держава. Надають освітні послуги на державному рівні в основному навчальні заклади. Навіть Енциклопедія освіти визначає навчальний заклад як такий, що надає освітні (освітньо-виховні) послуги¹. Т.М. Боголіб указує, що послуга як економічна категорія – це споживання не просто корисних властивостей споживчої вартості, а й корисної дії. При споживанні послуги споживача цікавить не сам предмет, якщо він навіть і має місце, а його корисна дія. Послуги у сфері освітньої діяльності є наслідком праці, спрямованої на споживання. Ці види праці, з одного боку, збільшують частку духовних споживацьких благ у суспільстві, з іншого – самі є об'єктом споживання, однак вони не можуть бути використані з метою розширення виробництва. Отже, освітня послуга – це не матеріальна, а соціальна цінність².

Повністю підтримуючи зазначене, додамо, що фінансова грамотність у першу чергу формує у споживача відповідальне ставлення до освітньої послуги: не розуміючи цінності тієї чи іншої освітньої послуги для власного життя, споживач не буде її опановувати навіть безкоштовно, проте, якщо цінність освітньої послуги для майбутнього благополуччя не викликатиме сумніву – споживач (у нашому випадку учень) обере її обов'язково і навіть знайде джерело фінансування свого навчання.

Ми не претендуємо на новизну зазначеного висновку, адже ще в класичному економічному розумінні послуга розглядалася як особлива споживча вартість праці, яка надає послуги не як річ, а як діяльність, ми переносимо це твердження в реалії нинішньої української освіти.

Сьогодні в Україні у «Статистичній класифікації продукції» як центральній статистичній класифікації, розробленій Державним комітетом статистики України й затвердженій наказом Держкомстату від 07.10.2011 р., у розділі 85 «Послуги у сфері освіти» представлено й описано понад 60 позицій послуг із розподілом їх на конкретні види³, що підтверджує правомірність використання категорії «освітня послуга» в діяльності установ освіти різного рівня.

Отже, навчальний курс «Фінансова грамотність» може бути впроваджений як у базовий навчальний план закладу освіти, так і реалізований як освітня послуга у межах освітнього ресурсу.

Протягом останніх 20-ти років науковцями, учителями, методистами інститутів післядипломної педагогічної освіти, фахівцями громадських організацій активно створюється науково-методичне забезпечення навчального курсу «Фінансова грамотність» для учнів різних класів. Констатуємо, що маємо сьогодні в Україні значну кількість посібників для вчителів, робочі зошити для учнів.

¹ Енциклопедія освіти / Гол. ред. В. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. – С. 538

² Боголіб Т. Характер і особливості ринкових відносин у системі вищої освіти / Т. Боголіб // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 8. – С. 57-61. – С. 57

³ <http://www.proagro.com.ua/reference/promua/skp/7454.html>

Підґрунтям їх створення, апробації й упровадження вважаємо проведені вітчизняними науковцями й педагогами дослідження різних аспектів реалізації завдань економічної освіти в школах України.

Одне з таких досліджень проводилося протягом 10-ти років колективами Дніпропетровського, Київського обласного, Луганського інститутів післядипломної педагогічної освіти: у 2007-20012 рр. було залучено 204 вчителі географії, 30 працівників міських (районних) методичних кабінетів; у 2014-2018 рр. – близько 600 учителів різних предметів, близько 180 учителів географії. Згідно з даними статистичного збірника «Освіта на Луганщині – 2009» «Основи економіки» вивчали всі без виключення учні 11-х класів (понад 6 тис. осіб), 550 учнів Луганської області навчалися у класах економічного профілю (9 % від загальної кількості учнів 11 класів). Подібна ж статистика підтверджена в інших регіонах України¹. Понад 400 вчителів-предметників, які стали учасниками спеціальних семінарів з розвитку економічної компетентності учнів, брали активну участь у веб-конференціях із провідних проблем упровадження економічного змісту на уроках різних шкільних предметів (математика, фізика, географія, біологія, фізична культура, історія) та були залучені до розробки сучасного курикулуму економічної освіти як формалізованого пакету курсів і їх змісту, необхідних для успішного виховання учнів. Оскільки вивчення економіки в школі почалося в Україні з 2000/2001 навчального року, то можна припустити, що популярність цього освітнього курсу також сприяла поширенню економічних знань серед молоді, а ефективність методик його викладання вплинула на концептуальне оновлення змісту шкільної освіти в цілому. Отже, професіоналізм учителів предметів економічного змісту заклав міцний фундамент для успішного впровадження курсів фінансової грамотності.

Процес розробки навчально-методичного забезпечення процесу формування фінансової грамотності як компетентності триває. Співробітниками Інституту педагогіки НАПН України розробляються й готуються до друку Концепція економічної освіти в гімназіях та ліцеях України, підручник «Економіка. 10-11 класи» (профільний рівень), збірник програм курсів за вибором економічного спрямування.

Цінним є зарубіжний досвід реалізації означеної проблеми. Важливі аспекти науково-методичного супроводу курсу «Фінансова грамотність» вивчалися вітчизняними педагогами в міжнародних проектах з економічної освіти. Зокрема протягом 2003-2005 рр. викладачі зі Східної Європи були учасниками чотирьох навчальних семінарів (мм. Бухарест, Львів, Вільнюс, Мінськ), на яких навчання проводилось за програмою НРЕО викладачами провідних університетів США. За результатами проекту учасники отримали сертифікати про успішне навчання і можливість вести тренерську роботу як із учнями, так і з учителями. Важливу роль відіграло й стажування групи

¹ Статистичний збірник Управління освіти і науки Луганської області «Освіта на Луганщині. 2009» [Текст]. – Луганськ, 2009. – 140 с., с. 20

вчителів економіки з України в навчальних закладах Америки (Політехнічний університет штату Колорадо, Військово-повітряна Академія США, коледж Колорадо-Спрингс). Набутими знаннями й уміннями щодо навчання молоді фінансової грамотності учасники цих проектів активно ділилися з колегами в ході методичних заходів різного рівня, оприлюднили свої здобутки в педагогічній пресі, у ході освітянських виставок, тобто сприяли професійному впровадженню нового змісту економічної освіти в цілому.

Широке запровадження в Україні тестових технологій у процедуру оцінювання навчальних досягнень учнів на різних етапах навчально-виховного процесу, тематичного та підсумкового контролю, зовнішнього незалежного оцінювання спонукало вітчизняних науковців і педагогів до створення відповідних посібників, у тому числі, і з економічних знань. Було розроблено серію «Експрес-контроль. Економіка», призначену для учнів 10-11 класів, які вивчали економіку на різних рівнях: стандарту, академічному, профільному¹. Посібники містять по п'ять контрольних завдань різного рівня складності до кожної теми; тести різні за можливістю відповіді: одна група передбачає лише один правильний рівень, друга – з основної відповіді та вибору альтернатив, третя передбачає розгорнуту відповідь, як правило, це математичні задачі з обґрунтуванням. Також було розроблено посібник «Економіка. Тренувальні тести», призначений для тренування учнів перед зовнішнім незалежним оцінюванням з економіки. Тренувальні тести, подані в посібнику, охоплюють увесь навчальний матеріал, можуть використовуватись при підготовці учнів до підсумкової державної атестації, зовнішнього незалежного оцінювання, вступних іспитів, а також для реалізації наскрізної змістовної лінії «Підприємливість та фінансова грамотність». Усі зазначені посібники апробувалися вчителями, для них проводилися консультації щодо використання тестів в освітньому процесі, проводилися тренувальні заняття за наведеними матеріалами. Отже, широкий загал учителів України, які викладали освітні курси економічного змісту (незалежно від того, як вони називалися), взяв безпосередню участь у створенні сучасного навчально-методичного забезпечення. Вважаємо це провідною умовою успішної реалізації наскрізних ліній в освіті сучасної молоді, зокрема в аспекті формування фінансової грамотності як особистісного освітнього ресурсу школярів.

Відповідно до концепції Нової української школи вводяться в освітній процес наскрізні освітні лінії, серед яких і «Підприємливість і фінансова грамотність». Вона передбачає навчання молоді таким навичкам, як: раціональне використання коштів, планування витрат, заощадження, реалізація лідерських ініціатив, успішна діяльність у технологічно швидкозмінному середовищі, додамо ще – раціональне управління сімейним бюджетом, тобто саме ця лінія, на наше переконання, відіграватиме роль

¹ Часнікова О.В. Економіка (профільний рівень). Експрес-контроль. 10 клас / Часнікова О.В. – Х. : Ранок, 2010. – 64 с.

провідної, бо її результати бажані і для учнів, і для їхніх батьків, і для держави як сформована фінансова компетентність, що й дає підстави визначати її як освітній ресурс старшокласників. До того ж зазначена наскрізна змістовна лінія є спільною для всіх початкових предметів, тобто є засобом інтегрування навчального змісту, корелюється з окремими ключовими компетентностями, сприяє формуванню ціннісних і світоглядних орієнтацій особистості, передбачає розв'язування завдань реального змісту, виконання навчальних проектів, роботу з різними джерелами інформації, що суттєво посилює привабливість фінансової грамотності та економічних знань у цілому.

Зазначене дозволяє стверджувати, що впровадження фінансової грамотності як освітнього ресурсу зумовлює потребу розробки комплексного науково-методичного супроводу професійної діяльності педагогів, оновлення професійних знань як учителів, так і керівників освіти різного рівня, адже профілізація, спеціалізація, індивідуалізація навчання набули сьогодні, крім актуальності, ще й статусу особистісного запиту замовників освіти, особливо в аспекті фінансової грамотності та економічної освіти в цілому. Один з авторів навчальних матеріалів програми економічної освіти Ноель Мак-Інніс (McInnis, 1971) характеризує її особливості, зазначає, що загальні курси з багатьох дисциплін практично не потрібні через те, що їх автори прагнуть охопити всю скільки-небудь важливу інформацію. Ці курси могли б стати корисними, якби вони будувались так, щоб передати п'ять чи шість основоположних принципів та концепцій свого предмета, приводячи тільки необхідну й достатню інформацію, потрібну, щоб ці принципи «оживити», що під силу, на нашу думку, саме фінансовій грамотності.

Сьогодні освіта розмаїте, варіативне, одночасно схвалюване і критиковане, проблемне і передбачуване, у цілому позитивне й прогнозоване. Освіта як категорія в XXI ст. досліджується багатьма галузями наукового знання, бо саме в системі освіти (державної, приватної, громадської тощо) можлива трансформація знань, трансляція їх від покоління до покоління, формування фінансової грамотності особистості на всіх рівнях її функціонування: учня-студента-працівника-громадянина-державного діяча тощо.

Розуміння фінансової грамотності як здатності громадян здійснювати облік витрат і доходів, короткострокове і довгострокове фінансове планування; оптимізувати співвідношення між споживанням і заощадженням; розуміти особливості різноманітних фінансових продуктів і послуг, володіти актуальною інформацією про ситуацію на фінансових ринках, будувати своє життя й діяльність на основі фінансової компетентності зумовлює актуальну потребу впровадження в такого освітнього ресурсу, як фінансова грамотність.

5.7 Меценатство у становленні та розвитку закладів вищої освіти: досвід минулого для сьогодення

Розвиток сучасних закладів вищої освіти, забезпечення належного рівня організації освітньої, наукової та виховної діяльності неможливі без фінансування. Упродовж останніх десятиліть у широковживаними стали термінодиниці «благодійність», «благодійництво», «благодійна діяльність», «меценатство», «меценатська діяльність», «спонсорство», «філантропія», «фандрейзинг» тощо. Серед сучасників побутує думка, що ці явища є ознакою сьогодення, однак вони мають давню традицію.

Актуалізація проблеми меценатської підтримки розвитку закладів вищої освіти зумовлена тим, що у XIX – на початку XX ст. українські університети отримували достатньо значну допомогу у вигляді благодійних пожертв, грошової допомоги, підтримки наукових досліджень та ін. Нині набула актуальності проблема залучення спонсорської допомоги та інвестицій для здійснення наукових досліджень закладами вищої освіти, перетворення їх наукової та науково-технічної діяльності на ефективний інструмент інституційного розвитку ЗВО та соціально-економічного розвитку України. Не менш гострим є питання збереження та професійного розвитку кадрового складу й науково-педагогічного потенціалу вищої школи. Для нинішнього покоління державних діячів повчально корисним, на наше переконання, є конструктивний історичний досвід меценатства в освітній галузі. А оскільки досвід меценатської підтримки діяльності закладів вищої освіти у XIX – на початку XX ст. є різноплановим, відтак охопити весь його спектр у межах однієї публікації неможливо. Ми детально зупинимося на актуалізації меценатської підтримки становлення та розвитку закладів вищої освіти на українських землях у XIX столітті.

Меценатство та благодійність – суспільний феномен, який йде з глибини віків. Ми можемо сьогодні трактувати меценатську та благодійну діяльність як найдавнішу гуманістичні традицію. Підтвердженням цьому слугують дослідження Л. Лаврененко, яка зазначає: «...в історії цивілізації ця діяльність в різних формах прояву була присутня завжди, без неї неможливо уявити людського буття»¹.

Одним із напрямів нашого дослідження є поняттєво-термінологічний аналіз, використання якого дозволить уточнити трактування ключових понять та взаємозв'язків між ними.

Звернення до енциклопедичних видань надало підстави виокремлення основних підходів до трактування поняття «благодійність»: «як прояв співчуття до ближнього і моральний обов'язок заможного поспішати на допомогу незаможному» (Енциклопедичний словник Ф. Брокгауза та

¹ Лаврененко Л. *Благотворительность в народном образовании (Рус. меценаты, XVII – нач. XX вв.)* / Л. Лаврененко // *Народное образование*. – 2003. – №2. – С. 249.

І. Ефрона)¹. У тлумачному словнику В. Даля зазначено, що благодійник «той, хто творить, робить добро іншим»².

Нині у терміноодиноци «благодійність» вкладається досить широкий зміст: фінансова, матеріальна підтримка соціально незахищених верств населення, надання допомоги сиротам, інвалідам та ін. Нам імпонує підхід О. Доніка, який у дослідженні добродійної та культурно-освітньої діяльності родини Терещенків, виходив з того, що благодійність трактував як «діяльність, що формується на громадських засадах і приватній ініціативі, здійснюється фізичними або юридичними особами, і має такі суттєві ознаки: 1) наявність суспільно значущої мети; 2) добровільний, безкорисливий організований характер роботи; 3) високі моральні принципи, громадський рівень розуміння її необхідності»³.

Отже, благодійність / добродійність трактують як безкорисливе надання допомоги тим, хто її потребує, та не пов'язаний з благодійником. Загальновідомо, що першопочатковим було розуміння цих термінів як проявів християнського співчуття до ближнього й моральний обов'язок заможних допомагати бідним, подавати милостиню жебракам. Сьогодні широкоживаними синонімічними поняттями також є «добродійність» і «підкування».

Нині вживання терміноодиноци «благодійна діяльність» унормовано завдяки низці нормативно-законодавчих актів. Так згідно із Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» поняття «благодійна діяльність» потрактовано як «добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених цим Законом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара»⁴.

Поняття «благодійництво» трактовано як добровільна безкорислива пожертва фізичних та юридичних осіб; надання матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги тим, хто її потребує. Фактично, поняття «благодійництво» у широкому розумінні трактують як добровільну діяльність, що спрямовує громадські та приватні фінансові й майнові ресурси на допомогу соціально незахищеним верствам населення для вирішення соціальних проблем, окрім того передбачає підтримку професійного, особистісного, суспільного розвитку фахівців різних професій, здобувачів вищої освіти, представників громадянського суспільства та ін. суспільних

¹ *Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1902. – Т. 3 (А).* – С. 55.

² *Даль В. Толковый словарь живого Великорусского языка : в 4 т. / В. Даль. – М. : Рус. яз. – 1978 – 1980. – Т. 1. – С. 94.*

³ *Донік О.М. Добродійна та культурно-освітня діяльність родини Терещенків в Україні (друга половина XIX ст. – початок XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Олександр Миколайович Донік. – К., 2001. – 211 с.*

⁴ *Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 25. – С. 252. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.*

проблем, а також поліпшення умов громадського життя. Така підтримка може надаватись адресно через благодійні фонди, стипендії, гранди та ін.

Аналіз педагогічних джерел свідчить, що специфічною формою благодійництва є меценатство, як добровільна безкорислива діяльність фізичних осіб щодо матеріальної, фінансової та іншої підтримки як певних осіб (точніше соціальних ролей, які вони виконують), так і закладів культури та освіти, мистецької діяльності та ін.

Чинне українське законодавство трактує меценатську діяльність як благодійну діяльність у сферах освіти, культури та мистецтва, охорони культурної спадщини, науки й наукових досліджень¹. Ми виходимо з того, що однією із форм благодійності, як цілеспрямованої діяльності на користь іншим, є меценатство.

У наукових студіях вітчизняних учених питання меценатської підтримки у XIX – на початку XX ст. розглядали у контексті різних аспектів становлення системи освіти, а саме: розширення громадської та приватної ініціативи щодо заснування закладів вищої освіти (Т. Удовиська², О. Друганова³ та ін.), доброчинності у сфері освіти (Н. Сейко⁴), теорії і практики управління закладами вищої освіти досліджуваного періоду (О. Кірдан⁵) та ін. Однак і до сьогодні бракує системних історико-педагогічних досліджень меценатства у становленні та розвитку університетів на початку XIX ст.

Заклик до меценатства на початку XIX ст. було проголошено на найвищому державному рівні. Так, у 1803 р. Олександр I звернувся до співвітчизників із закликом матеріальної підтримки державної програми реорганізації системи освіти: «Ми впевнені, що наші вірогіддані візьмуть діяльну участь у цих закладах, для користі загальної та кожного із заснованих, і тим самим будуть сприяти... Всі благонамірені громадяни при влаштуванні училищ, допомагаючи керівництву патріотичними пожертвами для користі загальної справи, набудуть особливого та переважного права на повагу своїх співвітчизників і на урочисту вдячність заснованих нині

¹ Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 25. – С. 252. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5073-17>.

² Удовиська Т. А. Громадські і приватні вищі навчальні заклади в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Удовиська Тетяна Анатоліївна ; Харківський гуманіт. ун-т "Народна українська академія". – Х., 2002. – 192 с.

³ Друганова О.М. Розвиток приватної ініціативи в освіті України (кінець XVIII – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / О.М. Друганова. – Харків, 2009. – 43 с.

⁴ Сейко Н.А. Доброчинність у сфері освіти України (XIX–початок XX століття) : автореф. д-ра пед. наук : Надія Андріївна Сейко; спец 13.00.05./ Соціальна педагогіка. – Луганськ, 2009. – 46 с

⁵ Кірдан О.Л. Теорія і практика управління вищими навчальними закладами України (XIX – початок XX століття) : автореф. дис. ... д-ра пед.наук : 13.00.01 / Кірдан Олена Леонідівна; Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. – Умань, 2017. – 42 с.

закладів, що мають підвищити в теперішньому й утвердити в майбутньому славу їх вітчизни»¹. Одним із тих, хто відгукнувся на заклик імператора був поміщик П. Демидов, який у листі П. Завадовському висловлював своє бажання передати на потреби вищої освіти села із 3 500 душ кріпосних селян, 300 тис. рублів, величезну бібліотеку тощо. Окрім того, він жертвував 200 тис. рублів на потреби вищої освіти, 100 тис. з яких – на відкриття майбутнього Київського університету².

Ретроспективний аналіз меценатської підтримки розпочімо із створення першого університету на українських землях, що на початку XIX ст. входили до складу Російської імперії. Відзначимо, що визначну роль в організації Харківського університету належить В. Каразіну, який за достатньо короткий час державної діяльності (у тому числі, радником Олександра I) досягнув низку здобутків, зокрема: сприяв заснуванню Міністерства народної освіти; залучився до розроблення «Предварительных предначертаний народного просвещения»; укладав проекти університетських статутів (зокрема Харківського університету); організовував роботу структурних органів Міністерства народної освіти тощо.

Один із аспектів, який відіграв вирішальну роль у відкритті університету саме у м. Харків – величезна підготовча робота В. Каразіна щодо меценатської підтримки освітньої ініціативи: заручився підтримкою місцевих дворян, купців, громадян, які протягом декількох місяців з губернії та прилеглих до неї територій пожертвували на відкриття університету суму більш ніж півмільйона рублів, провів масштабну роботу у владних колах, а в м. Харків займався улаштуванням університету: для цього заклав навіть свій невеликий маєток, заснував Харківську бібліотеку, закупивши частину книг на свої заощадження³.

На наше переконання, особливої уваги заслугоує досвід збору пожертв на відкриття Харківського університету. Історичні свідчення переконливо демонструють, що завдяки зусиллям В. Каразіна харківське дворянство і купці пожертвували на заснування Харківського університету величезні на той час кошти: загальна сума складала 658 506 рублів⁴. Однак не лише дворянство, а й ремісники колишні козаки надали посильну допомогу для заснування університету. Так, у ювілейному збірнику до 150-річчя університету йшлося про внески ремісників Івана та Климентія Крамаренко,

¹ Багалей Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам) : с приложением портретов и планов : в 2 т. / Дмитрий Иванович Багалей ; рец. В. И. Срезневский. – Х. : Паровая Типография и Литография Зильберберг, 1893–1898. – Т. 1 : (1802 – 1815 г.). – С. 62.

² Шевырев С. П. История Императорского Московского университета / С. П. Шевырев. – М. : Университетская типография, 1855. – С.320-321.

³ Багалей Д. И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Д. И. Багалей, Н. Ф. Сулцов, В. П. Бузескул. – Х. : Тип. Унта. – 1906. – С. 7, 121, 418.

⁴ Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет ... (1802–1955 гг.) [А. Г. Слюсарский, В. И. Астахов, И. Я. Мирошниченко и др.]. – Х. : Изд-во ХГУ, 1955. – С.11.

Григорія Лаврикова та Петра Тимченко, кожен з яких вніс по 50 копійок, а селяни та колишні козаки безкоштовно передали для зведення університетських споруд 125 десятин пригородної землі. Грошові внески на потреби Харківського університету з боку приватних осіб у загальному склали 9650 руб. Однак пожертви мали не лише характер грошових внесків. Так, наприклад, у 1808 р. статська радниця А. Альоніна подарувала університету кам'яний будинок у Кисловодську і 1000 руб. на його ремонт, а згодом – ще 1000 рублів¹.

Чи була меценатська підтримка необхідною для розвитку Харківського університету? Звісно, так. Адже штатами закладів вищої освіти було визначено обсяг асигнувань на їх утримання та джерела фінансування, головним з яких було надходження з державної казни. Так, на потреби Харківського університету згідно із статутом 1804 р. із державного казначейства щорічно виділялось 130 тис. рублів. Зростанням чисельності казеннокоштных студентів та збільшенням видатків на їх утримання, а також відкриття нових кафедр спричинило надання додаткових субсидій. Свідченням фінансового дефіциту, характерного для Міністерства, стало вимушене скорочення в 1815 р. штатної суми Харківського університету на 19 200 рублів²; в умовах бюджетного дефіциту керівництво держави неодноразово використовувало практику займу у фінансуванні³.

Переважно меценати широ були готові сприяти керівництву держави у справі освіти, але зустрічались і такі, хто керувався корисними мотивами. Наприклад, колезький асесор Штиглиць у 1816 р. виявив бажання пожертвувати 100 тис. рублів на Рішельєвський ліцей, відмовляючись від надання цьому факту гласності і від будь-якої нагороди, але «з тим, щоб братам його було дароване повне дворянство або хоча б право дворянства та володіння нерухомістю (маєтком), щоб після смерті Штиглиця могли успадкувати його маєток і різні заклади в Новоросійському краї, їм даровані»⁴. Слід наголосити, що керівництво країни, як правило, відмовляло прохачам у подібних випадках. Водночас, бажаючи захопити меценатів, воно використало інший засіб: 15 січня 1816 р. затверджено Постанову про порядок заохочення осіб, які підтримували навчальні заклади⁵. На основі аналізу благочинності у сфері вищої освіти у першій половині XIX ст. можемо стверджувати, що розрахунок керівництва країни виправдався: бюджетне фінансування закладів вищої освіти доповнювалось значними грошовими надходженнями меценатів.

¹ Шевьєрєв С. П. *История Императорского Московского университета* / С. П. Шевьєрєв. – М. : Университетская типография, 1855. – С.371

² *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения / Россия. М-во Народ. Просвещения. – 2-е изд. – СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1875–1876. – Т. 2 : Царствование императора Николая I. 1825–1855 [год], отд. 1-е : 1825–1839 [год]. – 1875. – С. 876.*

³ Там само. С. 1166-1167.

⁴ Там само. С. 886-888.

⁵ Там само С. 1131.

Цінним вважаємо досвід меценатської підтримки становлення та розвитку інших типів закладів вищої освіти. Так ліцеї на українських землях Російської імперії виникли далеко від університетів і передбачалися як своєрідні регіональні культурні центри. У Постанові про відкриття Рішельєвського ліцею зазначалося: «... по Важливому у комерційному відношенні розташуванні цього міста, великій кількості його населення і значній відстані від університету та вищих наук, запропоновано заснувати там особливий інститут або ліцей, який, включаючи в себе всі ланки освіти, замінить собою функціонуючі в Одесі комерційну гімназію, повітове і приходське училища і Виховний інститут»¹.

Ми підтримуємо думку В. Щеглова, який вказував, що однією із причин «появи такого роду навчальних закладів [ліцеїв] була нестача, з одного боку, університетів, а з іншого – гімназій, і намагання поєднати в одному навчальному закладі при порівняно невеликих витратах, якими були капітали засновників цих своєрідних вищих навчальних закладів, вигоди вищої та середньої освіти»².

Фактично меценатська допомога сприяла розвитку системи вищої освіти в Україні у першій половині XIX ст., адже меценати, як ініціатори та спонсори відкриття більшості ліцеїв та училищ (гімназій) вищих наук, висловлювали достатньо конкретне бажання: заснувати навчальні заклади, які б мали «однакову ступінь з університетами і всі їхні переваги, започатковуючи в них курс університетських наук»³.

Водночас меценатська підтримка відкриття та розвитку університетів та закладів вищої професійної освіти в Україні у XIX столітті стала доволі поширеним явищем. У низці досліджень наведено переконливі факти⁴ меценатства. На приватні та громадські кошти організовувались також Вищі жіночі курси, створювались численні гімназії та прогімназії, різні типи початкових шкіл тощо. Так у статті дослідниці Г.Баженова наводить численні приклади меценатської підтримки розвитку українських університетів, посилаючись на дисертаційні дослідження та наукові статті

¹ Кірдан О. Л. Ліцеї у системі вищої освіти України у першій третині XIX століття / О. Л. Кірдан // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред. М. Т. Мартинюк]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – Ч. 2. – С. 196–197.

² Щеглов В. Г. Высшее учебное заведение в г. Ярославле имени Демидова в первый век его образования и деятельности (6 июня 1803 – 1903 года) : истор. очерк / Щеглов В. Г., орд. проф. Демид. юрид. лиц. – Ярославль : Тип. Губ. правл., 1903. – С. 80.

³ Сухомлинов М. И. Исследования по русской литературе и просвещению : материалы для истории образования в России в царствование Александра I. – СПб. : Типография А. С. Суворина, 1889. – С. 165.

⁴ Писарєва Е. А. Організаційно-правові основи діяльності університетів Російської імперії другої половини XIX ст. (на матеріалах України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права. – Харків, 2001. – 20 с.

вітчизняних науковців Т. Ніколаєвої¹, І. Суровцевої², В. Янкового³: «Чимало коштів багаті земляки надали на заснування стипендій для студентів, які навчалися в Харківському університеті й виявляли здібності до наук. Для прикладу, у 1880 і 1889 рр. Харківський земельний банк пожертвував університету по 10 тис. руб. на заснування премій для студентів за кращі наукові роботи з економіки. На 1913 р. сума стипендіального капіталу від цієї установи становила вже 42800 руб.

Один із найвідоміших українських меценатів П.І.Харитоненко виплачував іменні стипендії кільком обдарованим студентам-сумчанам, які навчалися в Московському, Київському та Харківському університетах. А його батько надав 2000 крб. директору Археологічного інституту Н.В.Калачову для здійснення опису історичного архіву, що знаходився при Харківському історико-філологічному товаристві. Харківський університет постійно отримував підтримку з боку приватних осіб і в оснащенні його лабораторій, кабінетів тощо. Так, завдяки пожертві А.Н.Едельберга (6000 крб.) і наданню певної суми Радою університету, з'явилася можливість придбати для астрономічної обсерваторії меридіанний круг за оптичною силою більшою, ніж у Пулкові. В 1892 р. на пожертви того ж добродія і кошти від міста, була обладнана обертова вежа для переносних інструментів.

Не залишався поза увагою меценатів і Київський університет. На пожертви Л.І.Бродського та баронів Штейнгелів у 1890-ті рр. було значно розширено університетські клініки – добудовано акушерське та засновано гідропатичне відділення.

Своїм існуванням завдячує прогресивній громадськості й Київський політехнічний інститут – навчальний заклад, у стінах якого зросла ціла плеяда вчених, які зробили видатний внесок у розвиток як вітчизняної, так і світової науки і техніки ХХ ст.

Питання про створення технічного навчального закладу в південно-західному регіоні Російської імперії наприкінці ХІХ ст. виникло не спонтанно. Потреба у його відкритті полягала у гострій необхідності підготовки вітчизняних фахівців для різних галузей промисловості. У 1880 р. Київське біржове товариство та представники власників цукрових заводів відкрили підписку на організацію в Києві середнього технічного закладу. В результаті цієї першої фінансової акції на користь навчального закладу було отримано 20800 руб. Пізніше біржове товариство на ті самі цілі пожертвувало 20500 руб. У 1888 р. цей фонд поповнився ще 300 руб., переданими художником І.К.Айвазовським. До 1896 р. фонд становив 72000 руб. Саме на нього звернув свою увагу С.Ю.Вітте, висуваючи ідею

¹ Ніколаєва Т.М. Внесок підприємців в освітньо-культурний розвиток України (остання третина ХІХ – початок ХХ ст.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Т.М. Ніколаєва. – Черкаси, 2005. – С.102–103.

² Суровцева І.Ю. Меценатство в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / І.Ю. Суровцева. – Донецьк, 2006. – С.102–103.

³ Янковий В. Меценати і засновники КПІ: справи і час [Електронний ресурс] / Володимир Янковий. – Режим доступу: <http://kpi.ua/history-founders>.

створення вищого технічного навчального закладу в Києві. Після прийняття офіційного рішення про заснування у місті такого закладу, вищезгаданий фонд став активно поповнюватися. Значну фінансову допомогу справі організації КПІ надали українські підприємці М.А.Терещенко та Л.І.Бродський, приватні внески яких становили 150000 та 100000 руб. відповідно»¹.

Отже, становлення на розвиток закладів вищої освіти на українських землях Російської імперії у XIX ст. відбувався за значної організаційної та матеріальної меценатської підтримки. Нині вбачаємо перспективи у розвитку освітнього меценатства (фандрейзингу) як дієвого механізму розвитку матеріально-технічного, технологічного та ресурсного забезпечення сучасних закладів вищої освіти у контексті освітніх реформ.

¹ Шевченко В.В. *Держава і громадськість у розвитку наукового потенціалу: досвід минулого* / В.В. Шевченко // *Проблеми історії України XIX–XX ст.* – 2009. – Випуск XVI. – С.300-301.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алексєенко Людмила Михайлівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку та фінансів Івано-Франківського навчально-наукового інституту Тернопільського національного економічного університету.

Благодир Лілія Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри Вінницького національного технічного університету.

Богацька Наталія Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та міжнародних відносин Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ.

Бондар Альона, Черкаський державний технологічний університет.

Боронос Вікторія Георгіївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Сумського державного університету.

Бошота Неля Василівна, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри фінансів Мукачівського державного університету.

Гадецька Зоя Митрофанівна, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри моделювання економіки і бізнесу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Галанець Володимир Васильович, кандидат з державного управління, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту Національного університету «Львівська політехніка».

Гернего Юлія Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри корпоративних фінансів і контролінгу ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана».

Годованик Євген Валентинович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та публічного адміністрування Маріупольського державного університету.

Дзюрах Юрій Михайлович, здобувач кафедри адміністративного та фінансового менеджменту Національного університету «Львівська політехніка».

Діба Олександр Михайлович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри корпоративних фінансів і контролінгу ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана».

Журавльова Ірина Вікторівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедрою фінансів Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Задворних Сергій Сергійович, кандидат економічних наук, головний спеціаліст економічного відділу Дрогобицької міської ради.

Зеленський Костянтин Васильович, кандидат технічних наук, доцент, директор Гусятинського коледжу Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя.

Зомчак Лариса Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка.

Калініченко Сергій Миколайович, кандидат економічних наук, доцент, заступник директора Навчально-наукового інституту бізнесу і менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка.

Кірдан Олександр Петрович, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та соціально-поведінкових наук Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Кобушко Ігор Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів і підприємництва, заступник завідувача кафедри фінансів і підприємництва з навчальної роботи Сумського державного університету.

Кобушко Яна Володимирівна, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри управління Сумського державного університету.

Козубова Наталія Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Кононова Олександра Євгенівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку, економіки і управління персоналом підприємства ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Кулина Галина Миронівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансового менеджменту та страхування Тернопільського національного економічного університету.

Лазаришина Інна Дмитрівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів та природокористування.

Літвінов Олександр Сергійович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності Одеського національного економічного університету.

Левковець Наталія Петрівна, старший викладач Національного транспортного університету.

Левченко Ярослава Сергійівна, Doctor of Social Sciences, Economics (Lithuania), асистент Харківського національного автомобільно-дорожнього університету.

Мандич Олександра Валеріївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та маркетингу Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка.

Марущак Дарія Юрївна, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри міжнародної економіки та бізнесу Черкаського державного технологічного університету.

Ніколайчук Тетяна Олексіївна, магістр правознавства, аспірант Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАНУ.

Ніколенко Наталія Володимирівна, кандидат економічних наук, старший викладач Київського національного торговельно-економічного університету.

Овчаренко Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту інноваційної та інвестиційної діяльності, Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ольшанський Олександр Васильович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту ЗЕД і туризму Харківського державного університету харчування та торгівлі.

Ониси́форова Валентина Юрїївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва Харківського національного автомобільно-дорожнього університету.

Папн Василь Васильович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри туризму і рекреації Мукачівського державного університету.

Пасічник Юрій Васильович, доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу фінансово-кредитної та податкової політики Національного Наукового центру «Інститут аграрної економіки».

Петкова Леся Омелянївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки та бізнесу Черкаського державного технологічного університету.

Пімоненко Тетяна Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, підприємництва та бізнес-адміністрування Сумського державного університету.

Пріхно Ірина Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Черкаського державного технологічного університету.

Прокопїшина Олена Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і бізнес-консалтингу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Редькіна Ганна Михайлівна, кандидат політичних наук, доцент, доцент Дніпровського державного технічного університету.

Сагер Людмила Юрїївна, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри маркетингу та управління інноваційною діяльністю Сумського державного університету.

Сас Наталія Миколаївна, доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогічної майстерності та менеджменту Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка.

Светлова Ніна Миколаївна, доцент кафедри обліку і оподаткування Східноєвропейського університету економіки та менеджменту.

Свиридюк Василь Зіновійович, доктор медичних наук, доцент, проректор з наукової роботи Комунального вищого навчального заклад у"Житомирський медичний інститут" Житомирської обласної ради.

Святненко Вікторія Юрїївна, кандидат економічних наук, доцент, Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сигида Любов Олексїївна, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри маркетингу та управління інноваційною діяльністю Сумського державного університету.

Сидорчук Анатолій Андрійович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів ім. С.І. Юрія Тернопільського національного економічного університету.

Стельмах Анастасія Вавилівна, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Степанов В'ячеслав Миколайович, доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту проблем ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України, м. Одеса.

Сукач Олена Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Східноєвропейського університету економіки і менеджменту.

Супруненко Світлана Анатоліївна, доцент кафедри менеджменту Університету державної фіскальної служби України.

Тихомирова Галина Євгенівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та державне управління Маріупольського державного університету.

Тобілевич Юлія Євгенівна, старший викладач кафедри моделювання економіки і бізнесу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Трушкіна Наталія Валеріївна, кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії економічних наук України, старший науковий співробітник Інституту економіки промисловості НАН України (м. Київ).

Федченко Костянтин Анатолійович, аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування Сумського державного університету.

Філатова Любов Сергіївна, асистент Вінницького національного технічного університету.

Цибуляк Анастасія Геннадіївна, кандидат політичних наук, здобувач кафедри міжнародних фінансів Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Часнікова Олена Володимирівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України.

Чигрин Олена Юрївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та бізнес-адміністрування Сумського державного університету.

Чумак Володимир Валентинович, кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу організації наукової роботи Харківського національного університету внутрішніх справ.

Шахраюк-Онофрей Світлана Іванівна, кандидат економічних наук, асистент Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Юрій Едуард Олександрович, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Fuentes Vilma Elisa, Ph.D., Assistant Vice President for Academic Affairs at Santa Fe College, is Co-Principal Investigator.

Kister Agnieszka, Dr. Profesor, Profesor Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ФІНАНСОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У СУСПІЛЬСТВІ.....	5
1.1 Features of Realization of State Social Policy for Reducing Unemployment	5
1.2 Gender Budgeting as Basic Principle of Realization of Social Politics	15
1.3 Інноваційні підходи до модернізації механізму фінансового забезпечення соціальної сфери.....	22
1.4 Добровільне медичне страхування працівників підприємства як напрямок соціального розвитку колективу та інструмент підвищення рівня кадрової безпеки підприємства.....	32
1.5 Education System in American and Ukrainian Colleges: Socio-Economic Aspect	41
1.6 Імплементация інформаційних технологій на фінансовому ринку: соціокультурна і національна ідентифікація.....	51
1.7 Bank Social Responsibility: Foreign Experience and Development in Ukraine	60
1.8 The Mechanism of Realization of Tax Planning at all Levels of Public Administration.....	68
1.9 An Estimation of Efficiency Use Financial Resources by Territorial Communities in Ukraine	81
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ ЕКОНОМІКОЮ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ.....	90
2.1 Вплив глобалізаційних процесів на зміни в економіці України.....	90
2.2 Structural Vector Autoregressive Model of Ukrainian Macroeconomic Dynamics	103
2.3 Financial Crime and the Globalization – Modern World Trends and the Situation in Ukraine.....	111
2.4 The Newest Forms of the International Financing of Innovative Development: Opportunities for Ukraine.....	125
2.5 Innovative Potential of Startups in the System of Factors of the International Competitiveness of Ukraine	133
2.6 Тенденції розвитку ринку венчурних інвестицій: світовий та вітчизняний аналіз.....	141
2.7 Concepts of Market and Competition: the Present State of the Question	154
2.8 Determination of Economic Losses Due to the Illegal Withdrawal of Capital Abroad in the Conditions of Financial Globalization.....	163
2.9 Институциональные изменения как универсальная доминанта общественного развития (контекст рискологии).....	173

2.10 Економічна безпека держави в умовах глобалізації.....	183
2.11 Priorities of State Programs for Development of Tourism in Ukraine.....	193
2.12 Perspectives for the Development of the Tourism Industry in Ukraine.....	203
2.13 Analysis of the Main Influence Factors on the Level of Ecological Investment in the Country	210
2.14 Economic and Legal Implementation for Ecologization of World Trade....	217
2.15 Економіко-правові аспекти реформування мотиваційної системи працівників природно-заповідного фонду України: теоретичні положення	230

РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

238

3.1 Economic and Legal Aspects of Providing Activities of Ukrainian Enterprises.....	238
3.2 Оцінка вартості людського, організаційного, інтелектуально-технологічного капіталів та капіталу відносин машинобудівних підприємств України	244
3.3 Methodological Tools of Assessment of Enterprise Investment Attractiveness in the Context of Regional Development	253
3.4 Реструктуризація підприємств як чинник підвищення конкурентоспроможності.....	261
3.5 Формування структури, класифікації та концепції управління бізнес-процесами підприємств торгівлі.....	268
3.6 Stages of Implementing the Construction Company's Strategies and the Applicable Scope of Strategic Changes.....	276
3.7 Green Production: Theory and Modern Practices.....	285
3.8 Adaptation of the Utility Theory for Provision of Analytical Information Quality	294
3.9 Development of Accounting and Tax Procedures for Freelance Activity.....	302
3.10 Парадигма бухгалтерського обліку в умовах сталого розвитку, управлінський облік як інформаційна основа контролінгу.....	314
3.11 Облікові критерії класифікації орендних операцій	323

РОЗДІЛ 4. СУЧАСНІ МАРКЕТИНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ У СИСТЕМІ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

331

4.1 Розробка процесу перманентних змін (новацій, трансформацій) у галузі управління.....	331
4.2 Теоретико-методологічний базис управління інтелектуальним капіталом на засадах вартісно-орієнтованого менеджменту	339
4.3 Пріоритети маркетингового забезпечення для розвитку сільських територій в управлінні проектами та безпеки регіонів на сучасному етапі євроінтеграції України	348
4.4 Логістичний реінжиніринг в організації внутрішнього руху запасів на підприємстві.....	360

4.5 Імплементація правових засад розвитку транспортно-логістичної системи України до норм міжнародного права	370
4.6. Теоретичні аспекти удосконалення маркетингової діяльності підприємства шляхом інтеграції системи внутрішніх комунікації до системи управління на основі збалансованої системи показників	377
4.7 Створення моделі корпоративного веб-ресурсу підприємства.....	384

РОЗДІЛ 5. СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ СОЦІО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

5.1 Необхідність державного регулювання аграрних реформуваль в Україні	394
5.2 Organizational, Legal and Financial Basis of Patrol Police Activity in Georgia	403
5.3 Legal Aspects of Educational Services in the Context of the Globalization and European Interstate Integration.....	410
5.4 The Tree of Creativity as a Model of Formation of the Competitive Personality.....	420
5.5 Трансформація цінностей студентства України: тенденції перетворень та педагогічні шляхи підвищення ефективності молодіжної політики.....	430
5.6 Фінансова грамотність як освітній ресурс старшокласників.....	440
5.7 Меценатство у становленні та розвитку закладів вищої освіти: досвід минулого для сьогодення	450

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... 458

SCIENTIFIC PUBLICATION

***Economic and Legal Foundations of the Public Transformations in
Conditions of Financial Globalization***

Copyright © 2018 by the author
All rights reserved.

WARNING

Without limitation, no part of this publication may be reproduced, stored, or introduced in any manner into any system either by mechanical, electronic, handwritten, or other means, without the prior permission of the author
Edited by the author.

ISBN 978-0-9988574-2-1

Good for printing d.d. 02.12.2018 year.
Format 60x84 1/8. Offset paper.
Convent. prin. sheet 6,61. Printing run 300 copies

Published by:
Yunona Publishing,
P.O. Box 1075, New York, NY 10024
United States of America